KARABAKH

III. INTERNATIONAL Congress of Modern Studies in Social Sciences and Humanities

"YEAR OF SHUSHA- 2022"

June 7-10, 2022
Karabagh/Azerbaijan

PROCEEDING BOOK VOLUME-4

Editor
Prof. Dr. Ramazan GAFARLI

ISBN: 978-625-8323-18-4

KARABAKH

III. INTERNATIONAL CONGRESS OF MODERN STUDIES IN SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

"YEAR OF SHUSHA- 2022"

June 7-10, 2022 Karabagh/Azerbaijan

Azerbaijan National Academy Of Sciences Folklore Institute
Institute Of Economic Development And Social Studies - IKSAD (Turkey)
Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Azerbaijan State Pedagogical University
Nahchivan State University
"Nahchivan" University
ANAS Central Scientific Library

PROCEEDINGS BOOK

(Volume-4)

Edited by

Prof. Dr. Ramazan GAFARLI

All rights of this book belong to IKSAD GLOBAL.
Without permission can't be duplicate or copied. Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
IKSAD Publications – 2022 ©

Issued: 01.07.2022
ISBN: 978-625-8323-18-4

CONGRESS ID

KARABAKH

III. INTERNATIONAL CONGRESS OF MODERN STUDIES IN SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

ORGANIZATORS

Azerbaijan National Academy Of Sciences Folklore Institute

Institute Of Economic Development And Social Studies -IKSAD (Turkey)

Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS

Azerbaijan State Pedagogical University

Nahchivan State University

"Nahchivan" University

ANAS Central Scientific Library

DATE-PLACE

June 7-10, 2022

Karabagh/Azerbaijan

EDITOR

Prof. Dr. Ramazan GAFARLI

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

TOTAL NUMBER OF PAPERS: 357

THE NUMBER OF PAPERS FROM TURKEY: 61

OTHER COUNTRIES: 294

PARTICIPANT COUNTRIES (12):

Turkey, Azerbaijan, Iran, Indonesia, Russia, China, Kazakhstan, Nigeria, Brazil, Malaysia, South Africa, Iraq

HONORARY PRESIDENT OF CONGRESS

Prof. Dr. Academic Mukhtar IMANOV - Director of the ANAS Folklore Institute

CHAIRMAN OF CONGRESS

Prof. Dr. Mahire HUSEYNOVA - ASPU Vice-Chancellor of International Relations, Dean of the Faculty of Philology

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Ramazan GAFARLI - ANAS Folklore Institute, Dede Korkut Branch and Dede Korkut Journal Chairman

CONGRESS CHAIRMAN OF THE SCIENTIFIC COMMITTEE ON LITERATURE AND FOLKLORE

Assoc. Aziz ALEKBERLI - ANAS Folklore Institute, Member of Parliament

CHAIRMAN OF THE SCIENTIFIC COMMITTEE FOR CONGRESS PHILOSOPHY

Prof. Dr. Mammad ELİYEV - ANAS Director of the Central Scientific Library

CHAIRMAN OF THE SCIENTIFIC COMMITTEE ON CONGRESS LINGUISTICS

Prof. Dr. Nadir MEMMEDLİ - Director of the Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS

ORGANIZING COMMITTEE MEMBER

Prof. Dr. Mustafa TALAS - Nigde Omer Halisdemir University

ORGANIZING COMMITTEE MEMBER

Prof. Dr. Necati DEMİR - Gazi University

GENERAL COORDINATOR

Elvan CAFEROV

CONFERENCE ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Aziz ALEKBERLİ - ANAS Folklore Institute, Member of Parliament

Prof. Dr. Academic Mohsun NAGHISOYLU - Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Prof. Dr. Sevinc ALIYEVA - Director of the Monitoring Center of the State Language Commission (Azerbaijan)
Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY -ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Mirvari ISMAYILOVA - Azerbaijan State Pedagogical University
Prof. Dr. Ismayil KAZIMOV - Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Prof. Dr. Efzeleddin ASKEROV - ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Meherrem KASIMLI- ANAS Literary Institute on behalf of Nizami Ganjavi

Prof. Dr. Mammed ALİYEV - Literary Institute on behalf of ANAS Nizami Ganjavi
Prof. Dr. Almaz HASANKIZI – ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Islam SADIK - ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Metanet ABBASOVA - ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Aghaverdi KHALIL - ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Seher ORUCOVA - Baku State University
Prof. Dr Yegane ISMAYILOVA - Baku State University
Prof. Dr. Alfiye YUSUPOVA - Kazan Federal University of Tatarstan
Prof. Dr. Firdaus KHISAMITDINOVA - Russian Bashkortostan Academy of Sciences
Prof. Dr. Gulzar İBRAHİMOVA - Baku Eurasia University
Prof. Dr. Muntazir MEHDI - Pakistan University of Modern Languages
Prof. Dr. Rustem KAMAL - Oil and Industry University
Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA- ANAS Literary Institute on behalf of Nizami Ganjavi
Prof. Dr. Hacer HUSEYINOVA – ASPU Faculty of Philology
Assoc. Dr. Nazile ABDULLAZADE - Azerbaijan State Pedagogical University
Assoc. Dr. Serhan HAVERİ- ANAS Board of Directors
Assoc. Dr. Sefa KARAYEV- ANAS Advisory Board
Assoc. Dr. Zumrut MENSIMOVA- ANAS Registrar's Office
Assoc. Dr. Aynur HALİLOVA - Literary Institute on behalf of ANAS Nizami Ganjavi
Assoc. Dr. Gülnar SAMEDOVA - ANAS, Institute of Economics
Assoc. Dr. Getibe GULİYEVA - Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Assoc. Dr. Terane SHUKURLU - Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Assoc. Dr. Zamig TEHMEZOV - Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Assoc. Dr. Firuza SIBGAYEVA - Kazan Fedaeral University of Tatarstan
Assoc. Dr. İrade KERİMOVA - Azerbaijan State Pedagogical University
Assoc. Dr. Konul SAMEDOVA - Azerbaijan State Pedagogical University
Assoc. Dr. Shehla GULIYEVA - ANAS Central Scientific Library
Assoc. Dr. Mammedeli BABAŞLI - ANAS Institute of Religious Studies
Assoc. Dr. Ruslan ABDULLAYEV - Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Assoc. Dr. Baba MUHARREMLI - Linguistics Institute on Behalf of ANAS Generation
Assoc. Dr. Aynel MEŞEDİYEVA - Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Dr. Terane NAGHIYEVA - Azerbaijan State Pedagogical University
Dr. Arzu MEMMEDHANLI- ANAS Registrar's Board
Dr. Dilshoda MUBAREKOVA - Tashkent State University
Dr. Reyhan CAFEROVA – ANAS Central Scientific Library
Dr. Ragif HUSEYNOV - Hungary Tomari Pal University, İKSAD Hungary Coordinator
Dr. Mustafa Latif EMEK- IKSAD Institute
Mubariz GOYUSHLU – ANAS entral Scientific Library
Gunel EHEDOVA - ANAS Central Scientific Library

CONFERENCE SCIENTIFIC COMMITTEE

Academic Kemal ABDULLA - On Behalf of ANAS Nesimi, Institute of Linguistics, Turkology Journal Editor-in-Chief
Prof. Dr. İsmail MEMMEDLİ- Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Prof. Dr. Mayıl ASKEROV- Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Prof. Dr. Sayali SADIGOVA- IInstıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Prof. Dr. Kamile Veliyeva- Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Prof. Dr. Gezenfer KAZIMOV- Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY- ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. İsmail KAZIMOV- Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Prof. Dr. Mirvari ISMAYILOVA- Azerbaijan State Pedagogical University
Prof. Dr. Efzeleddin ASKEROV- ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Almaz HASANKIZI- ANAS Folklore Institute

Prof. Dr. Islam SADIK- ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Metanet ABBASOVA- ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Aghaverdi KHALIL- ANAS Folklore Institute
Prof. Dr. Seyfeddin KANIYEV- ANAS Folklore Institute
Prof. Dr Seher ORUCOVA- Baku State University
Prof. Dr. Yeganə İSMAİLOVA- Baku State University
Prof. Dr. Amanbay MOLDIBAEV- Taraz State Pedagogy University
Prof. Dr. Dilorom SALAHİY- Samarkand State University
Prof. Dr. Akmaral SARGIKBAEVA- Al Farabi Kazakh National University
Prof. Dr. İbrahim HAQQULOV- Uzbekistan Science Academy
Prof. Dr. Mehmet Şükrü GÜZEL- Center for Peace and Reconcilation, Sweden
Prof. Dr. Alfiye YUSUPOVA- Tatarstan Federal University of Kazan
Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA- ANAS Literary Institute on behalf of Nizami Ganjavi
Prof. Dr. Vugar AHMED- ANAS Literary Institute on behalf of Nizami Ganjavi
Prof. Dr. Hacer HUSEYINOVA-ADPU Faculty of Philology
Prof. Dr. Elnare AKIMOVA- ANAS Literary Institute on behalf of Nizami Ganjavi
Prof. Dr. Islam KARİBLI - ANAS Literary Institute on behalf of Nizami Ganjavi
Prof. Dr. Mahire KULIYEVA, Literary Institute on behalf of Nizami Ganjavi
Assoc. Dr. Mammedeli BABAŞLI - ANAS , Institute of Religious Studies
Assoc. Dr. İrade KERİMOVA- Azerbaijan State Pedagogical University
Assoc. Dr. Gönül SAMEDOVA- Azerbaijan State Pedagogical University
Assoc. Dr. Aynur HALİLOVA- ANAS Literary Institute on behalf of Nizami Ganjavi
Assoc. Dr. Şehla KULIYEVA- ANAS Central Scientific Library
Assoc. Dr. Ruslan ABDULLAYEV- Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Assoc. Dr. Kifayet İMAMGULİYEVA- Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Assoc. Dr. Ayten ALLAHVERDİYEVA- Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Assoc. Dr. Ayten BEYLEROVA- Instıtute of lınguıstıcs named after Nasimi of ANAS
Assoc. Dr. Aynur GEDIMALIYEVA-ANAS Graduate School of Linguistics
Assoc. Dr. Institute of Linguistics in the Name of Elnare ELİYEVA-ANAS Prose
Assoc. Dr. Tehmine İSMAYILOVA-ANAS Graduate School of Linguistics
Assoc. Dr. Sevinc MEMMEDOVA- Linguistics Institute on Behalf of ANAS Prose
Assoc. Dr. Eshgane BABAYEVA- ANAS Institute of Literature on behalf of Nizami Ganjavi
Assoc.Dr.F. Gul Kocsoy - Ataturk University
Dr. Reyhan CAFEROVA - ANAS Central Scientific Library
Dr. Aygun MEHERREMOVA- Baku State University
Dr. Gulshen MEHERREMOVA- Azerbaijan University of Languages
Dr. Ragif HUSEYNOV- Hungary Tomari Pal University, İKSAD Hungary Coordinator

PHOTO GALLERY

Karabakh is Azerbaijan
3RD KARABAKH
INTERNATIONAL CONGRE
OF MODERN STUDIES
IN SOCIAL SCIENCES
AND HUMANITI
YEAR OF SHUSHA

SciAz
Karabakh is Azerbaijan!

Zoom Meeting - Hall 1
Muammer Ergün
Type here to search

Observer Hall-5
Anılcan Sarıkaya
Hall-5, Agouti ta...

Introduction (Research Objective)
6
Consumer behaviour in their interrelationship with app-based gig workers in the pandemic era could be one important discussion.
→This arises from the "gig nature" of platform firms, whose business models are based on platform capitalism thinking.
Gig Economy Triangular Relationship: Platform Firms, Big Worker, Consumer (Platform Firms > Two Actors)
※Identifying how gig-worker and consumer-related factors
This study aims to create a new conceptual framework for explaining the potential consumer behaviour as influenced by micro and macro factors faced by consumers involved in the on-demand application-based gig economy
→applies expectation confirmation theory to approach overall consumer behaviour, which includes consumers' confirmation, satisfaction and continued intention to use the service
Hall-1, Observer
Hall-1,Abbas Salih
Hall 1 - Paidi

ÇALIŞMALARINDA FOTOĞRAF
KULLANAN DOKUMA RESİM
SANATÇILARI
WEAVING ARTISTS USING PHOTOGRAPHS
IN THEIR WORKS

KARABAKH
III. INTERNATIONAL CONGRESS of Modern Studies in Social Sciences and Humanities

"YEAR OF SHUSHA- 2022"

June 7-10, 2022 Karabagh/Azerbaijan

CONGRESS PROGRAM

Online (with Video Conference) Presentation

zoom

Meeting ID: 811 8315 9898
Passcode: 255696

Join Zoom Meeting

https://us02web.zoom.us/j/81183159898?pwd=RElIcnJ5eVJyc1RmSkRvVG00S3VRUT09

PARTICIPANT COUNTRIES (13):
Turkey, Azerbaijan, Iran, Indonesia, Russia, China, Kazakhstan, Nigeria, Brazil, Malaysia, South Africa, Iraq, Ukraine

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN / IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ✓ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ✓ Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ✓ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ✓ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ✓ Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- ✓ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 15 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ✓ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ✓ Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ✓ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ✓ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ✓ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ✓ **Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir**
- ✓ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ✓ To be able to attend a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- ✓ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ✓ The Zoom application can be used without registration.
- ✓ The application works on tablets, phones and PCs.
- ✓ The participant must be connected to the session 15 minutes before the presentation time.
- ✓ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ✓ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ✓ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ✓ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ✓ **Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.**
- ✓ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number,

exp. Hall-1, Ali ÖZDEMİR

Meeting ID: 811 8315 9898
Passcode: 255696

ONLINE PRESENTATIONS

08.06.2022

BAKU LOCAL TIME	Meeting ID: 811 8315 9898
14:00-16:30 | Session-1,Hall-1	Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Ms Santa Stopniece

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
R. Nia MAROTINA Hendri Hermawan ADINUGRAHA SUSMININGSIH	Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan	CREATIVITY AND INNOVATION ECONOMY IN INDONESIA
Azam RIVANI Hendri Hermawan ADINUGRAHA AM. M HAFIDZ MS	Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan	OPTIMIZATION OF ZAKAT, INFAQ AND ALMS COLLECTION THROUGH FINTECH CROWDFUNDING IN INDONESIA
Ika MASRUROH Hendri Hermawan ADINUGRAHA	Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan	HALAL TOURISM INDUSTRY IN INDONESIA
Nur Khodirotul Jannah Hendri Hermawan ADINUGRAHA Susminingsih	Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan	CREATIVE CITY CONCEPT DEVELOPMENT STRATEGY IN INDONESIA
Vorobyov A.E.	Grozny State Petroleum Technical University, Russia	REASONS FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN SMART MEDICINE
Ms Santa Stopniece	PhD of Intercultural Communication (dual citizen of Latvia and Finland) Vice Dean of Foreign Affairs Suzhou Polytechnic Institute of Agriculture (China)	WORKSHOPS OUTDOORS: MEANS OF RESTORATION AMIDST COVID-19 ONLINE MODE
Fumitaka Furuoka Beatrice Lim Khairul Hanim Pazim	Asia-Europe Institute, Universiti Malaya, 50603, Malaysia	EFFECT OF COVID-19 PANDEMIC ON THE FOOD-DELIVERY INDUSTRY AND OLIGOPSONY IN MALAYSIA: A LESSON FROM CHINA
Yosuke Uchiyama Rohayati Binti Paidi Elayaraja A/L Aruchunan	University of Malaya, Malaysia	CONSUMER BEHAVIOUR IN ON-DEMAND APPLICATION-BASED GIG ECONOMY OPERATIONS: A CONCEPTUAL FRAMEWORK
Даутұлы Т.	Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың докторанты, Алматы, Қазақстан	ЖАҢЫЛТПАШЫҢ ТӘЛІМДІК ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛІК РӨЛІ

ONLINE PRESENTATIONS

08.06.2022

BAKU LOCAL TIME

14:00-16:30 | Session-1,Hall-2

Meeting ID: 811 8315 9898
Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Zülkif YALÇIN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Murtaza AHMADİ Prof. Dr. Nur ÇETİN	Kırşehir Ahi Evran University, Kırşehir, Türkiye	THE PLACE AND ROLE OF AFGHANISTAN IN INTERNATIONAL DRUG TRADE
İrem Mihrab Şahin M. Bedri Mermutlu	İstanbul Ticaret University, İstanbul, Türkiye	DIGITALIZATION AND ITS IMPACT ON SOCIETY
Halil KAYA	Istanbul Ticaret University, Istanbul, Turkey	REPRESENTATION OF SYRIAN REFUGEES IN THE TURKISH PRESS
Aydan GÜLMEZ Assist. Prof. Zülkif YALÇIN	Munzur University	EFFECT OF TEKNOSTRES ON FINANCIAL ADVISORS
Berkan ÖZGÜREL Assist. Prof. Zülkif YALÇIN	Munzur University	A RESEARCH ON FINANCIAL ADVISOR'S PERCEPTION OF THE DIFFERENCES BETWEEN INDEPENDENT AUDIT AND APPROVAL AUDIT
İsmayılova Ləman Rafiq qızı Əliyeva Hafizə Zirəddin qızı	Odlar Yurdu University	AZƏRBAYCAN IQTISADIYYATINDA BIZNES RISKLƏRI VƏ ONUN IDARƏ OLUNMASI MEXANIZMI
Zafer AKIN	Ağrı İbrahim Çeçen University	FIGHT AGANIST WITH HUMAN TRAFFICKING
Şəmsi Əfəndizadə	İstanbul University, İstanbul, Türkiye	RESEARCH ON THE FACTORS OF REGIONAL DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN. THE ROLE OF BANKS IN REGIONAL DEVELOPMENT
Rabia YENER BEÇET M. Bedri Mermutlu	İstanbul Ticaret University, İstanbul, Türkiye	THE INFLUENCE OF THE MEDIA ON THE FEBRUARY 28 POSTMODERN COUP
Xasay CAHANGİROV	Qərbi Kaspi Universiteti (WCU), İqtisadiyyatı fakültəsi, Doktorantura bölməsi, Bakı, Azərbaycan	THE ROLE OF SPECIAL ECONOMIC ZONES IN THE SETTLEMENT, REINTEGRATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE LIBERATED TERRITORIES

ONLINE PRESENTATIONS

08.06.2022

BAKU LOCAL TIME	Meeting ID: 811 8315 9898
14:00-16:30 | Session-1,Hall-3	Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Mahmudova Guney

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Aytekin Zeynalova	Baku State University	İNFORMASİYA SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK MEYARI
Agaeva Nigar Ikram gizi Mammadova Gunay Samad	Baku State University	AZERBAIJAN HAS RESTORED ITS HISTORICAL INTEGRITY
Sadigova Afaq Mahmudova Guney	Baku State University	THE PRESS AS A POLITICAL CULTURAL FACTOR OF SOCIETY
Araş. Gör. Dr. Fikret YALIN Doç. GONCA KARAVAR Prof. OYA SİPAHİOĞLU	Osmaniye Korkut Ata University, Osmaniye, Türkiye	WEAVING ARTISTS USING PHOTOGRAPHS IN THEIR WORKS
Assist. Prof. Dr. Taner AYDIN	Iğdır University, Iğdır, Turkey	ADMINISTRATIVE AND POPULATION STRUCTURE OF ÇORUH PROVINCE (1933-1936)
Zümrüd Nuriyeva	Qərbi Kaspi University, Bakı, Azərbaycan	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ MACARISTAN ARASINDA MƏDƏNİYYƏT-HUMANİTAR SAHƏDƏ ƏMƏKDAŞLIQ
Assoc. Prof. Dr. Serap ÜNAL	Süleyman Demirel University, Türkiye	IN THE TRADITIONAL ARTS OF TWO STATES AND ONE NATION FROM PROBLEM TO SOLUTION
Erdal BİLİCİ Assoc. Prof. Dr. Simge ÜNLÜ	Sakarya University	IMAGE AND REPUTATION MANAGEMENT IN DADA QORGUD DOCUMENTARIES: THE CASE OF TRT AVAZ
Gurbanova Lala Isbat	The tutor of Sumgayit State University, Sumgayit, Azerbaijan	INFORMATION TELECOMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE TERRITORIES LIBERATED FROM OCCUPATION
Assoc. Prof. Dr. Simge ÜNLÜ Lütfiye YAŞAR	Sakarya University	PERSONAL PUBLIC RELATIONS ANALYSIS OF TOMRİS, THE FIRST FEMALE RULER
İ.ə.Qəribova	Azərbaycan Dövlər Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCANDA TƏBİƏTİ MÜHAFİZƏ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ VƏ ƏMƏKDAŞLIQ

ONLINE PRESENTATIONS

09.06.2022

BAKU LOCAL TIME	Meeting ID: 811 8315 9898
11:00-13:30 | Session-1,Hall-1	Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Lect. Vasyl PUZANOV

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Vorya Shabrandi	Knowledge of Master of International Relations University of Guilan Iran	ANALYSIS OF HISTORICAL ROOTS REASONS OF PUTIN'S ATTACK ON UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY (NEW REALNESS) INTERNATIONAL RELATIONS
Vorya Shabrandi	Knowledge of Master of International Relations University of Guilan Iran	PUTIN'S ATTACK ANALYSIS TO UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS
Md. Nazmul Hossain Abbas Raheem Salih	RUDN University, Moscow, Russia	MICRO-SAVING BASED CO-OPERATIVE INVESTMENT TO ACCELERATE THE SMES AND IMPROVE THE POVERTY CONDITION IN BANGLADESH
Dr. Arti Aneja	Assistant Professor, Campus Law Centre, Faculty of Law, University of Delhi, New Delhi, India	SUSTAINABLE TOMORROW: ROLE OF WOMEN IN STRENGTHENING ESG (ENVIRONMENTAL, SOCIAL AND GOVERNANCE)
Lect. Vasyl PUZANOV	Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine	MODERN USE OF FLASHCARD METHODS FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES
Dr. Farideh Davoudi Moghadam	Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Shahed University, Tehran, Iran.	REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF HAPPINESS IN RUMI'S WORKS
Aamna Saleem Khan Irshad Ullah	Department of Education Abdul Wali Khan University Mardan	FUTURE OF COMPUTER SCIENCE

ONLINE PRESENTATIONS

09.06.2022

BAKU LOCAL TIME	Meeting ID: 811 8315 9898
11:00-13:30 | Session-1,Hall-2	Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Mustafa KARABULUT

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Muharrem ARAS	Iğdır, serbest araştırmacı	LONGING FOR AZERBAIJAN IN RAMIZ OZLER'S POEMS
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT	Adıyaman University	THE PERCEPTION OF THE MOTHER IN AHMET HAŞİM'S POEMS
Ulduza ADIGOZALOVA	Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Türkiye	A REWIEV OF MURAT KÖMÜR'S STORM WARRIORS 2- MONSTER FANTASY NOVEL
Səadət Mazanova Leyla Həmidova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	"ALQORİTMLƏŞDİRMƏNİN ƏSASLARI" MÖVZUSUNUN KOLLEKTİVLƏ İŞ METODLARI İLƏ TƏDRİSİ SOSİALLAŞMA VASİTƏSİ KİMİ
Seher Selin ÖZMEN	Tekirdağ Namık Kemal University	THE IMPORTANCE OF MANNA COUNTRY IN FOREIGN POLITICS OF THE URARTU STATE
Selim KARYELİOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi	RECONSIDERING THE NATION STATE: REINCREASED EFFECTIVENESS OF NATION-STATES IN THE CONTEXT OF NEW DEVELOPMENTS IN THE WORLD
Saida Hasanova	Baku State University	Y.T.KRUSHINSKY'S MISSION TO THE AZERBAIJAN SAFAVIDS STATE
Erdal SEZGİ	Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Genel Türk Tarihi Bölümü	THE MIGRATION OF ARMENIANS TO REVAN
F.ü.f.d Göyərçin Abidqızı	AMEA Nizami Gəncəvi adına, Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı muzeyi	IDEAS OF NATIONAL INDEPENDENCE IN THE CREATIVITY OF M.A.RASULZADE

ONLINE PRESENTATIONS

09.06.2022

BAKU LOCAL TIME	Meeting ID: 811 8315 9898
11:00-13:30 | Session-1,Hall-3	Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Dosent Firudin Rzayev

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Kamala Tahsin KERIMOVA	Ağrı İbrahim Çeçen University, Agri, Turkey	"THE KHOJALY MASSACRE THROUGH THE EYES OF THE KARABAKH PEOPLE"
Rahim Həsənov	AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi	SHEKI UYEZD IN THE 20-30S OF THE XX CENTURY. SHEKI UPRISING
Assist. Prof. Dr. Mustafa DURDU	Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman, Turkey	SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF BADEMLI VILLAGE IN ALADAĞ DISTRICT IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY
Firudin Rzayev	AMEA Naxçıvan Bölməsi, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, Onomastika şöbəsinin müdiri	ANCIENT TURKISH COUNTRY SHUSHA WHICH HIS HISTORY STANDS VI-III MILLENNIUM B.C.
Asadova Ayten Vagif	Sumgait State University	QARABAĞDA MƏHV EDİLƏN MUZEYLƏRİMİZİN YENİDƏN BƏRPASI VƏ TARİXİ İRSİMİZİN TƏBLİĞİ
Elnara MADATOVA	İstanbul University	QARABAĞ XANLIĞI DÖVRÜNDƏ SARAYLAR
Aghayeva Sevda Aydın kızı	ASPU, senior teacher of Foreign Language Centre	DEAR SHUSHA, YOU ARE RFEE!
Mustafa ECE Mesut ŞÖHRET	Gaziantep University	THE EFFECTS OF TURKEY'S OPEN-DOOR POLICY ON TURKEY-EUROPEAN RELATIONS

ONLINE PRESENTATIONS

09.06.2022

BAKU LOCAL TIME

14:00-16:30 | Session-2,Hall-1

Meeting ID: 811 8315 9898
Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Dr. Morakeng Edward Kenneth Lebaka

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Orynbekov K.S. Turkhanova A.Z.	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan	ADAPTATION OF IMMIGRANTS FROM MUSLIM COUNTRIES AS A SECURITY FACTOR IN WESTERN EUROPE
Prof. Dr. Zh. Beristen Dautov N.	T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts	CONTINUITY OF THE WORKS OF THE ARTIST-JEWELER ESTAI DAUBAYEV WITH THE KAZAKH NATIONAL CULTURE
Beristen Zhanarbek Magzhan Sarybayev Turgaliev Kuandyk	Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan	CULTURAL AND SOCIAL FACTORS OF GRAPHIC DESIGN DEVELOPMENT
Zahraa Muthana Ansam Yaroub Khyoon	University of Wasit & University of Baghdad	MESOPOTAMIAN MYTH OF CREATION IN ANDREW MATHEWS' MARDUK THE MIGHTY: AND OTHER STORIES OF CREATION (1997)
Uloh-Bethels, Annah C. Mbegbu, Chekwube C. Menakaya, Cherechi M.	University of Nigeria Nsukka, Enugu State Nigeria	COMPETENCY IMPROVEMENT NEEDS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS FOR EFFECTIVE TEACHING AND PRODUCTION OF SECONDARY SCHOOL GRADUATES SKILLED IN WRITING
RAFAEL LOPES BATİSTA MARSIEL PACIFICO	Universidade Estadual De Mato Grosso Do Sul (Uems), Campo Grande, Brazil	RITUAL STUDIES AS A STRATEGY OF RESISTANCE TO THE CULTURE OF ATTENTION DEFICIT
Prof. Dr. Dr. Morakeng Edward Kenneth Lebaka	University of Zululand – KwaDlangezwa Campus; Faculty of Humanities & Social Sciences, Department of Creative Arts, South Africa	ENHANCING THE SOCIAL, SPIRITUAL AND MORAL CONCERNS OF THE COMMUNITY THROUGH RATIONALIZING MYRIADS OF BAPEDI MUSIC GENRES: THE CASE OF MAKGAKGASA MUSICAL ARTS

ONLINE PRESENTATIONS

09.06.2022

BAKU LOCAL TIME	Meeting ID: 811 8315 9898
14:00-16:30 | Session-2,Hall-2	Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Erol TAŞ Tülin HÜNDÜR Meral ÇELİKOĞLU Hacı Mehmet YEŞİLTAŞ	Ordu University, Ordu, Turkey	DEVELOPMENT OF BIOTECHNOLOGY ACHIEVEMENT TEST FOR SCIENCE TEACHERS
Tülin HÜNDÜR Hacı Mehmet YEŞİLTAŞ Meral ÇELİKOĞLU Erol TAŞ	Ordu University, Ordu, Turkey	INVESTIGATION OF THE STUDIES PUBLISHED BETWEEN 2012-2022 ON THE USE OF VIRTUAL LABORATORY IN SCIENCE EDUCATION
Nurgul BUTUNER Jale IPEK	Uludag University, Bursa, Turkey Ege University, İzmir, Turkey	EXAMINATION OF SIXTH-GRADE STUDENTS' PROCESS OF CREATING THE KNOWLEDGE OF THE PARALLELING FIELD ACCORDING TO THE RBC+C MODEL: A TEACHING EXPERIMENT
Nurgul BUTUNER Menekse Seden TAPAN BROUTIN Gul KALELI YILMAZ	Uludag University, Bursa, Turkey	EVALUATION OF THE MATHEMATICS TEACHING PROCESS IN THE PANDEMIC PERIOD WITHIN THE FRAMEWORK OF SECONDARY SCHOOL TEACHERS' OPINIONS
Tuba YENİL Çiğdem ARSLAN Menekşe Seden TAPAN BROUTIN	Bursa Uludağ University, Bursa, Turkiye	PRE-SERVICE MATHEMATIC TEACHERS' VIEWS ON THE MIND MAP
Tuba YENİL Çiğdem ARSLAN	Bursa Uludağ University, Bursa, Turkiye	EXAMINATION OF MIND MAP EVALUATION RUBRICS CREATED BY PROSPECTIVE MATHEMATIC TEACHERS
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK Mohammed MOHAMMED	Sakarya University of Applied Sciences, Sakarya, TÜRKİYE Baghdad University, IRAK	DETERMINING THE IMPORTANCE OF LIMITLESS IMPROVEMENT AND SERVICE QUALITY FACTORS: A STUDY AT BAGHDAD UNIVERSITY
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK	Sakarya University of Applied Sciences, Sakarya, TÜRKİYE	DETERMINING THE IMPORTANCE LEVEL OF HEALTH EFFECT THEORY FACTORS IN ENTREPRENEURSHIP: THE CASE OF AZERBAIJAN
Hüseyin Miraç Pektaş Sevilay Karamustafaoğlu Orhan Karamustafaoğlu	Kırıkkale University, Kırıkkale, Turkey Amasya University, Amasya, Turkey	DESIGNING AN INQUIRY-BASED STEM ACTIVITY: EXAMPLE OF FORCE AND MOTION
Hüseyin Miraç Pektaş Sevilay Karamustafaoğlu Orhan Karamustafaoğlu	Kırıkkale University, Kırıkkale, Turkey Amasya University, Amasya, Turkey	EXAMINATION OF CHEMISTRY PROSPECTIVE TEACHERS' QUALIFICATIONS TO PREPARE CONCEPTUAL CHANGE TEXTS

ONLINE PRESENTATIONS

09.06.2022

BAKU LOCAL TIME

14:00-16:30 | Session-2,Hall-3

Meeting ID: 811 8315 9898
Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Dosent Kəmalə Rüstəm qızı Quliyeva

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Ülviyyə Akif qızı Əfəndiyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ÜNSİYYƏT PROSESİNDƏ QARŞILIQLI ANLAMA VƏ ONUN QURULMASININ MƏRHLƏLƏRİ
Rəhimova Gulnara Sahib qizi	Azərbaijan Tibb Universiteti	CÜMLƏ MƏTN DİLÇİLİYİNİN OBYEKTİ KİMİ
Qadaşova Aybəniz Azik Qizi	Azərbaijan Tibb Universiteti	ABOUT THE WORD FORMATION IN TURKIC LANGUAGES
Xuraman Hacıyeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi	AZƏRBAYCAN VƏ İBRİ DİLLƏRİNDƏ TABELİ VƏ TABESİZ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN ƏSAS LİNQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Zaur Hacıyev	AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, böyük elmi işçi	ƏRƏB DİLÇİLİYİNDƏ ƏRƏBLƏRLƏ YANAŞI QEYRİ-ƏRƏBLƏRİN ROLU
Dilarə Kərimova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı, Filologiya, Xarici dil müəllimliyi, Şəki, Azərbaycan	SÜRƏTLİ OXU NƏDİR VƏ ONU NECƏ UĞURLA ÖYRƏNMƏK OLAR?
Aynurə Murad Qızı Manafova	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti	YERLİ DİLLƏRİN QORUNMASI
Kəmalə Rüstəm qızı Quliyeva	ADPU-nun ümumi pedaqogika	ŞUŞADA İLK ANA DİLİ MƏKTƏBİ
Turan Məhərrəmbəy ƏHMƏDLİ Elmira RƏHMƏTZADƏ Gülər ƏLİYEVA	Milli Aerokosmik Agentliyinin Xüsusi Konstruktor Texnoloji Bürosu	LƏNKƏRAN BÖLGƏSİNİN İQLİMİNİN KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARINA TƏSİRİ
Assoc. Prof. Gunay Gafarova	Azerbaijan Tourism and Management University, Azerbaijan, Baku	SHUSHA, THE CULTURAL CAPITAL OF AZERBAIJAN, AS SKETCHED BY RUSSIAN ARTISTS OF THE 19th CENTURY
Assoc.Prof. Sevinj Jabrayilzadeh Khuraman Alieva	Azerbaijan State Pedagogical University	USING PROGRAMMING LANGUAGE IN EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL

ONLINE PRESENTATIONS

09.06.2022

BAKU LOCAL TIME

17:00-19:30 | Session-3,Hall-1

Meeting ID: 811 8315 9898
Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Serkan GÖKALP

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Şükrü OLCAY	Marmara Universty, Istanbul, Turkey	A VIEW OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATION IN HIGH SCHOOLS FROM TEACHERS' EYES
Hanife AKGÜL	Çanakkale Onsekiz Mart Universty, Çanakkale, Türkiye	EXAMINATION OF ATTACHMENT INJURIES OF MARRIED INDIVIDUALS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES
Hanife AKGÜL	Çanakkale Onsekiz Mart Universty, Çanakkale, Türkiye	INVESTIGATION OF INDIVIDUALS LEVELS OF FORGIVENESS, SELF-SENSITIVITY AND SUBJECTIVE WELLNESS IN TERMS OF VIOLENT DIGITAL GAME PLAYING
Nigar İmaməliyeva	Azerbaijan State University of Economics	CULTURAL AND HISTORICAL MONUMENTS SHUSHA
Melisa Demirkan Dilara Zeynep Ulusan Senem Nur Özçelik Fatma Nur Dolu Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz Günaydın Dr. Öğr. Üyesi Gökce Gürdil Birinci Prof. Dr. İshak Özkan	Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Konya, Türkiye	INVESTIGATION OF ACADEMIC MOTIVATION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS IN TERMS OF FAMILY BELONGING AND VARIOUS VARIABLES DURING THE COVID-19 PANDEMIC
Duygu YILDIZ İsmail KİNAY	Dicle University, Diyarbakır, Turkey	CURRICULUM LITERACY
Serkan GÖKALP	Mersin Universty	INVESTIGATION OF MIDDLE SCHOOL TEACHERS' PERCEPTIONS OF ACADEMIC SELF-EFFICACY INTERMS OF SEVERAL VARIABLES
Serkan GÖKALP	Mersin Universty	CONFLICT RESOLUTION STRATEGIES WHICH MIDDLE SCHOOL TEACHERS USE
Muammer Ergün Burcu Karabulut Coşkun	Kastamonu University, Kastamonu, Turkey	ACİL UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDE OKUL YÖNETİCİLERİNİN LİDERLİK TİPİ VE ÖĞRETMENLERİN TÜKENMİŞLİKLERİNİN ÖĞRETMEN ALGILARINA GÖRE İNCELENMESİ
Hacı Mehmet YEŞİLTAŞ Meral ÇELİKOĞLU Tülin HÜNDÜR Erol TAŞ	Ordu University, Ordu, Turkey	INDIVIDUALIZED EDUCATION IN SCIENCE TEACHING
Meral ÇELİKOĞLU Tülin HÜNDÜR Hacı Mehmet YEŞİLTAŞ Erol TAŞ	Ordu University, Ordu, Turkey	COMPUTATIONAL THINKING AND "UNPLUGGED" LEARNING ACTIVITIES in SCIENCE EDUCATION

ONLINE PRESENTATIONS

09.06.2022

BAKU LOCAL TIME

17:00-19:30 | Session-3,Hall-2

Meeting ID: 811 8315 9898
Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. İbrahim AVCI

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Dr. İbrahim AVCI	Gümüşhane University	THE EFFECTS OF COVID-19, HEDONIC AND UTILITY MOTIVATIONS ON ONLINE PURCHASE INTENTION AND THE INTERMEDIATE ROLE OF ONLINE TRUST
Assist. Prof. Dr. İbrahim AVCI	Gümüşhane University	MEDIATING ROLES OF HEALTH AND ENVIRONMENTAL AWARENESS IN THE IMPACT OF COVID-19 ON SUSTAINABLE CONSUMPTION BEHAVIOR
Zərifə Şamil qızı Cavadova	ADPU-nun Şamaxı filialı	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ŞAMAXININ SOSİAL-İQTİSADİ,MƏDƏNİ İNKİŞAFI
Prof. Dr. Mete Sezgin Taleh Mansurov	Selçuk University	SELECTION OF DARK TOURISM DESTINATIONS IN KARABAKH ACCORDING TO MULTIPLE CRITERIA
Süleyman ÖZMEN	İstanbul Rumeli University	CHANGING BALANCES IN SOUTH CAUCASUS AFTER 44 DAYS WAR, KEY AZERBAIJAN AND KEY ZENGEZUR
Sadettin PAKSOY Merve KAPLAN	Gaziantep University, Gaziantep, Türkiye	ARTS ECONOMY
Sadettin PAKSOY Merve KAPLAN	Gaziantep University, Gaziantep, Türkiye	ECONOMY OF SYMBOLIC GOODS
Prof. Dr. Metin KASIM Murat ÇİL	Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, Türkiye	ETHICAL VIOLATIONS IN THE LOCAL MEDIA
Hüseyin ÇAM İbrahim Yaşar KAZU	Fırat Univercity, Elazığ, Türkiye	CLASSROOM TEACHER TRAINING IN TURKEY

ONLINE PRESENTATIONS

09.06.2022

BAKU LOCAL TIME

17:00-19:30 | Session-3,Hall-3

Meeting ID: 811 8315 9898
Passcode: 255696

HEAD OF SESSION: Cavid Vəkil oğlu Bağırzadə

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Turkan Azizzade	ANAS Institute of Linguistics named after Nasimi	SUFFERINGS OF SAINT SHUSHANIK
Səkinə Əliyeva	Azərbaycan Tibb Universiteti, Azərbaycan dili kafedrası, Bakı, Azərbaycan	GÖYÇƏ MAHALI ŞİVƏLƏRİ VƏ TÜRKİYƏ TÜRKCƏSİNDƏ İŞLƏNƏN ORTAQ SÖZLƏRİN LEKSİK CƏHƏTDƏN TƏHLİLİ
Nigar İsmayılova	Azərbaycan Dövlər Pedaqoji Universiteti	MƏKTƏBƏQƏDƏR MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MƏŞĞƏLƏ PROSESİNDƏ KİÇİK YAŞLI UŞAQLARIN VƏTƏNDAŞLIQ BORCU TƏRBİYƏSİ
Cavid Vəkil oğlu Bağırzadə	Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan tarixi	QARABAĞ BÖLGƏSİNİN İLK ORTA ƏSR ŞƏHƏRLƏRİNƏ DAİR MƏNBƏLƏR
Matanat Mustafayeva	Ganja State University, doctoral student of the Department of Azerbaijan and World Literature, Ganja, Azerbaijan	IN THE PLAY “FERYAD" THE CLASSIC ETERNAL HERITAGE LOOK FROM THE PERSPECTIVE OF NASIMI AND HURUFISM
Səmiyyə BƏDƏLLİ	AZƏRBAYCAN TURİZM VƏ MENECMENT UNİVERSİTETİ,Sosial-menecment fakültəsi,Nəqliyyat servisi ixtisası	TURİZM TERMİNOLOGİYASININ KOMMUNİKATİV PROBLEMLƏRİ
Könül Zaur Qızı Şxəliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı şəhəri	OXU TƏLİMİ PROSESİNDƏ ŞAGİRDLƏRİN NİTQ VƏ TƏFƏKKÜRÜNÜ İNKİŞAF ETDİRMƏYİN ƏHƏMİYYƏTİ
Dr. Qəndab Haqverdi Əliyeva	AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan	MURADƏLİ QÜREYŞİ QAFLANTI İSTİQLALÇI ŞAİR KİMİ

FACE TO FACE PRESENTATIONS

08.06.2022

BAKU LOCAL TIME	ŞUŞA
14:00-16:00	

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Ramazan GAFARLI

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Harran University, Sanliurfa, Turkey	SOME CONDITIONS OF ALLAH'S HELP
Assoc. Prof. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Harran University, Sanliurfa, Turkey	HIJRA AND ITS CONSEQUENCES ON THE WAY OF GOD
Assoc. Prof. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Harran University, Sanliurfa, Turkey	WITH AN EXTRAORDINARY LIFE STORY, Hz. MARY
Assoc. Prof. Dr. Ömer Sabuncu	Harran University, Sanliurfa, Turkey	OMAR'S PRE-ISLAMIC LIFE
Assoc. Prof. Dr. Ömer Sabuncu	Harran University, Sanliurfa, Turkey	OMAR IN THE PERIOD OF THE PROPHET
Assoc. Prof. Dr. Ömer Sabuncu	Harran University, Sanliurfa, Turkey	OMAR'S CONSENTS
Assoc. Prof. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE	Harran University, Sanliurfa, Turkey	THE QUR'AN AND THE MUSLIM
Assoc. Prof. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE	Harran University, Sanliurfa, Turkey	THE DIVINE ATTRIBUTES IN THE MARIFETNAME OF IBRAHIM HAKKI
Assoc. Prof. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE	Harran University, Sanliurfa, Turkey	THE SIZE AND LIMIT OF OBEDIENCE IN ISLAM
Gamze ŞEKEROĞLU	Selçuk University, Konya, Türkiye	DO THE DIRECTION OF ALTCOINS DEPEND ON BITCOIN?
Assoc. Prof. Dr. Kamala Tahsin KERIMOVA	Ağrı İbrahim Çeçen University, Agri, Turkey	"THE KHOJALY MASSACRE THROUGH THE EYES OF THE KARABAKH PEOPLE"
Leyla ALIYEVA	Ağrı İbrahim Çeçen University, Agri, Turkey	"AZERBAIJAN TRANSLATION ENCYCLOPEDIA": "EVERYTHING ABOUT TRANSLATION"

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi
13:00-15:30 | Session 1, Hall-1	

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Nazile ABDULLAZADE

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dosent Sevinc Zakir qızı Abbasova	Naxçıvan Dövlət Universiteti	KARABAKH IS AZERBAIJAN! IN THE TRACE OF HISTORY
Doç. Dr. Tahir ORUCOV	AMEA Folklor Enstitüsü	XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA ŞUŞA VE KARABAĞ'DA ERMENİ SOYKIRIMI VE KATLİAMLARI (MİR MÖVSÜN NEVVAB'IN "1905-1906'DA ERMENİ-MÜSLÜMAN ÇATIŞMASI" KİTABININ MATERYALLERİ ÜZERE)
Ayətxan Ziyad Babək İsgəndərov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Elmi işçi	44 DAYS OF VICTORY MARCH: THE VICTORY OF HISTORICAL JUSTICE AND THE RESTORATION OF INTERNATIONAL LAW
Ayətxan Ziyad Babək İsgəndərov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Elmi işçi	HEYDAR ALIYEV: A POLITICAL FIGURE WHO MADE HISTORY, STATE FOUNDER
Sahibə Xəlil qızı Ələkbərova	AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, "İnnovasiyalar və təhsil proqramları şöbəsi"nin elmi işçisi və dissertantı, Azərbaycan, Bakı şəhəri	ARMENIAN VANDALISM: LOST AND DESTROYED KARABAKH MUSEUMS
Məmmədzadə ÜLKƏR	Bakı Dövlət Universiteti, Qafqaz xalqları tarixi kafedrası	II QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA QAFQAZDA YARANAN YENİ REALLIQLAR
Tahirə Həsənzadə	AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu	QARABAĞ MÖVZUSU QACARLAR TARIXINDƏ "ŞUŞANI GERI ALIB, ORADA MUSIQI OCAĞI QURMAQ ISTƏYIRƏM"
Rahim Həsənov	AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi	SHEKI UYEZD IN THE 20-30S OF THE XX CENTURY. SHEKI UPRISING
Lalə Hidayət qızı Paşayeva	AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Nizamişünaslıq şöbəsi, Kiçik elmi işçi	33 GÜNLÜK ŞUŞA MÜHASİRƏSİ VƏ 44 GÜNLÜK QARABAĞ MÜHARİBƏSİ
Fil.ü.f.d Şəmsi Pənahoğlu	AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu	PƏNAHƏLİ XAN VƏ ONUN ŞAH ƏSƏRİ-ŞUŞA ŞƏHƏRİ
Nazilə Abdullazadə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Unversiteti Filologiya fakültəsi Ədəbiyyatın tdrisi texnologiyası kafedrası	AZƏRBAYCAN BƏDİİ NƏSRİNDƏ ŞUŞA FACİƏLƏRİNİN BƏDİİ İNİKASI TARİXİ ZAMAN KONTEKSİNDƏ

Məmmədli Xəyalə İlham qızı	Bakı şəhəri, AMEA, Mərkəzi Elmi Kitabxana	AZƏRBAYCANIN ƏRAZİ BÜTÖVLÜYÜNƏ QARŞI CƏHD: DAĞLIQ QARABAĞ MUXTAR VİLAYƏTİNİN YARADILMASI
Zülfiyyə Vəliyeva	ADPU ETM-nin elmi əməkdaşı, Respublikanın Əməkdar Müəllimi	QARABAĞIN DÖYÜNƏN QƏLBİ MƏDƏNİYYƏT MƏRKƏZİ ŞUŞA
Elshan Abdurahmanov	ANAS, Sheki RSC	DEVELOPMENT DYNAMICS AND CHARACTERISTICS OF LEATHER-DRESSING IN SHEKI DISTRICT OF NORTHERN AZERBAIJAN AT THE BEGINNING OF THE XIX-XX CENTURIES
Babayeva Aytən İsmayıl qızı	AMEA Mərkəzi Elmi kitabxana	44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN VƏ DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN MÖVQEYİ
ələkbərova Bahar Hacıağa Qızı	A.S.Makarenko Adına Humanitar Fənlər	MƏDƏNİYYƏT PAYTAXTI ŞUŞA
Prof. Dr. Minaxanım Təkləli Nuriyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QARABAĞIN YER ADLARI TARİX-MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİDİR
Raqub Kərimov Ruqiyyə Səfərova Gülçöhrə Salehzadə	AMEA M.Füzuli adına əlyazmalar İnstitutu Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	VATANSEVER ŞAİR: MUHAMMED AĞA MÜŞTERİ
Dr.Arzu Məmmədxanlı	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	QARABAĞIN BÜLBÜLÜ – MURTUZA MƏŞƏDİ oğlu MƏMMƏDOV (BÜLBÜL)
Hüseynova Könül Ramiz qızı	Bakı Dövlət Universiteti	QARABAĞ GENERAL-QUBERNATORLUĞU:QƏLƏBƏ TARIXIMIZIN QIZIL HƏRFLƏRLƏ YAZILAN SƏHIFƏLƏRINDƏN BIRI
Gülnarə İmanova	Dövlət Universiteti	QASIM BƏY ZAKİR POEZİYASINDA BƏDİİ İFADƏ VASİTƏLƏRİ
Məmmədov Hümbət Məmməd oğlu	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji UniversitetiBakı	THEMATIC WORD GROUPS OF KARABAKH DIALECTS (CLOTHING NAMES).

Coffee Break: 15:30-16:00

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi
13:00-15:30 | Session 1, Hall-2	

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Tahirə Məmməd

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Həcər Hüseynova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, filologiya fakültəsi	ŞUŞANIN YER ADLARI
Aliyeva Leyla Elkhan	Azerbaijan / Sumgait, Sumgait State University, History and geograph	SHUSHA YESTERDAY AND TODAY
Assoc.Prof. Mahir Hamidov	Institute of Oriental Studies of ANAS, East-West department, Baku, Azerbaijan	İMPORTANCE OF ZANGAZUR CORRIDOR IN EAST-WEST İNTERNATIONAL TRANSPORT SYSTEM
Lütviyyə Yəhyazadə	Azərbaycan Mətbuat Surası Ahıllar birliyinin üzvü	AZƏRBAYCAN BAYRAĞI ŞUSADA DALĞALANIR!
Nəbi Nazir oğlu Əsədli	ADPU, Azərbaycan tarixi kafedrası	İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ŞUŞANIN EKOLOJİ MÜHİTİNİN BƏRPASI İŞLƏRİ
Afaq Qasımova	AMEA-nın Folklor İnstitutu, Azərbaycan	NƏBİNİN QAÇAQÇILIQ ETDİYİ BÖLGƏLƏR VƏ ONLAR HAQQINDA TARİXİ HƏQİQƏTLƏR
Nurlan Nasirov	QƏRBİ KASPİ UNİVERİSTET, Siyasi və İctimai Elmlər Məktəbi, Tarix bölümü, Bakı, Azərbaycan	TÜRK-MOĞOL HAKİMİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN QARABAĞ BÖLGƏSİNİN STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ
Günay Nəciyeva Elnur Nəciyev	AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu "Azərbaycanın orta əsrlər tarixi" şöbəsinin doktorantı Mirzə Fətəli Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası,	ŞUŞA TARİXİNƏ DAİR DƏYƏRLİ MƏNBƏ
Doç. Dr. Mübariz Ağalarlı	AMEA Tarix İnstitutu, ADPU Tarix-Coğrafiya fakültəsi, Azərbaycan tarixi kafedrası, Bakı, Azərbaycan	AZƏRBAYCANDA DÜNYƏVİ TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN ROLU (XIX - XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ
f.ü.f.d Imanov Güləhməd Nağı oğlu	Bakı Dövlət Üniversiteti Şərq Şünaslıq fakultəsi Türk dili bölümü	SETTLEMENTS IN NAGORNO-KARABAKH AND BRIEF EXPLANATIONS ABOUT THEM
Prof. Fərrux Abbas oğlu Rüstəmov	ADPU-nun İbtidai təhsil fakültəsinin dekanı	AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİNİN ŞUŞA FİLİALI (1989-1992-ci illər)
Sevil Qiyas qızı Həsənova	Bakı Dövlət Universiteti	II QARABAĞ SAVAŞI VƏ İNFORMASİYA MÜHARİBƏSİ

Bəxtiyar Həsənov	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Bakü, Azerbaycan	XX ƏSİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ŞUŞA ŞƏHƏR DUMASININ FƏALİYYƏTİNDƏ NƏQLİYYAT YOLLARI MƏSƏLƏLƏRİ (ARXİV SƏNƏDLƏRİ ƏSASINDA)
Aytən Əhmədova	Gəncə Dövlət Universiteti,Filologiya, Azərbaycan dili, Gəncə, Azərbaycan	"DASTANİ- ƏHMƏD HƏRAMİ" ƏSƏRİNDƏ İŞLƏDİLMİŞ ƏVƏZLİKLƏRİN ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Prof. Dr. Tahirə Məmməd	AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsi, Bakı, Azərbaycan	MİR MÖHSÜN NƏVVAB YARADICILIĞINDA DİNİ VƏ MİLLİ KİMLİYİN İFADƏSİ
Müseyib İbrahim oğlu İlyasov	Azərbaycan Dövlət pedaqoji Universiteti	ŞUŞA PEDAQOJİ SEMİNARİYASININ İLK DİREKTORU
Gülnarə Məmmədova	AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu	BƏDİİ TƏKRARLARIN ÇAĞDAŞ ŞEİRİN FORMALAŞMASINDA ROLU
Sədiyyə Xanlarova	AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu	MİRZƏ HƏSƏN QARABAĞI ŞEİRLƏRİNİN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ BARƏDƏ
Məmmədova Həyat	Bakı Dövlət Universiteti	YAŞAR KAMALIN HƏYAT VƏ YARADICILIQ YOLU
Gunel Mammadova	Baku, Azerbaijan	PRİMARY AND SECONDARY SCHOOL STUDENTS RELATED TO FİNANCİAL LİTERACY ATTİTUDES AND OPİNİONS (AZERBAİJAN EXAMPLE)

Coffee Break: 15:30-16:00

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

	BAKU LOCAL TIME 13:00-15:30 | Session 1, Hall-3		AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi

HEAD OF SESSION: Doç.Dr.Ramiz QASIMOV

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Fil.e.d. Pərvanə Bəkirqızı (İsayeva)	AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu	ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEVİN İCTİMAİ FƏALİYYƏTİ VƏ BƏDİİ YARADICILIĞI MİLLİ MƏFKURƏ KONTEKSTİNDƏ
Anar Nadir oğlu İsmayılov	Mingəçevir şəhər 7 saylı orta məktəbin direktoru	44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN DÜNYA HƏRB TARİXİNDƏ YERİ
Rəna QURBANOVA	"Naxçıvan" Universiteti, Pedaqoji fakültə, "Ümumi tarix" kafedrası, Naxçıvan şəhəri, Azərbaycan	DAĞLIQ QARABAĞ HADİSƏLƏRİ VƏ NAXÇIVAN
Zəminə Gülüstani Xosrov qızı	AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun doktorantı Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi	ÜMUMTÜRK ONOMASTİKASINDA ETNİK PROSESLƏRİN İZLƏRİ
Naibə Əhmədova	Azərbaycan, Bakı şəhəri, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan tarixi kafedrasının müdiri	RUS TARİXŞÜNASLIĞINDA XIX ƏSR AZƏRBAYCAN TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİ
Dok. Arif ELİZADE	Western Caspian University, Tarih, Kafkasya tarihi, Bakü, Azerbaycan	XIX ƏSRİN II YARISINDAN SONRA QAFQAZ XALQLARININ SİBİRƏ VƏ OSMANLI İMPERİYASI TORPAQLARINA MİQRASİYASI VƏ MİQRASİYANIN SƏBƏBLƏRİ
Günel Həmidqızı Əmilova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QARABAĞ XALÇAÇILIQ MƏKTƏBI TARIXINƏ BIR NƏZƏR
Natəvan Bağırova	AMEA N.Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Qədim və orta dövrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və təqdimi şöbəsinin elmi işçisi, Bakı, Azərbaycan	ƏBU NÜVAS ABBASİLƏR SARAYINDA
Günel Orucəliyeva	Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan, Bakı	VƏTƏN MÜHARİBƏSİ BAKI DÖVLƏT UNIVERSITETİNİN İNFORMASİYA KONTEKSTİNDƏ
Şiruyə Azadəliyeva	ADPU-nun Ümumi pedaqogika kafedrasının dosenti	AZƏRBAYCANDA MİLLİ ELMİ-PEDAQOJİ KADR HAZIRLIĞININ İLKİN MƏRHƏLƏSİ (XX ƏSRİN 20-ci illəri)

İbrahimli Mehin Bayram qızı	Sumqayıt Dövlət Universiteti	MADDİ MƏDƏNİ İRSIN QORUNMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN ROLU
Bənövşə Niyaz qızı Hacıyeva	Bakü Devlet Üniversitesi, Doğu Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bakü,Azerbaycan	TÜRKİYƏ TÜRKCƏSİNDƏ İDİOMATİK İFADƏLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK VƏ QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Tora Mammadova	SDU, Filologiya, Azərbaycan ədəbiyyatı, Sumqayıt, Azərbaycan	ÇAĞDAŞ ROMANDA ALTERNATİV TARİXİN BƏDİİ SİNTEZİ (“AĞRI” ROMANI ƏSASINDA)
Ramiz QASIMOV	AMEA Naxçıvan Bölməsi	YAZIÇI VƏ İCTİMAİ XADİM YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİNİN YARADICILIĞINDA MİLLİ İSTİQLAL VƏ CÜMHURİYYƏT MƏSƏLƏSİ
R.N.Qasımova	ADPU	“MƏN” KONSEPSİYASI PROBLEMİ VƏ ONUN FORMALAŞMASINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK HİSSİNİN ROLU
Prof. Dr. Kübra Əliyeva Zeynalova Aygün	"Əməkdar incəsənət xadimi AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu “Qafqaz Albaniyasının Memarlıq və İncəsənəti” şöbəsinin rəhbəri" AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, “Qafqaz Albaniyasının Memarlıq və İncəsənəti” şöbəsinin şöbənin kiçik elmi işçisi	AZƏRBAYCANIN İSTEDADLAR MƏRKƏZİ

Coffee Break: 15:30-16:00

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi
13:00-15:30 | Session 1, Hall-4	

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Adil BAHŞELİYEV

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Aynur Qafarlı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin "Türk araşdırmaları" bölməsinin kiçik elmi işçisi	VƏTƏN TORPAĞININ SÖZ XƏRİTƏSİ
Anar İsmayılov	Mingəçevir Dövlət Universiteti	44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN DÜNYA HƏRB TARİXİNDƏ YERİ
Fereh Sukurova	Azerbaijan National Academy of Science Institute	THERE IS NO KARABAKH WITHOUT SHUSHA, AND AZERBAIJAN WITHOUT KARABAKH: HEYDAR ALIYEV
Dr. Gülər Mikayıl	Baki Dövlət Universiteti	MÜHARİBƏ SƏRAİTİNDƏ ƏSGƏR VƏ ZABİTLƏRİN PSİXOLOJİ HAZIRLIĞININ MÜQAYİSƏLİ ARAŞDIRILMASI VƏ ŞUŞA DÖYÜŞÜNÜN TƏSVİRİ
Həsənova Könül	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan, Bakı	LAÇIN LAYLA VƏ OXŞAMALARINDA ETNOQRAFİZMLƏR
Könül Həsənova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan, Bakı	ƏMR CÜMLƏLƏRİNDƏ QƏNAƏT PRİNSİPİNİN NƏSR MƏTNLƏRİNDƏ TƏZAHÜRÜ
Türkan Azad qızı Mehdiyeva	AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu	AZAD QARADƏRƏLİNİN YARADICILIĞINDA QARABAĞ MÖVZUSU
Firidə Mustafayeva	Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru ADPU-nun Şamaxı filialı	QEYRİ STANDART MƏSƏLƏLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİNİN TƏLİMİNDƏ QRAFİK TƏSVİRLƏRDƏN İSTİFADƏ YOLLARI
Dos.Dr. Sönməz Abbaslı	AMEA Folklor İnstitutu	DİNİ-TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏRLƏ BAĞLI MƏNQƏBƏLƏR (Qarabağ folklor materialları əsasında)
Baxşəliyev Adil Baxşəli oğlu	Sumqayıt Dövlət Universiteti	İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ QƏLƏBƏMİZ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN GÜCLÜ SİYASİ İRADƏSİNİN NƏTİCƏSİDİR
Dr. Ragif Huseynov Dr. Hidayat Ullah Khan	Azerbaijan Technological University, Ganja, Azerbaijan	EXPOLRING NEXUS BETWEEN AGRICULTURAL DEVELOPMENT AND FOOD SECURITY: A CASE OF AZERBAIJAN REPUBLIC

	National Univesity of Modern Languages (NUML), Islamabad, Pakistan	
Mehriban Namiq qızı Əhmədova	Şamaxı şəhər Avropa liseyin müəllimi	MÜƏLLİM ETİKASININ PEDAQOJİ FƏALİYYƏTƏ TƏSİRİ
Habil İsmiyəli oğlu Həsənov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	RUSİYANİN AZƏRBAYCAN TORPAQLARİNDA ERMƏNİ DÖVLƏTİ YARATMAQ PLANİ (XVİİİ ƏSRİN İİ YARİSİ)
Əziz Əliyev	Sosial Tədqiqatlar Mərkəzi	QLOBAL MİQRASİYA PROBLEMİ FONUNDA: QARABAĞIN SOSİAL GƏLƏCƏYİ
Vüsalə Vəli qızı Məmmədzadə	Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin İctimai fənlər kafedrasının baş müllimi	QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN TARİXİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİMİZƏ TƏSİRİ
Səltənət Əliyeva	AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Böyük elmi işçi	YAZIÇI PSİXOLOGİYASI VƏ DÜNYAGÖRÜŞÜNÜN YARADICILIQDA İZLƏRİ (Şərif Ağayarın yaradıcılığı əsasında)
Orucova Günel	AMEA- nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun dissertantı	QƏZƏL ŞEİRİNİN DİL VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ SƏLƏFLƏRDƏN XƏLƏFLƏRƏ

Coffee Break: 15:30-16:00

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi
13:00-15:30 | Session 1, Hall-5	

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Erestun MEHTİYEV

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Namig Hasanov	Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Mətbuat xidməti	TOURISM IN THE OCCUPIED TERRITORIES DEVELOPMENT PERSPECTIVES
Vakil Azimov	Azerbaijan Cooperatin University, Doctoral student, Baku, Azerbaijan	THE ROLE OF ESTABLISHMENT OF A WINE CLUSTER IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF KARABAKH ECONOMIC REGION
Xasay CAHANGİROV	Qərbi Kaspi Universiteti (WCU), İqtisadiyyatı fakültəsi, Doktorantura bölməsi, Bakı, Azərbaycan	THE ROLE OF SPECIAL ECONOMIC ZONES IN THE SETTLEMENT, REINTEGRATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE LIBERATED TERRITORIES
Səbinə Babayeva	Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, Sosial Menecment Fakültəsi, İctimai fənlər kafedrası. Bakı, Azərbaycan	CULTURAL TOURISM POTENSIAL OF KARABAKH REGION
Əmiraslanova Dilarə Əmiraslan qızı	Sumqayıt Dövlət Universiteti	İŞĞALDAN AZAD EDİLMIŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADİ POTENSİALI VƏ ONDAN SƏMƏRƏLİ İSTIFADƏ YOLLARI
Ləman Hüseynova	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Tarix İnstitutu, dissertant. Bakı, Azərbaycan	JOURNAL OF AZERBAIJANI WOMEN FREEDOM - EASTERN WOMAN (1928-1929)
Ahadova Gunel Tofig Gizi	Baku State University ANAS CSL, Baku, Azerbaijan	THE ROLE OF THE DEPARTMENT OF AZERBAIJAN STUDIES AND THE NATIONAL DIGITAL MEMORY IN THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION AND BIBLIOGRAPHIC APPARATUS OF AZERBAIJANI STUDIES
Səidə Yusifova	Bakı Avrasiya Universiteti/ Bakı Azərbaycan	MEDİA DİSKURSUNDA EVFEMİZMLƏRİN ÜSLUBİ POTENSİALI
Doçent Farhad Gamboy oğlu Mikayilov Mammadova Aynura Mahammad gizi	UNEC Bilimsel Araştırma ve Ekonomik Araştırma Enstitüsü, kıdemli araştırmacı, Azerbaycan Devlet Teknik Üniversitesi Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nde doçent	ASKERİ ÇATIŞMALARIN ZARARLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN METODOLOJİK TEMELLER
Zeynəb Əhməd qızı Həcəmova	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu Bakı şəhəri, Azərbaycan	İDARƏETMƏDƏ ŞƏXSİYYƏTİN İNTELLEKTUAL İNKİŞAFINDA SOSİAL QAVRAYIŞIN ROLUNUN SOSİAL-PSİXOLOJİ TƏHLİLİ

Doç. Dr. Seide Guliyeva	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih fakültesi	İDARİ VE MÜCADİLE MERKEZİ OLARAK ŞUŞA ŞEHRİ
İbrahimli Mehin Bayram qızı	Sumqayıt Dövlət Universiteti	MADDİ MƏDƏNİ İRSIN QORUNMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN ROLU
Samirə Nail Qızı Ramazanova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi	MÜASIR AZƏRBAYCANQADININ SOSIAL VƏ IŞGÜZAR STATUSUNA DÖVLƏT QAYĞISI
Lamiyə MEHDİYEVA	Bakı Dövlət Universiteti, Jurnalistika fakültəsi, Bakı, Azərbaycan	MÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ İNFORMASİYA SİYASƏTİNİN TƏŞKİLİ: QAYDALAR VƏ ƏSAS STEREOTİPLƏR
Zərifə Mahmud qızı Həmidova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı	REGİONLARIN PRİORİTET TƏSƏRRÜFAT SAHƏLƏRİNİN FUNKSİYASI VƏ ÖYRƏNİLMƏSİ METODİKASI
Malik Mammadzade	UNEC, Economy, Economy, Baku, Azerbaijan	QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNUN XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLBİ İMKANLARI
Fuad Əlinağı oğlu Qənbərov Gülnar Xanlar qızı Səmədova	AMEA	QARABAĞDA SAĞLAMLIQ TURİZMİ POTENSİALI VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ
Ərəstun MEHDİYEV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	QARABAĞIN İŞĞALDAN AZAD OLUNMASINDA AZƏRBAYCAN NEFT STRATEGİYASININ ROLU HAQQINDA
Sultanova Sevinc	Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası	AZAN SƏDALARI VƏ MUĞAM İNTONASİYALARININ VƏHDƏTİNDƏN YARANAN QƏLƏBƏ NƏFƏSLİ "QARABAĞ KOMPOZİSİYASI"
Könül İbrahim qızı Səmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ORTAQ TÜRKCƏDƏ C VƏ Ç HƏRFLƏRİYLƏ BAŞLAYAN QIPÇAQ MƏNŞƏLİ SÖZLƏR VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ İNTEQRASİYASI

Coffee Break: 15:30-16:00

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

	BAKU LOCAL TIME 13:00-15:30 | Session 1, Hall-6		AMEA Binası

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Elçin Abbasov

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Məmmədova Afət Tapdıq Qızı	AMEA MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANA	TƏLİM VƏ TƏRBİYƏ ŞƏXSİYYƏTLƏRİN GÖZÜ İLƏ
Məsmə Mahmudova Mahir qızı	AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, elmi işçi	AZƏRBAYCAN MUĞAMIN BÖLMƏLƏRİ "XOSROV VƏ ŞİRİN" POEMASININDA
Bağıyeva Dinarə	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxana	QƏHRƏMAN RUHLU KİTABLAR
Mehdizadə Gülşən Kamal qızı	ADPU-nun kiçik elmi işçisi	İBTİDAİ SİNİFDƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK RUHUNUN AŞILANMASI (2-ci sinif Azərbaycan dili dərsliyi əsasında)
Shirinzade Ulya	Institute of Education of Azerbaijan Republic	THE ROLE OF TEACHERS AND STUDENTS IN PROJECT BASED LEARNING
Abdullayeva Mahirə Mövlud qızı	Azərbaycan Dövlər Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrasının müəllimi	İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ ŞAGİRDLƏRƏ İFADƏLİ OXU VƏRDİŞLƏRİ AŞILAYARKƏN ORFOEPİYA QAYDALARININ ROLU
İrina Kazımova	Azərbaycan Tibb Universiteti	XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK DƏRSLƏRİ
Əlvan CƏFƏROV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	TÜRKİYƏ GAZİ UNİVERSİTETİNDƏ TƏHSİLİN İDARƏ EDİLMƏSİ VƏ PROQRAM HAQQINDA
İsmayilov Rovhsan Faig	Manager, Sales Devision, Sumgait Texnologies Park	MANAGEMENT OF ENTERPRISES AND ORGANIZATIONS
Köçərli Hicran Rafiq qızı	Sumqayıt Dövlət Universiteti	AQRAR SAHƏDƏ İNNOVASİYALI İNKİŞAFIN SÜRƏTLƏNDİRİLMƏSİ YOLLARI
Günəş Xudayarova	Bakı Avrasiya Universitetinin doktorantı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialının müəllimi, Bakı, Azərbaycan	CABİR NOVRUZ YARADICILIĞINDA MİLLİ DƏYƏRLƏRİN TƏRƏNNÜMÜ
p.ü.f.d. Həmidova Xalidə Aydın qızı	ADPU, Təlim-tədris mərkəzinin müdiri	MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ EVOKATİV MENTORLUQ MODELİNİN TƏTBİQİ

Dos. Dr. Elçin Abbasov	AMEA Folklor İnstitutu	AŞIQ ŞƏMŞİR POEZİYAZINDA DAĞ
Qaybaliyeva Nigar	Azərbaycan Prokurorluğu	HEYDƏR ƏLİYEVİN ŞUŞA VƏSİYYƏTİ
Məlahət Abdullayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	TEXTUAL PROBLEMS IN TEACHING MATHEMATICS AND THEIR EDUCATIONAL IMPORTANCE
Kübra Quliyeva	Naxçıvan Dövlət Universiteti, Pedaqoji fakultə, Pedaqogika. Naxçıvan.Azərbaycan	OMAR FAIQ NEMANZADE EDUCATIONAL CONTENT OPINIONS ABOUT UPDATE
Namiq Əhmədov Qənimət Səfərov	Bakı Dövlət Universiteti Araşdırmaçı-yaza, müstəqil tədqiqatçı	QARABAĞ SAVAŞI VƏ AZƏRBAYCAN ORDUSUNUN TARİXİ QƏLƏBƏSİ TÜRKİYƏ MƏTBUATINDA
Mirələm İbrahimli	Bakı Avrasiya Universitetinin dissertantı	ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ELMƏ QAYGISI MƏDƏNİ PRİORİTETLƏRİMİZİN İDEYA ƏSASLARINI MÜƏYYƏN ETMİŞDİR
Məsmə Mahmudova Mahir qızı	AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, elmi işçi	AZƏRBAYCAN MUĞAMIN BÖLMƏLƏRİ "XOSROV VƏ ŞİRİN" POEMASININDA
Vəfa Abbasova	ADNSU-nun Humanitar fənlər kafedrasının müəllimi, f.ü.f.d.	MİRZƏ ADIGÖZƏL BƏYİN "QARABAĞNAMƏ" ƏSƏRİNDƏ BƏDİİ ÜSLUB ÜNSÜRLƏRİ
Hüseyn İbrahimov	AR Prezidenti yanında Dövlət idarəçilik Akademiyası	PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN UGURLU SİYASƏTİ QƏLƏBƏ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK PARADİQMALARINA SÖYKƏNİR
Mehdi BAĞIROV	Naxçıvan Dövlət Universiteti	QARS MÜQAVİLƏSİNİN MAHİYYƏTİ VƏ NAXÇIVAN: SOSİAL-İQTİSADİ YANAŞMA VƏ NƏTİCƏLƏR

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi
16:00-18:30 | Session 2, Hall-1	

HEAD OF SESSION: Akademik Möhsün NAĞISOYLU

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Könül Məhərrəmova	AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı	HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞININ FORMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ "CAVİDŞÜNASLIQ" TOPLUSUNDA
Akademik Möhsün Nağısoylu	AMEA-nın müşaviri, akademik	1905-1906-CI İLLƏRDƏ ŞUŞADA ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİ "HƏYAT" VƏ "İRŞAD" QƏZETLƏRİNİN SƏHİFƏLƏRİNDƏ
Abbasova Gulbaniz Heydar gizi	Baku city, history teacher of secondary school No 162 named after E.Aliyev	PROFESSOR M.SEYIDOV'S BOOK " QAM SHAMAN AND GENERAL OVERVIEW OF ITS SOURCES" AND THE POSSIBILITY OF TURNING MYTHOLOGY IN TO REALITY
Elmi işçi Elman Novruzov	AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu	SƏMƏD SƏRDARİNİYA VƏ ONUN "QƏRƏBAĞ DƏR QOZƏRQAH-E TARİX" ("QARABAĞ TARİXİN GEDİŞİNDƏ") ƏSƏRİ
İbrahimova Leyla	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxana	KİÇİK ÜRƏKLƏRİN BÖYÜK DƏRDLƏRİ...
Dos.Dr.Nigar Həsənova	AMEA Folklor İnstitutu, aparıcı elmi işçi	MOLLA PƏNAH VAQİFİN POEZİYASINDA LİNQVOPOETİK XÜSUSİYYƏTLƏR
Səyyarə Məmmədova	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxana	MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANANIN QARABAĞ MÜHARİBƏSİ QƏHRƏMANLARI FONDUNUN NƏŞRLƏRİ
Ayətxan Ziyad (İsgəndərov)	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Elmi işçi	AZƏRBAYCAN UŞAQ ŞEİRİNDƏ SƏRLÖVHƏ-ADLAR SİSTEMİ
Elchin Mansurov	National Center of Oncology, Baku, Azerbaijan	HƏQİQİ, YALANÇI VƏ YARIMÇIQ TEİSTLƏR: ƏMƏLLƏRİ VƏ NƏTİCƏLƏRİ
Arzu ZEYNALOVA	Azerbaijan State Pedagogical University, Art and physical education, Fine arts and its teaching technology, Baku, Azerbaijan	IMAGES OF PEOPLE'S HEROES AND STATE REPRESENTATIVES ON KARABKH CARPETS
Kazımova Nurlana	ADPU	ŞUŞANIN XEYRİYYƏÇİ-MAARİFÇİ XANIMI HƏMİDƏ CAVANŞİRİN "XATİRƏLƏRİM"İ MÜASİR QADINLARA ÖRNƏKDİR

Habib Mirzayev	Azerbaycan Teknik Üniversitesi, Beşeri bilimler fakültesi, Edebiyat bölümü, Azerbaycan, Bakü	THE ROLE OF EXAMPLES OF FICTION IN THE TRANSFORMATION OF AZERBAIJAN IN THE CENTER OF MULTICULTURALISM AND TOLERANCE
Rüstəm RƏSULOV	Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Filologiya elmləri doktoru, professor, Bakı, Azərbaycan	MOLLA PƏNAH VAQİFİN MİFOPOETİKASI: MƏKAN ARXETİPLƏRİ
Güzel Bahşali	Bakü Devlet Üniversitesi, Kütüphaneçilik ve bilgi fakültesi, tarih, Bakü, Azerbaycan	KALBİNDE KEDER, DAMARLARINDA ŞEVK TAŞIYAN ŞAİR
Maqsudova Şəbnəm	Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti	QƏDİM LAHIC SƏNƏTKARLARININ BƏDİİ İRSİ
Tahirə Əliyeva	AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu	AKADEMIK İ.Y.KRAÇKOVSKININ ƏSƏRLƏRINDƏ "LEYLI VƏ MƏCNUN" MÖVZUSU
Afiqə Aliyeva	SDU, Filologiya, Azərbaycan ədəbiyyatı, Sumqayıt, Azərbaycan	FIGHT FOR JUSTICE IN THE ROMAN"THE BRAND OF CASANDRA" OF C.AYTIMATOV
Doç. Dr. Şelale ANA HÜMMETLİ	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nesimi Dilçilik Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan	GREAT TURKISH SON BORN ON THE LAND OF SHUSHA -YUSIF VAZIR CHEMANZAMINLI
Bilal Hüseynağa oğlu HÜSEYNOV	ADPU Cəlilabad Filialının müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmlər doktorluğu üzrə dissertantı	VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN FOLKLOR YAŞANTILARI, YAXUD DÖYÜŞƏN FOLKLOR JANRLARI
Yüzbaşıyeva Vəfa Rüstəm qızı	Odlar Yurdu Universiteti	KONSEPTUAL İNCƏSƏNƏTİN MÜASİR DÖVRDƏ MÖVCUDLUĞU
Əbilova Zəkiyyə Ağababa qızı	AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, "Əlyazmaların və əski çap kitablarının tərcüməsi", Şöbəsinin baş elmi işçisi, fəlsəfə elmləri doktoru	İRƏVAN QUBERNİYA RUHANİ MƏCLİSİNİN ÜZVLƏRİ
Prof. Elmar Hüseynov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MÜASİR DÖVRDƏ GƏNCLƏRİN İNTELEKTUAL İNKİŞAFININ PSİXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Mammadtağıyeva Terane Hasan kızı	Azerbaycan Devlet Pedaqoji Üniversitesinin doktora bölümü öğrencisi Fizik fenninin Öğrenim Teknolojisi anabilim dalı	IX SINIFTA "IŞIĞIN GERİDÖNÜŞÜ" KONUSUNUN ÖĞRETİMİ SÜRECİNDE ÖĞRENCİLERİN PRATİK BECERİLERİNİN OLUŞUMU VE GELİŞTİRİLMESİ KONUSUNDA BİLGİ OLUŞTURULMASI SÜRESİNCE ÖĞRENCİLERİN PRATİK BECERİLERİNİN OLUŞUMUNDA VE GELİŞTİRİLMESİNDE BİLGİSAYAR KULLANIMI
Leyla RZAYEVA	Odlar Yurdu University	FRAZEOLOJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN TƏRCÜMƏSİ ZAMANI QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi
16:00-18:30 | Session 2, Hall-2	

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Qasım HACIYEV

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Teyba Efendiyeva	Azerbaijan State Pedagogical University	GESTALT APPROACH TO FAMILY CONSULTATION THE ROLE OF K. LEVIN'S THEORY
Mammadova Samira Isgandar	Sumgait State University	ESTABLISHMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COOPERATION IN THE FIELDOF SCIENCE, EDUCATION WITH THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE STATE OF ISRAEL
PhD. Mammadli Rovshan Ulduz oglu	Central Scientific Library of ANAS	QARABAĞ XANLIĞININ SƏRHƏDLƏRİ VƏ ƏRAZİSİNDƏN KEÇƏN TİCARƏT YOLLARI RUSİYA DÖVLƏT HƏRBİ TARİX ARXİVİNİN MATERİALLARI ƏSASINDA
İradə Tofiq qızı NURİYEVA	Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Azərbaycan	ŞUŞA BƏYANNAMƏSİ VƏ REGİONAL TƏHLÜKƏSİZLİK
Aygun Abdulova Hikmat Abdulov	UNEC Azerbaijan University of Architecture and Construction	FORMATION OF NEW MANAGEMENT RELATIONS IN THE OCCUPIED TERRITORIES
Vahid Allahverdi Oğlu Ömərov	Azebaycan Milli İllimler Akademisi Kafkas Araştırmaları Enstetütü Gürcistan araştırmaları Bölüm Başkanı	II KARABAĞ SAVAŞ SONRASI DÖNEMİNDE ABD VE GÜRCİSTAN'IN POZİSYONLARI
Namiq Məmmədov	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasıl, Bakı, Azərbaycan	AZƏRBAYCAN- TÜRKİYƏ STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIQ VƏ TƏRƏFDAŞLIĞI
Fil.e.d.Əliağa Cəfərov	Zəngəzur-Qubadlı Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin direktoru	ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN RUSİYA TƏRƏFİNDƏN ZƏBT EDİLMƏSİ
Jeyhun Ahmadov	Law and Human Rights, dissertation student, teacher in BSU	HUMAN RIGHTS IN BIOETHICS AS A RESEARCH AREA
Mehriban Sərdarova Nağı qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL İRSİNDƏ QARABAĞ AZƏRBAYCANÇILIĞIN KOMPONENTİ KİMİ
Dosent Ramilə Bəhlul qızı Dadaşova	AMEA-nın Qafqazşünaslıq İnstitutunun icraçı direktoru	ABŞ, RUSİYA VƏ FRANSANIN 44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ VƏ MÜHARİBƏDƏN SONRA MÖVQELƏRİ

İsmayılzadə Gülbəniz	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN ZƏFƏR PARADINDA NİTQİ - RITORİKA, SİYASƏT VƏ QƏLƏBƏ
Prof. Dr. Qasım Hacıyev	AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu Ermənişünaslıq şöbəsinin müdiri, Bakı Dövlət Universitetinin professoru, Turan Akademiyasının akademiki	CƏNUBİ QAFQAZDA SİYASİ VƏ İQTİSADİ PROBLEMLƏR: ERMƏNİ REVANŞİZMİ, VƏZİYYƏT VƏ GÖZLƏNTİLƏR
Kamal Salayev	AMEA-nın Qafqazşünaslıq İnstitutunun Ermənişünaslıq şöbəsinin baş mütəxəssisi	ERMƏNİSTAN ORDUSUNDA BAŞ VERƏN RÜSVAYÇILIQ
Sevinc Məmmədzadə	Odlar Yurdu Universiteti	SLENQ SOSİAL DİALEKT KİMİ

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi
16:00-18:30 | Session 2, Hall-3	

HEAD OF SESSION: İsmayılova Aybaniz Arif

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
İsmayılova Aybaniz Arif	Odlar Yurdu University	QARŞILIQLI İNNOVASİYALAR ƏSASINDA DİLLƏRİN BİRLƏŞMƏSİNƏ DAİR
Lecturer AYNURA BEKIROVA	Odlar Yurdu University, Department of Languages, Baku, Azerbaijan	THE METONYMIC EXPRESSIONS RELATED TO THE OPPOSITION "EDUCATED" AND "UNEDUCATED"
Phd. Sevinj Mammadzada	Odlar Yurdu University, Baku, Azerbaijan	SLANG AS A SOCIAL DIALECT
Böyükxanım EMİNLİ	Sumqayıt dövlət Universiteti	ÜZEYİR HACIBƏYOVUN PUBLİSİSTİKASINDA ANA DİLİ MƏSƏLƏLƏRİ
Pənahlı Sura Tariyel qızı	Azərbaycan Tibb Universiteti	MODAL SÖZLƏRLƏ KONTEKSTUAL MƏNA ARASINDA ƏLAQƏ (Azərbaycan dilinin materialları əsasında)
Narmin Aliyeva	Odlar Yurdu University, Baku, Azerbaijan	COGNITIVE ASPECTS OF PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS
Sərraf Mirsəfər oğlu Talıbov	AMEA Lənkəran Regional Elmi Mərkəzinin Folklor, etnoqrafiya və arxeologiya şöbəsinin müdiri	AZƏRBAYCANIN CƏNUB-ŞƏRQ REGİONUNDA "UTE" TOPONİMİ İLƏ BAĞLI BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR
Xuraman Hacıyeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi	AZƏRBAYCAN VƏ İBRİ DİLLƏRİNDƏ TABELİ VƏ TABESİZ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN ƏSAS LİNQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Mahammad Jabrayilov	Azerbaijan National Academy of Sciences Baku, Azerbaijan	THE FACTOR OF INFO-IMPERIALISM IN MODERN GEOPOLITICS: A THEORETICAL APPROACH TO THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE WAR
Fidan Yusifova	Bakı Avrasiya Universitetinin doktorantı	AZƏRBAYCAN DİLİNİN ŞƏRQ QRUPU DİALEKTLƏRİNDƏ OMONİMLƏRİN SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Aytəkin Mirzəyeva Ülkər Səlim	Bakı Dövlət Universiteti, Filologiya fakültəsi, Azərbaycan dili, Bakı, Azərbaycan	ÜMUMTÜRK BİRLİYİNDƏ AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK DİLLƏRİNİN YERİ
Samirə Vəliyeva Yusifəli qızı	Odlar Yurdu Unversiteti, Humanitar və Dillər Fakultəsi Bakı Azərbaycan	LEKSİK TERMİNOLOJİ VAHİDLƏRİN KULTUROLOJİ İNFORMASİYASI

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi
16:00-18:30 | Session 2, Hall-4	

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Mirvari İSMAYILOVA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Zülfiyyə İsmayıl	AMEA Naxçıvan Bölməsi	ÜZEYİR HACIBƏYOVUN YARADICILIĞINDA DİL MƏSƏLƏLƏRİ
Könül ABDULLAYEVA	ADNSU, Humanitar fənlər kafedrası, Sosial elmlər, Bakı, Azərbaycan	DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRDƏ FONETİK HADİSƏLƏR (V.V.RADLOVUN LÜĞƏTİ ƏSASINDA)
Gamadova Aygun	Odlar Yurdu University, Department of language, Baku, Azerbaijan	İDRAKDA DİL VƏ FƏALİYYƏT NİSBİLİYİ
Melahet Shukurova	Odlar Yurdu University, Department of Languages, Baku, Azerbaijan	THE MOST WIDESPREAD LANGUAGES IN THE WORLD
Dr. Aygün MEHERREMOVA	Bakü Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Azerbaycan Dilciliği Bölümü. Azerbaycan, Bakü	KÜRESELLEŞMENİN DİLE ETKİSİ AÇISINDAN ÇEVRİMİÇİ İLETİŞİMDE KISALTMA SÖZCÜKLERİN KULLANILMASI
Ayşən İsmayıllı	Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Filologiya, Müasir Azərbaycan dili şöbəsinin doktorantı, Bakı, Azərbaycan	QARABAĞ BÖLGƏSİNDƏ FİTONİMLƏRDƏN ƏMƏLƏ GƏLƏN MİKROTOPONİMLƏR (CƏBRAYIL VƏ XOCAVƏND MATERİALLARI ƏSASINDA)
Prof. Dr. İsmayılova Mirvari Abbas qızı	ADPU, Müasir Azərbaycan dili kafedrası professor, f.e.d.	QLOBALLAŞAN DÜNYADA AZƏRBAYCAN DİLİNİN FUNKSİONAL SƏCİYYƏSİ
Afaq Zeynalova	Azərbaycan Texniki Universiteti, Humanitar fənlər, Dilçilik bölməsi, Azərbaycan, Bakı	"VƏTƏN MÜHARİBƏSİ" SİNTAKSİSİ KONTEKSTİNDƏ DİL, NİTQ VƏ ÜSLUB MƏSƏLƏLƏRİ
Dos.Dr.Şakir Əlif oğlu ALBALIYEV	AMEA Folklor İnstititu	QURBAN BAYRAMININ DİNİ-İSLAMİ SEMANTİKASI
Aynur Orucova	Gəncə Dövlət Universiteti, Gəncə, Azərbaycan	OBRAZLAŞDIRICI DİL VASİTƏLƏRİNİN NORMA PRİNSİPLƏRİ
Svetlana MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, Xarici dillər Mərkəzi, Bakı, Azərbaycan	İNGİLİS FRAZEOLOJİ BİRLƏŞMƏLƏRİ TƏRCÜMƏDƏ
Mirgulamova Afag	Institute of languages after Nasimi of ANAS, Baku, Azerbaijan	NEW TYPE OF SCHOOLS IN SHUSHA IN THE 19TH CENTURY

M.Ə.Mirzəyeva Aysel Qaragözova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutu	FENİLƏVƏZLİ TİOKARBAMATLARIN SİNTEZİ VƏ ONLARIN BƏZİÇEVRİLMƏLƏRİNİN TƏDQİQİ
Şirinova Nəhayət Məhəmməd	ADPU Quba filialının əməkdaşı. İctimaiyyətçi-yazar	MƏNLİYİMİZİN ƏSASI OLAN ANA DİLİMİZ
Zemfira İsaxan qızı Abbasova	Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ADPU.	ONOMASTIK VAHIDLƏR BIR OBYEKT KIMI
Xalidə Şaiqqızı (Məmmədova)	AMEA Folklor İnstitutu, "Dədə Qorqud" şöbəsinin böyük elmi işçisi	QARABAĞ FOLKLORUNDA DİNİ MƏZMUN: PEYĞƏMBƏRLƏR VƏ ONLARIN HƏYATI, İDEYALARI
Lalə Məmmədova Elfanə Qasımova Aytən Yusifkənan	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti	ORTA ƏSR İSLAM GEYİM ƏNƏNƏLƏRİNDƏ YENİ TƏMAYÜLLƏR
Pəri Paşayeva Sevda Abbasova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ŞAGİRD TƏFƏKKÜRÜNÜN FORMALAŞMASINDA TƏLİM METODLARININ ROLU
Dos.Dr.Ramazanova Afaq Xürrəm qızı	AMEA Folklor İnstitutu	ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏNİN ELMİ VƏ BƏDİİ YARADICILIĞINDA QARABAĞ
Həsənova Ləman Namiq qızı	AMEA Folklor İnstititu	QARABAĞ XIX ƏSR RUSDİLLİ QAYNAQLARDA
Vahid Dumanoğlu İlkin Əsgər	Bakı Şəhəri Təhsil İdarəsi 323 saylı orta məktəb Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan	BƏDİİ İFADƏ VASİTƏSİ KİMİ ANASTROFANIN FUNKSİONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Şəbnəm ƏLİYEVA	Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti	ŞUŞA VƏ ƏTRAFININ ARXEOLOGİYASI
Şəhla Tahirqızı	AMEA MEK – in İcraçı direktoru	ŞUŞA HAQQINDA SƏNƏD – İNFORMASİYA RESURSLARI

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Merkezi Bilimsel Kütüphanesi
16:00-18:30 | Session 2, Hall-5	

HEAD OF SESSION: Doç.Dr.Gülşen MEHERREMOVA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dos.Dr. Ləman Vaqifqızı (Süleymanova)	Azerbaijan	QARABAĞDAN TOPLANMIŞ BAYATILARDA SİMVOLLAR
Dr.Xuraman KƏRİMOVA	AMEA Folklor İnstitutu	QARQABAĞ UŞAQ FOLKLORU
Elnarə Hüseynqızı (Əmirli)	AMEA Folklor İnstitutu, böyük elmi işçi	TÜRK XALQLARI FOLKLORUNDA ÜLKƏR PERSONAJI
Gülşen Meherremova	Azerbaycan Diller Üniversitesi	İNGİLİZ VE AZERBAYCAN ATASÖZLERİNDE KADIN KAVRAMI
Sahiba Musaeva	Institute of Archeology, Ethnography and Anthropology of ANAS	FORMS OF MARRIAGE OF THE TURKIC-SPEAKING PEOPLES AND TSAKHURS
Sədaqət Məmmədli	AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Atropologiya İnstitutu	HÜLAKÜLƏR DÖVRÜ DULUS MƏMULATI ÜZƏRİNDƏ EPİQRAFİK TƏSVİRLƏR
Qərib Məmmədov A.e.f.d. Divanxan Əhədov	AMEA-nın rəyasət heyəti	QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNUN TORPAQLARININ VƏ AQROEKOLOJİ VƏZİYYƏTİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ
Emin Həsənli	Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının dissertantı	AZERBAYCANDA ORDU KURUCULUĞU VƏ TÜRK DUNYASI SEVGİSİ RUHU
Pərvanə Muradi	Odlar Yurdu Universitetinin "Dizayn" kafedrasının müəllimi	AZƏRBAYCANDA MİLLİ KERAMİKA SƏNƏTİNİN İNKİŞAFI
Bayramova Nübar İsmayıl	ADPU-nun Quba filialı, Pedaqoji fakültə dekan müavini	AZADLIĞIN MÜBARƏK, XARI BÜLBÜLÜM...
Prof. Dr. İradə Hüseynova	Bakı Dövlət Universiteti Tarix Fakültəsi Qafqaz xalqları tarixi kafedrası	HALKIMIZIN ULUSAL İNCİSİ ŞUŞA - AZERBAYCAN KÜLTÜRÜNÜN EN ZENGİN BEŞİĞİ
Əziz Əliyev	Sosial Tədqiqatlar Mərkəzi	QLOBAL MİQRASİYA PROBLEMİ FONUNDA: QARABAĞIN SOSİAL GƏLƏCƏYİ
Tural Velizade	Western Caspian University, Tarih, Bakü, Azerbaycan	MART SOYQIRIMI FÖVQƏLADƏ TƏHQİQAT KOMİSSİYASININ SƏNƏDLƏRİNDƏ
Shikhali Bağırzade	Azerbaycan Devlet Kültür ve Sanat Üniversitesi	KÜLTÜR TARİHİMİZİN BÜYÜK OLUŞTURUCUSU UZEYİR HACİBEYLİ

Çələbiyeva Nuranə Şahin qızı	AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu	QARABAĞ XALÇAÇILIQ SƏNƏTİ – ÇƏLƏBİ XALÇASI
Dr.Qiymət Məhərrəmli	AMEA Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, şair-publisist	QARABAĞ MÖVZULU XALQ YARADICILIĞI NÜMUNƏLƏRİNİN İDEYA-BƏDİİ MÜNDƏRİCƏ, FORMA VƏ MƏZMUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Mahir Cavadov	AMEA Folklor İnstitutu	QALA ŞƏHƏR – ŞƏRQİN MƏDƏNİYYƏT OCAĞI
Təranə Nağıyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Üniversitetinin baş müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru	"ORXON-YENİSEY" ABİDƏLƏRİNİN DİLİNDƏ İŞLƏNƏN FEİLİ BİRLƏŞMƏLƏRİN İKİNCİ TƏRƏFİNİN FONETİK-MORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Şixbabayeva Aygün	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Quba filialı, Azərbaycan, Bakı	VXARIBÜLBÜL FESTİFALININ TARİXİ ƏHƏMİYYƏTİ
Şahla NURUZADA	Bakı Slavyan Universiteti, Uluslararası İlişkiler, Baku, Azərbaycan	CIDIR DÜZÜ ORTAQ TÜRK MƏDƏNİ İRSİNİN KİMİ
Shukurov Niyameddin Soltan oglu	Baku Slavic University	CULTURAL CAPITAL OF THE TURKIC WORLD: SHUSHA MORNING
Məmmədova Sevinc Yaşar	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İNTRAPERSONAL ÜNSİYYƏTİN NƏZƏRİ ƏSASLARININ TƏDQİQİ
Qaranfil Mammadzade	AMEA	ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN TOY ADƏT VƏ ƏNƏNƏLƏRİ
Kərimova İradə Məzahim qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MƏHƏMMƏD FÜZULİNİN DİLİNDƏ ARXAİKLƏŞMİŞ MORFEMLƏR
Aysel Qurbanova	AMEA, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyat İnstitutu, ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsi, Azərbaycan, Bakı	MİKAYIL MÜŞFİQİN ŞEİRLƏRİNDƏ PİTORESK
Mahammad Mammadov	Baku State University	THE IMAGE OF PROPHET SOLOMON IN KARABAKH FOLKLORE SAMPLES
Məmmədova Sevinc Yaşar	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İNTRAPERSONAL ÜNSİYYƏTİN NƏZƏRİ ƏSASLARININ TƏDQİQİ
Mətanət Muradova Qaraqız Vəlizadə	Azərbaycan	NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TOLERANTLIQ
Kərimov Əyyub Sevdim oğlu	Azərbaycan Texniki Universiteti	ERMƏNİSTANDA HAKİM İDEOLOGİYA OLAN "TSEXAKRON" CƏNUBİ QAFQAZDA SÜLHƏ CİDDİ MANİƏ KİMİ

FACE TO FACE PRESENTATIONS

10.06.2022

BAKU LOCAL TIME	AMEA Binası
16:00-18:30 | Session 2, Hall-6	

HEAD OF SESSION: Doç.Dr.Gülşhen NOVRUZOVA

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Sevinc MİRZƏYEVA	Naxçıvan Dövlət Universiteti, "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı" kafedrasının doktorantı Naxçıvan şəhəri, Azərbaycan	MİR CƏLAL PAŞAYEVİN ƏSƏRLƏRİNDƏ MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR OBRAZI
Sahibə Musayeva	AMEA, Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu	TÜRKDİLLİ XALQLARDA VƏ SAXURLARDA NİKAH FORMALARI
t.ü.f.d. Hicran Rəhman qızı Mahmudova	Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi, Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrası	ŞUŞA HAMAMLARI TARİXİ - ETNOQRAFİK ABİDƏ KİMİ
Nasibova Vusala Roma Gizi	Azerbaijan	ONE OF WOMEN POETS FROM KARABAKH AGABAYIM AGHA TUTI
Gulshan Aliyeva	Baku State University	DEFENSE STYLE MECHANISM OF THE STUDENTS (AZEIRBAIJAN CASE)
Parvın Ahanchı	Azerbaijan National Academy of Sciences	THE HISTORICAL AND CULTURAL LEGACY OF KARABAKH: TRAPPED IN THE ARMENIAN OCCUPATION
Rəhimova Qəribə Vahid qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	GƏNCLƏRDƏ MƏDƏNİ DAVRANIŞ VƏ ADƏTLƏRİN TƏZAHÜR FORMALARI VƏ İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN SOSİAL-PSİXOLOJİ AMİLLƏR
Afaq MUSTAFAYEVA	AMEA Folklor İnstitutu	MƏİŞƏTİMİZDƏ VƏ FOLKLORUMUZDA SANDIĞIN SEMANTİKASI
Niftəliyeva Nigar Nəsir qızı	ADPU, Bakı, Azərbaycan	PEDAQOGİKADA GƏLƏCƏK MÜƏLLİMLƏRİN DİAQNOSTİK FƏALİYYƏTİ
Dos. Dr. Atəş ƏHMƏDLİ	AMEA Folklor İnstitutu	"ÇÖVKƏN" OYUNUNUN MƏNŞƏYİ VƏ YAYILMA AREALLARI (Qarabağ atüstü oyun növü əsasında)
Günel ÜSTÜNDAĞ	Bakü Slavyan Üniversitesi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bakü, Azerbaycan	TÜRK DÜNYASINA GİDEN YOL – ZENGEZUR KORİDORU
Dr.Əpoş Vəliyev	AMEA Folklor Institutu, "Folklor və yazılı ədəbiyyat" şöbəsi, Bakı-Azərbaycan	QARABAĞ ZƏFƏRI, ŞUŞANI AZAD EDƏN QƏHRƏMANLAR
Turan BABAŞ	Bakı Dövlət Universiteti	"QARABAĞNAMƏLƏR" AZƏRBAYCANIN TARİXİ-DİNİ ABİDƏLƏRİNİ ÖYRƏNMƏK ÜÇÜN MƏNBƏ KİMİ
Günel Qarayeva	Azərbaycan Dillər Universiteti, Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq, Fəlsəfə və sosial elmlər, Bakı, Azərbaycan	İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ ZAMANI MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR ƏTRAFINDA BİR OLAN AZƏRBAYCAN XALQI VƏ QƏHRƏMANLIQ NÜMAYİŞ ETDİRƏN TALIŞLAR
Məlahət Abdullayeva Xədicə Mehdizadə	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan	ŞAGİRD ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA RİYAZİYYATIN ROLU

Gulshan Fakhraddin Novruzova	Head of the Applied Research Department of the Scientific Education Center, Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education	MÜƏLLİMLƏRİN ELMİ-TƏDQİQAT İŞLƏRİNİN ARAŞDIRILMASINDA MENTORLUQ FƏALİYYƏTİNİN TƏDBİQİNİN ƏHƏMİYYƏTİ
Türkan Qasımova	Bakı Dövlət Universiteti	ŞUŞA ZƏFƏR SƏLNAMƏMİZİN ŞAH ƏSƏRİDİR
Xəlilova Həmidə Əzizağa qızı	AMEA Nəsimi adına Dilçilik institutunun doktorantı, Moskva Dövlət Universitetinin Bakı filialının əməkdaşı Filologiya fakültəsi, Bakı, Azərbaycan	NİZAMİ GƏNCƏVİNİN "LEYLİ VƏ MƏCNUN" POEMASININ TƏRCÜMƏ MATERİALLARI ƏSASINDA LİNQVOSTATİSTİK TƏHLİL
Aida Abdullayeva	Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının "Humanitar və ictimai fənlər" kafedrasının dosenti,filologiya üzrə fəlsəfə doktoru	SƏMƏD VURĞUN DRAMMATURGİYASINDA XALQ DİLİNİN ZƏNGİN ŞEİRİYYƏTİ
Aytən Nəriman Qızı Qurbanova	AMEA Nizami Gəncəvi adıan Ədədbiyyat İnstitu	BAŞQIRD YAZILI ƏDƏBİYYATINDA NƏSRİN FORMALAŞMASI TARİXİNƏ BAXIŞ
Səfərova Təranə Bahadır qızı Şirinova Rübabə Bahadır qızı	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu	MƏHƏMMƏD QARABAĞİNİN ELMİ İRSİ ƏLYAZMALAR XƏZİNƏSİNDƏ
Dosent Rəhimə S. Məmmədova Professor Əli Z. Zalov Baş müəllim Kəmalə O. İsgəndərova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	KİMYƏVİ BİLİKLƏRİN MƏNİMSƏNİLMƏSİ ÜÇÜN TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ MÜQAYİSƏLİ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ
Arzu Kərimova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	TATARISTAN RESPUBLİKASININ DİL SİYASƏTİ
Məhərrəmova Elmira	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİNİN " QAN İÇİNDƏ"ROMANINDA M.PƏNAH VAQİF SURƏTİ
Muradova Şəfa Qüdrət qızı	AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı	DƏDƏ ÖMƏR RÖVŞƏNI YARADICILIĞINDA EŞQ MOTİVİ

CONTENT

CONGRESS ID	1
SCIENTIFIC COMMITTEE	2
PHOTO GALLERY	3
PROGRAM	4
CONTENT	5

PROCEEDINGS BOOK

Sevinc Zakir qızı Abbasova *QARABAĞ AZƏRBAYCANDIR! TARİXİN İZİ İLƏ...*	1
Tahir ORUCOV *XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA ŞUŞA VE KARABAĞ'DA ERMENİ SOYKIRIMI VE KATLİAMLARI (MİR MÖVSÜN NEVVAB'IN "1905-1906'DA ERMENİ-MÜSLÜMAN ÇATIŞMASI" KİTABININ MATERYALLERİ ÜZERE)*	3
R. Nia MAROTINA, Hendri Hermawan ADINUGRAHA, SUSMININGSIH *CREATIVITY AND INNOVATION ECONOMY IN INDONESIA*	5
Azam RIVANI, Hendri Hermawan ADINUGRAHA, AM. M HAFIDZ MS *OPTIMIZATION OF ZAKAT, INFAQ AND ALMS COLLECTION THROUGH FINTECH CROWDFUNDING IN INDONESIA*	6
Azam RIVANI, Hendri Hermawan ADINUGRAHA, AM. M HAFIDZ MS *HALAL TOURISM INDUSTRY IN INDONESIA*	7
Vorya Shabrandi *ANALYSIS OF HISTORICAL ROOTS REASONS OF PUTIN'S ATTACK ON UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY (NEW REALNESS) INTERNATIONAL RELATIONS* *Alarm is the largest crisis in Europe during recent decades (World War III)*	8
Vorya Shabrandi *PUTIN'S ATTACK ANALYSIS TO UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS Alarm is the largest crisis in Europe during recent decade (World War III)*	11
Nur Khodirotul Jannah, Hendri Hermawan ADİNUGRAHA, Susminingsih *CREATIVE CITY CONCEPT DEVELOPMENT STRATEGY IN INDONESIA*	13
Namiq Həsənov *İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ TORPAQLARDA TURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ*	14
Vorobyov A.E. *REASONS FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN SMART MEDICINE*	16
Könül Məhərrəmova *HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞININ FORMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ "CAVİDŞÜNASLIQ" TOPLUSUNDA*	17
Vəkil Əzimov *QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNUN SOSİAL-İQTİSADİ İNKİŞAFINDA ŞƏRABÇILIQ KLASTERİNİN YARADILMASININ ROLU*	19
Sahibə Xəlil qızı Ələkbərova *ERMƏNİ VANDALİZMİ: TALAN VƏ MƏHV EDİLMİŞ QARABAĞ M*	21

Məmmədzadə ÜLKƏR ***II QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA QAFQAZDA YARANAN YENİ REALLIQLAR***	**23**
Arti Aneja ***SUSTAINABLE TOMORROW: ROLE OF WOMEN IN STRENGTHENING ESG (ENVIRONMENTAL, SOCIAL AND GOVERNANCE): INDIAN PERSPECTIVE***	**24**
Möhsün Nağısoylu ***1905-1906-CI İLLƏRDƏ ŞUŞADA ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİ "HƏYAT" VƏ "İRŞAD" QƏZETLƏRİNİN SƏHİFƏLƏRİNDƏ***	**25**
Şükrü OLCAY ***LİSELERDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİNE ÖĞRETMENLERİN GÖZÜNDEN BİR BAKIŞ***	**29**
Teyba Efendiyeva ***GESTALT APPROACH TO FAMILY CONSULTATION THE ROLE OF K. LEVIN'S THEORY***	**31**
Rahim Həsənov ***ŞƏKİ QƏZASI XX ƏSRİN 20-30 CU İLLƏRİNDƏ. ŞƏKİ ÜSYANI***	**34**
Rəhimova Gulnara Sahib qizi ***CÜMLƏ MƏTN DİLÇİLİYİNİN OBYEKTİ KİMİ***	**35**
Qadaşova Aybəniz Azik Qizi ***ABOUT THE WORD FORMATION IN TURKIC LANGUAGES***	**39**
Səidə Həsənova ***Y.T. KRUŞİNSKİNİN AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİNƏ MİSSİYASI***	**42**
Simge ÜNLÜ, Lütfiye YAŞAR ***PERSONAL PUBLIC RELATIONS ANALYSIS OF TOMRİS, THE FIRST FEMALE RULER***	**43**
Erdal BİLİCİ, Simge ÜNLÜ ***IMAGE AND REPUTATION MANAGEMENT IN DADA QORGUD DOCUMENTARIES: THE CASE OF TRT AVAZ***	**50**
Erdal SEZGİ ***THE MIGRATION OF ARMENIANS TO REVAN***	**57**
Gunay Gafarova ***SHUSHA, THE CULTURAL CAPITAL OF AZERBAIJAN, AS SKETCHED BY RUSSIAN ARTISTS OF THE 19th CENTURY***	**59**
Şəmsi Pənahoğlu ***PƏNAHƏLİ XAN VƏ ONUN ŞAH ƏSƏRİ-ŞUŞA ŞƏHƏRİ***	**60**
Asadova Ayten Vagif ***QARABAĞDA MƏHV EDİLƏN MUZEYLƏRİMİZİN YENİDƏN BƏRPASI VƏ TARİXİ İRSİMİZİN TƏBLİĞİ***	**67**
Mammadova Samira Isgandar ***ESTABLISHMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COOPERATION IN THE FIELDOF SCIENCE, EDUCATION WITH THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE STATE OF ISRAEL***	**69**
Orynbekov K.S., Turkhanova A.Z. ***ADAPTATION OF IMMIGRANTS FROM MUSLIM COUNTRIES AS A SECURITY FACTOR IN WESTERN EUROPE***	**70**
Sevinc Məmmədzadə ***SLENQ SOSİAL DİALEKT KİMİ***	**74**
Şemsi EFENDİZADE ***AZERBAYCAN'DA BÖLGESEL KALKINMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER.***	**76**

BANKALARIN BÖLGESEL KALKINMADA ROLÜ ÜZERİNE ÇALIŞMA	
Leyla ALIYEVA	
"AZƏRBAYCAN TƏRCÜMƏ ENSIKLOPEDIYASI": "TƏRCÜMƏ HAQQINDA HƏR ŞEY"	**77**
Santa Stopniece	
WORKSHOPS OUTDOORS: MEANS OF RESTORATION AMIDST COVID-19 ONLINE MODE	**79**
Farideh Davoudi Moghadam	
REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF HAPPINESS IN RUMI'S WORKS	**80**
Bağıyeva Dinarə	
QƏHRƏMAN RUHLU KİTABLAR	**81**
Elman Novruzov	
SƏMƏD SƏRDARİNİYA VƏ ONUN "QƏRƏBAĞ DƏR QOZƏRQAH-E TARİX" ("QARABAĞ TARİXİN GEDİŞİNDƏ") ƏSƏRİ	**87**
İbrahimova Leyla	
KİÇİK ÜRƏKLƏRİN BÖYÜK DƏRDLƏRİ...	**90**
Məmmədli Xəyalə İlham qızı	
AZƏRBAYCANIN ƏRAZİ BÜTÖVLÜYÜNƏ QARŞI CƏHD: DAĞLIQ QARABAĞ MUXTAR VİLAYƏTİNİN YARADILMASI	**96**
İsmayılova Aybaniz Arif	
QARŞILIQLI İNNOVASİYALAR ƏSASINDA DİLLƏRİN BİRLƏŞMƏSİNƏ DAİR	**98**
Zülfiyyə Vəliyeva	
QARABAĞIN DÖYÜNƏN QƏLBİ MƏDƏNİYYƏT MƏRKƏZİ ŞUŞA	**102**
Tuba YENİL, Çiğdem ARSLAN	
EXAMINATION OF MIND MAP EVALUATION RUBRICS CREATED BY PROSPECTIVE MATHEMATIC TEACHERS	**103**
Tuba YENİL, Çiğdem ARSLAN, Menekşe Seden TAPAN BROUTIN	
PRE-SERVICE MATHEMATIC TEACHERS' VIEWS ON THE MIND MAP	**105**
Beristen Zhanarbek, Magzhan Sarybayev, Turgaliev Kuandyk	
CULTURAL AND SOCIAL FACTORS OF GRAPHIC DESIGN DEVELOPMENT	**107**
Zh. Beristen, Dautov N.	
CONTINUITY OF THE WORKS OF THE ARTIST-JEWELER ESTAI DAUBAYEV WITH THE KAZAKH NATIONAL CULTURE	**113**
Mehriban Sərdarova Nağı qızı	
HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL İRSİNDƏ QARABAĞ AZƏRBAYCANÇILIĞIN KOMPONENTİ KİMİ	**117**
Mehdizadə Gülşən Kamal qızı	
İBTİDAİ SİNİFDƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK RUHUNUN AŞILANMASI (2-ci sinif Azərbaycan dili dərsliyi əsasında)	**120**
Nurgül BÜTÜNER, Jale İPEK	
EXAMINATION OF SIXTH-GRADE STUDENTS' PROCESS OF CREATING THE KNOWLEDGE OF THE PARALLELING FIELD ACCORDING TO THE RBC+C MODEL: A TEACHING EXPERIMENT	**124**
Mammadli Rovshan Ulduz oglu	
QARABAĞ XANLIĞININ SƏRHƏDLƏRİ VƏ ƏRAZİSİNDƏN KEÇƏN TİCARƏT YOLLARI RUSİYA DÖVLƏT HƏRBİ TARİX ARXİVİNİN MATERİALLARI ƏSASINDA	**126**

Elşən Abdurahmanov ***XIX-XX ƏSRİN ƏVVƏLƏRİNDƏ ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN ŞƏKİ BÖLGƏSİNDƏ DƏRİİŞLƏMƏNİN-DABBAĞLIĞIN İNKİŞAF DİNAMİKASI VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ***	**132**
Zahraa Muthana, Ansam Yaroub Khyoon ***MESOPOTAMIAN MYTH OF CREATION IN ANDREW MATHEWS' MARDUK THE***	**134**
Uloh-Bethels, Annah C., Mbegbu, Chekwube C., Menakaya, Cherechi M. ***COMPETENCY IMPROVEMENT NEEDS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS FOR EFFECTIVE TEACHING AND PRODUCTION OF SECONDARY SCHOOL GRADUATES SKILLED IN WRITING***	**135**
İradə Tofiq qızı NURİYEVA ***ŞUŞA BƏYANNAMƏSİ VƏ REGİONAL TƏHLÜKƏSİZLİK***	**136**
Nazmul Hossain, Abbas Raheem Salih ***MICRO-SAVING BASED CO-OPERATIVE INVESTMENT TO ACCELERATE THE SMES AND IMPROVE THE POVERTY CONDITION IN BANGLADESH***	**141**
Rafael Lopes Batista, Marsiel Pacifico ***RITUAL STUDIES AS A STRATEGY OF RESISTANCE TO THE CULTURE OF ATTENTION DEFICIT***	**142**
Ahadova Gunel Tofig Gizi ***THE ROLE OF THE DEPARTMENT OF AZERBAIJAN STUDIES AND THE NATIONAL DIGITAL MEMORY IN THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION AND BIBLIOGRAPHIC APPARATUS OF AZERBAIJANI STUDIES***	**143**
Babayeva Aytən İsmayıl qızı ***44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN VƏ DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN MÖVQEYİ***	**144**
Zafer AKIN ***FIGHT AGANIST WITH HUMAN TRAFFICKING***	**148**
Ələkbərova Bahar Hacıağa Qızı ***MƏDƏNİYYƏT PAYTAXTI ŞUŞA***	**149**
Aamna Saleem Khan, Irshad Ullah ***FUTURE OF COMPUTER SCIENCE***	**150**
Ləman Vaqifqızı (Süleymanova ***QARABAĞDAN TOPLANMIŞ BAYATILARDA SİMVOLLAR***	**151**
Morakeng Edward Kenneth Lebaka ***ENHANCING THE SOCIAL, SPIRITUAL AND MORAL CONCERNS OF THE COMMUNITY THROUGH RATIONALIZING MYRIADS OF BAPEDI MUSIC GENRES: THE CASE OF MAKGAKGASA MUSICAL ARTS***	**152**
Elnarə Hüseynqızı (Əmirli) ***TÜRK XALQLARI FOLKLORUNDA ÜLKƏR PERSONAJI***	**153**
İsmayılova Ləman Rafiq qızı, Əliyeva Hafizə Zirəddin qızı ***AZƏRBAYCAN IQTISADIYYATINDA BIZNES RISKLƏRI VƏ ONUN IDARƏ OLUNMASI MEXANIZMI***	**156**
Arzu Zeynalova ***QARABAĞ XALÇALARINDA XALQ QƏHRƏMANLARI VƏ DÖVLƏT NÜMAYƏNDƏLƏRİNİN OBRAZLARI***	**159**
Sərraf Mirsəfər oğlu Talıbov ***AZƏRBAYCANIN CƏNUB-ŞƏRQ REGİONUNDA "UTE" TOPONİMİ İLƏ BAĞLI BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR***	**161**

Halil KAYA ***REPRESENTATION OF SYRIAN REFUGEES IN THE TURKISH PRESS***	**165**
Sahibə Musayeva ***TÜRKDİLLİ XALQLARDA VƏ SAXURLARDA NİKAH FORMALARI***	**166**
Melisa DEMİRKAN, Dilara Zeynep ULUSAN, Senem Nur ÖZÇELİK, Fatma Nur DOLU, Hatice Deniz GÜNAYDIN, Gökce GÜRDİL BİRİNCİ, İshak ÖZKAN ***INVESTIGATION OF ACADEMIC MOTIVATION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS IN TERMS OF FAMILY BELONGING AND VARIOUS VARIABLES DURING THE COVID-19 PANDEMIC***	**167**
Duygu YILDIZ, İsmail KİNAY ***CURRICULUM LITERACY***	**169**
Rüstəm RƏSULOV ***MOLLA PƏNAH VAQİFİN MİFOPOETİKASI: MƏKAN ARXETİPLƏRİ***	**171**
Mahir HƏMİDOV ***ŞƏRQ-QƏRB BEYNƏLXALQ NƏQLİYYAT SİSTEMİNDƏ ZƏNGƏZUR DƏHLİZİNİN ƏHƏMİYYƏTİ***	**173**
Xuraman Hacıyeva ***AZƏRBAYCAN VƏ İBRİ DİLLƏRİNDƏ TABELİ VƏ TABESİZ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN ƏSAS LİNQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ***	**175**
Maqsudova Şəbnəm ***QƏDİM LAHIC SƏNƏTKARLARININ BƏDİİ İRSİ***	**177**
Lütviyyə Yəhyazadə ***AZƏRBAYCAN BAYRAĞI ŞUSADA DALĞALANIR!***	**178**
Nəbi Nazir oğlu Əsədli ***İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ŞUŞANIN EKOLOJİ MÜHİTİNİN BƏRPASI İŞLƏRİ***	**179**
Böyük elmi işçi Tahirə Əliyeva ***AKADEMIK İ.Y.KRAÇKOVSKININ ƏSƏRLƏRINDƏ "LEYLI VƏ MƏCNUN" MÖVZUSU***	**181**
Afaq Qasımova ***NƏBİNİN QAÇAQÇILIQ ETDİYİ BÖLGƏLƏR VƏ ONLAR HAQQINDA TARİXİ HƏQİQƏTLƏR***	**182**
Firidə Mustafayeva ***QEYRİ STANDART MƏSƏLƏLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİNİN TƏLİMİNDƏ QRAFİK TƏSVİRLƏRDƏN İSTİFADƏ YOLLARI***	**184**
Metin KASIM, Murat ÇİL ***ETHICAL VIOLATIONS IN THE LOCAL MEDIA***	**188**
Raqub KƏRİMOV, Ruqiyyə SƏFƏROVA, Gülçöhrə SALEHZADƏ ***VƏTƏNPƏRVƏR ŞAİR: MƏHƏMMƏD AĞA MÜŞTƏRİ***	**203**
Həsənova Ləman Namiq qızı ***QARABAĞ XIX ƏSR RUSDİLLİ QAYNAQLARDA***	**210**
Şəbnəm ƏLİYEVA ***ŞUŞA VƏ ƏTRAFININ ARXEOLOGİYASI***	**214**
R.N.Qasımova ***"MƏN" KONSEPSİYASI PROBLEMİ VƏ ONUN FORMALAŞMASINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK HİSSİNİN ROLU***	**217**
Kübra Əliyeva ***AZƏRBAYCANIN İSTEDADLAR MƏRKƏZİ - ŞUŞA ŞƏHƏRİ***	**220**

Mehdi BAĞIROV ***QARS MÜQAVİLƏSİNİN MAHİYYƏTİ VƏ NAXÇIVAN: SOSİAL-İQTİSADİ YANAŞMA VƏ NƏTİCƏLƏR***	**231**
Atəş ƏHMƏDLİ ***"ÇÖVKƏN" OYUNUNUN MƏNŞƏYİ VƏ YAYILMA AREALLARI (Qarabağ atüstü oyun növü əsasında)***	**239**
Rəhimə S. Məmmədova & Professor Əli Z. Zalov, Kəmalə O. İsgəndərova ***KİMYƏVİ BİLİKLƏRİN MƏNİMSƏNİLMƏSİ ÜÇÜN TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ MÜQAYİSƏLİ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ***	**245**
Şirinova Rübabə Bahadır qızı & Səfərova Təranə Bahadır qızı ***MƏHƏMMƏD QARABAĞİNİN ELMİ İRSİ ƏLYAZMALAR XƏZİNƏSİNDƏ***	**247**
Mətanət Muradova & Qaraqız Vəlizadə ***NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TOLERANTLIQ***	**254**
Zenfira Həsənqızı Seyidova ***KİTABXANALARIN İŞİNDƏ İNFORMASİYA-KOMMUNİKASİYA TEXNOLOGİYALARI, KANADA TƏCRÜBƏSİ***	**255**
Mammadtağıyeva Terane Hasan kızı ***IX SINIFTA "IŞIĞIN GERİDÖNÜŞÜ" KONUSUNUN ÖĞRETİMİ SÜRECİNDE ÖĞRENCİLERİN PRATİK BECERİLERİNİN OLUŞUMU VE GELİŞTİRİLMESİ KONUSUNDA BİLGİ OLUŞTURULMASI SÜRESİNCE ÖĞRENCİLERİN PRATİK BECERİLERİNİN OLUŞUMUNDA VE GELİŞTİRİLMESİNDE BİLGİSAYAR KULLANIMI***	**267**
Zərifə Şamil qızı Cavadova ***HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ŞAMAXININ SOSİAL-İQTİSADİ, MƏDƏNİ İNKİŞAFI***	**272**
Arzu Kərimova ***TATARISTAN RESPUBLİKASININ DİL SİYASƏTİ***	**276**
M. Cüneyt GÖKÇE ***HE DIVINE ATTRIBUTES IN THE MARIFETNAME OF IBRAHIM HAKKI***	**279**
Leyla RZAYEVA ***PROBLEMS ENCOUNTERED IN THE TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS***	**285**
Sevinc Məmmədzadə ***SLENQ SOSİAL DİALEKT KİMİ***	**288**
Mustafa ECE, Mesut ŞÖHRET ***THE EFFECTS OF TURKEY'S OPEN-DOOR POLICY ON TURKEY-EUROPEAN RELATIONS***	**291**
Məhərrəmova Elmira ***YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİNİN "QAN İÇİNDƏ" ROMANINDA M,P.VAQİF SURƏTİ***	**301**
Muradova Şəfa Qüdrət qızı ***DƏDƏ ÖMƏR RÖVŞƏNI YARADICILIĞINDA EŞQ MOTİVİ***	**307**
Zümrüd Mənsimova ***ŞUŞA ADƏTLƏRİNDƏ AĞSAQQALA VƏ AĞBİRÇƏYƏ MÜNASİBƏT MƏSƏLƏSİ (ƏCDAD KULTU KONTEKSTİNDƏ)***	**310**
Arzu Məmmədxanlı ***QARABAĞIN BÜLBÜLÜ –MURTUZA MƏŞƏDİ RZA oğlu MƏMMƏDOV (BÜLBÜL)***	**315**
Afag Qasimova ***NƏBİNİN QAÇAQÇILIQ ETDİYİ BÖLGƏLƏR VƏ ONLAR HAQQINDA TARİXİ HƏQİQƏTLƏR***	**311**
Məmmədov Hümbət Məmməd oğlu ***THEMATIC WORD GROUPS OF KARABAKH DIALECTS (CLOTHING NAMES)***	**327**

QARABAĞ AZƏRBAYCANDIR! TARİXİN İZİ İLƏ...

KARABAKH IS AZERBAIJAN! IN THE TRACE OF HISTORY ...

T.ü.e.d., dosent, Sevinc Zakir qızı Abbasova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

ORCID ID: 0000-0002-7529-909X

Açar sözlər: Qarabağ, Azərbaycan, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi

Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ bölgəsi Azərbaycan xalqının etnogenezində, tarixində və mədəniyyətində mühüm rol oynamış bölgələrdən biridir. Təbii relyefinə görə iki hissədən - düzənlik və dağlıq (yuxarı) hissələrdən ibarət olan Qarabağ bölgəsi coğrafi cəhətdən 1923-1991-ci illərdə mövcud olmuş inzibati vahidin – keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) ərazisindən (4.400 kv.km) bir neçə dəfə böyükdür. Belə ki, 1920-ci ilin sonlarında bolşeviklər tərəfindən Ermənistana verilmiş Zəngəzur diyarı da tarixi Qarabağ vilayətinin qərb hissəsini təşkil edir.

Tarixi Qarabağ bölgəsi bəşər sivilizasiyasının təşəkkül tapdığı ərazilərdən biridir. Qarabağ ərazisində paleolit dövrünə aid Azıx, Tağlar, Zar mağara düşərgələri, eneolit dövrünə aid Çalağantəpə, Leylatəpə və s. abidələr, ilk tunc dövrünə aid Xankəndi, Üçoğlan, Göytəpə, Qarahacılı abidələri, orta tunc və son tunc dövrlərinə aid Üzərliktəpə, Xocalı, Qarabulaq abidələri, habelə antik dövrə və ilk orta əsərlərə aid Covurqala və digər çoxsaylı abidələr aşkar edilmişdir. 1960-cı ildə Azərbaycan arxeoloqları tərəfindən aşkar olunmuş Azıx mağarasında Quruçay mədəniyyəti, Aşel mədəniyyəti və Mustye mədəniyyəti dövründə yaşayış olduğu müəyyən edilmişdir. Azərbaycan arxeoloqlarının hələ Sovet dövründə aşkara çıxardıqları materiallar Qarabağ zonasının Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olduğunu bir daha təsdiq edir.

Yazılı mənbələr də Qarabağın əzəli Azərbaycan ərazisi olduğunu, tarixi saxtalaşdıran bəzi erməni müəlliflərin əksinə olaraq Qarabağın Qafqaz Albaniyasının tarixi ərazisi olduğunu və heç zaman Ermənistanın tərkib hissəsi olmadığını, onun əhalisinin isə yalnız çox sonralar sonralar ermənilərə məruz qaldığını təsdiq edir. Bunu Cənubi Qafqazın qədim tarixi ilə məşğul olan bir sıra obyektiv tədqiqatçılar, o cümlədən erməni əsilli İ. Orbeli, C. Yeremyan və başqaları da təsdiq edirlər. (Минорский, 1963, Орбели, 1963, Еремян, 1958).

Keywords: Karabakh, Azerbaijan, Armenian-Azerbaijani conflict

The Karabakh region, which is an integral part of the Republic of Azerbaijan, is one of the regions that has played an important role in the ethnogenesis, history and culture of the Azerbaijani people. Due to its natural relief, the Karabakh region, which consists of two parts - plain and mountainous (upper), is geographically several times larger than the territory of the former Nagorno-Karabakh Autonomous Region (NKAO) (4,400 sq. Km), an administrative unit that existed in 1923-1991. Thus, the land of Zangazur, which was given to Armenia by the Bolsheviks in the late 1920s, also forms the western part of the historical Karabakh region.

The historical Karabakh region is one of the territories where human civilization was formed. Azykh, Taglar, Zar cave camps belonging to the Paleolithic period, Chalagantepe, Leylatapa and others belonging to the Eneolithic period are located in the territory of Karabakh. monuments, Khankendi, Uchoglan, Goytapa, Garahajili monuments of the Early Bronze Age, Uzerliktepe, Khojaly, Garabulag monuments of the Middle Bronze and Late Bronze Ages, as well as Covurgala and many other monuments of the ancient and early Middle Ages were discovered. The Azykh cave, discovered by Azerbaijani archaeologists in 1960, has been identified as inhabited during the Guruchay culture, the Ashel culture and the Mustye culture. Materials discovered by Azerbaijani archaeologists during the Soviet era once again confirm that the Karabakh zone is an integral part of Azerbaijan.

Written sources also confirm that Karabakh was the ancient territory of Azerbaijan, that, unlike some Armenian authors who falsified history, Karabakh was the historical territory of Caucasian Albania and was never part of Armenia, and that its population was only later Armenianized. This was confirmed by a number of objective researchers dealing with the ancient history of the South Caucasus, including I. of Armenian origin. Orbeli, C. Jeremyan and others also confirm. (Minorsky, 1963, Orbeli, 1963, Yeremyan, 1958).

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA ŞUŞA VE KARABAĞ'DA ERMENİ SOYKIRIMI VE KATLİAMLARI (MİR MÖVSÜN NEVVAB'IN "1905-1906'DA ERMENİ-MÜSLÜMAN ÇATIŞMASI" KİTABININ MATERYALLERİ ÜZERE)

Doç. Dr. Tahir ORUCOV

Azerbaycan, Bakü

AMEA Folklor Enstitüsü,

Filoloji üzre felsefe doktoru

ÖZET

Amaç: Mir Möhsün Nevvab, 1833 yılında Azerbaycan'ın kültür başkenti Şuşa'da doğdu. O, Şuşa'da yaşayıp çalıştı ve 1918'de ele Şuşa şehirinde de öldü. Mir Möhsün Nevvab tanınmış bir şair, sanatçı, astronom, edebiyat eleştirmeni, ressam, tarihçi, hattat, astrolog, kimyager, matematikçi ve müzikologdu. Azeri Türkü olan Mir Möhsün Nevvab, ömrünün sonuna kadar Şuşa'da yaşamış ve yaratmıştır. Mir Möhsün Nevvab'ın eserlerinin içeriğine, düzeyine ve hacmine dikkat edersek, gerçekten Orta Çağ'ın son ansiklopedik bilginlerinden biri olarak kabul edilebilir. Mir Möhsün Nevvab, Şuşa'nın kamusal yaşamında her zaman aktif ve öncü bir rol oynamış ve o dönem için her zaman ilerici konumlarda yer almıştır.(1)

Mir Möhsün Nevvab "Divan", (2), "Vüzuh-ül-Erqam" (3), "Tezkireyi-Nevvab", (4), "Tavsiyename", (5), "Avrupa'da Birincil müzik okuryazarlığı", (6), "Nurül-Anvar "," Pandname "," Keşfül-hakikat-mesnevi "," Kifayatül-etfal ", vb. Birçok kitap ve ders kitabının yazarıdır. Bu kitapların hepsi adandıkları alanlarda çok değerli eserlerdir. Yazarın en değerli kitaplarından biri de "1905-1906-cı yıllarda Ermeni-Müslüman Çatışması"dır.(7) Bu çalışmanın amacı XX. yüzyılın başlarında Şuşa ve Karabağ'da Ermeni soykırımı ve katliamları Mir Mövsün Nevvab'ın "1905-1906'da Ermeni-Müslüman çatışması" kitabının materyalleri üzerinden araştırmaktır.

Yöntem: Bu kitap, Dağlık Karabağ sorununun tarihsel kökenlerini incelemek, Ermeni milliyetçilerinin ve destekçilerinin niyetlerini ortaya koymak açısından büyük değer taşımaktadır. M.M. Nevvab, döneminin olaylarının dışında kalmamıştır. Mir Möhsün Nevvab, "1905-1906'da Ermeni-Müslüman Çatışması" adlı kitabında, Azerbaycan tarihinin en kanlı sayfalarından birini oluşturan 1905-1906 yıllar Ermeni-Müslüman katliamlarını yazdı.

Çalışmada, M.M. Nevvab, Ermeni milliyetçilerinin 1905-1906 yıllarında Şuşa ve Karabağ'ın diğer köylerinde Azerbaycan Türklerine karşı işledikleri suçları bildiriyor. Yazar, o yıllarda bile Rusya'nın Azerbaycan Türklerine ve Ermenilere karşı tutumunun farklı olduğunu yazmıştır. M.M. Nevvab, çarın emriyle Azerbaycan Türklerinin silah taşımasının kesinlikle yasaklandığını belirtiyor. Silahlı Ermeni çeteleri bundan faydalanarak silahsız Azerileri kolaylıkla yakalayıp bin türlü işkenceyle öldürebildiler. Ermeniler hem Azerbaycan türklerine, hem de Osmanlı Türklerine her türlü manevi ve fiziksel darbeyi vuruyordular. M.M. Nevvab, 1877 yılında-Rusya- Türk savaşı sırasında Rus ordusunun bir parçası olarak Kars şehrine girmek Ermeniler orada aldıkları el yazmalarını ve Kuran'ı yaktılar (7, s. 4). . Çalışmada 1905-1906'da Karabağda-Şuşada Ermeni-Müslüman çatışması döneminde baş vermiş olaylar tarihsel kökenlerine ilişkin bir çerçeve araştırılacaktır.

Bulgular: M.M. Nevvab, Ermeni milliyetçilerinin önce Osmanlı devletinde, sonra ise Rus şehirlerinde özel "Qımdathana" (Türklere karşı birleşik merkezler) yarattılar. Qımdathanalara Ermeni toplumunun aydınları, gençleri, sanatçıları ve diğer temsilcileri katıldılar.

Osmanlı ve Azerbaycan Türklerine yönelik suikast, silahlı çatışmalarda kullanmak için zengin Ermenilerden para toplamak Qımdathanların temel görevlerinden biriydi. Qımdathanalara ise Echmiadzin (Üç müezzin) kilisesi sorumluydu, onlara rehberlik yapıyordu. Kilisenin Tanrı'nın dokunulmaz bir tapınağı olduğuna rağmen rahipler kiliseni 1905-1906'da Ermeni çetelerini halkımıza karşı silahlandıran ordu mühimmat deposuna dönüştürmüştüler.

Katliamlardan bıkan birkaç Ermeni, Rus generaline Şuşa kiliselerinin bodrumlarında gizli askeri mühimmat depoları olduğunu bile bildirdi. Ermeniler, Rus generalinden depoları kaldırmasını istediler. Rus teftişi sırasında iki kilisenin bodrum katında çok sayıda tüfek, mermi, top, bomba, dinamit vb. bulundu. keşfedildi.

Ter-Ovanesyan, Ter-Arsen Vartapetov, Ter-Karapet Vartapetov, Mirzabekov, Asatur Vartapetov gibi rahipler, kilisenin ana faaliyetiyle çelişen bu eylemleri nedeniyle Şuşa'dan basitçe uzaklaştırıldı.

Tarihsel olarak Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki çatışmaların tarihine bakacak olursak, bu katliamları organize eden asıl güç Ermeni Kilisesi ve onun çevresinde toplanan Ermeni "aydınları" idi.

İki ulus arasındaki katliamlar sırasında kilisenin faaliyetlerini inceleyen Rus diplomat General Mayevski, notlarında şunları yazdı: “Ermeni din adamları hakkında birkaç şey söylemek istiyorum. Onların dini faaliyetleri çok azdır. Ermeni din adamlarının faaliyeti, "Tanrı'nın kelamını" tebliğ etmek değil, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında fitne çıkarmaktır. "Fransız bilgin Baron de Bay, Echmiadzin'i ziyaret ettikten ve onun faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olduktan sonra şunları yazdı: “Bu kilise uzun zamandır kalp para yapanların cenneti oldu... Tüm minnettarlığım için samimi olmalıyım. Bu manastır bana dini bir merkezden ziyade siyasi bir merkez izlenimi verdi.” (8, s. 5)

Sonuç: D.Veliyev "Ermeni Terörü ve Suçları: Azerbaycan, Türkiye ve Dünya" adlı kitaptında, Ermenilerin 1905'te tarihe Azerbaycan türklerine karşı kanlı katliam yaptıklarını belirtiliyor. Bu savaş sadece Yukarı Karabağ'ta değil, 10 Mayıs'ta Nahçivan'da ve Bakü'de, 23 Mayıs ve 29 - 25 Ağustos'ta yene Bakü'de, 26 Ağustos'ta Cavanşir' qezasında, 18 Kasım'da Gence'de, 23 Kasım'da Tiflis'te, Gazak'ta ve diğer yerlerde yapılmıştır. Bu katliam ise minlerle azerbaycanlının trajik ölüme neden oldu. (9, s.71)

Türk tarihçisi Taha Akyol, "Azerbaycan Sovyeti ve Ötesi" adlı eserinde 1906 yılında Şuşa’daki Ermeni kilsesi ve rahipleri hakkında bilgi veriyor. O yazıyor ki, Ermeni rahibler kiliselerini Azerbaycanlılara karşı gerçek cephaneliğine dönüştürdüler ve kiliselerin tabanlarında, zirzemilerinde büyük miktarda silah sakladılar (10).

1980'lerde ve 1990'larda Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasındaki son çatışmalardaki ana itici güçler, Mıkırtıç Hrimyanın liderliğindeki Ermeni Kilisesi ile Zori Balayan, Mihail Çamşıyan, Marietta Şaginyan ve Silva Kapitukyan gibi Ermeni "aydınları" idi.

Mir Möhsün Nevvab'ın "1905-1906'da Ermeni-Müslüman Çatışması" adlı kitabı, Dağlık Karabağ ve diğer bölgelerdeki savaşın nedenleri, tarihsel kökleri ve Ermenileri destekleyen güçler hakkında kapsamlı bir çalışma için değerli bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: Mir Möhsün Nevvab, Şuşa, Ermeni-Müslüman çatışması, Osmanlı, Osmanlı Türkleri, Qımdatxana, Kilise, Eçmiadzin (Üç müezzin)

KAYNAKÇA

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Mir_Möhsün_Nəvvab

2. Nevvab M.M. Divan, Bakü, Şuşa, 1999, 192 s.

3.Navvab M.M. Vuzuh-ül-Arkam, Bakü, İlim, 1989, 84 s.

4.Navvab M.M. Tazkireyi-Navvab, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1998, 560 s.

5.Navvab M.M. Nasihat, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 2005, 56 s.

6.Navvab M.M. Avrupa İlköğretim Müzik Okuryazarlığı Ders Kitabı. Bakü, 1995.

7.Navvab M.M. 1905-1906 Ermeni-Müslüman ihtilafı, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1993, 128 s.

8. Navvab M.M. 1905-1906 Ermeni-Müslüman davası. / K. Şerifli'nin Kitaba Önsözü. Bakü: "Azerbaycan" yayınevi, 1993, 128 s.

9. Veliyev D. Ermeni terörü ve suçları: Azerbaycan'da, Türkiye'de ve dünyada. (Olayların ve gerçeklerin tarihi) Bakü: Bilim, 1994, 182 s.

10. Akyol T. Azerbaycan Sovyetleri ve Ötesi. İstanbul: Burak Yayınevi, 1990, 254 s.

CREATIVITY AND INNOVATION ECONOMY IN INDONESIA

R. Nia MAROTINA

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID: 0000-0001-8288-2630

Hendri Hermawan ADINUGRAHA

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID: 0000-0002-8394-5776

SUSMININGSIH

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID: 0000-0002-2670-6138

ABSTRACT

Technology is growing in the industrial world, and brings changes in all industrial sectors. Therefore, humans must also be equipped with active and innovative human resources so that they can be balanced with the times. This study aims to explain how the concept and context of creativity and economic innovation in Indonesia. The method in this research is a descriptive analysis in the form of library research using a qualitative research approach. The results of the study shows that Creativity and innovation are very important for the following reasons 1) Technology changes very rapidly as new products, processes and services are introduced by competitors, and this encourages entrepreneurial ventures to compete and succeed. What must be done is to adapt to new technological innovations 2) The effect of environmental changes on the product life cycle is getting shorter, which means that old products or services must be replaced with new ones in a short time, and this can happen because there is creative thinking that leads to innovation 3) Today's consumers are smarter and demand fulfillment. Expectations in meeting needs expect more in terms of quality, renewal, and price. Therefore, Innovative skills are needed to satisfy consumer needs while retaining consumers as customers 4) With markets and technology changing very rapidly, good ideas can be more easily imitated, and this requires new and improved methods of using products, processes, and services continuously faster 5) Innovation can lead to faster growth, increase market segments, and create a better corporate position.

Keywords: Creativity, Innovation, Economy

OPTIMIZATION OF ZAKAT, INFAQ AND ALMS COLLECTION THROUGH FINTECH CROWDFUNDING IN INDONESIA

Azam RIVANI

Postgraduate of IAIN Pekalongan, Department of Islamic Economics

ORCID ID:0000-0002-2233-0911

Hendri Hermawan ADINUGRAHA

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID:0000-0002-8394-5776

AM. M HAFIDZ MS

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID: 0000-0001-5444-5636

ABSTRACT

The purpose of this study is to describe the Optimization of Zakat, Infaq and Alms collection through Fintech Crowdfunding in Indonesia. This research method uses a literature review sourced from various journals and books relevant to the Optimization of Zakat, Infaq and Alms collection through Fintech Crowdfunding in Indonesia. The results of the study indicate that Indonesia is the most generous country in the world. Advances in technology make it easy for people to donate to help others through Fintech Crowdfunding. In Indonesia Fintech Crowdfunding based on how it works there are 4 Types namely Donation Based, Reward Based, Debt Based and Equity Based. Related to the Collection of Zakat, Infaq and Alms in Indonesia there is a Platform managed by members of the Zakat Forum, namely digizakat.com. Optimization of Zakat, Infaq and Alms Collection through digizakat.com Platform to assist the government in the Zakat Movement in Indonesia.

Keywords: Zakat, Fintech, Crowdfunding.

HALAL TOURISM INDUSTRY IN INDONESIA

Ika MASRUROH

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID: 0000-0003-0710-4710

Hendri Hermawan ADİNUGRAHA

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID: 0000-0002-8394-5776

ABSTRACT

Indonesia is a country that has cultural diversity and is rich in history and religious traditions. In addition, the beautiful natural panorama of the Indonesian state with its friendly people is the main attraction for Indonesia in the tourism sector. When it comes to halal tourism, Indonesia's potential is huge. There are many tourist objects that can be visited by Muslim tourists, including mosques, palaces, tombs, heirlooms, to halal culinary. This study aims to explain the development, opportunities and challenges of the Halal Industry in Indonesia. The method used in this research is library research. The results show that Indonesia has the largest Muslim population in the world. Indonesia has also won the GMTI 2019 version of the "World's Best Halal Travel Destination". Meanwhile, Indonesia's regional destination which won the "Best Halal Travel Destination" award from 10 other halal destinations in Indonesia according to the 2019 Indonesia Muslim Travel Index was won by Lombok Destinations.

Keywords: Opportunities, Challenges, Halal Industry

ANALYSIS OF HISTORICAL ROOTS REASONS OF PUTIN'S ATTACK ON UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY (NEW REALNESS) INTERNATIONAL RELATIONS

Alarm is the largest crisis in Europe during recent decades (World War III)

Vorya Shabrandi

Knowledge of Master of International Relations University of Guilan Iran

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6013-2115

ABSTRACT

With the start of the collapse of the Soviet Union, the Russian Federation lost control of 14 republics, but the loss of Ukraine has been bitter than others. In February 2014, after a resurrection (supported by the United States), Russian President ***Viktor Yanukovych***, President ***Yanukovych***, escaped from the country. In response to this incident, Russia seized Crimea and helped to exacerbate the civil war in the Donbass region in eastern Ukraine. Ukraine in August 1991, and about four months before the dissolution of the Soviet Union, declared its independence from its independence, and its independence announcement was approved based on the results of a referendum that was positive with 90% of its votes. Many Russians also have a close relationship with the cultural, historical and religious, Ukrainians, Ukraine as an independent, democratic, democratic and democratic state in Russia was threatened for the regime ruling the country, because it could be for other republics of the government the former Soviet Union and the Russian people are undesirable. Since the beginning of the second decade, the collapse of the Soviet Union in 1991 Russia was pushed by two streams from the West, one of the expansions of the European Union and the expansion of ***NATO***. Relations between Ukraine and the United States in the ***Biden*** government are still rising. Commitment is reflected in increasing relationships throughout an important document. The "***US and Ukrainian Strategic Partnership Charter***" was signed in November by ***Anthony Blinken***, US Secretary of State, and ***Dimitro Koubla***, the Ukrainian counterpart, and the goal of emphasizing Ukraine's commitment to the implementation of comprehensive and deep reforms necessary for the full integration of this country in the European and Euro-Atlantic institutions ", this document was explicitly developed by committing commitment to strengthen the strategic partnership of Ukraine and the United States by Presidents ***Biden***, and also emphasizes that relations between the two countries are guided by the ***2008 Bucharest*** Summit Declaration. Became in 2014 Referring to parliament and voting. In 2014, the French President, ***Angela Merkel*** and the authorities of Ukraine and Russia were present, and was given to the republics of ***Donetsk and Luhansak*** domestic, the majority of the people of these Russians are. This was a matter that ***Zailinsky***, who had reached power in Ukraine, did not pay attention to, and Besar had inhuman behaviors with residents, as a result, the people of these areas were repeatedly from Russia to join it. After the velvet revolution in Ukraine, which the West's pro-Western government was considered a defeat for Russia, Russia and especially ***Putin*** were planning to carry out mutual action, and now the same opportunity for Russia, since the Bucharest meeting in the year 2008, Russian leaders have repeatedly said that joining Ukraine to NATO is a existential threat that should prevent it. As the Russian Foreign Minister Lavrov pointed out, "The key to everything is to ensure NATO expansion toward the east." ***Putin*** once said: "Anyone who is not tight for the Soviet Union has no heart and everyone who returns it He wants, no wisdom. "Given that many prominent US foreign policy experts have warned from the expansion of NATO since the late 1990s, my narrative should not be controversial about the causes of conflict. The US Secretary of Defense ***Robert Gates*** acknowledged that "trying to enter Georgia and Ukraine to NATO was really excessive." In fact, in that summit, both ***Merkel***, German Chancellor, and the French President ***Sarkozy***, opposed the advancement of Ukraine's membership in NATO, because they were afraid to raise Russia's anger. Therefore, what happens in Ukraine is not imperialist ambitions, but confronting what ***Putin*** knows it as a direct threat to the future of Russia.

In this paper, we will endure the deep roots of this crisis, we cannot end before the destruction of Ukraine as well as before falling into the NATO war with Russia, the alarm of the largest crisis in Europe during recent decades (World War III) Let's be. From the beginning of this military invasion that Putin has named it special operations, various analyzes have been presented by political circles and international media, but it seems better to refer to the theory of international relations, the theory of realism (new realism), recent events can be recent events In Ukraine. Caused by the membership of Ukraine in NATO with military action. Realists believe that the forest law is dominant on the international system, and therefore, in their view, ethical principles and international laws and regulations do not play a role in soluble conflict. Power and balance of power is one of the basic concepts of supporters of this theory, and they believe that for the survival and removal of any threatening threat, the power of countries has increased, so that in order to balance different levels between countries. In terms of realists, the security of a country is the highest value and cannot be traded with anyone, and for this reason, they consider any kind of action, including military action and war. Referring to the principles and concepts of realism, Russian leaders assess the attack on Ukraine in the framework of national interests and confronting the security threats in the country that shadowed Russian security over two decades. According to the teachings of this theory, no power does not allow other countries in their geographical boundaries and threaten their security. For example, the United States never allow Russia or China in Latin America, which is one of the UNVA, and threaten US security by creating a military base. As a historical example, the action of the Soviet Union led by ***Khrushchev*** in 1962 to establish nuclear weapons in Kennedy, the president of the United States, and if the Soviet leaders did not retreat from its desire, maybe the world of foreign war. Experienced. In the Ukrainian crisis, the Russians have concluded that NATO's progressive policy to the east and the recruitment of republics from the former Soviet Union threatens the security of the country, but also in the event of a shortening of Russia and Ukraine's membership in NATO, other republics in the future. be. The fact is Putin to deal with this kind of threats is not present, and with the arrival of the war, it is unclear whether this action is neglected in the political, economic, military and security for Russia. will follow. ***Putin*** seemed to be a hard dilemma before attacking Ukraine, or he had to surrender, and he had to join Ukraine in NATO, which, of course, is opposed to the psychological realities of ***Putin***, seeking to revive Russian power in global law. And does not match the security doctrine of the country, or by attacking Ukraine and resorting to Western countries and to other republics from Russia, it does not end the message that Russia has not tolerated the presence of NATO on its security borders and in this connection. Is willing to deal with the West at any level. Of course, this could not be distant that Western governments and the United States have designed a scenic scene like a scene, whose choice of any of the paths, such as the interests of Russia and the losing the country on both equations. The selection of the first route to the Russian political and military credentials, and the choice of the second route, which is practically operational by ***Putin***, targeted the power and power of the country. It seems that Russia's entry into the military phase will result in heavy sanctions by Western governments against the country and put Russia in a situation where even some Russian-friendly countries, including China, cannot support these sanctions. By applying heavy sanctions, Western governments are seeking to face a serious crisis without a military confrontation and even a bullet. On the other hand, Western governments will have the opportunity to create a global wave against Russia, and by mobling the global public opinion in opposition to the war and the Russian military strike in Ukraine, they push the country in the global arena. Russia's leaders seem to avoid entering into these hard and complex conditions by choosing an interstitial pathway, and manage the crisis formed rationally before attacking Ukraine. ***Putin*** could transmit this message by abandoning the military option and through efficient diplomatic and economic tools to Ukraine, especially European countries that are heavily dependent on Russia, especially in the energy field, to prevent the formation of an international crisis in NATO to prevent the formation of an international crisis. It seems that the continuation of the military route that Putin has been taking, can fully caught the country in the western trap, and insisting on this wrong path, has led to a heavy damage to the Russian economy and most of its isolation in the international arena. Bless. The weakened Russia is part of an application to control the country, Western countries can go to the yellow dragon; Because China's inhibition is the most important priority of Western governments, including the United States, and they believe that if they cannot restrain China at this point, in the future, the country should lead to bow down in front of this country. However, the United States and its allies have intensified their actions in support of Ukraine in

the hope of imposing a humiliated defeat to ***Putin***, which may even dismiss him. They are increasing contributions to Ukraine, while at the same time use economic sanctions to impose massive punishments against Russia, the action that ***Putin*** now calls "similar to declaring war."

Key words: Vladimir Putin, the Russian Federation, Ukraine, NATO, the theory of realism (new realism) of international relations.

PUTIN'S ATTACK ANALYSIS TO UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF REALISM THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS

Alarm is the largest crisis in Europe during recent decade (World War III)

Vorya Shabrandi

Knowledge of Master of International Relations University of Guilan Iran

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6013-2115

ABSTRACT

With the start of the collapse of the ***Soviet Union***, the Russian Federation lost control of 14 republics, but the loss of Ukraine has been bitter than others. Ukraine in August 1991, and about four months before the dissolution of the ***Soviet Union***, declared its independence from its independence, and its independence announcement was approved based on the results of a referendum that was positive with 90% of its votes. Many Russians also have a close relationship with the cultural, historical and religious, ***Ukrainians***, Ukraine as an independent, democratic, democratic and democratic state in Russia was threatened for the regime ruling the country, because it could be for other republics of the government the former Soviet Union and the Russian people are undesirable. Since the beginning of the second decade, the collapse of the Soviet Union in 1991 Russia was pushed by two streams from the West, one of the expansions of the European Union and the expansion of ***NATO***. In 2014, after the velvet revolution in Ukraine, the pro-Russian government subsided, and ***Zailinsky*** ruled the West, immediately the Russians annexed the Crimean peninsula, with the belief that residents of this Russian region are, by referring to Parliament and voting were formed in 2014 that the French president, Angela Merkel and the Ukrainian and Russian officials were present, and was given to the republics of ***Donetsk and Luhansak*** internal autonomy, the majority of the people of these regions are Russians. This was a matter that ***Zailinsky***, who had reached power in Ukraine, did not pay attention to the inhuman behaviors with residents, as a result, the people of these areas were repeatedly from Russia to join it. After the velvet revolution in Ukraine, which the West's pro-Western government had been defeated for Russia, Russia, and especially Putin, were planning to carry out mutual action, and now the same opportunity for Russia has been provided, the history of the war between Russia and Ukraine In fact, it returns to 2014 years. The theory of international relations, the theory of realism, can better analyze the recent events in Ukraine. In the framework of realist theory, we want to analyze Russia's action, it seems that Russia's behavior in attacking Ukraine in fully compliance with the recommendations and suggestions of fans This is the theory and leaders of the country, by force, are trying to neutralize security threats from ***Ukraine in NATO*** with military action. Realists believe that the forest law is dominant on the international system, and therefore, in their view, ethical principles and international laws and regulations do not play a role in soluble conflict. Power and balance of power is one of the basic concepts of supporters of this theory, and they believe that for the survival and removal of any threatening threat, the power of countries has increased, so that in order to balance different levels between countries. In terms of realists, the security of a country is the highest value and cannot be traded with anyone, and for this reason, they consider any kind of action, including military action and war. Referring to the principles and concepts of realism, Russian leaders assess the attack on Ukraine in the framework of national interests and confronting the security threats in the country that shadowed Russian security over two decade.

According to the teachings of this theory, no power does not allow other countries in their geographical boundaries and threaten their security. For example, the United States never allow Russia or China in Latin America, which is one of the UNVA, and threaten US security by creating a military base. As a historical example, the action of the Soviet Union led by Khrushchev in 1962 to establish nuclear weapons in Kennedy, the president of the United States, and if the Soviet leaders did not retreat from its desire, maybe the world of foreign war. Experienced. In the Ukrainian crisis, the Russians have concluded that NATO's progressive policy to the east and the recruitment of republics from the former

Soviet Union threatens the security of the country, but also in the event of a shortening of Russia and Ukraine's membership in NATO, other republics in the future. be. The fact is Putin to deal with this kind of threats is not present, and with the arrival of the war, it is unclear whether this action is neglected in the political, economic, military and security for Russia. will follow. Putin seemed to be a hard dilemma before attacking Ukraine, or he had to surrender, and he had to join Ukraine in NATO, which, of course, is opposed to the psychological realities of Putin, seeking to revive Russian power in global law. And does not match the security doctrine of the country, or by attacking Ukraine and resorting to Western countries and to other republics from Russia, it does not end the message that Russia has not tolerated the presence of NATO on its security borders and in this connection. Is willing to deal with the West at any level. Of course, this could not be distant that Western governments and the United States have designed a scenic scene like a scene, whose choice of any of the paths, such as the interests of Russia and the losing the country on both equations. The selection of the first route to the Russian political and military credentials, and the choice of the second route, which is practically operational by Putin, targeted the power and power of the country. It seems that Russia's entry into the military phase will result in heavy sanctions by Western governments against the country and put Russia in a situation where even some Russian-friendly countries, including China, cannot support these sanctions. . By applying heavy sanctions, Western governments are seeking to face a serious crisis without a military confrontation and even a bullet. On the other hand, Western governments will have the opportunity to create a global wave against Russia, and by mobbing the global public opinion in opposition to the war and the Russian military strike in Ukraine, they push the country in the global arena. Russia's leaders seem to avoid entering into these hard and complex conditions by choosing an interstitial pathway, and manage the crisis formed rationally before attacking Ukraine. Putin could transmit this message by abandoning the military option and through efficient diplomatic and economic tools to Ukraine, especially European countries that are heavily dependent on Russia, especially in the energy field, to prevent the formation of an international crisis in NATO to prevent the formation of an international crisis. It seems that the continuation of the military route that Putin has been taking, can fully caught the country in the western trap, and insisting on this wrong path, has led to a heavy damage to the Russian economy and most of its isolation in the international arena. Bless. The weakened Russia is part of an application to control the country, Western countries can go to the yellow dragon; Because China's inhibition is the most important priority of Western governments, including the United States, and they believe that if they cannot restrain China at this point, in the future, the country should lead to bow down in front of this country.

Key words: Vladimir Putin, the Russian Federation, Ukraine, NATO, the theory of realism (realism) of international relations.

CREATIVE CITY CONCEPT DEVELOPMENT STRATEGY IN INDONESIA

Nur Khodirotul Jannah

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID: 0000-003-3435-7801

Hendri Hermawan ADİNUGRAHA

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID: 0000-0002-8394-5776

Susminingsih

Faculty of Economics and Islamic Business IAIN Pekalongan

ORCID ID: 0000-0002-2670-6138

ABSTRACT

For Becomes A Creative City , needed development to room city as catalyst for individual or group creative . Development room city also as step for interesting participation community public with provide the place or conducive place for be active . In the Creative City concept, there are three important aspects that need to be considered for a city in realizing the Creative City concept, including the growth of the Creative Economy, the maintenance of *Creative Class* (creative groups or individuals) and the provision of a conducive environment for the development of creativity. Therefore, this study aims to find out how the strategy for developing creative cities in Indonesia is by considering these three important aspects. The method used in this research is library research using a qualitative approach. It is hoped that this research can provide an overview of creative strategies in developing the concept of a creative city.

Keywords: Creative economy, Creative Class, Creative city

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ TORPAQLARDA TURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

TOURISM IN THE OCCUPIED TERRITORIES DEVELOPMENT PERSPECTIVES

Namiq Həsənov

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Mətbuat xidməti

Turizmin ölkənin sosial - iqtisadi həyatındakı rolundan əlavə onun dünyadakı siyasi mövqeyinin möhkəmləndirilməsində də çox böyük əhəmiyyəti vardır. Belə bir cəhət, ələlxüsus, öz müstəqilliyini yeni əldə etmiş olan ölkələr üçün çox mühümdür. Beynəlxalq turizmin həmin bölgələrdə inkişaf etdirilməsi, buraya turist axınına nail olunması ilə iqtisadi yüksəliş və sosial səmərədən əlavə həmin ərazi haqqında yüksək imic formalaşdırıb, canlı informasiya da yaymaq mümkündür.

Son illər dövlətimiz tərəfindən də turizmin inkişafı ilə əlaqədar bir sıra əhəmiyyətli islahatların aparılması, dövlət proqramlarının qəbulu, normativ - hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, ümumiyyətlə dövlətin bu sahədə düzgün siyasəti Azərbaycanda turizm sənayesinin yeni mərhələyə çıxmasına imkan yaratdı.

Turizm üzrə ekspertlər bildirirlər ki, 30 il müddətində torpaqlarımızın 20 faizinin işğal altında olması ölkənin turizmdən gələn gəlirinə mənfi təsir göstərib. Ölkəmizin turizm sektorunda son illər gedən inkişaf hər kəsə məlumdur. Turizm potensialından danışılanda "hələ işğal altında olan torpaqlarımız bizdə olsaydı, nə qədər turist cəlb etmək olardı" tipli fikirləri də çox eşidirdik. Artıq işğal altında olan torpaqlarımız azad edilib. və qısa zamanda işğaldan azad olunmuş torpaqlarda turizmin inkişafı üçün infrastruktur yaradılacaq.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə həm iri turizm obyektləri yaradılmasını təşviq etmək, həm də kənd turizmini inkişaf etdirmək olar. Gələcəkdə orada məskunlaşacaq əhali üçün kənd turizminin inkişafı çox vacibdir, onların gəlirlərinin formalaşmasına və artmasına xidmət edə bilər. Həmçinin yerli və xarici iş adamları iri turizm obyektləri tikməyə sövq edilməlidir.

Yuxarı Qarabağ və işğal edilmiş ətraf rayonlarımız tarixi - mədəni dəyəri, füsünkar təbiəti ilə yanaşı, yeraltı və yerüstü sərvətlərə, zəngin iqtisadi potensiala, geniş turizm imkanlarına malikdir. Bu rayonlarımız aqrar üstünlüyü, xammal bazası və emaledici sənaye istehsalı baxımından əlverişlidir. Həmin ərazilərin iqtisadi potensialının əsas parametrlərinə diqqət yetirsək görərik ki, Ermənistanın talançılığı, istismarı nəticəsində regionun infrastrukturu yox səviyyəsinə gətirilib. İşğal nəticəsində minlərlə hektar əkinəyararlı ərazi hərbi tullantılarla çirkləndirilmiş, Azərbaycan iqtisadiyyatına və dünyanın genofonduna milyardlarla manat həcmində ziyan vurulmuşdur.

Açar sözlər: turizm, iqtisadiyyat, turizm infrastrukturu, turizm obyektləri, daxili turizm, turizm potensialı

ABSTRACT

In addition to the role of tourism in the socio-economic life of the country, it is also very important in strengthening its political position in the world. This is especially important for newly independent countries. In addition to economic growth and social benefits, the development of international tourism in these areas, the achievement of an influx of tourists here, has formed a high image of the area, and it is possible to disseminate live information.

In recent years, the state has carried out a number of important reforms related to the development of tourism, the adoption of state programs, improving the regulatory framework, in general, the correct policy of the state in this area has allowed the tourism industry in Azerbaijan to reach a new level.

Tourism experts say that the occupation of 20 percent of our lands for 30 years has had a negative impact on the country's tourism revenues. Everyone knows the development of the tourism sector of our country in recent years. When we talk about the potential of tourism, we often hear the opinion that "if we still

had the occupied lands, how many tourists could we attract?" Our occupied lands have already been liberated.

It is possible to encourage the creation of large tourism facilities in the liberated areas, as well as to develop rural tourism. The development of rural tourism is very important for the people who will settle there in the future, it can serve to form and increase their income. Local and foreign businessmen should also be encouraged to build large tourism facilities.

Upper Karabakh and our occupied surrounding regions, along with their historical and cultural value, charming nature, have underground and surface resources, rich economic potential, and extensive tourism opportunities. These regions are favorable in terms of agricultural advantage, raw material base and manufacturing industry. If we pay attention to the main parameters of the economic potential of these territories, we can see that as a result of the looting and exploitation of Armenia, the infrastructure of the region has been reduced to zero. As a result of the occupation, thousands of hectares of arable land were polluted with military waste, the Azerbaijani economy and the world's gene pool were damaged in the amount of billions of manats.

Key words: tourism, economy, tourism infrastructure, tourism facilities, domestic tourism, tourism potential

REASONS FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN SMART MEDICINE

Vorobyov A.E.

Grozny State Petroleum Technical University, Russia

The development of modern smart medicine in the XXI century. was due to a number of reasons.

Firstly, this process was significantly influenced by global progress in the field of digitalization and intellectualization of technologies, as well as existing processes, various aspects of social life, etc. For example, cloud computing technologies and large knowledge bases, when updated in the field of healthcare, have led to the transition from paper filing cabinets to electronic media, which accelerated the processes of sampling from patient clinical records to establish a diagnosis, as well as increased the efficiency of working with them and increased the objectivity of filling kart. In addition, the adaptation of various modern gadgets (like electronic bracelets) for healthcare needs has made it possible to monitor the state of the human body around the clock, which is especially important for single patients of a large age group (when they fall, do not get out of bed, etc.). Another aspect was related to the technologies for express analysis of the state of the patient's body, due to the miniaturization of sensors (up to the use of nanosensors) located on sanitary equipment (bathrooms, showers, toilets, etc.), working in conjunction with specialized polyclinic supercomputers. As a result, the patient does not go to the doctors at the clinic when he feels unwell (fell ill), but the medical workers who constantly monitor the state of the body of people attached to the clinic invite them for an additional examination at the slightest sign of the disease, taken from the readings of home sensors. located in sanitary equipment (bathrooms, showers, toilets, etc.), working in conjunction with specialized polyclinic supercomputers. As a result, the patient does not go to the doctors at the clinic when he feels unwell (fell ill), but the medical workers who constantly monitor the state of the body of people attached to the clinic invite them for an additional examination at the slightest sign of the disease, taken from the readings of home sensors. located in sanitary equipment (bathrooms, showers, toilets, etc.), working in conjunction with specialized polyclinic supercomputers. As a result, the patient does not go to the doctors at the clinic when he feels unwell (fell ill), but the medical workers who constantly monitor the state of the body of people attached to the clinic invite them for an additional examination at the slightest sign of the disease, taken from the readings of home sensors.

Secondly, the development of smart medicine technologies was due to the need for precise and delicate operations (primarily for the needs of neurosurgery), where the accumulated practical experience of surgeons is no longer enough, and high machine accuracy is required in a rather long period of operations. In this case, smart medicine has evolved in the direction of medical robotics.

But the strongest impetus for the development of smart medicine was received during the COVID-19 pandemic, when there was a need to limit any physical contact. This led to the development of telemedicine, to the development of drones - deliverers of water, food and medicines, as well as disinfection robots for rooms, clothes, linen, cars, equipment, public places where people congregate, etc.

Keywords: medicine, smart, development reasons, digitalization, intellectualization.

HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞININ FORMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ "CAVİDŞÜNASLIQ" TOPLUSUNDA

FORMAL CHARACTERISTICS OF HUSEYN JAVID'S WORKS IN THE COLLECTION JAVIDSHUNASLIQ

Könül Məhərrəmova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı

ORCID ID: 0000-0001-9855-245X

Açar sözlər: Hüseyn Cavid, "Cavidşünaslıq" araşdırmalar toplusu, forma xüsusiyyətləri

AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin hazırladığı və nəşr etdirdiyi çoxcildli "Cavidşünaslıq" araşdırmalar toplusu görkəmli Azərbaycan şair və dramaturqu Hüseyn Cavid haqqında yazılan ilk mətbu yazılardan başlayaraq dövrümüzə qədərki cavidşünaslıq materiallarını – tənqidi yazılar, elmi məqalələr, xatirələr, yubiley yazıları, şeirlər və s. ehtiva edir. Burada toplanan elmi tədqiqatlar H.Cavidin həyatının müxtəlif dövrləri, yaradıcılığının ideya, məzmun xüsusiyyətləri, Cavid fəlsəfəsi, teatrı və s. mövzulara həsr olunmuşdur. Belə mövzulardan biri də H.Cavid yaradıcılığının forma xüsusiyyətləridir. H.Cavidin əsərləri mövzu və məzmunca rəngarəng olduğu kimi, forma xüsusiyyətlərinin də zənginliyi ilə seçilir.

Toplunun IV cildində verilmiş akademik Məmməd Cəfərin "H.Cavidin sənəti haqqında qeydlər" məqaləsinin birinci hissəsi "Dil və üslub xüsusiyyətləri" adlanır. Müəllifin fikrincə, Cavidin yazıb-yaratdığı ədəbi metod, janrlar, müraciət etdiyi mövzu və məzmun Azərbaycan ədəbiyyatı üçün yeni idi və bu yeniliklər onlara müvafiq yeni bədii dil və üslubla ifadə edilməli idi. M.Cəfər Azərbaycan ədəbiyyatındakı ənənəvi iki üslubluluğun Cavid yaradıcılığında da öz əksini tapdığını, onun həm klassik, həm də xalq şeiri üslubunda yazdığını bildirir. M.Cəfər Cavidin ilk dövrlərdə yazdığı şeirlərdə dildə sadəliyə meyil görür. Türkiyədə yaşadığı dövrə aid şeirlərin dilinin isə ağır olduğunu göstərir. M.Cəfərə görə, H.Cavidin özünəməxsus dil və üslubu 1910-cu ildən formalaşmışdır. Bu dövrdə Cavid "Ana" əsərini yazmış, dramaturji yaradıcılığa başlamışdı. O bu əsərin dilində qeyri-təbiilik görür. "Maral"da osmanlı təsiri görən müəllif Cavidin sonrakı əsərlərində bu təsirin azaldığını qeyd edir. Onun fikrincə, "Şeyx Sənan"da iki üslub (klassik və xalq şeiri üslubu) birləşmişdir. M.Cəfər Cavidin dil və üslubunun mövzuya uyğun seçildiyini də müəyyənləşdirmişdir. Məsələn, "Uçurum"un heca vəznində yazılmasını onun ailə-məişət mövzusunda yazılması ilə bağlamışdır. Məqalənin ikinci hissəsi bədii təsvir vasitələrinə həsr olunmuşdur. M.Cəfər bunları iki qrupa bölmüşdür: 1.İnsan, insan mənəviyyatının təbiət hadisələrinə bənzədilməsi; 2.Təbiət hadisələrinin insana, insan psixologiyasına bənzədilməsi. Üçüncü hissə "Poetik formalar" adlanır. Burada Cavidin poetik formalardan müvəffəqiyyətlə və yaradıcı şəkildə istifadə etdiyi qeyd olunur. "Ana" pyesinin məsnəvi formasında yazıldığı, ancaq bunun yeknəsəqliyə səbəb olduğu, ona görə də sonrakı pyeslərdə müxtəlif şeir şəkillərinə yer verildiyi göstərilir. H.Cavidin "Bu gecə", "Qəmər", "Hər yer səfalı" kimi şeirləri sonet janrına daxil edilir. Məqalənin dördüncü hissəsi şeir vəznlərinə həsr olunmuşdur. Müəllif yazır ki, H.Cavid əruz və heca vəzninin bütün şəkillərindən istifadə etmişdir.

"Cavid əruzu" mövzusu da diqqəti cəlb edir. "Cavidşünaslıq" toplusunun VII cildində Əkrəm Cəfər "Əruz haqqında söhbət" məqaləsində H.Cavidi Azərbaycan əruzunu inkişaf etdirən sənətkarlardan biri adlandırır. Azərbaycan əruzunu mərhələlərə ayıran Ə.Cəfər beşinci mərhələni "Hüseyn Cavid mərhələsi" adlandırır. X cilddə Məmmədəli Əsgərovun "Cavid əruzu" məqaləsində H.Cavidin ən münasib qəlibləri seçmək bacarığı vurğulanır. Həmçinin qeyd olunur ki, H.Cavid əruzun yeni ölçülərində də yazmışdır. Bu cəhətdən "Cavid həzəci" də adlandırılan üçbölümlü sınıq naqis həzəc xüsusi olaraq göstərilir. M.Əsgərov Cavid yaradıcılığının maraqlı bir xüsusiyyətini də müəyyənləşdirir. Bu da onun eyni bir şeirdə bəhrdən bəhrə, yaxud qəlibdən qəlibə keçməsidir.

Toplunun VIII cildində elmi dəyəri, mövzu yeniliyi ilə seçilən yazılardan biri akademik İsa Həbibbəylinin "Poetik formalarda novatorluq" məqaləsidir. Müəllif XX əsrin əvvəllərindən Azərbaycan ədəbiyyatında yeni şeir şəkillərinin işlənməyə başladığını qeyd edir. Məsələn, sonet janrının ilk nümunələrinə A.Səhhətin "Sınıq saz" və H.Cavidin "Bahar şəbnəmləri" məcmuələrində rast gəlinir. Tədqiqatçı onların sonetin hansı formasına aid olduğunu da müəyyənləşdirir. H.Cavidin "Mən istərim ki", "Çəkinmə, gül" şeirləri italyan soneti formasındadır, ancaq qafiyələnmədə orijinallıq var. İ.Həbibbəyli bildirir ki, sonet "insan haqqında məhəbbət nəğməsi"dir və Cavid bu janrın məzmununa da əməl etmişdir. "Qəmər" şeiri ingilis soneti, "İbtilayi-qəram" şeiri həm ingilis, həm də italyan sonet formasının əlamətlərinə sahibdir. İ.Həbibbəyli "Şeyda" pyesində himndən istifadə olunduğunu, "Şeyx Sənan", "Uçurum" əsərlərində şərqilərin fəlsəfi məna ifadə etdiyini göstərir. İ.Həbibbəylinin fikrincə, Cavid şərqilərin mövzu dairəsini genişləndirsə də, formaya sadiq qalmışdır.

Əli Saləddinin "Cavid və folklor" məqaləsi (X cild) də diqqətəlayiqdir. Müəllif Cavid yaradıcılığında xalq şeir şəkillərindən istifadəyə diqqət yetirmiş, "Xuraman-xuraman" şeirinin 12 hecalı, süjetli qoşma olduğunu göstərmişdir. O, Cavidin dram əsərlərinin quruluşunu xalq dastanları ilə müqayisə etmiş, "Şeyx Sənan"dakı türküləri xalq dastanlarındakı qoşmalarla əlaqələndirmişdir.

Aparılan araşdırmalar dahi söz ustadı Hüseyn Cavidin yaradıcılığında müxtəlif şeir vəznlərindən və janrlardan müvəffəqiyyətlə istifadə etdiyini göstərir.

ABSTRACT

Javidshunasliq is the collection of articles devoted to the life and works of Huseyn Javid, the prominent Azerbaijani poet and playwright. The articles published in the collection were devoted to several topics including the formal characteristics of his literary works. Among these articles, we can see the ones about the linguistic and stylistic characteristics, prosodical features and the use of literary genres in H.Javid's works. Researches demonstrate that H.Javid wrote in both aruz and syllabic prosodies, as well as in various genres of poetry. Some of the poetic forms that were new for Azerbaijani literature in the 20th century such as sonnets, hymns and shergies are used widely by H.Javid.

QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNUN SOSİAL-İQTİSADİ İNKİŞAFINDA ŞƏRABÇILIQ KLASTERİNİN YARADILMASININ ROLU

THE ROLE OF ESTABLISHMENT OF A WINE CLUSTER IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF KARABAKH ECONOMIC REGION

Vəkil Əzimov

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Menecment və ticarət kafedrası, Bakı, Azərbaycan.

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2429-2664

XÜLASƏ

Məqalədə ölkəmizdə sənaye müəssisələrinin klasterləşdirilməsi və şərabçılığın inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf proqramları və həyata keçirilmiş tədbirlər təhlil edilmişdir. Qarabağ iqtisadi rayonunda tarixən mövcud olmuş şərab istehsalı müəssisələri və istehsal olunmuş şərabçılıq məhsulları, onların ixrac marşrutları araşdırılmışdır. Regionda şərabçılıq sənayesinin innovativ metodların tətbiqi ilə inkişaf etdirilməsinin aktuallığı izah edilmişdir. Şərabçılıq klasterinin formalaşdırılması və kompleks inkişafı üçün tələb olunan resurslar və zəruri infrastruktun qurulması məsələləri tədqiq edilmişdir. Həmçinin, bu sahədə ixtisaslaşmış ölkələr üzrə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi imkanları və bu sahədə ixtisaslı kadr potensialının gücləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilməli olan tədbirlərin məyyən edilməsi üçün təkliflər verilmişdir. Qarabağ iqtisadi-rayonunda əsrlər boyu şərabçılıq ənənələrinin formalaşmasına və bu sahədə ixtisaslaşmanın mövcud olmasına baxmayaraq qeyd olunan regionun 30-il ərzində işğal altında olması və bu müddət ərzində ermənilər tərəfindən sənaye infrastrukturunun məhv edilməsi qeyd olunan sənaye sahəsinin tənəzzülə uğraması ilə nəticələnmişdir. Bu baxımdan işğaldan azad edilmiş Qarabağ iqtisadi rayonunda şərabçılıq sənayesinin yenidən qurulması, müasir və innovativ istehsal üsullarının tətbiqi ilə yeni müəssisələrin yaradılması aktualdır. Tədqiqat materialında Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi tərəfindən təqdim edilmiş statistik göstəricilər və digər mənbələrdən istifadə olunmaqla əldə edilmiş məlumatlar sistemləşdirilmiş, ümumiləşdirilmiş və təhlil edilmişdir. Tədqiqatın nəticəsinə əsasən Qarabağ iqtisadi rayonunda şərabçılıq klasterinin formalaşdırılması və bununla da şərabçılıq sahəsi üzrə üzümçülük təsərrüfatlarının, emal, tədarük və istehsal müəssisələrinin kompleks inkişafı ilə bağlı təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: Klaster, şərabçılıq, sənaye müəssisələri, istehsal ənənələri, sosial-iqtisadi inkişaf

ABSTRACT

In this article were analyzed the adopted programs of socio-economic development and the measures taken in connection with the clustering of industrial enterprises and the development of winemaking in our country. Historically existing wineries, produced winery products and their export issues in the Karabakh economic region has been investigated. The relevance of the development of the wine industry in the region through the use of innovative methods have been explained. The resources and necessary infrastructure of the formation and complex development of winery clusters have been investigated. Proposals were also suggested to indetify opportunities to explore international experiences in this area in specialized countries and activities that need to be undertaken to strengthen qualified human recources in this area. In spite of the presence and formation of the traditional winery in Karabakh region since centuries, the presence of the the region under armenian occupation more than 30 years led to destroy all infrastructure as well as winery. In this regard, the reconstruction and the creation of new wine enterprises with the introduction of modern and innovative methods are relevant in the liberated Karabakh economic region. In this research statistical indicators provided by the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan and the data obtained using other sources were systematized, summarized and analyzed. According to the results of the research, proposals have been presented on

the formation of new wine clusters in the Karabakh economic region and the integrated development of viticulture, processing, suply and production enterprises in the field of winemaking.

Keywords: Cluster, winemaking, industrial enterprises, production traditions, socio-economic development

ERMƏNİ VANDALİZMİ: TALAN VƏ MƏHV EDİLMİŞ QARABAĞ MUZEYLƏRİ

ARMENIAN VANDALISM: LOST AND DESTROYED KARABAKH MUSEUMS

Sahibə Xəlil qızı Ələkbərova

AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi

" İnnovasiyalar və təhsil proqramları şöbəsi"nin elmi işçisi və dissertantı

Azərbaycan, Bakı şəhəri

Açar sözlər: Suşa ,Qarabağ, muzey, mədəniyyət, gənc nəsil, işğal

Bir milləti, xalqı ümumiyyətlə coğrafi məkanın sakinini dünyaya tanıdan onun maddi-mənəvi dəyərləridi. Bax bu mənada xalqımıza məxsus mədəni və mənəvi irs nümunələri həm də bizim kimliyimizin göstəricisidir. Xalqımızın həyatında tariximizin öyrənilib , öyrədilməsində , mədəni sərvətimizin toplanıb-qorunmasında və təbliğində muzeylərin rolu və əhəmiyyəti çoxlarına məlumdur. Cansız əşyalar tarixə, yaddaşa, (həm də qan yaddaşına) insan taleyinə, habelə ağrılı -acılı, mübarizəli günlərin əksinə çevrilir, dünəndən bu günə və gələcəyə körpü olur. Təbii ki, gənc nəslin düzgün istiqamətdə, milli və bəşəri dəyərlər zəmnində tərbiyəsində təhsil müəsissələri ilə yanaşı , mədəniyyət müəsissələrinin ,xüsusilə muzeylərin rolu danılmazdı. Ulu Öndər Heydər Əliyev , muzeylərin gənclərin tərbiyyəsindəki rolunu yüksək qiymətləndirərək demişdi:" "Milli ənənələrimizin nə qədər dəyərli olduğunu dünyaya gələn yeni nəsillərə çatdırmaq və onları bu ənənələr əsasında tərbiyə etmək üçün muzeylər lazımdır və bu muzeyləri qoruyub saxlamaq hər birimizin vətəndaşlıq borcumuzdur." Sözüz ki, müasir dövrümüzdə vətənimizin gələcəyi gənclərimizin düşüncə tərzi, intelektual səviyyəsi , milli ruhda tərbiyə olması kimi vacib amillərdən asılıdı.Təssüf ki, Ermənistanın torpaqlarımıza əsassız iddiası nəticəsində baş verən birinci Qarabağ müharibəsi zamanı , 22 muzey qiymətli eksponatları ilə bərabər dağıntılara məruz qaldı, talanlarla üzləşdi. Sözsüz ki, hər bir xalqın mədəni irsi, təkcə o xalqa deyil, bütün bəşəriyyətə məxsus olduğu, artıq bir fakt kimi özünü təsdiq etmişdir. Bu prinsipə söykənərək deyə bilərik ki, talan və məhv edilmiş sərvətlər, nəinki Azərbaycanın bütün dünya sivilzasiyasının misilsiz mədəniyyət nümunələridir. Bu faktlar erməni siyasətinin bütün bəşəri dəyərlərə düşmən olduğunu deməyə bizə əsas verir. Dünya mədəniyyətinə çox nadir incilər bəxş etmiş Qarabağ, Azərbaycan mədəniyyətinin, musiqisinin beşiyidir. Otuz il müddətində düşmən tərəfindən əsassız olaraq əsarətdə saxlanan Qarabağın işğaldan sonrakı ürək dağlayan görüntüləri, izləyən hər kəsi dəhşətə gətirdi. Şübhəsiz ki, düşmənin nə qədər məkirli və vandal olduğunu bildiyimiz halda biz erməni təcavüzkarlarından bundan artığını gözləmirdik. Müdafiə Nazirliyinin azad olunan ərazilərimizdən yaydığı videolardan görünür ki, qəddar düşmən işğal etdiyi torpaqlarımızda təkcə tarixi abidələri, təbii milli sərvətlərimizi deyil, müqəddəs mənəvi dəyərlərimizi – qəbiristanlıqlarımızı, məscidlərimizi də darmadağın edib. Otuz il müddətində Azərbaycan xalqının tarixi torpaqlarından azərbaycanlıların izlərini silməyə var gücü ilə çalışan düşmənin qəbiristanlıq qatili olmalarının bütün dünyaya çatdırılması məqamıdır. Deməliyik ki, Ermənilər tarixi, dini abidələri məhv etməklə uğur qazanmadılar, əksinə, nifrət sahibi oldular. Bu gün biz nifrət edirik, sabah onu tarixə çevirib, bütün dünyaya bəyan edəcəyik. Təbii ki, erməni vandalizminin bütün izləri yeni yaradılan işğal muzeylərində öz əksini tapacaq. Onda erməni xislətinin mahiyyəti açılacaq, onların faşist təfəkkürü ortaya qoyulacaq. Şübhəsiz ki, işğalçıların bizim torpaqlarımızda qoyduqları müdhiş "izlər" bundan sonrakı tarixdə çağdaş erməni vandalizminə şahidlik edəcək, bu əməlləri törədənləri lənətə tuş edəcək. Qeyd edim ki, məqalədə Azərbaycan torpaqlarının işğalı zamanı, Qarabağ muzeylərində , xüsusilə Şuşa muzeylərində erməni vandalları tərəfindən törədilmiş dağıntılar və talanlar təhlil ediləcək .

Keywords: Şuşa , Karabakh, museum, culture, tick generation , occupation

During the first Karabakh war, which took place as a result of Armenia's unfounded claim to our lands, 22 museums, along with valuable exhibits, were destroyed and looted. Of course, the cultural heritage of each nation has already established itself as a fact, belonging not only to that nation, but to all

mankind. Based on this principle, we can say that the plundered and destroyed treasures are not only examples of Azerbaijan's unique culture of the whole world civilization. These facts give us reason to say that Armenian policy is hostile to all human values. Karabakh, which has given very rare pearls to world culture, is the cradle of Azerbaijani culture and music. The heartbreaking images of Karabakh, which was unjustifiably held captive by the enemy for thirty years, terrified everyone who watched it. Undoubtedly, while we knew how insidious and vandal the enemy was, we did not expect more from the Armenian aggressors. The article will analyze the destruction and looting committed by Armenian vandals in Karabakh museums, especially in Shusha museums during the occupation of Azerbaijani lands.

II QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA QAFQAZDA YARANAN YENİ REALLIQLAR

Məmmədzadə ÜLKƏR

Bakı Dövlət Universiteti, Qafqaz xalqları tarixi kafedrası

ORCID ID: 0000-0003-2018-7389

XÜLASƏ

30 ilə yaxın davam edən danışıqların dalana dirənməsi, Azərbaycanla sərhəddə və cəbhədə erməni təxribatlarının güclənməsi 27 sentyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycanın əks-hücum əməliyyatlarını başlatmasına səbəb oldu. 44 günlük müharibə nəticəsində Azərbaycan işğalda olan torpaqlarını azad edərək beynəlxalq hüquqda tanınmış sərhədlərini bərpa etdi. Müharibəni sonlandıran 10 noyabr 2020-ci il tarixli üçtərəfli Bəyanatın müddəaları Qafqazda formalaşmaqda olan yeni reallıqlar üçün də zəmin yaratdı.

44 günlük müharibənin gedişində və ondan sonrakı mərhələdə Türkiyə-Rusiya tandemi Qafqazda regional qüvvələr balanasını dəyişdirərək digər beynəlxalq və regional aktorları ikinci plana keçirmiş oldu. Müharibə zamanı ilk gündən Azərbaycana dəstəyini açıq bəyan edən Türkiyə müharibədən sonra da regionda "3+3" formatında əməkdaşlıq mühitinin yaradılmasında həlledici rol oynamaqdadır.

Qafqazda ən böyük maraqları olan dövlətlərdən biri və bəlkə də birincisi olan Rusiyanın hər zaman regionda təsiri güclü olsa da II Qarabağ müharibəsindən sonrakı dövrdə Ermənistan - Azərbaycan arasında vasitəçilik rolunu öz üzərinə götürərək, Qarabağa sülhməramlılar yerləşdirməklə Minsk qrupunun digər həmsədrlərini faktiki olaraq buradan sıxışdırıb çıxarmışdı. Avropa İttifaqı da daha sonradan vasitəçilik təklif edərək iki ölkə başçısının Brüsseldə görüşünü təşkil etmiş və bu görüşdə regionda kommunikasiyaların açılması istiqamətində əməli addımların atılması barədə razılığa gəlinmişdi.

II Qarabağ müharibəsindən sonrakı dövrdə də regionda bu kimi ziddiyyətlərin mövcudluğuna baxmayaraq demək olar ki, bu müharibə Qafqaz regionunda geosiyasi vəziyyəti kökündən dəyişərək yaxın gələcəkdə təhlükəsizlik şəraitində əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq mühitinin əsasını qoymuşdur.

Açar sözlər: Qafqaz, II Qarabağ müharibəsi, qüvvələr balansı, "3+3" formatı, Zəngəzur dəhlizi

ABSTRACT

The deadlift of the talks, which lasted about 30 years, led to the launch of counter-offensive operations by Azerbaijan on September 27, 2020 in response to the strengthening of Armenian provocations on the border with Azerbaijan and in the front. As a result of the 44-day war, Azerbaijan liberated its occupied lands and restored its borders recognized in international law. The provisions of the trilateral statement of November 10, 2020, which ended the war, also laid the foundation for new realities in the Caucasus. Despite the fact that a some of contradictions in the region remained unresolved after the second Karabakh War, it is possible to say that this war radically changed the geopolitical situation in the Caucasus region and laid the foundation for cooperation and partnership in the near future in security.

SUSTAINABLE TOMORROW: ROLE OF WOMEN IN STRENGTHENING ESG (ENVIRONMENTAL, SOCIAL AND GOVERNANCE): INDIAN PERSPECTIVE

Dr. Arti Aneja

Assistant Professor, Pampus Law Centre, Faculty of Law, University of Delhi, India

ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-9771-1890

ABSTRACT

The United Nation's Observance of International Women's day on the Theme "Role of Women in creating a sustainable tomorrow" on 8th March 2022. This theme itself denotes the linkage between gender equality with sustainable development.

Sustainability is not just a keyword associated with the corporate world anymore, it is a key priority and business objective in present context and to create a sustainable ecosystem in contemporary times we have to achieve gender equality to build a more sustainable future.

The society needs to focus on the power of empowerment of women as the effect of this is closely related to economic development. This arrangement can bring down the inequalities in the society. Women's leadership and participation in CSR, ESG and Orange economy is playing a vital role in sustainable world to ensure overall growth.

Paper discusses the relationship between gender diversity on boards and the Role of women towards strengthening the Environmental, Social-Governance (ESG) which is mutually beneficial. The boardrooms of Indian companies are evolving at slow pace to accommodate more women by its regulatory framework of Companies Act, 2013 and SEBI (Listing Obligations and Disclosure Requirements Regulations). As India aims to strengthen ESG regime through the recent Securities Exchange Regulator's (SEBI) circular issued on 10th May 2021, in which there is shift from voluntary Business Responsibility Reporting (BRR) to the top 100 listed entities (by market capitalization) to mandatory Business Responsibility and Sustainability Report (BRSR) to the top 1000 listed entities (by market capitalization), denotes that there is an immense need for creating synergies between gender diversity and ESG. Paper further discusses the different studies and literature which substantiate that gender diverse business leadership is positively connected to ESG performance.

Keywords: Gender diversity, ESG, SEBI, Women leadership etc.

1905-1906-CI İLLƏRDƏ ŞUŞADA ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİ "HƏYAT" VƏ "İRŞAD" QƏZETLƏRİNİN SƏHİFƏLƏRİNDƏ

Möhsün Nağısoylu

AMEA-nın müşaviri, akademik

Çar Rusiyası ilə İran arasında 1828-ci ildə bağlanmış Türkmənçay müqaviləsindən sonra məğlub ölkədə yaşayan erməni millətindən olan əhalinin bir hissəsi Qarabağa, o cümlədən Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyi sayılan Şuşaya köçürülür. Azərbaycanın bu cənnət məkanında məskunlaşan ermənilər çox keçmir ki, çirkin xislətlərini göstərərək yerli əhaliyə qarşı fitnələr, qətl-qırğınlar törətməyə başlayır. Bədxah ermənilərin XX yüzilliyinin başlarında – 1905-1906-cı illərdə Şuşada yerli camaata qarşı törətdiyi cinayətkar əməllərin – qanlı qırğınların birbaşa şahidi olmuş dövrüm tanınmış ziyalısı, yazıçı və rəssamı Mir Möhsün Nəvvab (1833-1918) bütün bu hadisələri "1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası" adlı kitabında qələmə almışdır. Həmin illərdə ermənilərin yerli müsəlman əhalisinə - Azərbaycan türklərinə qarşı törətdikləri cinayətlər, məkrli əməllər o dövrün ən məşhur mətbuat orqanlarından olan "Həyat" və "İrşad" qəzetlərinin səhifələrində obyektiv şəkildə işıqlandırılmışdır. Məlum olduğu kimi, "Həyat" qəzetinin (1905-1906) redaktorları Əli bəy Hüseynzadə (1864-1940) və Əhməd bəy Ağayev – Ağaoğlu (1869-1939) olmuşlar. 1906-1907-ci illərdə isə Bakıda nəşr olunmuş "İrşad" qəzetinə Əhməd bəy Ağayev rəhbərlik etmişdir. Məlum olduğu kimi, Əhməd bəy Ağayev eyni zamanda erməni cinayətkar dəstələrinə qarşı yaradılmış "Difai" gizli təşkilatının (1906) qurucusu olmuşdur.

"Həyat" qəzetində Şuşada ermənilərin törətdiyi cinayətlər haqqında məlumatlar, əsasən, "Qarabağ xəbərləri" başlığı altında dərc olunmuşdur. Bu məlumatların bir hissəsi dövrün erməni qəzetlərində Şuşada baş vermiş hadisələrin mənfur qonşularımıza xas olan xüsusi bir saxtakarlıqla işıqlandırılması və "Həyat" qəzetinin bu cür yalan xəbərlərə yazdığı şərh və təkziblərdən ibarətdir. "Həyatın ilk belə yazısına 18 avqust 1905-ci il tarixli nömrəsində rast gəlirik. "Qarabağ xəbərləri" başlıqlı kiçikhəcmli bu yazıda Şuşa hadisələri haqqında ümumi bilgilər verilir. Yazıda bu "qəmavər hadisənin" avqustun 15-də başlanması və iki gün ərzində 45 nəfərin öldürülməsi, onlardan 11 nəfərin erməni millətindən, 34 nəfərin isə müsəlman olması göstərilir. Müəllifi göstərilməyən həmin məqalə bu cümlə ilə bitir: "Bu günə (*cür – M.N.*) bizim torpağımızda olan hadisələr bizim təvarixlərə (*tarixlərə – M.N.*) tazə qara sütunlar daxil edib". Sözügüdən yazıda qəzet rəhbərliyinin "təftiş olunmamız xəbərləri yazmaqdan" çəkinilməsi də diqqətə çatdırılır.

"Həyat" qəzetinin 9 sentyabr 1905-ci il tarixli yazısı isə Müslim adlı bir şəxsin qələmindən çıxmışdır. "Qarabağ xəbərləri" başlıqlı nisbətən irihəcmli məqalədə Müslim Şuşada baş vermiş qanlı hadisələr haqqında ətraflı məlumat verir və onları təhlil süzgəcimdən keçirir. Məqalə müəllifi öncə "Qarabağda neçə illərdən bəri ermənilərin kəmali-sürətlə gələcəkdə gözlənilən bir böyük müharibəyə, bir əzim müqatiləyə (*qətlə – M.N.*)" hazırlaşmaları, müsəlmanların isə buna əhəmiyyət verməmələrini özünəməxsus bir şəkildə qeyd edir. Müəllifin fikrincə, müsəlmanlar ağıllarına belə gətirmirdilər ki, "arşun və tərazudan qeyr bir şey tanımayan millət", yəni erməni birdən-birə əlinə tüfəng götürüb müsəlmanla dava edə bilər. Məqalədə göstərilir ki, bu məsələni yaxşı bilən ermənilər öz işlərində idilər: açıq-aşkar bir şəkildə silah toplayır və könüllü dəstələr yaradırdılar. Bunu görən müsəlmanlar bir qədər şübhələnsələr də, ermənilər onlara: "Bu hazırlaşmaq sizin üçün deyil", – deyib müsəlmanları qəflət yuxusuna saldılar. Müəllif onu da qeyd edir ki, Bakı, Naxçıvan, İrəvan hadisələrindən sonra ermənilərin əsl məqsədi müsəlmanlara bir növ bəlli olsa da, ermənilər onları aldadaraq dedilər: "Bizim yerin əhalisi sair yerlərin əhalisinə bənzəməz: bizlər qədimdən dost-qonşuyuq , hətta bir-birimizlə qohum da olmuşuq". Sadəlövh müsəlmanlar yenə bu hiyləyə inanıb sakitcə öz yerlərində oturdular. Ermənilər isə altdan-altdan öz işlərini görürdülər. Avqustun 15-də gecə saat 2-də 4 nəfər erməni bir nəfər biçarə iranlını xəncərlə doğrayır. Yazıq iranlı can verməmişdən qabaq bircə bunu deyə bilir ki, onu 4 nəfər erməni heç bir səbəb olmadan öldürdülər. Daha sonra məqalədə göstərilir ki, avqust ayının 16-da bir kazak bir erməninin silahını almaq istəyir, lakin erməni əmrə tabe olmur. Bu halda kazak ermənini öldürür. Ermənilər bu hadisədən məharətlə istifadə edərək şayiə yayırlar ki, ermənini müsəlmanlar

öldürüb. Alovu daha da qızışdıran erməni diş həkimi Maşuryan isə deyir ki, yaxınlıqdakı Zarıslı kəndində müsəlmanlar dörd erməni öldürüblər. Ermənilər bu uydurma yalandan istifadə edərək onların bazarında olan müsəlmanların çoxunu öldürdülər. Müsəlmanlar da öz bazarında olan bir neçə ermənini öldürsələr də, şəhərin müsəlman ağsaqqalları 60-dan çox ermənini öz evlərində gizlədib saxlayırlar.

Şuşada baş vermiş bu hadisə bir tərəfdən ermənilərin nə qədər zalım və qəddar, məkrli və hiyləgər olduğunu göstərir, digər tərəfdən isə müsəlmanların bir o qədər ürəyiyumşaqlığına və hədsiz sadəlövhlüyünə dəlalət edir.

Bütün məqalə boyu hiss olunur ki, onun müəllifi ermənilərin riyakar xislətinə yaxşı bələd olan yüksəksavadlı və dərin təhlil qabiliyyətli bir şəxsdir. Məqalə müəllifi ermənilərə fitva verən başlıca təşkilatçı qurumun kilsə olmasını da vurğulayır. O yazır ki, erməni diş həkimi Maşuryan yuxarıdakı xəbəri yaydıqdan sonra kilsədən nazik naqus (zəng) səsi eşidilir və bütün ermənilər özlərini kilsəyə salır. Çox keçmir ki, ermənilər bir növ "teatr" çıxarırlar: bir nəfər yaralını ata mindirib yarasından qan axa-axa bazarlarına tərəf gedir və ermənilərə deyirlər: "Müsəlmanlar bizi qırır". Bunu görən ermənilər onların bazarının yanından ötən müsəlmanların çoxunu öldürür. Sonra isə səngərlərdən və uca yerlərdən şəhərin müsəlmanlar yaşayan hissəsinə güllə yağdırırlar. Ermənilərin "bu növ bihəyalığını görən müsəlmanlar ağsaqqallarının əlindən çıxıb düşmənə hücum etdilər və onları geri oturtdular". Müəllif yazır ki, "ermənilər qoyun sürüsü kimi qaçıb özlərin kazarmaya salmağı qənimət bildilər". Məqalə müəllifi bununla ermənilərin havadarlarının ruslar, kazaklar olduğuna işarə edir. Müslim burada bir diqqətçəkici məqamı da xüsusi olaraq qeyd edir: "Dava bitəndən sonra məlum oldu ki, şəhərin müsəlmanlar yaşadığı hissəsində olan erməni dükan və mağazalarının hamısı salamat və şeylərinə əl vurulmamış qalır. Amma erməni bazarında olan müsəlman dükanlarını ermənilər öylə dağıdıb ki, heç bir asar (*əlamət – M.N.*) qalmayıb". Məqalənin sonunda müsəlmanlar və ermənilərin bu davada verdikləri itkilər də göstərilir: "Müsəlmanlar tərəfindən qətl olunan və yaralanan cümlətan yüzdən əksikdir. Erməni tərəfdən isə neçə yüzlərə baliğ (*çox – M.N.*) olmağı yəqindir, amma özləri nədən isə ölənlərin hesabın gizlədirlər". Bi məlumat bir tərəfdən Şuşada yaşayan əhalinin çoxunun müsəlmanlar olduğunu müəyyən mənada sübut etməklə yanaşı, digər tərəfdən, bizcə, məqalə müəllifinin müsəlmanların igid və şücaətli olmasını qabartmaq niyyətindən irəli gəlir.

Məqalənin sonunda yazının davamının olması da göstərilir. Məqalənin davamı "Həyat" qəzetinin 29 sentyabr 1905-ci il tarixli nömrəsində "Mşaqın iftirasına cavab" başlığı altında dərc olunmuşdur. Məqalə müəllifi Müslim öncə qeyd edir ki, "Mşaq" və başqa erməni qəzetləri yenə də əvvəlki kimi yalan yazmaqda davam edirlər, çünki həmin mətbuat orqanlarında çalışaların niyyəti yalan üzərində qurulub. Müəllif sonra əsl mətləbə keçərək "Mşaq"ın 177-ci nömrəsində "Şuşadan gələn məktub" başlıqlı məqalədəki yazılanların cəfəngiyyat olduğunu diqqətə çatdırır. Müslim sözügedən məqaləyə münasibət bildirərək yazır ki, avqust ayının 26-da (*1905-ci ildə - M.N.*) yenə erməni və müsəlmanın nüfuzlu şəxsləri general-qubernator Taqayşvilinin hüzuruna gələrək baş vermiş hadisələr ətrafında söhbət edirdilər. "Müsəlman bəgləri bu barədə ermənilərə müqəssir sayaraq dedilər: "Ermənilərin komitələri var, hansılar ki, Qafqazda erməni-müsəlman tayfasının arasında dəhşətli və xunriz (*qanlı – M.N.*) hadisələr törədiyorlar, həmçinin də Şuşada. Əgər bu komitələr olmasa, erməni-müsəlman qırğını ola bilməz. O komitələri tərk (*ləğv – M.N.*) etmək lazımdır". Müslim yazır ki, general-qubernator onlara belə cavab verdi: "Cənablar, Rusiyanın hansı tayfasının (*xalqının – M.N.*) komiteti, ya inki firqəsi (*qrupu, partiyası – M.N.*) yoxdur?" Məqalə müəllifi buraya kimi yazılanlar doğru olduğunu, amma general-qubernatorun bu sözlərinin ermənilər tərəfindən quraşdırıldığını diqqətə çatdırır: "Sizin də komitəniz var, bizə məlumdur. Ermənıyə sataşan olmasa, o, hərəkət eləməz". Məqalə müəllifi burada incə bir məqama toxunaraq Taqayşvilinin dilindən yazır ki, Avropaya gedən bəzi ermənilər haray-həşir salıb buradakı bəzi insanların tövsiyəsi ilə özləri üçün müstəqil bir dövlət qurmaq fikrinə düşdülər. Ermənilər bu xam xəyala inanıb qayıtdılar öz yaşadıqları yerə. Onlar gördülər ki, bu iş üçün pul lazımdır. Pulu əldə etmək üçün isə komitə yaratmaq lazımdır. Komitə üçün pul yığmaq xatirinə onlar bir neçə tüccar ermənini öldürdülər. Komitə başçıları özlərini iş görən kimi göstərmək üçün bir neçə rus hakimini də qətlə yetirdilər. Müslim məqalənin sonunda onu da vurğulayır ki, "Taqayşvili onun dilindən qayrılıb "Mşaq" ruznaməsinə (*qəzetinə – M.N.*) dərc olan iftiraları ozü rədd eləsin".

Dövrün digər erməni qəzetləri də həmin vaxt böhtan və iftira yazmaqda geri qalmayıblar. Belə erməni qəzetlərindən biri "Taraz" adlı mətbuat orqanı olmuşdur. Həmin qəzetin 1905-ci il 15-16 avqust tarixlərində Şuşa şəhərində baş vermiş erməni-müsəlman davası ilə bağlı yazısında iddia edilir ki, guya

bu hadisədə müsəlmanlara "Həyat" qəzetinin redaktoru Əhməd bəy Ağayev başçılıq etmişdir. Əhməd bəy Ağayev bu yazıdan xəbər tutan kimi "Taraz" qəzetinin rəhbərliyinə təkzib məktubu yazaraq bildirir: "Özümə lazım bilirəm sizə izhar edim ki, budur üç ildir ki, mən Şuşaya getmirəm və bu müddətin ərzində bir dəfə də Şuşada olmamışam. Və əlavə diqqətinizi buna cəlb ediyoram ki, "Mşaq" qəzetəsində dəxi bir öylə mənim barəmdə böhtan yazılmasına görə "Mşaq"ın mühərriri Tiflisdə sülh və islah verən məclis iniqadı vəqtində mənim özümdən üzr istəyib, əfv etməsini istida (*xahiş – M.N.*) etmişdi." Əhməd bəy Ağayev məktubunun sonunda "Taraz"dan təcili surətdə bu böhtanın təkzibini tələb edir. Qeyd edək ki, Ə.Ağayev Şuşada doğulmuşdur.

"Həyat" qəzetində sözügedən hadisə ilə bağlı dərc olunan yazılardan o da məlum olur ki, erməni yalanlarını yayanlar sırasında din xadimləri daha canfəşanlıq edirmiş. Məsələn, həmin günlərdə yepiskop Aşotun erməni qəzetlərində dərc olunmuş yazısına görə, 26 avqustda keşiş Ter-Voskanyan Hadrutdan yazır ki, "İran tərəfdən hədsiz-hesabsız silahpuş (*silah geyinmiş – M.N.*) olmuş müsəlmanlar ermənilərin üstə basqu etmək niyyəti ilə Aras çayının bu tərəfinə keçiblər". Keşişin yazdığına görə, onlar Hadrutdaki erməni evlərini odlayıblar. Qeyd edək ki, tarixi qaynaqlarda belə bir hadisə haqqında heç bir məlumata rast gəlmirik.

"Həyat" qəzetinin 13 sentyabr 1905-ci il tarixli nömrəsindəki məqalə ermənilərin "Arşaloys" qəzetində Şuşa hadisələri ilə bağlı dərc olunmuş yazının materialları əsasında hazırlanmışdır. Həmin qəzetin yazdığına görə, avqust ayının 16-da "müsəlman bazarında 2 nəfər erməni və 1 nəfər rus qətlə yetişdilər və bu səbəbdən qırğın od kimi alışdı..." Müsəlmanlar ermənileri qırmağa şüru etdilər (*başladılar – M.N.*). Qeyd edək ki, bütün mötəbər mənbələrdə Şuşada sözügedən qanlı hadisənin avqustun 15-i gecə başlaması və bunun kökündə 4 erməninin bir iranlı zavallını öldürməsinin dayandığı göstərilir. Erməni qəzeti bu hadisəni özlərinə sərf edən şəkildə təsvir etdikdən sonra qeyd edir ki, "erməni tərəfindən qırılanlar yüzdən yuxarı degil, likən müsəlmanların tərəfindən tələf olanların ədədi mindən yuxarıdır". Qeyd edək ki, ermənilərin müştəbehliyini, özlərini tərifləməsini bir daha sübut edən bu məlumat hadisə şahidlərinin yazdıqlarının tam əksinədir, ağ ylandan ibarətdir.

Qeyd edək ki, "Həyat" qəzeti "Arşaloys"dakı bu yazını dərc etdikdən sonra ona şərh də yazır. "İdarədən" başlıqlı bu şərhdə Əhməd bəy Ağayev yazır: " Əcəba, erməni mətbuatının "sadiq", "arif" vəkilləri "doğru" məqalələr yazıyorlar?" Sözügedən şərhdə daha sonra qeyd edilir ki, ermənilr Şuşanın müsəlman mərhəllərinin məscidlərini odladıqları halda, müsəlmanlar yaşayan yerdə erməni mağazalarının salamat qalmağı hamıya məlumdur. Bundan əlavə sözügedən erməni mətbuatının biri digərini təkzib edən bu qəbildən olan yazıları onların ikisinin də yalan olduğunu aşkara çıxarır.

Əhməd bəy Ağayevin redaktorluğu ilə 1906-1907-ci illərdə Bakıda nəşr olunmuş "İrşad" qəzetində də ermənilərin Qarabağda, o cümlədən Şuşada törətdikləri qətl-qırğınlar haqqında bir sıra məqalələr dərc olunmuşdur. Həmin məqalələrdən biri qəzetin 28 fevral 1907-ci il tarixli nömrəsində dərc olunmuş "Xüsusi müxbirimizdən. Şuşa uyezdindən" başlıqlı yazıdır. Məqalə "Şuşa uyezdində sakin olan Gülablı camaatının (*indi Ağdam rayonuna tabedir – M.N.*) rişsefidləri (*ağsaqqalları – M.N.*) Rza Həsən oğlu, Məşədi Abbas Mustafa oğlu, Məşədi Tağı, Kərbəlayi Məhərrəm oğlu və qeyriləri" tərəfindən yazılmışdır. Kiçikhəcmli bu yazıda göstərilir ki, ətraf "erməni camaatları bizi kəndlərimizdən çıxarıb, evlərimizi yandurub və olan-qalanlarımızı qarət edib aparublar və özümüz qaçub hər on ev, igirmi ev, bir kəndin küncündə, hava altında qalmışıq. Aclıq bir tərəfdən, soyuq bir tərəfdən. Allahi-əzimüşşən heç bir müsəlman qardaşlara bu günü göstərməsün ki, biz çəkirik". Məqalədə maraq doğuran məqamlardan biri də sapı özümüzdən olan baltaların kasıblara etdiyi zülmün vurğulanmasıdır. Məqalə müəllifləri diqqəti bu məsələyə çəkərək yazırlar: "Təəccüb burasıdır ki, bizim bu erməni **kirvələrimiz** (*seçdirmə bizimdir – M.N.*) bizim üstümüzə tökülüb bizləri bu günə salan zamanlarda bizim bu igidlərimiz nərəyə girmişdilər?!" Verilmiş nümunədən göründüyü kimi, Şuşa şəhəri və ətrafının yerli sakinləri ermənilərə mehriban davranırmış və onları kirvə adlandırırmışlar. "İrşad" qəzetinin 30 aprel 1906-cı il tarixli nömrəsində "Qafqaz xəbərli: Şuşadan" başlıqlı yazıda da erməni zülmündən danışılır. Kiçikhəcmli bu məqalədə göstərilir ki, Malıbəyli ağsaqqallarından Məşədi Nəcəfqulu və Məşədi Nərimanı Xankəndindən qayıdarkən yolda ermənilər boğub öldürüb, Balahacı Məmmədi isə qılçasından yaralayıblar.

Qəzetin 18 iyul 1906-cı il tarixli nömrəsində "Şuşa əhvalatı" başlıqlı yazıda göstərilir: "Şuşa müsəlmanları naçar qalubdurlar. Müsəlman hissəsinin yarısı yanubdur. Qoloşçapov (*Şuşanın general-*

qubernatoru – M.N.) ermənilər ilə bir yerdə iş görür. Atışma bir-iki saat kəsilib sonra təkrar başlandı. Qoloşçapov dünən yüzdən artıq top atdurdı. Səsi aydın eşidilirdi. Bu topların hamısı müsəlman hissəsinə atulubdur". Məqalədə daha sonra ermənilərin Şuşanın müsəlman hissəsinə od vurmaları, yolları bağlamaları qeyd olunur.

Qəzetin həmin tarixli nömrəsində dövrün tanınmış ictimai xadimi, görkəmli dilçi alimi, Fərhad Ağazadənin (1882-1931) "Ağlar günümüz" adlı məqaləsi də dərc olunmuşdur. F.Ağazadə məqalənin əvvəlində yazır: "Məmməd şaha (*Ağa Məhəmməd xan Qacar – M.N.*), Abbas Mirzəyə basılmayan biçarə Şuşa imdi nə günlərə qalıbdur? Kimlərin ayaqlarunun altında dağılıyor? Arvad-uşaqların ahü nalələri, qəbirlərdə yatan Qarabağ banilərinə rahatlik verirmi?...Şuşa imdi kimlərin əlində xar və zəlil olubdur?... Rus generalı Qoloşçapov hansı günahi-kəbirün (*böyük günahın – M.N.*) üstə binəva Şuşa müsəlmanlarını erməni bədəfkarlarına mühasirə etdirub topların ağzını məzlumların evlərinə bağlatdurublar? Qazarov gibi erməni əfsərlərinə (*zabitlərinə – M.N.*) ixtiyar verüb şəhərin bir yarısını odlara dutdurur?" F.Ağazadə çox dəyərli bu publisistik yazısında Qoloşçapovu "vicdansız general" adlandıraraq yazır: "Yolları bağlayub da şəhəri mühasirə edüb də mənzurunuz (*məqsədiniz – M.N.*) müsəlmanları qətli-am etməkdirmi?" Müəllif daha sonra Qoloşçapovu " daşnaksyonun, aşotların, komissiyonların rəsmi pişxidməti (*baş xidmətçisi – M.N.*) adlandıraraq yazır: "Cənab Qoloşçapov bir şəxsin qəbahəti üstində on iki min müsəlmanı qətlə yetirmək mümkünmidir?"

Şuşada doğulmuş, məşhur Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş görkəmli ictimai xadim və dilçi alim sözügedən məqaləsini bu sözlərlə bitirir:

"Ey mənim anam və bacılarım! Sizə bir çarə qalmayıbdır. Şan və namusunuzu müdafiə etmək üçün Dəlikdaş adanlı qayadan atın özünizi üzi aşağa!!"

Maraqlıdır ki, "İrşad" qəzetinin sözügedən nömrəsində dahi bəstəkar Üzeyir bəy Hacıbəylinin (1885-1948) "Filankəs" imzalı "Oradan-buradan" başlıqlı məqaləsi dərc olunmuşdur. Məqalə bu sözlərlə başlanır: "Qarabağda – Şuşa şəhərində "sülh" olubdur: hər kəs öz "işinə" məşğuldur. Məsələn, hakimin "işi" odur ki, hökm edüb camaatı qırdırsun. Şuşa hakimi haman bu "işə" məşğuldur. Qoşunun "işi" odur ki, top və tüfəng atub evləri darbadağın etsün. Şuşa qoşunu haman bu "işə" məşğuldur". 1906-cı ildə ermənlərlə müsəlmanlar arasında bağlanmış sülhə istehza ilə yanaşan müəllif məqaləsini bu sözlərlə bitirir: "Qərəz şəhərdə "sülh"dür: hər kəs öz işində, öz gücində və hər yerdə tamam sakitlik və bərqərardır. Görünür ki, general Qoloşçapovu Qarabağa "sülh" içün göndərən həriflər çox arif və gələcəgi nəzərdə dutan adamlar imişlər ki, bu gunə (*cür – M.N.*) təcrübəli iş dutublar. Həqiqət, rəvayət edirlər ki, Şuşa şəhərində bu gün "sülh", "qayda", "sakitlig"in davamı yalğuz bir generaldan asılıdır. Odur ki, onun Qarabağdan çıxıb sair yerlərə getməsini "sülh" tərəfdarları heç bir vəqt arzu etmiyorlar".

Məsələ ilə bağlı qeyd edək ki, məqalədə adı çəkilən Qoloşçapov açıq-aşkar bir şəkildə ermənilərin tərəfini saxlayır və müsəlmanları qırmaqda onlara hər cür kömək etmişdir. Bu məqamda onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1988-ci ildə mənfur ermənilər Xankəndində məlum hərəkətə başladıqdan və onlar tərəfindən çoxlu qırğınlar törədildikdən sonra keçmiş SSRİ-nin ovaxtkı rəhbərliyi Qarabağda sülh yaratmaq üçün Volskinin başçılığı ilə bir komitə yaratmışdı. Volski də eyni ilə sələfi Qoloşçapovun yolunu davam etdirərək ermənilərə əlindən gələn köməyi edirmiş.

"İrşad" qəzetinin 20 iyul 1907-ci il tarixli nömrəsində dərc olunmuş Məmmədağa Şaxtaxtinskinin məqaləsində də Qoloşçapovun Şuşadakı ermənilərə açıq-aşkar dəstək göstərməsindən danışılır. Müəllif yazır: "Qafqaz əyalətinin hamı müsəlman əhalisinin adından ehtirami-tamam ilə təvəqqe edirik ki,...mirqəzəb Qoloşçapov həmin dəqiqə Şuşadan qovulsun".

Beləliklə, "Həyat" və "İrşad" qəzetindəki Şuşa hadisələri ilə bağlı yazılar ermənilərin müsəlmanlara qarşı qəddarlığını və bu işdə rusların onlara havadarlıq etdiklərini açıq-aşkar sübut edir.

P.S. "Həyat" qəzetində Müslim imzalı məqalə müəllifinin kimliyi ilə maraqlandıq. Məlum oldu ki, dövrünün görkəmli publisisti olmuş Haşım bəy Vəzirov (1868-1916) bir sıra məqalələrini bu imza ilə yazmışdır. H.Vəzirov Şuşada doğulmuş, Bakıda vəfat etmişdir.

LİSELERDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİNE ÖĞRETMENLERİN GÖZÜNDEN BİR BAKIŞ

Şükrü OLCAY

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, İstanbul, Türkiye

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2068-3289

ÖZET

Bu çalışmada liselerdeki Türk dili ve edebiyatı eğitimine öğretmenlerin gözünden bakılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla bir anket çalışması yapılmıştır. Bu anket çevirim içi ortamda gerçekleştirilmiştir. 550 kişinin katıldığı bu ankette, pandemi koşullarından dolayı, katılımcılara sosyal medya ve whatsapp uygulaması üzerinden ulaşılmıştır.

Bu ankette öğretmenlerin aldıkları ücretten memnun olup olmadıkları, üniversitede aldıkları eğitimin yeterlilik derecesi, kendilerini MEB'e ve okul yönetimine karşı özgür hissedip hissetmedikleri sorulmuştur. Bununla birlikte öğretmenlerin müfredata bağlı kalma sıklıkları, edebiyat eğitiminde tür odaklı bir eğitimin mi yoksa dönem odaklı bir eğitimin mi daha faydalı olacağı ve öğretmenlerin anlatmakta en zorlandıkları dil ve edebiyat konuları anketteki belli başlı sorular olmuştur.

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar kısaca şöyle özetlenebilir: Katılımcıların %64,9'unu kadınlar oluşturmuştur. %89,6 gibi ezici bir çoğunluk, öğretmenlerinin maaşının yetersiz düzeyde kaldığını düşünürken maaş konusundaki memnuniyetin ders anlatımına yansıyacağını düşünenler %83,8 olmuştur. Katılımcıların çoğunluğu üniversitede aldıkları eğitimin öğretmenlik için yeterli olmadığını düşünürken (%58,6) liselerde ezberci bir eğitim verildiği iddiasına katılanların oranı %57,5 olmuştur. Ders anlatırken müfredat dışına çıkarım diyenlerin oranı %77 olurken olurken müfredat dışına çıkma sıklığı sorusuna "ara sıra çıkarım" diyenler %59,3 ile çoğunluğu oluşturmuştur. Katılımcıların %69'u kendini MEB'e ve okul yönetimine karşı özgür hissetmediklerini belirtirken %56,6'sı kendini öğrencilerine karşı özgür ve rahat hissetiğini söylemiştir. Edebiyat öğretiminin dönem merkezli olması gerektiğini düşünenler %74,7 ile çoğunluktadır. Katılımcıların %82,8'i edebiyat öğretmeninin diğer öğretmenlere kıyasla daha yaratıcı olması gerektiğini düşünürken lise öğrencilerinin hazırbulunuşluklarının yeterli düzeyde bulanların oranı küçük bir farkla (%54,6) çoğunlukta kalmıştır. Türk dili ve edebiyatı dersine ayrılan haftalık ders sayısının yeterliliğinde %68'lik bir ortak görüş söz konusudur. Öğretmenlerin dil bilgisi dersinde anlatmakta en çok zorlandıkları konular: anlatım bozuklukları, yazım ve noktalama ve fiilde çatı olmuşken edebiyatta: divan edebiyatı, cumhuriyet devri Türk edebiyatı ve servet-i fünûn olmuştur.

Anahtar Kelimleler: Türk Dili ve Edebiyatı, Lise, Öğretmen, Anket.

ABSTRACT

In this study, it has been tried to look at the teaching of Turkish language and literature in high schools from the perspective of teachers. For this purpose, a survey study was conducted. This survey was conducted online. Participation in this study, in which 550 people participated, was ensured through social media. In this study, in which 550 people participated, due to the pandemic conditions, the participants were reached via social media and whatsapp application.

In this survey, it was asked whether the teachers were satisfied with their wages, the degree of sufficiency of the education they received at the university, and whether they felt free against the Ministry of National Education and the school administration. However, the frequency of teachers' adherence to the curriculum, whether a genre-oriented or a period-oriented education would be more beneficial in literature education, and the language and literature subjects that teachers had the most difficulty in explaining were some of the questions in the survey.

The results obtained in this study can be briefly summarized as follows: The majority of the participants (64.9%) were women. While an overwhelming majority of 89.6% thought that their teachers' salary was insufficient, those who thought that their satisfaction with the salary would be reflected in the lectures were in the majority with 83.8%. While the majority of the participants thought that the education they received at the university was not sufficient for teaching (58.6%), the rate of those who agreed with the claim that a rote education was given in high schools was 57.5%. The rate of those who went out of the curriculum while teaching was 77%. While 69% of the participants stated that they did not feel free towards the Ministry of National Education and the school administration, the majority (56.6%) stated that they felt free and comfortable with their students. Those who think that literature education should be term-centered are in the majority with 74.7%.While the majority of the participants (82.8%) thought that the literature teacher should be more creative compared to other teachers, the rate of those who found the readiness of high school students at a sufficient level remained in the majority (54.6%) with a small difference. There is a common opinion of 68% on the adequacy of the number of weekly lessons allocated to the Turkish language and literature course. While the subjects that the teachers had the most difficulty in explaining in the grammar lesson were: expression disorders, spelling and punctuation and voiceof verb, in literature: divan literature, Turkish literature of the republican era, and servet-i funun.

Keywords: Turkish Language and Literature, High School, Teacher, Questionnaire.

NARRATİV (ÖYKÜSEL) AİLE PSİKOTERAPİSİ TEORİSİ - PRATİK SORUNLAR VE ANA GÖREVLER

GESTALT APPROACH TO FAMILY CONSULTATION THE ROLE OF K. LEVIN'S THEORY

Teacher of Shamakhi branch Teyba Efendiyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

ORCID ID: 0000-0003-3898-9566

Anahtar Sözcükler: psikoloji, terapi, uygulamalı, kuramsal, öykü, olay, aile, kurallar, düzenleme.

Aile psikoterapisi, ailedeki sosyo-psikolojik kalıpları incelemeye hizmet eden ana psikoterapi alanıdır. Amerikan Psikolog ve eğitimci, bilişsel süreçlerin araştırılmasında önde gelen uzmanlardan biri olan ve Amerikan Psikoloji Derneği'nin ilk başkanı olan Jerome Bruner, psikolojide "narrativ (öyküsel) psikoterapisi" terimini ortaya attı ve aile psikoterapisinde kullanılan hikaye anlatımı, aile psikoterapisinde büyük bir etkiye sahipti. kavram. Anlatı (İngilizce ve Fransızca anlatı - Latince "açıklamak, tanımlamak") - birbiriyle ilişkili olaylar hakkında özgürce oluşturulmuş, okuyucuya veya dinleyiciye kelimeler veya görüntüler şeklinde sunulan bir hikaye. Genellikle, deneyimlerini yorumlama biçimleri ve yaşamlarındaki olaylarla ilişki kurma biçimleriyle insanların yaşamları üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler. [1; 4].

Anlatı metaforu, psikoterapistin şunları yapmasına izin verir: (1) danışanın hikayesine açık bir ilgiyle empatik bir işbirliği pozisyonu almak; (2) danışanın güçlü olduğunu kanıtladığı ve iç kaynaklarının zenginliğini keşfettiği bölümleri arayın; (3) müşteriye pozisyonlarını empoze etmeden yeni hikaye anlatımına saygılı bir yaklaşım bulmak için soruları kullanın; (4) bir kişiyi benzersiz bir geçmişi olan, asla etiket takmayan biri olarak görmek; (5) insanların yaşamları hakkında alternatif hikayelere yer açmak için benimsedikleri baskın kültürel normdan farklılaşmalarına yardımcı olmak (White, 1995; Freedman, Combs, 1996) [2; 6].

Anlatı yaklaşımının savunucuları, sorunların, kültürümüzün insanları kendilerine ve dünyaya dar, kendi kendini yok eden kısıtlamalarla bakmaya zorlamasından kaynaklandığına inanıyordu. Bir anlamda anlatı psikoterapisi, problemin sorumluluğunun kapsamını genişletir. Psikanalistler bireyleri suçladılar, sistematik psikoterapistler bireyi ve aileyi savundular, ancak şimdi anlatı psikoterapisinin savunucuları bireyi ve aileyi savunuyor ve tüm sorunlar için toplumu suçluyor.

Anlatı yaklaşımının savunucuları davranışsal sonuçlara odaklanmazlar. Bunun yerine, anlatıcılar insanların hikayelerini nasıl paylaştığına odaklanır. Sadece gördüklerini (gecikmeler, kınamalar) değil, aynı zamanda gözlemlerini nasıl yorumladıklarını da anlatan hikayelerdir ("beni sevmiyorlar", "bende kusur buluyorlar"). Anlatı yaklaşımının savunucuları, bu dar görüşlü görsel kalıpları, bir kez kurulduktan sonra, her bir tarafı soruna tutarlı ve tutarlı yanıtlarla yanıt vermeye zorlayan "soruna doymuş" anlatılar olarak adlandırır.

Anlatı psikoterapisinin savunucuları, bir kişi veya ailede patoloji arayışının, kültürel anlatıların yaşamlarımız üzerindeki zararlı etkilerine odaklanması gerektiğini öne sürüyorlar.

Öyküsel psikoterapistler sorunları çözmezler. Tercihlerini genişletebilmeleri için insanları tercih ettikleri kültürel esinli hipnozdan uyandırmakla ilgileniyorlar. Ve anlatı psikoterapistlerinin dediği gibi, işleri, kendileri hakkında yeni hikayeler yaratmak için danışanlarla birlikte yazarlık yapmaktır.

Öyküsel aile psikoterapisinin sosyo-yapıcı temeli, tüm yaklaşıma politik bir gölge sağlar ve ailenin dinamiklerini ve çatışmaların doğasını azaltır. Aile içinde işlevsiz biçimler aramak yerine, anlatı ailesindeki psikoterapistler bazı yıkıcı (dış) kültürel değerlerin etkilerini ararlar. Aile üyeleri bir araya gelip bu değerlere ve dış etkilere karşı savaşmaya davet edilir. Tarafsızlık yerine koruma sağlarlar.

EDEBİYAT

1. Браун Дж., Кристенсон Д., Теория и практика семейной психотерапии. СПб.: Питер, 2001, 352 с.

2. Варга А.Я., Введение в системную семейную психотерапию. М.: Когнито-центр, 2009, 182 с.

3. Николс М., Шварц Р., Семейная терапия. Концепции и методы. М.: Эксмо, 2004, 960 с.

4. Пэпп П., Семейная терапия и её парадоксы. М.: Независ. фирма «Класс», 1998. 288 с.

5. Семейная психотерапия, СПб.: Питер, 2000, 512 с.

6. Хамитова И.Ю., Теория семейных систем Мюррея Боуэна /Журн. практ. Психологии и психоанализа. 2001. No3, с. 34-45.

Keywords: counseling, development, psychology, problem, family, social, relationships, theory, internal, role.

Kurt Zadek Levin is a German and American psychologist whose ideas have greatly influenced American social psychology and many other schools and areas of psychotherapy. Many of the scientific issues he dealt with were basic theories for psychologists - claim level, group dynamics, social perception, game situations, success and avoidance of failure, and so on.

In Kurt Levi's theory, the idea a living space can be found. Habitat is the sum of possible events that can affect human behavior. It covers everything you need to know to explain and understand the behavior of a particular person in a given psychological environment at a given time [1; 2].

Kurt Levy's ideas were used by Frederick Salomon Perls (also known as Fritz Perls) in his counseling practice. Although F. Perls has a negative attitude to the theory, his approach is based on the main ideas about the process of self-regulation of the organism and the ways of contact with the environment. The process of self-regulation leads to the formation of a figure (gestalt) [3; 4].

Gestalt is a systemic concept that can be defined as a specific organization of parts that cannot be changed without destroying it, forming a certain whole, as a form, structure, and configuration.

Unlike a family psychotherapist who works in a systematic approach that prefers to talk to the family in person, the family gestalt psychotherapist invites family members to talk to each other about their concerns. The psychotherapist observes the interaction of the family, noting not only some obvious manifestations, but also those that are sometimes more difficult to feel - for example, "pronounced absence" such as the lack of interaction in the subsystem of any family. At the same time, he is not interested in the content of conversations, but in the contact process itself: who interacts more closely with whom, who listens or does not listen, who joins, who is not in contact with whom at all, when energy decreases and energy comes, where slowing occurs, etc. . ... Based on the information obtained in this way, it creates a psychological picture of the "good form" of the family and builds psychotherapeutic interventions based on it. In the first stage, the positive qualities of the family - should serve to realize the potential to play roles; second, to be aware of non-symptomatic roles "showing themselves"; and finally, the third is that the family gains a new experience of communication [2; 5].

LITERATURE

7. 1 Qurbanova L., Ailənin psixoloji problemləri və həlli yolları, Bakı, 2018, 256 s.

8. Hüseynov E.A., Ailənin psixoterapiyası, Bakı, 2021, 242 s.

9. Перлз Фредерик Саломон, Гештальт-подход. Свидетель терапии, (пер. Папуш М.П.), Изд.: Психотерапия, М., 2007.

10. Хейли Дж., Эриксон М., Стратегии семейной терапии. М.: Ин-т Общегуманит. исслед., 2001. 448 с.

11. Фридрих С., Перлз Гудмен, Ральф Хефферлайн, Практикум по гештальт-терапии, М., Изд.: Психотерапия, 2007, 240 с

ŞƏKİ QƏZASI XX ƏSRİN 20-30 CU İLLƏRİNDƏ. ŞƏKİ ÜSYANI

SHEKI UYEZD IN THE 20-30S OF THE XX CENTURY. SHEKI UPRISING

Rahim Həsənov

AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi

Şöbə müdiri

Açar sözlər: Şəki, sovet, kollektivləşmə, üsyan

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu ilə milli dövlətçiliyimizə yenidən son qoyuldu. Ölkə Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildi. Şəkiyə 11-ci "Qızıl ordu" hissələri may ayının əvvəlində daxil oldu. Bundan sonra əvvəlki hökümətdə vəzifədə çalışan dövlət məmurları, sahibkarlar, ruhanilər və ümumiyyətlə zadəgan təbəqəsi təqiblərə məruz qaldı.

Şəki XIX əsrdən böyük kapitalist şəhəri olduğundan , Sovetlərin milliləşdirmə siyasəti, özəl müəssisələrə son qoymaları xalqın müqaviməti ilə rastlaşırdı. Yeni iqtisadi siyasət dövründə müəyyən qədər dirçəliş baş versə də Şəkinin əsasə sənaye sahəsi olan ipək sənayesi dərin tənəzzül dövrünü keçirirdi. Bolşeviklərin yalançı vədlərinə inanmış müəyyən təbəqə də, 20-ci illərin ikinci yarısında hökümətə qarşı öz narazılığını bildirirdi. 1929-cu ildən başlanmış kollektivləşdirmə siyasəti isə xalqın səbr kasasını daşdırdı. Fərdi əndli təsərrüfatlarının ləğv edilməsi məsələsi ölkənin başqa yerlərində olduğu imi Şəkidə də narazılıqla qarşıladı. Xalqın ziyalı təbəqəsinın bir hissəsi Sovet qurululuşuna qarşı üsyan etmək üçün təliğatlara başladılar. Hətta əhali arasında sayələr yayılmışdı ki, Türkiyədən kömək gələcək və Azərbaycan bolşevik işğalından azad ediləcək .

XX əsrin 30-cu illərində Sovet hakimiyyətinə qarşı baş vermiş Şəki-Zaqatala üsyanı nəyinki Azərbaycanda hətta ittifaqın mərkəzi olan Moskavada da ciddi müzəkirələrə səbəb olmuşdur. Azərbaycan müstəqillik ldə etdikdən sonra üsyanla bağlı müxtəli tədqiqatlar aparılsa da üsyana aparan yol, üsyandan əvvəl din xadimlərinin təşkil etdikləri " Şeyx" hərəkatı ilə bağlı tədqatlar aparlımamışdır. Halbuki, üsyandan əvvəl və sonra baş verən hadisələr vətən tarixinin araşdırması aspektindən olduqca önəmlidir.

Key words: Sheki, soviet, collectivization, uprising

It was again ended to our national statehood with decline of Azerbaijan Democratic Republic. The country was occupied by Soviet Russia. The parts of "Golden Horde" entered to Sheki in early of May. After that working state office bearers in the previous government such as employers, chlergymen and generally aristocratic layer was persecuted to chases.

Although there was some revival during the new economic policy, silk industry, which was the main industry of Sheki, was in deep decline. In the second half of the 1920s, a certain class who believed in the false promises of the Bolsheviks also expressed their dissatisfaction with the government. The policy of collectivization, which began in 1929, exhausted the patience of the people. The abolition of individual farms was met with dissatisfaction in Sheki, as elsewhere in the country. Part of intelligentsia of people began to propagandize for to rebel against the Soviet system. There were even rumors that help would come from Turkey and that Azerbaijan would be liberated from Bolshevik occupation. The Sheki-Zagatala rebellion against the Soviet government in the 1930s had been caused serious debate not only in Azerbaijan but also in Moscow which was the center of the union. Although various studies have been conducted on the uprising after Azerbaijan gained independence, no research has been conducted the "Shaikh" movement organized by churchmen before the uprising. Although the events took place before and after the uprising are very important from the viewpoint of studying the history of the homeland.

CÜMLƏ MƏTN DİLÇİLİYİNİN OBYEKTİ KİMİ

Rəhimova Gulnara Sahib qizi

Azərbaijan Tibb Universiteti

XÜLASƏ

Təqdim edilən bu məqalə çərçivəsindəki elmi araşdırmada cümlə mətn dilçiliyinin tədqiqat obyekti kimi nəzərdən keçirilir, cümlənin daxili və səthi quruluşa malik olması haqqında elmi mülahizələr təhlil edilir. Araşdırma zamanı dilçiliyin təsviri və müqayisəli-təsviri metodlarından istifadə edilir. Mətn dilçiliyi müasir dilçilikdə inkişaf etməkdə olan yeni sahələrdən biri hesab edildiyindən bu sahə ilə bağlı tədqiqatlar, xüsusiilə cümlə anlayışına yeni yanaşmaların sərgiləndiyi tədqiqatlara ehtiyac duyulduğundan bu mövzu xüsusi aktuallıq kəsb edir. Məlum olduğu kimi, ənənəvi dilçilikdə cümlənin qrammatik xüsusiyyətlərinin ən ümumi və özəl cəhətləri təsvir olunur, kontekstdə olmayan, ayrılıqda, müstəqil işlənən cümlənin struktur, semantik və kommunikativ xüsusiyyətləri öyrənilir. Mətn dilçiliyi müxtəlif paradiqmalarda tədqiqat aparan və müxtəlif dil və nitq hadisələrini öyrənən dilçilərin maraqlarının müasir inteqrasiyası sahəsidir. Mətn dilçiliyinin obyekti kimi cümlənin kontekstual məna baxımından araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Cümlədə mənanın təşəkkülü, formalaşması və genişlənməsində dilin ən kiçik mənalı vahidləri hesab olunan morfemlər də həlledici rol oynayır. Bu tədqiqat çərçivəsində bu kimi məsələlərin arşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Burada müxtəlif dilçi-tədqiqatçıların mətn dilçiliyi çərçivəsində cümlə ilə bağlı fikir və mülahizələri müqayisəli şəkildə təhlil edilir, onlara münasibət bildirilir. Tədqiqat zamanı əldə edilən elmi nəticələr sonda müddəalar şəklində təqdim edilir. Burada qeyd edilir ki, bəzən ünsiyyət prosesində açıq-aşkar deyilməyən eyham, ehtimal hesab oluna biləcək fikir mənanın açılmasına xidmət göstərə bilər. Ünsiyyət prosesində ilk baxışdan vacib hesab olunmayan kiçik bir işarə və eyham da mənanın izahında həlledici ola bilər.

Kontekstdən kənar cümlə ilə mətn vahidi olan cümlə arasında əsaslı fərq mövcuddur.

Cümlə mətn dilçiliyinin əsas tədqiqat obyekti kimi ikili quruluşa: dərin və səthi quruluşa malik kontekstual səciyyəli mətn elementidir.

Açar sözlər: cümlə, mətn, mətn dilçiliyi, kontekstual məna, daxili struktur.

ABSTRACT

In the scientific research within the framework of this article, the sentence is considered as the object of research of text linguistics, the scientific considerations about the internal and superficial structure of the sentence are analyzed. Descriptive and comparative-descriptive methods of linguistics are used in the research. Since textual linguistics is considered to be one of the emerging new fields in modern linguistics, this topic is especially relevant because of the need for research in this field, especially in which new approaches to sentence understanding are exhibited. As it is known, traditional linguistics describes the most general and specific features of the grammatical features of a sentence, studies the structural, semantic and communicative features of a sentence that is not contextual, developed separately. Text linguistics is a field of modern integration of the interests of linguists who conduct research in different paradigms and study different language and speech phenomena. The study of the sentence in terms of contextual meaning as an object of text linguistics is of particular importance. Morphemes, which are the smallest semantic units of language, also play a decisive role in the formation, formation and expansion of meaning in a sentence. This study aims to investigate such issues. Here, the views and opinions of different linguists-researchers on the context of the sentence within the framework of textual linguistics are compared and commented on. The scientific results obtained during the research are presented in the form of provisions at the end. It is noted that sometimes hints that are not clearly expressed in the communication process can serve to reveal the meaning, which can be considered probable. In the process of communication, even a small gesture or hint that is not important at first glance can be decisive in explaining the meaning.

There is a fundamental difference between a sentence that is out of context and a sentence that is a unit of text.

A sentence is a contextual text element with a dual structure: deep and superficial structure, as the main object of study of text linguistics.

Keywords: sentence, text, text linguistics, contextual meaning, internal structure.

GİRİŞ

Cümlənin kontekstual mənası, əsasən, fonetik, leksik, qrammatik vasitələrin köməyi ilə formalaşır. Morfoloji vasitələrə həmçinin köməkçi nitq hissələri, bağlayıcı və bağlayıcılı sözlər, ədatlar,modal sözlər və s daxildir. Cümlənin baş və ikinci dərəcəli üzvlərinin aktuallaşması məsələsinin öyrənilməsi və informativliklə aktuallaşma arasında əlaqənin təhlili də olduqca əhəmiyyətlidir. Əgər cümlədə təyin aktuallaşırsa, artıq o yeni mahiyyət kəsb edir. Aktuallaşmış təyin məzmununda təyin anlayışı olan məlumatın daşıyıcısı və ötürücüsü vasitəsi funksiyası daşımış olur. Bu funksiyanı qazanmış təyin ənənəvi dilçilikdəki təyinlə eyniləşdirilə bilməz. Başqa sözlə, aktuallaşma təyinin məzmun və mahiyyətinə yeni funksiyalar əlavə edir. Bu müddəa cümlənin başqa üzvlərinə də aid edilə bilər.

Ayrılıqda götürülmüş, kontekst təşkil etməyən, kontekstdənkənar cümlərdə məna məsələsi də daha geniş aspektdə tədqiq olunmalıdır. Bu məsələnin konkret izahına keçməzdən əvvəl bütövlükdə dildə mənanın təşəkkülü və dialektikası məsələsini araşdıraq. Məlum olduğu kim, dildə ən kiçik struktur vahid fonem hesab olunur. Fonemə münasibətdə dilçilər belə bir yekdil fikirdədirlər ki, onun mənası yoxdur, belə ki, dilin ən kiçik mənalı vahidi morfemlər hesab olunur. "Fonem dilin ən kiçik vahidi olub, müəyyən fərqləndirici əlamətlər məcmuyudur" [3, s. 118].

"İzahlı dilçilik terminləri" lüğətində fonem dilin mənalı ünsürlərinin (morfem, söz, söz birləşməsi) əmələ gəlməsində və onların fərqləndirilməsində əsas rol oynayan ən kiçik dil vahidi kimi səciyyələndirilir [2, s. 309].

Əsas hissə

Mətnin kommunikativ dərk edilməsinin əsasını mətn dilçiliyinin linqvistik ünsiyyət formaları arasında ən son istiqaməti təşkil edir. "Bu anlayışda mətnlər cümlələrin "nəticələri" kimi deyil, ünsiyyət vahidləri və ya insanların ünsiyyəti ilə bağlı vahidlər kimi başa düşülür: bu vahidlər linqvistik ünsiyyətin zaman ardıcıllığından ibarətdir" [7, s. 25] ki, bu zaman ən fərqli dil elementləri, hətta moremlər belə, müəyyən semantik funksiya daçıyıcısı kimi çıxış edir.

A.Axundov morfemləri dilin ən kiçik mənalı vahidi hesab edir. Azərbaycan dilində feilin şühudi keçmişini göstərməkdən ötrü *–dı/-di/-du/-dü* şəkilçisindən istifadə edilir. Bu dörd şəkilçi eyni qrammatik mənanı ifadə etdiyindən yalnız bir morfem hesab olunur. Deməli, fonemlər müxtəlif təzahür formalarına , variant və variasiyalara, allofonlara malik olduğu kimi, morfemlərin mövcudluğu da allomorflar vasitəsi ilə olur. Kök morfemlər qrammatik mənadan başqa, potensial halda olsa da, həm də leksik anlayışlar ifadə edir. Şəkilçi morfemlər isə yalnız qrammatik anlayışlar bildirir[3, s.139].

Cümlənin təşkilində mühüm vasitə olan sözlər danışıq səslərindən, fonemlərdən yaranır. Məlum olduğu kimi, dilçilik ədəbiyyatında fonemlər, bir qayda olaraq, dilin mənası olmayan ən kiçik mənası hesab olunur. Deməli, hesab olunur ki, söz təsadüfi, mənasız səslər ardıcıllığıdır. Burada belə bir paradoksla razılaşmalı oluruq ki, mənasız səslər ardıcıllığı əsasında mənalı dil vahidi yaranmış olur. Bu məsələ əvvəllər də bir çox dilçi – alimləri narahat etmiş və bu sahədə araşdırmalar aparılmışdır.

Fonemlər dilin xüsusi mənaya malik olan ən kiçik hissəsidir və fonosemantika sahəsində aparılan tədqqatlarda qeyd edilən "fonemlər mənası olmayan dil vahidləridir" fikri praktik olaraq öz təsdiqini tapmır.

Cümlənin məna baxımından formalaşması iyerarxik bir proses olub aşağıdan yuxarıya doğru istiqamətlənmişdir: *fonem—morfem—söz—söz birləşməsi—sadə cümlə, mürəkkəb cümlə—mətn.* Qeyd etmək lazımdır ki, cümlənin mənası bəzən dilxarici situasiya nəzərə alınmadan , yalnız tədqiq olunan dil materialına əsasən araşdırılır. Konseptual asılılıq nəzəriyyəsi bu baxımdan formal – sintaktik

semantikanın əksi hesab oluna bilər. Bu nəzəriyyədə cümlənin mənası konseptual strukturla əlaqələndirilir.

Bu məsələlərdən bəhs edən V.Sultanov yazır ki, cümlənin məna tərəfini öyrənən konsepsiyaların əksəriyyəti həm dildaxili, həm də dilxarici amilləri nəzərə alır. Semantik sintaksisə aid müxtəlif modellərdə dilxarici amillərdən, əsas etibarilə, ya obyektiv gerçəkliyin hadisə və faktları, ya müxtəlif məntiqi əməliyyatlar, ya da söylənən faktların danışan tərəfindən qiymətləndirilməsi, başa düşülməsi ön plana çəkilir [6, s. 8].

Cümlənin məna baxımından öyrənilməsinə müxtəlif yanaşmalar məsələnin tədqiqatçıların maraq dairəsində olduğunu bir daha sübuta yetirir. Aydındır ki, ayrılıqda kontekstdənkənar götürülmüş cümlənin mənası ilə mətn vahidi olan cümlə eyni məna tutumuna malik ola bilməz. Cümlənin mənası tam olaraq kontekstdə, digər cümlələrlə əlaqə və münasibətdə müəyyənləşə, tam izahını tapa bilər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, istənilən ayrılıqda götürülmüş cümlədə fikrin, mənanın bitkinliyindən söz gedə bilməz. Söhbət nisbi məna bitkinliyindən gedə bilər. Lakin digər tərəfdən cümlənin mətn dilçiliyi obyekti kimi tədqiqindən əvvəl ayrılıqda, kontekstdən kənar statusda da məna baxımından tədqiqi əhəmiyyətlidir.

Transformativ qrammatika nəzəriyyəsi baxımından hər bir cümlənin dərin (kontekstual) və səthi quruluşu qarşılaşdırılır. N.Xomskinin sintaktik struktur nəzəriyyəsi baxımından hər bir cümlənin dərindəki strukturu onun mənasını, təfəkkür formasını əks etdirir. Səthi struktur isə həmin dərin strukturun cümlə şəklində ifadə formasıdır. Bu iki qat bir-birindən fərqləndirilir. Dərin struktur (mənanın təfəkkür forması, əsas ideya) üzdəki strukturda müxtəlif formalarda, transformasiya variantlarında verilə bilər. Beləliklə, dərin struktur cümlənin ümumi, mücərrəd, abstrakt mənası hesab olunur. Səthi strukturda isə həmin məna müxtəlif səslərlə, səs birləşmələri, sözlərlə ifadə olunur. Dərin struktur, cümlənin, fikrin hamı üçün ümumi olan hissəsi transformasiya qaydaları və vahidləri əsasında reallaşmış olur [5].

"Mətnlərə münasibətdə daxili forma ideyası danışanların niyyətinin şifahi ifadəsində böyük kommunikativ vahidlərin imkanlarının böyük dəyişkənliyi ilə əlaqədar idrak əhəmiyyətinə malikdir. Nitq əsərlərinin zahiri və daxili formaları arasındakı əlaqə məsələsi mətni məlumatın saxlanması üsulu və yeni mənalar yaratmaq vasitəsi kimi öyrənilməsi üçün əsas təşkil edir. Mətnin qavranılması zamanı onun əsas xüsusiyyətlərinin və şərh oluna bilmə dərəcəsinin qorunması problemi həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan aktualdır" [8, s. 15].

Cümlədə ifadə olunan mənanın dəqiqləşməsi və genişlənməsi prosesində mühüm rol oynayan amillərdən biri də presuppozisiyadır. Qeyd etmək lazımdır ki, presuppozisiya daha çox mətnin semantikasının açılmasına, onun məna cəhətlərinin müəyyənləşməsinə və izahına xidmət edir. Bu məsələ ilə bağlı M.Hacıyevanın fikirləri maraqlıdır: "Presuppozisiya dilçilik termini kimi cümlənin kontekstdən kənar , gizli mənası kimi izah oluna bilər. Presuppozisional mənanın linqvistik izahı yoxdur. Presupozisional məna kontekst və situasiya ilə müəyyənləşir. Presuppozisiya mənanı daha ümumi şəkildə , məntiqi və fəlsəfi baxımdan ifadə edir. Burada mənanın açıq, formal-qrammatik ifadə vasitələri olmasa da, məna yükü böyük olur [4, s. 11].

Presuppozisiyanın fəlsəfi-məntiqi mahiyyəti onun linqvistik funksiyasının izahında da nəzərə alınmalıdır. Bu məsələlərin üzərində çox dayanmadan ünsiyyət prosesində, söylənilən fikirlərdə, hətta ilk nəzərdən əhəmiyyətsiz hesab oluna biləcək replikalara, gizlin, üstüörtülü eyhamlara diqqət yetirilməsi zərurətini ön plana çəkmək lazımdır.

Məlum olduğu kimi, presuppozisiya həm məntiqi-fəlsəfi, həm də sırf linqvistik anlayış kimi səciyyəlndirilə bilər. Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, məntiq elmində bu anlayış mühakimələrin təhlili prosesində, hökmlərin doğru və yalan olması ehtimalının müəyyənləşdirilməsi prosesində istifadə olunursa, dilçilikdə onun rolu və funksiyası fərqli mahiyyət kəsb edir. Dilçilikdə presuppozisiya söyləmlərin linqvistik təhlil vasitəsi kimi səciyyələndirilə bilər. Əslində, məntiqi-fəlsəfi problemlərin məna ilə bağlı aspektlərində presuppozusiyadan istifadə olunur. Bu da onların linqvistika ilə təmas nöqtələrində baş verir.

K.Abdullayev aktuallaşma hadisəsinin elmi – nəzəri köklərinin, mahiyyətinin aşkarlanmasının vacibliyini xüsusi olaraq qeyd etmişdir. O, belə hesab edir ki, Azərbaycan dilində bu və ya digər cümlə

komponentinin , cümlənin hər hansı üzvünün aktuallaşmasına şərait yaradan , səbəb olan müxtəlif üsulları sistemləşdirmək, təhlil etmək, dərindən araşdırmaq yeni sintaksisin vacib məsələlərindəndir [1, s. 20].

Nəticə

Nəzərdən keçirilən elmi-nəzəri məlumatı təhlil etdikdə belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bəzən ünsiyyət prosesində açıq-aşkar deyilməyən eyham, ehtimal hesab oluna biləcək fikir mənanın açılmasına xidmət göstərə bilər. Ünsiyyət prosesində ilk baxışdan vacib hesab olunmayan kiçik bir işarə və eyham da mənanın izahında həlledici ola bilər.

Kontekstdən kənar cümlə ilə mətn vahidi olan cümlə arasında əsaslı fərq mövcuddur.

Cümlə mətn dilçiliyinin əsas tədqiqat obyekti kimi ikili quruluşa: dərin və səthi quruluşa malik kontekstual səciyyəli mətn elementidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif. 1999, 281 s.

2. Adilov M.İ. və b. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı: Maarif. 1989, 364 s.

3. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif. 1988, 263 s.

4. Hacıyeva M. Sadə cümlələrdə propozitiv və presuppozitiv əlaqələrin praqmatikası. Bakı: Mütəcim. 2021, 133 s.

5. Xomski N. Dil və təfəkkür. Bakı: Kitab aləmi. 2006, 152 s.

6. Sultanov V. Azərbaycan dilində valentlik dəyişən kateqoriyalar. Bakı: Elm. 1997, 97 s.

7. Галло Я., Алефиренко Н. Лингвистика текста: традиции и преспективы // Филологический класс. 2020. Т. 26, № 3, С. 23-38

8. Ионова С.В. Актуальные проблемы современной лингвистики текста // Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени К. Л. Хетагурова. 2008. № 4. С. 15-19.

ABOUT THE WORD FORMATION IN TURKIC LANGUAGES

Qadaşova Aybəniz Azik Qizi

Azərbaycan Tibb Universiteti

XÜLASƏ

Məqalədə türk dillərində yeni sözlərin yeri və rolundan, yaranma yollarından bəhs edilir, dilin leksik səviyyəsində söz yaradıcılığının vəziyyəti araşdırılır. Bu problem belə bir sual ətrafında nəzərdən keçirilir: əslində türk dillərində söz əmələ gəlməsinin dominant bir üsulu varmı? Bu suala elmi cavab tapmaq bu məqalənin əsas məqsədidir. Məqalədə türk dillərində söz əmələ gəlməsinin müxtəlif üsullarından bəhs edilir. Türk dillərində söz yaradıcılığı məsələsi müasir türkologiya elmi üçün hələ də aktual problem olaraq qalır. Məsələn, bir çox tədqiqatçılar türk dillərində mürəkkəb feillərdən danışmağın mümkün olduğunu iddia etsələr də, bu məsələnin elmi işıqlandırılmasında qeyri-müəyyən mövqe nümayiş etdirirlər. Bu məqalə sırf nəzəri xarakter daşıyır. Çünki konkret dil materiallarının tədqiqi türk dillərində söz yaradıcılığı üsullarının daha geniş və ətraflı öyrənilməsini tələb edir. Tədqiqat materialına türkologiya və türk dilləri ilə bağlı elmi-nəzəri materiallar daxildir. Tədqiqat zamanı müəllif dilçiliyin nəzəri və təsviri metoduna əsaslanır. Müəllif türk dillərində söz yaradıcılığı prosesini kompleks şəkildə nəzərdən keçirərək, bu istiqamətdə digər elmi araşdırmalara da münasibət bildirir, onları bir-biri ilə müqayisə edir. Məqalənin sonunda nəticə qismində qeyd edilir ki, tarix boyu türk dillərində elə bir ənənə olub ki, alınma sözlər türk dillərinin öz qaydalarına tabe edilərək milliləşdirilib. Bu vəziyyət dildə milliləşmə adlanır**.**

Açar sözlər: türk dilləri, söz yaradıcılığı, eksik vahidlər, alınma sözlər.

ABSTRACT

The article discusses the place and role, ways of forming new words in the Turkic languages, examines the status of word formation in the lexical level of the language. This problem is considered around the question: is there actually an omnibus method of word formation in the Turkic languages. Finding a scientific answer to this question is the purpose of this article. The article discusses different methods of word formation in the Turkic languages. The issue of word formation in the Turkic languages is still an urgent problem for modern Turkic studies. For example, many researchers, although they claim that in the Turkic languages it is possible to speak of compound verbs, they demonstrate an indefinite position in the scientific coverage of this issue. This article is purely theoretical. Since the study of specific language materials requires a more extended and detailed study of word-formation methods in the Turkic languages. The research material includes scientific and theoretical materials in the field of Turkic studies. In the course of the study, the author is based on the theoretical and descriptive method of linguistics. The author, considering the process of word formation in the Turkic languages, comments on other scientific studies in this direction, comparing them with each other. At the end of the article, summing up, it is noted that, during history there have been such tradition in the Turkic languages that, the loan words have been nationalized by subjecting to their rules of the Turkic languages. This situation is called nationalization in language.

Keywords: Turkic languages, word formation, lexical units, loan words.

INTRODUCTION

Word formation in Turkic languages is realized with different ways. Besides with the methods of word formation by the phonetic, morphological, lexical-semantic, syntactic ways, there is also the methods of word formation as the analogical method, exceptional method, the method of calque or copy in the modern Turkic languages.

In the Turkic languages the sound changes existing in the root of the words are caused to the creation of the new words in the language that, it has the ancient history. Though this method isn't actual in modern period, the signs of word formation by phonetic method exist in the Turkic languages. Despite the existence of word formation by phonetic way in the language isn't accepted by all of the linguists simply, the method of word formation by this way exists in the language.

Word formation in the Turkic languages, in most cases, is carried out with the help of derivative endings. Words formed with compound endings denote meanings that were previously used in that language. Derivative words are formed using one or more word-building affixes. When a new word is formed, its root does not change. New words in the Turkic languages are mainly formed with the help of active derivational affixes. Words formed according to the rules of word formation are used in the same way as before and do not lose their meaning. Words formed with the help of endings are formed by attaching endings to the root or to the stem of the word.

Day by day the development of science and technology increases the demand to the expression of oppositions of the new notions including to our life, our standards by the words. Although the new words are created in the language by using different additional constructions most of the times, the new lexical units appear in the result of inner development of the language mostly. "The word formation emerging in the result of inner development of the language is created by the lexical-semantic method" [3, p. 293]. The method of word formation by the lexical-semantic method is used largely in all of the modern Turkic languages.

RESULTS

The scope of the process of word formation by the morphological way, by the lexical suffixes is large and it attracts the attention according to the importance more. During all the history of the Turkic languages, the method of this word formation has always been in the front plan, it has played the prior role in the development of lexicology. Standing in the border of grammar and lexicology, the word formation by the morphological way is considered the object of research of these two fields of the Linguistics.

The formation of new word by appearing word groups with the combination of words is one of the ways of word formation. By this way, the new notion emerges from the words existing in the language. "The notion or existence can be expressed by not only word, by more than one word in these typical words. The expressing of opposition of the new words by the word groups has appeared in the last centuries. The words which their parts arranging the collectiveness, commonness, expressiveness, creating by the participation of two words arrange one type of the word formation appearing by syntactic way that these are called double nouns in the Turkic languages" [2, p. 247]. The words writing in double form are considered compound word in the Turkic languages, too.

Compounding is a method of word formation, which consists in combining two or rarely several simple stems into one compound word. There are two ways of compounding: compounding with a compositional relation of components (formation of paired words); word formation with a subordinating relation of components (addition with an attributive relation of components). Compounding with a compositional relation of components in the modern Altaic language is characterized by the equal inclusion of the original components in the formed complex stem. The product of this method is a paired word, which is characterized by the fact that both initial stems are equally included in the formed complex stem, the original stems are in a common semantic field. A complex basis in some cases has a more abstract meaning, and in others - a greater collectiveness, sometimes the sum of the original values.

They always refer to the same part of speech and even in many cases are formed by the same morphological indicators.

If we consider the components of paired nouns according to lexico-semantic features, then by the frequency of use, we can distinguish the following type of paired names, where both components of a paired word in the language exist independently and have a real meaning. Less frequent are those where the first component of paired words exists separately in the modern language and has a real meaning, and the second is observed in dialects, related languages or took place in the ancient state of the language.

It should also be noted that most of the paired nouns are author's formations and are found both in fiction and colloquial speech. Here it is also necessary to pay attention to one very important property of paired words. This applies to the attitude of the native speaker himself, who has the potential to form paired words that are invented by him at lightning speed to express a concept and can immediately be forgotten by him. In any case, paired words represent an easily accessible form of word formation for native speakers. Of course, not every formation of this nature can already be considered paired words, because for this they must have certain properties of a lexical unit.

The analogical method is the creation of new word by the resembling of one word to the other word. The analogy – is the resembling of language elements related to each other from different features which appearing from the opposite influence. Being one of rules of the important inner development of the language, analogy creates the situation to the emerging of new words.

Most of the time, the names of notions appearing newly are given as abbreviated form by shortened. These abbreviations acquire such wide usage in the language that, being the abbreviation of it is forgotten sometimes and got the status of new lexical unit. Such kind of words are the products of process of word formation by the way of abbreviation in the modern Turkic languages. In the modern Turkic languages, certain processes happen in the word formation. The enriching of the lexical component on the basis of loan words is the process of the most productive word formation. "Some of the lexical units passing from the other languages to the Turkic languages get the civil right in the language, but some of them leave the language without getting this right. The loan words arrange the special layer in the modern Turkic languages" [3, p. 410].

We believe that the diverse and rich morphological possibilities of the Turkic languages are limited to the expression of movement or process with the help of verb moods, which were formed syntactically; the agglutinative structure was and remains dominant, word formation with the help of derivative affixes was the key.

Since the verb had only a national coloration, and not a single verb was borrowed from other languages, no conditions were created for the formation of complex verbs.

It is known that compound verbs whose components are verbs once evolved from constructions that denoted a style of movement. This means that complex verbs in the Turkic languages did not exist at all. In our opinion, the explanation for this should be sought in the grammar of the language, because word formation has nothing to do with it.

CONCLUSION

As one language needs the new words all of the periods, some words can go out from the language in certain period. As being many words which using in the Turkic languages in previous centuries, but forgotten today, instead, many lexical units are found which have had the passive usage position in the Turkic languages in previous times, but are used actively today.

During history there have been such tradition in the Turkic languages that, the loan words have been nationalized by subjecting to their rules of the Turkic languages. This situation is called nationalization in language.

REFERENCES

1. Chaychina Ye.V. Formation of paired nouns in the Altai language // The world of wide Altai. 2019, Vol. 5, Issue 3, p. 406-418

2. Chelik F. Questions of word formation in the Kyrgyz and South Siberian languages // Science symbol. 2015, No. 12, p. 246-250

3. Mahmudova G.Ch. Place and role of compound verbs in syntactic word formation in Turkic languages // Baltic Humanitarian Bulletin. 2019, Vol. 8, No. 2(27), p. 293-296.

Y.T. KRUŞİNSKİNİN AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİNƏ MİSSİYASI

Y.T. KRUSHINSKY'S MISSION TO THE AZERBAIJAN SAFAVIDS STATE

Səidə Həsənova

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix, Azərbaycan tarixi, Bakı, Azərbaycan

https://orcid.org/0000-0003-4410-0372

XÜLASƏ

Açar sözlər: Azərbaycan, Polşa, xalq hərəkatı, separatizm, əfqan tayfaları

Azərbaycanla Polşa arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələr tarixi uzaq keçmişə dayanır. Tarixə nəzər yetirsək, iki ölkə arasında ilk diplomatik əlaqənin 1472-ci ildə Ağqoyunlu hökmdarı Həsən Padşah və Polşa kralı Kazimir Yaqelonçikin dövründə qurulduğunun şahidi olarıq. Müasir dövrdə Azərbaycan respublikası öz xarici siyasət kursunda Polşa ilə münasibətlərə mühüm diqqət yetirir. Bu iki dövlət arasında mövcud olan siyasi, diplomatik və iqtisadi-ticari münasibətlərin tarixinin öyrənilməsi aktual məsələlərdən biri sayılır.

Polyak əsilli yezuit keşiş Yan Tadeuş Kruşinski (1675-1756) 1708-1726-cı illərdə İsfahanda yaşamışdır. O, 1675-ci ilin mayın 6-da Polşanın Berzik şəhərində anadan olmuş, 18 yaşından etibarən xristian dinini öyrənməyə başlamış, bu dini təbliğ edən heyətə qoşularaq Səfəvilər dövlətinin paytaxtı İsfahana gəlmişdi. Y.T.Kruşinskinin ilk səfəri zamanı qaldığı müddət dəqiq bilinməsə də, 1720-ci ildən heyətin məsul işçisi olaraq Polşanın Şərqlə əlaqələrində mühüm yer tutan Səfəvilər dövlətinin paytaxtı İsfahanda olması barədə məlumatlara rast gəlinir. Y.T.Kruşinski bir müddət Səfəvi sarayında tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmiş, hətta əfqan hökmdarı Mir Mahmudun hökmranlığı dövründə də saraydakı fəaliyyətini davam etdirmişdir. O, 1726-cı ildə əfqan şahı Əşrəfin hakimiyyətə gəlişindən sonra İsfahanı tərk edərək Avropaya geri qayıtmışdı.

1726-cı ildə Osmanlı ərazisində olmuş Y.T.Kruşinski burada "Tarixi-səyyahi-məsihi" ("Xristian səyyahın tarixi") adlı əsərini qələmə almışdır. Əsər günümüzədək alman, ingilis, fransız, türk, fars və s. dillərə tərcümə olunmuşdur. Əsər ilk dəfə Şahin Fərzəliyev tərəfindən 1993-cü ildə farscadan Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. XVIII əsrin I yarısında Azərbaycanda baş vermiş hadisələr, Səfəvi dövlətinin xarici dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqələri, imperiyada mövcud olan ağır iqtisadi, siyasi vəziyyət, xüsusən dövlətin süqutu barədə vacib və unikal məlumat verən polyak səyyah ölkənin şərqində baş vermiş "xalq hərəkatları"nı, xüsusən əfqan tayfalarının üsyanını diqqətlə izləmiş və onları separatist mahiyyətli üsyan kimi səciyyələndirmişdi.

ABSTRACT

Keywords: Azerbaijan, Poland, people's movement, separatism, Afghan tribes

The history of political, economic, social and cultural relations between Azerbaijan and Poland dates back to the distant past. The first diplomatic relations between the two countries were established in 1472 during the reign of Aghgoyunlu ruler Hasan Padshah and King of Poland Kazimir Jagelonchik. In modern times, the Azerbaijan Republic pays great attention to relations with Poland in its foreign policy. The study of the history of political, diplomatic and economic-trade, cultural relations between the two countries is one of the urgent issues. In order to investigate this issue, the work of the polish jesuit Jan Tadeusz Kruszynski (1675-1756) "History of traveler-Christian" was involved in research and a number of issues related to the history of Azerbaijan.

TARİHİN İLK KADIN HÜKÜMDARI TOMRİS HATUN'UN KİŞİSEL HALKLA İLİŞKİLER ANALİZİ

PERSONAL PUBLIC RELATIONS ANALYSIS OF TOMRİS, THE FIRST FEMALE RULER

Doç. Dr. Simge ÜNLÜ

Sakarya Üniversitesi

ORCID. https://orcid.org/0000-0002-0137-4210

Lütfiye YAŞAR

Sakarya Üniversitesi

ORCID. https://orcid.org/0000-0001-9008-6415

ÖZET

Bu araştırmada Tomris Hatun'un hayatını konu edinen Savaşın Efsaneleri belgeseli kişisel halkla ilişkiler yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Çalışma, Tomris Hatun üzerine yapılan ilk halkla ilişkiler odaklı araştırma olması nedeniyle önem arz etmektedir. Araştırmaya konu olan belgesel içerik analizi yöntemiyle analiz edilerek şu sonuçlara ulaşılmıştır: Belgeselde en fazla Tomris Hatun'un tarihsel hikayeleştirmesine vurgu yapılmıştır ve tarihsel hikayeleştirme temasının frekansı (f=43)'dür. Diğer temaların başlıkları ve frekansları sırasıyla şu şekildedir: Konumlandırma (f=31), medyatikleştirme (f=19), metalaştırma (f=5) ve ahlaki kariyer (f=2)'dir. Tomris Hatun'un tarihsel hikayeleştirme ilk kadın hükümdar olması (f=3) ve hükümdarlık özellikleriyle ilgili alt başlıkların frekans dağılımda en az yönetme becerisine (f=7) yer verilirken daha çok askeri alanlardaki stratejik kararlar alma (f=13) ve savaş stratejisini planlamaya (f=20) dikkat çekilmektedir. Konumlandırma başlığında özel konumlandırmada sadece anneliğine (f=8) vurgu yapılırken genel konumlandırmada Kyros ile savaşan hükümdar (f=23) konumlandırması yapılmıştır. Bu bağlamda Tomris'in hafızalarda Pers imparatoru Büyük Kyros ile savaşan hükümdar konumlandırılması yapılmaktadır. Medyatikleştirme temasında savaş için Pers topraklarına gitme söylemlerine (f=3), Kyros'u öldürme yemini (f=5), Kyros'un evlilik teklifi (f=5) ve intikam (f=6) vurguları bulunmaktadır. Dolayısıyla Tomris'i en fazla medyatikleştiren olgu intikamdır. Metalaştırma temasında Kyros'u öldürme (f=5) başlığı yer alırken ahlaki kariyer vurgusu olarak yeminini tutan, ülkesini koruyan kadın hükümdar (f=2) imajı bulunmaktadır. Tomris Hatun'un tarihsel hikayeleştirme analizinde ilk kadın hükümdar olması ve hükümdarlık özelliklerine vurgu yapılmıştır. Konumlandırma yapılırken Tomris'in anneliğine ve Kyros ile savaşan hükümdar konumlandırması yapılmıştır. Medyatikleştirmede ise intikam vurgusu yapılmaktadır. Tomris Hatun'u metalaştıran Kyros'u öldürmesiyken onun ahlaki kariyerini oluşturan söylemse yeminini tutan, ülkesini koruyan kadın hükümdardır. Sonuç olarak; Tomris Hatun'un kişisel halkla ilişkiler açısından davranışlarının tutarlı bir bütün oluşturduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tomris Hatun, Kişisel Halkla İlişkiler, Halkla İlişkiler

ABSTRACT

The documentary, which is the subject of this study, is analysed by content analysis method and the results are as follows: The most emphasized theme in the documentary is Tomris' historical storytelling and the frequency of the historical storytelling theme is (f=43). The titles and frequencies of the other themes are as follows: Positioning (f=31), mediatisation (f=19), commodification (f=5) and moral career (f=2). The other frequencies are as follows: the theme of being the first female ruler (f=3), the theme of least managing skills (f=7) in the frequency distribution of the sub-titles related to the reigning characteristics, the theme of making strategic decisions in the military fields (f=13) and the planning of the war strategy (f=20). In the positioning title, the theme of motherhood in special positioning (f=8), the theme of the ruler fighting with Kyros in the general positioning (f=23). In this context, Tomris is

positioned as the ruler who fought with the Persian emperor Kyros the Great. The theme of mediatization is as follows: the discourses of going to Persian lands for war (f=3), the oath to kill Kyros (f=5), Kyros' marriage proposal (f=5) and revenge (f=6). Therefore, the most mediatic theme about Tomris is revenge. The frequency of killing Kyros in the theme of commodification (f=5), the frequency of a female ruler who keeps her oath and protects her country as a moral career emphasis (f=2). In the historical storytelling analysis of Tomris, it is emphasized that she is the first female ruler and her reigning characteristics. While positioning, the mother of Tomris and the ruler who fought with Kyros are positioned. In mediatization, the emphasis is on revenge. While it is the murder of Kyros that commodifies Tomris, the discourse that forms her moral career is the female ruler who keeps her oath and protects her country. As a result; Tomris' behavior in terms of personal public relations constitutes a consistent whole.

Keywords: Tomris Hatun, Personal Public Relations, Public Relations

GİRİŞ

Tomris Hatun, tarihteki ilk kadın hükümdardır. Saka hükümdarı Tomris Hatun, M.Ö. 500-600 yılları arasında yaşamıştır (Acar, 2019: 397). Tomris Han, Alp Er Tunga'nın torunudur ve eşinin ölümünden sonra tahta çıkarak kadın hükümdarlar dönemini başlatmıştır (Alıç, 2016:315). Dolayısıyla Saka hükümdarı Tomris'in güçlü bir imajla tahta çıktığı görülmektedir.

Uslu'ya göre (2009:7), eski Türk devlet töresinde olağanüstü koşullar dışında kadınlar devlet yönetimine dahil olmasa tamamen yönetimden soyutlanmamıştır. Türk devlet yönetiminde Tomris Hatun'a kadar kadınlar doğrudan devlet başkanı olmamış ve kız çocuklarına veliahtlık hakkı verilmemiştir. Bu bağlamda Tomris Hatun'un devlet yönetimi anlayışında değişikliklere yol açacak ilklerin hükümdarı olduğu söylenebilir. Öztürk ve Akay'a göre (2017), Tomris bu özellikleriyle dünya tarihinde önemli bir yeri olan Türk kadın hükümdardır.

Eşi Alp Han'ın ölümüyle tahta çıkan Tomris, "Pers kralına boyun eğmeyen" kadın hükümdar olarak tanınmaktadır (Özmenli, 2018:350). Bu tanımlamaya ünlü tarihçi Herodot ve Marcus Iunianus anlatımları da kaynaklık etmektedir (Bakır ve Altıngök, 2011:374; Acar, 2019: 397). Dolayısıyla Tomris Han'ın kahramanlıkları ve Perslere karşı verdiği mücadele günümüz kadınlarına ilham olmaktadır.

Tomris Hatun'un İskit tahtına çıkmasının ardından Pers kralı Kyros siyasi amaçlı bir evlilik planlamaktadır. Evlilik teklifini kabul etmeyen Tomris, Kyros'un istilacı yaklaşımı sonucunda ülkesini savunmak zorunda kalmıştır. Yaşanan savaşta Kyros'un hile ile Tomris'in oğlu Sporgapises'i ve bir bölük askerini esir alıp öldürmesi üzerine çatışmalar şiddetlenmiştir. Tomris tarafından yönetilen son savaşta Pers kralı Kyros'un öldürülmesiyle bir süreliğine Pers saldırıları durdurulmuştur (Durmuş, 1997:51; Yardimciel, 2014:124; Özot, 2020:47).

Tomris, kılıç kullanıp ok atabilen savaşçı özellikleri olan Saka kraliçesidir (Çolak, 2016:40). Perslerle girdiği savaşta Turan taktiğini uygulaması askeri dehasını ortaya koymaktadır (Mutlu, 2019:251). Ayrıca Tomris, cesur, kederli ve kindar bir annedir (Erten, 2016: 240). Onunla ilgili yapılan biyografik çalışmalar oldukça yetersizdir (Sobotka, 1907). Weststeijn' e (2016) göre, Tomris kadın ve intikam çalışmalarının baş kahramanıdır. Şahin'e göre de Tomris kahramanlıklarıyla sanatsal portlere konu olmaktadır.

Tomris Hatun'un tüm bu özellikleri göz önüne alındığında onun lider olarak kişisel halkla ilişkiler özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu araştırmada Tomris Hatun'un hayatını konu edinen Savaşın Efsaneleri belgeseli kişisel halkla ilişkiler yaklaşımıyla analiz edilecektir. Çalışma, Tomris Hatun üzerine yapılan ilk halkla ilişkiler odaklı araştırma olması nedeniyle önem arz etmektedir. Araştırmaya konu olan belgesel içerik analizi yöntemiyle analiz edilecektir.

KADINLARIN LİDERLİĞİ VE FİLMLER

Liderlik, hedef kitlesini bir amaç için harekete geçirme, motivasyon sağlama ya da bir kitle üzerinde güç oluşturarak kitleyi yönetme olarak tanımlanmaktadır. Pierce ve Newstrom'a göre (2003), lider, toplum tarafından yaratılabildiği gibi lider ruhlu olarak doğulabilir. Bu bakış açısı göz önüne alındığında toplum tarafından yaratılan liderlikte dönemin sosyo-ekonomik, askeri, siyasi faktörlerine ek olarak liderin zekâsı, eğitimi ve büyüdüğü coğrafya etkili olabilmektedir (Keserci, 2020; Işık ve Bilici, 2020a).

Kadın liderler, tarihsel süreçte klişeleşmiş söylemlerle kadınların liderlik kabulü ve popülaritesi daima tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalara rağmen tarihte askeri ve siyasi alandaki başarılarının yanı sıra bilime de önemli katkılar sağlayan birçok kadın lider bulunmaktadır (Kütükcü, 2017). Tomris Hatun, Nefertiti, Hypatia gibi birçok kadının çeşitli alanlarda insanlığa katkı sağladığı bilinmektedir.

Kadın doğası gereği ve toplumsal rolleri açısından ön sezileri yüksek, sevgi dolu, şefkatlidir. Bu bağlamda kadınlar duygusal özelliklerini liderlik alanında da göstermektedir. Aynı zamanda kadının empati yeteneği gelişmiş olması liderlik ölçeğinde erkeklerden ayıran önemli bir etmendir. Tüm bu özellikler göz önüne alındığında kadın lider, erkeklere göre daha yenilikçi, eşitlikçi ve adaletli algılanmaktadır (Jironet, 2011; Glass ve Cook, 2018).

Liderlerin hayatını konu alan biyografik belgesel ya da filmler çekilmektedir. Işık ve Bilici'ye göre (2020b), bu yapımlara genellikle hayatta olmayan liderlerin yaşamı konu olmaktadır. Lideri yaşadığı coğrafya ile birleştiren söylemler üretilmektedir (Işık ve Bilici, 2020c; 2021a) Belgeseller hazırlanırken benimsenen iki yöntem bulunmaktadır. İlki kahramanı epik ögelerle efsaneleştirmektir. İkincisi ise, biyografi belgesellerinde de olduğu gibi lideri gerçekçi bir anlayışla tanıtmaktır (Sever, 2011). Bu noktada ikici yaklaşım benimsendiğinde derin bir araştırmanın yanında alternatif bir tarih yazımı istenmektedir (Uzdu, 2018: 532). Bu noktada ortaya çıkan sorunların başında sansür ya da yasak riski gündeme gelmektedir.

LİDERLİK VE KİŞİSEL HALKLA İLİŞKİLER

Kişisel halkla ilişkiler, kişilerin veya liderlerin hedef kitleleri tarafından destek sağlaması amacıyla pozitif bir imaj ve itibar oluşturularak stratejik iletişim yöntemleriyle desteklenmesidir. Bu iletişim yöntemleri sürecinde kişiselleştirme olgusu ön plana çıkmaktadır. Ünlü'ye göre (2018), liderler olumlu bir etki bırakmak adına heykellerini, portrelerini, para veya armalarını yaptırmaktadır. Tüm bu faaliyetler tarihi kişiliklerin itibar kazanımı yöntemleri arasında yer almaktadır.

Grunig ve Hunt'a göre (1984), geçmişte siyasi, dini ve işletme liderleri modern halkla ilişkiler stratejilerine benzer uygulamalarda bulunmuşlardır. Bu eylemler, bireylerin karakterleri, eğilimleri veya değerlerini tanımlamaktadır. Ünlü'ye göre (2018), bu tanımlamalar fikir birliği, ayırt edicilik ve tutarlılık çerçevesinde ele alınmaktadır.

Bireyin davranışlarının gözlemlenen zaman içerisindeki uyumu tutarlılık olarak değerlendirilirken, fikir birliği ise diğer bireylerin gözlemlerinin birbiriyle uyumlu olmasıdır. Ayırt edicilik kavramıysa birden farklı koşullar altındaki gözlemlenen davranış çıktısıdır (Bae ve Cameron, 2006). Dolayısıyla bu etmenler, kişisel halkla ilişkiler uygulamalarını değerlendirmek açısından oldukça önemlidir.

Harter'e göre (2002), içtenlik de kişisel halkla ilişkiler açısından önemli bir etmendir. İçtenlik, bireyin benliğiyle uyumunu ve gerçek duygularını göstermektedir. Buna bağlı olarak bir liderin içtenliği ile liderin hedef kitlesinin beklentilerini karşılaması konusunda bir doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır (Işık, Bilici ve Darı, 2021b).

Kişisel halkla ilişkiler kişilik teknolojilerine göre değerlendirildiğinde altı kişilik ortaya çıkmaktadır. Bu kişilikler şu şekilde şemalaştırılabilir:

Şekil 1: Kişisel Halkla İlişkilerde Altı Kişilik Teknolojisi

Kaynak: Ünlü, 2018: 19

Tarihsel hikayeleştirmede kişiye özgü tarih yaratımı yapılmaktadır. Konumlandırma aşamasında kişinin özelliklerine göre söylem üretilmektedir. Metalaştırma aşamasında halkla ilişkiler uzmanının önerileri göz önüne alınmaktadır. Medyatikleştirme aşamasında kişiye yönelik olumlu bir algı yaratılarak gündemde kalması sağlanmaktadır. Estetikleştirme aşamasındaysa fiziksel görünüşünün ön plana çıkarılması söz konusudur. Son adımda tüm bu eylemlerin çıktısı olarak itibarın devamlılığını sağlamak adına faaliyetlerin devam ettirilmesidir.

YÖNTEM

İçerik analizi, sosyal bilimlerde kullanılan araştırma yöntemleri arasında yer almaktadır. İçerik analizi yöntemi objektiflik, sistematiklik ve genellik ilkelerine dayanmaktadır. (Hepkul, 2002). Bu teknik, iletişime dair çıkarımda bulunma ve eğilimleri saptama amacıyla kullanılmaktadır.

BULGULAR

Savaşın Efsaneleri: Tomris Hatun belgeselinde Tomris Hatun ile ilgili söylemler kişisel halkla ilişkiler açısından değerlendirildiğinde elde edilen başlıklar ve frekans dağılımı aşağıdaki gibidir:

Şekil 2: Tomris Hatun'un Kişisel Halkla İlişkiler Analizi

Tomris Hatun'un tarihsel hikayeleştirme ilk kadın hükümdar olması (f=3) ve hükümdarlık özelliklerine (f=40) vurgu yapılmıştır. Hükümdarlık özellikleriyle ilgili savaş stratejisini planlama (f=20), stratejik kararlar alma (f=13) ve yönetme becerisine (f=7) yer verilmiştir.

Konumlandırma başlığında özel konumlandırmada anneliğine (f=8) vurgu yapılırken genel konumlandırmada Kyros ile savaşan hükümdar (f=23) konumlandırması yapılmıştır.

Medyatikleştirme temasında savaş için Pers topraklarına gitme söylemlerine (f=3), Kyros'u öldürme yemini (f=5), Kyros'un evlilik teklifi (f=5) ve intikam (f=6) vurguları bulunmaktadır.

Metalaştırma temasında Kyros'u öldürme (f=5) başlığı yer alırken ahlaki kariyer vurgusu olarak yeminini tutan, ülkesini koruyan kadın hükümdar (f=2) imajı bulunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Tomris Hatun'un kişisel halkla ilişkiler analizi yapılmıştır. Savaşın efsaneleri: Tomris Hatun belgeseli içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Belgeseldeki temalar ve frekans dağılımı sırasıyla şu şekildedir: Tarihsel hikayeleştirme (f=43), konumlandırma (f=31), medyatikleştirme (f=19), metalaştırma (f=5) ve ahlaki kariyer (f=2)'dir. Bu konu başlıklarının alt temaları ve frekans dağılımı şu şekildedir: Tomris Hatun'un tarihsel hikayeleştirme ilk kadın hükümdar olması (f=3) ve hükümdarlık özellikleriyle ilgili alt başlıkların frekans dağılımda en az yönetme becerisine (f=7) yer verilirken daha çok askeri alanlardaki stratejik kararlar alma (f=13) ve savaş stratejisini planlamaya (f=20) dikkat çekilmektedir.

Konumlandırma başlığında özel konumlandırmada sadece anneliğine (f=8) vurgu yapılırken genel konumlandırmada Kyros ile savaşan hükümdar (f=23) konumlandırması yapılmıştır. Bu bağlamda Tomris'in hafızalarda Pers imparatoru Büyük Kyros ile savaşan hükümdar konumlandırılması yapılmaktadır.

Medyatikleştirme temasında savaş için Pers topraklarına gitme söylemlerine (f=3), Kyros'u öldürme yemini (f=5), Kyros'un evlilik teklifi (f=5) ve intikam (f=6) vurguları bulunmaktadır. Dolayısıyla Tomris'i en fazla medyatikleştiren olgu intikamdır.

Metalaştırma temasında Kyros'u öldürme (f=5) başlığı yer alırken ahlaki kariyer vurgusu olarak yeminini tutan, ülkesini koruyan kadın hükümdar (f=2) imajı bulunmaktadır

Tomris Hatun'un tarihsel hikayeleştirme analizinde ilk kadın hükümdar olması ve hükümdarlık özelliklerine vurgu yapılmıştır. Bu temada en fazla hükümdarlık özelliklerine değinilerek bir hikayeleştirme de bulunulduğu görülmektedir.

Tarihsel hikayeleştirmeye bağlı olarak konumlandırma yapılırken Tomris'in anneliğine ve Kyros ile savaşan hükümdar konumlandırması yapılmıştır. Konumlandırmaya bağlı medyatikleştirme yapıldığında en fazla intikam vurgusu yapılmaktadır. İntikamla ilişkili olarak Kyros'un evlilik teklifi ve Tomris'in intikam yemini de frekansı yüksek diğer başlıklar arasında yer almaktadır. Tomris'i matalaştıran başlıksa Kyros'u öldürmesiyken onun ahlaki kariyerini oluşturan söylemse yeminini tutan, ülkesini koruyan kadın hükümdardır.

Sonuç olarak, Tomris Hatun'un kişisel halkla ilişkiler analizi hükümdarlık özelliklerini barındıran bir kadın hükümdarın hikayesinin tarihselleştirilmesiyle başlamıştır. Pers imparatoru Kyros ile savaşması onu zihinlerde konumlandırmıştır. Tomrisi medyatikleştiren intikamıyken metalaştıransa Kyros'u öldürmesidir. Onun ahlaki kariyeri ise ettiği intikam yeminini tutan sözünün eri bir tavır sergilemesidir.

KAYNAKÇA

Acar, H. (2019). Türk kültür ve devlet geleneğinde kadın. İnsan ve İnsan, 6(21), 395-411.

Alıç, S. (2016). Oğuznamelere Göre Türk Toplumunda Kadının Siyasi ve Askeri Rolleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 307-324.

Bae, J., & Cameron, G. T. (2006). Conditioning effect of prior reputation on perception of corporate giving. Public Relations Review, 32(2), 144-150.

Bakır, A & Altıngök, A. (2011). Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası. Tarih İncelemeleri Dergisi, 26(2), 361-422.

Çolak, F. (2016). Türklerde Lider Kadın Tipolojisi ve Gülnar Hatun Efsanesi. Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, 1(1), 58-69.

Durmuş, İ. (1997). Saka-Pers Mücadelesi. Bilig, 4, 49-53.

Erten, E. (2016). Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris. Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 6(2), 237-263.

Glass, C., & Cook, A. (2018). Do women leaders promote positive change? Analyzing the effect of gender on business practices and diversity initiatives. Human Resource Management, 57(4), 823-837.

Grunig, J. E., & Hunt, T. (1984). Managing public relations. Holt, Rinehart and Winston

Harter, S. (2002). Authenticity. In C. R. Snyder & S. Lopez (Eds.). The handbook of positive psychology (pp. 382-394). Oxford: Oxford University

Hepkul, A. (2002). Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 1-12.

Işık, M., & Bilici, E. (2020a). Reflection of Anti-Racist Protests on Social Media: The Case of Barack Obama. İnsan ve İnsan, 7(26), 187-206.

Işık, M., & Bilici, E. (2020b). Semiotic Analysis of Anna Karenina Movie Posters. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(2), 327-338.

Işık, M., Bilici, E. & Darı, A. B. (2021b). Dijital Dönüşüm Bağlamında Halkla İlişkiler, Şakir Güler (Ed.), (131-146) Dijital İletişim Araştırmaları, Nobel Yayınevi: Ankara

Işık, M., & Bilici, E. (2021a) Şehirler ve İmajlar: Türkiye'de Şehir İmajı Araştırmaları, , Editör:Işık Metin, Darı Bahadır, (7 -30). Nasıl Marka Şehir Oldular? Eğitim Kitabevi: Konya

Işık, M., & Bilici, E. (2020c). Konar-Göçer Türk Geleneğinde Çadır. Presented at the Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempzoyumu, Ankara.

Jironet, K. (2011). Female leadership : management, Jungian psychology, spirituality, and the global journey through purgatory. New York: Taylor & Francis e-Library.

Keserci, R. (2020). Türkistan Tarihine Damga Vuran Bir Kadın Lider: Kurmancan Datka (1811-1907). TURKUAZ Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1(1), 43-62.

Kütükcü, A. (2017). Türkiye'de Kadın Liderlik Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. Kadın Araştırmaları Dergisi, (15), 26-47.

Mutlu, S. A. (2019). İskit, Asur ve Perslerin siyasi ve kültürel farklılıkları üzerine bir değerlendirme. Asia Minor Studies, (2), 244-258.

Özmenli, M. (2018). Ortaçağ'da Türklerde Kadın ve Aile. The Journal of Academic Social Science Studies, 66, 347-356.

Özot, G. S.(2020). Altın Işık Masallarındaki Kadın Tipinin Kültürel Bellek ve Feminist Söylem Bağlamında İncelemesi. Milli Folklor, 16(126), 40-51.

Öztürk, A. A., &Akay, M. (2017). Geçmişten Günümüze Türk Kadınları: İzmir Kadın Müzesi. İzmir Araştırmaları Dergisi, 3(7), 147- 168.

Pierce, J. L., & Newstrom, J. W. (2003). Leaders and the leadership process. McGraw-Hill/Irwin.

Sever, C. (2011). "Biyografik Filmler", Sinefil Gösterim Programı ve Film Tanıtım Kitapçığı, ss. 10-13, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Sobotka, G. (1907). The Revenge of Tomyris (A composition after the Master of Flemalle). The Burlington Magazine for Connoisseurs, 11(54), 389-390.

Şahin, M. (2021). Batı Sanatında Tomris Han. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 10(1), 1-17.

Uslu, A. (2009). Türklerde Devlet Yönetimi. *Türk Ekini*, (3), 4-17.

Uzdu, H. (2018). "Ömer Muhtar","Gandi" Ve "Lincoln" Filmleri Örneğinde Biyografik Filmlere Konu Olmuş Şahsiyetlerin Ortak Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(1), 529-550.

Ünlü, S. (2018). Kişisel Halkla İlişkiler. Konya: Eğitim Yayınevi.

Weststeijn, J. (2016). Wine, Women, and Revenge in Near Eastern Historiography: The Tales of Tomyris, Judith, Zenobia, and Jalila. Journal of Near Eastern Studies, 75(1), 91-107.

Yardimciel, A. (2014). Orta Aras Havzası'nın Tarihi ve Kültürel Zenginliği. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, 1(14), 121-128.

IMAGE AND REPUTATION MANAGEMENT IN DADA QORGUD DOCUMENTARIES: THE CASE OF TRT AVAZ

DEDE KORKUT BELGESELLERİNDE İMAJ VE İTİBAR YÖNETİMİ: TRT AVAZ ÖRNEĞİ

Erdal BİLİCİ

Sakarya Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0001-9386-1624

Doç. Dr. Simge ÜNLÜ

Sakarya Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0002-0137-4210

ABSTRACT

This study discusses the documentary about Dada Qorgud on TRT Avaz. This study analyses the Dada Qorgud documentary with macro and micro discourse analysis methods. This study aims to determine how the elements in the Dada Qorgud documentary contribute to personal, local, regional, and national image and reputation. This study is essential because it contributes to the literature. This study discusses the information in the documentary within the scope of image and reputation elements, and the findings are as follows: The documentary includes the characteristics of Dada Qorgud in the pre-Islamic and post-Islamic culture related to the transfer image method, so it gives information about the reputation of the period he lived in. Dada Qorgud's versatility reflects positively on his reputation in the current image. Dada Qorgud reflects a positive image with his current image from the past to the present. The tradition, life, religious beliefs, and culture of Turkish societies combine in the personality of Dada Qorgud and positively affect his image and reputation. Dada Qorgud's reputation and image positively contribute to the reputation of his region and nation. In addition, his teaching to the khans of his time positively affected his personality. Dada Qorgud's statements about how Turkish societies undertake social responsibility affect the image and reputation of that society or nation. The words used as subjects in the documentary are as follows: Dada Qorgud, Altay, Korkut Ata, and Oğuz. In the documentary, both Inverted and Regular sentences and a daily language are used. Historical reference and cultural bonds constitute the rhetoric.

Anahtar Kelimeler: Image and Reputation, Dada Qorgud Epic, Dada Qorgud

ÖZET

Bu çalışmada TRT Avaz kanalında Dede Korkut ile ilgili yapılan belgesel ele alınmıştır. Dede Korkut belgesel makro ve mikro söylem analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu çalışmanın amacı Dede Korkut belgeselinde yer alan öğelerin kişisel, yöresel, bölgesel ve ulusal imaj ve itibara nasıl katkı sağladığını belirlemektir. Bu konuyla ilgili yapılan ilk çalışma olmasından ve literatüre katkı sağlamasından dolayı bu çalışma önem arz etmektedir. Belgeselde yer alan bilgiler imaj ve itibar unsurları kapsamında ele alınmıştır ve elde edilen bulgular şu şekildedir: Transfer imaj yöntemiyle ilgili Dede Korkut'un İslamiyet öncesi ve sonrası kültürdeki taşıdığı özelliklere bağlı olarak yaşadığı dönemin itibarı konusunda bilgi vermektedir. Mevcut imaj konusunda Dede Korkut'un çok yönlülüğü kişisel itibarına olumlu yansımıştır. Dede Korkut'un geçmişten günümüze mevcut imajıyla pozitif bir imaj yansıttığı belgeselde görülmektedir. İtibar Türk toplumlarının geleneği, yaşamı ve dini inanışları ve kültürü Dede Korkut şahsiyetinde birleşerek onun kişisel imajını ve itibarını olumlu yönde etkilemiştir. Dede Korkut'un kişisel itibarı ve imajı yöresinin ve ulusunun itibarına olumlu yansımıştır. Ayrıca, dönemin hakanlarına hocalık yapması onun kişilik itibarını olumlu yönde etkilemiştir. Dede Korkut'un Türk toplumlarının nasıl bir sosyal sorumluk üstlendiği ile ilgili belirttikleri o toplumun ya da ulusun imajını ve itibarını etkilemiştir. Belgesel mikro açıdan ele alındığında özne olarak kullanılan kelimeler, Dede

Korkut, Altay, Kokut Ata, Oğuz'dur. Belgeselde günlük bir dil kullanılmıştır. Hem Devrik hem de Kurallı yapılı cümle kullanımı bulunmaktadır. Tarihsel referans ve kültürel bağ retoriği sağlamaktadır.

Keywords: İmaj ve İtibar, Dede Korkut Destanı, Dede Korkut

INTRODUCTION

The first verbal products are poetry, and there are many poems in world literature. Many genres such as Turkish poems, love lyrics, and epics have developed and transformed. In addition to these, there are also prose types (Abbaszadeh & Bashirpoor, 2012). However, works in the form of prose emerged with the invention of writing. Today, many works such as novels and stories benefit from the sources of epics (Alızade, 2019). Epics have a long narrative like today's novels and stories.

On the other hand, poetry has advanced more in this context. Because there is both measure, harmony, and rhyme in poetry, keeping the poem's words in mind is more permanent and accessible (Özcan, 2008). Accordingly, the transmission of poems from generation to generation is more straightforward than epics. With the invention of writing, many genres have emerged and developed. At the same time, many works that combine prose and poetry have emerged. There are many works related to this transformation. One of these works is the Dada Qorgud epic (Efe, 2019).

People use epics as the oldest communication and interaction method from the past to the present. Before the invention of writing, essential and historical events were transferred to future generations through epics. People have preserved their historical heritage with epics, depending on their talents and capacities. All civilizations have a cultural heritage and history that they value and adopt (Çobanoğlu, 1999). Besides, historical and cultural heritage is transferred to future generations through epics, an essential dimension of human practice. Only significant life events are not included in epics (Edosomwan & Peterson, 2016). Moreover, epics, which contain valuable information about the past, also serve as a bridge by transferring the experiences of societies and people about themselves from one generation to the next. In other words, epics protect the history of societies and people (Yılmaz, 2006).

Epics have an instructive narrative. So, adults and children can benefit from epics. An essential feature of epics is a sense of personal experience and solid emotional appeal. Accordingly, This increases the attractiveness of epics in learning processes for adults or children (Rossiter, 2002; Bayram, 2012). Epics are a verbal and written cultural heritage.

Moreover, Epics both motivate and inform people and help them express and preserve this information (Pfahl & Wiessner, 2007). Since epics are a verbal and written culture, they support reflective thinking and logical learning (Yücel, 2017). Societies can develop their behaviors, obtain necessary information and make their lives meaningful through their epics (Yıldırım, 1998).

Epics have a universal character. Because epics protect people's cultural values, beliefs, and social experiences and transfer them from generation to generation. The epics reflect society's culture, so societies both protect and respect the epics they have (Zanichelli, 2014). In ancient times, many wise people transferred their information to epics to give information about the period they lived in and how people communicated. Furthermore, they have also gifted epics, verbal and written culture, to our literature (Gurevich & Shukman, 1984). Accordingly, epics are important cultural heritages for preserving oral history, conveying cultural norms, and educating the public. As in every society, this is also important for Turkish societies (Baş, 2011). Turkish societies have both oral and written epics (Çeribaş, 2007). One of the most valuable heritages of today, both written and verbal, is the Dada Qorgud epic. Epics also positively contribute to personal, regional, and national image reputation.

Image and reputation are the positionings in the minds of the dignity of individuals, regions, nations, or institutions (Işık, 2017; Işık, 2015). Cultural heritages affect image and reputation(Ünlü & Yaşar, 2021b). Moreover, the Dada Qorgud epic positively affects the reputation and image of the region or nation to which it belongs (Ünlü & Yaşar, 2021a). Dada Qorgud's epic contributes to both personal reputation and image and regional and national image and reputation in terms of image and reputation (Işık & Yaşar, 2020). The synthesis of the pre-Islamic and post-Islamic Turkish societies' lives can be seen in this wise man in the documentary about Dada Qorgud on TRT Avaz. Dada Qorgud also has a

versatile personality in the documentary. Lastly, Wise people (like Dada Qorgud, etc.) always have a positive contribution to their region and nation in terms of image and reputation.

DADA QORGUD EPIC

There are memories of past periods in the Dada Qorgud epic. Dada Qorgud is among the masterpieces of Turkish society in terms of content, style, and language, and this epic covers a critical work (Guzel, 2008; Korkmaz, 2004). The Oghuz describe this masterpiece as the Dada Qorgud epic. The Dada Qorgud epic is the work of Azerbaijan and Eastern Anatolia, and this epic has overtones of the Oghuz dialect (Zahidoğlu, 2000; Efe, 2019). The Dada Qorgud epic consists of twelve important stories. In addition, this work, which consists of an introduction, preface, and prayer, contains information about the lives of Turkish societies before Islam. The approaches of Turkish societies toward Islam are also included in this work (Kalenderoğlu, 2011). Problems between communities, family unity, heroism, love, and bravery are discussed in this work.

There are struggles with supernatural beings, bravery, wars fought by Turkish societies, and themes of love in the Dada Qorgud epic (Öksüz, 2010). These themes are a unique source in terms of being related to the Turks' lifestyles, food cultures, traditions, customs, values, and beliefs (Çeribaş, 2011; Altunbay, 2016). Family, ties, and Turkish family structure are other essential subjects in the Dada Qorgud epic. There is also much information about the old Turkish tradition in the Dada Qorgud epic. Dada Qorgud is one of the wisest people in Turkish society. However, there is not enough information about him. Dada Qorgud talks about Islamic issues in Turkish societies. Dada Qorgud lives by Allah's orders. He also strives to correct the negativity of the earth and loves the earth. Moreover, he approaches people with love and tolerance (Koca & Uğurlu, 2010).

Dada Qorgud's epic was written in the 15th century. The narrator and the writer of this epic are not the same people. There are literal stories in the Dada Qorgud epic. However, this epic also has incomplete stanzas (İskenderzade, 2007). According to some researchers, the stories in the Dada Qorgud epic were written at different times, and these stories are folktales. Some researchers also say that some stories are lost (Şimşekler, 2011). There are only two manuscript copies of Dada Qorgud stories. One of these copies is in the library of Dresden, Germany. The copy found here contains 12 stories. The second copy is in the Vatican library. This copy has six stories (Shahgoli et al., 2019).

The stories in the Dada Qorgud book are related to the past period. Accordingly, the information in the stories is related to the periods before and after Islam. Therefore, these stories from the past to the present have changed and transformed. Islam has affected life in society, and this influence is also reflected in the stories. There is a poetic narrative in Dada Qorgud stories, and the stories usually consist of prose (Efe, 2019).

FINDINGS

The documentary "Let's Get to Know Dada Qorgud Closer" has been analyzed with discourse analysis. The findings are as follows: There are discourses about transfer image, current image, desired image, and positive image in terms of image management. In addition, there are discourses about identity, culture, transparent management, and social responsibility in terms of reputation management. The macro discourses about image management are as follows: The characteristics of Dada Qorgud before and after Islam are examples of transfer image. The discourse "Dada Qorgud reflects both pre-Islamic and post-Islamic culture" can be given as an example of cultural synthesis. Dada Qorgud prays to Allah to protect Turkish societies from adverse conditions, and this is the desired image. The discourse "I need your help, help me God. Lord, if you protect me from evil, I will write a perfect epic" can be given as an example.

Dada Qorgud has a versatile personality frequently mentioned in Turkish legends and stories. This is the current image. The discourse “Dada Qorgud is the first poet to be mentioned in Turkish, Altay, and Oghuz legends, tales, and folktales. He has extraordinary features. He plays the lute and tells stories and legends. He is a wise person who has lived and experienced many years” can be given as an example. Dada Qorgud has not lost any current image from past to present, and he is increasingly maintaining his image. This is a positive image. The discourse “The name of Dada Qorgud is a legend formed centuries ago. His historical personality is unknown, but he has become a real identity in Turkish regions” can be given as an example. Dada Qorgud effectively refleTurkish societies' traditions, life, and religious beliefs. This is a cultural reputation. The discourse “Dada Qorgud perfectly reflects Turkishness, nature, life, religion, belief, and tradition” can be given as an example. The region where Dada Qorgud was born and lived and the period in which he lived shows his relationship with the Turkish identity. This is the identity aspect of reputation.

The discourse "Dada Qorgud lived around the Aral lake in Turkestan between the 9th and 11th centuries, but it is unknown exactly when Dada Qorgud lived. However, Dada Qorgud was a reliable person in his time" can be given as an example. The wise man advised the Turkish Khans. This is the transparency aspect of reputation management. The discourse "Dada Qorgud has taught and mentored the Turkish khans and has a super-consciousness with his ability to solve every problem" can be given as an example. Dada Gorgud talks about the relations between individuals and societies, how people are addressed and what kind of activities Turks do. This is the social responsibility aspect of reputation. The discourse "Dada Qorgud stories include how weddings and feasts are organized, and how brides and grooms treat each other with affection. There is also information on hunting and horseback riding" can be given as an example.

The documentary has also been analyzed as micro discourse, and the findings are as follows: Dada Qorgud, Altay, Korkut Ata, and Oghuz are the names used as subjects. Daily language is used, and there are inverted and regular sentences in the documentary. Historical reference and cultural bonds constitute the rhetoric. The reference "Dada Qorgud reflects both pre-Islamic and post-Islamic culture" can be given as an example.

CONCLUSION AND EVALUATION

The results of the Dada Qorgud documentary on TRT Avaz in terms of image and reputation are as follows: There are discourses about transfer image, current image, desired image, and positive image in terms of image management. In addition, there are discourses about identity, culture, transparent management, and social responsibility in terms of reputation management. Macro discourses about image management are as follows: The characteristics of Dada Qorgud before and after Islam are examples of transfer image. Dada Qorgud prays to Allah to protect Turkish societies from adverse conditions, and this is the desired image. Dada Qorgud has a versatile personality frequently mentioned in Turkish legends and stories. This is the current image. Dada Qorgud has not lost any current image from past to present, and he is increasingly maintaining his image. This is a positive image.

Dada Qorgud effectively refleTurkish societies' traditions, life, and religious beliefs. This is a cultural reputation. The region where Dada Qorgud was born and lived and the period in which he lived shows his relationship with the Turkish identity. This is the identity aspect of reputation. The wise man advised the Turkish Khans. This is the transparency aspect of reputation management. Dada Qorgud talks about the relations between individuals and societies, how people are addressed and what kind of activities Turks do. This is the social responsibility aspect of reputation. The documentary has also been analyzed as micro discourse, and the findings are as follows: Dada Qorgud, Altay, Korkut Ata, and Oghuz are the names used as subjects. Daily language is used, and there are inverted and regular sentences in the documentary. Historical reference and cultural bonds constitute the rhetoric.

REFERENCES

Abbaszadeh, M., & Bashirpoor, R. (2012). A Sociological Study of Social Control Institutions in the Dada Qorqud Literature. Sociological Review, 18(39), 129-152.

Alızade, R. (2019). "DEDE KORKUT KİTABI" NIN KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ VE ŞİİR SANATINA DAİR. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 12(28), 1069-1077.

Altunbay, M. (2016). TEMEL BİR DEĞER OLARAK DEDE KORKUT TA MİSAFİRPERVERLİK VE İZZETİ İKRAM. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (56), 359-371.

Baş, B. (2011). Sözlü ve Yazılı Kültür İlişkileri Çerçevesinde Konuşma Ve Yazma Becerilerine Bir Bakış. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29(29), 109-117.

Bayram, B. A. Ş. (2012). İlköğretim Türkçe programına sözlü ve yazılı kültür temelli bir eleştiri. Kastamonu Eğitim Dergisi, 20(1), 271-290.

Bulduk, Ü. (1996). Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar. Tarih Araştırmaları Dergisi, 18(29), 247-251.

Çeribaş, M. (2007). Türklerde demirciler ve şamanlar. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (42).

Çeribaş, M. (2011). Erlik'ten Şökli Melik'e Türk destanlarında düşman unsurlar ve Dede Korkut boylarında kâfirler. Türk Dünyası araştırmaları, 97(192), 195-210.

Çobanoğlu, Ö. (1999). Sözlü kültürden yazılı kültür ortamına geçiş bağlamında erken dönem Osmanlı tarihlerinden Aşıkpaşazade'nin epik karakteri üzerine tespitler. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 16.

Edosomwan, S., & Peterson, C. M. (2016). A History of Oral and Written Storytelling in Nigeria. Commission for International Adult Education.

Efe, K. (2019). Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Araştırmalar. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 8/19, s. 292-309.

Gurevich, A. J., & Shukman, A. (1984). Oral and Written Culture of the Middle Ages: Two" Peasant Visions" of the Late Twelfth-Early Thirteenth Centuries. New literary history, 16(1), 51-66.

Güzel, A. (2008). DEDE KORKUT HİKAYELERİ BAĞLAMINDA DUA. Electronic Turkish Studies, 3(2).

Işık, M. & YAŞAR, L. (2020). The Little Prince in Bookstagram in the Context of the Culture Industry: From Asteroid B-612 to Social Media Planet. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(2), 1199-1213.

Işık, M. (2015). Nasıl Marka Şehir Olunur? City Branding. Eğitim Yayınevi.

Işık, M. (2017). Tüm yönleriyle halkla ilişkiler ve tanıtım. Eğitim Yayınevi.

İskenderzade, L. A. (2007). DEDE KORKUT HİKAYELERİNİN TÜRK PLASTİK SANATLARA YANSIMASI. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 319-340.

KALENDEROĞLU, İ. (2011). Türkmenistan'da Dede Korkut hakkında yapılan çalışmalar. Turkish Studies (Elektronik), 6(1), 1339-1348.

Koca, K., & Uğurlu, S. (2010). Dede Korkut hikayelerinden hareketle Türk kültüründe erkek evlat olarak oğul kavramı. Akademik Bakış Dergisi, 22(1), 1-10.

Korkmaz, Z. (2004). Dede Korkut hikayelerinde dil-üslûp bağlantısı. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 46(1998/1), 101-112.

Öksüz, E. (2010). DEDE KORKUT DESTANLARINDAN BEGİL OĞLU EMREN DESTANI ÜZERİNE SİMGESEL BİR YORUM DENEMESİ. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, (05), 74-86.

Özcan, H. (2008). HALK EDEBİYATI METİNLERİNİN ÇOCUK EDEBİYATINA KAYNAK OLMASI VE ÖRNEKLEM OLARAK DEDE KORKUT HİKAYELERİ. Electronic Turkish Studies, 3(2).

Pfahl, N. L., & Wiessner, C. A. (2007). Creating new directions with story: Narrating life experience as story in community adult education contexts. Adult Learning, 18(3-4), 9-13.

Rossiter, M. (2002). Narrative and Stories in Adult Teaching and Learning. ERIC Digest.

Shahgoli, N. K., Yaghoobi, V., Aghatabai, S., & Behzad, S. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet yazması: İnceleme, metin, dizin ve tıpkıbasım. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 16(2), 147-379.

Şimşekler, N. (2011). DEDE KORKUT DESTANLARI HAKKINDA. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (25), 223-244.

Ünlü, S. & Yaşar, L. (2021a). Online Event Management on Twitter in the Covid-19 Pandemic Process: The Example of the Ministry of Culture and Tourism. Erciyes İletişim Dergisi, 8(2), 517-534.

Ünlü, S. & Yaşar, L. (2021b). Biyografik Filmlerde Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Liderlik Yaklaşımları: Tomiris, Elizabeth ve Cleopatra, Editör:Mihrican Aylanç (65-80) Kadın Odağında Toplumsal Cinsiyet Disiplinlerarası Yaklaşımlar, Yayın Yeri:Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi,

Yıldırım, D. (1998). Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler.

YILMAZ, E. (2006). Dede Korkut Kitabında Tasvir Dünyası. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 51(2003/1), 123-150.

Yücel, R. (2017). Yazılı kültür-dijital kültür bağlamında mesajın değişen yapısı (Örnek olay: Ana Britannica ansiklopedisi ile ekşi sözlük karşılaştırılması).

Zahidoğlu, V. (2000). Kitab-I Dede Korkut'un Metni Üzerine. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (15).

Zanichelli, G. Z. (2014). The Wolf: Between Oral and Written Culture in the Twelfth Century. Source: Notes in the History of Art, 33(3/4), 44-48.

ERMENİLERİN REVAN'A GÖÇ ETMESİ

THE MIGRATION OF ARMENIANS TO REVAN

Doktora öğrencisi, ***Erdal SEZGİ***

Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Genel Türk Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-0245-368X

ÖZET

Ağrı Dağı ile Alagöz Dağı arasında kalan, Aras Nehri'nin ikiye ayırmış olduğu Sad ve Sürmeli Çukuru'nu içine alan bölgeye Revan bölgesi denir. Revan Türk tarihi açısından önemli bir yer olan Kafkasya'da bulunmaktadır. Revan, Alagöz Dağı'nın güneydoğusunda deniz seviyesinden 1000 m yükseklikte kurulmuş bir yerdir. Revan bölgesi Kafkasya ile Anadolu arasında her zaman bir köprü görevi görmüştür. Revan, coğrafi konumundan dolayı büyük güçler tarafından sürekli ele geçirilmeye çalışılmıştır. Burası tarihsel zamanda birçok siyasi gücün egemenliği altına girmek zorunda kalmıştır. Bölge; Müslüman Araplar, Selçuklular, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular yönetiminden sonra Safevilerin hâkimiyeti altına geçmiştir. XVI. Yüzyıldan XVIII Yüzyıla kadar devletlerin bölgeyi ele geçirme mücadelesinde bu topraklar zaman zaman Osmanlı hâkimiyetinde de kalmıştır.

Kafkasya'da yayılmacı politika izlemeleri sonucunda Ruslar 1828 Türkmençay Antlaşması ile Revan bölgesini ele geçirmiştir. Rus devlet aklının planlaması sonucunda 1828 tarihi sonrası Azerbaycan topraklarına Ermeni nüfusu göç ettirilmiştir. Böylece Batı Azerbaycan topraklarında yeni bir Hıristiyan devletin temelleri atılmaya başlanacaktır. 1827-1829 savaşları sırasında ve sonrasında Ruslar, Revan bölgesindeki Müslümanları tarihi yurtlarından uzaklaştırılmaya başlamıştır. Bu durum bölgede korkunç bir kitlesel nüfus değişiminin yaşanmasına neden olmuştur. Rus ve Ermeni baskısına uzun süre dayanan bölgedeki Türkler, İran ve Osmanlı hudutlarına göç etmişlerdir. Bu göçlerin sebebi dışarıdan Revan topraklarına çok sayıda Ermeni nüfusunun göç ettirilmesi olmuştur. Revan'a 1828 yılında başlayan Ermeni göçü 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında hatta I.Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında artarak devam etmiştir.

XX. Yüzyılın başında Azerbaycan topraklarına dışarıdan yaptırılan Ermeni göçleri daha da artmıştır. Rus devleti Güney Kafkasya bölgesinde kendi çıkarları için Türk ve İslam unsuru bırakmak istemiyordu. Ruslar, Türksüz Azerbaycan toprağı oluşturmak için bu konuda Ermenilerden faydalanmıştır. I.Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı sonucun da etkisiyle Revan topraklarında Ermeni nüfus hızlı bir şekilde artmış ve Ermeniler burada çoğunluğu ele geçirmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Revan, Ermeniler, Türkler

ABSTRACT

The region between the Mount Ararat and Mount Alagöz, which includes the Sad and Sürmeli pits that the Aras River has divided into two, is called the Revan region. Revan is located in the Caucasus, which is an important place in Turkish history. Revan is a place established at an altitude of 1000 m above sea level in the southeast of Alagöz Mountain. The Revan region has always served as a bridge between the Caucasus and Anatolia. Due to its geographical location, Revan was constantly tried to be captured by the great powers. This place has had to come under the domination of many political powers in historical time. Area; After the rule of Muslim Arabs, Seljuks, Ilkhanids, Timurids, Karakoyunlus, Akkoyunlular, it passed under the rule of the Safavids. XVI. From the XVIII century to the 18th century, these lands remained under Ottoman rule from time to time during the struggle of the states to seize the region.

As a result of their expansionist policy in the Caucasus, the Russians captured the Revan region with the 1828 Turkmenchay Treaty. As a result of the planning of the Russian state mind, the Armenian

population was immigrated to Azerbaijan after 1828. Thus, the foundations of a new Christian state will be laid in the lands of West Azerbaijan. During and after the wars of 1827-1829, the Russians began to expel the Muslims in the Revan region from their historical homeland. This situation caused a terrible mass population change in the region. The Turks in the region, which had been under Russian and Armenian pressure for a long time, migrated to the Iranian and Ottoman borders. The reason for these migrations was the migration of a large number of Armenian populations to Revan lands. Armenian immigration to Revan, which started in 1828, continued increasingly after the 1877-1878 Ottoman-Russian War, even during and after the First World War.

XX. At the beginning of the century, Armenian emigration to Azerbaijan lands increased even more. The Russian state did not want to leave the Turkish and Islamic elements in the South Caucasus region for its own interests. The Russians benefited from the Armenians in this regard to create the Turkish-free Azerbaijani land. With the effect of the result of the First World War, the Armenian population increased rapidly in the Revan lands and the Armenians captured the majority there.

Key words: Revan, Armenians, Turks

SHUSHA, THE CULTURAL CAPITAL OF AZERBAIJAN, AS SKETCHED BY RUSSIAN ARTISTS OF THE 19th CENTURY

Gunay Gafarova

(PhD, associate professor)

Azerbaijan Tourism and Management University

Department of Social Sciences, Azerbaijan, Baku.

ORCID ID: 0000-0001-6702-6481

Azerbaijan has always been of interest to travelers, writers, historians and artists. Namely, they dedicated their best works to the Caucasus. Among them, it is especially necessary to note the names of artists - G. Gagarin and V. Vereshchagin. They studied the life, culture and history of the peoples of this region, which was little studied by both Russian and European researchers. They created numerous watercolors, drawings, sketches and pictures, which undoubtedly enriched their artistic heritage.

During various periods, traveling around the Caucasus, the artists visited Azerbaijan more than once, namely, Baku, Elizavetpol (Ganja), Shemakha, Irevan, Shusha and other cities. They were interested in the ancient monuments of the material culture of the entire Transcaucasus.

The artists spent several years in the Caucasus, with some interruptions. Of particular interest to us are drawings depicting representatives of various classes living in Karabakh, namely in Shusha. These portraits are notable for their ethnographic authenticity and vivid coloring.

Sketches of artists attract attention with their diverse themes. They are distinguished by emotionality, the second half of the 19th century was distinguished by deep realism and the desire of artists to identify the vices of the then reality.

V. Vereshchagin in the Caucasus was also engaged in teaching and self-education, but did not forget about the purpose of his trip. Many of his sketches relating to the Caucasian period were made in Shusha. They depict representatives of various strata of Azerbaijani society, streets, interiors of houses and madrasas, as well as religious rites. On some sketches, the names and titles of the people depicted are indicated. Depicting a local type, the artist clearly defines his class affiliation, ethnographic features. The artist paid special attention to the decoration and interior of the Shusha houses. These details are clearly reflected in his sketches.

PƏNAHƏLİ XAN VƏ ONUN ŞAH ƏSƏRİ-ŞUŞA ŞƏHƏRİ

PANAHALI KHAN AND HIS MASTERPIECE - CITY OF SHUSHA

Fil.ü.f.d Şəmsi Pənahoğlu

AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu

ORCID ID: 0000-0002-2758-331X

XÜLASƏ

Möhtərəm Prezidentimiz, Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin rəhbərliyi altında, 30 illik işğaldan sonra, müzəffər ordumuz tərəfindən çox qısa bir müddətdə-44 gün ərzində Qarabağın azad edilməsi ilə elmimiz qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri, bəlkə də, birincisi işğaldan azad olunmuş ərazilərin hər yönü ilə elmi əsaslarla öyrənilməsi və araşdırılmasıdır. Ölkə rəhbərlyinin 2022-ci ili "Şuşa ili" elan etməsi bu sahədəki məsuliyyətimizi daha da artırır.

Əslində, Azərbaycan özünün tarixi, kulturoloji, yerüstü və yeraltı sərvətləri, eləcə də, bütövlükdə, insan resursları və yetirdiyi tarixi şəxsiyyətlər baxımından dünyanın ən zəngin ölkələrindən biridir. Bu baxımdan onun dilbər guşələrindən biri olan Qarabağ bölgəsi də istisna təşkil etmir. Tarixən çox zəngin və zəngin olduğu qədər də keşməkeşli bir keçmişə malik olan Qarabağ, xüsusən, son 35 ildə burada gedən ictimai-siyasi, hərbi və geopolitik proseslər baxımından dünyanın ən qaynar nöqtələrindən biri olmuş və olmaqdadır.

Əlbəttə, tarixdə şəxsiyyətin rolu danılmazdır. Azərbaycan xalqı kifayət qədər tarixi şəxsiyyətlər yetirmişdir. Qarabağ kontekstində belə böyük şəxsiyyətlərdən biri, bəlkə də birincisi, Pənahəli xan olmuşdur. Bundan başqa, bir çox yaşayış məskənlərimiz vardır ki, onlar xalqımızın ictimai-siyasi, elmi-mədəni, hərbi, ümumilikdə, kulturoloji tarixində əhəmiyyətli rol oynamış və bəziləri bu gün də oynamaqdadırlar.

Bu araşdırmada Pənahəli xanın şəxsiyyəti və onun əsasını qoyduğu və şah əsəri olan Şuşa şəhəri tədqiqat obyektidir.

Bir neçəsi cənublu soydaşlarımız tərəfindən olmaqla, müxtəlif adlarla 20-yə qədər "Qarabağnamə" qələmə alınmışdır. Ancaq Qarabağdan çıxmış bir çox klassiklərimizin, o cümlədən, Y.V.Çəmənzəminli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Qasım bəy Zakir, Mirmöhsün Nəvvab, Üzeyir bəy Hacıbəyov və başqalarının yaradıcılıqlarının hər biri də ayrı-ayrılıqda "Qarabağnamə" hesab oluna bilər.

"Qarabağnamə"lərin əksəriyyəti Qarabağ tarixinin müəyyən kəsiyindəki hadisələri işıqlandırsa da, bəziləri ən qədim dövrlərdən başlayaraq, XX əsrin 90-cı illərində baş vermiş erməni işğalını ehtiva edir. Bu baxımdan Səməd Sərdariniyanın "قره باغ در گذرگاه تاریخ" ("Qarabağ tarixin gedişində") əsəri öz mükəmməlliyi və müfəssəlliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Çarizm Qafqazı, o cümlədən, Qarabağı ələ keçirəndən sonra, dövlətin tələbi ilə P.Butkov, H.Dubrovin, İ.Şopen, Şavrov, A.S.Qriboyedov və başqaları tərəfindən bu yerlərin, əsasən, iqtisadiyyat və təsərrüfat həyatına, o cümlədən, tarixinə dair bir sıra əsərlər yazılmışdır. Əlavə olaraq, Qarabağla bağlı çoxlu arxiv sənədləri, xülasə və məcmuələr də mövcuddur.

Strateji bir məsələ kimi, Pənahəli xanın şəxsiyyəti və Azərbaycan tarixindəki rolunun, eləcə də, Şuşa şəhərinin tarixinin daha geniş aspektdə araşdırılması, xüsusən, 44 günlük Vətən müharibəsində qəhrəman əsgərlərimizin Şuşanın alınmasında göstərdikləri şücaət və qəhrəmanlıqların tədqiqi, "Qarabağnamə"lər və digər aidiyyatı bütün mənbələrin tərcüməsi (ana dilində yazılanların elmi-tənqidi mətnlərinin hazırlanması), nəşri, təbliği, əsaslı bir şəkildə öyrənilməsi oduqca vacibdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Pənahəli xan, zaman, Qarabağ, "Qarabağnamə", kulturologiya.

ABSTRACT

One of the most important tasks facing our science as a result of the liberation of Karabakh in a very short period of 44 days by our victorious army under the leadership of our President, Supreme Commander-in-Chief Ilham Aliyev, is the detailed scientific study and exploration of the liberated territories. The announcement of 2022 as the "Year of Shusha" in the republic increases our responsibility in this area.

In fact, Azerbaijan is one of the richest countries in the world in terms of its historical, cultural, terrestrial and underground resources, as well as human resources and historical figures in general. From this point of view, the Karabakh region, one of the charming places, is no exception. Karabakh, which has a rich and tough history, has been and continues to be one of the world's hotspots, especially in terms of socio-political, military and geopolitical processes over the past 35 years.

Unquestionably, the role of personalities in history is undeniable. The people of Azerbaijan have produced many historical figures. One of such great, perhaps the first, personalities in the context of Karabakh was Panahali khan. Moreover, there are many settlements that have played an important role in the socio-political, scientific, cultural, military and cultural history of the Azerbaijani people as a whole, and some of them are still of great significance today.

The object of this research is the identity of Panahali khan and the city of Shusha, which he founded and known as his masterpiece.

About 20 "Karabakhnames" (Karabakh letters) have been written under different names, even by our southern compatriots so far. However, the works of many of our classics from Karabakh, including Y.V. Chamanzaminli, Abdurrahim bey Hagverdiyev, Najaf bey Vazirov, Gasim bey Zakir, Mirmohsun Navvab, Uzeyir bey Hajibeyov and others can be considered as "Karabakhname".

Although most of the "Karabakhnames" cover the events of a certain part of the history of Karabakh, some of them encompass the Armenian occupation from the earliest times, up to the 90s of the 20th century. From this point of view, Samad Sardarinia's work "قره باغ در گذرگاه تاریخ" ("Karabakh in the course of history") attracts attention with its perfection and details.

After the Tsarist conquest of the Caucasus, including Karabakh, at the request of the state, P.Butkov, H.Dubrovin, I.Shopen, N.İ.Shavrov, A.S.Griboyedov and others wrote mainly on the history and economic life of these places. Additionally, there are many archival documents, summaries and collections related to Karabakh.

As a strategic issue, a broader study of Panahali Khan's personality and his role in the history of Azerbaijan, as well as in the history of the city of Shusha, in particular, the study of the bravery and heroism of our valiant soldiers in the 44-day war, the translation of "Karabakhnames" and other relevant sources (preparation of scientific-critical texts in the native language), their publication, promotion and thorough study are of great importance.

Keywords: Azerbaijan, Panahali khan, time, Karabakh, "Karabakhname", culturology.

Möhtərəm Prezidentimiz, Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin rəhbərliyi altında, 30 illik işğaldan sonra, müzəffər ordumuz tərəfindən çox qısa bir müddətdə-44 gün ərzində Qarabağın azad edilməsi ilə elmimiz qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri, bəlkə də, birincisi, işğaldan azad olunmuş ərazilərin hər yönü ilə elmi əsaslarla öyrənilməsi və araşdırılmasıdır. Ölkə rəhbərlyinin 2022-ci ili "Şuşa ili" elan etməsi bu sahədəki məsuliyyətimizi daha da artırır.

Əslində, Azərbaycan özünün tarixi, kulturoloji, yerüstü və yeraltı sərvətləri, eləcə də, bütövlükdə, insan resursları və yetirdiyi tarixi şəxsiyyətlər baxımından dünyanın ən zəngin ölkələrindən biridir. Bu baxımdan onun dilbər guşələrindən biri olan Qarabağ bölgəsi də istisna təşkil etmir. Tarixən çox zəngin və zəngin olduğu qədər də keşməkeşli bir keçmişə malik olan Qarabağ, xüsusən, son 35 ildə burada gedən ictimai-siyasi, hərbi və geopolitik proseslər baxımından dünyanın ən qaynar nöqtələrindən biri olmuş və olmaqdadır.

Əlbəttə, tarixdə şəxsiyyətin rolu danılmazdır. Azərbaycan xalqı kifayət qədər tarixi şəxsiyyətlər yetirmişdir. Qarabağ kontekstində belə böyük şəxsiyyətlərdən biri, bəlkə də birincisi, Pənahəli xan olmuşdur. Bundan başqa, bir çox yaşayış məskənlərimiz vardır ki, onlar xalqımızın ictimai-siyasi, elmi-mədəni, hərbi, ümumilikdə, kulturoloji tarixində əhəmiyyətli rol oynamış və bəziləri bu gün də oynamaqdadırlar.

Bu araşdırmada Pənahəli xanın şəxsiyyəti və onun əsasını qoyduğu və şah əsəri olan Şuşa şəhəri tədqiqat obyektidir.

Tarixən, bir neçəsi cənublu soydaşlarımız tərəfindən olmaqla, müxtəlif adlarla 20-yə qədər "Qarabağnamə" qələmə alınmışdır. Ancaq Qarabağdan çıxmış bir çox klassiklərimizin, o cümlədən, Y.V.Çəmənzəminli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Qasım bəy Zakir, Mirmöhsün Nəvvab, Üzeyir bəy Hacıbəyov və başqalarının yaradıcılıqlarının hər biri də ayrı-ayrılıqda "Qarabağnamə" hesab oluna bilər.

"Qarabağnamə"lərin əksəriyyəti Qarabağ tarixinin müəyyən kəsiyindəki hadisələri işıqlandırsa da, bəziləri ən qədim dövrlərdən başlayaraq, XX əsrin 90-cı illərində baş vermiş erməni işğalını ehtiva edir. Bu baxımdan Səməd Sərdariniyanın "قره باغ در گذرگاه تاریخ" ("Qarabağ tarixin gedişində") əsəri öz mükəmməlliyi və müfəssəlliyi ilə diqqəti cəlb edir (12).

Çarizm Qafqazı, o cümlədən, Qarabağı ələ keçirəndən sonra, dövlətin tələbi ilə P.Butkov (4), H.Dubrovin (6), İ.Şopen (10; 11), Şavrov (Şavr), A.S.Qriboyedov (5) və başqaları tərəfindən bu yerlərin, əsasən, iqtisadiyyat və təsərrüfat həyatına, o cümlədən, tarixinə dair bir sıra əsərlər yazılmışdır. Əlavə olaraq, Qarabağla bağlı çoxlu arxiv sənədləri (3), xülasə (7) və məcmuələr (8) də mövcuddur.

N.Axundovun da çox haqlı olaraq vurğuladığı kimi, ensiklopedik alim Abbasqulu ağa Bakıxanov özünün "Gülüstani-İrəm"ində ilə ilk dəfə olaraq xalqımızın tarixini bütöv halda, onun siyasi və coğrafi mövqeyi nəzərə alınmaqla işıqlandırmışdır. Adıgedən əsər, Qarabağın antik, qədim, orta əsrlər tarixini, o cümlədən, Qarabağ bəylərbəyliyi və Qarabağ xanlığı dövrünün mürəkkəb hadisələrini işıqlandırmaqda da əvəzsiz mənbədir (1, 21).

"Qarabağnamə"lərin araşdırılması və tədqiqinə hələ sovet dövrünün sonlarında-keçmiş SSRİ-nin dağılması ərəfəsində, senzuranın mövcud olduğu bir vaxtda vətənpərvər alimlərimiz A.Fərzəliyev (2) və N.Axundov (1) tərəfindən başlanılmışdır.

Yuxarıda sadalanan mənbələrdə Pənahəli xan və Şuşa şəhəri ilə bağlı müəyyən məlummatlar olsa da, "Pənahəli xan və onun şah əsəri-Şuşa şəhəri" mövzusu ayrıca və mükəmməl olaraq ələ alınmamışdır.

Pənahəli xanın əvvəlki adı Pənahəli bəy olmuşdur. O, Qarabağ xanlığının əsasını qoymuşdur. Pənahəli xan Nadir şahın sərkərdələrindən biri və carçısı olmuş, Cavanşir süvariləri ilə osmanlıları Qarabağdan qovub çıxarmış, Hindistanın fəthində Nadir şahla birlikdə döyüşmüşdür. Ancaq Pənahəli bəyin, Nadir şahın eşikağası (təqribən, daxili münasibətlər, qismən də, xarici işlər naziri vəzifəsinə uyğun gəlir) olan böyük qardaşı Fəsləli bəy, şahın qəzəbinə tuş gəlib edam olunandan sonra Pənahəli bəy, Nadir şahın ona qarşı olan qəzəbli baxışlarından və rəftarından başa düşdü ki, onu da qardaşının aqibəti gözləyir. Ona görə də ordudan fərar edib Qarabağa gəlmiş və burada qiyam qaldırmışdır. Bundan sonra Nadir şah, Pənahəli bəyin və digər qiyamçıların qətlinə fərman vermişdi.

Pənahəli bəy, Nadir şahın fərmanından sonra öz qiyamçı tərəfdarları ilə anadan olduğu dağlıq əraziyə çəkilmiş, yarımfərari həyatı yaşayaraq, Nadir şahın ölümünə qədər dövlət strukturları ilə müharibə və mübarizə aparmışdır.

Mirzə Camal Cavanşir "Qarabağnamə"sində yazır ki, mərhum Pənahəli xanın əsl-nəcabəti Dizağın Cavanşir elindəndir. Bu el qədimdə Türküstandan gəlmişdir. O, Bəhmənli elinin qollarından olan Sarıcalı tayfasındandır. Pənahəli xanın əcdadları Cavanşir eli arasında sayılıb-seçilən, varlı və rəhmli insanlar olmuşlar.

1747-ci ildə Nadir şahın ölümündən sonra Cavanşir, Kəbirli, Otuz iki tayfaları və Gürcüstan əhalisinin, Nadir şah tərəfindən Xorasana köçürülmüş bir hissəsi Xorasandan Qarabağa geri döndülər. O vaxta qədər orda-burda yaşayan Pənahəli xan, həmvətənləri geri dönəndə onları öz himayəsinə aldı; yer-yurdla təmin etdikdən sonra ehtiyaclarını qarşılamaq üçün əlindən gələni elədi.

Geri dönənlərin yerləşdirilməsi zamanı Pənahəli xanın təşkilatçılıq qabiliyyəti aydın şəkildə üzə çıxdı. Onun xidmətləri, Nadir şahın qardaşı İbrahim xanın oğlu Əliqulu xanın sərkərdələrindən olan Əmir Aslan bəyə də çatdı və o, bu barədə Əliqulu xana məlumat verdi. Nadir şahın ölümündən sonra Əliqulu xan, Adil şah adı ilə ölkəni idarə edirdi. Əmir Aslan xan, Pənahəli bəyi görmək arzusu ilə gəlib, onunla görüşdü. Həmin günün axşamı Pənahəli bəyə sultan[1], növbəti gün isə xan titulu verdi və ondan istədi ki, Adil şaha itaət etsin. Əmir Aslan xan bu barədə Adil şaha məlumat verdi. Adil şah Pənahəli bəyə xanlıq verilməsi barədə fərmanla birlikdə ona qiymətli xalat, cəvahir işləməli qılınc və çoxlu hədiyyə göndərdi.

Səfəvilər zamanından Pənahəli xanın Qarabağ xanı olmasına qədər Qarabağın müxtəlif əraziləri Gəncə bəylərbəyinə tabe idi. Pənahəli xan Qarabağ xanlığını yaradandan sonra o, güclü bir xanlığa çevrildi və bu regionun ictimai-siyasi həyatında əhəmiyyətli rol oynadı.

Pənahəli xan öz hakimiyyətini möhkəmlətməkdən ötrü mühüm tədbirlər gördü. O, bu çərçivədə 3 möhkəm qala inşa etdirdi. Sonrakı tarixi hadisələr göstərdi ki, onun gördüyü tədbirlər necə böyük bir uzaqgörənliklə həyata keçirilmişdi. Çünki onun tikdirdiyi qalalar düşmən üçün əlçatmaq olmuş və onların məğlub edilməsində əvəzsiz rol oynamışdı.

Pənahəli xan, qonşu xanların onun torpaqlarına təcavüz edəcəklərini ön görmüşdü. Bu üzdən də öz ailəsini və qohumlarını təhlükəsiz şəkildə yerləşdirə biləcəyi münasib bir qala tikdirməyi planlaşdırmışdı. Bunun üçün o, Kəbirli mahalındakı Bəyat qalasının binasını uyğun görmüş və qısa müddətdə bu qalanın ətrafına möhkəm bir hasar çəkdirmiş, onun həndəvərində isə dərin bir xəndək qazdırmış, qalanın içində bazar, hamam, məscid tikdirmişdi. Pənahəli xan ailə üzvlərini, yaxınlarını, qohum-əqrabadakı ağsaqqalları bu qalada məskunlaşdırmışdı. Ətraf vilayətin bəzi sakinləri, hətta Təbriz, Ərdəbilin bir çox sakinləri və sənətkarları Pənahəli xanın qabaqcıl, xoşrəftar və xeyirxah bir insan olmasını eşidərək, öz ailələri ilə Bayat qalasına yerləşirdilər. Bəyat qalasının bərpası və inşası 1748-ci ildə başa çatmışdır.

Bayat qalası möhkəmləndirildikdən və onun əhalisi artdıqdan sonra Şirvan və Şəki hakimləri birləşərək, böyük bir ordu ilə Bəyat qalasını mühasirəyə aldılar. Pənahəli xan 2-3 gündən bir güclü və təcrübəli süvariləri ilə qaladan çıxır, qala ilə düşmən arasındakı böyük meydanda düşmən qüvvələri ilə qəhrəmancasına vuruşurdu. Beləliklə də, o, qalib gəldi.

Bəyat qalasının mühasirəsi bir ay çəkdi. Şirvan və Şəki xanları, Pənahəli xanın qarşısında aciz qalmışdılar. Onlar hər gün ordularındakı insanların öldürüldüyünü, mallarının qarət edildiyinin, at və uzunqulaqlarının sayının azaldığını müşahidə edirdilər. Sonunda, onlar kor-peşiman Bəyat qalasının mühasirəsindən əl götürdülər və öz yerlərinə geri döndülər. Zamanın bişmiş və təcrübəli bir şəxsiyyəti, hərbi və siyasi xadimi-Şəki xanı Hacı Çələbi mühasirədən geri dönərkən demişdi: "Pənahəli xan bir xan idi. Biz gəldik, onunla vuruşduq, bir iş görə bilmədik. İndi biz onu şah etmişik və geri dönürük".

Mirzə Camal Cavanşir, Pənahəli xanın tikdirdiyi ikinci qala haqqında yazır ki, Xaçın camaatı Pənahəli xanla düşmənçilik etdiklərinə görə, Pənahəli xan onların Ballı qayadakı sığınacaqlarına hücum edir və oranı ələ keçirir. Bu hadisədən sonra hazırda Şah bulağı adı ilə tanınan Tərnəkut qalasını tikdirmək qərarına gəlir. O, bu qalanı böyük bir çeşmənin yaxınlığında tikir. Qalanın ətrafında isə təpələr üzərində hasar ucaltdırır, bazar, meydan, hamam və məscid inşa etdirir. 1751-ci ildə Pənahəli xan, sənətkarların ailələrini, tayfa ağsaqqallarını, yaxınlarını və ətrafındakı insanları oraya köçürür.

Pənahəli xan 3-4 il müddətində Şah bulağı qalasında yaşayır. Onun qüdrəti, hərbi gücü və müstəqillik şöhrəti günbəgün artır və ətrafa yayılır. Şirvan, Şəki, Gəncə, İrəvan, Naxçıvan, Təbriz və Qaradağ xanları, Pənahəli xana məktub və nümayəndələr göndərərək, onunla dostluq və müttəfiq olmaq istədiklərini bəyan edirlər. Pənahəli xan onlardan bəziləri ilə qohumluq münasibəti yaradır.

Bu arada Pənahəli xan belə qərara gəlir ki, Gəncə, İrəvan, Naxçıvan, xüsusən də, Ərdəbil vilayətlərini ələ keçirsin. O, qısa müddtdə bu xanlıqların bəzilərini zorla, bəzilərini isə məktub və nümayəndə göndərməklə və qohumluq münasibətləri yaratmaqla özünə tabe edir, vilayət xanlarının övladlarından bir neçə nəfəri girov kimi Şah bulağı qalasında saxlayır.

[1] XVIII əsrdə sultan titulu feodallara verilirdi və rütbə baxımından xandan kiçik idi.

Məhəmməd Həsən xan Qacarın güclənməsi və İranda baş verən hadisələr Pənahəli xanı daha çox müdafiə tədbirləri görməyə vadar edir. Bu çərçivədə o, Azərbaycanın siyasi, ictimai və mədəni həyatında mühüm və önəmli rol oynamış və bu gün də oynamaqda davam edən Şuşa şəhərini tikdirir. Əvvəllər o, banisinin şərəfinə Pənahabad kimi məşhurlaşmışdı və tezliklə böyük bir şəhərə çevrilir.

Maraqlıdır ki, Şuşa qalasının açarları gümüşdən düzəldilmişdir.

Mirzə Camal Cavanşir Şuşa qalasının necə tikilməsi ilə bağlı yazır ki, Pənahəli xanın başbilən yaxınlarından bir neçə nəfəri, onun göstərişi ilə gedib, qala tikiləcək ərazini və onun ətrafını nəzərdən keçirdilər. Qala tikiləcək yerdə 2-3 çeşmədən başqa axar su yox idi. Bu çeşmələrin suyu qalada yaşayacaq insanlara bəs etməzdi. Ona görə də suyun mövcud olduğu güman olunan yerlərdə quyular qazıldı. Məlum oldu ki, ərazinin bir çox yerlərində çoxlu sayda su quyusu qazmaq olar. Bu məlumatı Pənahəli xana çatdırdılar. Buna sevinən Pənahəli xan yaxınlarından bir neçə nəfərlə qala tikiləcək əraziyə gəldi, məntəqə ilə tanış olandan sonra xoş niyyətlə qalanın inşası başladıldı.

1756-cı ildə Şuşa qalası artıq hazır idi. Əyanların, məliklərin, yaxınların, kəndxudaların ailələri və Şah bulağında yaşayan bütün rəiyyət ailələri qalaya köçürüldü və burada yerləşdirildi. Əvvəllər qalanın ərazisi Şuşa kəndin sakinlərinin otlaq və əkin yeri olmuşdu. O, Şuşa kəndin şərq tərəfində ondan 6 verst məsafədə yerləşir.

Şuşa qalası görünüşünə görə, mal quyruğu kimi üzü yuxarı uzanıb gedir. Onun sonu sərt sıldırım qayalıqlara çıxır. Bu sıldırımlar onu divar kimi əhatə edir. Sıldırımların aşağısında kifayət qədər dərin Xəzinə dərəsi adlı dərə yerləşir. Dərənin bu tərəfindən piyada aşağı enib və o biri tərəfindən yuxarı qalxmaqla çox çətinliklə qalaya daxil olmaq olar, ancaq dərədən çay axır. Çayın üzərində bir dəyirman mövcuddur. Dərə elə də enli deyildir. Top və güllə mərmisi dərənin bir tərəfindən o biri tərəfinə rahat yetişir. Dana quyruğuna bənzər bu ərazinin o tərəfdən sonu yüksəkliklərlə tamamlanır. Bu yüksəkliyin adı Könüllü təpəsidir. Bu başın bir tərəfi çox sərt enişli və yolu dardır. Qədimdə bu ərazi meşə və istifadəsiz olmuşdur. Onun dörddə bir fərsəxliyində Şuşakənd yerləşmişdir.

Şuşada Pənahabad adlı gümüş sikkəkər kəsilmişdir. Sikkələrin bir üzündə "Pənahabad", o biri üzündə isə "Ləiləhəilləlah Məhəmməd rəsüləllah və əleyha vəliullah" yazılmışdır. Onların çəkisi bir misqal idi. Əvvəllər belə sikkənin qiyməti bir abbasiyə[2] (4 şahi), sonradan isə on şahiyə bərabər olmuşdur. Pənahabad adı tələffüzdə Pənabad kimi deyilmiş və Müzəffərəddin şahın hakimiyyətinin sonuna qədər bu ad işlənmişdir. Ondan sonra da İran Azərbaycanında 10 şahılıq sikkələrə pənabad deyilmişdir.

Pənahabad şəhəri gündən-günə, ildən-ilə böyümüş və abadlaşmışdır. Zaman-zaman Pənahabad qalası və Pənahəli xan qalası ixtisar edilərək Qala adı ilə əvəz olunmuşdur. Burada bəzən Qala əvəzinə Şuşa qalası ifadəsi də işlədilir. Az sonra Şuşa qalası Şuşa, yaxud da Şişə adı ilə əvəz olundu. Mehdiqulu xan Şuşaya həsr etdiyi şeirdə onun qəribə ab-havası olduğunu qeyd etmiş, burada yeri olanı xoşbəxt adlandırmışdır.

Şuşa şəhəri tikiləndən 1 il sonra Məhəmməd Həsən xan Qacar böyük bir ordu ilə Arazın şimalına hücum çəksə də, Xatundan o tərəfə keçə bilmədi. Urmiyanın hakimi Fətəli xan Əfşarın da bir-birinin ardınca Qarabağa hücum etməsi bir nəticə vermədi.

1756-cı ildə Fətəli xan Əfşar Qarabağa hücum etdi. O, möhkəm Şuşa qalasını ələ keçirə bilmədi. Lakin qalanın mühasirəsinin uzun sürməsi ilə qaladakıların ərzaq ehtiyatı tükəndi. Ona görə də Pənahəli xan, Fətəli xan Qacarın təbəəliyini qəbul etməyə və oğlunu ona girov verməyə razı oldu.

Bu arada Kərim xan Zənd İranın bir çox regionlarını ələ keçirdi və Azərbaycanı işğal etmək fikrinə düşdü. Fətəli xan Qacar onunla müharibə etməyə məcbur oldu. Baş verən ağır döyüşdə Fətəli xan Qacarın ordusu qalib gəlsə də, ondan əvvəl Məhəmməd Həsən xan Qacarla döyüşlərdə çoxlu tələfat verdiyinə görə, qələbəni axıra çatdıra bilmədi. O, Şirazda Kərim xan Zəndə döyüşdə məğlub oldu.

Kərim xan Zəndin növbəti düşməni Fətəli xan Əfşar idi. Kərim xan Zənd, Fətəli xan Əfşarın siyasətindən narazı olan Azərbaycan xanları ilə əlaqə yaratdı. Nəticədə 1761-ci ildə Qarabağ xanı

[2] O dövrün pul vahidi

Pənahəli xanın ordusu Kərim xan Zəndin ordusuna qoşuldu. Bu, Kərim xan Zəndin Fətəli xan Əfşara qalib gəlməsinə səbəb oldu.

Kərim xan Zənd Azərbaycandan Farsa və Şiraza qayıdan zaman Azərbaycanın bəzi mötəbər əmirlərini də özü ilə apardı. Onların arasında Qarabağ hakimi Pənahəli xan da var idi. Pənahəli xan, Kərim xan Zəndin ölümündən bir neçə il qabaq 12 avqust 1763-cü ildə təbii bir ölümlə dünyasını dəyişdi. Onun cənazəsini təntənəli bir mərasimlə Ağdama gətirdilər. Burada öz şəxsi mülkündə dəfn etdilər.

Pənahəli xanın geyimi hazırda Bakıda Nizami muzeyində qorunub saxlanır. Bu geyimin üzərində Quranın bütün ayələri yazılmışdır. Pənahəli xanın sağlığında belə bir şayiə dolaşmışdır ki, bu geyimə heç bir silah təsir etmir.

Azərbaycan Respublikasının tanınmış yazıçısı Mustafa Çəmənli "Xallı Gürzə" romanında Pənahəli xanın keşməkeşli həyatını təsvir etmiş, əsərin sonunda belə bir epizod vermişdir:

- Oğlum, at ayaqlarının səsini eşidirsən?

- Eşidirəm, ata, ancaq süvarini görə bilmirəm.

- Onu ürək və bəsirət gözü ilə görmək mümkündür. O tək atlı 2 əsrdən artıqdır ki, at üstündə yol gedir. Ən azından bir neçə əsr bundan sonra da beləcə yəhər üstündə gələcəyə doğru atını dördnala çapacaqdır.

"Xallı Gürzə" romanı ürək dağlayan bu bayatı ilə bitir:

Burdan bir atlı keçdi,
Atın oynatdı, keçdi,
Gün kimi işıq saçdı,
Ay kimi batdı, keçdi.

Pənahəli xan Cavanşir Qarabağın və bütövlükdə, Azərbaycan tarixinin həssas dövrlərindən birində böyük tarixi rol oynamış, özündən sonra ölməz və parlaq yadigarlar qoymuş, hətta sağlığında əfsanəvi bir şəxs hesab olunmuşdur. Onun şah əsəri-Şuşa şəhəri isə xalqımızın ədəbiyyat, mədəniyyət və qeyrət simvoluna çevrilmişdir.

NƏTİCƏ

Strateji bir məsələ kimi, Pənahəli xanın şəxsiyyəti və Azərbaycan tarixindəki rolu, Şuşa şəhərinin tarixinin əsaslı bir şəkildə araşdırılması, xüsusən, 44 günlük Vətən müharibəsində qəhrəman əsgərlərimizin Şuşanın alınmasında göstərdikləri şücaət və qəhrəmanlıqların tədqiqi, "Qarabağnamə"lər və digər aidiyyatı bütün mənbələrin tərcüməsi (ana dilində yazılanların elmi-tənqidi mətnlərinin hazırlanması), nəşri, təbliği, əsaslı bir şəkildə öyrənilməsi olduqca vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov Nazim. Qarabağ salnamələri. Bakı: Yazıçı. 1989. 232 s.

2. Qarabağnamələr. I kitab. Tərtibçi: A.Fərzəliyev. Bakı: Şərq-Qərb. 2006. 216 s.

3. Акты, собранные Кавказской Археологической комиссией. Архив Главного Управления Наместника Кавказа. Под редакцией А.Берже. Тифлис. 1866 и сл. гг.

4. Бутков П.Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг. чч. I, II, III. СПБ. 1869 и сл. гг.

5. Грибоедов А.С. Сочинения. В двух томах. т. 2. Москва: Правда. 1971 г.

6. Дубровин Н. История войны и владычества русских на Кавказе. Томы. От 1803 г. Т. I. СПБ. 1871.

7. Обозрение Российских владений за Кавказом в статическом, этнографическом и финансовом отношениях. СПб: Типография департамента внешней торговли. 1836. Ч. 3. Т. III.

8. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа.

9. Шавров Н.И. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам. Санкт-Петербург. 1911 г.

10. Шопен И. Исторический памятник состояния Армянской-области въ эпоху ея присоединения къ Российской-империи. Санктпетербург. 1852.

11. Шопен И. Кавказ и его обитатели. СПБ. 1866.

12. صمد سرداری نیا. قره باغ در گذرگاه تاریخ. تبریز: ندای شمس. 2006 . 547 ص.

QARABAĞDA MƏHV EDİLƏN MUZEYLƏRİMİZİN YENİDƏN BƏRPASI VƏ TARİXİ İRSİMİZİN TƏBLİĞİ

Asadova Ayten Vagif

Sumgait State University

ORCID ID: 0000-0002-5067-1393

ÖZƏT

Açar sözlər : Qarabağ, abidə, işğal, muzey, qələbə, eksponat.

Muzeylər tarixi, maddi və mənəvi dəyəri olan əşyaların, eksponatların saxlanıldığı, qorunduğu, sərgiləndiyi, öyrənildiyi yerdir. Muzeylər eyni zamanda hər bir xalqın tarixini əks etdirir. Birinci Qarabağ müharibəsində Qarabağda olan muzey eksponatlarının əksəriyyəti Ermənistana daşınmışdır.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçılıq siyasəti nəticəsində (1991-1993-cü illər) işğal edilmiş ərazilərdə bizə məxsus bütün maddi və mədəni irs tamamilə məhv edilib. 30 ilə yaxın işğal dövründə yağı düşmən Azərbaycana məxsus yerli, dünya və ölkə əhəmiyyətli abidələri məhv etmiş, muzey eksponatlarını Ermənistana daşımış və digər hissəsini isə məhv etmişdi. Hətta mənimsənilən eksponatlar Ermənistan muzeylərində onlara məxsus eksponat kimi sərgilənmiş, bir qismi isə Avropa hərraclarında ən qiymətli əşya kimi satılıb. Ermənistanın bu vəhşi siyasəti nəticəsində Qarabağda 22 muzey yerlə yeksan edilmişdir . Ümumilikdə 31 muzeydən 29 rəsmi statusla və 2- si Şuşada olan (Daş sənətkarlıq muzeyi və Molla Pənah Vaqifin məqbərə muzey kompleksi) fəaliyyət göstərmişdir. İşğal dövründə Qarabağda bütün Tarix Diyarşünaslıq Muzeyləri ilə yanaşı, tarixi abidələrdə, hətta arxeoloji abidələrdə məhv edilmişdi. Əhalinin şəxsi evlərində saxlanılan 100 minlərlə dekorativ tətbiqi sənət nümunələri, qədim əşyalar, tikmələr, kilimlər, xalçalar, zərgərlik məmulatı, xüsusi tikmə naxışlı geyimlər məhv edilmişdir. Təkcə Şuşa şəhərində fəaliyyət göstərən muzeylərdən Xalça muzeyinin və Bülbülün ev muzeyinin eksponatlarının bir qismi qurtarıla bilmişik. Qalan bütün muzeylərdən əsər əlamət yoxdur. Ermənilər işğal dövründə Xocalı –Gədəbəy mədəniyyətinin qədim beşiyi olan Xocalı kurqanlarını texnika vasitəsi ilə darmadağin etdilər.Azıx mağarasında qanunsuz tədqiqat apardılar. Qarabağın müxtəlif çeşnilərində toxunan Azərbaycan xalçaları oğurlanaraq xarici ölkələrə erməni sənətkarlığının nümunələri kimi təqdim edilmişdir.

Açıq hava arxeoloji muzeylərinin və Tarix Diyarşünaslıq muzeylərinin yenidən təşkili uzun illər yayılan erməni yalanlarını ifşa edəcək. İşğal muzeylərinin yaradılması nəinki, Azərbaycanda eləcə də, bütün regionda Ermənistanın işğalçılıq siyasəti zəminində həyata keçirdiyi vandalizm siyasətini öyrənmək istəyənlər üçün qiymətli bir məkan olacaq.

ABSTRACT

Keywords: Karabakh, monument, occupation, museum, victory, exhibit.

Museums are places where historical, material and spiritual values, exhibits are stored, preserved, exhibited and studied. Museums also reflect the history of each nation. During the First Karabakh War, most of the museum exhibits in Karabakh were transported to Armenia.

As a result of Armenia's policy of aggression against Azerbaijan (1991-1993), all our material and cultural heritage in the occupied territories has been completely destroyed. During the occupation for almost 30 years, the enemy destroyed local, world and national monuments of Azerbaijan, transported museum exhibits to Armenia and destroyed the rest. Even the appropriated exhibits were exhibited in Armenian museums as their own exhibits, and some were sold as the most valuable items at European auctions. As a result of this savage policy of Armenia, 22 museums were destroyed in Karabakh. In total, 29 of the 31 museums had official status and 2 were in Shusha (Museum of Stone Arts and the Mausoleum of Molla Panah Vagif). During the occupation of Karabakh, along with all the Museums of

History and Ethnography, historical monuments and even archeological monuments were destroyed. Hundreds of thousands of decorative applied arts, antiques, embroideries, rugs, carpets, jewelry, clothes with special embroidery patterns kept in private houses were destroyed. Only some of the exhibits of the Carpet Museum and Bulbul's House Museum have been recovered from the museums operating in Shusha. There are no artifacts from all the other museums. During the occupation, the Armenians destroyed the Khojaly mounds, the ancient cradle of Khojaly-Gadabay culture, by technical means. They conducted an illegal investigation in the Azykh cave. Azerbaijani carpets woven in different flavors of Karabakh were stolen and presented to foreign countries as examples of Armenian craftsmanship.

The reorganization of open-air archeological museums and museums of history and ethnography will expose the Armenian lies that have been spread for many years. The establishment of occupation museums will be a valuable place not only in Azerbaijan, but also in the whole region for those who want to study the policy of vandalism pursued by Armenia on the basis of the policy of aggression.

ESTABLISHMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COOPERATION IN THE FIELDOF SCIENCE, EDUCATION WITH THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE STATE OF ISRAEL

Mammadova Samira Isgandar

Doctor of philosophy in historical sciences, Senior teacher of the department of history and its teaching methods

Sumgait State University

ORCID ID: 0000-0003-0675-9248

ABSTRACT

The purpose of the article is to study the cooperation between the Republic of Azerbaijan and the State of Israel in the field of science and education. In 1991-2008, the Republic of Azerbaijan and the State of Israel signed documents on cooperation in science and education and established a relevant legal framework. The main purpose of cooperation in science and education was to establish effective, mutually beneficial relations between the scientific and educational institutions of the two countries, to benefit from each other's achievements and to apply technical innovations. Scientific and technical departments and technical production enterprises of Azerbaijan and Israel took part in the scientific and technical cooperation. The documents signed between the ministries, science and educational institutions formed the legal framework of science, education and technical cooperation and enabled its development. The Azerbaijan National Academy of Sciences has played an important role in scientific relations. Thus, the employees of ANAS participated in the theoretical school on economic theory organized in Israel in 1992.

Result: Relations between the Republic of Azerbaijan and the State of Israel in the field of science and education have not been wide enough. Relations have been established between education and science departments, a legal framework has been established, forms of cooperation have been identified, and student and specialist exchanges have been carried out. However, cooperation in science and education was below the potential of the parties and has a great potential.

Application importance: this material can be used in lectures and seminars in higer education institutions.

Açar sözlər: Azerbaijan, Israel, cultural relations

Makalenin amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti ile İsrail Devleti arasındaki bilim ve eğitim alanındaki işbirliğini incelemektir. 1991-2008 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti ve İsrail Devleti bilim ve eğitim alanında işbirliğine ilişkin belgeler imzalamış ve ilgili yasal çerçeveyi oluşturmuştur. Bilim ve eğitimde işbirliğinin temel amacı, iki ülkenin bilim ve eğitim kurumları arasında etkili, karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler kurmak, birbirlerinin başarılarından yararlanmak ve teknik yenilikleri uygulamaktı. Bilimsel ve teknik işbirliğinde Azerbaycan ve İsrail'in bilimsel ve teknik bölümleri ve teknik üretim işletmeleri yer aldı. Bakanlıklar, bilim ve eğitim kurumları arasında imzalanan belgeler, bilim, eğitim ve teknik işbirliğinin yasal çerçevesini oluşturmuş ve gelişmesini sağlamıştır. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, bilimsel ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Böylece AMİA (Azerbaycan Milli İlmler Akademisi) çalışanları 1992 yılında İsrail'de düzenlenen ekonomik teori üzerine teorik okula katıldılar.

Sonuç: Azerbaycan Cumhuriyeti ile İsrail Devleti arasındaki ilim ve eğitim alanındaki ilişkiler yeterince geniş olmamıştır. Eğitim ve bilim bölümleri arasında ilişkiler kurulmuş, yasal çerçeve oluşturulmuş, işbirliği biçimleri belirlenmiş, öğrenci ve uzman değişimi gerçekleştirilmiştir. Ancak bilim ve eğitimde işbirliği tarafların potansiyelinin altında kaldı ve büyük bir potansiyele sahip.

Uygulamanın önemi: Bu materyal, yüksek öğretim kurumlarında ders ve seminerlerde kullanılabilir.

Açar sözlər: Azerbaycan, İsrail, kültürel ilişkiler

ADAPTATION OF IMMIGRANTS FROM MUSLIM COUNTRIES AS A SECURITY FACTOR IN WESTERN EUROPE

Orynbekov K.S., Turkhanova A.Z.*

Kazakhstan, Nur-Sultan

**Student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Department of International Relations, specialty - 7M030107 International Relations, Kazakhstan, Nur-Sultan*

***Candidate of Political Sciences, Acting Associate Professor of the Department of International Relations of the L.N. Gumilyov Eurasian National University*

ANNOTATION

Mass immigration to Western European countries, which began in the XX century and continues to this day, has caused a lot of problems. The large flow of immigrants from different regions of the Muslim world to the countries of Western Europe undoubtedly has an impact on all spheres of public life. Islam, the world's youngest religion, is spreading faster than all other faiths. The share of Muslims in the population of Western European countries is steadily growing. Therefore, one of the global problems is the need to integrate Muslim immigrants into the host society, to build an intercultural dialogue.

Over the past decades, migration processes have become global. The sharp increase in the scale of migration flows was due to the processes of globalization and, above all, economic circumstances. The movement of labor from the "third world" states to where there is a shortage of labor supply in the labor market increased the degree of interdependence and mutual influence of societies and countries. Western Europe has become one of the most important centers of attraction for migrants. In the post-war period, its needs for foreign labor to restore the destroyed economy contributed to the beginning of mass migration to the region. The problem of accepting immigrants, primarily from Muslim countries, has become particularly relevant for former colonial powers, in particular Great Britain, France, and the Netherlands. This problem did not bypass Germany either, for the post-war reconstruction of which a large number of workers were required.

Keywords: migration, immigration, European Union, refugees, immigrants, Muslim countries, western Europe.

Migration processes are a factor determining such a concept as "political transformations". This term refers to the process of change in the political system. Among the main properties of the political transformations of the European political system is a dependent position on internal and external factors, spontaneity, uncertainty of the process. And among the factors of political transformations, institutional uncertainty is highlighted, which is caused by the uncertainty of political institutions, socio-cultural dynamics, expressed by the presence of various kinds of religious, ideological, moral traditions and principles existing on the territory of one state.

Mass migration processes are characteristic phenomena of the modern life of the world community. Migration, considered as a factor of political transformations, can serve as an accelerator of destructive processes. Therefore, not only Western European countries, but also other states of the world are faced with the need to create a new, improved form of migration policy.

From a legal point of view, migration policy on the territory of the European Union is carried out at two levels: the legislative framework of the EU member states and EU regulations.

The main problem is that often the interests of the community, of any international organizations contradict the national interests of countries. As a result, some legal acts and resolutions adopted at international conferences cannot enter into force due to the fact that they have not been ratified by some States parties to the treaties.

Migration policy at the regional level is characterized by its duality, expressed in two aspects. The first problem is that in the conditions of the modern world, the development of regional integration, there is a liberalization of migration policy. Liberalization is manifested in the appearance of "transparent borders" on the territory of regional associations, ensuring the freedom of movement of the population and labor force across the internal borders of these associations. But at the same time, more and more countries are taking more decisive and tough measures against immigrants from poor countries. This behavior is explained by various aspects of national security and political stability.

The second problem is that the priorities and goals of the integration association often do not coincide, and sometimes even contradict the interests of individual countries. An example of such a contradiction can be the attitude of Great Britain towards joining the European Union in 1973, which was of a special nature, which in turn was reflected in the fact that in the future Great Britain did not sign the Schengen Agreement.

If we talk about migration policy at the national level, it should be noted that at various stages of historical development, either the emigration or immigration component prevails in the country's migration policy. Speaking about the modern state migration policy, its immigration component should be noted, since many countries of the world pay more attention to what those people who enter their country are, namely: their nationality, political beliefs and preferences, professional qualifications, age, marital status, etc.

At the present stage in the policy of the European Union, there are four main areas aimed at regulating immigration and migration processes within the union. Among them: principles that regulate the free movement of individuals within the "single market"; principles that define the rules for the reunification of families and migrant workers from those states that are not members of the European Union; management of humanitarian immigration; control of border policy (regarding external borders).

The regulation of migration processes in the European Union is based on the principle of subsidiarity. The legal basis for the implementation of the migration policy of the European Union consists of various international treaties, charters, directives, agreements and legislative bases of the participating countries.

In the modern migration policy of the European Union, some common features and trends can be identified: the removal of barriers to migration within the European Union by both EU citizens and citizens of other developed countries within the union, but the formation of barriers to immigration within the EU by citizens of other, third developing countries.

Currently, attempts are being made to unify migration policy, but despite this, individual European states are still forced to cope alone with massive flows of immigrants (especially in the southern and western countries of the European Union). This state of affairs often leads to political disputes and conflicts among States.

Initially, the migration policy of Western countries was formed taking into account the solution of the problems of the post-war catastrophe. Basic international rules and norms, including freedom to choose a place of residence, prohibitions on expulsions, inadmissibility of discrimination against migrants, the right to judicial protection, guarantees for asylum, are enshrined in the following international documents: "Charter of the International Organization for Refugees" (1948), "Declaration of Human Rights" (1948 G.), "Convention on the Status of Refugees" (1951), "International Covenant on Civil and Political Rights" (1966)1. According to its ideology, the migration policy of Western European countries has not undergone any special changes. The main documents of the European Union countries were and remain the "European Convention on the Legal Status of Migrant Workers" (1977), the "Amsterdam Treaty" (1997), the "Hague Program" (2004). These legal acts guarantee the provision of basic standards when entering the country, legal protection, consideration of family and civil cases without any obstacles.

Today, we can observe a trend towards interstate unification in the field of migration management. For example, in the modern world, serious concerns are expressed about illegal migration, which can be reduced and controlled only by joining forces, thanks to the interaction of both the countries from which illegal migrants originate and the host countries.

Despite the differences between the national and supranational levels of migration management, there has been an intensification of cooperation between the countries through the signing of intergovernmental agreements. Such cooperation contributed to the creation of a common legislative framework. An example is the Schengen Agreements, which enshrine the principles of a visa-free zone within the framework of the association.

Since the migration system of the European Union is characterized by the diversity of the structure of migration flows that changes over time, effective migration policy should be built from several levels that would deal with both the regulation of labor migration, and the elimination of illegal migration and some other measures. Since there are several categories of migrants, it can be said that different individuals are involved in migration, driven by different motives, but at the same time their movements are controlled by different institutional structures. It should be noted that the less responsibility a country or an international organization assumes for regulating migration processes, the greater the role of non-State, informal, and often criminal organizations and structures that are engaged in the illegal sale of migrants.

Until the end of the XX century, there were not so many social problems associated with immigrants, due to their small number. But along with the increase in the number of migrants, social instability in the countries also grew, as well as the criminogenic situation worsened. In 2002, at the European Meeting of Heads of State in Seville, a minimum immigration program was approved. This meeting was followed by a tightening of the national immigration legislation.

Speaking about the reasons forcing people to leave their home, it should be noted that this is not only the plight in their countries of origin. Studies show that only 3% of the entire population of the African continent leave their homeland for this reason. A much larger number of refugees appear due to military conflicts, they are the causes of large flows of migrants to the West.

The current geopolitical situation is characterized by the use of a strategy of "controlled chaos". Western countries are guided by their own geopolitical interests, destabilizing entire regions, thereby generating a large proportion of migrants arriving in their countries. An example of such destabilization is the "Arab revolutions" of 2011. About 400 thousand people left Libya due to internal conflicts. Active participants in the invasion of Libya were France and Great Britain, who were guided only by their own interests. The large flow of refugees who have flooded into Italy has caused fears of neighboring countries. And after the Italian government tried to form a system of assistance to refugees who were heading to Europe on ships unsuitable for crossing, the UK reacted sharply negatively to this. British officials argued that it was only necessary to tighten surveillance at the borders.

In March 2012, the UNHCR issued an appeal to all States that have signed the Refugee Convention. The appeal was of a recommendatory nature for the introduction of a moratorium on the deportation of refugees to Syria, despite the fact that they arrived in the recipient countries legally or not.

In 2015, an unscheduled summit of the European Union on illegal immigration was held, at which it was decided to distribute refugees among EU member states, and it was also decided to send special services workers to the recipient countries who would be engaged in the registration of migrants. According to UN data, the largest number of refugees from Syria arrived in Germany and Sweden. 1.6 thousand Syrians arrived in Austria, where the population is 8.5 million people.

The basic rules for providing assistance to Refugees and Migrants, which were approved after the Second World War, are not rejected by Western states. But it should be noted that the basis of migration policy in almost all countries is the internal interests of the government. And it depends on what interests a particular country is currently guided by, in which direction the migration policy will change, and what specific actions will be taken by the governments of the countries. At the moment, the issue of improving the management system of migration processes is predetermined by active socio-economic and political transformations.

It should also be noted that there are more and more discussions in European society about the active participation of Islamic parties in the political life of the region. The newly emerged Islamic political parties are trying to occupy their niche in the electoral system of European countries. In addition, there

is an increase in radical Islamist movements leading serious propaganda and agitating the young indigenous population of the countries to accept Islam.

The importance of Islamic political parties will only grow every year. Governments of Western European countries are making attempts to organize immigrants of Muslim origin through state organizations, but due to religious differences, these attempts do not bring much success.

Now the integration of Muslim immigrants into European society is a priority for Europeans, but at the same time, with the chosen course of tightening immigration policy towards third countries, antagonism between representatives of Muslim communities and the indigenous population will increase and the level of xenophobia in society will increase.

When integrating Muslim communities, an initiative should come from the host country, countries should make serious efforts. The integration policy pursued in the countries does not allow providing political and economic rights to Muslim immigrants. For example, Muslims in Germany and France have a low socio-economic status when compared with non-Muslims. The low level of education and professional qualifications does not allow them to occupy a higher niche in society. For successful integration, they need special assistance, which should be funded by the state.

SLENQ SOSİAL DİALEKT KİMİ

SLANG AS A SOCIAL DIALECT

f.ü.f.d. Sevinc Məmmədzadə

Odlar Yurdu Universiteti, K. Rəhimov küçəsi 13, 1072, Bakı, Azərbaycan

ORCID NO: 0000-0003-4525-9043

ÖZƏT

Sosial dialektlər bu və ya digər sosial qrupların istifadə etdikləri dialekt variantıdır. Sosial dialektlərə prefessional dialektlər, jarqonlar və müasir dövrdə dilçilərin çox böyük marağına səbəb olan slenq sözlər daxildir. Bu tezisimiz məhz ingilis dilində ən çox istifadə olunan slenqlər, onların xüsusiyyətləri və tərcümə zamanı yaratdıqları çətinliklərin analizinə həsr edilmişdir.

Məşhur müasir ingilis dilçisi E. Partric slenqi müəyyən sosial və professional mühitə aid olan və insanların gündəlik həyatda istifadə etdikləri leksemlərə aid edir. Müəyyən məqsədlərlə danışıq dilində istifadə olunan sözlərə ədəbi dildə istifadə olunan sözlərin elementlərini bilərəkdən birləşdirməklə əmələ gələn leksemlərdir. Slenqlər danışan insanın əhval-ruhiyyəsini ötürmək üçün, nitqə fərqlilik qatmaq üçün, klişelərdən uzaq olub yenilik yaratmaq üçün istifadə olunan maraqlı sözlərdir.

Bir çox müəlliflər slenqi vulqar sözlər olaraq qəbul edirlər və onlardan istifadə edilməsinin əleyhinə olurlar, digərləri isə slenqləri bir dilin inkişafı və yeniliyi kimi qəbul edirlər. Amerikan dilçi S.K. Xayakava slenqi "müasir həyatın poeziyasi" adlandırır. Slenq sözlər onları standart ədəbi dilin lüğəti ilə qarşılaşdıran zaman müəyyən edilir. Bu sözlər müəyyən mövzuda istifadə olunan sözlərə yeni adlar qoymaq məqsədilə yaranan ironik və daha ifadəli sözlərdir. Bəzən onlar çox vulqar səslənə bilir. Məsələn, *"money"* sözünün *"beans, brass, dibs"* və s. kimi slenq variantları vardır. Slenqlərin yaranması və onların tarixi uzun illər mübahisə doğuran məsələlərdən olmuşdur. Bir çox müəlliflər dəfələrlə qeyd etmişlər ki, slenq nitqdə istifadə olunduğu bir müddətdən sonra insanlar ona o qədər öyrəşirlər ki, onlar dilin lüğət fonduna daxil olur. Məsələn, "*chap, donkey, fun, humburq, odd*" və s bu kimi slenqlər indi ingilis dilinin lüğətində yer almışlar.

Açar sözlər: slenq, leksem, sosial dialekt.

ABSTRACT

Social dialect is a variant of the dialect used by one or another social or people group. Social dialects include professional dialects, jargons and slang words that are of great interest of linguists in modern times. This thesis is devoted to the analysis of the most commonly used slangs in English, their features and difficulties that they cause in translation process.

According to famous modern English linguist E.Partridge, slangs refer to lexemes that belong to a certain social and professional environment and are used by people in their everyday life. These lexemes are formed by combining the elements of words used in literature with words used in spoken language for specific purposes. Slang is used to convey the speaker's mood and emotions, to make a difference in a speech and to stay away from cliches and to innovate.

Many authors concider slang as a vulgar word and oppose their usage, while others see slang as the development and innovation of a language. American linguist S.K.Hayakawa calls slang "the poetry of modern life". Slang words are difined when they are compared with a dictionary of a standart language. These words are more ironic and more expressive, created to give new names to words used in a particular theme. Sometimes they can sound very vulgar. For ex: the word "money" means "beans, brass, dibs" and so on. The origin and the history of slang has been a continious issue for many years. Many authors have repeatedly noted that after slang is used in speech, people became so accustomed to

it that they became part of the vocabulary of the language. For ex: slang such as “chap, donkey, fun, humburg, odd” etc. are now included in the English dictionary.

Key words: slang, lexem, social dialect.

AZERBAYCAN'DA BÖLGESEL KALKINMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER. BANKALARIN BÖLGESEL KALKINMADA ROLÜ ÜZERİNE ÇALIŞMA

RESEARCH ON THE FACTORS OF REGIONAL DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN. THE ROLE OF BANKS IN REGIONAL DEVELOPMENT

Şemsi EFENDİZADE

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0003-4243-4969

ÖZET

Günümüzde bölgeler arası ekonomik dengesizlik dünyanın gelişmekte olan ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da önemli bir sosyal ekonomik sorun olarak gözlemleniyor. Özellikle Sovyetler döneminin bitmesi ve Azerbaycan Cumhuriyetinin yeniden bağımsızlık kazandığı 1991 yılından sonra sanayi ve hizmet sektörünün ülkenin Hazar kıyısında ve özellikle Bakü şehrinde yoğunlaşması gözlemlenmiştir. 2004 yılından itibaren hükumet tarafından bölgesel kalkınmaya yönelik çeşitli programlar uygulansa da henüz bölgeler arası farklılıklar derin bir seviyededir. Azerbaycan'ın mevcut bölgesel farklılık sorunu, bölgesel kalkınmada hangi kriterlerin etkili olduğunu, bölgesel kalkınmayı hangi seviyede etkilediğini araştırmak, aynı zamanda banka kredilerinin Azerbaycan'da bölgesel kalkınmayı etkileyip etkilemediği bu araştırmanın temel amacıdır. Araştırmada bağımlı değişken olarak bölgelerde kişi başına gelir ele alınırken, bağımsız değişken olarak nüfus, bankaların kredi yatırımları, hükumetin altyapı yatırımları, sanayi üretimi, hane halklarının tasarrufları, iş gücü oranı modelde incelenmiştir. Panel Veri Analizi kullanılarak model Birim Etkinin Olduğu Tek Yönlü Tesadüfi Etkiler Tahmincisi ile analiz edilmiş, elde edilmiş bulgular banka kredileri ve hükumetin altyapı yatırımlarının bölgesel gelişmede etkili olduğunu, fakat diğer değişkenlerin kişi başına düşen geliri açıklamakta anlamsız olduğunu açıklamıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Bölgesel Kalkınma, Banka Kredileri, Bölgesel Farklılıkla

ABSTRACT

Interregional economic imbalance is now recognized as a significant social and economic problem in Azerbaijan as well as in developing countries around the world. The concentration of the country's industry and service sector on the Caspian coast, especially in Baku, has been observed, particularly since the end of the Soviet era and the Republic of Azerbaijan's independence in 1991. But besides the government's implementation of various regional development programs since 2004, interregional differences remain severe. The primary goal of this study is to investigate Azerbaijan's current regional disparity problem, which criteria are effective in regional development, at what level they affect regional development, and whether bank loans affect regional development in Azerbaijan. While income per capita in the regions is considered the dependent variable in the study, the model also considers population, bank credit investments, government infrastructure investments, industrial production, household savings, and labor force ratio. The model was analyzed with the One-Way Random Effects Estimator with Unit Effects using Panel Data Analysis, and the findings revealed that bank loans and government infrastructure investments are effective in regional development, but other variables are meaningless in explaining per capita income.

Keywords: Azerbaijan, Regional Development, Banking Loans, Regional Dissimilarities

"AZƏRBAYCAN TƏRCÜMƏ ENSIKLOPEDIYASI": "TƏRCÜMƏ HAQQINDA HƏR ŞEY"

"AZERBAIJAN TRANSLATION ENCYCLOPEDIA": "EVERYTHING ABOUT TRANSLATION"

Doç. Dr. Leyla ALIYEVA

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ağrı, Türkiye

ORCID ID https://orcid.org/0000-0002-5082-1697

XÜLASƏ

2000-ci ildə M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun bazasında yaradılmış Bakı Slavyan Universiteti (BSU) ilk gündən universitet həyatının bütün sahələrini əhatə edən yeni layihələrdən ibarət fəaliyyətə başladı.

2018-ci ildə Azərbaycan Slavyan Universitetinin (BSU) ilk rektoru, hazırda Azərbaycan Dillər Universitetinin (ADU) rektoru, akademik K.M.Abdullayevin təşəbbüsü və onun rəhbərliyi altında "Azərbaycan Tərcümə Ensiklopediyası" (ATE)) nəşr olundu. "Azərbaycan Tərcümə Ensiklopediyası" "tərcümə haqqında hər şey" prinsipi ilə yaradılmışdır.

Ensiklopediyanın strukturu nəzəri və praktiki hissələrdən ibarətdir. Oxuculara ilk dəfə təqdim olunan "Azərbaycan Tərcümə Ensiklopediyası"nın nəzəri hissəsində tərcümənin predmeti və problematikası, onun fəlsəfi əsasları, Azərbaycanın tərcümə tarixində mühüm məqamlar, nəzəri və praktiki məsələlər öz əksini tapıb.

Ensiklopediyadanın birinci hissəsəində nəzəri məqalələr dərc olunub ki, onların müəllifləri Azərbaycanın görkəmli alimləri K.Abdullayev, M.Nağısoylu, A.Rüstəmova, Ə.Ələkbərli və başqalarıdır. Məqalələr tərcümə fəaliyyətinin inkişafının geniş panoramasını ehtiva edir. Beləliklə, ensiklopediyanın əhəmiyyətli bir hissəsi sırf elmi tədqiqatdır. Ensiklopediyanın ən böyük hissəsini isə personalilər təşkil edir. İkinci praktik hissə ən böyük hissədir və personaliləri əhatə edir. Ensiklopediyada həm Azərbaycan, həm də Azərbaycan dilinə tərcümələr yer alıb.

Bu unikal elmi və istinad nəşridir. Şübhəsiz ki, o, Azərbaycanın müasir tərcüməşünaslıq tarixinin ən mühüm fraqmentlərindən birini təşkil edir.. Ensiklopediya Azərbaycan tərcümə məktəbinin və mədəniyyətlərarası dialoqunun inkişafında mühüm rol oynayır.

Artıq ensiklopediyanın daha geniş variantı ikinci nəşri üzrə işlər tamamlanmaq üzrədir..

Açar sözlər: tərcümə ensiklopediyası, mədəniyyətlərarası, tərcümə nəzəriyyəsi

ABSTRACT

Baku Slavic University (BSU), established in 2000 on the basis of the Azerbaijan Pedagogical Institute of Russian Language and Literature named after MFAkhundov, has been operating since the first day with new projects covering all areas of university life.

In 2018, the book "Azerbaijan Translation Encyclopedia" (ATE) was published, on the initiative and under the leadership of the first rector of Baku Slavic University (BSU), now the rector of the Azerbaijan University of Languages (AUL), academician K.M. Abdullayev. The book «Azerbaijan Translation Encyclopedia "was created on the principle of "all about translation."

The structure of the encyclopedia consists of theoretical and practical parts. The theoretical part of the "Azerbaijan Translation Encyclopedia" presented to readers for the first time reflects the subject and problems of translation, its philosophical foundations, important points in the history of translation in Azerbaijan, theoretical and practical issues.

The first part of the encyclopedia contains theoretical articles written by prominent Azerbaijani scientists K.Abdullayev, M.Naghisoylu, A.Rustamova, A.Alakbarli and others. The articles contain a broad

panorama of the development of translation activities. Thus, an important part of the encyclopedia is purely scientific research. The largest part of the encyclopedia is staffed. The second practical part is the largest part and covers the staff. The encyclopedia includes translations into both Azerbaijani and Azerbaijani languages.

This is a unique scientific and reference publication. Undoubtedly, it is one of the most important fragments in the history of modern translation studies in Azerbaijan. The encyclopedia plays an important role in the development of the Azerbaijani school of translation and intercultural dialogue.

Work on the second edition of a larger version of the encyclopedia is nearing completion.

Keywords: translation encyclopedia, intercultural, translation theory

WORKSHOPS OUTDOORS: MEANS OF RESTORATION AMIDST COVID-19 ONLINE MODE

Ms Santa Stopniece

PhD of Intercultural Communication (dual citizen of Latvia and Finland)

Vice Dean of Foreign Affairs

Suzhou Polytechnic Institute of Agriculture (China)

ABSTRACT

Amidst global pandemic of COVID-19, online learning and teaching, video conferencing and online meetings are oftentimes treated as the *new normal* (Pacheco, 2021). Students, tutors, employees and supervisors are expected to accept it and perform as effectively as under face to face situation (Peña *et al.,* 2021). However, online mode sustained over periods of longer time, e.g. several months, often results in decreased motivation, lesser ability to concentrate, and general fatigue (Fuentes, 2020). While exercise programs and other coping methods indoors are being suggested, there is still limited information available on best strategies to alleviate online learning challenges (Barrot, Llenares & del Rosario, 2021). Learning outdoors, when possible and relevant, would offer more comprehensive experience of inquiry and healing effects of nature that offers deep replenishment (Elderedge, 2001; Franco,' Shanahan & Fuller, 2017).

Generation Z (born after 1995) (Cilliers, 2017) that most students belong to, was born and raised in completely different circumstances than the other, older generations (Dolot, 2018). They are technology dependent and in need of more balance, exposure to nature. This is also relevant study and work balance of millennials (born 1982-2002) and Generation Y (1980 – 1995) who are technology savvy but also possibly technology addicted. While outdoors workshop method may not be possible to use under complete lockdown measures, in many circumstances, it is still allowed to meet outdoors and in small groups. These opportunities need to be actively explored and incorporated into learning and work schedule.

Showcasing the experience of Suzhou Polytechnic institute of Agriculture (China), this paper explores the opportunities of outdoors workshops for replenishment amidst lengthy online learning periods. Method of the study is content analysis of reports on outdoor workshops and replenishment activities organized as well as interviews with tutors and students who participated them. Results of the study indicate that different experiences provide renewal of motivation and joy of getting together. Learning by doing is very important and facilitates the involvement in a vivid way, strengthening interactions between teachers and students. It is a chance to create milestone memories of achievement together, and the willingness, collaboration and participation of students are good in this setting.

Study results also outline important aspects to note or possible challenges while organizing workshops outdoors. Task, completion time, and goal needs to be set, and it works better with small groups to keep students focused. Team work is preferable to get everyone involved and to facilitate mutual co-operation. It can involve additional costs, organization, staff and supporting tutors to make outdoors workshop a success.

In conclusion, this paper proposes outdoors workshop method as an approach of maintaining motivation amidst online learning, to experience the restorative effect of being in the nature. This can be relevant and creatively applied in a variety of settings, learning situations, and disciplines.

Key words: outdoors, workshops, restoration, online, learning

REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF HAPPINESS IN RUMI'S WORKS

Dr. Farideh Davoudi Moghadam

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Shahed University, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Happiness is one of the emotions that is highly regarded in positivist psychology today, and sages and mystics have long tried to decipher, present and apply it in their words and works.

By representing cognitive images through effective poems from life experiences, allegories and stories, they have tried to illuminate paths for positive thinking and happiness, and through reflection, concentration, indoctrination, and thinking in literary and mystical teachings. Ultimately, by repeating these beliefs of these teachings, they can offer the readers and the audiences of their poems a practical solution to achieve happiness.

Rumi, the famous Iranian poet, and mystic, explicitly states that immersion in boredom and sorrow is an irrational thing that causes the weakening of human powers and hinders their growth and development. So humans should pay attention to the hidden abilities and powers hidden inside them and make happiness his profession, instead of sinking into innumerable sorrows. One of the most frequent components of happiness and invigorating factors from Rumi's point of view is love. Rumi considers love as the driving force of the phenomena of existence and considers it as current in all the components of creation. This joyful love has such power that it can direct all the dark despairs and weaknesses of human existence to the light of hope and the warmth of the moving sun.

In Rumi's thought, happiness is one of the basic components of the universe and all the particles of the world are flowing with love and joy, and the eternal destiny of the humans leads to happiness in harmony with the particles of the world and relation to the Almighty God. According to Rumi, if humans feel the presence of God in the universe and know their relationship with God in this world, they will experience the joy of heaven in this life and never grieve. Mystics believe that God has spread this joy in the universe, and it can be seen by opening the eyes of the soul.

While this research represents the concepts of happiness in Rumi's thoughts, and Masnavi and Shams's lyric poems, its purpose is to demonstrate examples of this great sage’s thoughts of happiness for the human society.

QƏHRƏMAN RUHLU KİTABLAR

HEROIC SPIRITUAL BOOKS

Bağıyeva Dinarə

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxana

Açar sözlər: Qarabağ fondu, şəhid kitabı, guşəsi

XÜLASƏ

Kitabxana sistemində ilk dəfə olaraq 44 günlük vətən müharibəsindən sonra Mərkəzi Elmi Kitabxananın direktoru Prof. Məmməd Əliyevin təşəbbüsü ilə Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları fondu yaradıldı. Bu fondun tərkibində olan guşələrdən biri də "Şəhidlərin şəxsi kitabları" guşəsidir.

Fond yarandığı gündən şəhid ailələri ilə əlaqə saxlanılır və onlar şəhidlərin şəxsi kitabxanalırndan bir kitabı guşəyə bağışlayırlar. Yaradılan kolleksiyada 100-ə yaxın kitab toplanmışdır.

Bu kolleksiya nə üçündür? Nəyi simvolizə edir?

Onların sevərək oxuduqları kitablar bizə onların mənəvi dünyasını açmağımıza, maraq dairələri ilə yaxından tanış olmağımıza vasitə olur. Kitabları incələyərkən əl yazılarına, bəzən isə arasından çıxan qeydlə qarşılaşırıq.

Kitablar qəhrəmanlarımız haqqında bir çox fikirə ışıq tutur. Bu kitablar bir çox şey öyrədir bizlərə, eyni zamanda bəzi suallarımız da cavabsız qalır... Cavabını yalnız şəhidlərimizn bildiyi suallar.

Fonda şəxsi kitabxanalarından şəhid general Polad Həşimovun, polkovnik Babək Səmidlinin, polkovnik-leytenant Sədi Musayevin, şəhid Sənan Axundov, Müşfiq Orucov və b. ailələri fonda kitablarını bağışlayıblar .

Bununla yanaşı şəhid Ziyad Muradov "Vətən məni çağırdı" şeirlər kitabında şəhidimizin "Qarabağlı" təxəllüsü ilə yazdığı şeirləri toplanılmışdır. Bu kitab Ziyad şəhid olduqdan sonra ailəsi tərəfindən dərc edilmişdir.

Kitabların içində insanı çox duyğulandıran, Aprel döyüşlərində şəhid olan Müşfiq Orucovun ailəsi fondumuza bağışladığı kitabdır. Şəhidimizinn sevərək oxuduğu Şıxəli Qurbanovun müəllifi olduğu "Seçilmiş əsərləri" kitabınının bəzi səhifələrində qurumuş təbii güllərə rast gəlinir. Əsgərin anasına ithafən yazdığı "Anama" adlı şeirin hər iki tərəfində güllər qoyulmuşdur.

Bəzən kitabın içində qalan əlfəcin, yarıda qatlanmış bir vərəq, bəlkədə şəhidin o kitabı oxuyub başa vura bilmədiyini bəlli edir. Vətən bir olsun deyə yarıda qalan həyatlar, yarıda qalan sevinclər, yarımçıq qalan ailələr kimi...

Kitabların əksəriyyəti qəhrəmanlıq mövzusundadır. Bu qəbildən olan kitablar onların qəlbində olan vətən sevgisinin və şəhidlərimizin gələcəkdə göstərəcəkləri qəhrəmanlıqların, şücaətlərin ilkin xəbərçisi imiş. Heç kim bilməzdiki bu qəhrəmanlıq kitablarını oxuyarkən bir gün onlarda məhz öz qəhrəmanlıq dastanlarını yazacaqlar!!!

Key words: Karabakh foundation, martyr's book, corner

ABSTRACT

For the first time in the library system after the 44-day war, on the initiative of Mammad Aliyev, the director of the Central Scientific Library, Prof., the Fund of Heroes of the Karabakh War was established. One of the corners of this fund is the "Personal books of martyrs" corner.

Since the foundation's inception, the families of the martyrs have been in touch, and they donate a book from the martyrs' personal libraries to the corner. The collection includes about 100 books.

What is this collection for? What does it symbolize?

The books they love to read help us to open their spiritual world and get acquainted with their interests. As we examine the books, we come across manuscripts and sometimes notes.

The books shed light on many thoughts about our heroes. These books teach us a lot, but at the same time some of our questions remain unanswered ... The ones only our martyrs know the answers to.

The families of Martyr General Polad Hashimov, Colonel Babek Samidli, Lieutenant-Colonel Sadi Musayev, martyr Sanan Akhundov, Mushfig Orujov and others have donated their books to the fund.

At the same time, the book of poems "Homeland called me" by martyr Ziyad Muradov contains poems written by our martyr under the pseudonym "Karabakh". This book was published by Ziyad's family after his martyrdom.

Among the books, it is a book that is very emotional and donated to our foundation by the family of those killed in the April war. In some pages of the martyr's favorite book "Selected Works" authored by Shikhali Gurbanov, dried natural flowers are found. Flowers are also placed on both sides of the poem "Mother" dedicated to the soldier's mother.

Sometimes the bookmark left in the book, a page folded in half, indicates that the martyr could not read and finish the book. Half-lives left for the motherland, half-joys, half-lost families ...

Most of the books are about heroism. Books of this kind were the first harbingers of the patriotism in their hearts and the heroism and bravery of our martyrs in the future. While reading these heroic books that no one knew, one day they will write their own heroic epics !!!

GİRİŞ

Kitabxana sistemində ilk dəfə olaraq Mərkəzi Elmi Kitabxananın direktoru Prof. Məmməd Əliyevin təşəbbüsü ilə Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları fondu yaradılmışdır. Fondun əsas məqsədləri sırasında Qarabağ müharibəsində şəhid olmuş qəhrəmanlarımızın xatirəsini daim yaşatmaq, onların daha yaxından tanınmasına vəsilə olmaqdır. Bunun üçün şəhid ailələri ilə əlaqə saxlanılır, görüşlər təşkil olunur. Bu fondun tərkibində şəhidlər üçün bir neçə guşələr yaradılmışdır, onlardan biri də "Şəhidlərin şəxsi kitabları" guşəsidir (Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları fondu, 2021).

Guşədə şəhidlərin sevərək oxuduqları kitablar sərgilənir. Bu kitablar qəhrəmanlarımızın ailələri tərəfindən fonda bağışlanılmışdır. Yaradılan kolleksiyada 100-ə yaxın kitab toplanmışdır.

Bu kolleksiya nə üçündür? Nəyi simvolizə edir?

Qəhrəmanlarımızın şəxsi kitabxanalırndan olan bu kitablar bizə onların mənəvi dünyasını və dünya görüşlərini təsəvvür etməyimizə kömək edir. Kitablara baxarkən öz əl yazılarına, bəzən isə arasından çıxan qeydlərlə qarşılaşırıq.

Fonda bağışlanan hər bir kitaba diqqətlə yanaşılır. Hətta o kitabları incələyərkən, bəzən ailələrinin belə diqqətindən yayınmış izlərə rast gəlmək mümkündür. Bu o qədər fəqli bir hissdir ki, duyğulanmamaq mümkün deyil.

Fondumuzda şəhid general Polad Həşimovun, polkovnik Babək Səmidlinin, polkovnik-leytenant Sədi Musayevin, Müşfiq Orucovun və b. şəhidlərimizin kitabları yer alır.

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin şəhid generalı Polad Həşimov haqqında çox kitab yazılıb, film çəkilib onun qəhrəmanlıq yolundan çox danışılıb.

Polad Həşimov 2 yanvar 1975-ci ildə Qəbələ rayonunun Vəndam kəndində anadan olmuşdur. 2017-ci ilin aprel ayından şəhid olduğu günədək hərbi birlik komandirinin birinci müavini – qərargah rəisi vəzifəsində xidmət etmişdir. (Polad Həşimov xatirələrdə, 2021)

Polad Həşimov 2019-cu ildə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 1286 nömrəli Sərəncamına əsasən Polad Həşimova "general-mayor" ali hərbi rütbəsi verilmişdi. Bununla da Polad Həşimov XIX əsrdə yaşayan İsmayıl bəy Qutqaşınlıdan sonra Azərbaycanın tarixində Qəbələdən general rütbəsi alan birinci hərbçi olmuşdu. ("Qəbələdə general-mayor Polad Həşimovla vida mərasimi" "İCTİMAİ TV".az, 2020)

Tovuz rayonu istiqamətində baş verən döyüşlər zamanı iyul ayının 14-də qəhrəmancasına şəhadətə yüksəlmişdir. Bu hadisə Vətən müharibəsinin başlamasında bir qığılcım yaratdı. Və bununla 2020-ci il tarixə şanlı həriflərlə qələbə sətirləri yazdırdı.

İndi bu guşədə onun şəxsi kitabxanasından sevərək oxuduğu kitab yer alır. Polad Həşimovun anası Səmayə xanım həmin kitabı, Ziya Bünyadovun "Azərbaycan VII-IX əsirlərdə" kitabını fondumuza bağışlamışdır. Kitabda xalqın azadlıq mübarizəsi və zülümkarlarla mübarizə aparan xalq qəhrəmanı Babək haqqında materiallar yer alır. Qəhrəman general Polad Həşimovun ən sevdiyi kitabın qəhrəmanlıq kitabı olması təəccüblənəsi hal deyil.

Guşəyə şəhid polkovnik-leytenant Musayev Sədiin - "Qurani-kərim" kitabı, şəhid Taleh Zamanovun - "Namaz" kitabı, şəhid Məmmədov Sahilin- Elxan Elatlının "Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimov haqqında" romanını, şəhid Mikayıl Vahabzadənin -Ənvər Məmmədxanlının "Babək" romanı və s. şəxsi kitabxanasından nümunələr ailələri tərəfindən bağışlanılmışdır.

Bundan başqa şəhid polkovnik Babək Səmidlinin bacısı (fondun şöbə müdiri) Röksana Səfərzadə fondumuza Ömər Faruk İspirin "Abdülhamid`in akıl oyunları" kitabını bağışlamışdır. Babək Səmidli 1974-cü il yanvarın 7-də Göyçay şəhərində anadan olub. Səmidli Ankarada Quru Qoşunları məktəbini bitirmişdir (Вторая карабахская война: первый день, 2022). Məhs bu səbəbdən türk ədəbiyyatına sevgisi böyük olmuşdur. 2020-ci ilin sentyabr ayının 27-də başlanan Vətən müharibəsi zamanı, Səmidli Tərtər rayonunun Suqovuşan qəsəbəsinin işğaldan azad olunması uğrunda gedən döyüşlərdə qəhramancasına savaşıb. Döyüş zamanı dəfələrlə həyatını təhlükəyə ataraq 30 nəfərədən artıq yaralını döyüş meydanından çıxararaq həyatlarını xilas etmişdir. Əsgərləri qarşısında olan çıxışı: *"Bir canımız mı var? Allah nə yazıbsa oda olacaq. Şərəfli yolu seçin, doğru yolu seçin. Bu üçündən biri gəlsin başımıza: ya qalib olaq, ya qazi ya da şəhid olaq. Başqa bir seçim heç bir Azərbaycan əsgərində ola bilməz."* (Şəhid polkovnik Babək Səmidli, 2021)

Babək Səmidli 10 noyabr tarixində qələbə sevincini yaşasa da, 2020-ci il 23 noyabr tarixində şəhidlərimizin nəşini almaq üçün danışıqlar apararkən, Suqovuşanda minaya düşərək şəhid olmuşdur. (Вторая карабахская война: первый день, 2022)

Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları fondunun "Şəhidlərin şəxsi kitablarından" guşəsinə bağışlanan kitablardan daha bir neçəsi türk ədəbiyyatına məxsusdur. Şəhid Rzayev Zülfünün ailəsi Sabahattin Alinin "Kürk Mantolu Madonna", Şəhid Əliyev Ziyadxanın ailəsi Çağlayan Yılmazın "Börü" romanı, Şəhid Sənan Axundovun ailəsi Hüseyin Nihal Atsızın "Bozkurtlar" romanını və Bora İyiatın "Bir vatanı karşılıksız sevmek" kitaplarını fondumuza bağışlayıblar. Xüsusilə bu kitabın səhifələri arasında, qarşımıza çıxan türk bayraqlı əlfəcin qardaş Türkiyəyə olan sevginin də bir simvoludur.

Bəzən kitabın içində qalan əlfəcin, yarıda qatlanmış bir vərəq, bəlkədə şəhidin o kitabı oxuyub başa vura bilmədiyini bəlli edir. Vətən bir olsun deyə yarıda qalan həyatlar, yarıda qalan sevinclər, yarımçıq qalan ailələr kimi... Bu kitablar bir çox şey öyrədir bizlərə, eyni zamanda bir çox suallarımız da cavabsız qalır, cavabını yalnız şəhidlərimizin bildiyi suallar...

Şəhidlərimizin mütaliə etdikləri kitablarla yanaşı, baş leytenant İlkin Məmmədzadənin müəllifi olduğu iki kitada kolleksiyada yer alır. Şəhid 2008-ci ildə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin Balıqçılıq Təsərrüfatı ixtisasına qəbul olub. Universitetdə oxuyarkən Gənclər Təşkilatına sədrlik edib. Məmmədzadə "Xəmsə" və "Breyn Rinq" yarışmalarında iştirak etmişdir. 2012-ci ildə isə Universiteti Qırmızı Diplomla başa vurmuşdur. Universiteti bitirdikdən sonra təhsilinə davam edərək Gəncə Dövlət Aqrar Universitetində magistratura diplomunu almışdır. Hərbi xidmətdən sonra elmi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur (İlkin Məmmədzadə, 2022). Məhz öz ixtisasına aid, yəni "Azərbaycanın şirin su balıqları" və "Karp" adlı bu iki kitabları çap etdirmişdir. Şəhidimiz bu kitabları ailəsi tərəfindən fondumuza bağışlanmışdır.

İnsanı duyğulandıran kitablardan biridə, Aprel döyüşlərində şəhid olmuş Müşfiq Orucovun anası Aygün xanım tərəfindən fondumuza bağışlanan kitabdır. Şəhidimizin sevərək oxuduğu, Şıxəli Qurbanovun müəllifi olduğu "Seçilmiş əsərləri" kitabının bəzi səhifələrində qurumuş təbii gül ləçəklərinə rast gəlinir. Və kitabın 307-ci səhifəsində "Anama" adlı şeirin hər iki tərəfində də güllər qoyulmuşdur. Şeirin məzmunu oxuduqdan sonra, insan daha da təsirlənir. Çünki şəhidimiz tərəfindən güllərlə bəzədilmiş bu şeir parçası bir əsgərin anasına məktubudur.

Mənə döşlərindən süd verən ana,

Bir anlıq qulaq as **əsgər oğluna**:

Odların bağrına atılsam da mən,

Səni unutmaram mehriban ana!

Qanlı döyüşlərdən çıxdım anacan,

Amma unutmaram vətəni bir an. (Qurbanov, 1974)

İnsan üçün ən əziz, dəyərli olan iki mövhum bu şeirdə cəmlənmişdir: anaya və vətənə olan sevgi!..

Müşviq 1994-cü ildə Bakı şəhərində doğulmuşdur. O, Zəngilan rayon 7 nömrəli orta məktəbini bitirdikdən sonra, 2011-ci ildə 700 bal toplayaraq Azərbaycan Texniki Universitetinə qəbul olmuşdur. Anası Aygün xanım bildirib ki, universitetdə oxuyarkən həm də ofisiant işləyib. Daha snra axşam 7-dən səhər 7-yə qədər dondurma sexində çalışırmış. (Ailəm, 2020, s. 30) Həm savadlı, həmdə zəhmətkeş şəhidimiz heç bir zaman xatirələrdən siniməyəcək.

Guşədə bədii ədəbiyyat nümunələri ilə yanaşı hərbi mövzuda da kitablar yer alır. Şəhid Bədədov Elmədinin hərbi dərslik kitabı olan "Hərbi bilik", şəhid Araz Baxışəliyevin isə "Quru qoşunlarının taktiki fəailiyyətləri üzrə döyüş təlimatı" kitabı fondda sərgilənir.

Fonda bağışlanan digər bir kitabda şəhid Ziyad Muradovun "Vətən məni çağırdı" kitabıdır. Bu kitabda məhz şəhidin özünün qələmə aldığı şeirləri toplanmışdır.

Şəhid Ziyad Muradxanov 1991-ci ildə Füzuli rayonunda doğulmuşdur. O, hələ 1 yaşlı körpə ikən, 1992-ci ildə 1-cı Qarabağ müharibəsi zamanı başından qəlpə yarası almışdır. Yaradıcı, şair ruhlu Ziyad Türksoy Qarabağlı təxəllüsü ilə "İlin gənc yazarı" adına layiq görülmüşdür (Muradov Z. Q., 2022, s. 5). Çavuş Ziyad Muradov Ermənistan tərəfində işğalı olunan doğma torpaqlarımızın azad edilməsi üçün başlanan Vətən müharibəsi zamanı Cəbrayıl, Xocavənd, Hadrut, Füzuli rayonunun azadlığı uğrunda gedən döyüşlərdə şücaət göstərmişdir. Muradov oktyabrın 20-də Füzuli uğrunda gedən döyüşlər zamanı baş nahiyəsindən ağır zərbə alaraq şəhidlik zirvəsinə ucalmışdır (Muradov Z. Q., 2022, s. 6). 8 yaşından vətən sevgisi, Qarabağ sevgisi ilə dolu şeirlər yazan Ziyadın ən böyük arzusu Qarabağın azad olması idi. Bu istəyini bütün şeirlərində dilə gətirən qəhrəmanımız vətən yolunda şəhid olmağı da arzulamışdır.

Ayılıb qəflətin uyqusundan bizi,

Cəngi nəğməsiylə zəfər çalmışıq,

Boyayıb al qana bəyaz gömləyi,

Şəhidlik tarixin bizlər yazmışıq.

Ziyad buraxginən yazıb pozmağı,

Əlinə tüfəng al, top alginən sən,

Get al Zəngəzuru, al Qarabağı,

Adını tarixə qanla yazginən.

Şəhidlik tarixin sən yaratginən. (Muradov Z. Q., 2022, s. 32)

Kitabların əksəriyyəti qəhrəmanlıq mövzusundadır. Bu qəbildən olan kitablar onların qəlbində olan vətən sevgisinin və şəhidlərimizin gələcəkdə göstərəcəkləri qəhrəmanlıqların, şücaətlərin ilkin xəbərçisi imiş. Heç kim bilməzdiki bu qəhrəmanlıq kitablarını oxuyarkən bir gün onlarda məhz öz qəhrəmanlıq dastanlarını yazacaqlar!!!

İSTİNADLAR

"Qəbələdə general-mayor Polad Həşimovla vida mərasimi" "İCTİMAİ TV".az. (2020, 07 14). Bu www.youtube.com: https://www.youtube.com/watch?v=liaB_iWqQ0o mənbədən tapılıb

Ailəm. (2020, aprel). *"Müşfiqin artıq qərənfildən başqa hədiyyəsi yoxdur"*.

İlkin Məmmədzadə. (2022). Bu https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0lkin_M%C9%99mm%C9%99dzad%C9%99#cite_note-2 mənbədən tapılıb

Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları fondu. (2021, 06 24). Bu www.science.gov.az: https://science.gov.az/az/news/open/17316 mənbədən tapılıb

Qurbanov, Ş. (1974). *Seçilmiş əsərləri.* Bakı: Azərnəşr.

Muradov, Z. Q. (2022). *Vətən məni çağırdı.* Bakı.

Muradov, Z., & Qarabağlı. (2022). *Vətən məni çağırdı.* Bakı.

Polad Həşimov xatirələrdə. (2021). Mənbə: Ş. Sadıq, *Tərcümeyi-hall.* Baku: Xan nəşriyyatı.

Şəhid polkovnik Babək Səmidli. (2021). Bu www.youtube.az: https://www.youtube.com/watch?v=tK8KjSyGCRM&feature=youtu.be mənbədən tapılıb

Вторая карабахская война: первый день. (2022, may 2). s. 4. Bu wikipedia.org: https://az.wikipedia.org/wiki/Bab%C9%99k_S%C9%99midli#cite_note-2 mənbədən tapılıb

SƏMƏD SƏRDARİNİYA VƏ ONUN "QƏRƏBAĞ DƏR QOZƏRQAH-E TARİX" ("QARABAĞ TARİXİN GEDİŞİNDƏ") ƏSƏRİ

SAMAD SARDARINIYA AND HIS "GARABAGH DAR GOZARGAH-E TARIKH" (KARABAKH IN THE COURSE OF HISTORY)

Elmi işçi Elman Novruzov

AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu

XÜLASƏ

Otuz illik işğaldan sonra müzəffər ordumuz tərəfindən çox qısa bir müddətdə-44 gün ərzində Qarabağın azad edilməsi və Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən 2022-ci ilin "Şuşa ili" elan olunması, Qarabağın tarixinin milli və umumbəşəri dəyərlər zəmində daha dərindən və müfəssəl öyrənilməsi və tədqiqi üçün geniş üfüqlər açmışdır. Bu işdə sayları 20-yə qədər olan "Qarabağnamə"lər dəyərli mənbələrdir.

"Qarabağnamə"lərdən Səməd Sərdariniyanın fars dilində qələmə aldığı "قره باغ در گذرگاه تاریخ" ("Qarabağ tarixin gedişində") əsəri öz mükəmməlliyi və müfəssəlliyi ilə diqqəti cəlb edir. O, Qarabağ tarixinin ən qədim dövrlərindən erməni işğalı da daxil geniş bir dövrünü əhatə edir. Əsərdə, xüsusən, Pənahəli xan tərəfindən bir neçə qalanın bərpası və yenidən qurulması, Şuşa şəhərinin salınması, Qarabağ xanlığının yaradılması, fəaliyyəti və tarixi, ermənilərin İrandan Qarabağa köçürülməsi, onların, Rusiyanın məkrli planları və hərtərəfli dəstəyi ilə Azərbaycanda törətdikləri faciələr, Qarabağın tarixən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin beşiyi olması və digər məsələlər, tarixi mənbələr və faktlar əsasında geniş işıqlandırılır.

Əsər Ş.Pənahoğlu tərəfindən ana dilinə tərcümə olunmuşdur.

Əslində, Qarabağa dair əcnəbi dillərdə bir neçə digər əsərlər də qələmə alınmışdır.

Strateji bir məsələ olduğundan, başqa dillərdə, xüsusən, fars dilində Qarabağa dair yazılmış bütün mənbə və əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi, nəşri və tədqiqi elmimiz qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Səməd Sərdariniya, zaman, Qarabağ, "Qarabağnamə", kulturologiya

ABSTRACT

The liberation of Karabakh in a very short period of time, 44 days, by our victorious army after thirty years of occupation and the announcement of the year of 2022 as the "Year of Shusha" by the President Ilham Aliyev have opened up wide horizons for a deeper and more detailed study of the history of Karabakh in terms of the national and universal values. In this case, up to 20 "Karabakhnames" (Karabakh letters) are valuable sources.

Out of "Karabakhnames" Samad Sardarini's work "قره باغ در گذرگاه تاریخ" (Karabakh in the course of history) written in Persian attracts attention with its perfection and detail. It covers a long period of Karabakh history, including the Armenian occupation. In particular, the work underlines the restoration and reconstruction of several fortresses by Panahali khan, the construction of the city of Shusha, the establishment, activities and history of the Karabakh khanate, the resettlement of the Armenians from Iran to Karabakh, the tragedies they committed in Azerbaijan with the Russian insidious plans and comprehensive support, and overall it highlights Karabakh as the cradle of the Azerbaijani literature and art, and other issues, historical sources and facts.

The work was translated into the native language by Sh.Panahoghlu.

In fact, several other works related to Karabakh have been written in foreign languages so far.

Since this issue is of a strategic importance, the translation of all sources and works related to Karabakh written in other languages, particularly in Persian, into Azerbaijani, as well as their publication and study is one of the important issues facing our science.

Keywords: Azerbaijan, Samad Sardariniya, time, Karabakh, "Karabakhname", culturology.

Otuz illik işğaldan sonra müzəffər ordumuz tərəfindən çox qısa bir müddətdə-44 gün ərzində Qarabağın azad edilməsindən sonra burada həyata keçirilən geniş miqyaslı quruculuq-bərpa işləri böyük sürətlə davam etməkdədir. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən 2022-ci ilin "Şuşa ili" elan edilməsi görülən işlərə yeni bir impuls vermişdir.

Heç şübhəsiz ki, "Şuşa ili", Qarabağla bağlı aparılan elmi-tədqiqat işlərinin kəmiyyət və keyfiyyətlərinin yeni bir mərhələyə daxil olmasında əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Bu konteksdə Qarabağın tarixinin milli və umumbəşəri dəyərlər zəmində daha dərindən və müfəssəl öyrənilməsi və tədqiqi çox önəmlidir. Bu işdə "Qarabağnamə"lərin olduqca böyük əhəmiyyəti vardır. Qarabağ regionu ilə bağlı müxtəlif adlarla 20-yə qədər "Qarabağnamə" qələmə alınmışdır. Onlardan bir neçəsi (Mirzə Yusif Əhəri. Əhərnamə-Qarabağ xanlığının tarixinin bir sıra prinsipal əhəmiyyətli məsələlərini də işıqlandırır; Məhəmməd Hafizzadə. Qərəbağ; Əlirza Rahvər İqvan və Pərviz Zore Şahmers. Tarixi-Qərəbağ; Səməd Sərdariniya. Qərəbağ dər qozərqahi-tarix) cənublu soydaşlarımız tərəfindən (fars dilində) qələmə alınmışdır.

Ş.Pənahoğlu yazır: "Bundan başqa, çarizm Qafqazı, o cümlədən, Qarabağı ələ keçirəndən sonra, dövlətin tələbi ilə P.Butkov, H.Dubrovin, İ.Şopen, Şavrov, A.Qriboyedov və başqaları tərəfindən bu yerlərin, əsasən, iqtisadiyyat və təsərrüfat həyatına, o cümlədən, tarixinə dair bir sıra əsərlər yazılmışdır. Əlavə olaraq, Qarabağla bağlı çoxlu arxiv sənədləri, xülasə və məcmuələr də mövcuddur. Təbii ki, qeyd olunan əsər və materiallarda ictimai-iqtisadi, sosial-siyasi həyatın müxtəlif sahələrinə dair çox geniş məlumatlar vardır. Qeyd olunanların Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi və araşdırılması vacibdir" (2, s. 343).

"Qarabağnamə"lərdən Səməd Sərdariniyanın "قره باغ در گذرگاه تاریخ" ("Qarabağ tarixin gedişində") əsəri (4) öz mükəmməlliyi və müfəssəlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu əsər dövrümüzün məhsuldar şərqşünaslarından biri, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitunun aparıcı elmi işçisi Ş.Pənahoğlu tərəfindən fars dilindən ana dilimizə tərcümə olunmuşdur (3).

Məlumat üçün deyək ki, Səməd Sərdariniya (1947-2008) olduqca məhsuldar işləmişdir Onun Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti, tarixi, ümumiyyətlə, kulturalogiyasının müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş elmi mirası aşağıdakılardan ibarətdir:

1. "Yaddaşti bər tarixçe-ye teatr-e Azərbaycan" ("*Azərbaycan teatr tarixinə dair bir qeyd*");
2. "Əli Müsyö: rəhbər-e mərkəz-e qeybi-ye Təbriz" ("*Əli Müsyö; Təbriz gizli mərkəzinin rəhbəri*");
3. "Tarix-e ruzname və məcəlleha-ye Azərbaycan, celd-e əvvəl" ("*Azərbaycan qəzet və jurnallarının tarixi, 1-ci cild*");
4. "Nəqş-e mərkəz-e qeybi-ye Təbriz dər enqelab-e məşrutiyyət-e İran" ("*İran Məşrutə inqilabında Təbriz gizli mərkəzinin rolu*");
5. "Baqer xan salar-e melli" ("*Salari-milli Bağırxan*");
6. "Məşahir-e Azərbaycan, celd-e əvvəl" ("*Azərbaycan məşhurları, 1-ci cild*");
7. "Məşahir-e Azərbaycan, celd-e dovvom" ("*Azərbaycan məşhurları, 2-ci cild*");
8. "Molla Nəsrəddin dər Təbriz" ("*Molla Nəsrəddin Təbrizdə*");
9. "Təbriz dər nehzət-e tənbaku" ("*Təbriz tənbəki hərəkatında*");
10. "Azərbaycan pişqam-e camee-ye mədəni" ("*Azərbaycan mədəni cəmiyyətin öncülüdür*");
11. "İrəvan yek vilayət-e mosəlman neşin bud" ("*İrəvan müsəlman sakinli vilayət olmuşdur*");

12. "Təbriz şəhr-e əvvəlinha" ("*Təbriz birincilər şəhəri"*);

13. "Darolfonun-e Təbriz, dovvomin mərkəz-e amuzeş-e ali-ye İran" ("*Təbriz Darülfününu İranın ikinci ali təhsil mərkəzidir"*);

14. "Qətl-e am-e mosəlmanan dər do su-ye Ərəs" ("*Arazın hər iki tayında müsəlmanların soyqırımı"*);

15. "Təbriz məhd-e sənət-e çap dər İran" ("*Təbriz İranın çap sənətinin beşiyidir"*);

16. "Qərebağ dər qozərqah-e tarix" ("*Qarabağ tarixin gedişində"*);

17. "Bələdiye-ye Təbriz: nəxostin şəhrdari-ye İran" ("*Təbriz bələdiyyəsi: İranın ilk şəhər bələdiyyəsi"*);

18. "Seyri dər tarix-e Azərbaycan" ("*Azərbaycan tarixinə bir baxış"*);

19. "Əmir Heşmət Neysari qəhrəman-e Məşrute" *("Məşrutə qəhrəmanı Əmir Hişmət Neysari")*;

20. Ziyəddin Sultanov. "Cəng-e Qərebağ" ("*Qarabağ müharibəsi"*)-tərcümə;

21. Manaf Süleymanov. "Baku şəhr-e nəft və musiqi" ("*Bakı neft və musiqi şəhəridir"*)-tərcümə;

22. Məmməd Səid Ordubadi. "Salha-ye xunin" ("*Qanlı illər"*)-tərcümə;

23. "Tarix-e səd sale-ye bələdiyye-ye Təbriz" ("*Təbriz bələdiyyəsinin 100 illik tarixi"*);

24. "Neqargəran-e bozorg-e Azərbaycan" ("*Azərbaycanın böyük rəssamları"*);

25. "Təbriz dər douran-e xan neşini" ("*Tərbiz xanlıqlar dövründə"*);

26. "Tarix-e mətbuat-e Azərbaycan" ("*Azərbaycanın mətbuat tarixi"*);

27. "Məşahir-e Azərbaycan, celd-e sevvom" ("*Azərbaycan məşhurları, 3-cü cild"*);

28. "Azərbaycan sərzəmin-e əyyaran" ("*Azərbaycan igidlər diyarıdır"*);

29. Mustafa Çəmənli. "Mar-e xaldar" ("*Xallı gürzə"*)-tərcümə;

30. "Nameha-ye Nəriman Nərimanof" ("*Nəriman Nərimanovun məktubları"*)-tərcümə (1).

S.Sərdariniyan "قره باغ در گذرگاه تاریخ" ("Qarabağ tarixin gedişində") əsəri, Qarabağ tarixinin ən qədim dövrlərindən erməni işğalı da daxil geniş bir dövrünü əhatə edir. Əsərdə, xüsusən, Pənahəli xan tərəfindən bir neçə qalanın bərpası və yenidən qurulması, Şuşa şəhərinin salınması, Qarabağ xanlığının yaradılması, fəaliyyəti və onun tarixi, ermənilərin İrandan Qarabağa köçürülməsi, onların, Rusiyanın məkrli planları və hərtərəfli dəstəyi ilə Azərbaycanda törətdikləri faciələr, Qarabağın tarixən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin beşiyi olması və digər məsələlər, tarixi mənbələr və faktlar əsasında geniş işıqlandırılır.

NƏTİCƏ

Strateji bir məsələ olduğundan, başqa dillərdə, xüsusən, fars dilində Qarabağa dair bütün mənbə və əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi, nəşri və tədqiqi vacib bir məsələ kimi qarşımızda durur.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramzadə Səməd. Səməd Sərdariniya. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 10 cilddə. IX c., Bakı: Eım. 2022, 1220 s.

2. Pənahoğlu Şəmsi. "Qarabağnamə"lərin geniş tədqiqi zamanın tələbidir. "IV Uluslararası Nevruz İlmi Araşdırmalar" konqresi. 18-21 mart 2021, Qarabağ, s. 339-345.

3. Səməd Sərdariniya. Qarabağ tarixin gedişində (fars dilindən tərcümə). Tərcümə, qeyd və şərhlərin müəllifi Ş.Pəhahoğludur. 400 s. Əlyazması hüququnda.

4. صمد سرداری نیا. قره باغ در گذرگاه تاریخ. تبریز: ندای شمس. 2006 . 547 ص.

KİÇİK ÜRƏKLƏRİN BÖYÜK DƏRDLƏRİ...

THE GREAT SUFFERINGS OF SMALL HEARTS..

İbrahimova Leyla

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxana

Açar sözlər: erməni terroru**,** müharibənin günahsız qurbanları, böyüməyən uşaqlar

XÜLASƏ

Dünyanın ən məsum, ən saf varlıqlarıdır uşaqlar. Bu məsumluq, təmizlik onların baxışlarında düşüncələrində özünü aydın surətdə əks etdirir. Lakin çox təəssüf ki, bəzən bu məsumiyyətin üzərindən qəddar, sevgisiz insanlar soyuqqanlıqla xətt çəkirlər. Bu qəddarlıq, amansızlıq dünyada qarşıdurmalara, müharibələrə səbəb olur. Və bu müharibələrdə də ən çox əziyyət çəkən günahsız uşaqlar olur.

Tarixə nəzər saldıqda Azərbaycanımızın başından bir çox müharibələrin keçdiyini görürük. Dünya tarixində zaman-zaman soyqırımlara məruz qalan da Azərbaycan xalqı olmuşdur. Azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımlar Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Zəngəzurda, Qarabağda və digər yerdlərdə xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Həmin ərazilərdə dinc əhali kütləvi şəkildə məhv edilmiş, kəndlər yandırılmış, millli abidələr dağıdılmışdır.

1994-cü ildə Tovuz rayonu ərazisindən axan çaya ermənilər tərəfindən buraxılan uşaq oyuncağında partlayıcı maddə olduğundan, Əlibəyli kəndində iki uşağın ölümünə və birinin yaralanmasına səbəb olmuşdur. Həmin hadisə 2011-ci ildə həmin yerdə yenidən baş vermiş, 13 yaşlı Aygün Şahmalıyeva həyatını itirmişdir.

Erməni faşizmi dinc əhaliyə qarşı təxribatlarını genişləndirməyə davam edirdilər.Və yenə günahsız uşaqlar...2004-cü ilin fevral ayında Füzuli rayon Qazaxlar kənd sakinləri 11 və 12 yaşlarında iki qardaş Məmmədli Elgün və Məmmədli Elvin Lələtəpə yaxınlığında minaya düşərək həyatlarını itirdilər.

Hər bir uşaq sülh şəraitində yaşamalı,müharibə və hərbi cinayətlərin təsirindən qorunmalıdır.Lakin düşmənçiliyin ən pis üzü olan Ermənistan mülki əhaliyə ,xüsusilədə körpə uşaqlara qarşı terror hücumların bitirmək niyyətində deyildi.2011-ci ildə Ağdamın Orta Qışlaq kəndində həyətlərində dostları ilə oynayan, ailənin tək övladı olan 9 yaşlı Fariz Bədəlov erməni snayperinin gülləsinə tuş gələrək həlak oldu

Azərbaycan xalqının tarixinə müqəddəs şəhid qanıyla yazılan 27 sentyabr 2020-ci il tarixi həm də bizim böyük Zəfər yolumuz oldu. Həmin gün Ali Baş Komandanın əmriylə əks-hücuma keçən Azərbaycan Ordusu 30 illik həsrətimizə son qoydu. Günübəgün torpaqlarımızın azad olunmasından hiddətlənən Ermənistan, cəbhə boyu uğradıqları uğursuzluğun acısın dinc əhalidən çıxmağa başlasdı.

Erməni cinayətlərinin şahidi olan, əzizləri qətlə yetirilən uşaqlar həyatları boyu gözlərində, könüllərində daşıyacaqları nisgillə daha da mətin, güclü oldular. Çünki onlar mərd Azərbaycan xalqının övladlarıdırlar. Torpaqlarımızı itirdiyimiz vaxtlarda yaşları kiçik olan uşaqlar böyüyüb yaşa doldular, amma doğulduqları yerləri unutmadılar. Onlar hər an torpaqları düşməndən azad etməyə hazır oldular.

Key words: armenian terror**,** innocent victims of war, not-growing children

ABSTRACT

Children are the most innocent, purest beings in the world. This innocence and purity are clearly reflected in their looks and thoughts. But, unfortunately, sometimes cruel, loveless people draw a cold line over this innocence. This cruelty and ruthlessness cause conflicts and wars in the world. And innocent children suffer the most in these wars.

When we look at history, we see that our Azerbaijan has experienced many wars. The Azerbaijani people have been subjected to genocides from time to time in the world history. The genocides committed against Azerbaijanis were carried out with intense cruelty in Baku, Shamakhi, Guba, Zangazur, Karabakh and other places. In those areas, civilians were massacred, villages were burned, and national monuments were destroyed.

In 1994, a children's toy released by Armenians into a river flowing through the Tovuz region contained explosives, killing two children and injuring one in the village of Alibeyli. The same incident happened again in 2011, when 13-year-old Aygun Shahmaliyeva died.

Armenian fascism continued to expand its provocations against the civilian population. And again, innocent children ... In February 2004, two brothers at the ages of 11 and 12 from the village of Gazakhlar, Fizuli region, Mammadli Elgun and Mammadli Elvin, were killed by a mine near Lalatapa.

Every child must live in peace and be protected from the effects of war and war crimes. However, Armenia, the worst face of hostility, did not intend to end terrorist attacks on civilians, especially infants. In 2011, 9-year-old Fariz Badalov was shot dead by an Armenian sniper while playing in their backyard in Aghdam Orta Qishlaq village.

The date of September 27, 2020, written in the history of the Azerbaijani people with the blood of the holy martyr, was also our great path to victory. On the same day, the Azerbaijani Army counterattacked on the orders of the Supreme Commander-in-Chief, ending our 30-year of longing. Day by day, Armenia, outraged by the liberation of our lands, began to mourn their failure along the frontline by terrorizing innocent people.

The children who witnessed the Armenian crimes and whose loved ones were killed became stronger and stronger with the genealogy they will carry in their eyes and hearts throughout their lives. Because they are the children of the brave Azerbaijani people. Young children grew up since the time we lost our lands, but they did not forget where they were born. They were always ready to liberate the lands from the enemy.

Dünyanın ən məsum, ən saf varlıqlarıdır uşaqlar. Bu məsumluq, təmizlik onların baxışlarında düşüncələrində özünü aydın surətdə əks etdirir. Lakin çox təssüf ki, bəzən bu məsumiyyətin üzərindən qəddar, sevgisiz insanlar soyuqqanlılıqla xətt çəkirlər. Bu qəddarlıq, amansızlıq dünyada qarşıdurmalara, müharibələrə səbəb olur. Və bu müharibələrdə də ən çox əziyyət çəkən kin, nifrət nədir bilməyən uşaqlar olur. Bir çox böyük dövlətlərin maraqları, məqsədləri, ambisiyalarının nəticəsi olaraq Suriyada, İraqda, Əfqanıstanda, Qarabağda, Ukraynada və s. bölgələrdə münaqişələr , müharibələr nəticəsində milyonlarla uşaqların həyatı alt üst olub .. - olmağa da davam edir. UNİCEF-in məlumatlarına əsasən müharibələrdən zərər görən ölkələrdə yaşayan 250 milyondan çox uşaq var. YUNESKO-ya görə isə 37 milyon uşaq bu savaşlar üzündən məktəbə getmir, təhsil ala bilmirlər.

Ailə münaqişəsində baş verən kiçik mübahisələr uşaqlara mənfi təsir edərkən, ölkəsində gedən müharibələrin uşaqlara təsirinin nə qədər böyük olduğunu təssəvvür etmək o qədərdə çətin deyildir.Uşaqlar müharibə ilə müxtəlif yaşlarda qarşılaşdılar. Kimisi körpə ikən, kimisi yeniyetmə dövründə, bəziləri də erkən gənclik çağında. Müharibənin bütün acıları, qorxu və həyəcanları ağ vərəqə köçürülən yazı kimi qəlbimizə yazıldı. Uşaq yaşlarımızdan böyüklərdən eşitdiyimiz"ermənilər çox xain millətdir", "ömrü boyu çörəyimizi yeyib, indi torpaqlarımıza göz dikiblər" və s ifadələrin canlı şahidi olaraq böyüdük. Ermənilər təkcə bizim torpaqlarımızı deyil, ömrümüzün heç vaxt geri qaytarılmayacaq, yaşanacaq çox gözəl günlərini də işğal etmişdilər...Çox şeylərdən məhrum qaldıq... müharibə nəticəsində həyatımızın istiqaməti 180 dərəcə dəyişdi...

İllər boyu tarix kitablarından oxuduğumuz, kinolarda gördüyümüz müharibənin canlı şahidlərindən biri də mən özüm oldum. Doğulub, yeniyetməlik yaşına çatdığım Füzuli rayonu da mənfur qonşularımız ermənilərin göz dikdiyi torpaqlardan idi. Vətən torpağı müqəddəsdir. İnsan dünyaya göz açdığı bir gündən havası ilə nəfəs aldığı, boya-başa çatdığı vətən torpağına müqəddəs tellərlə bağlanır. İnsanın varlığına hakim olan bu hiss ana məhəbbəti qədər güclü olur. Öyrəşdiyin mühitdən, yaşayış yerindən, insanlardan ayrı düşməkdə anadan ayrı qalmağa bərabərdir. Uşaqlığın, ərköyünlüyün, şıltaqlığın da qalır

sanki tərk etdiyin o elində ,evində. Hələ 3 yaşında olarkən doğulduğu Füzuli elindən qaçqın düşmüş, 2020 -ci il Vətən müharibəsi şəhidi Ziyad Muradov duyğularını şeirində qələmə alaraq yazırdı :

Qarabağda nəyim qaldı?

Nakam qalmış saf arzular.

Qarabağda nəyim qaldı?

Bir ovuc torpağım deyil,

Sanki dünyam, canım qaldı

Qarabağda nəyim qaldı?

Yarımçıq yellənən boş yüyürük.

Yaylası yarımçıq qalan ulduzlu gecəm,

Nakam qalan arzularım (Türksoy, 2022, s. 12)

Baş verən bütün müharibələrdə ən çox əziyyəti uşaqların çəkdiyinin şahidi oluruq. Ancaq əslində qocalar, qadınlar və uşaqlar hər cür müharibədən, münaqişədən kənarda qalmaqlıdırlar. Fərq qoymadan müharibə edən hər iki tərəf onları qorumalıdır. Bu bütün müharibələrin müqəddəs qanunudur. Erməni kimi vəhşi bir millət və onların havadarları isə nə qanun tanıyır, nə vicdan nədir bilir, nədə ürəklərində mərhəmət hissi var. İşğalçı Ermənistan ordusu təkcə Azərbaycanın kişiləri ilə deyil, həm də körpə uşaqlarla da müharibə aparmışdır.

Əsrlər boyu Azərbaycanımızın başından bir çox müharibələr keçmişdir. Tarixə nəzər saldıqda bunu əyani surətdə görmək olur. Dünya tarixində ən çox soyqırımlara məruz qalan da Azərbaycan xalqı olmuşdur. Azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımlar Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Zəngəzurda, Qarabağda və digər yerdlərdə xüsusi qəddarlıqla,amansızlıqla həyata keçirilmişdir. Həmin ərazilərdə dinc əhali kütləvi şəkildə məhv edilmiş, kəndlər yandırılmış, millli abidələr dağıdılmışdır. (Əliyev, 2005, s. 101)

Və bəşər tarixində heç bir vəhşiliklə müqayisə olunmayan Xocalı faciəsi... XX əsrin faciəsi hesab edilən, XX əsrdə 2-ci dəfə belə ağlasığmaz etnik təmizləməyə məruz qalan Azərbaycan xalqı... Xocalı soyqırımı nəticəsində 63 azyaşlı uşaq qətlə yetirilib, insan ağlına sığmayan qəddarlıqla üzləşiblər. Qarabağ hadisələrinin iştirakçısı, yazıçı-şair Zori Balayan 26 fevral Xocalıda törətdikləri soyqırımda, azərbaycanlı uşaqlara necə ağlasığmaz işgəncə verərək öldürdüyün etiraf etmişdir. İncə ruha sahib olurlar yaradıcı insanlar. Ermənilərin "incə ruha sahib"şairinin etdiyi və sonrada qələmə aldığı bu qəddarlıqdan sonra bu millət haqqında fikir artıq formalaşır. Bu uşaqlar Xocalı dəhşəti yaşayanda onun acısını hələ tam dərk etmirdilər . Çünki bu ağırlığı məsum uşaq qəlblərində yaşatmağa, körpə çiyinlərində daşımağa hazır deyildilər.1992-ci ildə baş verən o ağrılı, dəhşətli gecənin qaranlığında avtomatın ölüm saçan güllələrinin atəşi altında ayaqyalın,başıaçıq qarın üstü ilə qaçaraq erməni faşistlərindən canını qutarmağa çalışan körpələrin acı taleyi Azərbaycanın kəşməkəşli çağdaş tarixinin acı səhifəsidir (Eyvazlı, 2014, s. 16). Bu faciənin konkret talelərdə yaşantıları, qırılmış insan ömürlərindən qalan izləri yaddaşlarda bitməyən ağrısı heç bir ölçüyə sığmaz, hesaba gəlməz. Onların həyat hekayəsi qan donduracaq qədər ağrıdıcıdır. Xocalı sakini Mehdi Əliyevin acı uşaqlıq xatirəsi:

"Xocalı soyqırımından sağ çıxmış, hər iki valideynini və iki qardaşını itirmiş biriyəm. Onda 4 yaşım vardı,uşaq ağlımla müharibənin nə olduğunu anlamırdım.Amma çəkdiyim əzab -əziyyət,gözümlə gördüyüm zillətlər,ürəyimə çəkilən dağ mənə müharibənin nə demək olduğunu dünyada hamıdan yaxşı anlatdı.Həmin gecə Xocalıdan ailəlikcə çıxmışdıq.Yadımdadı, ermənilər bizi gülləyə tutanda yerə

yıxıldım. Ağlaşma və qışqırıq səslərindən qulaqlarım batdı.O təlaşda, qaçaqaçda meşədə demək olar ki,tam tək qaldım.4 yaşlı uşaq və meşədə tək tənha.Qışqıra-qışqıra ağlayırdım.Səsimə ermənilər gəldi və məni əsir götürdülər.Təsəvvür edin, 4 yaşlı uşaq - əsir! Məni digər əsirlərin yanına apardılar.Vahimə içində olan adamlar arasında dolaşır, valideyinlərimi, qardaşlarımı axtarırdım.Axı onların öldüyünü hardan biləydim,necə dərk eləyəydim?Elə bilirdik həmin dəqiqə dünya külə dönəcək ,həyat bitəcək. Bu yaşda ölümlə üz-üzə dayanmağı kimsəyə arzulamazdım.İndi bəzən mənə deyirlər sən böyümüsən, yekə kişisən möhkəm ol!Ancaq anlamırlar ki, mən böyüməmişəm , 4 yaşında olan Mehdiyəm.Anamı, atamı, qardaşlarımı axtarıram-mənə onlar lazımdı! Əclaf müharibə!Onu yer üzünə gətirənə Allah lənət eləsin! " (Eyvazlı, 2014, ss. 19-23) .

Ermənistanın Azərbaycana qarşı başlatdığı Qarabağ müharibəsində atəşkəs rejimi zamanı 34 uşaq erməni terrorunun qurbanı olmuşdur. Onlardan 14-ü həlak olub, 20-si yaralanıb. Ümumilikdə isə Qarabağ münaqişəsində 195 azərbaycanlı uşaq qətlə yetirilib. Həmçinin respublikamızda olan 700 min məcburi köçkündən 200 min nəfərini uşaqlar təşkil edir, 260 min uşaq məcburi köçkün kimi dünyaya göz açmışdır.

Ermənilər öz həqiqi simalarını, xislətlərini bir daha göstərərək, dinc əhaliyə, günahsız uşaqlara qarşı qəddarlıqlarını nümayiş etdirdilər.Onlar beynəlxalq qanunvericiliyin bütün tələblərin pozmağa davam edərək, 1994-cü ildə Tovuz rayonu ərazisindən axan çaya buraxılan uşaq oyuncağına partlayıcı maddə yerləşdirərək, Əlibəyli kəndindən iki uşağın ölümünə və birinin yaralanmasına səbəb olmuşdular. Həmin hadisə 2011-ci ildə həmin yerdə yenidən baş vermiş, 13 yaşlı Aygün Şahmalıyeva həyatını itirmişdir (13 yaşlı qızın faciəvi ölümü, 2011). Erməni faşizmi dinc əhaliyə qarşı təxribatlarını genişləndirməyə davam edirdilər.Və yenə də günahsız uşaqlar... 2004-cü ilin fevral ayında Füzuli rayon Qazaxlar kənd sakinləri 11 və 12 yaşlarında iki qardaş Məmmədli Elgün və Məmmədli Elvin Lələtəpə yaxınlığında minaya düşərək həyatlarını itirdilər. Axı nə idi onların günahı?! Niyə onlar öz torpaqlarında bu qəddar düşmənçiliyin qurbanları olamalı idilər? . Hər bir uşaq sülh şəraitində yaşamalı, müharibə və hərbi cinayətlərin təsirindən qorunmalıdır. Lakin düşmənçiliyin ən pis üzü olan Ermənistan mülki əhaliyə,xüsusilədə körpə uşaqlara qarşı terror hücumların bitirmək niyyətində deyildi: 2011-ci ildə Ağdamın Orta Qışlaq kəndində həyətlərində dostları ilə oynayan, ailənin tək övladı olan 9 yaşlı Fariz Bədəlov erməni snayperinin gülləsinə tuş gələrək həlak olmuşdur. Yaşıdları ilə şən,dünyadan məmnun halda öz uşaq oyunlarını oynayan günahsız Fariz, səni bir neçə saniyə sora nələr gözlədiyini hardan biləydin?!.. Yenədə beynəlxalq humanitar hüququn və insan haqqlarının ciddi şəkildə pozulması. Məkrli düşmənimizin dinc soydaşlarımıza qarşı qəddar planları və yenə bir ailədə sağalmaz yara!

2017-ci il 4 iyul tarixində Ermənistan faşizmi bir daha özünün çirkin sifətini dünyaya göstərdi. Füzuli rayonunun Alxanlı kəndinin ağır silahlardan hədəfli şəkildə atəşə tutulması nəticəsində 2 yaşlı Quliyeva Zəhra Elnur qızı və nənəsi Sahibə Allahverdiyeva qətlə yetirildi. Erməni mərmisinə tuş gələn 18 aylıq zavallı qızcığaz evin yeganə övladı, sevinci idi.Öz kəndlərində,evlərinin həyətində nənəsinin əlindən tutub gəzişən Zəhranın ölümü bütün uşaqsevərləri, insan həyatına ehtiramla yanaşan hər kəsi sarsıtdı.

Müharibə qəddardır, ancaq onun da yazılmamış qanunları var. Onlara dəqiq riyaətə görə hətta nifrət etdiyin düşmənə də hörmət etmək olar. Bu qanunlar dinc əhalini məqsədli surətdə öldürməyi və əzab verməyi qadağan edir. Bu qanunları pozanlar öz üzərilərinə "Domokl qılıncı"kimi əbədi lənəti götürürlər. Bu dəhşətlidir, ancaq bu belədir, ona görə ki, dünyada Ali ədalət və Ali qisas vardır (Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzünün yaşyarımlıq Zəhra Quliyeva faciəsi, 2017, s. 72).

Və biz o qisası nəhayət ki aldıq – döyüş meydanında...O mələk simalı körpələrin qanları yerdə qalmadı.

Tarixə xalqımızın qəhrəman şəhid övladlarının müqəddəs qanlarıyla əbədi yazılan, 27 sentyabr 2020-ci il. Bu tarix bizim böyük Zəfər yolumuzun başlanğıcı oldu. Həmin gün Azərbaycan Ordusu, Ali Baş Komandanın əmriylə əks-hücuma keçərək 30 illik həsrətimizə son qoydular. Cəbhə xəttində əldə etdiyimiz uğurlardan hiddətlənən Ermənistan, məruz qaldıqları bu uğursuzluğun acısın dinc əhalidən çıxmaqla öz simalarını bir daha göstərdi. 27 sentyabr 2020-ci il tarixdən Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini, 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyaları və onların Əlavə Protokollarını, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qərar və qətnamələrini, habelə elan edilmiş humanitar atəşkəs rejiminin tələblərini kobud şəkildə pozaraq Azərbaycanın dinc əhalisini qəsdən hədəfə almaqla döyüş əməliyyatlarının aparıldığı bölgəyə aidiyyəti olmayan şəhər və rayonlarımıza raket və ağır artilleriya zərbələri endirdilər (iki sahil qazeti, 2020).Nəticədə mülki əhali

və məsum uşaqlar arasında ölənlər və yaralananlar oldu. Ümumilikdə erməni vandallığı nəticəsində 65 mülki vətəndaş həlak oldu ki, onlardan 10 -u uşaqlar oldu. 31 uşaq isə yaralandı. 2007 -ci il təvəllüdlü Mayakov Artur 17 oktyabr tarixində Gəncəyə atılan raket nəticəsində yaralanaraq xəstəxanaya aparılmış, lakin 7 gündən sonra xəstəxanada dünyasını dəyişmişdi. Eyni qətliam nəticəsində 15 yaşlı Nigar Əsgərova da həlak oldu. Nigarla yanaşı, onun 10 aylıq xalası qızı Narin Xalıqova və anası Sevil Əsgərova da qətliamın qurbanlarından oldular. Ana ilə körpə eyni məzarda dəfn edildilər. Gəncə bombalanmasının qurbanlarından olan, yuxuda ikən həlak olan körpələrdən biridə 1 yaşlı Mədinədir...Bacı-qardaş 6 yaşlı Xəlilli Məryəm və 11 yaşlı Xəlilli Orxan da 17 oktyabr terrorunun qurbanları olub ("Nə evim qalıb, nə də uşaqlarım", 2020). Ermənilərin Gəncəyə atdıqları raket atəşi zamanı dağıntılar arasında qalan, xəsarət alaraq yaralanan nə qədər uşaq oldu.Onlardan biri Ömər Nəsirov o körpə məsumluğu ilə dilə gətirdiyi- "Daşın altında qaldım. Qorxdum... Bu, heç vaxt yadımdan çıxmayacaq..." sözləri nəinki onun özünün, heç bir azərbaycanlının yaddaşından silinməyəcək...

Uşaqlara qarşı erməni vəhşiliyi bununla bitmir. Bərdə rayonu, Yeni Əyricə kəndində fərdi yaşayış evinə mərmi düşməsi nəticəsində 2004-cü il təvəllüdlü **Rəhimov Şahmalı Ətraf oğlu** həlak oldu. Goranboy rayonunun Qızılhacılı kənd sakini 9 yaşlı Həsənov Elcan Elgün oğlu və Ağcabədi şəhərindən olan 5 yaşlı İbrahimova Ayan Rövşən qızı da yaralanaraq erməni terrorunun qurbanlarından oldular. Bundan əlavə, erməni terroru nəticəsində Ağcabədi rayonunun Taynaq kənd sakini 14 yaşlı **İsgəndərov Fərid Dilafət oğlu,** Naftalan rayonunun Qaşaltı kənd sakinləri **13 yaşlı Şəhriyar Qurbanov 14 yaşlı Fidan Qurbanova da** həlak oldular (Azərbaycanlı uşaqlara qarşı erməni terroru, 2022). Bu uşaqların hər biri yaşlarının ən gözəl, saf, məsum çağlarında qəddar düşmənin dinc əhalini hədəfə almasının qurbanları oldular.

Günahsız dinc adamların, xüsusən məsum körpələrin vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi həm müharibə qayda-qanunlarına, həmdə bütün bəşəri prinsiplərə zidd hərəkətdir. Heç bir prinsiplərə riayət etməyən işğalçı Ermənistan isə, insanlığa qarşı hər cür zalımlığı etməkdən çəkinməyiblər.Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı, onun torpaqlarında dövlət quran, onun maddi sərvətlərini istədiyi kimi çapıb talayan, onun xoş münasibətinə və ehtiramına yalnız xəyanət və pisliklərlə cavab verən erməni şovinist və revanşistlərindən hər cür əzab çəkmiş, hər cür zülm görmüşdür (Azərbaycanda erməni zülmü, 2001, s. 5).

Erməni terrorunu öz gözləri ilə görən, əzizləri, doğmaları bu cinayətlərdə qurban olan uşaqların həyatları boyu gözlərində, qəlblərində daşıdıqları nisgil onları daha da mətin, daha da güclü etdi. Axı onlar qəhrəman Azərbaycan xalqının məğrur övladlarıdırlar. Torpaqlarımızın erməni işğalında olduğu vaxtlarda yaşları kiçik olan uşaqlar böyüdülər, onlara doğma olan yerləri əsla unutmadılar. Onlar, hər zaman düşmən tapdağı altında olan torpaqlarımızın azad edilməsi uğrunda mübarizə aparmağa hazır oldular. 44 günlük Vətən müharibəsində əldə etdiyimiz qələbə tarixdə bənzəri olmayan qələbə oldu. Və biz bu qələbəyə layiq idik. Biz qələbə əldə edərək düşməni öz doğma torpaqlarımızdan qovduq və o məsum körpələrin qanın yerdə qoymadıq! Ümid edirəm ki, bir gün bütün dünyada heç bir körpənin qulaqları güllə səsi eşitməyəcək, dilləri müharibə kəlməsi səsləndirməyəcək! Arzu edirəm onlar qayğıyla əhatə olunmuş, sağlam, hərtərəfli, hüquqları tam qorunacaq halda böyüsünlər. Axı uşaqlar bizim gələcəyimizdir!

İSTINADLAR

Azərbaycanda erməni zülmü. (2001). In V. Quliyev. Bakı: Ozan.

Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzünün yaşyarımlıq Zəhra Quliyeva faciəsi. (2017). Bakı.

Eyvazlı, E. (2014). Böyüməyən uşaqlar. Bakı: Nurlan.

Əliyev, H. (2005). Dağlıq Qarabağ həqiqətləri. In *Terror aktları.* Bakı.

iki sahil qazeti. (2020, oktyabr 28).

Türksoy, Z. Q. (2022). "Vətən məni çağırdı". In *"Qarabağda nəyim qaldı".* Bakı.

iki sahil qazeti. (2020, oktyabr 28).

Azərbaycanlı uşaqlara qarşı erməni terroru. (2022, may 13). Retrieved from Azvizion.az: https://azvision.az/news/233500/-azerbaycanli-usaqlara-qarsi-ermeni-terroru--fotolar--.html

"Nə evim qalıb, nə də uşaqlarım". (2020, oktyabr 25). Retrieved from karabakhmemorial: https://story.karabakhmemorial.com/az/ermeni-tecavuzunun-azyashli-qurbanlari-orxan-ve-meryem-xelilli

13 yaşlı qızın faciəvi ölümü. (2011). Retrieved from BBC: https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2011/08/110804_girl_death_un_letter

AZƏRBAYCANIN ƏRAZİ BÜTÖVLÜYÜNƏ QARŞI CƏHD: DAĞLIQ QARABAĞ MUXTAR VİLAYƏTİNİN YARADILMASI

ATTEMPT AGAINST THE TERRITORIAL INTEGRITY OF AZERBAIJAN: CREATION OF MOUNTAIN KARABAKH AUTONOMOUS REGION

Məmmədli Xəyalə İlham qızı

Bakı şəhəri, AMEA, Mərkəzi Elmi Kitabxana

1920-ci ildə Azərbaycan Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra Sovet hökuməti burada yeni iqtisadi, siyasi tədbirləri ilə yanaşı inzibati işlərdə həyata keçirməyə başladılar. Sovet hökumətinin bu siyasətini görən ermənilər öz məkirli siyasətlərini Azərbaycan ərazisindən torpaq qoparmaq siyasətini yenidən canlandırdılar. Mərkəzi hökümət isə onların bu istəyinə nəinki qarşı getmir, hətta onları təşviq də edirdi. Məqalədə Ermənistan tərəfinin Azərbaycan torpaq iddiası və bu fəaliyyətdə göstərdikləri cəhdlər barədə məlumat verilir. Ermənistanın sovetləşməsindən sonra 1921-ci ildə qurulmuş Ermənistan İnqilab Azərbaycan və Ermənistan arasında sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi məsələsində Dağlıq Qarabağa iddia etməsi göstərilir. Mərkəzi hökümətə tabe olan Qafqaz Bürosunun 3 iyun 1921-ci ildə Dağlıq Qarabağın Ermənistana məxsus olmasının Ermənistan hökumət Bəyannaməsində göstərilməsi barədə qərarı təhlil edilərək Sovet hökümətinin erməni tərəfinə dəstək göstərməsi sübut edilir.

Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibində saxlanması və ona muxtariyyət verilməsi məsələsində Ermənistanın mövqeyi araşdırılır. Ermənistan sərhəd məsələnin həlli ilə razılaşmaq istəməmiş, Dağlıq Qarabağa muxtariyyət verilməsini məqsədə uyğun saymamışdır. Əsas məqsəd Qarabağın Azərbaycandan qoparılması olduğunu gizlətməmişdilər. Sovet hökuməti isə məsələnin tam həllində maraqlı olmamış Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsinə muxtariyyət verilməklə onu Qarabağın digər hissəsindən ayırmışdır.

Nəhayyət ,1923-cü il iyulun 7-də Azərbaycan SSR Sovetləri Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin dekreti ilə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılmasının Sovet hökümətini məkirli siyasəti olduğu qeyd olunur. Bu siyasətin sonlar necə acı nəticələrə səbəb olduğu faktlarla göstərilir.

Açar sözlər: muxtariyyət, ərazi iddiaları, Sovet hökuməti

ABSTRACT

After the occupation of Azerbaijan by Soviet Russia in 1920, the Soviet government began to carry out administrative work here, along with new economic and political measures. Seeing this policy of the Soviet government, the Armenians revived their insidious policy of snatching land from the territory of Azerbaijan. The central government not only oppose their wishes, but even encouraged them. The article provides information about the Azerbaijani land claim of the Armenian side and their efforts in this activity. It is stated that the Armenian Revolution, founded in 1921 after the Sovietization of Armenia, claimed Nagorno-Karabakh on the issue of defining the borders between Azerbaijan and Armenia. The decision of the Caucasus Bureau, which was subordinate to the central government, on June 3, 1921, to include Nagorno-Karabakh in the Armenian Government Declaration, proves that the Soviet government supported the Armenia.

Armenia's position on keeping Nagorno-Karabakh as part of Azerbaijan and giving it autonomy is being investigated. Armenia did not want to agree on the settlement of the border issue and did not consider it expedient to grant autonomy to Nagorno-Karabakh. They did not hide the fact that the main goal was to separate Karabakh from Azerbaijan. The Soviet government, which was not interested in a complete solution to the problem, gave autonomy to the mountainous part of Karabakh, an integral part of Azerbaijan, and separated it from the rest of Karabakh. Finally, on July 7, 1923, the decree of the Central Executive Committee of the Soviets of the Azerbaijan SSR stated that the establishment of the Nagorno-

Karabakh Autonomous Region within the Azerbaijan Soviet Socialist Republic was an insidious policy of the Soviet government. The end is illustrated by the bitter consequences of this policy.

Keywords: autonomy, territorial claims, Soviet government

QARŞILIQLI İNNOVASİYALAR ƏSASINDA DİLLƏRİN BİRLƏŞMƏSİNƏ DAİR

ON THE CONNECTION OF LANGUAGES ON THE BASIS OF MUTUAL INNOVATIONS

İsmayılova Aybaniz Arif

Lecturer

ORCID ID:0000-0001-9931-9254

Odlar Yurdu University

XÜLASƏ

Məqalədə dil innovasiyaları, onların yaranma və yayılma üsullarından, dil kontaktı və onun zəruriliyindən, həmçinin qarşılıqlı innovasiyalar əsasında dillərin birləşməsindən bəhs edilir.

Ümumlinqvistik kontekstdə dil fərdlərarası verbal kommunikasiyanın dinamik sistemi kimi başa düşülür. Dilin funksiyası dil dəyişmələri prosesi ilə sinxron mövqedə dayanır. Dil innovasiyaları dil mühitində fərdi kodlarlla yaranır və individual nitq ünsiyyətləri ilə yayılır. Dil kontaktı iki və daha artıq dillərin kommunikativ sahələrinin kəsiyində meydana gəlir. Dil kontaktının daha maraqlı özünəməxsusluğu isə tipoloji cəhətdən fərqli mövqelərdə dayanan dillərin qarşılıqlı təsiri zamanı meydana çıxır. Dil dəyişmələrinin zərurilik səviyyəsi – dil zamanının inteqral ölçü dərəcəsidir, yəni, ritm, dövr, funksionallaşma səviyyəsi və dilin inkişafıdır.

Məlumdur ki, hər bir xalqın dilində dayanıqlı bədii ifadələr var ki, nitqdə söz birləşmələri və cümlələr kimi tələffüz edilirlər. Belə ifadələr frazeoloqizm adlanırlar. Bütöv frazeologizmin mənası onun tərkibinə daxil olan sözlərin mənasından yaranmır. Bu gün linqvistikada koqnitivizmin hökmranlıq etdiyi bir dövrdə insan faktoru frazeologiyanın da əsasında dayanır. Məqalənin məqsədi də frazeoloji materialın öyrənilməsinə koqnitivizmin ümumi prinsiplərinin tətbiq edilməsidir. Frazeologiya öz xarakterinə görə milli-mədəni xarakterə malikdir, buna görə də müasir linqvistika etnik düşüncə və psixologiyanı əks etdirən frazeoloji vahidlərin, atalar sözləri və məsəllərin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Yəni, məntiqi cəhətdən də dil vahidlərini nə qədər unikal hesab etsək də frazeologiyada dil sisteminin ümumi xüsusiyyətləri və milli-mental xüsusiyyətləri hökmranlıq edir. Tərkib hissələri səviyyəsində frazeologiya milli mətbəxi, geyimi, musiqini, fauna və floranı əhatə edən anlayışları əks etdirir. Bir şey məlumdur ki, frazeologiyanın konseptual əsasını dünyanın dil mənzərəsinin fraqmentləri təşkil edir. Bu məqamda frazeologizmlərin semantik strukturunun quruluşu tam anlaşıqlı olur.

Açar sözlər: inteqral ölçü, koqnisiya, antroposentrik dilçilik

ABSTRACT

The article discusses language innovations, methods of their emergence and dissemination, language contact and its necessity, as well as the combination of languages on the basis of mutual innovations.

In the general linguistic context, language is understood as a dynamic system of interpersonal verbal communication. The function of language is simultaneous with the process of language change. Language innovations arise in the language environment with individual codes and spread through individual speech communication. Language contact occurs at the intersection of the communicative areas of two or more languages. A more interesting feature of language contact is that it occurs when languages interact in typologically different positions. The level of necessity of language change is an integral measure of language time, in other wods, rhythm, period, level of functionalization and language development.

It is known that in the language of every nation there are fixed expressions that are pronounced in speech as phrases and sentences. Such expressions are called phraseological units or idioms. The meaning of the whole phraseological unit does not arise from the meaning of the words included in it. Today, at a

time when linguistics is dominated by cognitivism, the human factor is at the heart of phraseology. The purpose of the article is to apply the general principles of cognition to the study of phraseological material. Phraseology has a national-cultural character, so modern linguistics pays special attention to the study of phraseological units, proverbs and parables that reflect ethnic thought and psychology. That is, no matter how unique our language units are logically, the general features and national-mental features of the language system dominate in phraseology. At the level of components, phraseology reflects the concepts of national cuisine, clothing, music, fauna and flora. It is known that the conceptual basis of phraseology consists of fragments of the linguistic picture of the world. At this point, the semantic structure of phraseological units becomes clear.

Key words: integral measurement, cognition, anthropocentric linguistics

Dil innovasiyalarının tədqiqi zamanı, yəni dil dəyişmələrində bir çox alimlər dili fərdlərarası kommunikativ fəaliyyətin dinamikliyini danışma prosesi (kodlaşdırma) və anlama (koddan çıxarma) ilə vəhdətdə göstərən L.V.Şerbanın linqvistik konsepsiyasına əsaslanırlar.[7,s.54] Təqdim edilən ümumlinqvistik kontekstdə dil fərdlərarası verbal kommunikasiyanın dinamik sistemi kimi başa düşülür. Dilin fəaliyyət üsulu – zaman və məkan kəsiyində dövr edən yaranma aktı və dil kollektivində kommunikativ əlaqələrlə birləşmiş və nəsil dəyişmələri zamanı dəyişən dil şəxsiyyətləri tərəfindən fərdi kodlarla interpretasiya olunmuş nitq kontekstidir. Belə mövcudiyyat üsulunda dil funksiallaşdırılaraq təkcə tələffüz edilmir, həm də mütləq və fasiləsiz olaraq dəyişir. Bu səbəbdən dilin funksiyası dil dəyişmələri prosesi ilə sinxron mövqedə dayanır.Dil innovasiyaları dil mühitində fərdi kodlarlla yaranır və individual nitq ünsiyyətləri ilə yayılır.

Dil kontaktı iki və daha artıq dillərin kommunikativ sahələrinin kəsiyində meydana gəlir. Təbii ki, bilinqvistlərin fərdi kodlarında dil kontaktı mövcud olur, lakin bu bütövlükdə iki dilli kollektivlərin və ya qrupların daxilində nitq mübadiləsi zamanı həyata keçə bilir. Dil kontaktının daha maraqlı özünəməxsusluğu isə tipoloji cəhətdən fərqli mövqelərdə dayanan dillərin qarşılıqlı təsiri zamanı meydana çıxır. Bu zaman birdilli və ikidilli kommunikativ proseslərdə özünü göstərən dil dəyişmələrinin fərqli mexanizmləri daha da qabarıq şəkildə özünü göstərir. Dil əlaqələrinin innovasiyalarında bilinqvistlərin ünsiyyəti zamanı nəinki dildaxili analoji hadisələr, həmçinin dilxarici analoji hadisələrdə iştirak edirlər.[3, s.224]

Dil dəyişmələrinin zərurilik səviyyəsi – dil zamanının inteqral ölçü dərəcəsidir, yəni, ritm, dövr, funksionallaşma səviyyəsi və dilin inkişafıdır. Məsələn; tamtəsnifatlı qrammatik dəyişmələri dilin yeni bir zaman ölçüsünə keçidi, keyfiyyətcə fərqli sinxronizmə keçidi kimi şərh etmək olar. Hər bir xalqın dilində dayanıqlı bədii ifadələr var ki, nitqdə söz birləşmələri və cümlələr kimi tələffüz edilirlər. Belə ifadələr frazeoloqizm adlanırlar. Bütöv frazeologizmin mənası onun tərkibinə daxil olan sözlərin mənasından yaranmır, məsələn; "biti-bitdən seçmək" – "ayıq olmaq" mənasını ifadə edir və bu mənanın birləşmənin tərkibinə daxil olan sözlərin mənası ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Bu gün linqvistikada koqnitivizmin hökmranlıq etdiyi bir dövrdə insan faktoru frazeologiyanın da əsasında dayanır. Bu tezisdə də əsas məqsəd frazeoloji materialın öyrənilməsinə koqnitivizmin ümumi prinsiplərinin tətbiq edilməsidir. Məlumdur ki, koqnisiya dedikdə, insan təfəkkürünün özünəməxsusluğu nəzərdə tutulur. Belə ki, koqnisiya dil cildində təfəkkürü nəzərdə tutur, cünki məhz dil dünyanı dərketmənin etnik əsasının başa düşülməsi üçün açar verir. İnsan dünyanı mövcud ölçülər prizmasının içindən görür. Koqnitivliyin əsas anlayışları bunlardır: "konsept", "mentallıq", "konseptuallıq", "koqnitiv baza", "konseptual mühit", "milli-mədəni mühit".

Konsept termini əşya və hadisələr haqqında təsəvvürləri bildirir. V.A. Maslova yazır: "Milli konseptlər – abstrakt anlayışların adlarıdır, buna görə də, mədəni məlumat burada siqnifikata, və yaxud da məna nüvəsinə təhkim olunur[12, c. 48].

A.Vejbitskaya təsdiq edir ki, lüğət tərkibi etnofəlsəfəyə, tarixə və siyasətə bir açardır. Alim göstəriri ki, " filosoflar, politoloqlar və hüquqşünaslar'bail' [zamin], 'warrant' [order], 'custody' [qəyyum], 'solipsism' [solipsizm], 'determinism' [determinizm], 'parliament' [parlament], 'oath' [andiçmə] и 'democracy' [demokratiya], kimi terminlər sadəcə tərcümə oluna bilmirlər. Bundan əlavə xüsusi

xarakterə malik olmayan və ingilis dilində *freedom* 'azadlıq', *justice* 'ədalət' и *truth* 'həqiqət' sözlərində toplanan konseptlər linqvospesifikdirlər [6, c. 416].

A. Vejbitskaya hesab edir ki, müxtəlif avropa dillərində bu sözlərin ekvivalentləri eyni mənanı ifadə etmir. Alim belə nəticəyə gəlir ki, semantik metadilin yaradılması vacibdir, cünki saxta ekvivalentlik başqa bir dildən alınma ekvivalentlərin mənasını dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan vermir.

Müasir antroposentrik dilçiliyin və koqnitiv linqvistikanın kontekstində daxili forma və fon məlumatı kimi anlayışlar xüsusi aktuallıq qazanır. Daxili forma dedikdə, sözün və frazeologizmlərin hərfi mənası başa düşülür. Koqnitiv linqvistika isə sözün və frazeologizmlərin daxili formasının xarakterinə xüsusi diqqət yetirir, belə ki, məhz daxili forma xalqın dünyanı dərketməsini əks etdirir. Koqnitiv linqvistika dilin göstərilən istiqamətdə tədqiqinə xüsusi diqqət yetirir, daha dəqiq desək, daxili formada nəzərə çarpan fərqliliklər baxımından. Müasir linqvistikanın xüsusi diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri də fon məlumatıdır. Fon məlumatı anlayışı altında onsuz mətnin dərk edilməsi mümkün olmayan sözün leksik mənası daxil olmayan biliklər toplusu dərk edilir.

Beləliklə, tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, "Dil kommunikativ imkanlara malik olmaqla yanaşı, dil ünsiyyətinin əsası kimi mövcud olan, bu səbəbdən də müxtəlif dövrlərdə danışanın və dinləyənin qarşılıqlı bilik realiləri kimi müəyyənləşdirilən birrəngli biliklərin məcmusunun dilin nəzəri biliklərində inikasının" vacib olmasıdır .

Amerika linqvisti Linn Visson ABŞ- da yaşayan rusların ingilis dilində danışarkən etdikləri küllü miqdarda səhvlərdən bəhs edərək bunları qeyd edir: " Mən Moskvada keçirilən konfransların birində çox maraqlı bir münaqişənin şahidi oldum. Dünyanın müasir vəziyyətində qərbin iqtisadi siyasətinin müzakirəsi zamanı amerikalı professor sərt bir şəkildə öz həmkarına dedi: *Get your finger out of my face!* O, öz fikrini təsdiqləmək məqsədi ilə şəhadət barmağını ona tərəf yönəltdi və sanki həmişə yalnız özlərinin tam haqlı olduqlarına əmin olan ruslara qarşı öz qərbli etirazını bildirdi". (3, c. 186). Bu konteksdə "insanların nitq davranışlarının spesifik- mədəni qaydaları hesab edilən" nitq etiketidə xüsusi bir məna qazanır [11, c. 152]. Müxtəlif xalqların nitq etiketlərini formulları həm eyni, həm də fərqli ola bilər

Əgər oxşarlıqlar etiketin ümuminsani mahiyyətini əks etdirirsə , o zaman milli özünəməxsusluqlardakı fərqlərin mədəni şəkildə göstərilməsi şərtidir. Bununla yanaşı mədəni şərtiliyi sadəcə milli-spesifik şərtilik kimi deyil, mentalitetin özünəməxsusluğu kimi başa düşmək lazımdır.

Bu gün linqvistikanın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri milli mentalitetin müəyyənləşdirilməsi və izahıdır. Görünür, milli təcrübənin ifadə formaları arasındakı fərqlər ətraf aləmin dərk edilməsi üsullarındakı fərqləri ifadə edir ki, bu da ümumilikdə milli xarakterlərdə və davranış stereotiplərindəki fərqləri göstərir. Dilə belə münasibət və dil ilə mədəniyyət arasındakı əlaqənin başa düşülməsi ilk növbədə xalqın etnik düşüncəsini və psixologiyasını, tarix və mədəniyyətini əks etdirən dil vahidlərinin öyrənilməsini vacibliyini göstərir. Frazeologiya öz xarakterinə görə milli-mədəni xarakterə malikdir, buna görə də müasir linqvistika etnik düşüncə və psixologiyanı əks etdirən frazeoloji vahidlərin, atalar sözləri və məsəllərin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Təbii ki, bu sırada ilk dayanan mənadəyişmənin mexanizminin öyrənilməsidir. Əgər alimlər frazeologizmlərdə ifadə olunan dünyagörüşünün milli özünəməxsusluqlarını aşkarlaya bilsələr, o zaman dilin semantik sisteminin özünəməxsusluğuna da bütövlükdə bir işıq sala bilərlər. Ola bilər ki, frazeoloji semantikanın formalaşmasının qanunauyğunluqları müəyyən mənada dilin semantik sisteminin qurulma qanunauyğunluğunu əks etdirir. Başqa sözlə, məntiqi cəhətdən vahidlərini nə qədər də unikal hesab etsək də frazeologiya dil sisteminin ümumi xüsusiyyətlər və milli-mental xüsusiyyətlər hökmranlıq edir. Hamıya məlumdur ki, tərkib hissələri səviyyəsində frazeologiya milli mətbəxi, geyimi, musiqini, fauna və floranı əhatə edən anlayışları əks etdirir. Əsas məsələ tərkib hissələri səviyyəsi nə dərəcədə frazeologiyanın milli-mədəni xüsusiyyətləri təsdiqləyə bilir. [15,s.250]

Bir şey məlumdur, frazeologiyanın konseptual əsasını dünyanın dil mənzərəsinin fraqmentləri təşkil edir. Bu məqamda frazeologizmlərin semantik strukturunun quruluşu tam anlaşıqlı olur. Lakin bu aydın quruluşun bütöv və tam şəkildə izahı hər hansı bir xalqın mentalitetini müəyyənləşdirən dünyanın dil mənzərəsinə uyğun gəlir. Beləliklə də, struktural təhlil qanunauyğun şəkildə koqnitiv təhlillə tamamlanır.

REFERENCES

1. Арутюнова Н.Д. Феномен молчания // Язык о языке: Сб. статей Под общ. Рук. И ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 624 с. – С. 417–436.

2. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwim1eSZirf2AhXlsIsKHYv4DloQFnoECAcQAQ&url=https%3A%2F%%

3. Алефиренко, Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка/ Н.Ф.Алефиренко. - Москва: Флинта: Наука, - 2010. - 224 с.

4.Аскольдов, С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – Москва, -1997. - с. 267-279.

5. Баранов, А.Н. Введение в прикладную лингвистику/А.Н.Баранов. -Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», -2013. -368 с.

6.Вежбицка, А. Язык. Культура. Познание/ А.Вежбицка. -Москва: Русские словари, - 1996. - 416 с.

7.Владимирович Л.Ш. Как надо изучать иностранные языки.-Москва,-1929.-с 54

8. Гумбольдт В. Характер языка и характер народа // Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985. –С. 370–381.

9. Демьянков, В.З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработке текста/ В.З.Демьянков. -Москва: Всесоюзный центр переводов ГКНТ и АН СССР, -1982. -288 с.

10. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс/ В.И.Карасик. -Волгоград: Перемена, -2002. -477 с.

11. Lynn Visson What Mean?: Where Russians Go Wrong in English Paperback — November 8, 2013. -152 с (Author).[8] //Amazon.com https://www.amazon.com/What-Mean-Where-Russians-English/dp/0781813220

12. Маслова В.А. Поэт и культура: Концептосфера Марины Цветаевой/ В.А.Маслова. – Москва: Флинта: Наука, -2004. - 256 с.

13.Маслова, В.А. Лингвокультурология/ В.А.Маслова. -Москва: Академия, -2001. - 208 с.

14. Пименова, М.В. Концептуальные исследования и национальная ментальность // Гуманитарный вектор, -2011, №4. - с. 126-132

15.Bolinger, D. Language. The Loaded Weapon: The Use and Abus of Language Todey/ D.Bolinger. -London; New-York: Longman, -1980. - 214 p.

QARABAĞIN DÖYÜNƏN QƏLBİ MƏDƏNİYYƏT MƏRKƏZİ ŞUŞA

Zülfiyyə Vəliyeva

ADPU ETM-nin elmi əməkdaşı

Respublikanın Əməkdar Müəllimi

Şuşa Azərbaycan üçün milli qürurdur, milli mənlikdir, mədəniyyətdir, incəsənətdir, tarixdir.2022-ci il Azərbaycan Respublikasında "Şuşa ilı" elan olunmuşdur! Şüşa Qarabağın baş taçı, müqəddəs ruhlar evi! Qələbəmizdir:-Vətən, İnsan, yurd sevgimiz! Şəhid olan, qazi olan oğullara hörmət və ehtiramımız sonzusuzdur!!!

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Şuşa Qafqazın musiqi mərkəzinə çevrilib. Şuşanı "Kiçik Paris", "Qafqazın sənət məbədi", "Azərbaycan musiqisinin beşiyi" və "Zaqafqaziyanın konservatoriyası" adlandırılıblar. Azərbaycan musiqisinin beşiyi Qarabağ bizimdir!

Rəşadətli Ordumuzun Şuşaya bayraq sancması və bu xəbərin müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyev tərəfindən xalqa çatdırılması 28 ildən sonra milli qururumuzun da, mənliyimizin də, mədəniyyətimizin də, incəsənətimizin də, tariximizin də azad edilməsini, hətta yeni yüksəliş mərhələsinə daxil olmasını sübut etdi. Şuşanın işğaldan azad olunması Qarabağın döyünən ürəyinin xilas edilməsi demək oldu".

Mədəniyyətimizin, incəsənətimizin, ədəbiyyatımızın, muğam sənətimizin beşiyi, qeyrətimizin, milli kimliyimizin simvolu Şuşanın, Şuşa qalasının işğaldan azad olunması xəbəri o qədər möhtəşəm, o qədər şanlı, o qədər qürurlu bir xəbərdir ki, dünya dillərinin bütün söz və ifadələri, bədii təsvir vasitələri, metaforalar, təşbehlər bu hissi, bu duyğunu ifadə etməyə acizdir. Bu xəbərin gətirdiyi əhval-ruhiyyə, yaratdığı izaholunmaz ovqat o qədər böyük, o qədər möcüzəvi və eyni zamanda qutsaldır ki, bütün bunları yazıya almaq, vərəqlərə köçürmək ya mümkün deyil, ya da olduqca çətindir.

"Şuşasız bizim işimiz yarımçıq qalar" - deyən və bu haqq işini qeyrətlə, cəsarətlə, əzmlə başa çatdıran Ali Baş Komandanım!Azərbaycan Bayrağı Şuşada dalğalanır! Şuşa şəhərində "Xarıbülbül" musiqi festivalı keçirilir.

Biz verilləni qorumaq üçün məsuliyyət daşıyırıq! Şükür uğur, Qələbə qazanıldı qorumaq və möhkəmləndirmək gərəkdir! Allaha sınıb gücünə güvənmək, bir yumruquq olmaq gərəkdir! Vətənin qorunmasından önəmli heç nə yox və ola bilməz!!! Qədrini bilmək,uğuruna imza atmaq hər bir kəsin namus işidir! Dünya dəyişir.Haqq işi uğrunda can verən Oğullar var! Vətəni canı və qanı bahasına qoruyanlar! Şərəf, qürur yeri, son mənzil olan Vətən naminə məsuliyyətli olaq! Azərbaycan məktəbi, Azərbaycan müəllimi fəxr edib, qürur duyur. Onun yetirmələri müstəqil dövlətimizin tarixi torpaqlarını düşmən tapdağından təmizlənməsinə imza atmışlar! Torpağında Şəhid yatan Qarabağımız var! Bayrağımız Şusada Dalğalanır! Şuşa Azərbaycanın ürəyidir .. Şuşa Vətən deməkdir! Şuşa Qarabağın açarıdır. Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız Azərbaycan ola bilməz! Deməyək Vətən bizim üçün nə edib, deyək ki, biz Vətən üçün nə etmişik! Vətəni yaşadan da, onu ucaldan da, şərəfləndirən də, qoruyan da bizik. Vətən torpağı bizim üçün toxunulmazdır, müqəddəsdir.

MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARI TARAFINDAN OLUŞTURULAN ZİHİN HARİTASI DEĞERLENDİRME RUBRİKLERİNİN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF MIND MAP EVALUATION RUBRICS CREATED BY PROSPECTIVE MATHEMATIC TEACHERS

***Tuba YENİL*[1]**

[1]*Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Matematik Eğitimi Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye.*

[1]*ORCID ID: 0000-0003-3457-9586*

***Çiğdem ARSLAN*[2]**

[2]*Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye.*

[2]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7354-8155*

ÖZET

Öğretmenlerin, ölçme araçlarını seçme, geliştirme, değerlendirme, geri bildirim sağlama, not verme ve sonuçları öğrencilerle doğru bir şekilde paylaşma yeterliklerine sahip olmaları beklenmektedir. Alternatif ölçme değerlendirme araçlarından birisi olan rubriklerin kullanımının eğitime katkısı ve olumlu yönlerine dikkate alındığında rubriklerin faydalarından en üst düzeyde yararlanabilmek ve rubrik yoluyla etkili ölçme ve değerlendirme yapabilmek için öğretmenlerin rubriklerin oluşturulma süreci hakkında bilgi ve deneyim sahibi olmaları gerektiği açıktır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, matematik öğretmen adaylarının rubrik oluşturma süreçlerinin zihin haritalarını değerlendirebilme yoluyla incelenmesidir. İlköğretim matematik öğretmen adaylarının zihin haritalarını değerlendirmeye yönelik hazırladıkları rubrikler incelenerek hangi noktalara dikkat ettikleri, ölçütlerinin neler olduğu, bu ölçütleri nasıl belirledikleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Dolayısıyla bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tercih edilmiştir. Araştırmanın katılımcılarını, 2021-2022 akademik yılının bahar döneminde Türkiye'de bir devlet üniversitesinde öğrenim gören ilköğretim matematik öğretmen adayları oluşturmaktadır. Katılımcıların seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bu çalışmanın ölçütleri; (1) katılımcıların zihin haritası tekniğini biliyor olması, (2) Ölçme ve değerlendirme dersini almış veya alıyor olmaları ve (3) araştırmaya katılmak için gönüllü olmalarıdır. Rubrik hazırlama sürecine geçilmeden önce öğretmen adaylarına zihin haritası ve rubriklerle ilgili gerekli bilgiler verilmiştir. Bu süreçte öğretmen adaylarının zihin haritasının özelliklerini kavramaları için zihin haritaları yapmaları istenmiştir. Rubrik hazırlama ile ilgili bilgiler hatırlatıldıktan sonra hazırlamış oldukları zihin haritalarını oluşturdukları rubrikler aracılığı ile değerlendirmeleri istenmiş ve bu değerlendirmelere dair dönütler verilmiştir. Bunlar sonucunda nihai olarak, öğretmen adaylarından zihin haritası değerlendirme için nihai rubriği hazırlamaları istenmiştir. Toplanan veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına bakıldığında, öğretmen adaylarının zihin haritasının hazırlanan konu ile ilgili kavramsal içeriğinden ziyade ana dal sayısına, eklenen görsellere, dallar arası ilişkilendirmeye daha çok önem verdiği görülmüştür. Diğer bir ifade ile öğretmen adaylarının hazırladıkları rubriklerde zihin haritasının içeriğine genel olarak dikkat etmediği, içeriğe dikkat edenlerin ise görselliğe göre daha az ölçüt eklediği gözlemlenmiştir. Öğretmen adaylarının, rubrik oluşturmada değerlendirme ölçütlerini belirleme durumlarının istenen düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rubrik, Zihin haritası, Ölçme ve değerlendirme, Öğretmen adayları.

ABSTRACT

Teachers are expected to have the ability to select, develop, evaluate, provide feedback, grade and accurately share results with students. Considering the contribution and positive aspects of the use of rubrics, which is one of the alternative assessment and evaluation tools, to education, it is clear that teachers should have knowledge and experience about the process of creating rubrics in order to benefit from the benefits of rubrics at the highest level and to be able to make effective assessment and evaluation through rubrics. In this context, the aim of the research is to examine the rubric creation processes of prospective mathematics teachers by evaluating mind maps. The rubrics prepared by prospective mathematics teachers to evaluate mind maps were examined and the points they paid attention to, what their criteria were, and how they determined these criteria were examined in detail. Therefore, in this study, case study, one of the qualitative research methods, was preferred. The participants of the research are prospective mathematics teachers studying at a state university in Turkey in the spring semester of the 2021-2022 academic year. Criterion sampling, one of the purposive sampling methods, was used in the selection of the participants. The criteria of this study are; (1) the participants know the mind mapping technique, (2) they have taken or are taking the assessment and evaluation course, and (3) they volunteer to participate in the research. Before starting the rubric preparation process, the prospective teachers were given the necessary information about mind maps and rubrics. In this process, prospective teachers were asked to make mind maps in order to understand the features of mind maps. After reminding the information about rubric preparation, they were asked to evaluate the mind maps they had prepared through the rubrics they created, and feedback was given on these evaluations. As a result of these, they were asked to prepare the final rubric for mind map evaluation. The collected data were analyzed by content analysis method. Considering the findings of the study, it was seen that the prospective teachers gave more importance to the number of majors, added visuals, and associations between branches rather than the conceptual content of the mind map related to the prepared subject. In other words, it was observed that the prospective mathematics teachers did not pay attention to the content of the mind map in the rubrics they prepared, and those who paid attention to the content added less criteria than the visuality. It has been concluded that the prospective teachers' determination of evaluation criteria in creating rubrics is not at the desired level.

Keywords: Rubric, Mindmap, Assessment and evaluation, Prospective teachers.

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ ZİHİN HARİTASIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

PRE-SERVICE MATHEMATIC TEACHERS' VIEWS ON THE MIND MAP

***Tuba YENİL*[1]**

[1]*Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Matematik Eğitimi Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye.*

[1]*ORCID ID: 000-0003-3457-9586*

***Çiğdem ARSLAN*[2]**

[2]*Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye.*

[2]*ORCID ID: 0000-0001-7354-8155*

***Menekşe Seden TAPAN BROUTIN*[3]**

[2]*Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye.*

[2]*ORCID ID: 0000-0002-1860-852X*

ÖZET

Antropolojik teori bilginin orijini, bilginin niteliği ve bilginin toplumsal ve kültürel bir çevrede ifade ettiklerini incelemektedir. Belirli bir kurumda var olan bilginin özelliklerini belirlemek, bu bilgilerin bireysel ve kurumsal tanımalarının nasıl gerçekleştiğini tanımlamak ve analiz etmek amacıyla didaktiğin antropolojik teorisi kullanılır. Bu araştırmada, didaktiğin antropolojik teorisini temel alarak ilköğretim matematik öğretmen adaylarının zihin haritasıyla ilgili görüşleri incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Marmara Bölgesi'nde bulunan bir devlet üniversitesinde öğrenim gören öğretmen adayları ile yürütülmüştür. Katılımcıların seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi kullanılmıştır. Verilerin toplanması amacıyla, araştırmacılar tarafından Zihin Haritası Görüş Formu oluşturulmuştur. Görüş formuna son hali verilmeden önce iki öğretim üyesinin görüşleri alınmış ve iki öğretmen adayıyla pilot çalışma yapılmıştır. Görüş formu hazırlanırken, araştırmanın teorik çerçevesi olan didaktiğin antropolojik teorisi ışığında kurumsal tanıma açısından, görüş formunda zihin haritasıyla neler yapıldığını, ne işe yaradığını, neler yapılabileceği ve hangi konularda işe yarayacağına ilişkin sorular hazırlanmıştır. Bireysel tanımayla ilgili hazırlanan sorularda ise, öğretmen adayının zihin haritası hakkındaki bilgisi, becerisi ve algılamasıyla ilişkili sorular hazırlanmıştır. Zihin haritası görüş formu öğretmen adaylarına uygulanmış ve gönüllük esas alınarak bazı öğretmen adaylarıyla zihin haritası görüş formu üzerinden yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın verileri içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Öğretmen adayları zihin haritasını ilişkilendirme ağı, not alma tekniği, zihindeki kavramların görselleştirilmesi gibi çeşitli şekillerde gördüklerini ifade etmişlerdir. Zihin haritasını klasik not almaya göre daha işlevsel buldukları araştırmanın bulgularından birisidir. Bunun sebebini ise, not almayı bilgileri direk olarak kağıda aktarmak olarak görmeleri ve bunun aksine zihin haritasında kendi yapılandırdıkları bilgilerin kağıda aktarılmasıdır. Araştırmanın bulgulardan birisi ise öğretmen adaylarının zihin haritasını matematik eğitiminde genel olarak kullanıyor olduklarını ifade etmiş olmalarıdır. Zihin haritasının avantajlarına ve dezavantajlarına bakıldığı zaman ise bazı öğretmen adaylarının avantaj olarak kullanım kolaylığı yazmasına rağmen bazılarının ise bunun aksine zihin haritasının kullanımının zor olduğunu ifade ettikleri görülmüştür. Son olarak, öğretmen adaylarının çoğunun öğretmenlik hayatlarında zihin haritasını kullanacağını ifade ettikleri ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Didaktiğin antropolojik teorisi, zihin haritası, matematik öğretmen adayları.

ABSTRACT

The anthropological theory examines the origin of knowledge, the nature of knowledge, and what knowledge expresses in a social and cultural environment. The anthropological theory of didactics is used in order to identify the characteristics of knowledge existing in a particular institution, and to describe and analyze how individual and institutional recognition of this knowledge takes place. In this study, pre-service mathematic teachers' views on mind maps were examined based on the anthropological theory of didactics. Case study, one of the qualitative research designs, was used in the study. The study group of the research was carried out with pre-service teachers studying at a state university in the Marmara Region in the 2021-2022 academic year. Convenient sampling methods were used to select the participants. In order to collect the data, the Mind Map Opinion Form was created by the researchers. Before the final form of the opinion form was given, the opinions of two academicians were taken and a pilot study was conducted with two pre-service teachers. While preparing the opinion form, in the light of the anthropological theory of didactics, which is the theoretical framework of the research, in terms of institutional recognition, questions about what is done with the mind map in the opinion form, what it does, what can be done and on which subjects it will work were prepared. In the questions prepared about individual recognition, questions related to the knowledge, skills, and perception of the pre-service teacher about mind maps were prepared. The mind map opinion form was applied to the pre-service teachers and semi-structured interviews were conducted with some pre-service teachers on the basis of voluntariness. The data of the research were analyzed by the content analysis method. Pre-service teachers stated that they see the mind map in various ways such as through associative networks, note-taking techniques, and visualization of the concepts in the mind. It is one of the findings of the research that they found the mind map to be more functional than classical note-taking. The reason for this is that they see note-taking as transferring information directly to paper, and on the contrary, the information they have structured in the mind map is transferred to paper. One of the findings of the study is that pre-service teachers stated that they generally use mind maps in mathematics education. When the advantages and disadvantages of the mind map are examined, it was seen that although some pre-service teachers wrote ease of use as an advantage, others stated that it is difficult to use the mind map on the contrary. Finally, it was revealed that most of the pre-service teachers stated that they would use the mind map in their teaching life.

Keywords: Anthropological Theory of Didactics, mindmap, pre-service mathematic teachers.

CULTURAL AND SOCIAL FACTORS OF GRAPHIC DESIGN DEVELOPMENT

Beristen Zhanarbek

professor, candidate of philosophical sciences.

Magzhan Sarybayev, Turgaliev Kuandyk

First year undergraduates, Department of Publishing, Editorial and Design Art of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

ANNOTATION

Graphic design is considered as a system of constant exchange of information between a person and his artificial environment, embodied in all aspects of life, in the whole life of a person and created by him personally. In the modern world, in all cities of Kazakhstan, on the basis of modern technologies, the urban environment is undergoing a revival of advertising and landscape design, various environmental objects. Despite the fact that graphic design objects served as an effective detail that shapes our whole life, domestic design has received its own development and problems.

Keywords: design, graphics, consumer, symbol, dominant, advertising, symbol, marketing, society, aesthetics, psychology, architecture, art designer, culture.

In the XX century, design is a phenomenon that makes up the culture and aesthetics of mass production, mass consumption, the market and the human environment. The transfer of the harmony of the environment, its anthropological effectiveness and cultural significance manifested itself as a decisive factor in the creation of material objects. Such tasks have been implemented in the activities of industrial designers, simple designers, design designers, architectural designers, etc. Graphic designers play a special role in this process. Graphic design actively functions in many areas of production and trade in order to maximize income, which characterizes its focus on mass consumption. Currently, the experience of graphic design hits the eyes from advertising more than in previous decades. Today, this is impossible without the intervention of a designer for advertising.

Now, as for the socio-cultural factors of graphic design development.

The variety of graphic design largely depends on the variety of requests, on the variety of their comments. Graphic design is necessary for the activities of the "overtime" economy, faced with a crisis of overproduction. Information tools have become the main ones in the formation of value attitudes of the mass consumer. If earlier the form of graphic design was limited only to providing information about the product, now the main task of advertising today has become to impose on people the idea that this product or service will not be provided.

The purpose of such demand is not in the use of the product, but in relation to the behavior of other consumers in relation to this product, in relation to the luxury of this product, in relation to the tact acquired by advertising. The goal of the plan was white without knowledge, gradually gaining human consciousness and morals. Its main regularities are provided for in the "Law on advertising" of the Republic of Kazakhstan [1].

Commercial forms of graphic design, advertising are a powerful tool for controlling the consciousness of the masses. The successful creation of advertising, the greedy desire to promote something on the market: a company, a service, a product, increasing its competitiveness, increasing attractiveness, individuality, popularity and demand, is associated with the creation of a comprehensive advertising project, the visual solution of which is one of its constituent characteristics. Advertising as a form of graphic design is primarily aimed at achieving market success, provided for by the number of sales. The constructor assumes making a profit, since its forms are a means of stimulating sales and perform a symbolic and symbolic task. A person in popular culture is primarily a consumer. (1. Drawing)

Picture 1. Consumer factor of graphic design development

In the era of mass consumption today, although not as the main task, but as one of the necessary tasks is to emphasize the form of graphic design that does not reflect advertising activities (to attract the attention of the consumer, to interest him, contributing to the sale of goods, the provision of services). For example, there are those who say that the cover of a book is a "box" that forces mass buyers to buy it.

Consequently, focusing on the financial and economic strategy for the development of graphic design (the desire for profit, the active use of marketing research, the establishment of the ideology of luxury consumption, the mass use of advertising, the orientation of the strategy on the value of the economy), he also refers to certain psychological principles that contribute to the hidden demand of mass consumption, pursuing the goal of commercial income, enrichment of the producer.

The designer determines ways and means to maximize demand satisfaction through regular interviews with a changing consumer. At the same time, the designer must take into account the volatility of consumer taste. The proof of this trend is the filling of apartments with objects, products that have not been used for a long time.

The level of designers' understanding of the principles and essence of their activities varies and is formed depending on what needs of a person and society is important and necessary for him.

Since, according to the cultural and symbolic factor, "graphic design operates with the world of information that is given visibility," it is important in understanding the modern language of representation. Thanks to the effective development of graphic design, visual objects became accessible to a person, or rather, surrounded a person anywhere. Graphic design has intensified in the field of mass informatization. Its forms are used in advertising, cinema, television, publishing, etc. A person is a person, a person is a person, a person is a person, and a person is a person. Indicator is too high that daily visible objects are constantly changing, replacing each other. "In the era of a rapid flow of information, an understanding is being formed that brands interested in advertising their goods and services are much more profitable from an economic point of view to use modern interactive forms of advertising than traditional ones " [2].

We became the witness for period of rapid development of design in the country began in the 2000s. During this period, the development of computer graphics, the creation of commercials, and creation of a new visual form is very important.

In modern society, design combines mass production, mass consumption, mass culture, a special aesthetics of the material world, a mass consumer degree of beauty.

Currently, the forms of graphic design are deeply rooted in public life, which strongly depends on the spiritual life, the values of the consumer of advertising products. In this case, the image represented by the graphic design is a carrier of information about the property of the product supplied to the consumer. The tabular image, embodied in its material embodiment in a specific advertising product, is an element of autonomous and mass culture, in accordance with which it imposes aesthetic requirements.

Advertising design focuses on "visibility" and when creating an image of an object is guided by the principle of "labeling", which is an indicator of social and financial status. The cultural level of consumers can be based on the achievement of fame, financial success, financial status, i.e. on the satisfaction of non-basic (vital) requirements in a person's life. (Fig.1.2).

Fig.1.2. Cultural and symbolic factor of graphic design development

There were written a legend, the graphic design of which becomes a symbol of life, creating an image of the advertised object. V. Glazychev said: "the norm of mass culture plays a methodological role in the design of a design object" [3].

The labeling of the advertised product comes out in the language of communication. Design - the creation of an object refers to symbols, symbols and stereotypes. In turn, the profession of a designer working in the advertising business is understood as the ability to create these symbols, symbols that can interpret artifacts of real life. Recently, vinyl posters have been used for tension, which are located at the top of vehicles. Now buses, trolleybuses, trams, which have pasted several advertising messages on the outside, have become a common phenomenon.

Graphic design in advertising not only creates an image of an object, but also contributes to the formation of a consumer lifestyle, dignity, attitude to things, a sense of beauty, and the value of people communicating with each other.

Most people who are consumers of advertising information (primarily television) receive it during their vacation. Despite the fact that different categories of people spend their time in different ways, there is no denying this unique information space.

The XIX century is the growing era of free time for people of all developed industrial eras. This is an era when production developed not only in industry, but also in household appliances. A person who has entrusted his household condition to iron machinery, it is better to spend his free golden time on the Internet than to go on a trip, wander in the fresh air, take a walk, go to the theater, watch spiritual productions, enrich the soul, read meaningful and meaningful books, etc. loves.

The mass media document and group people, at the same time-distract them from each other, delay traditional direct relationships, meetings, meetings, take them aside, put personal relationships in a narrow television and computer box.

Modern information technologies make all informatization channels a unique information environment of the Internet. Today, the availability of the Internet to millions of users characterizes its existence as a "celebration of mass culture", in which a person has never before created such a huge and unique group.

Realizing the requirements of graphic design for cultural display, it becomes an integral, integral part of the modern environment. The task of a graphic designer is also to convey information to a language understandable to millions of people. With the help of video images, he can transmit almost any document to the addressee without explaining it in long words. The images that create graphic design represent objects that are part of the consumer market, production, culture.

The visual trends that reflect the predominance of modernity in popular culture are associated with graphic design. It is quick visibility, visibility, clarity of the language description; attract the attention of the consumer, accelerating the process of viewing and saving it.

In this context, the design of an environment in which flat, large-scale and spatial forms interact harmoniously, requiring at the same time special indication of the features of the use of these basic provisions in the design technology of central objects and systems is the most difficult variant of design work. The analysis of the state of the urban environment, which is important for evaluating the effectiveness of outdoor advertising, begins with consideration of its geographical factor. The choice of a specific program depends on the designer of the programming and design agency. However, in any case, it is shown that the advertiser buys a powerful program from three-dimensional files.

Whilst ignoring the behavior of the addressee of advertising, it is better not to resort to studying the environment. Sometimes, although the environment does not prevent your ad from being acceptable in any way, your ad is either perceived correctly, or may even be rejected due to the specifics of human perception of information. Due to the fact that older people are naive and often in a hurry and naive, they do not attach much importance to advertising. However, if they have one source of advertising, then they cannot study it for a long time, look at it as a young person, and make decisions. Do not forget that ads for the elderly should be made in a somewhat strict format.

As for young men (under 35), they are four times more likely to pay attention to outdoor advertising and attachments than women. And young Virgins of the same age look at an average of 13 seconds at the advertisement of men who watch 10.7 seconds in order to familiarize themselves with the ad. Among genres, women love posters and posters.

Advertisers' favorites are double couples who watch ads for 15 seconds longer than those listed above. Couples who are in a hurry about their business do not have time to look at ads for a long time, but couples often spend more time watching ads while standing on armrests and walking. If a particular couple who is in a hurry looks at the poster for only 10 seconds, then a single walking woman will look at it for 20 seconds, which means that a double couple will enjoy the advertisement longer. A lone passerby also attaches importance to something that does not relate to the significance of the ad. So, for example, a girl can get into the lipstick of the lips of a beautiful woman advertising a paint applied to the lunar eyelids in an advertisement. And the couple watching the advertisement discusses its significance and comes to a consensus about the advertised product.

A significant part of the work performed in the field of design today falls on the share of the advertising industry. The types of advertising include-an advertising poster, an advertising booklet, advertising on the pages of newspapers and magazines. In addition, the means of outdoor advertising found on the streets of Kala include billboards, billboards, roadside billboards, advertising elements (brand name, light box) used in the exteriors of buildings and other products. Another type of advertising is a way of applying advertising stickers to urban transport. Another type of advertising for a chimney is broadcast on television channels and radio, on the Internet. Advertising videos and sound clips, advertising views on Web sites are, according to statistics, the loudest advertising medium, covering 70 percent of smokers. Conducting promotions is one of the most effective modern methods on the market-it is often used nowadays. Everyone knows that advertising is becoming a common phenomenon in everything that surrounds a person these days. We know that the creation of advertising design projects - as a type

of graphic design-often becomes a source of orders and the highest income. The use of modern advanced computer technologies in the creation of advertising design projects and the organization of advertising events has become widespread in the field of graphic design in our country. The third type of graphic design that has a significant market share includes printed design. Everyday printed products - newspapers, magazines-are used as a way to disseminate information formed from fleas. The use of design activities even in the design of a book is considered one of the sources of income these days [2].

In terms of advertising among young people, young people engaged in office, sales, marketing, advertising and design activities are widely used. They constantly take care of advertisements, and, due to the recent economic crisis, this thoroughness of office workers has increased even more. The crisis has accustomed employers to a jerk and a compact approach to the situation.

We can say that marketers - top managers try to read advertisements in order to inform. Recently, from the screens of the streets, it is increasingly possible to see videos of ads from web design agencies and online advertising. Of course, it is expensive, but web agencies do not lose, firstly, in the minds of the advertising medium (television is always associated with high technology), secondly, many office workers today notice such advertising and the name of the company remains in their memory for a long time.

K. M. Kantor: "Design is a phenomenon that depends on culture, a repeater of its pace, or rather, the cultural values of the product environment of society. Design is characterized as a system that includes institutionalized science, philosophy, art, which is driven by mass culture" [4].

Currently, our constant lack of awareness of major changes and achievements in the field of modern design is becoming a big disadvantage. Not a single scientific center took into account, not a single expert article was written. There are also no patterns that can be used to draw a conclusion about the role that analyzes and occupies the development of this domestic design. Without this, it is impossible to fully solve the problem of design – a high form of modern design art. Therefore, modern design is largely focused on the "consumer" in a broad social and commercial sense, which makes the market more cultured. Design methods and products, especially these moments of advertising design, almost always do not correspond to the categories of historical and artistic values of objects, the principles of protecting the central characteristics and appearance of the urban landscape, the aesthetic, aesthetic purpose of the urban sphere and urban culture.

Active design involves the creation of a form, new accents, and a new image. Therefore, the introduction of a new national dominant is a more common solution in project practice. The work we do has not been studied and systematized. At the same time, the functional essence of design solutions is added, which become emotional and even ideological symbols [5].

According to Kazakh sources, foreign art designers perform 70% of architecture and design. In 2013, a foreign project won at the EXPO. In modern conditions, it is necessary to unconditionally justify domestic quality, design culture. According to world researchers, it is difficult to find the truth in the dispute between architecture and advertising. Of course, architecture recognizes its leadership. Painting, sculpture, decorative and applied art, they all serve architecture, although they have their advantages. And advertising is the opposite. He does not obey, but again wonders the opposite. The purpose of advertising is to provide information about the product. To do this, he can use the best techniques of art for himself. Design today is a unique, inspiring art. The sphere of design should be enriched with national color for spiritual revival. These trends require increased attention to the preservation, renovation and modernization of the architectural appearance of our city.

REFERENCES

1. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Advertising" / / DB "Lawyer", 2005.

2. Begimbai K. M. graphic design. Textbook. Almaty: Evero, 2020.192 P.

3. Glazychev V. L. O. Essays on theory and Iraqi design in the West. - Moscow: Iskusstvo, 1970. - 114 P.

4. Kantor K. K. Pravda O. Design in the context of culture. History and theory. - M.: ANIR, 1996. - 288 p.

5. Beristenov Zh. T. Design of the environment and the combination of design creative forms. Bulletin of the Military Institute of the Ministry of Defense of the Republic of Kazakhstan. January-March.№1 (10).2011.6-10 OP.

CONTINUITY OF THE WORKS OF THE ARTIST-JEWELER ESTAI DAUBAYEV WITH THE KAZAKH NATIONAL CULTURE

Zh. Beristen [1]

Professor. Candidate of Philosophical Sciences.

Dautov N.

Master of 2 course,T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts.

Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

Currently, there are no articles about masters of jewelry art worthy of the prosperous culture of our people . In order to fill in these gaps, we specifically focused on the article.

Keywords: jeweler, jewelry art, painting, sculpture, aesthetics, decorative, mosaic, metal.

Jewelry art is a kind of sphere of folk art culture. This will help to reveal the ideological and aesthetic ideals of people of different eras, their worldview, attitude to life. Jewelers' products represent the stylistic features of the art of their time, by which one can judge the skill of artisans, technology and production and economic conditions of metal, stone and glass processing, etc. Jewelry art, like all types of artistic creativity, has its own characteristics. A real artist is not only a common son of his time, but also a person with a unique talented personality, skill, and special attitude, who can leave his application to the work of som created by him. Evaluating each unique work of art, we cannot ignore this feature.

Bergey Estai Daubai, an artist-jeweler working on updating the richest heritage of distant history in the Kazakh society and promoting a new national idea into the world. Artistic figurative works impress not only with the impressionability of the development, but also with the deep meaning of iconic signs and – in many creative manifestations, they are unique in their brand identity. Estai Daubai, sculptor and jeweler, Honored Worker of the Republic of Kazakhstan, laureate of the International Turan Korkemoner Award. “The high-quality braid of traditional folk art has so far manifested itself in its creativity with perfect skill. New sculptural jewelry compositions made in the direction of romanticism are closely intertwined with imaginative thought, artistic representations with the spirit of the people. Having an important value based on the inspiration of the author, he managed to find something qualitatively new. The main symbol is an indicator of the spiritual and aesthetic degree of Stylistic and genre searches”[1].

In the modern world, Estai Daubayev showed originality in various materials, various techniques of plasticity, forgetting about new artistic forms, and contributed to a wider dissemination of works. These are products of everyday use, independent chamber compositions and women's jewelry, the complexity of the figurative characteristics of which allows you to use both the product and a single decor system as interior decorations.

The jewelry works of Estai Daubaev are not only filling the product with semantic meaning, but also its connection with history, archeology, nature, the sky, in a word, differing in all ideological character.

The jeweler's works, preserving and independently updating the conceptual views of ancient ancestors, Saks, Huns, make efforts to form a bright, new direction in the Kazakh jewelry art, which, having transformed the associative thinking of the viewer, sensually strives to enter the cultural environment of that era. Mostly professional jewelers pay attention to the artistic and imaginative impression, demonstrating technical skill. At the same time, their eastern dynamics, not limited to Kazakh jewelry, largely corresponds to the diversity of global modern style trends and strives to use various style trends.

In general, such a global position allows the author to navigate the stages of the historical culture of Kazakhstan and the directions of world art, which causes an unusual freedom of artistic creativity.

Art criticism analysis from the point of view of the unity of content and form, of course, is very specific and characteristic of this type of art, hopes, understands, reveals and interprets that all jewelry will serve as amulets and have a certain symbolic semantic meaning for a long time. In the study, it is difficult to move from jewelry objects to representations that gave rise to their shape and figurative structure, but it is possible and necessary for a deeper understanding of the essence of phenomena. Insight into the semantic meaning of jewelry allows you to understand their role in life, plunge into the world of ideas of people who changed over time and created original forms of revised jewelry. The purpose, forms and motives of jewelry revealed the thoughts, feelings and worldview of people. They have become a reflection of their ideas about the world and life, their interpretation and symbol of goodness, happiness, fertility, etc."[2].

In the new historical conditions, which determined the radical revolution of views of nature and thinking – worldview revolution, it loses, first of all, its religious-ritual character and is the first to show its aesthetic essence, which corresponds to new ideological-social principles. To give joy to a person, to decorate it, to fit into his image, to be remembered by a dear person – this is the main meaning and role of modern jewelry art.

We can see the peculiarities of the work of the artist-jeweler Estay Daubay in one of his works.

Saukele.

Saukele XVIII-XX centuries. wedding dresses of Kazakh girls who lived in the beginning, differed in earlier signs. The most expensive, as well as the most important in the decor was the headdress - rational and semantic relations. All the decorations were aimed at leaving the impression of a sign of luxury and keeping the bride from touching, stimulating the health of the body, bringing more affection into the world. The headdress, which is considered the most important and very expensive in decorative and spiritual knowledge, is the Saukele. The height of these hats is 70 cm. it is distinguished by its scale and originality and, above all, surprises thinking. So, the frame of this wedding headdress is made of light metal in the form of a truncated cone - red silk covered with velvet. In saukele, along with decorations, there are tinsel of various shapes and small sizes. Interesting, for example, is the design of one plaque in the form of a rectangle, on one side of which there is a pair of curls with a bud in the center.Corals scattered on the sides of the lower frames of the basque are framed by a variety of beads, such as a frame, a facial bead, a saukele facial bead. This saukele was made of valuable gold. It was believed that saukele has an omnipotent property, expressing its conical shape, reflecting the spread of sunlight, as well as metal products that decoratively decorate the surface of the object. Along the end frame of the headdress hang three-dimensional intermittent pendants, sometimes forming luxurious chain rows.

Asa tayaq.

These sticks occupy a special place in the work of Estai Daubai and in Kazakh art and spirituality in general. Previous and current jewelers have never done anything like this. All the sticks are made of precious metals (gold, silver), decorated with precious stones. According to Kazakhs, a blue gemstone brings happiness to a peruse, and when the owner is ill, the color darkens, which expresses a certain meaning. For example, a white stone on rings and bracelets was supposed to protect the beauties who wore it from mystical forces and diseases. The passion for sparkling pearls and pearls is closely connected with the worship of the moon, formed in the Kazakh cultural consciousness. When these ornaments are attached to the product, they acquire powerful properties and play a very important decorative role.

Bórli bayraq

A flag is a special insignia affixed to a wooden string, a horse's head, a weapon, and so on. Our national symbolism is well represented in the sculpture of the Bórli flag. This special symbol is called "bayraq" - "bead" in the Turkic languages. The flag was used by Kazakh warriors as a special military symbol until the end of the 19th century. He created a sculptural composition using very complex shapes. He also set up precious stones by mixing gold and silver. It is large and has a lot of small details. This shows that the jeweler has a lot of experience in bending iron in this way.

A man's belt.

Kazakh men's belts also had a common character, their prefabricated metal plates (brass, bronze and other alloys) were made by forging, casting and stamping. And Estai Daubayev kept the same rules on his belt, added precious stones to it and modernized our spirituality. The surface of these plaques is covered with thin silver (some of them gilded) foil, its high-relief ornament is repeated from the original, and the width of the skin is increased, blue stones are also used in silver belts. The reason is that, as mentioned above, it brings happiness to the owner, and in case of illness, the color darkens.

Many of the master's products are made of silver, and the presence in the Kazakh home world of a significant amount of metal, especially silver, is associated not only with the understanding of its material value, aesthetic value, but also with ideological parameters.

An important condition for the viability of any national culture is the continuity and preservation of the creative heritage. Metalworking has rich Kazakh historical roots. Techniques, types of products, constructive elements, associative links in the artistic motifs of Kazakh art, determined by the traditions of ancient and medieval times, characterize the continuity of cultural elements, reflect the historical depth of this type of folk art.

Analyzing the work of the jeweler artist Estai Daubaev, we can say that he is the savior (innovator) of the jewelry inherited from our ancestors, the owner of a new style. The products of that time were modernized and modernized.

Many ancient artistic motifs, technical and ornamental solutions developed in the Turkic period, reaching the Kazakh ethnos and receiving new figurative and semantic explanations. Such stability and viability of the considered artistic motifs is explained by the expressiveness of their figurative and semantic characteristics, which are important for the national worldview. Sculptural decorations reflect not only the truth, but also the perception of the world by cultural epochs. The continuity of E. Daubaev 's creativity with the national culture of Kazakhstan, its main feature can be formulated as an analysis of the importance of artists in their work.

Used literature.

1. Ulyk Ulus – Altyn Horde: album-monograph / Comp. Zh. With Submission. - Almaty: Kazakh University. 2021. - 282 p. ISBN 978-601-04-5196-4

2. Conversation with the bright sun: a gazebo with a clear day. Bazarbayeva. The author of the text: Zhanarbek Beristenov, Professor, Doctor of Philosophy.kan., Cultural worker of the Republic of Kazakhstan. - Almaty; publishing house "Asyl soz", 2013. -216 p. Kazakh, Russian, English. ISBN 978-601-80392-2-5

3. Tokhtabayeva Sh. Zh. T63 Silver way of Kazakh masters. - Almaty: Dyke Press, 2005. - 474 p. + 124 p. incl.ISBN 9965-699-60-7

HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL İRSİNDƏ QARABAĞ AZƏRBAYCANÇILIĞIN KOMPONENTİ KİMİ

AS A COMPONENT OF KARABAKH AZERBAIJANISM IN HEYDAR ALIYEV'S EDUCATIONAL HERITAGE

Mehriban Sərdarova Nağı qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Elmi-Tədqiqat Mərkəzinin Fundamental Araşdırmalar bölməsinin kiçik elmi işçisi

"“...İndi bizim əsas vəzifəmiz gənclərdə vətənpərvərlik ruhunu, milli ruhu, döyüş ruhunu qaldırmaqdır. Vətəni, torpağı müdafiə etmək hər bir gənc üçün müqəddəs vəzifə olmalıdır...Torpağımızın zəbt olunmasına dözməməliyik. Millətini, torpağını sevən hər bir adam buna razı olmamalıdır”.."

Heydər Əliyev

ÖZET

Ən yaxın tariximizdə hər bir azərbaycanlının düşüncəsindən keçən “1992-də qucaqda gedən körpələr tankın üstündə geri döndülər” fikri “bu uşaqların” yetişdiyi, formalaşdığı dövrə, müstəqil dövlətçiliyimizin milli təhsil tarixinə baxışı zəruri edir. Çünki Zəfər tarixi milli təhsil tariximizin xüsusi mərhələsi olmaqla yetişən gənc nəslin təhsilində, tərbiyəsində, inkişafında xüsusi əhəmiyyətə malik bir hadisədir.

Digər tərəfdən də, Azərbaycan təhsilinin böyük hamisi Heydər Əliyevin ayrı-ayrı rakurslardan qiymətləndirilməyə geniş imkanlar açan təhsil quruculuğu irsində Qarabağ mövzusu 44 günlük Vətən Müharibəsindən sonra sanki yeni səhifə kimi açılır, Zəfər həqiqətləri milli təhsil konteksindən gərəkli araşdırma, baxış tələb edir.

Xalqımızın Qarabağ zəfəri milli dövlətçiliyimizin elə bənzərsiz hadisələrindən biridir ki, bütövlükdə milli tarixi yaddaşımızı hərəkətə gətirməklə əsası azərbaycancılıq ideologiyasının təməl prinsipləri ilə qurulan, möhkəmlənən müstəqil dövlətçiliyimizin təhsil quruculuğunun keçdiyi inkişaf yollarını yenidən öyrənməyi, araşdırmağı zəruri edir.

Bəli, Zəfər tariximizi yazan gənclərin – şəhidlərimzin, qazilərimizin, milli qəhrəmanlarımızın böyük əksəriyyəti azərbaycançılıq ideologiyasının əsasında təşəkkül tapıb formalaşan, inkişaf edən milli təhsilin yetirmələridir və eyni zamanda uzaqgörən milli təhsil siyasətinin hədəflərindən, məqsədlərindən biridir. Bu baxımdan Heydər Əliyevin irsində Qarabağ mövzusu bir strategiya təşkil edir, o, bir neçə aspektdən təhlil edilməyə geniş idrak üfiqi açır.

Heydər Əliyevin Qarabağ strategiyasına azərbaycançılıq ideologiyasının potensialı kontekstində analitik nəzər salanda görürük ki, onun ictimai-siyasi fəaliyyətində Qarabağ Azərbaycan xalqının birliyi, dəyanəti, mərdliyi, milli dövlətçiliyin davamlı inkişafı, və s...olmaqla tarixdir, ədəbiyyatdır, dildir, dilin ədəbi-tarixi yaddaşıdır, “Kitabi-Dədə Qorqud”un vətən, torpaq, qəhrəmanlıq irsi, milli hərbi təhsil ənənələri, Türkün vətən düşüncəsi, vətən əxlaqı, xalqı vahid bir ideya ətrafında toplamaq, türk xalqlarının birliyinə malik olmaq vasitəsidir, dindir, imandır, fərqli mədəniyyətlərin beşiyidir, özünün müəllifi olduğu istiqlal məfkurəsi - azərbaycançılıq fəlsəfəsinin məxəzidir. Ümummilli liderin daxili və xarici siyasətində, sosial-iqtisadi inkişaf strategiyalarında, elm və mədəniyyət, milli-mənəvi dəyərlərlərlə bağlı mövqeyində, bədii ədəbiyyat və incəsənət sahəsində ölçüyəgəlməz irsində Qarabaş mövzusu başlıca meyar kimi çıxış edir.

Təsadüfi deyildir ki, akademik elmi yanaşmalarda Heydər Əliyev nəinki gələcəyi görən, həm də gələcəyi yaradan şəxsiyyət kimi təhlil edilir. Onun 1993-cü ildən siyasi hakimiyyətə qayıdışı, milli dövlətçiliyin siyasi-ictimai, sosial-iqtisadi, mədəni və s. istiqamətlərində müxtəlif, saysız çıxış,

görüşləri, fikirlərini təhlil edəndə görürsən ki, onun bütün fəaliyyətinin məqsədi sanki Qrabağın azadlığıdır, bununla da beynəlxalq arenada bir dövlətin, xalqın özünütəsdiqi, nüfuzu, yenilməz mövqeyidir.

Heydər Əliyevin milli təhsil quruculuğu ilə bağlı fəaliyyəti ilə - təhsil müəssisələrində, uşaq bağçalarında, orta ümumtəhsil məktəblərində, ali məktəblərdə, davamlı təhsillə bağlı elm və təhsil işçiləri ilə görüşlərində prinsipial mövqeyini ifadə edən fikirlərlərlə yenidən tanış olub və 25-30 il sonra 44 günlük Vətən Mühribəsinin nəticələrini müqayisəli təhlil edəndə görürük ki, bütün uğurların təməlində milli-ideoloji əsas kimi Heydər Əliyev ideyaları durur.

Heydər Əliyevə görə, Azərbaycan təhsilinin qarşısında duran əsas vəzifə Qarabağın azadlığına xidmət edən gələcək, zəmin formalaşdırmaqdır: *"İndi müstəqil Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran ən böyük vəzifələrdən biri respublikanın pozulmuş ərazi bütövlüyünü bərpa etməkdir."*

Özünü doğruldan həqiqətlərdən biri budur ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran "ən böyük vəzifəni" – Qarabağı işğaldan azad etməyi, torpaqlarımızın toxunulmazlığını, müstəqilliyimizin davamlı qorunmasını siyasi üstünlüklə, iqtisadi güclə, hərbi resursların yaradılması ilə paralel məhz təhsilin gücü ilə gerçəkləşəcəyini görür və bütün fəaliyyətini bu istiqamətdə qurur.

Ümummilli liderimiz 1996-cı ildə, müstəqilliyimizin üçüncü ilində müəllim-alimlərlə görüşündə öz təbirincə, qarşımızda duran böyük, ağır, çətin yolu keçməkdə Azərbaycan gənclərinə ümidvar olduğunu bildirir, onların atalarının, babalarının adət-ənənələrinə, keçdiyi yola sadiq qalacaqlarlarına, özlərini universitetlərdə, digər təhsil ocaqlarında, iş yerlərində müstəqil Azərbaycana xidmət etmək üçün hazırlayacaqlarına və Azərbaycanın üçrəngli bayrağını uğurla irəli aparacaqlarına sarsılmaz inamını ifadə edib deyir: "Qarşımızda duran vəzifə gəncliyi daha yaxşı hazırlamaqdan, tərbiyə etməkdən ibarətdir."

Heydər Əliyevin müəllimlərimiz, ziyalılarımız, alimlərimizə etdiyi tövsiyə: "Gənclərimizin təlim-tərbiyəsi işinə, təhsil, tədris işinə diqqətinizi azaltmayın. Əksinə, belə bir şəraitdə diqqət, qayğı daha da artmalıdır. Mən əminəm ki, əksəriyyətiniz belə düşünür, belə yaşayır və bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, öz vəzifələrini şərəflə yerinə yetirir və bundan sonra da yerinə yetirəcəkdir.", - bir tərəfdən müstəqilliyimizi qoruyan qüvvəni, digər tərəfdən də, dövlətçiliyimiz, Qarabağ üçün müəllimin yerini, ziyalı şərəfini dərk etmək baxımından da qiymətlidir və araşdırma mövzusudur.

Bir sözlə, Heydər Əliyevin irsində Qarabağ mövzusu Azərbaycan dövlətinin kimliyinin ifadə vasitəsi olmaqla azərbaycançılıq ideologiyasının komponenti kimi çıxış edir.

Filosof, təhsilşünas S. Xəlilovun təbirincə, hər ötən il Heydər Əliyev dühasının böyüklüyünü, möhtəşəmliyini bir daha üzə çıxarır. Zaman Heydər Əliyevin siyasi baxışlarına daha dərin məna qazandırır,onun Vətənimizin indisinə və gələcəyinə çox möhkəm tellərlə bağlı olduğunu daha aydın göstərir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev və Qarabağ, azərbaycançılıq ideologiyası, milli təhsil quruculuğu, milli-ideoloji əsas, Heydər Əliyev ideyaları

ABSTRACT

The idea that "babies in their arms returned to the tank in 1992" that has been on the minds of every Azerbaijani in recent history makes it necessary to look at the period when "these children" grew up and formed, the history of national education of our independent statehood. Because the history of Victory is a special stage in the history of our national education, an event of special importance in the education, upbringing and development of the young generation.

On the other hand, in the legacy of Heydar Aliyev, the great patron of Azerbaijani education, which opens wide opportunities for assessment from different angles, the Karabakh issue opens as a new page after the 44-day Patriotic War.

The victory of our people in Karabakh is one of the unique events of our national statehood, which, by mobilizing our national historical memory as a whole, makes it necessary to re-examine and study the development of our independent statehood, built on the basic principles of Azerbaijani ideology.

Yes, the vast majority of young people who wrote the history of our victory - our martyrs, veterans, national heroes - are students of national education, formed and developed on the basis of the ideology of Azerbaijanism, and at the same time one of the goals of far-sighted national education policy. From this point of view, the subject of Karabakh is a strategy in the legacy of Heydar Aliyev, which opens a wide horizon of analysis to be analyzed from several aspects.

Analyzing an analysis of Heydar Aliyev's Karabakh strategy in the context of the potential of Azerbaijani ideology, we see that his socio-political activity is history, literature, language, literary and historical memory of Karabakh, including the unity, stability, courage, sustainable development of national statehood, etc. , "Kitabi-Dada Gorgud" is a means of gathering the people around a single idea, the unity of the Turkic peoples, religion, faith, the cradle of different cultures. The ideology of independence, which he authored, is the source of the philosophy of Azerbaijanism. The Karabakh issue is the main criterion in the national leader's domestic and foreign policy, socio-economic development strategies, his position on science and culture, national and spiritual values, and his immeasurable legacy in the field of literature and art.

It is no coincidence that in academic scientific approaches, Heydar Aliyev is analyzed not only as a person who sees the future, but also as a person who creates the future. His return to political power in 1993, the political-social, socio-economic, cultural and other aspects of national statehood. When you analyze the numerous speeches, meetings and opinions in various directions, you see that the goal of all his activities is the liberation of Karabakh, and thus the self-assertion, prestige and invincible position of a state and people in the international arena.

He got acquainted with Heydar Aliyev's activities related to the construction of national education - the views expressed in his principled position in educational institutions, kindergartens, secondary schools, universities, meetings with scientists and educators on continuing education. A comparative analysis of the results shows that Heydar Aliyev's ideas are the basis of all national successes.

According to Heydar Aliyev, the main task facing Azerbaijani education is to form the future, the basis for the liberation of Karabakh: "Now one of the biggest tasks facing the independent Azerbaijani state is to restore the violated territorial integrity of the republic."

One of the self-evident truths is that Heydar Aliyev sees the "greatest task" facing the Azerbaijani state - the liberation of Karabakh, the inviolability of our lands, the lasting protection of our independence - with political superiority, economic power, the creation of military resources and education. builds in this direction.

In his meeting with teachers and scientists in 1996, in the third year of our independence, our national leader expressed hope for the young people of Azerbaijan to overcome the great, difficult and difficult path ahead of them. "Our task is to better prepare and educate the youth," he said.

Heydar Aliyev's recommendation to our teachers, intellectuals and scientists: “Do not reduce your attention to the work of education and upbringing of our youth. On the contrary, in such a situation, attention and care should be increased. I am sure that most of you think and live like this, and in spite of all these difficulties, they fulfill their duties with honor and will continue to do so with honor. " is also valuable in terms of understanding and is the subject of research.

In short, in the legacy of Heydar Aliyev, the Karabakh issue serves as a component of the ideology of Azerbaijanism, as a means of expressing the identity of the Azerbaijani state.

According to the philosopher, educator S. Khalilov, every year Heydar Aliyev once again reveals the greatness and grandeur of his genius. Time gives a deeper meaning to Heydar Aliyev's political views, more clearly shows that he is connected to the present and future of our country by very strong ties.

Keywords: Heydar Aliyev and Karabakh, ideology of Azerbaijanism, building national education, national-ideological basis, Heydar Aliyev's ideas

İBTİDAİ SİNİFDƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK RUHUNUN AŞILANMASI

(2-ci sinif Azərbaycan dili dərsliyi əsasında)

INCREASING THE SPIRIT OF PATRIOTISM IN PRIMARY SCHOOL

(Based on the 2nd grade Azerbaijani language textbook)

Mehdizadə Gülşən Kamal qızı

ADPU-nun kiçik elmi işçisi

XÜLASƏ

Açar sözlər: Ümummilli Lider, dəmir yumruq, atribut, vətənpərvərlik, mənəvi dəyərlər

Vətən daşını sevməyəndən vətəndaş olmaz! – deyiblər. Məhz, vətən nisgili yurdumuzun 20% zəbt olduğu müddətdə hər il işğal təqvim günlərində deyil, ürəyi Azərbaycanla döyünən hər kəsin qəlbində 28 il xalqın dualarında, xidmətində yaşamışdır. Çox sevindirici haldır ki, Ümummilli liderin uzaqgörən siyasətinin, məktəbinin davamçısı Azərbaycan Respublikasının Ali Baş Komandanı, xalqının sevgisini, etimadını qazanan prezidenti, sərkərdəsi İlham Əliyevin "Dəmir yumruq" əməliyyatı, şəhidlərimizin, qazilərimizin, vətən təəssübkeşli xalqımızın birliyi, əzmi sayəsində işğal tarixlərimizin qarşısında zəfər günlərimiz fəxarətlə həkk olundu! Bu prossesin həyata keçməsində hər bir generalın, zabitin, əsgərin, könüllünün ərsəyə gəlməsi ailə və cəmiyyət vəhdətinin inikasıdır. Döyüş meydanında ədaləti bərpa edərək Azərbaycanın dilbər guşəsi, Qarabağın gözəllik simvolu Şuşa işğaldan azad olunması münasibəti ilə Prezidentimiz 8 noyabr 2020-ci ildə xalqa təbrikində demişdir: *"Biz canlarını fəda edən atalarımızı, gözü yaşlı analarımızı, düşmən təcavüzü ilə işğal olunan torpaqlarımızı heç vaxt unutmadıq. Qarabağdan qucaqda gələn körpələr, tank belində əsgər kimi geri döndülər!"* Güclü, ağıllı, savadlı, sağlam vətəndaş, şəxsiyyət yetişdirmək təlim-tədris müəssisələrinin üzərinə düşən əsas vəzifədir. Sinif otağındakı mühit və şagirdlərin qarşısındakı dərslik şagirdlərin vətəninə layiq övlad olmasına zəmin yaradır.

Kurikulum dövlət sənədinin tələblərinə cavab verən ümumtəhsil məktəbləri üçün nəzərdə tutulan Azərbaycan dili dərsliklərinə daxil edilmiş özündə vətən, yurd sevgisi ehtiva edən hekayə və şeirlər yetişməkdə olan gənc nəsli vətənpərvər ruhda formalaşdırır. Belə ki, Ümumtəhsil məktəblərinin 2-ci sinfi üçün nəzərdə tutulan "Azərbaycan dili" dərsliyinin "Dəyərlərimiz" bölməsində Rafiq Yusifoğlunun "Üçrəngli bayraq" şeirində kiçikyaşlı məktəblilərdə dövlətə, onun atributuna hörmət və sevgi tərənnüm olunur.

Dərslikdə *Əhməd Cəmilin "Vətən" şeirində mövzulararası inteqrasiya şərti gözlənilərək vətənpərvərlik, dövlətçilik ideyaları aşılanır.*

Həmçinin, dərslikdəki mənəvi dəyərlərimizə edilən ehtiram, mədəniyyət mərkəzi Şuşamızın yetişdirdiyi şairə, rəssam, maarifpərvər, el-obasına canıyanan humanist Xan qızı Xurşudbanu Natavanın tanınması Dilrüba Cəfərovanın qələmə aldığı "Qədim xalça" hekayəsində şagirdlərin nəzərinə çatdırılır. Hekayədə nənənin dilindən danışılan hadisə Gülərin timsalında mənəvi dəyərlərimizə sahib çıxma, adət ənənələrimizi qoruyub saxlama kimi yüksək dəyərlərimiz kiçikyaşlı məktəblilərin təfəkküründə kök salır.

30 il ərzində bir gün də olsun qəlbimiz Şuşasız, Xocavəndsiz, Xocalısız, Laçınsız, Kəlbəcərsiz, Ağdamsız, Cəbrayılsız, Qubadlısız, Füzulisiz, Zəngilansız döyünmədi. Hər şad günümüzdə "gün o gün olsun bu şadyanalığı Qarabağda qeyd edək" dualarımız,əzmimiz bizi Qarabağa qovuşdurdu!

ABSTRACT

Keywords: National Leader, iron fist, attribute, patriotism, moral values

He who does not love his homeland will not be a citizen! They said. Namely, during the occupation of 20% of our homeland, not every year on the calendar days of occupation, but in the hearts of everyone whose heart beats with Azerbaijan, lived in the prayers and service of the people for 30 years. It is very gratifying that the successor of the far-sighted policy and school of the national leader, the Supreme Commander-in-Chief of the Republic of Azerbaijan, President Ilham Aliyev's "Iron Fist" operation, the unity and determination of our martyrs, veterans and patriotic people was engraved with pride!

The emergence of every general, officer, soldier and volunteer in the implementation of this process is a reflection of the unity of the family and society. Restoring justice on the battlefield a symbol of beauty Karabakh on the occasion of liberation from occupation Shusha in his congratulatory message to the people on November 8, 2020, our President said: "We have never forgotten our fathers who sacrificed their lives, our mothers in tears, our lands occupied by the enemy. The babies who came from Karabakh in their arms returned like soldiers in a tank! " The main task of educational institutions is to cultivate a strong, intelligent, educated, healthy citizen and personality. The environment in the classroom and the textbook in front of the students create the basis for the students to become children worthy of their homeland. The curriculum forms a patriotic spirit of the young generation, which includes stories and poems about the motherland and patriotism, included in the textbooks of the Azerbaijani language for secondary schools that meet the requirements of the state document. Thus, in the "Our Values" section of the "Azerbaijani language" textbook for the 2nd grade of secondary schools, Rafig Yusifoglu's poem "Tricolor Flag" glorifies respect and love for the state and its attributes in young schoolchildren. The textbook instills the ideas of patriotism and statehood in Ahmad Jamil's poem "Vatan" with the expectation of interdisciplinary integration. Also, the respect for our moral values in the textbook, the recognition of the poet, artist, educator, humanist Khan gizi Khurshudbanu Natava, nurtured by the Shusha cultural center, is brought to the attention of students in the story "Ancient carpet" written by Dilruba Jafarova. The story is told in the language of a grandmother. In the example of Guler, our high values, such as owning our moral values and preserving our traditions, are rooted in the minds of young schoolchildren. For 28 years, not a single day has our heart beat without Shusha, Khojavend, Khojaly, Lachin, Kalbajar, Aghdam, Jabrayil, Gubadli, Fizuli, Zangilan. Every happy day, our prayers and determination "Let this day be the day to celebrate this joy in Karabakh" brought us to Karabakh!

Vətən mənə oğul desə nə dərdim,

Mamır olub qayasında bitərdim

Məmməd Araz

Vətən daşını sevməyəndən vətəndaş olmaz! – deyiblər. Məhz, vətən nisgili yurdumuzun 20% zəbt olduğu müddətdə hər il işğal təqvim günlərində deyil, ürəyi Azərbaycanla döyünən hər kəsin qəlbində 30 il xalqın dualarında, xidmətində yaşamışdır. Çox sevindirici haldır ki, Ümummilli liderin uzaqgörən siyasətinin, məktəbinin davamçısı Azərbaycan Respublikasının Ali Baş Komandanı, xalqının sevgisini, etimadını qazanan prezidenti, sərkərdəsi İlham Əliyevin "Dəmir yumruq" əməliyyatı, şəhidlərimizin, qazilərimizin, vətən təəssübkeşli xalqımızın birliyi, əzmi sayəsində işğal tarixlərimizin qarşısında zəfər günlərimiz fəxarətlə həkk olundu! Bu prossesin həyata keçməsində hər bir generalın, zabitin, əsgərin, könüllünün ərsəyə gəlməsi ailə və cəmiyyət vəhdətinin inikasıdır. Döyüş meydanında ədaləti bərpa edərək Azərbaycanın dilbər guşəsi, Qarabağın gözəllik simvolu Şuşa işğaldan azad olunması münasibəti ilə Prezidentimiz 8 noyabr 2020-ci ildə xalqa təbrikində demişdir: *"Biz canlarını fəda edən atalarımızı, gözü yaşlı analarımızı, düşmən təcavüzü ilə işğal olunan torpaqlarımızı heç vaxt unutmadıq. Qarabağdan qucaqda gələn körpələr, tank belində əsgər kimi geri döndülər!"* Güclü, ağıllı, savadlı, sağlam vətəndaş, şəxsiyyət yetişdirmək təlim-tədris müəssisələrinin üzərinə düşən əsas vəzifədir. Sinif otağındakı mühit və şagirdlərin qarşısındakı dərslik şagirdlərin vətəninə layiq övlad olmasına zəmin yaradır.

Kurikulum dövlət sənədinin tələblərinə cavab verən ümumtəhsil məktəbləri üçün nəzərdə tutulan Azərbaycan dili dərsliklərinə daxil edilmiş özündə vətən, yurd sevgisi ehtiva edən hekayə və şeirlər yetişməkdə olan gənc nəsli vətənpərvər ruhda formalaşdırır. Belə ki, Ümumtəhsil məktəblərinin 2-ci sinfi üçün nəzərdə tutulan "Azərbaycan dili" dərsliyinin "Dəyərlərimiz" bölməsində Rafiq Yusifoğlunun "Üçrəngli bayraq" şeirində kiçikyaşlı məktəblilərdə dövlətə, onun atributuna hörmət və sevgi tərənnüm olunur:

Üçrəngli bayraq bizə
Təsəllidir, dayaqdır,
Yolumuzun üstünə
İşıq saçan mayakdır.

[1.,s.65]

Dərslikdə *Əhməd Cəmilin "Vətən" şeirində mövzulararası inteqrasiya şərti gözlənilərək vətənpərvərlik, dövlətçilik ideyaları aşılanır:*

Sən dünyanın gözüsən,
Taleyimin özüsən.
Sevirəm bayrağını,
Öpürəm torpağını!

[1.,S.68]

Həmçinin, dərslikdəki mənəvi dəyərlərimizə edilən ehtiram, mədəniyyət mərkəzi Şuşamızın yetişdirdiyi şairə, rəssam, maarifpərvər, el-obasına canıyanan humanist Xan qızı Xurşudbanu Natavanın tanınması Dilrüba Cəfərovanın qələmə aldığı "Qədim xalça" hekayəsində şagirdlərin nəzərinə çatdırılır. Hekayədə nənənin dilindən danışılan hadisə Gülərin timsalında mənəvi dəyərlərimizə sahib çıxma, adət ənənələrimizi qoruyub saxlama kimi yüksək dəyərlərimiz kiçikyaşlı məktəblilərin təfəkküründə kök salır:

Gülər birinci sinfi bitirəndə nənəsi ona bir xalça bağışladı. Balaca qız nənəsinə təşəkkür etsə də, bu hədiyyəyə çox da sevinmədi. Çünki xalça köhnə idi. Gülər onu öz otağına yaraşdırmırdı. Nənə bunu hiss edib nəvəsinə xalçanın tarixini danışdı: "Bu xalçanı nənəmin nənəsi toxuyub. Onun adı Sayalı idi. Şuşanın ən mahir xalçaçılarından sayılırdı. Evləri də xalqımızın böyük şairi Xurşidbanu Natəvanın qonşuluğunda idi. Şuşada Natəvanı hamı "Xan qızı" deyə çağırırdı.

Bir gün Sayalı həyətdə hana qurub xalça toxumağa hazırlaşır. Bu zaman Xan qızı onu görüb yanına gəlir. Hanadakı əlvan rəngli iplərə baxıb heyran olur. Qız utana-utana deyir:

– Bu boyalar dağlarımızın çiçəklərindən, otlarından hazırlanıb.

– Çox gözəldir. Gəl mən bir naxış çəkim. Onu xalçaya sal.

Hə, Gülər bala, onu da deyim ki, Xan qızı təkcə şair deyildi, həm də yaxşı rəssam idi. Xalçada gördüyün bu naxışları o çəkib. Odur ki, qızım, bu xalça doğma Şuşamızdan, gözəl şairimiz Natəvandan yadigardır".

Bu söhbətdən sonra Gülər evlərinə gələn qonaqlara xalçanın tarixini danışaraq qürurla deyir:

– Onu nənəmin nənəsinin nənəsi toxuyub [1.,s.76].

Əsası XVIII əsrdə Qarabağ xanı Pənahəli xan tərəfindən qoyulmuş Şuşa şəhəri 17 məhəlləsi, hər məhəlləsində hamam,məscid, bulağı olan mədəniyyət mərkəzimiz, muğam beşiyimiz 8 may 1992-ci ildə erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilərək talan edilmişdir. 30 il ərzində bir gün də olsun qəlbimiz Şuşasız, Xocavəndsiz, Xocalısız, Laçınsız, Kəlbəcərsiz, Ağdamsız, Cəbrayılsız, Qubadlısız, Füzulisiz, Zəngilansız döyünmədi. Hər şad günümüzdə "gün o gün olsun bu şadyanalığı Qarabağda qeyd edək" dualarımız,əzmimiz bizi Qarabağa qovuşdurdu! 27 sentyabr 2020-ci ildə 44 günlük haqq savaşımızın Zəfər günü də məhz, Şuşanın işğaldan azad olunma gününə - 8 noyabr 2020-ci il tarixinə təyin edildi! Qayıdışımızı Ali Baş Komandana, şəhidlərimizə, qazilərimizə, bütövlüyümüzü qoruyan hərbiçilərimizə borcluyuq!

Sonda fikrimi Cənab İlham Əliyevin Azərbaycan Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev Şuşada hərbiçilər qarşısında çıxışı zamanı bildirdiyi fikirlə tamamlamaq istərdim:

Dövlət başçısı bildirib:

"Əziz hərbçilər, sizi, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin bütün şəxsi heyətini və bütün Azərbaycan xalqını Zəfər Günü münasibətilə təbrik edirəm. İlk növbədə, xahiş edirəm ki, Vətən uğrunda qəhrəmancasına həlak olmuş şəhidlərimizin əziz xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad edilsin.

Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin.

Bu gün biz Zəfər Gününü Şuşada, Cıdır düzündə qeyd edirik. Bütün Azərbaycan bu şanlı bayramı qeyd edir. Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa etdi, tarixi ədaləti bərpa etdi. Biz düşməni doğma torpaqlarımızdan qovaraq tarixi missiyamızı yerinə yetirdik. 44 gün ərzində Azərbaycan Ermənistanın 30 il ərzindəki bütün istehkamlarını, bütün döyüş mövqelərini məhv edərək, Ermənistan ordusunu məhv edərək tarixi Zəfər çaldı. Bu şanlı bayramı xalqımıza siz və sizin kimi on minlərlə hərbçimiz bəxş etmişdir.

İkinci Qarabağ müharibəsi şanlı tariximizin parlaq səhifəsidir. Azərbaycan xalqı bütün gücünü səfərbər edib bu şanlı missiyanı yerinə yetirmişdir. Mən işğal dövründə dəfələrlə deyirdim ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu müqəddəs günü öz işi ilə, öz əməli ilə yaxınlaşdırmalıdır. Mən demişdim ki, heç vaxt Azərbaycan xalqı işğalla barışmayacaq və biz işğala son qoymaq üçün bütün gücümüzü səfərbər edib bir nöqtəyə vuraraq düşməni tarixi torpaqlarımızdan qovduq".

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Ümumtəhsil məktəblərinin 2-ci sinfi üçün “Azərbaycan dili” (tədris dili kimi) fənni üzrə dərslik. Altun kitab. Bakı-2018.

ALTINCI SINIF ÖĞRENCİLERİN PARALELKENAR ALANI BİLGİSİNİ OLUŞTURMA SÜRECİNİN RBC+C MODELİNE GÖRE İNCELENMESİ: BİR ÖĞRETİM DENEYİ*

EXAMINATION OF SIXTH-GRADE STUDENTS' PROCESS OF CREATING THE KNOWLEDGE OF THE PARALLELING FIELD ACCORDING TO THE RBC+C MODEL: A TEACHING EXPERIMENT*

Nurgül BÜTÜNER [1]

[1] *Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilim Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa, Türkiye.*

[1]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6546-24631*

Jale İPEK [2]

[2] *Doç. Dr., Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, İzmir, Türkiye*

[2]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3088-193X*

ÖZET

Matematik yığılmalı bir bilimdir (Bingölbali & Coşkun, 2016). Alan yazında matematiksel bilginin soyut olduğu (Altun, 2013; Baykul, 2014) belirtmekte ve bu nedenle öğrencilerin matematiksel bilgiyi yapılandırmakta zorlandıklarına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin matematiksel bilgiyi soyutlamaları önemli bir araştırma sorusudur. Bu çalışma ortaokul 6.Sınıf düzeyindeki öğrencilerin paralelkenar alan formülüne geçiş sürecindeki soyutlamalarını RBC modeli ile ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada ortaya konan bilgi oluşturma süreci, nitel araştırmada yer alan yorumlayıcı yaklaşıma dayalı öğretim deneyi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın katılımcılarını 2021-2022 öğretim yılında İstanbul'da bir ortaokulda öğrenim gören maksimum örnekleme yöntemine göre matematik başarı düzeyleri; yüksek, orta ve düşük olacak şekilde seçilmiş 9 altıncı sınıf öğrencisi oluşturmaktadır.Öğrenci gruplarının paralelkenar alan formülünü nasıl soyutladıklarını ortaya çıkarmak için RBC modeline uygun ve sınıf düzeyinin gerektirdiği öğrenmeleri ve ön alan öğrenmeleri içeren kazanımları da dikkate alarak araştırmacı tarafından hazırlanmış alan sorularından oluşan "Üçgen Alanı","Dikdörtgen Alanı" ve "Paralelkenar Alanı" etkinlikleri matematik başarı düzeylerine göre homojen belirlenmiş öğrenci gruplarına 2 ders saati sürecinde uygulanmış, öğrenci gruplarıyla gerçekleştirilen etkinlikler video kayıt altına alınmış ve daha sonra yazılı metne çevrilmiştir. Elde edilen veriler RBC+C modeli analitik araç olarak kullanılarak betimsel analizi yapılmıştır.Araştırmanın sonunda öğrenci gruplarının hemen hemen hepsinin paralelkenar alanı formülünü oluşturdukları görülmüştür.Bu oluşturma eyleminin süresi her gruba göre değişiklik göstermektedir ve gruplarda başarı düzeyi yüksek-yüksek olan öğrencilerin süreci daha iyi içselleştirildiği gözlemlenmiştir. Diğer başarı düzeyindekilerin paralelkenar alan formülünü daha geç oluşturmasının ise gerekli ön bilgilerin eksikliğinden kaynaklanıyor olabileceği düşünülmektedir. Öğrencilere uygulama esnasında tüm paralelkenarlar için geçerli paralelkenar alan formülü sorulduğunda çoğunun alanı doğru bulduğu halde öğrencilerin yaptıkları işlemleri ifade etmede zorlandıkları, ezbere işlem yaptıkları, işlemleri neden gerçekleştirildiğini bilmedikleri ve mantıksal-matematiksel bilgiyi kullanamadıkları görülmüştür. Bu bağlamda matematiksel bilginin öğretim durumlarında (özelde alan kavramında) tasarlanacak öğretim durumlarında öğrencilerin matematiksel bilgiyi soyutlamasına olanak sağlayacak deneyimlere daha fazla yer verilmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Matematik öğretimi, paralelkenar alanı, soyutlama, yapılandırmacı yaklaşım, öğretim deneyi

ABSTRACT

Mathematics is a cumulative science (Bingölbali & Coşkun, 2016). In the literature, he states that mathematical knowledge is abstract (Altun, 2013; Baykul, 2014) and draws attention to the fact that students have difficulties structuring mathematical knowledge. In this context, students' abstraction of mathematical knowledge is an important research question. This study was carried out in order to reveal the abstractions of the 6th-grade students in the transition process to the parallelogram area formula with the RBC model. The knowledge creation process revealed in the study was examined with the teaching experiment method based on the interpretive approach in qualitative.The study participants were educated in a secondary school in Istanbul in the 2021-2022 academic year, according to the maximum sampling method, consisting of 9 sixth grade students selected as high, medium, and low. The study was carried out in 2 class hours with three groups of 3 students, each homogeneously determined according to their mathematics achievement levels. "Triangle Area," "Rectangle Area," and "Parallelogram Area" activities consist of field questions prepared by the researcher in accordance with the RBC model and taking into account the learnings required by the grade level and the acquisitions, including pre-field learning, in order to reveal how the student groups abstracted the parallelogram area formula. It was applied to the homogeneous student groups according to their level of education in 2 lesson hours, and the activities carried out with the student groups were recorded on video and then translated into written text.Descriptive analysis of the obtained data was made using the RBC+C model as an analytical tool. At the end of the research, it was seen that almost all of the student groups formed the rule for the edge times the height of the edge for the parallelogram area. The duration of this creation action varies according to each group, and it has been observed that students with high-high success levels in the groups internalize the process better. It is thought that the later development of the parallelogram area formula by those with other success levels may be due to the lack of necessary preliminary information. When the students were asked about the parallelogram area formula valid for all parallelograms during the application, it was seen that although most of them found the area correct, the students had difficulty in expressing the operations they did; they did the operations by heart, they did not know why the operations were performed, and they could not use the logical-mathematical knowledge. In this context, it can be suggested to include more experiences that will allow students to abstract mathematical knowledge in teaching situations to be designed in mathematical knowledge teaching situations (especially in the field concept).

Keywords: Mathematics teaching, parallelogram area, abstraction, constructivist approach, teaching experiment

QARABAĞ XANLIĞININ SƏRHƏDLƏRİ VƏ ƏRAZİSİNDƏN KEÇƏN TİCARƏT YOLLARI RUSİYA DÖVLƏT HƏRBİ TARİX ARXİVİNİN MATERİALLARI ƏSASINDA

BORDERS AND TRADE ROUTES THROUGH THE KARABAKH KHANATE RUSSIAN STATE MILITARY HISTORY BASED ON THE MATERIALS OF THE ARCHIVE

PhD. Mammadli Rovshan Ulduz oglu

Central Scientific Library of ANAS

ORCID 0000-0001-9431-8084

XÜLASƏ

Konfransa təqdim edilən məqalə Qarabağ xanlığının daxili və xarici ticarət yollarının tarixşünaslığına həsr edilib. Məqalədə Qarabağ xanlığının ərazisindən keçən ticarət yolları barədə müxtəlif mənbələrdə olan məlumatlar tədqiq edilərək nəticələr çıxarılıb. Xanlığın nəqliyyat infrastrukturu və onun Azərbaycan tarixində ki, rolu araşdırılıb. Nəqliyyat yolları barədə müxtəlif mənbələrdə olan məlumatlar təhlil olunub, ümumiləşdirmələr edilib. Xüsusən "Qarabağnamə"lərdə bu haqda yazılan qeydlər təhlil olunub. Həmçinin Qarabağ xanlığı coğrafiyasının tədqiqində yerli mənbələrlə yanaşı, xarici mənbələrin də vacibliyi qeyd edilib. Bu mənbələrdən Rusiya dövlət arxivlərində qorunan sənədlərin müstəsna məlumat bazasına malik olduğu bildirilib. Bu arxivlərdən dövrün rəsmi sənədlərinin qorunduğu Rusiya dövlət hərbi tarix arxivində saxlanılan məlumatların bu istiqamətdə mühüm mənbə olduğu göstərilib. Bu mühüm sənədlərdən biri 1806-cı ildə mayor Matuşeviç tərəfindən tərtib edilmiş "Ərtikdən Təbrizə yolun təsviri" adlı hesabatdır. Hesabatda Azərbaycanın Şimal xanlıqlarından Təbrizə gedən yol təsvir edilib. Bu hesabatda həmçinin Qarabağ xanlığı ərazisindən keçən yollarda əksini tapıb. Hesabat xarakterli yazıya daxil olan "Yelizavetpoldan Qarabağ dağlarını yan keçməklə İnci çayına qədər, Çəbrayıl bağlarına və ordan Sisianov vilayəti ilə Naxçıvana olan yolun təsviri" hissəsi Qarabağ xanlığının daxili yolları və müvafiq nəqliyyat infrastrukturu təsvir edilmişdir. Məqalədə bu təsvirdən doğan nəticələr qeyd edilib, təhlillər aparılmışdır. Məqalənin nəticəsində isə Qarabağ xanlığı ərazisinin mühüm təbii-coğrafi şəraitə malik olması ilə əlaqədar, onun hərbi və nəqliyyat baxımından Rusiya imperiyasının diqqətini çəkdiyi göstərilmişdir.

Açar sözlər: nəqliyyat, yol, sərhəd, körpü, istiqamət, məsafə

ABSTRACT

The article presented at the conference is dedicated to the history of domestic and foreign trade routes of the Karabakh khanate. The article examines the information in various sources about trade routes passing through the territory of the Karabakh khanate. The transport infrastructure of the khanate and its role in the history of Azerbaijan were studied. Information on transport routes from various sources was analyzed and summarized. In particular, the notes written in the "Karabakh" were analyzed. The importance of foreign sources as well as local sources in the study of the geography of the Karabakh khanate was also noted. These sources indicate that Russia has an exclusive database of documents protected in the state archives. These archives show that the information stored in the Russian State Military History Archive, where the official documents of the period are preserved, is an important source in this direction. One of these important documents is the report "Description of the road from Artik to Tabriz" compiled by Major Matushevich in 1806. The report describes the road from the northern khanates of Azerbaijan to Tabriz. This report is also reflected in the roads passing through the territory of the Karabakh khanate. The report includes a description of the internal roads and relevant transport infrastructure of the Karabakh khanate in the section "Description of the road from Yelizavetpol to the Pearl River, bypassing the Karabakh mountains, to the Jabrayil gardens and from there to Nakhchivan through Sisianov province". The article notes the results of this description and analyzes them. As a result of the article, it was noted that due to the important natural and geographical

conditions of the territory of the Karabakh khanate, it attracted the attention of the Russian Empire in terms of military and transport.

Keywords: transport, road, border, bridge, direction, distance

GİRİŞ

1947-ci ildə Nadir şah Əfşar sui-qəsd nəticəsində qətlə yetirildi. Şahın ölümündən az sonra onun qurduğu Əfşar imperiyası dağıldı. İmperiyanın əsas bölgələrindən olan Azərbaycan ərazisində bu parçalanma nəticəsində 20 xanlıq yarandı. Araz çayından şimalda 9 müstəqil xanlıq elan edildi. Yeni yaranmış dövlətlər arasında ən strateji əraziyə malik Qarabağ xanlığı idi. O, coğrafi mövqeyinə və maddi, o cümlədən insan ehtiyatlarma görə digər xanlıqlardan xeyli fərqlənirdi. Belə ki, onun ərazisindən şimal ilə cənubu bağlayan strateji yol keçirdi. Üstəlik, Araz çayının üzərində olan xudafərin körpüsü də Qarabağ xanlığının tabeliyində idi,

Səfəvilər imperiyası (1501-1736) dövründən ərazidə mərkəzi Gəncə şəhəri olan Qarabağ bəylərbəyi mövcud olmuşdur. Bəylərbəylik Səfəvilər dövründə ən zəngin vilayətlərdən idi. O, şimal və şərqdə Kür çayı, cənubda Araz çayı, qərbdə Samxet dağları və Göyçə gölünə kimi geniş bir ərazini əhatə edirdi. Qarabağ xanlığı da Gəncə şəhəri və ətraf əraziləri istisna olmaqla Qarabağ bəyliyinin ərazisində yaranmışdı. [15, 26] Qarabağ xanlığının əsasını qoyan Pənahəli xanın sələfləri və onun mənsub olduğu Sarıcalı oymağı Qarabağın qədim sakinlərindən olub. Sarıcalı oymağı Otuzikilər tayfa ittifaqına aid olan Cavanşir tayfasına mənsub idi.

Qarabağ xanlığı coğrafi və strateji əhəmiyyətinə görə Cənubi Qafqazın mühüm bölgələrindən sayılırdı. Belə ki, onun ərazisindən şimaldan cənuba gedən mühüm ticarət yollarının ən əlverişli marşrutu yerləşirdi. Bu ticarət yolları qonşu ölkələrin diqqətini çəkirdi. Xüsusilə Rusiya İranla ticarətdə bu yolların əla keçirilməsində maraqlı idi. XIX əsrin sonlarlndan Cənubi Qafqazda açıq hərbi ekspansiyaya başlayan Rusiya burda həm kəşfiyyat, həm də iqtisadi maraqlarını əhatə edən məlumatlar toplamaqla məşğul idi. Bu məlumatları peşəkar hərbçilər və casuslar toplayırdı. Toplanan məlumatlar və bölgə haqda təsvir və hesabatlar Rusiya İmperiyası Hərbi Nazirliyinə ötürülürdü. Sonradan bu məlumatlar Rusiya dövlət hərbi tarix arxivinə verilmişdir. Hazırda bu sənədlər arxivin fondlarında saxlanılır. Bu sənədlərdən biz Qarabağ xanlığının sərhədləri, şəhərləri və ticarət yolları barədə məlumat əldə edirik. Arxivdən əldə etdiyimiz məlumatlar bizə digər mənbələrlə yanaşı Qarabağ xanlığının coğrafi mövqeyi, ticarət yolları barədə müfəssəl nəticələr çıxarmağa kömək edir.

XANLIĞIN SƏRHƏDLƏRİ BARƏDƏ MƏNBƏLƏRDƏ MƏLUMATLAR

Qarabağ xanlığı bəylərbəylik kimi əlveişli coğrafi mövqedə yerləşirdi. Xanlıq ərazisi bəylikdən nisbətən kiçik olsa da, yenə də coğrafi mövqeyi şimaldan cənuba gedən yollara nəzarət etmək imkanı verirdi. Xanlığın sərhədləri haqda ilk məlumat onun tarixinin əks olunduğu "Qarabağnamələr"dən almaq olur. "Qarabağnamələr" müəllifləri Qarabağ xanlığı tarixindən danışarkən onun təbii-coğrafi mövqeyi və sərhədləri barədə yazırlar.

Mirzə Adıgözəl bəyin əsərində Qarabağın coğrafi mövqeyi səlnamə şəkildə təsvir edilsə də, müəyyən məlumatlar əldə etmək mümkündür. Lakin Bu məlumatlar xanlığın tarixi-coğrafi mövqeyi haqqında kiçik də olsa təsəvvür yaratsa da, onun bütün istiqamətlərdən sərhədlərini müəyyən etməyə imkan vermir. Mirzə Adığözəl bəy əsərində yazır ki, Qarabağ xanı "Gəncə hakimlərinə aid və Xudafərin körpüsündən Kürək çayına qədər olan yerləri də öz əlinə keçirdi". [2, 35-36] Bu məlumat bizə xanlığın şimal və cənub istiqamətində sərhədlərinin çaylar vasitəsilə müəyyən edildiyini ehtimal etməyə imkan verir.

Daha bir "Qarabağnamə" müəllifi Mirzə Camal Cavanşir əsərində xanlığın ərazisini, sərhədlərinin coğrafi hüdudlarını ətraflı təsvi edir. Əsərdə xanlığın sərhədləri belə verilib "...Cənub tərəfdən Xudafərin körpüsündən Sınıq körpüyə qədər - Araz çayıdır. Şərq tərəfdən Kür çayıdır... Şimal tərəfdən Qarabağın Yelizavetopolla sərhədi Goran çayıdır. Qərb tərəfdən Küşbək, Salvartı və Ərikli adlanan uca Qarabağ dağlarıdır...". [3, 107-108, 113, 114] Rzaqulu bəy Mirzə Camal oğlunun "Qarabağnamə"sində də xanlığın sərhədləri barədə məlumatlar verilir. [15, 206] Rzaqulu bəy əsərində Mirzə Camalın sərhədlər barədə verdiyi məlumatları təsdiq edir.

Xanlıq ərazisinin sərhədlərini müəyyənləşdirərkən belə qənaətə gəlmək olur ki, "Qarabağnamələr"in müəllifləri təxmini də olsa bu sərhədləri verirlər. Beləliklə Qarabağ xanlığı ərazisi Kürəkçay və Qaraçay çayları boyunca şimal-qərbdə Gəncə, cənub-qərbdə Naxçıvan, qərbdə İrəvan, şimalqərbdə Şəki (Kür çayı boyunca), həmçinin Kür çayı boyunca Şirvan xanlıqları ilə həmsərhəd idi. Bunlardan əlavə Qarabağ xanlığının cənub-şərqində Təbriz və Ərdəbil xanlıqları yerləşirdi. Müxtəlif qaynaqların müqayisəli təhlili göstərir ki, xanlığın sərhədləri haqqında danışarkən salnamə müəlliflərinin göstərdikləri sərhədləri əsas götürmək mümkündür. [7, 100]

Qarabağ xanlığının sərhədləri barədə məlumatı Rusiya mənbələrindən də almaq olur. Rusiya dövlət arxivlərində saxlanılan sənədlərdə bu barədə geniş məlumatlar mövcuddur. Belə sənədlərdən biri Rusiya dövlət hərbi tarix arxivində qorunur. Sənəd arxivdə 846-cı fondda qorunur. Bu sənəd çar ordusu polkovniki və casusu Stepan Burnaşevin 1793-cü ildə Kurska nəşr olunmuş 23 səhifəlik qısa həcmli əsəridir. Onun bu əsəri "Persiyada Azərbaycan vilayətlərinin təsviri və onların siyasi vəziyyəti" adlanır. Əsərdə Azərbaycan xanlıqları barədə qısa məlumat verilir. Şuşa (Qarabağ) xanlığı bölümündə onun sərhədləri də göstərilir. Sənəddə xanlığın şimaldan Gəncə xanlığı, Nuxa (Şəki) xanlığı ilə sərhədlərin Kür çayı boyunca keçdiyi, cənub-şərq tərəfdən Araz çayının onu Muğançöldən və Qaradağ xanlığından ayırdığını, qərbdən isə Naxçıvan xanlığı ilə sərhəd olunduğu yazılır. [13, 208]

A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun elmi arxivində saxlanılar Rusiya dövlət hərbi tarix arxivinin sənədlərinin çıxarılmış surətlərində İbrahim xanın Rusiya imperiyası məmurları ilə yazışmalarında da Kür çayının Qarabağ xanlığını Şəki xanlığından ayırıldığı qeyd edilir. [11, 246] Tarix İnstitutunun elmi arxivində saxlanılar Rusiya dövlət hərbi tarix arxivinin sənədlərinin çıxarılmış daha bir surətində XVIII əsrin sonunda II İraklinin hakim olduğu Gürcü çarlığının şərq tərəfdən Gəncə yaxınlığında İbrahim xan Şuşalının torpaqları ilə sərhəd olduğunu yazır. [12, 272]

XANLIQ ƏRAZİSİNDƏ OLAN DAXİLİ VƏ BEYNƏLXALQ YOLLAR

Qarabağ xanlığı regional ticarətdə mühüm yer tuturdu. Onun ərazisindən mühüm ticarət yolları keçirdi. Lakin buna baxmayaraq, xanlıq ərazisində daxili nəqliyyat yollarının vəziyyəti olduqca bərbad idi. Bu sahədə Qarabağ xanlığı Azərbaycanda, bəlkə də axırıncı yeri tuturdu. Ərazinin dağlıq xarakteri yolların çəkilişini çətinləşdirirdi. [7, 106] Qarabağ xanlığının ərazisinin dağlıq relyefi, əlverişli yolların çətinliyi daxili iqtisadi münasibətlərin inkişafını ləngidən amillərdən idi. Xanlıqda əsasən natural təsərrüfat hökm sürürdü. [8, 160] O cümlədən köçəri maldarlıq inkişaf etdiyindən nəqliyyat yollarının vəaziyyətinə diqqət yetirilmirdi.

Mövcud yollar təmir olunmurdu. Onlar dar, əyri-üyrü və eniş-yoxuşlu idi. Yollar hərəkət üçün olduqca təhlükəli idi. Qış və yazda, habelə payızın yağışlı aylarında karvanlar yollarda olduqca çətin hərəkət edirdilər. Yollar torpaq olduğu üçün palçıq və su ilə dolan çalalarda hərəkət etmək olmurdu. Şuşa qalası və kəndlər bir-biri ilə çox vaxt əlaqə saxlaya bilmirdi. Bu səbəbdən də əmtəə-pul münasibətləri də zəif inkişaf edirdi. Daxili nəqliyyat xanlıq dövründə belə idi. [9, h.III, s.265, 266]

Qarabağ xanlığından Azərbaycanın digər xanlıqlarına gediş-gəliş üçün üç əsas yol mövcud idi. "Qarabağnamə" müəllifləri qısa da olsa bu barədə məlumat verirlər. Yollardan biri Gəncədən Şuşaya, digəri Şuşa qalasından Nuxaya, üçüncüsü isə Şuşadan Araz çayı vasitəsilə Xudafərin körpüsündən Cənubi Azərbaycan xanlıqlarına gedirdi. Bu yollar nisbətən yaxşı vəziyyətdə idilər. Bu üç böyük yoldan başqa bir yol Şuşadan Gorusu keçməklə Naxçıvana, digəri Şuşadan Vərəndə məlikliyinin ərazisini keçməklə Ordubad və İrəvana gedirdi. Sonuncu iki yol dağların dərin qar örtüyü ilə örtülməsi nəticəsində dekabrdan aprelin sonunadək keçilməz olurdu. Müxtəlif, eyni zamanda bəsit nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunurdu. At, dəvə, eşşək və qatır başlıca nəqliyyat vasitələri idi. [6, 82-83]

Qeyd edək ki, bütün yollar başlanğıcını xanlığın paytaxtından götürürdü. Şuşa qalasının isə Gəncə, İrəvan və Ağoğlan qapıları vardı. [16, 32-35] Fikrimizcə Şuşa qalasının qapıları müvafiq olaraq, bu yolların getdikləri son məntəqələrinin adları ilə adlandırılmışdır.

Qarabağın ərazisindən keçən karvan yolları boyunca uzanıb gedən və hələ orta çağda inşa edilən karvansarayların, körpülərin, su quyularının və eləcə də bazar meydanlarının qalıqları vaxtilə burada qızğın ticarət aparılmasını təsdiq edən tarixi tanıqlardır. [1, 168]

Şuşada daxili ticarətdən fərqli olaraq xarici ticarət daha çox inkişaf etmişdi. Şuşa Cənubi Qafqazda Tiflisdən sonra ikinci böyük ticarət mərkəzinə çevrilmişdi. Xarici ticarət qonşu xanlıqlardan başqa, İran, Rusiya və digər şərq ölkələri ilə aparılırdı. Tiflisdən Şuşaya müxtəlif parçalar, boyaq, qənd, Bakı xanlığından dəmir, yazı kağızı, saxsı qablar, zəfəran gətirirdilər. Bakıdan dəvələrlə gətirilən neft xanlığın məişətində mühüm yer tuturdu. Belə misalları çox göstərmək olar. [4, 60]

Qarabağ xanlığı ərazisindən keçən əsas ticarət yolları: Təbriz-Gəncə, Gəncə-Şirvan, Şirvan-Naxçıvan nəqliyyat dəhlizləri idi. [1, 168] Əsas ticarət yolları xanlığın əsasən aran bölgələrdən keçdiyindən qış və yağışlı aylarda yararsız hala düşmürdülər. Sel və tufan olsuqdan sonra isə qısa müddətdə bərpa olunurdu. Azərbaycan xanlıqları daxili yolların bərpasında Rusiya imperiyası da maraqlı idi. Belə ki, 14 may 1805-ci il Kürəkçay müqaviləsinin 6-cı maddəsinə əsasən Rusiya imperiyası Gəncədən Şuşaya gedən yolun təmir olunmasını öz üzərinə götürmüşdü. Həsən bəy İxfa Əlizadə yazır: "Gəncədən Şuşaya gedən yol arabaların rahat getməsi üçün təmir olunmalıdır". O cümlədən "Cavad tərəfə yol lazım olsa, xan ücrəti ödənilməklə işçi verməli idi" [5, 245] Əlbəttə ki, Gəncədən Şuşaya gedən yolun bərpasına çalışan Rusiya bunu iqtisadi və yerli əhalinin maraqlı naminə etmirdi. Burda əsas məqsəd hərbi əməliyyatlar zamanı qoşunların keçidini və təhcizatını asanlaşdırmaq idi. Xüsusəndə Qacar ordusu ilə döyüşlərdə və qalaların alınmasında effektiv istifadə olunan ağır artileriyanın daşınmasını asannalşdırmaq məqsədi güdülürdü. Bu ehtimal Rusiya dövlət hərbi tarix arxivində saxlanılan casus və hərbçi hesabatları ilə də təsdiq olunur.

RUSİYA MƏNBƏLƏRİNDƏ YOLLAR HAQDA MƏLUMAT

Şərqin tranzit yollarının üstündə yerləşdiyindən xanlığın ərazisindən mühüm ticarət yolları keçirdi. Bu yollar qonşu ölkələrin bir-biri ilə sərbəst ticarət etməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Rusiya imperiyası XIX əsrin əvvəllərində Qafqaza geniş hərbi ekspansiyaya başladığı zaman xanlıq ərazisindən keçən beynəlxalq və daxili ticarət yollarına xüsusi maraq göstərirdi. Bu maraq təkcə iqtisadi amillərlə bağlı deyildi. Rusiya tərəfi hərbi məqsəd üçün də yollara maraq göstərirdi.

Əlverişli coğrafi mövqeyinə baxmayaraq, Qarabağ xanlığının ərazisi əsasən dağlıq relyefdən ibarət idi. Dağlıq ərazi isə öz növbəsində əlverişli yolların çəkilməsinə maneçilik törədirdi. Belə ki, yolların əlverişsiz olması rus hərbçilərinin hesabatlarında da əksini tapmışdır. Belə ki, 1806-cı ildə bölgəyə hərbi kəşfiyyat üçün göndərilmiş Mayor Matuşeviç Azərbaycan xanlıqlarının daxili və xarici əsas yollarının təsvirini hazırlamışdır. Bu təsvirində o Qarabağ xanlığına gələn yollar və daxili yollar haqda məlumat verir. Matuşeviç hesabatında "Yelizavetpoldan Qarabağ dağlarını yan keçməklə İnci çayına qədər, Çəbrayıl bağlarına və ordan Sisianov vilayəti ilə Naxçıvana olan yol" barədə məlumat hazırlamışdır. [10, 373]

Təsvirdə göstərilir ki, Yelizavetpoldan Əsgərana qədər yol yaşayış olmayan çöl yerlərindən keçir. Yol boyu olan çaylar üzərində yaxşı keçidlər var. Üstəlik yolda atları yemləmək üçün hər cür şərait mövcuddur. Əsgərandan Qarakənd kəndinə 3,5 ağac, Qarakənddən Xaçın çayının yaxınlığındakı kəndə 3 ağac, Xaçın kəndindən Ağoğlan kəndinə 3 ağac, Kürəçay çayına 2 ağac, Qozluçay kəndinə və çayına qədər 3 agac məsafə var.

Köçəri ailələrin qışda qışlamaq üçün gəldiyi Təkkisan kəndinə 2 ağac, bu kənddən Cəbrayıl bağlarına 1 ağac, Cəbrayıl bağlarından İnci çayına qədər 4 ağac yol var. Ümumilikdə yolun bu hissəsi hamar, çox da natəmizliyə məruz qalmayan və keçidləri rahat olan yerdir. İnci çayından başlayaraq yol dağlıq ərazidən keçir. Bu hissəni yalnız yüngül silahlarla keçmək mümkündür. Burdan Həkəri çayı üzərində olan Maltəpə qışlağına qədər 2 ağac, Maltəpədən Ağsu çayına qədər 5 ağac məsafə var. Burdan isə Korus çayına 2 ağac, aşağı yol ilə Üçtəpə təpəsinin yanından keçib Bazar çaya qədər 5 ağac məsafə var. Bazar çayından Sisianov vilayətinin Pirnuut kəndinə düşmə və qalxma yoxuşu çox sərtdir. Burdan isə Qapan dərəsinə və Meğriyə gedən yol vardır.

Bazarçaydan və Pirnuut kəndindən Naxçıvan yolunun 2 ½ ağaca qədər hissəsi açıq çöllükdən keçir. 2 ½ ağac aşağı eniş yolla Naxçıvan çayına qədər məsafədir. Burdan isə 2 ağac məsafədə Cağara kəndi yerləşir. Cağara kəndindən Naxçıvana isə 2 ağac məsafə var. Ümumilikdə Naxçıvandan Qarabağa ordu yüngül silahlarla çətinlik çəkmədən irəliləyə bilər. Meşə ərazisi demək olar ki yoxdur. Yolboyu atların yemlənməsi və suvarılması üçün kifayyər qədər yem ehtiyatı mövcuddur.

Mayor Matuşeviç hesabatında Naxçıvan xanlığı ərazisindən Şuşa geən yolu da təsvir edir. O, yolun əlverişli olduğunu ağır silahlı ordunun keçə bilməyəcəyini bildirir. Yolun başlanğıcını Ordubad şəhərindən götürür ordan Meğri vasitəsilə Çuğundur kəndinə və çayına, Çuğundurdan isə Şuşa qalasına gedən atlı yolun tam təsvirini izah edir. Onu yazdığına görə Ordubaddan Meğriyə Araz çayı sahili boyunca 4 ağac məsafə var. Yol boyu 15 Güney kəndi var ki, orada 500-ə qədər tatar (azərbaycanlı) və erməni ailəsi yaşayır. Araz çayının sağ sahilində, bu məsafə ilə üzbəüz Qacarların çoxlu kəndləri var.

Meğriyə gedən yol atlı yoludur. Onu asanlıqla artilleriya daşımaq üçün təmizləmək mümkündür. Kəndin ərazisindən Meğri çayı keçir, mənsəbində dayazdır və sürətli deyil. Kənddən 1 vers məsafədə Araz çayına qovuşur. Meyvə və üzüm bağları Meğri çayı boyunca Araza qədər uzanır. [10, 373] Meğridən Çuğundur kəndinə və eyniadlı çaya 4 ağaclıq atlar üçün çətin keçilən yol vardır. Çuğundur kəndində 50 erməni və 150 tatar ailəsi yaşayır. Heç bir möhkəmləndirilmiş istehkam yoxdur. Əhalisi oturaq, əkin bəçinlə məşğuldur. Kənddə xeyli taxıl zəmiləri var. Əhali əsasən Naxçıvan və Qarabağdakı kimi bağçılıq və ipəkçiliklə məşğul olurlar. Çuğundurdan Bərguşat çayına və onun yaxınlığındakı Ağalı kəndlərinə 4 ağac məsafə var. Çuğundurdan Bərguşat çayına qədər və onun yaxınlığındakı Ağalı kəndlərində qədər 4 ağaclıq məsafədir. Yoldan yay aylarında silah-sursatla keçid heç bir çətinlik yaratmır. Yaz və payız aylarında isə ağır silahlar olmadan Xanzərək kəndinə doğru qalxmaq lazımdır. Burda kənddən aşağıda taxta körpü yerləşir. [10, 374]

Ağalı kəndindən Araz üzərindəki Xudafərin daş körpüsünə gedən yol var. Bu körpü ciddi zədələnib. Belə ki, onun dörd tağı dağılıb, lakin digər tağlar yerindədir və bütün dayaqları bütövdür. Xudafərindən Cəbrayıl bağlarına qədər yol yaxşı vəziyyətdədir. Ağalı kəndindən İncə çayına qədər 4 ağac və İncidən Cəbrayıl bağlarına qədər 4 ağac məsafə var. Cəbrayıl bağlarından Qozluçaya 3 ağac, Kürəçaya 3 ağac, Ağoğlan kəndinə 2 ağac, Ağoğlandan Xaçına 3 ağac, Qarakəndə 3 ağaç, Əskərana 3,5 ağac və Şuşaya 3,5 ağac məsafə var. Yol silah-sursatla keçərlidir. Kürəçaydan Şuşaya atlı yolu ilə Sarat və Molla qışlağından keçməklə 6 ağac məsafə var. Ağoğlandan Aslanduz keçidinə 5 ağac, Kəhriz su kəmərinə qədər 3 ağac məsafə var. Aslanduz keçidi dayazdır. Burda Araz 8 qola bölünür və axını sakitdir. Yay aylarında bu yerdən keçid çox rahatdır. Ağır silahları daşımaq şətin deyil, bu keçiddən Ərdəbilə yalnız bir yol var. Başqa bir yol Muğan çölü ilə xaraba qalmış Cavad qalasına gedir. Cavad qalasından aşağıda isə Kürün üzərindən körpü tikilib. Bu körpünün tikilməsində əsas məqsəd Bakı ilə əlaqə saxlamaqdır. [10, 374]

Göründüyü kimi Matuşeviç əraziyə kəşfiyyat məqsədilə göndərilib. O hesabatını da əsasən hərbi məqsədlərin həyata keçirilməsi planı üzrə qurub. Yolların keçilməzliyini ticarət və mülkü nəqliyyat vasitələri üçün deyil, ağır hərbi sialh-sursat keçidinə uyğun olub-olmadığını bildirir. Onun ətraflı təsviri təkcə yolların vəziyyəti ilə deyil, həmçinin kəndlər və onların arasındakı məsafələrin ölçüsünün verilməsi sarıdan da qiymətlidir. O cümlədən Matuşeviçin kəndlərin adlarını çəkməsi və onlarda yaşayan əhalinin milliyətini qeyd etməsi də maraq doğurur. Belə ki, Megridə adı çəkilən kəndlərin adı əsasən Azərbaycan dilindədir. Həmçinin qeyd olunan əhali sayının milli tərkibində də üstünlük azərbaycanlılardadır.

NƏTİCƏ

Beləliklə göründüyü kimi əlverişli təbii-coğrafi şəraitə malik olan Qarabağ xanlığı iqtisadi cəhətdən xeyli zəif inkişaf etdiyindən, onun ərazisində nəqliyyat infrastrukturu dövrün müasir tələblərinə cavab verməmişdir. Xanlığın daxili yolları, ərazinin relyefi dağlıq olduğu üçün yalnız yüngül nəqliyyat vasitələri üçün əlverilşi olmuşdur. Ağır qoşqular və iri arabalar xanlığın yollarında demək olar ki, istifadə edilməmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Qarabağ xanlığı qonşu ərazilərlə sız iqtisadi və ticari əlaqələrə malik olmuşdur. Bu səbəbdən Qarabağ xanlığında xarici ticarət daha çox inkişaf etmişdi. Şuşa Cənubi Qafqazın ən mühüm ticarət mərkəzlərindən biri idi. Şuşadan digər Azərbaycan xanlıqlarına, Gürcüstana, İrana, Türkiyəyə və Rusiyaya karvanlar gedirdi. Bu karvanlar xanlıq ərazisində olan üç əsas yol ilə hərəkət edirdilər. Birinci yol Şuşadan Gəncəyə, ikinci yol Şuşadan Şəkiyə, üçüncü yol Araz üzərində inşa edilmiş Xudafərin körpüsü vasitəsilə Cənubi Azərbaycan xanlıqlarına gedirdi.

Yollar haqqında "Qarabağnamə"lərdə müfəssəl məlumatlar verilir. Lakin onlar sənlamə xarakterli olduğundan dəqiqləşdirmələrə ehtiyac duyulur. Bu baxımdan Rusiya mənbələri daha etibarlıdır. Xüsusilə Rusiya dövlət hərbi tarix arxivində saxlanılan məlumatlar Qarabağ xanlığının yol

infrastrukturu barədə araşdırma aparan tədqiqatçılara böyük kömək olur. XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycana hərbi ekspansiyadan əvvəl və onun müdəttində Rusiya hökuməti burda xeyli kəşfiyyat işləri ilə məşğul olan hərbçilər göndərmişdir. [13, 6] Onlar da öz növbəsində bütün Azərbaycan ərazisində olduğu kimi, Qarabağ xanlığının da yol infrastrukturu barədə hesabat və təsvirlər hazırlamışdılar. Bu hesabat və təsvirlər hazırki dövrdə Qarabağ xanlığının daxili və xarici yolları barədə dəqiq məlumat almağa imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əmrahov Mais, Çingizoğlu Ənvər, Həsənov Habil. Qarabağ xanlığı. Dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim, 2008. – 208 s.

2. Mirzə Adıgözəl bəy. Qarabağnamə // Qarabağnamələr. Birinci kitab. Tərtib edəni və çapa hazırlayanı t.e.n. A.Fərzəliyev. Bakı, Yazıçı, 1989, s. 6-102.

3. Mirzə Camal Cavanşir Qarabaği. Qarabağ tarixi // Qarabağnamələr. Birinci kitab, tərtib edəni və çapa hazırlayanı t.e.n. A.Fərzəliyev. Bakı, Yazıçı, 1989, s.104- 148.

4. N.Məmmədov. Azərbaycan Respublikasının Şuşa şəhərinin tarixi. Avropa nəşriyyatı, Bakı, 2016. 960.

5. Rzaqulu bəy Mirzə Camal oğlu. Pənah xan və İbrahim xanın Qarabağda hakimiyyətləri və o zamanın hadisələri // Qarabağnamələr. İkinci kitab, tərtib edəni və çapa hazırlayanı professor N.Axundov. Bakı, Yazıçı, 1991, s.204-246.

6. T.Mustafazadə. Qarabağ xanlığı. Bakı, Sabah – 2009, 333

7. Y.R.Hüseynov. Qarabağ tarixi mənbələrdə. Bakı. "Şuşa" nəşriyyatı, 2012. – 248 s.

8. Z.Hacıyeva. Qarabağ xanlığı: sosial-iqtisadi münasibətlər və dövlət quruluşu. Bakı, Təhsil, 2007. 252 s.

9. Обозрение Российских владений за Кавказом в статическом, этнографическом и финансовом отношениях. СПб., Типография департамента внешней торговли, 1836, ч.3, 392 с.

10. Присоединение Восточной Армении к России. Сборник документов. I Том, (1801-1813). Редактор: академик АН Арм. ССР Ц.П.Агаяан. Издательство Академии Наук Армянской ССР. Ереван. 1972. 714 с.

11. Перевод писма Ибрагим хана Шушинского // A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstititu, Elmi Arxivi, fond.1795. qovluq №2. s. 456.

12. Рапорт командуюущему воисками в Крыму генералу и кавалеру князю Григорью Александровичу Потемкину // A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstititu, Elmi Arxivi, fond.1795. qovluq №2. s. 456.

13. Россия и Азербайджанские ханства во второй половине XVIII-XIX веков (Сборник документов) Т.1 (1751-1775 гг.). Составитель Т.Т.Мустафазаде. Баку, Турхан ИПО, 2018, с.

14. Россия и Азербайджанские ханства во второй половине XVIII-XIX веков (Сборник документов) Т.2 (1776-1800 гг.). Составитель Т.Т.Мустафазаде. Баку, Турхан ИПО, 2020, 568 с.

15. Ф.Абасов. Карабахское ханство. Баку, Тахсил, 2007, 252 с.

16. Э.В.Авалов. Архитектура города Шуши. Элм, Баку, 1977. с.111.

XIX-XX ƏSRİN ƏVVƏLƏRİNDƏ ŞİMALİ AZƏRBAYCANIN ŞƏKİ BÖLGƏSİNDƏ DƏRİİŞLƏMƏNİN-DABBAĞLIĞIN İNKİŞAF DİNAMİKASI VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

DEVELOPMENT DYNAMICS AND CHARACTERISTICS OF LEATHER-DRESSING IN SHEKI DISTRICT OF NORTHERN AZERBAIJAN AT THE BEGINNING OF THE XIX-XX CENTURIES

Elşən Abdurahmanov

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7786-8391

AMEA-nın Şəki REM-nin Elmi katibi

Azərbaycanda ibtidai icma quruluşunun son mərhələlərindən etibarən müstəqil bir sənət sahəsi kimi meydana çıxan dəri işləmə-dabbaqlıq orta əsrlərdə inkişaf edərək, insanların məişət həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalqının etnogenezmində türkdilli tayfaların əsas yer tutması dəri işləmə sənətinin və onun bir çox sahələrinin inkişafında təsiredici amilərdən biri olmuşdur. Belə ki, əsas məşğuliyyəti heyvandarlıq olan qədim türk tayfalarının geyim ləvazimatları əsasən yun, dəri və kürk məmulatından idi. Dəridən qidaların saxlanması üçün qablar, su və digər maye vasitələr daşımaq üçün tuluğlar, həmçinin sandıq, yəhər hazırlanır, dəri üzərində işləmələr edilərək aksesuar və məişət əşyası kimi istifadə olunurdu. Dabbağlığın genişlənməsi cildçılık sahəsində də dəridən istifadə edilməsinə şərait yaratmış, XX əsrin əvvəllərinədək kitablar dəri örtüklərlə bəzədilmiş və mühafizə edilmişdir.

XIX əsrin II yarısı-XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda artıq sənaye mərhələsini və çiçəklənmə dövrünü yaşayan dəri sənayesi öz məhsulları ilə nəinki daxili tələbatı ödəyir, həm də ixrac edilən məhsullar içərisində önəmli yer tuturdu. Bu sahədə Azərbaycanın ikinci sənaye şəhəri olan Nuxanın özünəməxsus yeri var idi. Ancaq Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra, xüsusilə də 1920-ci illərin sonlarından etibarən dövlətin fərdi, kustar dabbağlara qarşı yeritdiyi radikal və düşmən münasibətin nəticəsində bu gərəkli və gəlirli sənaye sahəsi tənəzzülə uğramağa başladı.

Tədqiqat işində dərişələmə sənətinin inkişaf tarixi ilə bağlı faktoloji materiallar toplanaraq sistemləşdirilmiş, ilk dəfə olaraq Şəki bölgəsində dəriişləmə-dabbağlıq sənayesinin tarixi inkişaf mərhələləri izənilmişdir. Çar Rusiyası dönəmində və Sovet Rusiyasının ilk illərində Nuxa qəzasında qeyd edilən sənaye sahəsinin vəziyyəti, fərdi dabbağlara qarşı Sovet hakimiyyətinin yeritdiyi siyasət və onun nəticələri tədqiqata cəlb edilmişdir. Məqalənin hazırlanmasında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivinin, onun Şəki filialının, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun elmi arxivlərində mövzu ilə bağlı mövcud tarixi sənədlərdən, tarixi mənbə və elmi əsərlərdən, həmçinin etnoqrafik və arxeoloji materiallardan istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: Dəriişləmə-dabbağlıq, Şəki bölgəsi, XIX-XX əsrlər.

ABSTRACT

In Azerbaijan from the last period of primitive community structure, leather dressing had developed in the Middle Ages and became an integral part of human life which emerging as an independent field of art. In the ethnogenesis of the Azerbaijani people being in the main place of Turkic-speaking tribes had been one of the influential factors in the development of leather-dressing art and its several fields. So, the clothings of the ancient Turkic tribes were mainly wool, leather and fur products whose main occupation was animal husbandry. It was made chests and saddles, as well as containers to store food, wineskins to carry water and other liquids from leather, and leather was used as an accessory and household item by working on it. The expansion of leather-dressing had made condition for using leather in bookbinding, untill the beginning of the XX century the books had been decorated with leather cover and protected.

In the second half of the XIX century and the beginning of the XX century, the leather industry not only met domestic demand with its products, but also occupied an important place among exported products,

which was already in its industrial stage and flourishing period in Northern Azerbaijan. The second industrial city of Azerbaijan – Nukha had a special place in this field. Especially in the late 1920s, as a result of the radical and hostile attitude of the state towards individual leather-dressers, this necessary and profitable industry began to decline after the establishment of the Soviet government in Azerbaijan.

In the research work factual materials were collected and systematized related to the development history of leather-dressing art, for the first time historical development stages of leather-dressing were followed in Sheki district. During the Tsarist period and in the first years of Soviet Russia in Nukha district the condition of this industrial field, the policy of the Soviet power against individual leather-dressers and its results were involved in the research. It was referred to existing historical documents, historical sources and scientific works as well as ethnographical and archeological materials in the scientific archives of the Central State Archive of the Republic of Azerbaijan, its Sheki branch, Institute of History named after A.A.Bakikhanov of ANAS, Institute of Manuscripts named after M.Fuzuli of ANAS in the preparation of the article.

Key words: leather-dressing, Sheki district, the XIX-XX centuries.

MESOPOTAMIAN MYTH OF CREATION IN ANDREW MATHEWS' *MARDUK THE*

Zahraa Muthana, Ansam Yaroub Khyoon
University of Wasit & University of Baghdad

Andrew Mathew is a well-known children's book author famous for retelling classical tales that revolve around his major; history. In this research ***Marduk the Mighty*** (1997) is studied in depth as a representative of creation myth adapted for children. The researchers provided an in depth account of the original Mesopotamian myth of creation; ***The Enuma Elish***. The myth was discovered written on seven tablets in Akkadian in Ashurbanipal's library in Nineveh about 1100 BCE. It narrates the tale of the creation of the cosmos, the Gods' hierarchy, the creation of humans, and how the Gods eventually departed to rest and rejoice. Mathew's adaptation of the myth is compared and contrasted to the original myth analyzing and discussing similarities as well as differences. The researchers concentrated on the depiction of Marduk, the Mesopotamian god, as a reflection of religious system and beliefs during the Mesopotamian civilization along with his many symbols that are apparent till this day like his creature the mushhushshu, the his triangle emblem, thunderbolt, calf, his fifty titles, his weapons to name some. The researchers concluded that although Andrew Mathews deleted and changed many details for justified reasons, the adaptation of Mesopotamian myth is successful in portraying the Mesopotamian civilization, its belief system and its great influence on World literature.

Keywords: Babylon, Constellation, Creation myth, Marduk, Mesopotamia.

COMPETENCY IMPROVEMENT NEEDS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS FOR EFFECTIVE TEACHING AND PRODUCTION OF SECONDARY SCHOOL GRADUATES SKILLED IN WRITING

Uloh-Bethels, Annah C.; Mbegbu, Chekwube C.*; & Menakaya, Cherechi M.

Department of Arts Education, Faculty of Education, University of Nigeria Nsukka, Enugu State Nigeria

ABSTRACT

Writing is the skill that builds from all language skills to develop. Its mastery categorizes one as literate, productive and relevant to this text-oriented world. Reading and writing, of all the language skills, require deliberate assistance to develop. This assistance is basically offered by a teacher in a formal setting. To build writing skill in a second language situation can be more challenging. This is due to complexity in spelling, pronunciation, vocabulary, grammatical structures and the like, which all differ from one language to the other. English language teachers at the senior secondary school level could be the last thorough coach an average Nigerian student may have before embarking on any academic pursuit in tertiary institution or engaging in a career outside academics. This paper addresses the competence improvement needs of English language teachers for effective teaching of the writing skill in secondary schools especially in this era of technology boom and its attendant doom for the younger generation's misuse. For example, the use of symbols rather rob users the creativity and novelty of writing to convey feelings using words. Another is the use of text shortcuts (informal style of writing) which students are careless to export to formal writing since they are so used to them. These teacher competence needs can be in the form of academic, pedagogy and technology. Periodic in-service training for teachers' updates in academic, pedagogy and technology, the promotion of conscious study of adolescence peculiarities in writing and how best to reach out to them are some of the suggestions made.

Keywords: Competence, Needs, Teachers, Writing skills, English language

ŞUŞA BƏYANNAMƏSİ VƏ REGİONAL TƏHLÜKƏSİZLİK

SHUSHA DECLARATION AND REGIONAL SECURITY

Siyasi elmlər doktoru, professor İradə Tofiq qızı NURİYEVA

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Azərbaycan, Baku

ORCID ID: 0000-0002-5309-0009

XÜLASƏ

İşğalçı və terrorçu Ermənistan dövləti 30 ildir ki, "ərazi bütövlüyü", "sərhədlərin toxunulmazlığı" və "dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq" kimi beynəlxalq prinsipləri pozaraq Azərbaycan Respublikasının 20 faizini zəbt etmişdi". Azərbaycan 30 il bu münaqişənin sülh yolu ilə həllini səbirlə gözləyirdi, lakin təəssüflər olsun ki, dünya birliyinin və beynəlxalq təşkilatların Ermənistanın cinayətkar əməllərinə biganəliyi və ikili standartlardan yanaşması heç vaxt beynəlxalq konvensiyalara məhəl qoymayan və beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən onları həyata keçirməyə məcbur edilməyən bu dövlətin cəzasız qalması onu yeni ərazilərin işğalına daha da ruhlandırırdı. 2020-ci ilin iyul, avqust və sentyabr aylarında Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan ərazilərinə hücum etdi. Azərbaycan Ordusu əks hücuma keçərək torpaqlarımızı işğaldan azad etdi. Beləliklə, 44 günlük Vətən müharibəsində Müzəffər Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qəhrəman Milli Ordumuz müharibəni başlatan işğalçı Ermənistanı məğlub edərək 2020-ci il 8 noyabrda Şuşa azad edildikdən sonra noyabrın 10-da onu Kapitulyasiya aktını imzalamağa məcbur etdi. Azərbaycan həm döyüş meydanında, həm də siyasi müstəvidə düşməni diz çökməyə məcbur etdi və ərazi bütövlüyünü bərpa etdi. İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan başda olmaqla Türkiyə dövləti Azərbaycana "birmənalı, dəqiq və açıq dəstək" verdi. Prezident İlham Əliyev 2021-ci il iyunun 15-də Müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsi imzalandıqdan sonra mətbuata bəyanatla çıxışında dedi: "Bu gün Türkiyə və Azərbaycan bir-birinə dünya çapında ən yaxın olan ölkələrdir. Bu gün biz dünya miqyasında, dünya çapında nadir əməkdaşlıq, iş birliyi, müttəfiqlik nümunəsi göstəririk". Şuşa Bəyannaməsi bir çox mühüm məsələləri: Azərbaycan və Türkiyə arasında beynəlxalq əməkdaşlıq, fəaliyyət, siyasi əlaqələr, iqtisadi-ticarət əlaqələri, mədəniyyət, təhsil, idman, gənclər siyasəti, demək olar ki, bütün sahələri əhatə edir. Bəyannamədə enerji təhlükəsizliyinin, Cənub Qaz Dəhlizinin, müdafiə sənayesi və qarşılıqlı hərbi yardımın, nəqliyyatın - böyük geosiyasi və iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən Zəngəzur dəhlizinin açılmasının vacibliyi öz əksini tapıb. Şuşa Bəyannaməsi Cənub-Şərqi Avropa və Qafqazda iqtisadi artımın gücləndirilməsi, infrastrukturun inkişafı və regional təhlükəsizliyin qorunması üçün çox mühüm sənəddir. Beləliklə, 44 günlük Vətən Müharibəsindən sonra bütün dünyaya nümunə olan Azərbaycan-Türkiyə həmrəyliyi və strateji tərəfdaşlığı, xüsusilə də regional təhlükəsizlik üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edən Müttəfiqlik Münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması ilə daha da yüksək səviyyəyə çatmışdır.

Açar sözlər: Şuşa Bəyannaməsi, regional təhlükəsizlik, Türkiyə-Azərbaycan müttəfiqliyi, Zəngəzur dəhlizi, qarşılıqlı hərbi yardım

ABSTRACT

For 30 years, invader and terrorist Armenia has occupied 20 percent of territory of Azerbaijan Republic, violating international principles such as "territorial integrity", "inviolability of borders" and "non-interference in the internal affairs of states". Azerbaijan was patiently expecting for a peaceful solution to the conflict for 30 years, but unfortunately the indifference and double standards of the international community and international organizations to Armenia's criminal actions have left hostile country unpunished for violating international conventions and encouraged the occupation of new territories. In July, August and September 2020, the Armenian armed forces attacked the territories of Azerbaijan. The Azerbaijani Army counterattacked and liberated our lands from occupation. Thus, during the 44-day Patriotic War, under the leadership of Supreme Commander-in-Chief, President Ilham Aliyev, our

heroic National Army defeated the invading Armenia and after liberation of Shusha city on November 8, 2020 Armenia was forced to sign the Capitulation Act on November 10, 2020. Azerbaijan forced the enemy on its knees both on the battlefield and in the political arena and restored its territorial integrity. During the Second Karabakh War, under the leadership of President Recep Tayyip Erdogan Turkey provided "full, precise and open support" to Azerbaijan. Upon the signing of the Shusha Declaration of Alliance on June 15, 2021 President Ilham Aliyev made a declaration to the press : "Today, Turkey and Azerbaijan are the closest countries to each other in the world. Today, we are setting a unique example of cooperation, collaboration and alliance on a global scale. The Shusha Declaration covers many important issues: international cooperation between Azerbaijan and Turkey, activities, political relations, economic and trade relations, culture, education, sports, youth policy, and almost all areas. The declaration stressed the importance of opening energy security, the Southern Gas Corridor, the defense industry and mutual military assistance, and transport- the Zangazur Corridor, which is of great geopolitical and economic importance. The Shusha Declaration is a very important document for strengthening economic growth, infrastructure development and maintaining regional security in Southeast Europe and the Caucasus. Thus, after the 44-day Patriotic War, Azerbaijan-Turkey solidarity and strategic partnership, which is an example to the whole world, reached an even higher level with the signing of the Shusha Declaration on Allied Relations, which is of exceptional importance for regional security.

Key words: Shusha Declaration, regional security, Turkish-Azerbaijani alliance, Zangazur corridor, mutual military assistance.

GİRİŞ

30 ildən artıq idi ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20%-nin Ermənistan və Dağlıq Qarabağın silahlı erməni dəstələri tərəfindən işğal edilməsinə beynəlxalq birliyin laqeyd və ikili standartlardan yanaşması dövlətimizi 2020-ci il 27 sentyabr-10 noyabr tarixlərində ərazi bütövlüyümüzü hərb yolu ilə həll etməyə vadar etdi. 30 il Azərbaycan bu münaqişənin sülh və danışıqlar yolu ilə həll olunmasına səy göstərdi, lakin 27 sentyabr 2020-ci il tarixində saat 06:00 radələrində cəzasız qalan Ermənistan dövlətinin silahlı qüvvələri genişmiqyaslı təxribat törədərək cəbhəboyu zonada yerləşən Azərbaycan Ordusunun mövqelərini və yaşayış məntəqələrimizi iriçaplı silahlar, minaatanlar və müxtəlif çaplı artilleriya qurğularından intensiv atəşə tutdu. Mülki əhali arasında, ordu sıralarında həlak olanlar və yaralananlar var idi, xalqımıza həm maddi, həm də mənəvi zərər vurulurdu. Əkshücum əməliyyatları keçirərək Müzəffər Azərbaycan Ordusu Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə torpaqlarımızı Ermənistanın işğalçı silahlı qüvvələrindən azad etmək kimi müqəddəs vəzifəni şərəflə yerinə yetirdi.

Azərbaycan 30 ildən sonra 2020-ci il 27 sentyabr-10 noyabr tarixlərində 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsində həm döyüş meydanında hərb yolu ilə, həm də siyasi müstəvidə danışıqlar yolu ilə Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarını azad edərək öz ərazi bütövlüyünün bərpasına nail oldu. 44 günlük Vətən müharibəsi Azərbaycan xalqının və Müzəffər Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Milli Ordumuzun şücaəti, qəhrəmanlığı, yenilməzliyi nəticəsində zəfərlə yekunlaşdı. Azərbaycan mədəniyyətinin incisi, Qarabağın baş tacı olan Şuşanın müasir hərb elmində ən nadir və unikal əməliyyatlardan birinin həyata keçirilməsi nəticəsində terrorçu Ermənistanın işğalından azad olunduğu gün – 8 noyabr Zəfər günü xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsinin ən şanlı tarixidir. Sıldırım qayalar üzərində alınmaz qala olan Şuşanı azad etmək böyük qəhrəmanlıq, peşəkarlıq, şücaət və fədakarlıq tələb edirdi. Qəhrəman Azərbaycan əsgərləri yaralanaraq, şəhid olaraq, sıldırım qayalara dırmaşaraq, yüngül silahlarla döyüşərək, əliyalın Şuşanı düşmənin pəncəsindən xilas etdi və burada Azərbaycan bayrağını dalğalandırdı. Noyabrın 10-da prezidentlər İlham Əliyev, Vladimir Putin və baş nazir Nikol Paşinyanın imzaladığı üçtərəfli Bəyanat regionda mövcud olan uzunmüddətli münaqişənin hərbi mərhələsinə son qoydu və faktiki olaraq işğalçı Ermənistan dövlətinin kapitulyasiyası aktı oldu. 20 noyabrda Ağdam, 25 noyabrda Kəlbəcər, 1 dekabrda Laçın rayonu bir güllə belə atılmadan, bir nəfər şəhid vermədən işğaldan azad edildi (Nuriyeva, 2021: s. 212). Ordumuzun tarixi qələbəsi heç bir halda təsadüfi deyildi və Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə reallaşdırılan inkişaf doktrinasının, o cümlədən hərbi quruculuq siyasətinin məntiqi nəticəsi kimi dəyərləndirilməlidir**.** Müzəffər Ali Baş Komandan, Respublika Prezidenti İlham Əliyev deyirdi: "... Ərazi bütövlüyümüzün bərpası,

torpaqlarımızın qaytarılması mənim Prezident kimi başlıca vəzifəm idi. Mən şadam ki, bu vəzifənin öhdəsindən də şərəflə gəlirəm və Azərbaycan xalqının dəstəyi, zəhməti və cəsarəti hesabına biz torpaqlarımızı qaytarırıq (Azərbaycan Prezidenti: "Ermənistan terror, faşist dövlətidir), ... artıq "Dağlıq Qarabağ münaqişəsi" termini arxada qalıb. Öz bayrağımızı Şuşada və bütün başqa şəhər və rayonlarımızda ucaltdıq. Hər kəs gücümüzü, ... qüdrətimizi gördü, iradəmizi gördü. ... Bu gün biz yeni reallıq yaratdıq. Əgər hətta bir il bundan əvvəl bəziləri bizə deyirdilərsə ki, siz mövcud olan reallıqla barışın, bu gün mən deyirəm, hər kəs mövcud reallıqla barışmalıdır. Noyabrın 10-da imzalanmış Bəyanata əgər kimsə müdaxilə etmək istəsə, bizim sərt mövqeyimizi görəcək. Bu, tarixi Qələbədir. Bu Qələbə Azərbaycan tarixində əbədi qalacaq, şanlı Qələbə kimi! Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!" (İlham Əliyev xalqa müraciət edib. 01 dekabr 2020).

Bu qələbə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin adını Zəfər tarixinin memarı kimi Vətən tarixində qızıl hərflərlə əbədiləşdirdi. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edildikdən sonra Cənubi Qafqazda gərginliyin aradan qaldırılması, sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsi, Ermənistanla Azərbaycan arasında əməkdaşlığın inkişafı istiqamətində Azərbaycan dövlətinin xarici siyasəti Respublika Prezidenti tərəfindən uğurla həyata keçirilir. 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra 2021-ci il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında regional təhlükəsizlik baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edən Müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu xarici siyasətin təcəssümüdür. Azərbaycan xalqının Milli Qurtuluş günü və Qarabağla Zəngəzur üçün çox mühüm olan Qars müqaviləsinin 100-cü ildönümü günü Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması xüsusi rəmzi məna daşıyır. Həm o vaxt, həm də indi ABŞ, Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa və İran açıq şəkildə Cənubi Qafqazda hegemonluq uğrunda mübarizə aparırlar. Amma bu dəfə fərq ondan ibarətdir ki, hadisələr Azərbaycanın maraqlarına uyğun cərəyan edir. Əgər o zaman hadisələr Ermənistanın və onun havadarlarının xeyrinə başa çatıbsa, bu gün Cənubi Qafqazda yeni reallıq Azərbaycan dövlətinin və xalqının birbaşa qələbəsi deməkdir. Şuşa Bəyannaməsi Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin "Bir millət, iki dövlət" və Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi Mustafa Kamal Atatürkün "Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir" kəlamları ilə səciyyələnən Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərini daha da möhkəmləndirərək yeni mərhələyə qədəm qoyur (Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri mətbuata birgə bəyanatlarla çıxış ediblər. 15 iyun 2021). Qafqazda sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpası, eyni zamanda region ölkələri arasında münasibətlərin normallaşdırılması və davamlı sülhün təmin edilməsi istiqamətində Azərbaycan və Türkiyə dövlətlərinin birgə təşəbbüsləri bu münasibətlərin daha da möhkəmləndirilməsinin və inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini göstərən ən gözəl nümunəsidir (Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması Azərbaycan Respublikasının müstəqillik tarixində ən önəmli hadisələrdən biridir. 14 iyul 2021). Ölkə başçısı İlham Əliyevin dediyi kimi: "...Bəyannamədə bir çox önəmli məsələlər öz əksini tapır. Beynəlxalq müstəvidə birgə əməkdaşlıq, fəaliyyətimiz, siyasi əlaqələr, iqtisadi-ticarət əlaqələri, mədəniyyət, təhsil, idman, gənclər siyasəti, demək olar ki, bütün sahələr əhatə olunur. Cənub Qaz Dəhlizinin Türkiyə, Azərbaycan, dünya üçün önəmi göstərilir. Hər bir məsələ çox böyük önəm daşıyır" (Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri mətbuata birgə bəyanatlarla çıxış ediblər. 15 iyun 2021). Şuşa Bəyannaməsi İlham Əliyevin sözlərinə istinada əsasən həm siyasi, həm də tarixi əhəmiyyət daşıyır. Türkiyə və Azərbaycan dövlətlərinin regional və beynəlxalq strateji məsələlərdə fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsinə yönəlmiş Müttəfiqlik Bəyannaməsi Bakı və Ankaranın rəhbərliyi ilə yeni regional geosiyasi konfiqurasiyanın başlanğıcıdır.

Bəyannamənin ən mühüm müddəalarından biri hərbi əməkdaşlıq və müttəfiqliklə bağlıdır. Bəyannamədə qeyd edilir: "Tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, Tərəflər birgə məsləhətləşmələr aparacaq və bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçirəcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstərəcəklər. Bu yardımın həcmi və forması təxirə salınmadan keçirilən müzakirələr yolu ilə müəyyən edilərək birgə tədbirlər görülməsi üçün müdafiə ehtiyaclarının ödənilməsinə qərar veriləcək və Silahlı Qüvvələrin güc və idarəetmə strukturlarının əlaqələndirilmiş fəaliyyəti təşkil olunacaqdır" (Şuşa Bəyannaməsinin tarixi əhəmiyyəti – TƏHLİL. 16 iyun 2021). Bu

müddəa Cənubi Qafqazda əsrlər boyu erməni məsələsi adı altında öz siyasi maraqlarını reallaşdıran aktorlara və dövlətlərə ciddi bir mesaj idi. Bununla Müttəfiqlik Bəyannaməsi bütün qonşu dövlətlər və dünya ictimaiyyətinə bildirir ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə təhlükə törətmək niyyətində olanlar yeni regional hərbi-siyasi blokla üzləşəcəklər. İki dövlət arasında regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təminatı üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi məsələlərinin müzakirəsi Azərbaycan və Türkiyə dövlətlərinin birgə fəaliyyətinin təmin edilməsini nəzərdə tutan Şuşa Bəyannaməsinin müstəsna siyasi və tarixi əhəmiyyətini vurğulayır.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında dəmir yolu və avtomobil yolu ilə həyata keçiriləcək Zəngəzur dəhlizinə dair Şuşa Bəyannaməsi həm danışıqları, həm də əməli işləri əks etdirir, regionda iqtisadi və nəqliyyat potensialının inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra yeni geosiyasi vəziyyətin nəticəsidir. Müttəfiqlik Bəyannaməsində Azərbaycan və Türkiyəni birləşdirən Zəngəzur dəhlizinin açılması, regionda nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin bərpası, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafının təşviqi kimi aktual məsələlər mühüm yer tutur (Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri mətbuata birgə bəyanatlarla çıxış ediblər. 15 iyun 2021). Eyni zamanda, informasiya siyasəti və lobbiçilik məsələləri - Azərbaycan və türk diasporları arasında əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi, ardıcıl həmrəylik göstərilməsi müddəaları da öz əksini tapmışdır.

Müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsində qeyd olunurdu ki, beynəlxalq münasibətlərin inkişafı, yerli, regional və qlobal təhlükəsizlik və sabitlik məsələlərinin həlli üçün birgə səylər göstəriləcək, xarici siyasət sahəsində koordinasiya və ikitərəfli siyasi məsləhətləşmələr aparılacaq. Bu istiqamətdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurası çərçivəsində fəaliyyətin əhəmiyyəti qeyd olunur (Şuşa Bəyannaməsinin tarixi əhəmiyyəti – TƏHLİL. 16 iyun 2021).

2021-ci il 15 iyunda Türkiyə və Azərbaycan arasında Müttəfiqlik haqqında imzalanmış Şuşa Bəyannaməsi regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təminatı nöqteyi-nəzərdən böyük əhəmiyyətə malik olan mühüm sənəddir və bölgədə yeni gerçəkliyin əsasını qoydu. İyunun 15-də Şuşa Bəyannaməsinin imzalandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev mətbuata çıxışında dedi: "Bu gün Türkiyə və Azərbaycan bir-birinə dünya çapında ən yaxın olan ölkələrdir. Bizi birləşdirən bir çox amillər var, ilk növbədə, tarix, mədəniyyət, ortaq etnik köklər, dilimiz, dinimiz, milli dəyərlərimiz, milli maraqlarımız, xalqlarımızın qardaşlığı bu birliyi təmin edib. Bu gün biz dünya miqyasında, dünya çapında nadir əməkdaşlıq, iş birliyi, müttəfiqlik nümunəsi göstəririk" (Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri mətbuata birgə bəyanatlarla çıxış ediblər. 15 iyun 2021).

NƏTİCƏ

44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Milli Ordumuzda döyüş ruhunun, hərbi-vətənpərvərlik hisslərinin ən yüksək səviyyədə olması təmin edilmişdir. Ordumuz Vətəni xilas etmək missiyasını yerinə yetirmək üçün intəhasız motivasiyaya malik olduğu halda, düşmən ordusu təcavüzkar xarakterinə görə bütün bunlardan məhrumdur. Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa edən lider kimi adını tarixə əbədi yazdırdı. Azərbaycan xalqının Qələbə salnaməsinin müəllifi İlham Əliyev Vətən Müharibəsi Qəhrəmanına çevrildi. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan dövlətinin regional və beynəlxalq səviyyədə həyata keçirdiyi xarici siyasətin əsas istiqamətlərindən biri də regionda sülhün və sabitliyin əldə olunmasıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən Türkiyə ilə Azərbaycanın 2021-ci il iyunun 15-də imzaladığı Müttəfiqlik haqqında imzaladıqları Şuşa Bəyannaməsi həm siyasi, həm də tarixi əhəmiyyətə malikdir. Bu Bəyannamə ilə qardaş Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlərin dünya çapında "nadir əməkdaşlıq, iş birliyi, müttəfiqlik nümunəsi" olduğu bütün dünyaya bəyan edildi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri mətbuata birgə bəyanatlarla çıxış ediblər. 15 iyun 2021.// https://president.az/az/articles/view/52116/print

2. Azərbaycan Prezidenti: "Ermənistan terror, faşist dövlətidir"//https://apa.az/az/dagliq_qarabag/Azrbaycan-Prezidenti-Ermnistan-terror-fasist-dovl tidir-609955

3. İlham Əliyev xalqa müraciət edib. 01 dekabr 2020// https://president.az/ articles/48205

4. Nuriyeva, İ.T. (2021). Ərazi bütövlüyü və öz müqəddəratını təyinetmə prinsiplərinə etnosiyasi yanaşma. Monoqrafiya. - Bakı: Mütərcim. - 352 s.

5. Şuşa Bəyannaməsinin tarixi əhəmiyyəti – TƏHLİL. 16 iyun 2021.//https://ona.az/az/turizm/susa-beyannamesinin-tarixi-ehemiyyeti-tehlil-29117

6. Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması Azərbaycan Respublikasının müstəqillik tarixində ən önəmli hadisələrdən biridir. 14 iyul 2021// https://mod.gov.az/az/pre/36788.html

MICRO-SAVING BASED CO-OPERATIVE INVESTMENT TO ACCELERATE THE SMES AND IMPROVE THE POVERTY CONDITION IN BANGLADESH

Md. Nazmul Hossain

Dept. of International Business

RUDN University, Moscow, Russia

Abbas Raheem Salih

Dept. of International Business

RUDN University, Moscow, Russia

ABSTRACT

Bangladesh is one of the poorest countries in the world with low GDP/capita and minimum purchasing power. A fourth of the total population (24.3%) lives below the national poverty line ($2/day) while a half of them do live in extreme poverty level ($1.25). It's now a national issue as high rate of poverty is the cause of permanent economic downturn and socio-economic depression. The main purpose of the study is to examine the causes for high rate of poverty in Bangladesh and its impacts in socio-economic spheres and propose innovative approaches for growth of entrepreneurship to bring sustainable economic growth and improve the poverty condition. The study is based on structural and semi-structural questionnaires and face to face interview. A total of 60 structural and same numbers of semi-structural questionnaires were given to 100 recipients of various age, sex, education, profession, and economic levels regarding the factors to get feedback. In this research, a cooperative investment policy and a government action plan have been drawn up based on coordination between the various agencies, which allow the impoverished section of the population to save and invest collectively to involve themself in entrepreneurship to lift themselves out of the poverty cycle and bring sustainable development. The finding of the study will accelerate the entrepreneurship and economic growth, reduce unemployment rate and improve the poverty condition in Bangladesh.

RITUAL STUDIES AS A STRATEGY OF RESISTANCE TO THE CULTURE OF ATTENTION DEFICIT

***Rafael Lopes Batista*[1]**

[1] *Universidade Estadual de Mato Grosso do Sul (UEMS), Campo Grande, Brazil.*

[1]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9346-2164*

***Marsiel Pacifico*[2]**

[2]*Universidade Estadual de Mato Grosso do Sul (UEMS), Campo Grande, Brazil.*

[2]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2013-2073*

ABSTRACT

The present research, still in progress, will seek to investigate the hypothesis, raised by the German philosopher Christoph Türcke, that "Ritual Studies", as a pedagogical-methodological paradigm, constitute a strategy of resistance and neutralization of the negative effects caused by the excessive and indiscriminate use of new digital technologies. Using mainly bibliographic analysis as a methodological resource, the study will go through the book *Hiperativos!* and will also focus on *Excited Society: philosophy of sensation*, a substantial work by Türcke, as well as articles and interviews by the author himself, thus constituting the primary bibliography; as support we will use the philosophical literature of Frankfurt authors (especially Theodor Adorno) and the neuroscientific literature (specifically the North-American Maryanne Wolf). As a result, we highlight that, possibly, disorders such as Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD) have their genesis not in genetic or pathological factors, but in sociocultural factors, so that it becomes legitimate to establish as part of the causes of ADHD the contemporary modes of expression of the cultural industry. Thus, our partial conclusions consist in affirming that: i) a process of mental and cultural degradation is underway in contemporaneity that directly impacts the educational field, and; ii) derived from that, Ritual Studies can be configured as an important strategy for schools to face the "concentrated distraction" and the "culture of attention deficit", because they are a theoretical and practical reference that privileges the conditions for the development of the most elementary cognitive faculties of human beings.

Keywords: Ritual Studies. Education. ADHD. Christoph Türcke.

THE ROLE OF THE DEPARTMENT OF AZERBAIJAN STUDIES AND THE NATIONAL DIGITAL MEMORY IN THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION AND BIBLIOGRAPHIC APPARATUS OF AZERBAIJANI STUDIES

Ahadova Gunel Tofig Gizi

Master of "Librarianship and information" faculty of Baku State University

Chief specialist of the department "Azerbaijan studies and National Digital Memory" of ANAS CSL, Baku, Azerbaijan

ORCID ID: 0000-0001-9971-685

ABSTRACT

Valuable materials on Azerbaijani studies kept in the fund of all library systems and networks operating in Azerbaijan are of great importance in the study and promotion of the rich heritage of our people and country. In this regard, the Central Scientific Library of ANAS has a rich fund. An important factor for the development of Azerbaijani studies is the more efficient and correct organization of scientific information activities in this direction in the library. This work is carried out in the library by the Department of Azerbaijani Studies and National Digital Memory.

The Department of Azerbaijan Studies and the National Digital Memory regularly includes in the electronic catalog materials related to Azerbaijani studies, as well as retrospective materials of country studies from the current periodicals for the organization of the information-bibliographic apparatus on Azerbaijani studies. The department creates a database of Azerbaijani studies and the National Digital Memory, and organizes an information and bibliographic apparatus on Azerbaijani studies. In particular, in order to improve the bibliographic research of readers, he creates a bibliographic apparatus on Azerbaijani studies - a system of card indexes in the Azerbaijani and Russian languages.

According to the part of the inquiry-bibliographic fund of the Central Scientific Library of ANAS, the main and directive materials are included in the state documents, including materials of meetings, orders, decrees, state documents of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, including Milli Majlis and the Cabinet of Ministers. Laws and decisions are reflected in the database. In this regard, the "Orders 2012-2021" separators were developed by the department in the Azerbaijani and Russian languages. "Azerbaijan Science and Culture" bibliographic card index includes "Nizami Ganjavi year - 2021", "Nizami Ganjavi - 880", "Ashig Alasgar", "Culture", "Theater", "Carpet weaving" dividers. It should be noted that over the past year, the department has contributed to the war in the Azerbaijani language "Karabakh is Azerbaijan", "Chronicle of 44 days", "Shusha Declaration", "Military Science", "Military Policy", "Azerbaijani Armed Forces", "Azerbaijani Army", "Martyrs' Families" and others. In russian language, the "Return of Karabakh", "Armenian Vandalism", "Armenian Terror", "Armenian Fascism", "Armed Forces", "Azerbaijani Army", "Military Science", etc. dividers have been developed.

As can be seen, since the establishment of the department, rich information on Azerbaijani studies has been placed in the bibliographic apparatus, and materials on these topics have been developed in the electronic catalog.

Key words: Central Scientific Library of ANAS, Azerbaijani studies, Department of Azerbaijani Studies and National Digital Memory, inquiry-bibliographic fund

44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN VƏ DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN MÖVQEYİ

Babayeva Aytən İsmayıl qızı

AMEA Mərkəzi Elmi kitabxana

ÖZET

Birinci Qarabağ müharibəsindən 30 il keçməsinə baxmayaraq, Dağlıq Qarabağın mübahisəli statusu münaqişəyə səbəb olan əsas məqamlardan biri kimi danışıqlar masasında, diplomatik yolla öz həllini tapmadı. Birinci Qarabağ müharibəsi ölkənin milli kimliyində və siyasi-mədəni ənənələrində dərin izlər qoysa da, Azərbaycan münaqişəni Ermənistandan fərqli olaraq, məhz beynəlxalq hüquqla təsdiqlənmiş ərazi bütövlüyünün təminatı çərçivəsində həll etmək yolunu seçdi. Qarşı tərəf tarixi başlanğıcı yüz il əvvələ, qondarma soyqırım faktlarına söykənərək, davam edən münaqişəni hazırkı beynəlxalq siyasi arenanın "yeni dəbinə" çevrilmiş və həlli mümkün görünməyən etno-territoriyal və etno-siyasi münaqişələri kontekstində təqdim etməyə çalışdı.

44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Beynəlxalq təşkilatlar həmişə olduğu kimi bitərəf mövqe göstərmiş və münaqişənin həlli istiqamətində heç bir ciddi addım atmamış, bunlarla yanaşı Ermənistanı işğalçı dövlət mövqeyindən təqsirləndirməmişdir. İstər ATƏT-in Minsk qrupu, istərsə də BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının münaqişəli məsələnin həll olunmasında fəaliyyətini və rolunu müsbət qiymətləndirmək olmaz. BMT Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsinə hər zaman "ikili standart" yanaşmasını göstərmişdir. Sadə bir nümunə ilə bu məsələyə belə aydınlıq gətirilə bilər ki, Liviyada diktatora qarşı BMT TŞ-nin çıxardığı bir qətnamə dərhal və böyük iradə ilə icra olunduğu halda, BMT TŞ-nin Ermənistanla bağlı ayrı-ayrı vaxtlarda qəbul etdiyi 4 qətnamə 30 ildir ki, icra edilmirdi. Bu hal hər zaman dünya siyasətində ikili standartların mövcudluğundan, dünya siyasətinin formalaşmasında, millətlər və dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında mühüm təsirə malik ölkələrin ikili siyasətindən xəbər vermişdir. Məlumdur ki, Minsk qrupu həmsədri olan üç ölkə məsələni həll etmək istəsəydi, Ermənistana sanksiyalar tətbiq edərdi. Minsk qrupu həmsədrləri BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləridir, 30 il ərzində istənilən məsələni həll edə bilərdilər. Beynəlxalq cinayət olmasına və Cenevrə konvensiyasına zidd olmasına baxmayaraq Minsk qrupu Ermənistanın qanunsuz məskunlaşma aparmasına etiraz etməmişdir. Minsk qrupunun uzun illər cinayətə susması torpaqlarımızı ermənileşdirməyə, Azərbaycan mədəni irsini silməyə təşviq mesajı olmuşdur.

NATO-nun münaqişənin həll edilməsinə təsir göstərəcəyi iddia edilsə də, Alyans zaman-zaman münaqişəli məsələdə neytral olduğunu bəyan etmişdir. Hələ ötən illərdə "NATO Cənubi Qafqazda sabitləşdirici qüvvə kimi: Bu günkü çağırışlar və bölgədə inkişaf" adlı seminardakı çıxışında NATO rəsmisi Maqnus Eycefson deyib ki, NATO Qarabağ münaqişəsinin həllində iştirak etmir və bu məsələyə münasibətdə dəfələrlə özünün neytral mövqeyini ortaya qoyub. Hələ 2016 cı il aprel döyüşləri zamanı Azərbaycan tərəfdən NATO üzvü olan Türkiyə hərbçilərinin də iştirak etməsi ilə bağlı özünə ünvanlanan suala cavabında deyib: "Mən bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, alyansın hər bir üzvünün hər hansı məsələyə münasibətdə müstəqil qərar qəbul etmək hüququ var. Onların özlərinin xarici siyasətində hansı addımları atmasının NATO-ya hər hansı bir aidiyyatı yoxdur. Konkret olaraq NATO Qarabağ münaqişəsinə qarışmır və neytral mövqe nümayiş etdirməkdə davam edir". NATO tez-tez Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində fəqliyyət göstərən ATƏT in MİNSK qrupunun fəaliyyətini dəstəklədiyini bəyan etmişdir.

Müharibə dövründə Avropa Şurasının rəhbəri Şarl Mişel Avropa İttifaqı sammitinin ilk günkü iclasının nəticələri haqqında danışarkən, Dağlıq Qarabağda kəskinləşən vəziyyəti dərhal dayandırmağa, diplomatik danışıqlar və siyasi dialoqlara başlamağa çağırıb. AŞ-nın rəhbəri Şarl Mişel bildirmişdir ki, biz ATƏT-in Minsk qrupu daxilində siyasi dialoqu bərpa etmək üçün digır beynəlxalq qüvvələr ilə birlikdə əlimizdən gələn bütün səyləri göstəririk, bu zorakılığı dayandırmağın yeganə yoludur. Avropa İttifaqı Xarici İşlər və Təhlükəsizlik Siyasəti üzrə Ali nümayəndəsi Cozef Borrellin bəyanatında ATƏT-

in Minsk qrupu həmsədrlərinin rəhbərliyi altında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üzrə heç bir ilkin şərt qoyulmadan danışıqlara dərhal qayıtmağın zəruriliyi vurğulanmışdır.

Azərbaycanın ən yaxın yoldaşı və qardaşı məhz güclü siyasi dəstək verən **Türkiyə** olmuşdur. Lakin döyüş meydanında nə etdiksə özümüz etdik, müasir silahlarla, avadanlıqlarla, ən əsası da vətənimizi azad edən Azərbaycan əsgəri və zabitləri oldu. Türkiyəyə gəldikdə isə, Cənubi Qafqazın hər üç ölkəsi - Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanla sərhədi olan dünyada yeganə ölkə kimi bu prosesə cəlb edilmək üçün legitim hüququ var idi. Türkiyə Cumhuriyyəti bir qonşu olaraq, region üçün sabitliyi, təhlükəsizliyi təmin edə bilən və təmin edən, gündəliyi çox aydın ölkə olaraq o, beynəlxalq hüququ müdafiə etmişdir və hazırda da edir. Hazırda müharibədən sonra siyasi nizamlanmanın həyata keçirilməsində və sabitliyin qorunub saxlanmasında Türkiyənin rolu çox mühim və müsbətdir. Türkiyənin Müdafiə naziri Hulusi Akar Azərbaycanın tərəfində olduğunu vurğulayıb qeyd etmişdir ki, Ermənistanın mövqeyi Qafqazda sülh və sabitliyin ən böyük əngəlçisidir. Ədalət və İnkişaf Partiyasının sözçüsü Ömər Çelik rəsmi ‘‘Twitter” səhifəsində etdiyi paylaşım ilə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkar hücumlarını sərt qınayıb. Türkiyə prezidentinin sözçüsü İbrahim Kalın məsələ ilə bağlı bildirmişdir ki, bu hücumlara qarşı Türkiyə hər zaman Azərbaycanın yanında olacaq.

ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrlərindən ABŞ və Fransanın Cənubi Qafqaza təsir imkanları azdır. Fransa prezidenti Emmanuel Makronun Cənubi Qafqaz siyasəti hər zaman yanlış olmuşdur. Fransanın keçmiş prezidenti Nikola Sarkozinin həm Ermənistan, həm də Azərbaycanla yaxşı münasibətləri var idi. Sarkozi prezident olarkən həm Ermənistana, həm də Azərbaycana səfərlər etmişdi**. Ancaq Emmanuel Makron** isə prezident olduqdan sonra yalnız Ermənistana səfər etdi, Azərbaycana isə, gəlmədi. Makron bununla da Ermənistana üstünlük verdiyini göstərdi və qərəzli mövqeyini sona qədər dəyişmədi. Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin sözçüsü etdiyi açıqlamada "Fransa qarşıdurmadan son dərəcə narahatdır" ifadəsini işlətmişdir. Makrondan fərqli olaraq ABŞ prezidenti Donald Tramp Azərbaycanla Ermənistan arasındakı müharibəyə qarışmaq istəmədi. ABŞ Dövlət katibinin birinci müavini Stiven Biqan Azərbaycan Xarici İşlər naziri Ceyhun Bayramov və Ermənistan Xarici İşlər naziri Zöhrab Mnatsakanyanla əlaqə saxlayaraq hər iki tərəfi təcili hərbi əməliyyatları dayandırmağa, vəziyyəti daha da gərginləşməmək üçün aralarındakı mövcud birbaşa rabitə əlaqələrindən istifadə etməyə və regiondakı gərginliyi daha da artıran ritorika və hərəkətlərdən uzaq olmağa çağırıb.

Mövcud münaqişənin həll olunmasında regionun əsas güclü aktoru kimi Rusiyanın məhz Ermənistan hökümətinin maraqlarının təminatçısı kimi tirajlanmasına baxmayaraq, rəsmi Moskva Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşdığının şahidi olmuşuq. Əlbəttə ki, Rusiyanın Dağlıq Qarabağ da daxil olmaqla ermənilərin məskən saldığı “bütün erməni territoriyalarında” onların maraqlarının təminatçısı olması mümkünsüz idi. Münaqişənin həll olunmasında potensial çəkisinə, Minsk qrupunda həmsədr olmasına baxmayaraq, müxtəlif zamanlarda, həmçinin 2004-cü, 2010-cu illərdə rəsmi Moskva Rusiyanın Dağlıq Qarabağ münaqişəsində üzərinə birbaşa məsuliyyəti götürməyəcəyini və uzun illər davam edən qarşıdurmaya daxil olmayacağını elan edərək neytral bir mövqe bildirmişdir.

İranın mövqeyi də xeyli anlaşılmazsızlıqlar yaratmışdı. Məlum olduğu kimi virtual məkanda şəkillər və videolar yayılaraq, Şərqi Azərbaycan vilayətinin sərhəd-keçid məntəqələri vasitəsi ilə Rusiya hərbi texnikasının Ermənistana göndərildiyini iddia edirdilər. Lakin 2020-ci il 29 sentyabr tarixində İran rəsmisi vurğulayıb ki, bu avtomobillərlə heç bir hərbi texnika daşınmayıb.

İsrail rəsmiləri 44 günlük müharibə dövründə istər hərbi, istərsə də siyasi cəhətdən hər zaman Azərbaycanın dəstəkcisi olmuşdur. İsrailin keçmiş xarici işlər və müdafiə naziri Aviqdor Liberman öz açıqlamasında bildirmişdir ki, tarixə nəzər saldıqda da görünür ki, hələ Sovet İttifaqı yaranmamışdan əvvəl də Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın əzəli torpağı olmuşdur. İsrail-Azərbaycan münasibətləri strateji xarakter daşıyır və ən yüksək səviyyədə – hökumətlərarası və dövlətlərarası etimad, daimi qarşılıqlı dialoq səviyyəsində dəstəklənir

Mövcud müharibə zamanı Pakistan Azərbaycanın yanında olub, 30 ildən bəri işğal altında qalan torpaqlarımızın azad edilməsi uğrunda Vətən müharibəsi günlərində daim Azərbaycanın haqq işini və ədalətli mübarizəsini dəstəkləyib. Pakistan Azərbaycana hər zaman siyasi dəstək vermişdir. Hindistan və bəzi ölkələrin mediasında Pakistan hərbçilərinin Azərbaycana göndərilməsi kimi xəbərlərin yayımlanması isə öz təsdiqini tapmayan əsassız iddia idi.

İNSAN TİCARETİ İLE MÜCADELE

FIGHT AGANIST WITH HUMAN TRAFFICKING

Zafer AKIN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal bilimleri Estitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Politikaları Bilim Dalı, Ağrı/Türkiye

ORCID ID:https://orcid.org/0000-0002-9894-4696

ÖZET

Çağımızın modern köleliği olarak adlandırılan insan ticareti, en yalın hali ile bir kişinin ticari bir meta haline dönüştürülmesini ifade eder. İnsan ticareti suçu bireylerin temel hak ve hürriyetlerini tehdit etmenin yanı sıra kamu düzenine, kamu güvenliğine ve kamu sağlığına karşı da ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Palermo Protokolüne göre İnsan ticareti; kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç veya çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması anlamına gelir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Raporlarına Göre; Dünya genelinde 40,3 milyon insan ticareti mağduru olduğu tahmin edilmektedir. İnsan ticareti, silah kaçakçılığı ve uyuşturucu ticaretinden sonra suç örgütlerine en fazla gelir getiren 3. suç türüdür. İnsan ticaretinin, çoğunlukla göç ile ilgili bir konu olarak düşünülmesine karşın göç, insan ticaretinde bütünün yalnızca bir parçasıdır. Bu suçun mağdurları yalnızca yabancılar değil ülkelerin kendi vatandaşları da olabilmektedir. Türkiye'de insan ticareti ile mücadele konusunda en aktif çalışan kurumların başında Göç İdaresi Başkanlığı gelmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı İnsan Ticareti Mağdurları için Mağdur Destek Hizmetleri uygulamaktadır. Mağdurlar bu destek programlarından yararlanabilmekte veya Gönüllü olarak ülkelerine dönebilmektedirler. Bu çalışmada Türkiye'de İnsan ticareti ile mücadelede yasal ve uluslararası mevzuat ile bu hususta yapılan çalışmalar hakkında bilgilendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimer: İnsan Ticareti, İnsan Ticareti Mağduru

ABSTRACT

Humman trafficking,which is called the modern slavery of our age in its simplest form refers to the transformationof a person into a commercial commodity. The crime of human traffiking not only threatensthe fundamental rights andfreedomsof individuals but also poses a serious threat to public order, public security and the public health. Human trafficking; accorrding to the Palermo protocol is the eexploitation of a person by force or threat to force or in any other way by coercion, kidnapping, deception,abuse or expliting the helplessness of the individual or gaining benefit from that person orothers to gain the consent of those who have control over another person, means to move,transfer,or receivefrom place to place. According to the reports Of The United Nations Office On Drugs and Crime and the International Labor Organization; It is estimated that there are 40.3 million victims of human trafficking worldwide. Human traffickingis the third type of crime that generates the highest income for criminal organizationz after arms smuggling and drug trafficking. Although trafficking in human beings is often thought of as a migration – related issue, migration is only one part of the whole of trafficking. Victims of this crime can be not only foreigners but also citizens of the countries themselves. The Directorate of Menagement is one of the most active institutions in the ageinst human trafficking in Turkey. The Directorate of Menagement implements Victim Support Services ffor Victims of Human Trafficking. Victims can benefit from these support program sor return to the their countries voluntarily. In this study, information will be given about the legal and international legislation in the fight against human trafficking in Turkey and the studies carried out in this regard.

Keywords: Human Trafficking, Human Trafficking Victims

MƏDƏNİYYƏT PAYTAXTI ŞUŞA

Ələkbərova Bahar Hacıağa Qızı

A.S.Makarenko Adına Humanitar Fənlər

Təmayüllü Gimnaziya

Azərbaycan Dili Və Ədəbiyyat Müəllimi

XÜLASƏ

Açar sözlər: Şuşa,Vətən, Mədəniyyət paytaxtı, Abidələr şəhəri

Keywords: Shusha, Motherland, Capital of Culture, City of Monuments

Ключевые слова: Шуша, Родина-мать, культурная столица, город памятников

Yazıda 270 illiyi qeyd olunacaq zəngin inkişaf yolu keçmiş, Azərbaycanın və bütün Cənubi Qafqazın mədəni və ictimai-siyasi həyatında böyük rolu olan Şuşa şəhərindən, onun qədim tarixindən, Azərbaycan xalqının otuz ilə yaxın müddət ərzində işğal altında olan Şuşanın həsrəti ilə yaşamağından, lakin bu ədalətsizliklə barışmamağından bəhs olunur. Şuşa sevgisi hər bir Azərbaycanlının mənəvi varlığının ayrılmaz parçasıdır. Bənzərsiz tarixi görkəmini və formalaşdırdığı özünəməxsus mühiti həmişə qoruyub saxlayan bu şəhər yetirdiyi böyük şəxsiyyətləri ilə ədəbi, mədəni, elmi və ictimai fikir salnaməmizə əlamətdar səhifələr yazmışdır. Azərbaycan xalqı otuz ilə yaxın müddət ərzində işğal altında olan Şuşanın həsrəti ilə yaşadı, lakin bu ədalətsizliklə barışmadı. 2020-ci il sentyabrın 27-də başlanan 44 günlük Vətən müharibəsi Azərbaycanın şanlı Qələbəsi ilə nəticələndi. Müzəffər Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusunun qəhrəmanlığı nəticəsində torpaqlarımız işğaldan azad edildi. Bu mövzular yazıda işıqlandırılıb. Eyni zamanda Ümummilli Lider Heydər Əliyevin İllər öncə Qarabağın tacı olan Şuşa şəhərinin hər bir azərbaycanlı üçün dəyərini qiymətləndirərkən söylədiyi "Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız isə, ümumiyyətlə, Azərbaycan yoxdur" kəlamının Şuşanın bizim üçün nə dərəcədə dəyərli olduğunun böyük ifadəsi olduğu vurğulanmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2020-ci il 3 dekabr tarixli Sərancamı ilə xalqımızın qüdrətinin və milli qürurumuzun təntənəsinə çevrilən, müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bu misilsiz qələbənin əbədiləşdirilməsi üçün il noyabrın 8-i Azərbaycan Respublikasında Zəfər Günü kimi təntənəli şəkildə qeyd edilməsi qərara alınması da yazıda öz əksini tapmışdır.

ABSTRACT

The article celebrates the 270th anniversary of the city of Shusha, which has a rich history and a great role in the cultural and socio-political life of Azerbaijan and the entire South Caucasus. are discussed. Love for Shusha is an integral part of the spiritual existence of every Azerbaijani. This city, which has always preserved its unique historical appearance and the unique environment it has formed, has written significant pages in our chronicle of literary, cultural, scientific and social thought with its great personalities. For nearly thirty years, the people of Azerbaijan have longed for occupied Shusha, but have not reconciled with this injustice. The 44-day Patriotic War, which began on September 27, 2020, resulted in the glorious victory of Azerbaijan. As a result of the heroism of the Azerbaijani Army under the leadership of Muzaffar Supreme Commander-in-Chief, President Ilham Aliyev, our lands were liberated from occupation. These topics are covered in the article. At the same time, it was stressed that the words of National Leader Heydar Aliyev years ago, when assessing the value of the city of Shusha, the crown of Karabakh, for every Azerbaijani, "Karabakh without Shusha, and without Karabakh, there is no Azerbaijan at all" is a great expression of how valuable Shusha is for us. The decision of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev dated December 3, 2020 to solemnly celebrate November 8 as Victory Day in the Republic of Azerbaijan in order to perpetuate this unique victory, which has become a celebration of the strength of our people and our national pride. reflected.

FUTURE OF COMPUTER SCIENCE

Aamna Saleem Khan

Irshad Ullah

Reviewer, Mentor at Publons Academy

Department of Education Abdul Wali Khan University Mardan

ABSTRACT

Computer Science is that of branch of science in which study is performed that how to help and facilitate human being to work with the help of computer. Rapid advancement take place in this field and now this is a very wide and researched area in which new fields and trends are developing each and every time. In this study an attempt was made to know that what will be the future of computer science study. Online documents were analyzed to know about the future trends in the said field. Suggestions and recommendations were made.

Key Words: Computer Science, Research, Online Documents, Data Analysis

QARABAĞDAN TOPLANMIŞ BAYATILARDA SİMVOLLAR

SYMBOLS IN BAYATS COLLECTED FROM KARABAKH

Fil.ü.f.d., dos.Ləman Vaqifqızı (Süleymanova)

ÖZET

Azərbaycan folklorunda simvollarla bağlı geniş və əhatəli araşdırmaya rast gəlmirik. Halbuki bu, aktual mövzulardan biridir. Bütün Azərbaycan bayatıları kimi, Qarabağdan qeydə alınaraq nəşr olunmuş bayatılar da simvollarla zəngindir. Bu bölgənin bayatılarında ən qabarıq şəkildə diqqəti cəlb edən simvollar ayrılıq, matəm, yurd, şikayət və narazılıq, bəxt və qismət simvollarıdır. Bayatıda fikir açıq şəkildə verilmir, üstörtülü formada deyilir. Üstüörtülü formada fikrin ifadəsi isə daha çox simvolların köməyi ilə mümkündür. Qarabağ bayatılarındakı simvolları araşdırdığmız zaman çox maraqlı detallarla üzləşirik. Eyni simvolun müxtəlif anlamlarda işlədilməsi daha çox diqqəti cəlb edir ki, bunun da səbəbi kimi çoxmənalılığı göstərə bilərik. Bəzən matəm simvolları ilə vüsal simvollarının qarışdığı məqamlar da vardır ki, bunları ancaq kontekstdə müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu janrda işlənən simvollar birbaşa kontekst və funksiya ilə bağlıdır. Deməli, Qarabağ bayatılarının simvolikasını öyrənmək eyni zamanda onun kontekstinə və funksiyasına da işıq tuta bilər.

Açar sözlər: Qarabağ, bayatı, simvol, yurd, kontekst, funksiya

ABSTRACT

We do not find a comprehensive study of symbols in Azerbaijani folklore. However, this is one of the pressing is sues. Like all Azerbaijani bayats, bayat sregistered and published in Karabakh are rich in symbols. Them oststriking symbols in the bayats of this region are the symbols of separation, sorrow, homeland, complaints and dissatifaction, and good luck and fortune. In bayati opinion is not given openly, it is spoken in a veiled form. The expression of thought in a veiled form is possible with the help of more symbols. When we study the symbols in the Karabakh bayats, we come across very interesting details. The use of the same symbol in different senses attracts more attention, and ambiguity can becited as a reason for this. Sometimes, mourning symbols are mixed with reuniting symbols that can only be identified in context. The characters used in this genre are directly related to context and function. Thus, the study of the symbolism of the Karabakh bayats can also shed light on its context and functions.

Keywords: Karabakh, bayats, symbols, country, context, function

ENHANCING THE SOCIAL, SPIRITUAL AND MORAL CONCERNS OF THE COMMUNITY THROUGH RATIONALIZING MYRIADS OF BAPEDI MUSIC GENRES: THE CASE OF MAKGAKGASA MUSICAL ARTS

Prof. Dr. Dr. Morakeng Edward Kenneth Lebaka

University of Zululand – KwaDlangezwa Campus; Faculty of Humanities & Social Sciences, Department of Creative Arts, South Africa

ORCID NO: 0000-0002-4652-9490

ABSTRACT

The present study looks at *makgakgasa* music ensemble as one of the music genres found in the Bapedi society. The focus will be on the relevance of this music genre within Bapedi people's cultural context. The research examines how *makgakgasa* songs provide opportunities for the singers to express their interpretations of the society and seeks to interpret the efficacy and entertainment provided by these songs. The following primary research question therefore guided this study: What is the cultural significance of *makgakgasa* music within Bapedi people's cultural context? The study employed a contextual approach and data was collected through observations, face-to-face interviews and video recordings of rehearsals and performances during social ceremonies. Secondary sources included published books and Journal articles. The investigation has revealed that within Bapedi people's cultural context, *makgakgasa* music is used to reinforce old values and symbols and acknowledge new realities. During the study, it was also established that in the context of music-making, the singers participate in communion to celebrate the continuity of the community over time, affirm its vitality, and the integration and wholeness of life. It was concluded that in the Bapedi culture, the context of the performance is a natural way of combining enjoyment with education.

Keywords: social, spiritual, moral, *makgakgasa* music ensemble, Bapedi society.

TÜRK XALQLARI FOLKLORUNDA ÜLKƏR PERSONAJI

ULKER CHARACTER IN TURKIC NATION'S FOLKLORE

Elnarə Hüseynqızı (Əmirli)

AMEA Folklor İnstitutu, böyük elmi işçi

https://orcid.org/0000-0002-9050-9139

Türk xalqları folklorunun bir hissəsi olan türk mifologiyası kainatın və onun ayrı-ayrı hissələrinin yaranması haqqında bu xalqların ən qədim təsəvvürlərini əhatə edir. Göyün Yerdən uzaq olması, Ayın, Günəşin, ulduzların, Samanyolunun və s. yaranması ilə bağlı xeyli folklor örnəkləri vardır. Türkiyə, Azərbaycan, Orta Asiya və digər türk xalqlarından toplanmış şifahi örnəklər arasında Ülkər ulduzunun yaranışı, ona xas xüsusiyyətlərin meydana gəlməsi haqqındakı təsəvvürlər də mühüm yer tutur.

Ülkər ulduzu haqqındakı təsəvvürlərdə Ülkər personajı öz rəngarənliyi ilə diqqəti cəlb edir. Ülkər ulduzu ilə bağlı örnəklərin süjetində bu ulduzun əvvəllər insan olması, daha sonra hər hansı səbəbdən ulduza çevrilib göyə çəkilməsi əsas xətt təşkil edir. Bu örnəklərin bir çoxunda Ülkər aciz bir insan kimi təsvir edilir; həmin süjetlərə görə, Ülkər çətin vəziyyətdə qalması səbəbindən Allaha yalvararaq ulduza çevrilmişdir.

Bəzi süjetlərdə isə Ülkərlər böyük bir tayfa, bəzən isə ailə şəklində təqdim olunur: Ülkərlər adını daşıyan ailə qarşıdakı ailə ilə qarşıdurma vəziyyətindədir.

Digər bir süjetdə Ulkər quldurlar tərəfindən qaçırılmış bacısını xilas etməyə cəhd edən bir personaj – cəsarət rəmzi kimi göstərilir.

Türk xalqlarının folklorunda kosmoqonik təsəvvürləri arasında özünəxas çəkiyə malik olan Ülkər personajının öyrənilməsi kosmoqonik təsəvvürlərin digər yönlərdən təhlili baxımından faydalıdır.

Açar sözlər: kosmoqonik təsəvvürlər, Ülkər, personaj, çevrilmə

Turkic mythology, which is part of the folklore of the Turkic nations, embodies the most ancient ideas of these nations about the creation of the universe and its separate parts. There are many folk examples about distance of the sky from the Earth, creation of the Moon, the Sun, the stars, the Milky Way, etc. There are many examples of folklore associated with the emergence of among the oral examples collected from Turkey, Azerbaijan, Central Asia and other Turkic nations, the notion of the origin of the Star of Ulker and the emergence of its peculiarities also occupies an important place.

In the imagination about star of Ulker the character of the Ulker attracts attention with its diversity. The main line in the plot of the examples related to the star of Ulker is that this star was first human, and then for some reason turned into a star and ascended to the sky. In many of these examples, Ulker is described as a helpless man; According to these plots, Ulker became a star by praying to God because he was in a difficult situation.

In some plots, the Ulkers are presented as a large tribe, and sometimes as a family: The family named Ulkers is in conflict with the opposite family.

In another plot, Ulker is portrayed as a symbol of courage - a character trying to save his sister, who was abducted by robbers.

The study of the Ulker character, which has its own weight among the cosmogonic imaginations in the folklore of the Turkic nations, is useful in terms of analyzing cosmogonic imaginations from other angles.

Keywords: cosmogonic imaginations, Ulker, character, transformation

AZƏRBAYCAN IQTISADIYYATINDA BIZNES RISKLƏRI VƏ ONUN IDARƏ OLUNMASI MEXANIZMI

İsmayılova Ləman Rafiq qızı

Əliyeva Hafizə Zirəddin qızı

Odlar Yurdu Universitetinin müəllimi

ABSTRACT

Economic growth at all stages of the development of human society has been associated with the risk taking of farm managers, entreprenerurs and businessmen. Entrepreneur and manager who does not make risky decisions in a market economy is considered to be a person who aspires to stagnation and is afraid to manage.

Increases the risk of innovative development of the economy. İn modern times, risk management is one of the most important factors in business to minimize its negative consequences.

Risk management is a creative process and consists of several approaches.

Açar sözlər: İqtisadiyyat, biznes, risk, mənfəət, investisiya, maliyyə, sahibkar, idarəetmə, sığorta.

Keywords: Economic, business, risk, profit, investment, financial, owner, management,insurance.

Geniş mənada risk - dəyər kəsb edən hər hansı bir əmlakın, vəsaitin, vaxtın və s. itirilmə ehtimalıdır. Risk, arzuolunmaz bir hadisənin başvermə, yaxud gözlənilən bir hadisənin baş verməməsi ehtimalıdır. Risk, neqativ nəticələnə biləcək hər hansı hərəkət, yaxud hərəkətsizliklərdir. Risk hər hansı bir işin, hərəkətin nəticəsinə 100% dəqiqlə əmin olmadıqda meydana çıxır.

Riskin bir sıra xarakterik xüsusiyyətləri var:

1. Qeyri-müəyyənlik
2. Zərər
3. Analiz
4. Əhəmiyyətlilik

Biznesmenlər risk sözünü 2 mənada işlədir:

1.Müsbət mənada: uğur qazanmaq şansı olan risklər

2.Mənfi mənada: bir mənalı olaraq ziyan verən risklər

Biznesdə riskə aşağıdakılar aid edilir:

Rəqabət riski, iqtisadi risk, qanunvericilik riski, əməliyyat riski, hüquqi risk, strategiya ilə bağlı risklər, reputasiya riski, proqram təminatı riski, innovasiyalarla bağlı risk, lahiyə icrası ilə bağlı risk, ölkədə baş verən sosial-mədəni hadisələr, kredit riski, keyfiyyət ilə bağlı risklər,məzənnə riski, bank faizi riski, vergi riski, ifrat böyümə riski, resurs riski, siyasi risk və mövsümi risk

Biznes riskləri daxili və xarici ola bilər. Onlar iş qabiliyyətinə birbaşa və ya dolayısı yolla təsir göstərə bilər. Risklər təhlükə əsaslı (məsələn, kimyəvi dağıntılar), qeyri-müəyyən əsaslı (məsələn, təbii fəlakətlər) və ya imkanlar ilə bağlı ola bilər.

Biznesdə dolayı risklər: İnsanlar çox vaxt bizneslərinə birbaşa təsir etməyən şeyləri gözdən qaçırırlar və buna görə də, dəyişikliklərlə qarşılaşarkən səhvə yol verirlər. Məsəslən, təbii biznesə birbaşa təsir etməsə də, müştərilər və ümumi yerə təsir edərək biznesə ziyan gətirə bilər.

Biznes riski dedikdə, şirkətlərin mənfəətinin proqnozlaşdırılandan daha az olması və ya zərərlə üzləşməsi ehtimalı başa düşülür.İqtisadi ədəbiyyatda biznes riskləri kimi daha çox maliyyə riski, likvidlik riski, sistemli risk, valyuta riski və ölkəyə xas risklər fərqləndirilir. Azərbaycan iqtisadiyyatına xas olan bəzi biznes risklərini nəzərdən keçilərkən neft qiymətlərinin volatilliyi, protsiklik fiskal siyasət, iqtisadiyyatın və büdcə daxilolmalarının qiymət konyukturdan asılı olması iqtisadi qeyri-müəyyənliyi artırır ki, bu da Azərbaycanda biznes və investisiya mühitinə mənfi təsir edən, riskləri artıran əsas amillərdən biri kimi qymətləndirilməlidir **.** Bir çox digər təbii resurslarla zəngin ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da son illər neft-qaz sektoru ixracın, valyuta daxilolmalarının və dövlət büdcəsi gəlirlərinin əsas mənbəyi olmaqla iqtisadi artımın və iqtisadi fəallığın başlıca determinantı kimi çıxış etmişdir. 2006-cı ildən başlayaraq artan neft gəlirləri dövlət xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa şərait yaratmış və dövlət investisiyaları vasitəsilə bir sıra infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsinə və iqtisadi artım tempinin sürətlənməsinə səbəb olmuşdur.

Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatının əsasını təbii ehtiyatların istehsalı və ixracı təşkil edən ölkələrdə təbii sərvətlərdən əldə olunan gəlirlərin məhdudluğu, qeyri-müəyyənliyi və volatilliyi fiskal idarəetmə və büdcə planlaşdırmasını çətinləşdirir. Təbii ehtiyatların qiymətlərinin volatilliyi iqtisadiyyatın və büdcə daxilolmalarının qiymət konyukturdan asılı olmasına səbəb olur ki, bu da büdcə xərclərinin səviyyəsi və strukturu üçün qeyri-müəyyənliklər yaradır. Büdcə xərclərində yarana biləcək dövrülük də öz növbəsində iqtisadi artımın dayanıqlığı üçün, həmçinin özəl sektorda uzunmüddətli investisiya planlarının hazırlanması və qərarların qəbul edilməsində çətinliklər yaradır. 2014-cü ilin ortalarından başlayaraq neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi bir sıra digər neft ixrac edən ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da valyuta gəlirlərinin və tədiyyə balansının profisitinin əhəmiyyətli azalmasına gətirib çıxarmışdır. Valyuta daxilolmalarının və büdcə gəlirlərinin azalması da öz növbəsində büdcə xərclərinin və investisiyaların azalmasına və iqtisadi artım tempinin zəifləməsinə səbəb olmuş, iqtisadi fəallığın azalmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə də büdcə gəlirlərinin formalaşmasında xarici amillər əhəmiyyətli rol oynadıqda, büdcə sisteminin həssaslığı daha da yüksəlir. Bu nöqteyi-nəzərdən neft bazarındakı volatilliyə adekvat olaraq büdcə xərcləmələrinin dinamikasında müşahidə olunan kəskin dəyişikliklər heç şübhəsiz ölkədə biznes mühitinə təsir edir.Qeyd olunmalıdır ki, iqtisadiyyatın neftdən asılılığının azaldılması, o cümlədən fiskal qaydaların tətbiqi ilə fiskal siyasətin protsikilliyinin azaldılması və bununla da ölkədə makroqtisadi sabitliyin və maliyyə dayanıqlığının artırılması istiqamətində görülən tədbirlər ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün yarana biləcək risklərin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb olacaqdır. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafına təsir edən və risk yaradan digər amil kimi maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının məhdudluğunu qeyd etmək olar.

Kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin yüksək olması biznesə, xüsusən də kiçik və orta sahibkarların kredit resurslarına əlçatanlığını azaldan amillərdəndir. Yüksək neft gəlirləri dövründə kredit faizlərinin yüksək olması ciddi fəsadlar törətməsə də, iqtisadi aktivliyin azaldığı və milli valyutanın qeyri-sabitliyi dövründə pul resurslarının baha olması sahibkarlığa ağır zərbə vurur. Maliyyə bazarlarının liberallaşdırılması, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük nəticəsində xarici bankların daxili bazara girişinin liberallaşdırılması sahibkarların ucuz kredit resurslarına çıxışını asanlaşdırmaqla, ölkədə biznesin inkişafını stimullaşdıra bilər.Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, əsas ticarət partnyoru olan ölkələrdə makroiqtisadi vəziyyət və tendensiyalar da sahibkarlığın inkişafına təsir edən əsas vasitədir.

Risklərin idarə edilməsi - yaradıcı prosesdir, onu mahnının və ya hətta bütöv bir simfoniyanın yaradılması ilə müqayisə etmək olar. Musiqidə melodiyaların müxtəlifliyi yeddi notdan yarandığı kimi, risklərin idarə edilməsi üçün də bir neçə əsas yanaşmadan istifadə edirlər:

1. Riskin qəbul edilməsi.

2. Riskin məhdudlaşdırılması.

3. Riskin təmin edilməsi.

4. Riskin sığortası.

5. Riskin satışı.

6. Riskdən yayınma.

AVA Group Consulting" Azərbaycanda Risklərin idarə edilməsi üzrə konsaltinq xidmətini təklif edir. Risklərin idarə edilməsi prosesi üçün prinsipləri və qaydaları müəyyən edən ləvazimatlardan istifadə olunur. Müxtəlif növ risklərdə dövriyyədə kiçik dəyişikliklər mövcuddur. İSO 31000 başına (Risklərin İdarə edilməsi İcra prinsipləri və Təlimatları), risklərin idarə edilməsi prosesi aşağıdakı addımlardan və alt addımlardan ibarətdir:

Kontekstin yaradılması: Kontekstin yaradılması bütün mümkün risklərin müəyyənləşdirildiyini və mümkün təsvirlərin hərtərəfli təhlil olunduğunu bildirir. Müxtəlif strategiyalar müzakirə olunur və risklə mübarizə üçün qərarlar verilir.

Müəyyənləşdirmə: Kontekst uğurla qurulandan sonar növbəti addım təhdidlərin və ya potensial risklərin müəyyənləşdirilməsidir. Bu identifikasiya mənbənin səviyyəsində və ya problem səviyyəsində ola bilər.

Qiymətləndirmə: Risklər müəyyən edildikdən sonra,onların baş vermə ehtimalı və təsiri qiymətləndirilir. Bu qiymətləndirmə daha az və ya çox az bir təxmin oyunudur və ən yaxşı təxmin planın müvəffəq olmasına qərar verir.

Risklərin yaxşı idarə edilməsi planında riskləri azaltmaq üçün bir çox vasitə və strategiya mövcuddur. Strategiya, riskin qarşısını almaq və ya təsirini azaltmaq üçün onun bir hissəsini başqa bir layihəyə köçürmək ola bilər.

Dünyada, o cümlədən Azərbaycanda biznesdə risklərin minimuma endirilməsinin bir neçə yolu var:

-Sığortalamaq

-İş təkliflərini genişləndirmək

-Qısamüddətli öhdəliklərə sadiq qalmaq

-Təhlükəsizliyi hər zaman təmin etmək

-Mövcud daxili nəzarət sistemini nəzərdən keçirmək

-İdarəetmə planı yaratmaq

-Maliyyə

-Planlaşdırmaq

ƏDƏBİYYAT

1. http://mktg.az
2. http://az.m.wikipedia.org
3. http://www.unec.edu.az
4. http://iqtisadiislahat.org
5. http://adau.edu.az
6. http://www.ens.az

QARABAĞ XALÇALARINDA XALQ QƏHRƏMANLARI VƏ DÖVLƏT NÜMAYƏNDƏLƏRİNİN OBRAZLARI

IMAGES OF PEOPLE'S HEROES AND STATE REPRESENTATIVES ON KARABAKH CARPETS

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Arzu Zeynalova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

İncəsənət və Fiziki Tərbiyə fakultəsi, Təsviri İncəsənət və Onun Tədrisi Texnologiyası kafedrası

Bakı, Azərbaycan

OCRID ID: 0000-0002-9554-6588

XÜLASƏ

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağ bölgəsi əsrlər boyu diyarımızın ən inkişaf etmiş sənət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Burada sənətin bütün sahələri, o cümlədən tikmə, ağac üzərində oyma, bədii metal sənəti, parça və xalça istehsalı geniş yayılmışdır. Təqdim olunan bu məqalə Qarabağın süjetli xalcalarına həsr olunub.

Qarabağda ən çox yayılan qəhrəmanlıq dastanlarından biri "Koroğlu", digəri isə "Qaçaq Nəbi"dir ki, onları da xalqımız öz qan yaddaşına köçürmüş, eyni zamanda dekorativ-tətbiqi sənət ustalarımız bu obrazları sənət əsərləri üzərində də əks etdirmişlər.

V.İ.Leninin Qarabağ xalçalarında tək və N.Nərimanovla olan bir neçə nümunəsini topladıq ki, bunlar da öz orijinallığı ilə digərlərindən seçilir.

Diqqətimizi çəkən və süjetli xalçalar siyahısına daxil olan "Türk komandanları" adlı Qarabağ xalçalarını da qeyd etmək istərdik.

Bu xalçaların üzərində sahəsinin boş yerlərində arasahə yarpaqlı qızılgül, qırmızı, sarı, ağ rəngli çəmən və qızılgüllərlə doldurulmuşdur. Hər ikisinin mərkəzində sanki üzərində təsvirlər olan bir tablo asılmışdır. Lakin bu, tablo deyil, xalça üzərində xalçadır. Birinci xalçanın ölçüsü 190x140 sm-dir. Onun üzərində hərbi geyimli, öngörünüşlü dörd kişi rəsmi vardır. Məlum olduğu kimi, hələ Osmanlı dövlətində Paşa adı yüksək hərbi rütbə hesab edilirdi. Dörd hərbi geyimli kişi təsvirlərinin başlarında qırmızı və qara türk fəsləri vardır. Bu xalçada onlar öngörünüşlü olub, ayaq üstə dayanıblar. Arasahənin açıq-yaşıl rəngli fonunda digər qeyri-müəyyən elementlər də görünür. Bu qeyri-müəyyən formalı qrafik elementlər ya suda üzən gəmiləri, ya şamdanı, ya da təhrif olunmuş tuğranı xatırladır (möhür, qol çəkmək üçün). Təbii ki, xalçaçı usta bu rəsmləri hansısa bir məlum sənəddən və ya məcmudan köçürmüşdür. Onlar sağ əllərini yana salıb, sol əlləri ilə silah tutublar. Qara geyimdədirlər. Xalçanın arasahəsi sarı yerli olan bu təsvirləri qırmızı yerli haşiyə əhatə edir. Qırmızı yerli enli haşiyənin sağ və solunda Türk bayrağının atributu olan ay və beşguşəli ulduzların bir-birinin yanına düzülmüş ritmik təkrarı ilə aşağı və yuxarı haşiyədə ərəb əlifbası ilə yazılmış yazılar var. Bu yazı eyni zamanda xalçanın ümumi ən son haşiyəsinin açıq-yaşıl rəngli yerliyi üzərində də başdan-ayağa təkrar edilmişdir.

Araşdırma prosesində Azərbaycan Milli Xalca Muzeyi, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində saxlanılan Qarabağın sujetli xalcaları ilə bərabər, eyni zamanda hazırda qacqın kimi müxtəlif bölgələrdə, o cümlədən Bərdə rayonu və ətraf kəndlərdə, Tərtər və onun kəndlərində, Qobustan və Ağcabədidə, həmcinin kohnə yaylaqlarda yaşayan məcburi köckünlərdən, Bakı və Sumqayıtda məskunlaşmış qarabağlılardan əldə edilmiş süjetli xalcaların fotolarından da istifadə olunub. Toplanılan materiallar bir daha sübuta yetirdi ki, Azərbaycanın digər xalca məktəblərindən fərqli olaraq, süjetli xalcaların istehsalı Qarabağda daha geniş yayılmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, Koroğlu, Qaçaq Nəbi, Türk Komandanları

ABSTRACT

In Karabakh the heroism epicsmainly spoken at weddings and funerals in Karabakh. It is widely speared among the people that the names in this epos, known by heart, were given to newborn children in Karabakh. The newborn boys in Karbakh also grow up in the spirit of the heroes of classical folk epos.

As you know, Azerbaijan has always been open to the peoples of the world. Friendship, political and cultural relations have always been in Karabakh.

As we know, the Karabakh region, which is an integral part of Azerbaijan, has been one of the most developed art centers in our country for centuries. All fields of art are widespread here, including embroidery,wood carving, artistic metal art, fabric and carpet production. This article is dedicated to the carpets of Karabakh.

Karabakh ashugs with a special brilliance performed heroic dastans at weddings, celebrations, and recited poetic legends to the accompaniment of saz. "**Koroglu**" and "**Gachag Nabi**" are the most popular heroic dastans both in Karabakh and in all of Azerbaijan. The heroic epos, preserved in the genetic memory of the nation, all great personages are reflected in decorative and applied art also.

We also collected samples of Karabakh carpets on which V. Lenin is depicted either alone or with N. Narimanov. These carpets are also distinguished by their originality.

We would also like to mention the Karabakh carpets called “Turkish commanders”, which attract special attention and are included in the list of plot carpets.

The free space of the middle field of these carpets is filled by roses with leaves, wild flowers of red, yellow white color, with grass and roses. In the center of both carpets it seems as if a panel with drawings is hung. However, this is not a panel, but “carpet on a carpet”. The size of the first carpet is 190x140 cm. on it four full-dressed men in military uniform are pictured. As you know, the title "Pasha" in the Ottoman state was considered a high military rank. All four men are dressed in military uniforms, and on the head the Turkish fezes of red and black color are put on. On this carpet, they are pictured full face, standing. On the light green carpet background some other vague elements are also seen. These graphic elements of an vague form resemble either floating ships, or candlesticks, or disfigured **tugras**. (**stamp**, **hand**). Certainly, the carpet weaver took this image from some painting or digest. The officers' right hand is thrown down, in their left hand they have weapons, their clothes are of black color. In the middle field of the carpet, these personages with a yellow background are surrounded by a border with a red background. On the left and right sides of the red border attributes of the Turkish flag - a half-moon and a five-pointed star are placed. These attributes repeat rhythmically one after the other, on the top and bottom of the border are inscriptions in Arabic, the inscriptions are repeated on a light green background along the entire length of the last border of the carpet.

In the process of preparing the article, along with the Karabakh carpets kept in the Azerbaijan National Carpet Museum, the National Museum of History of Azerbaijan, the Azerbaijan National Museum of Art, as well as in different regions, including Barda region and surrounding villages, Tartar and its villages, Gobustan and Agjabadi, Photos of thematic carpets from IDPs living in the old pastures and Karabakh people living in Baku and Sumgayit were also used. The collected materials proved once again that, unlike other carpet schools in Azerbaijan, the production of thematic carpets is more widespread in Karabakh.

Key words: Azerbaijan, Karabakh, Koroglu, Gachag Nabi, Turkish Commanders

UOT: 39.902.908(479.24)

AZƏRBAYCANIN CƏNUB-ŞƏRQ REGİONUNDA "UTE" TOPONİMİ İLƏ BAĞLI BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR

SOME CONSIDERATIONS ABOUT UTEY TOPONIM

Sərraf Mirsəfər oğlu Talıbov

AMEA Lənkəran Regional Elmi Mərkəzinin

Folklor, etnoqrafiya və arxeologiya şöbəsinin müdiri

ABSTRACT

There are many historical monuments located in the south-east of Azerbaijan. However, many of these monuments have been little studied. One of them is the village of Sim in the Astara region, which dates back to prehistoric times and is famous for its numerous monuments, and its neighborhood called "Utey". The presence of more than 20 cemeteries, 7 mills, 3 stone bridges and other monuments in the village requires serious research. The presence of more than 20 cemeteries, 7 mills, 3 stone bridges, the historical "King nyshta sygon" (king outran stone - Talysh) and other monuments in this area requires serious research. In recent years, some versions have been put forward regarding the origin of the village and the etymology of the word "sim", but no unequivocal opinion has been obtained. According to some sources, these areas were once inhabited by "irons". As a result of various historical-geographical and socio-political processes, they left these places and migrated from the south to the north. Ancient signs on the stones in the neighborhood called "Ute" still remain today. The king's house is located in the same area. It is said that during the reign of kings, Ute was also the arena of wrestlers. I think that reading these signs can clarify many assumptions.

In order to shed light on the etymology of the name Utey (locals say "ute"), we once again consider the articles of many well-known scholars, possible phrases in Azerbaijani, Talysh, Persian, and many studies on the settlement of Utey in Azerbaijan. prominent orientalist I. We looked at the views of M. Dyakonov, the famous chronicle of the Albanian historian M. Kalankatli. The presence of ancient hearths in the Utey settlement, the presence of fireworks, and the presence of elements of fire sanctification in their customs show that the religious meetings of the people living here are connected with fire-worship. And we have tried to present to you some of our conclusions in this regard.

Keywords: Sim, utey, qutilar, "Podshoh nışta sıgon", sute, sin.

XÜLASƏ

Azərbaycanın cənub-şərqində yerləşən çoxsaylı tarixi abidələr mövcuddur. Lakin həmin abidələrin bir çoxu az tədqiq olunmuşdur. Onlardan biri də tarixi bizim eradan əvvələ gedən, çoxsaylı abidələri ilə məşhur olan Astara rayonun Sım kəndi və onun "Utey" deyilən məhəlləsidir. Kənddə 20-dən çox qəbiristanlığın, 7 dəyirmanın, 3 daş körpünün və digər abidələrin olması ciddi araşdırmalar tələb edir. Bu ərazidə 20-dən çox qəbiristanlıq, 7 dəyirman, 3 daş körpü, tarixi "Podşoh nışta sıqon" (padşah outran daş – Talışca) və digər abidələrin olması ciddi araşdırma tələb edir. Son illərdə kəndin mənşəyi və "sim" sözünün etimologiyası ilə bağlı bəzi versiyalar irəli sürülsə də, birmənalı rəy əldə olunmamışdır. Bəzi mülahizələrə görə, bu ərazilərdə vaxtilə "*ütilər*" məskən salıblar. Onlar müxtəlif tarixi-coğrafi və ictimai-siyasi proseslər nəticəsində bu yerləri tərk edərək cənubdan şimala köç ediblər. "Üte" adlanan məhəllədə daşların üzərində qədim nişanələr bu gün də qalmaqdadır. Padşahın evi də elə həmin ərazidə yerləşmişdir. Deyilənə görə, padşahların dövründə Ute həm də pəhləvanlar meydanı olmuşdur. Məncə, həmin işarələrin oxunması ilə bir çox fərziyyələrə aydınlıq gətirmək olar.

Biz, bu yazıda bir daha Utey (yerli sakinlər "ute" deyirlər) adının etimologiyasına işıq salmaq üçün bir çox tanınmış alimlərin məqalələrini, Azərbaycan, talış, fars dillərində mümkün söz vahidlərini, Utilərin

Azərbaycan ərazisində məskən salması haqda bir çox tədqiqatlara, o cümlədən bu haqda görkəmli şərqşünas alim İ. M. Dyakonovun fikirlərinə, Alban tarixçisi M.Kalankatlının məhşur səlnaməsinə nəzər yetirdik. Utey yaşayış yerində qədim ocaq yerlərinin olması, atəşfəşanlığın keçirilməsi, adətlərində odun müqəddəsləşdirilməsi elementlərinin mövcudluğu burada yaşayanların dini görüşlərinin atəşpərəstliklə bağlı olduğunu göstərməkdədir. Və bununla bağlı gəldiyimiz bəzi qənaətləri sizlərə təqdim etməyə çalışdıq.

Açar sözlər: Sım, utey, qutilər, "Podşoh nışta sığon", sute, sin.

Cənub bölgəsinin ən maraqlı, sirrli və az öyrənilmiş yaşayış məntəqələrindən biri də Astara rayonunun Sım kəndidir. Coğrafi mövqeyi təbii qalanı xatırladan kəndin yaşayış üçün təsadüfi seçilmədiyini göstərir. Kənd, demək olar ki, üç tərəfdən Talış dağları ilə əhatə olunub. İlk arxeoloji qazıntılar insanların burada bizim eramızdan əvvəl də yaşadıqlarını göstərmişdir. Daş oturacaqlar və masalar, daş hovuz, daş sarayın xarabalıqları, naməlum dildə və əlifbada daşlar üzərində yazılar, daş həbsxana, çoxsaylı mağara və zirzəmilər kəndin 2-3 min illik tarixindən xəbər verir. Kənddə 20-dən çox qəbiristanlığın, 7 dəyirmanın, 3 daş körpünün və digər abidələrin olması ciddi araşdırmalar tələb edir [1, 16-17]. Bu, bir daha göstərir ki, Sım kənd yox, çox-çox qədim zamanlarda şəhər səviyəsində yaşayış məskəni olmuş, burada indikindən qat-qat artıq əhali yaşamışdır. Maraq doğuran abidələrdən ən önəmlisi, bəlkə də birincisi, qədim yaşayış məskəni olan Utey deyilən ərazidir [2, 23-38].

Yerli sakinlərin "Ute" dediyi ərazidə dairəvi meydanda xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün yonulmuş daşlar vardır. Qədim daş abidəsi olan Çarhovuz haqqında kənd məktəbinin direktoru, tarix müəllimi Nəbi Xalıqov maraqlı məlumatlar verdi. O, dərinliyi 60, diametri 80 sm və 1000 litr su tutumlu bu daş abidənin Sasani hökmdarı Xosrov Ənuşirəvanın vaxtilə burada olan sarayının yaxınlığında yerləşdiyini diqqətə çatdırdı. Onun dediyinə görə, 1500 illik tarixə malik bu daş abidə onu sübut edir ki, Şərq mədəniyyəti Qərbə nisbətən daha əvvəl inkişaf ermişdir. "Düstəqxana" deyilən mağara keçmişdə "Üte"də yaşamış şah tərəfindən cəzalandırılmış məhbusların saxlandığı yer olub"[3].

Sım kəndi ucqar, dağlıq, çətin relyefə malik ərazidə yerləşir. Bura gedən yolda son illərdə müəyyən abadlıq işləri görülmüşdür. Əsrlər öncə utilərin, daha rahat düzəndə yox, məhz belə çətin bir dağlıq ərazidə məskən salması da maraq doğurur.

Kənddə tapılan və Astara Diyarşünaslıq muzeyində saxlanılan daş və tunc alətlər də çox qədim əsrlərin yadigarıdır. Astara rayon Mədəniyyət şöbəsindən aldığımız məlumata görə, Sımda IX-X əsrlərə aid Sım yaşayış yeri (inv: 828), orta əsrlərə aid Damğalı daşlar (inv: 5773), XIV-XVII əsrlərə aid Utey yaşayış yeri (inv:5774), XIV-XVII əsrlərə aid Çayu yaşayış yeri (inv: 5775) və nizə tutmuş atlının təsviri olan qəbir daşı (inv: 6109) abidələri dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Sım yaşayış yeri ölkə, Damğalı daşlar, Ute və Çayu yaşayış yerləri yerli əhəmiyyətli arxeoloji abidə, nizə tutmuş atlının təsviri olan daş isə yerli əhəmiyyətli dekorativ-tətbiqi sənət nümunəsi hesab olunur. Qədim tarixli Sımın "Üte" ərazisində daşlar üzərindəki yazılar deyilənə görə IV-III minilliklərə aiddir. "Podşonışdəsığon" (padşah oturan daşın-talışca) üstündən "Şindan" qalası, 700 metr məsafədə ərazisi böyük olan "Əliürd" qayası görünür. Qayanın üstündəki yazılar, çəkilmiş rəsmlər Qobustanı xatırlatdı."[4]

Yuxarıda qeyd etdiyimiz "Ute" deyilən yer qədim dövrdə, görünür, həm də şahın istirahət yeri olmuşdur. Belə ki, üç tərəfi ağacla sıx örtülü dağlarla əhatə olunmuş kəndın bir tərəfi Cıdır düzü deyilən əraziyə açılır. Qədim ərazidə daş hovuz maraq doğuran abidələrdəndir. Yuxarıdakı bulaqlardan axan sular xüsusi olaraq bu məqsədlə yonulmuş daşların içi ilə daş hovuza axırmış. Digər maraqlı abidə kəndin yanından axan çayın əks tərəfində olan nəhəng Anqivənə hal-Ballı qayadır (anqivin talış dilində bal, hal isə qaya deməkdir). Çayın üstündə vaxtilə fəaliyyət göstərmiş daş körpünün qalıqlarına rast gəlmək mümkündür. Ballı qayadan yuxarıda Daş zindan(mağara) yerləşir. Həmin yerdə indi də insan sümüklərinə rast gəlmək mümkündür. Hər iki tərəfi daşlar olan çığır, cığır boyu yerləşən sal qayalarda həkk edilən müxtəlif işarələr diqqəti cəlb edir. İndiyə kimi bura gələn tədqiqatçılar, hələ ki, bu işarələri oxuya bilməyiblər.

Bəzi mülahizələrə görə(7) bu ərazilərdə vaxtilə "*ütilər*" məskən salıblar. Onlar müxtəlif tarixi-coğrafi və ictimai-siyasi proseslər nəticəsində bu yerləri tərk edərək cənubdan şimala köç ediblər. "Üte" adlanan

məhəllədə daşların üzərində qədim nişanələr bu gün də qalmaqdadır. Padşahın evi də elə həmin ərazidə yerləşmişdir. Deyilənə görə, padşahların dövründə Ute həm də pəhləvanlar meydanı olmuşdur. Məncə, həmin işarələrin oxunması ilə bir çox fərziyyələrə aydınlıq gətirmək olar.

Utilərin Azərbaycan ərazisində məskən salması haqda bir çox tədqiqatlar mövcuddur. Bu haqda görkəmli şərqşünas alim İ. M. Dyakonovun fikirləri diqqətəlayiqdir. O yazır ki, İran Azərbaycanındakı Zaqros dağlarında yaşayan kutilər (bəzi alimlər kutilərin utilərlə eyni tayfa olduğunu bildirir-müəllif) e. ə. 2228 – ci ildə Mesopotamiyanı işğal edib, burada yüz ildən artıq hökmranlıq etdilər. E. ə. 2104 – cü ildə Mesopotamiyada hakimiyyətlərinə son qoyulan kutilər yenidən Zaqros dağlarındakı doğma yerlərinə qayıtdıqda, lullubilər onlara əvvəllər yaşadıqları yerlərdə məskunlaşmağa imkan vermədilər. Belə olduqda kutilər yeni yurd axtarışı məqsədilə, şimala da doğru hərəkət etdilər və hətta Cənubi Qafqazda belə məskunlaşdılar. [c. 114 – 116, 5]. Alban tarixçisi M.Kalankatlı öz məhşur səlnaməsində xəbər verir ki, 1-ci yüzillikdə yaşamış qarqarlar, girdimanlar və utilər alban çarı Aranın nəslindəndirlər. Sonra o, Albaniyada bir neçə Uti əyalətinin adını çəkir. Bu məlumat "7-ci yüzillikdə erməni coğrafiyası" əsərində də təsdiq olunur. Moisey Kalankatlının – Alban ölkəsinin tarixi əsərində Albaniyada 5 mahalın Uti adlandığı göstərilir: Qarabağın dağlıq hissəsində – Artsakda, Bərdə zonasında, Girdimanın Xalxal şəhəri (indiki Qazax- Ağstafa rayonları ərazisində) zonasında və Azərbaycanın şimal – qərbində [6].

Bir çox tanınmış alimlər kuti və utilərin eyni tayfa olduğunu söyləsələr də, əks fikirlər də mövcuddur. Xüsusən də böyük tarixçi alim, dilçi, mərhum Yusif Yusifovun söylədikləri maraq doğurmaqdadır. O, kutilərlə utilərin fərqli tayfalar olduğunu bildirir: "Kutilərin dil və etnik mənsubiyyəti barədə müxtəlif fərziyyələr irəli sürülmüşdür. Q.Hüzinq və F.Borkun elam dilinə aid araşdırmalarında kuti dilinin elam dilinə qohum olması və bunların öz növbəsində Qafqaz dilləri ilə qohumluq təşkil etməsi barədə mülahizə irəli sürülmüşdür. Lakin bu qohumluğu göstərə biləcək dəlillər gətirilməmişdir. Əksinə, mixi qaynaqlar göstərir ki, kuti və utu // itu ("uti" adının ilkin forması) tayfa adları müxtəlif formalarda işlənirdilər." [s. 280, 7].

Professor Yusif Yusifov daha sonra qeyd edir: ,,Türk etnosu olan utilər qədim və erkən orta əsrlərdə geniş bir ərazidə - Şimali İkiçayarasından və Azərbaycandan tutmuş ta Şimali Qafqaza kimi geniş bir ərazidə baş vermiş siyasi hadisələrdə iştirak etmişlər". Bütün bu deyilənlərdən belə qənaətə gəlmək olur ki, Azərbaycanın şimal və qərb hissəsi vaxtilə təqibdən qaçan utilər üçün də yaşayış yeri olmuşdur. Lakin indiki Sım kəndinin yerləşdiyi cənub-şərqdə və yaxud yaxın ərazilərdə utilərin yaşadığı barədə heç bir fikrə rast gəlmirik. "Udin və Uti qədim Albaniyanın fərqli bölgələri, udinlər və utilər isə fərqli etnosları olmuşlar. Utilər Uti vilayətində saklarla (Sakasena ilə) qonşuluqda yaşamışlar və Bərdə şəhəri bu vilayətdə yerləşirdi. Bu vəziyyət Vll əsrdə qeydə alınmışdır. Həmin dövrdə albanlar aparıcı mövqedə idilər və bu üzdən də həm saklar, həm də utilər Albaniyanın digər soy və boyları kimi öz xüsusi adları ilə yanaşı, ümumiləşdirici "alban" adı ilə də tanınırdılar. Herodotun yazdıqlarından isə belə məlum olur ki, 1200 il öncə, yəni e.ə. V əsrdə də utilər eyni bölgədə yaşamışlar. Tarixin atası onların Araz çayı yaxınlarında yaşadıqlarını yazmışdır." [3, 8]

"Uti" adının mənasına gəldikdə isə, müxtəlif fikirlər mövcuddur. Yazılı mənbələrdəki ən çox yayılan məlumatlarda, Kuti (Quti) adının onlara qonşu etnoslardan xeyli ağbəniz (sarışın) və ucaboylu - dağ gövdəli olduqlarına, yəni fiziki görünüşlərinə görə verildiyi qeyd edilir. Digər mənbəyə görə isə, Ute (Utu) Şumerlərin günəş allahı olduğundan, bu ad utilərə günəşə sitayış etdiklərinə görə verilmişdir[s. 280, 8]. Hardasa bu fikirlərə qatılmaq olar. Belə ki, dağlıq ərazilərdə yaşayan sakinlərin əksəriyyətində bu əlamətləri görmək mümkündür. İndi də dağ sakinlərinin müəyyən hissəsi ağbəniz, sarışın, irigövdəli olurlar. Lakin bu sakinləri kutilərə aid etmək olarmı? Məncə, bu variant da geniş araşdırma tələb edir.

Sım kəndində qədim ocaq izləri göstərir ki, burada bayramlarda görünməmiş atəşfəşanlıq olarmış. Bu, bizə əsrlərdir son çərşənbə axşamı yandırdığımız tonqalları xatırladır. "Utu – Şumer mifologiyasında günəş tanrısıdır. Utu işıqlı, xeyirxah tanrıdır. Hər şeyi görən və bilən hakim kimi insanların fəaliyyətlərinə qiymət verib... Utu həyatın dörd əsas ünsüründən biri olan odu/işığı təmsil edir. İndi də işlətdiyimiz "Od" sözü də buradan gəlmişdir. "Utu" yazılışı mixi əlifbada "o" hərfinin olmaması ilə bağlıdır. "Od" o zaman "Ut" kimi yazılırdı. "T" samiti də sonradan "d"-ya keçib. [9].

Bu gün də talışlar, o cümlədən yerli sakinlər od-a "otəş" və ya "utəş", yanmış yerə "sutə vırə" və ya "sutə" deyirlər. Utey yaşayış yerində qədim ocaq yerlərinin olması, atəşfəşanlığın keçirilməsi, adətlərində odun müqəddəsləşdirilməsi elementləri də burada yaşayanların dini görüşlərinin atəşpərəstliklə bağlı olduğunu göstərməkdədir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz Dustaqxana deyilən mağaranın yaxınlığında tapılan insan sümükləri inancı zərdüştülük olan adamların dəfn adətinə işarə ola bilər. Zərdüştülüyün mərkəzi sayılan İsfahandan kahinlərin şimala gedən yolun üstündə olan Sımda dayanması, müvəqqəti burada yaşaması və ölənlərini burada dağda zərdüştülüyə uyğun dəfn etməsi mümkün olan variantlardandır.

Görkəmli tarixçilərimizin tədqiqatlarına böyük hörmətlə yanaşmaqla, "ute" sözü ilə bağlı bəzi mülahizələrimi də bildirmək istəyirəm. Belə ki, talış dilində "od" sözü, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, yerindən asılı olaraq "otəş", "utəş", yanmış sözü "sutə", "yandı" sözü-"sute", "kül" isə "mutə" kimi işlənir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, o dövrdə dini görüşləri atəşpərəstlik olan yerli sakinlərin ayinlərinin əsas yeri əhali tərəfindən "sute", "sutey", "külət", yəni "yanan" və ya "yanmış, kül olmuş" yer kimi adlanmış, illər keçdikcə "s" hərfinin düşməsi nəticəsində hazırki "ute" sözünə çevrilmişdir. Əgər doğrudan da, burada utilər yaşasaydı, yerli sakinlər talış dilinin qrammatikasına uyğun olaraq bu ərazini "ute" yox, "uti-on", "utiin", yəni "utilər" və ya "utinməhlə" çağrırardılar. Gəldiyimiz nəticə budur ki, "ute" sözü "sute-yanmış" sözündən yaranmış və indiki "utey"-ə çevrilmişdir.

Buradan digər bir mülahizəyə keçmək istəyirəm. Məlumdur ki, "ute" şumerdə günəş allahına deyilir. Şumer mifologiyasına görə, günəş allahı Ute, yəni Şamaş ay allahı Sin-in oğludur. Buradakı Ute məhəlləsi də Sım kəndinin içindədir. Yəni Sımın övladı kimidir. Sin-in Sıma-a çerilməsində isə qeyri-adi bir hal yoxdur. Mənə elə gəlir ki, nə qədər uzaq görünsə də, qədim keçmişə malik Sım kəndinin adı ilə "Sin" sözünün oxşarlığı da diqqətdən qaçmamalıdır.

Bu yazıda möcüzələrlə dolu Sım kəndinin qədim məhəlləsi Ute toponimi barədə bəzi mülahizələrimizlə sizi tanış etməyə çalışdıq. İnşallah, növbəti yazılarımızda açılmamış xəzinə olan bu məkanda yerləşən digər abidələr haqqında da sizlərə daha ətraflı məlumat verməyə çalışacağıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Sərraf Talıbov. Sım-daşlarda yaşayan tarix. "Yaşıl çay" jurnalı. N 02 (02), səh.16- 17, Bakı-2012,

2. Tar. elmləri doktoru Tufan Axundov "Astarada 20 gün" kitabı (B., 2009, səh. 23-38).

3. Gülnar Əsədli. Tarixi Zəngin və QədimAstara. https://astarainfo.az/2017/10/04

/tarixi-zəngin-və-qədim-astara).

4. https://az.wikipedia.org/wiki/Sım

5. И. М. Дьяконов. История Мидии от древнейших времен до конца IV века до н. э. М - Л. 1956,114-116с, 486с.

6. Uti. https://az.wikipedia.org/wiki/Uti

7. Yusif Yusifov. Qədim Şərq tarixi. Bakı - 1993, s. 280, 536 səh

8. Bəxtiyar Tuncay. Azərbaycan imperatorluğu.Kutilər və Mahan (Manna) dövləti. Bakı 2012. http://genderi.org/bextiyar-tuncay-azerbaycan-imperatorlugu.html?page=3

9. İslam Sadıq**.** Şumer mifologiyası: şumer tanrılar panteonu - 7-ci yazı

http://www.xalqcebhesi.az/news/culture/38145.htmlİslam Sadıq, fil.elm.doktoru,).

REPRESENTATION OF SYRIAN REFUGEES IN THE TURKISH PRESS

SURİYELİ MÜLTECİLERİN TÜRK BASININDA TEMSİLİ

Halil KAYA

İstanbul Ticaret Üniversitesi

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0680-0354

ABSTRACT

The concept of migration emerges as a concept that started with the history of humanity and is frequently on the agenda in the ongoing process. Due to various reasons, people had to migrate in certain periods of history. Particularly, factors such as political pressures and war are seen as the most important reasons for migration. Media is expressed as a concept in which various events and developments are watched and interpreted, and individuals learn about what is happening in the world and develop attitudes. For this reason, the power and role of the media is very large in terms of individuals' understanding of events, developing an attitude towards these events and making a discourse. The aim of this study is to reveal the representation of Syrian refugees in the Turkish press through the news in national newspapers. Content analysis and critical discourse analysis approach were used in the research. In this context, the range of January 2016-February 2016 has been determined for the newspaper headlines to be examined. The reason for determining these dates is that refugees have just entered Turkey and are still considered as "guests". Three newspapers of the period with different views were selected as samples within the specified date range. These newspapers were determined as Hürriyet newspaper, Sözcü newspaper and Habertürk newspaper. While examining the newspapers, only the news on the headline page was taken as a basis..

Keywords: Syria, Migration, Press, Media

ÖZET

Göç kavramı insanlık tarihi ile başlayan ve süregelen süreç içerisinde sık sık gündem olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok çeşitli sebeplerden dolayı tarihin belirli dönemlerinde insanlar göç etmek durumunda kalmıştır. Özellikle siyasi baskılar ve savaş gibi unsurlar göçün en önemli nedenleri olarak görülmektedir. Medya, çeşitli olayların, gelişmelerin izlendiği, yorumlandığı ve bireylerin dünyada olup bitenleri öğrendiği, tutum geliştirdiği bir kavram olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle bireylerin olayları kavrayışı, bu olaylara karşı bir tutum geliştirmesi ve söylemde bulunması açısından medyanın gücü ve rolü oldukça büyüktür. Bu çalışmanın amacı, Suriyeli mültecilerin Türk basınında temsilinin ulusal gazetelerde yer alan haberler aracığıyla ortaya koyulmasıdır. Araştırmada içerik analizi ve eleştirel söylem analizi yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu bağlamda incelenecek olan gazete manşetleri için Ocak 2016- Şubat 2016 aralığı belirlenmiştir. Bu tarihler arasının belirlenme sebebi mültecilerin Türkiye'ye yeni giriş yaptıkları ve henüz "misafir" adı altında değerlendirilmeleridir. Belirtilen tarih aralığında örneklem olarak dönemin farklı görüşlere sahip üç gazetesi seçilmiştir. Bu gazeteler Hürriyet gazetesi, Sözcü gazetesi ve Habertürk gazetesi olarak belirlenmiştir. Gazeteler incelenirken yalnızca manşet sayfasında yer alan haberler baz alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Göç, Basın, Medya

TÜRKDİLLİ XALQLARDA VƏ SAXURLARDA NİKAH FORMALARI

FORMS OF MARRIAGE OF THE TURKİC-SPEAKİNG PEOPLES AND TSAKHURS

Sahibə Musayeva

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun dissertantı,Bakı ş.,Azərbaycan

ORCID ID: 0000-0001-8091-925X

XÜLASƏ

Dünyada saysız-hesabsız millət, etnik qrup vardır ki, bu da onların sayı qədər psixologiyanın, etnik şüurun olması deməkdir. Hər bir xalqın özünüdərk prosesində milli adət-ənənələr əvəzolunmaz vasitədir. Azsaylı xalqların folkloru onların mənəvi-mədəni dünyasını əks etdirir. Təqdim olunan məqalədə türkdilli xalqlar, Azərbaycanın Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan saxurlar və digər etnik qruplar arasında mövcud olmuş nikah formaları, qaydaları, adətləri, üsulları və s. müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Araşdırma nəticəsində məlum olur ki, türkdilli xalqlardakı kimi, saxurlarda da nikahın əsas forması təkkəbinlilik idi. Onların arasında əsasən endoqam nikaha üstünlük verilmişdir. Çox güman ki, qohumlar arasında nikahlar sərt qaydadan daha çox əxlaqi və etik norma olmuşdur. Bununla belə, sororat nikah adəti istisna olmaqla, saxurlarda nikahın bütün formalarına müəyyən dərəcədə rast gəlinmişdir. Araşdırma nəticəsində o da bəlli olmuşdur ki, azərbaycanlıların və digər türk xalqlarının, həmçinin də öyrənilən bölgədə yaşayan digər etnik qrupların ailə məişəti, xüsusilə də nikahla bağlı məsələləri saxurlar üçün də səciyyəvi sayılmışdır.Digər xalqlar kimi, müasir dövrdə onların arasında da qarışıq nikahlar mövcuddur. Bü cur qarışıq millətlərarası nikah münasibətləri formalaşması bütövlükdə Qafqaz xalqlarının və türkdilli xalqların mədəniyyətini inkişaf etdirir.

Açar sözlər: etnoqrafiya, türkdilli xalqlar, saxurlar, nikah qaydaları, adətlər, ənənələr

ABSTRACT

There are countless nations and ethnic groups in the world, which means that there is as much psychology and ethnic self-consciousness in them as their number. National traditions are an invaluable tool in the process of self-consciousness of each nation. The folklore of ethnic minorities reflects their spiritual and cultural world. The article presents the forms, rules, customs, forms of marriage between the Turkic-speaking peoples, Tsakhurs living in the Sheki-Zagatala region of Azerbaijan, and other ethnic groups. analyzed comparatively. As a result of the study, it turned out that the main form of marriage among the Tsakhurs, as well as among the Turkic-speaking peoples, was monogamy. Among them, preference was given to endogamous marriage. Probably, marriages between relatives have become more of a moral and ethical norm. However, with the exception of the sororat marriage, all forms of marriage occurred in the Tsakhurs. As a result of the study, it turned out that the family life of Azerbaijanis and other Turkic peoples, as well as other ethnic groups living in the study area, was considered typical for Tsakhurs, especially in matters of marriage. The formation of such mixed inter-ethnic marital relations develops the culture of the Caucasian and Turkic-speaking peoples as a whole.

Key words: ethnography, Turkic-Speaking peoples, Tsakhurs, rules of marriage, customs, traditions.

COVID-19 PANDEMI SÜRECINDE ÜNIVERSITE ÖĞRENCILERININ AKADEMIK MOTIVASYON DÜZEYLERININ AILE AIDIYETI VE ÇEŞITLI DEĞIŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESI

INVESTIGATION OF ACADEMIC MOTIVATION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS IN TERMS OF FAMILY BELONGING AND VARIOUS VARIABLES DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Melisa DEMİRKAN[1]

[1]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Konya, Türkiye.*

[1]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2783-7057*

Dilara Zeynep ULUSAN[2]

[2]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji, Konya, Türkiye.*

[2]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7472-2546*

Senem Nur ÖZÇELİK[3]

[3]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji, Konya, Türkiye.*

[3]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9230-8445*

Fatma Nur DOLU[4]

[4]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji, Konya, Türkiye.*

[4]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8665-2701*

Hatice Deniz GÜNAYDIN[5]

[5]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji, Konya, Türkiye.*

[5]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Psikoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (PAMER), Konya, Türkiye.*

[5]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2062-4246*

Gökce GÜRDİL BİRİNCİ[6]

[6]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji, Konya, Türkiye.*

[6]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Psikoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (PAMER), Konya, Türkiye.*

[6]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7727-0012*

İshak ÖZKAN[7]

[7]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji, Konya, Türkiye.*

[7]*Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Psikoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (PAMER), Konya, Türkiye.*

[7]*ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3645-8131*

ÖZET

Covid-19 pandemisinde çevrimiçi uzaktan eğitim sebebiyle ailesinden farklı şehirde üniversite okuyan öğrencilerin çoğu eğitimlerine ailelerinin yanında devam etmişlerdir. Ailesiyle aynı şehirde üniversite okuyanlar ise kısıtlamalar nedeniyle aileleriyle daha çok zaman geçirmek durumunda kalmışlardır. Bu

çerçevede bu çalışmanın amacı, pandemi döneminde üniversite öğrencilerinin akademik motivasyon düzeylerini aile aidiyeti ve çeşitli değişkenler açısından belirlemektir. Çalışmaya Türkiye'de çeşitli fakültelerde okuyan ve yaşları 17 ile 59 arasında değişen 238 üniversite öğrencisi (184 kadın ve 54 erkek) katılmıştır. Araştırma verileri kolay örnekleme yöntemi ile araştırmacılar tarafından hazırlanan demografik bilgi toplama aracı (cinsiyet, yaş, fakülte, akademik not ortalaması, Covid-19 geçirme, Covid-19'un nasıl geçirildiği, Covid-19 sebebiyle bir yakınını kaybetme), Aile Aidiyeti Ölçeği (Mavili vd., 2014) ve Akademik Motivasyon Ölçeği (Karagüven, 2012) kullanılarak toplanmıştır. Üniversite öğrencilerinin sosyodemografik verileri, aile aidiyetleri ve akademik motivasyonları arasındaki ilişkiyi incelemek için elde edilen veriler aritmetik ortalama, korelasyon ve adım adım regresyon analizi, t testi ve tek yönlü varyans analizi testi (ANOVA) ile incelenmiştir. Akademik motivasyon ve alt boyutları katılımcıların cinsiyetleri açısından değerlendirildiğinde kadın katılımcıların dış motivasyon, içsel motivasyon ve genel olarak akademik motivasyon puanlarının erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğu bulunurken erkek katılımcıların motivasyonsuzluk puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların Covid-19 geçirme durumlarına göre akademik motivasyon puanları incelendiğinde, Covid-19 geçirenlerin motivasyonsuzluk puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Adım adım regresyon analizinde kadın olmak ve kendilik aidiyetinin içsel motivasyonu anlamlı şekilde yordadığı bulunmuştur. Kadın olmak ve kendilik aidiyeti içsel motivasyona pozitif yönde etki etmektedir. Bununla birlikte, akademik not ortalaması, Covid-19 geçirme, Covid-19'un nasıl geçirildiği (hafif ya da ağır), Covid-19 sebebiyle bir yakınını kaybetme, aile aidiyeti alt boyutları ve genel olarak aile aidiyetinin içsel motivasyonu anlamlı bir şekilde yordamadıkları bulunmuştur. Bu çalışmanın Covid-19 pandemisi dönemi ve benzer süreçlerde üniversite öğrencilerinin akademik motivasyonlarını iyileştirmeye yönelik stratejilerin geliştirilmesinde yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 pandemi süreci, akademik motivasyon, aile aidiyeti, Covid-19 geçirme

ABSTRACT

Due to online distance education in the Covid-19 pandemic, most of the students who studied university in a different city from their families continued their education with their families. Those who studied university in the same city with their families, on the other hand, had to spend more time with their families due to restrictions. The aim of this study is to determine the academic motivation levels of university students in terms of family belonging and various variables during the pandemic period. 238 university students (184 females and 54 males) aged between 17 and 59 studying at various faculties in Turkey participated in the study. Study data were collected through convenience sampling method with demographic information form (gender, age, faculty, grade point average, being infected by Covid-19, severity of Covid-19, losing a relative due to Covid-19), Family Sense of Belonging Scale (Mavili et al., 2014) and Academic Motivation Scale (Karagüven, 2012). The data were analysed with arithmetic mean, correlation and stepwise regression analysis, t-test, and one-way analysis of variance (ANOVA). Female participants' extrinsic motivation, intrinsic motivation and overall academic motivation scores were found higher than males, whereas males' amotivation scores were higher. Participants infected by Covid-19 had higher amotivation scores than those who did not. It was found that being female and sense of self-belonging significantly predicted intrinsic motivation in stepwise regression analysis. Being female and sense of self-belonging contributed positively to intrinsic motivation. Grade point average, being infected by covid-19, severity of Covid-19 (mild or severe), losing a relative due to Covid-19, subscales of and overall sense of family belonging did not significantly predict intrinsic motivation. This study can be a guide for developing strategies to improve academic motivation of university students during Covid-19 pandemic and similar situations.

Keywords: Covid-19 pandemic, academic motivation, family belonging, being infected by Covid-19

EĞİTİM PROGRAMI OKURYAZARLIĞI

CURRICULUM LITERACY

***YL Öğr. Duygu YILDIZ*[1]**

[1]Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Eğitimi Ana Bilim Dalı, Diyarbakır, Türkiye.

[1]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3363-4312 [1]

Doç. Dr. İsmail KİNAY [2]

[2]Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Eğitimi Ana Bilim Dalı, Diyarbakır, Türkiye.

[2]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8963-8411 [2]

ÖZET

Öğretim programları öğretmenlerin uygulamada birebir etkileşimde olduğu unsurlardır. Öğretim programı bir dersin öğretimi ile ilgili okul içinde ya da dışındaki aktiviteleri içeren deneyimlerdir. (Demirel, 2020: 6). Programlar merkezi sistemle bakanlık tarafından geliştirilmekte ve pratikteki yansıması ise okullarda öğretmenler tarafından gerçekleştirilmektedir. Öyleyse bu aktivitelerin planlanmasında göz önünde bulundurulacak unsurların öğretmenin bilgisi ve becerisine bağlı olduğu söylenebilir. Bu durumda her ne kadar nitelikli bir program geliştirilmiş olsa da öğretmenlerin uygulamaları etkili sonuçlar alabilmek için en önemli koşullardandır. Bu sebeple öğretmenlerin yapacağı değerlendirmeler ve değişimler kritik bir yere sahiptir. Öğretmenlerin bu becerisi ise literatürde eğitim programı okuryazarlığı olarak ifade edilmektedir. Yıldırım (2019: 6) program okuryazarlığını öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının öğretim programının temelleri ile ilgili ipuçlarını, programı oluşturan unsurları ve bunlar arasındaki ilişkiyi doğru şekilde anlamlandırma olarak açıklar.

Bu çalışmanın amacı eğitim bilimleri alanında nispeten yeni bir kavram olan "eğitim programı okuryazarlığı" kavramını, önemini literatüre dayanarak aktarmak ve eğitim programı okuryazarlığını konu edinen araştırmaları değerlendirmektir. Bu amaçtan hareketle öncelikle eğitim programı okuryazarlığı kavramına yön veren eğitim programı, eğitim programı ögeleri, eğitim programı okuryazarlığı kavramları açıklanmış ve bu kavramla ilgili araştırmalar taranarak kavramı ele alırken değinilen boyutlar, farklıklar ve sonuçlar açısından bir değerlendirme yapılmıştır. Eğitim programı okuryazarı olma durumu ve düzey belirleme çalışmalarının öğretmenler ve öğretmen adayları ile gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu çalışmaların sonuçları çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmaların yanında eğitim programı okuryazarı olma durumu/ düzeyine ilişkin gerçekleştirilen ölçek geliştirme çalışmalarına ulaşılmıştır. Bu çalışmalar ise katılımcıları ve ölçek geliştirmede ele alınan unsurlar üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: eğitim, eğitim programı, eğitim programı okuryazarlığı

ABSTRACT

Curricula are the elements which teachers are directly in contact with. Curricula are experiences including the activities inside or outside the school in relation to the teaching of a lesson (Demirel, 2020: 6). Curricula are centrally designed by the ministry and the reflection of them in practice is carried out by teachers in schools. Thus, it can be expressed that the factors to be considered in the planning of these activities depend on teachers' knowledge and skill. In that case, teachers' practices are one of the most important conditions to obtain effective results although a qualified curriculum has been designed. That's why, evaluation and changes by the teachers have a critical role. This skill of teachers is called curriculum literacy. Yıldırım (2019: 6) explains curriculum literacy as the teachers' and prospective

teachers' correct interpretation of the clues about the foundations of education, elements comprising the curriculum and the relationship among them.

The purpose of this study is to convey the concept of "curriculum literacy" which is relatively new in the field of educational sciences, the importance of the concept based on the literature and to evaluate the research on curriculum literacy. With this aim, first of all, curriculum which shapes curriculum literacy concept, elements of curriculum, the concept of curriculum literacy are explained. The domains, differences and results considered discussing this concept are evaluated by searching the studies about it. It has been identified that the situation of being a curriculum literate and determining the level of curriculum literacy in the studies are carried out with teachers or prospective teachers. These studies are evaluated within the framework of the results. Apart from these studies, studies on developing scales curriculum literacy and the levels of it are attained. These studies are analyzed in relation to the participants and the elements considered while developing scales.

Keywords: education, curriculum, curriculum literacy

KAYNAKÇA

Demirel, Ö. (2020). Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya. Ankara: Pegem Akademi.

Yıldırım, İ. (2019). Öğretim programı okuryazarlığı ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. Harran Maarif Dergisi, 4 (2), 1-28. doi: 10.22596/2019.0402.1.28

MOLLA PƏNAH VAQİFİN MİFOPOETİKASI: MƏKAN ARXETİPLƏRİ

Rüstəm RƏSULOV

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Filologiya elmləri doktoru, professor, Bakı, Azərbaycan

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5840-7258

XÜLASƏ

Vaqif poeziyasında kollektiv təhtəlşüur forması olaraq mifoloji (mifopoetik) düşüncənin bərpası maraqlı və mürəkkəb məsələlərdən biridir. Vaqif poeziyası iki möhtəşəm ənənənin- divan ədəbiyyatının və folklor poeziyasının birləşdiyi yerdir.Təsəvvür-irfan simvolizmi Vaqif mifopoetizminin əsasında dayanır. Divan poeziyasının ənənəvi obrazları söz-işarə,söz-simvol,söz-mif kimi çıxış edir.

Vaqifin məkan poetikası onun müəyyən semiotik məkanla şərtlənən fərdi dünya modelini ifadə edir.Vaqif poeziyasında məkan qapalı-açıq,zülmət-işıq,vətən-qürbət arxetipik qarşıdurmalar özündə ifadə edir. Molla Pənah Vaqif və Molla Vəli Vidadi poeziyasının statistik təhlili göstərir ki, "Vətən-qürbət" arxetipik oppozisiyası XVIII əsr insanın dünyasında konstruktiv elementlərdən biridir."Qürbət" konseptinin sinonimlərindən biri də, "yad ellər" ifadəsidir. " Yad ellər " neqativ mənalı anlayış olub "vətən" anlayışının antitezasıdır.

XVIII əsr insanın mifoloji düşüncəsində ölüm uzaq,məchul məkanın, qürbətin metaforasıdır. Vaqifin Cavad xanın ölümünə həsr etdiyi mərsiyəsində onun simvolik məkana son ömür yolu -"qürbət diyara" düşməsi kimi mənalandırılır:"Düşdü çün qürbət diyarə mənzilin oldu uzaq"

A.Dadaşzadə "qürbət" arxetipini "yaxın-uzaq" qarşıdurması ilə əlaqələndirir. Amma təsəvvüf metafizikasında "qürbət" mütləqdən uzaqlaşma kimi mənalandırılır.

XVIII əsrin poetik təcrübəsində "vətən" konseptinin aktuallaşması müşahidə olunur. Bunun bir səbəbi müharibələr və daxili çəkişmələr nəticəsində insanların yurd yerlərindən pərən düşməsidirisə, digəri psixoloji durumla əlaqədardır. Psixoloji mənada insan öz vətəni ilə genetik və mistik səviyyələrdə bağlıdır. İnsanla vətən arasında psixoloji əlaqə ya genlərə, ya da dərin mənəvi bağlılığa əsaslanır.

Yarın səhər tezdən dövlətxanadan (Saraydan) çıxması günəşin doğulmasına bənzədilir ki, bu da zamanın və məkanın sakrallığına işarədir.

Vaqifin mifoloji düşüncəsində "o dünya" (axirət) "ev" (otaq) kimi təsəvvür olunur. Bu "evin" simvolik məkan elementlərindən biri də örtülü bağlı qapıdır:"Çün gedərsən o qaranlıq, dar yerə/Qonşu olmaz ,çağıranda səs verə/Bir kimsə tapılmaz qapından girə/Görərsən dörd tərəf divar,ağlarsan"

Klassik şeirin poetik mahiyyətindən və folklor düşüncəsindən gələn məsələdir ki, arxetipik motivlər simvolik mənalar və obrazlar kimi müəyyən edilir.

Açar sözlər: XVIII əsr, poeziya, mifoloji düşüncə, arxetip

ABSTRACT

The restoration of mythological (mythopoetic) thought as a form of collective consciousness in Vagif's poetry is one of the most interesting and complex issues. Vagif's poetry is a combination of two great traditions - divan literature and folklore poetry. Traditional images of divan poetry act as word-signs, word-symbols, word-myth.

Vagif's spatial poetics expresses his model of the individual world conditioned by a certain semiotic space. Statistical analysis of the poetry of Molla Panah Vagif and Molla Veli Vidadi shows that the archetypal opposition "Vatan-Gurbat" is one of the constructive elements in the world of man in the

XVIII century. One of the synonyms of the concept of "Gurbat" is the expression "foreign lands". "Foreign lands" is a negative concept and an antithesis of the concept of "homeland".

In the mythological thought of the 18th century, death is a metaphor for a distant, unknown place, a foreign land. In Vagif's lament dedicated to the death of Javad khan, it is interpreted as his last way of life in the symbolic space - "to the land of exile":

A. Dadashzadeh connects the "foreign" archetype with the "near-far" confrontation. But in Sufi metaphysics, "exile" is interpreted as an absolute departure.

In the poetic practice of the XVIII century, the actualization of the concept of "homeland" is observed. One reason for this is that people are displaced as a result of wars and internal strife, and the other is due to the psychological state. Psychologically, human is connected to his homeland on a genetic and mystical level. The psychological connection between human and country is based on either genes or a deep spiritual connection.

Leaving the State House (Palace) early in the morning is like the rising of the sun, which is a sign of the sacredness of time and space.

In Vagif's mythological thought, "that world" (hereafter) is imagined as "home" (room). One of the symbolic spatial elements of this "house" is a closed closed door: "Why are you going to that dark, narrow place /Not a neighbor, vote when called /No one can enter through the door /You see the four sides of the wall, you cry "

It is a matter of the poetic nature of classical poetry and folklore thought that archetypal motifs are defined as symbolic meanings and images.

Keywords: XVIII century, poetry, mythological thinking, archetype

ŞƏRQ-QƏRB BEYNƏLXALQ NƏQLİYYAT SİSTEMİNDƏ ZƏNGƏZUR DƏHLİZİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Mahir HƏMİDOV

AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu, Şərq-Qərb şöbəsi.

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4935-7302

XÜLASƏ

Strateji coğrafi mövqeyə və enerji ehtiyatlarına malik Azərbaycan özünü dünya ictimaiyyətinə qlobal əhəmiyyətli enerji layihələrinin müəllifi kimi tanıtmış, coğrafi üstünlüyündən faydalanaraq Şərqlə Qərbi, Şimalla Cənubu birləşdirən nəqliyyat qovşağı və logistik mərkəzə çevrilmişdir. Xüsusən də 44 günlük Vətən müharibəsində 30 illik erməni işğalına son qoyaraq əlverişli geostrateji mövqeyini daha da artırmış, sadəcə 2 əsrə yaxındır coğrafi əlaqəsi kəsilən Türk dövlətlərinin coğrafi vəhdətini təmin etməklə qalmamış həmçinin Çindən Qərbə doğru uzanan tarixi ipək yolunun yenidən canlandırılması istiqamətində önəm kəsb edən orta koridorun aktivləşdirilməsini reallaşdırmıdır. Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi sayəsində Azərbaycan Avropa iqtisadi halqasını Şərqi Asiya ilə birləşdirən yeni bir nöqtə təşkil edəcəkdir.Regionun əsas nəqliyyat və logistika mərkəzlərindən biri kimi Azərbaycan ərazisindən keçən Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizi Avropa və Asiya qitəsini birləşdirən ən qısa nəqliyyat marşrutudur və Çin-Qazaxıstan sərhədindən Avropa arasında yükdaşımalarda mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu marşrut xətti yükdaşımaların vaxtına, həmçinin yükdaşımalara çəkilən xərclərə qənaət etməyə imkan verir. TransXəzər Şərq-Qərb Orta koridor və ya qısaca Orta koridor Çin-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafında, iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinin artmasında da özünü göstərməkdədir. Bunun nəticəsidir ki, bu gün Çin Azərbaycanın dörd ən böyük ticarət tərəfdaşından biridir. Orta koridor, həmçinin Türkiyə və Rusiya üçün də böyük tranzit imkanları açmış oldu. Rusiyadan Türkiyəyə yükdaşımaların böyük hissəsi dəniz, bir qismi isə avtomobil yolları ilə həyata keçirilirdi ki, bu da həm xərc, həm də müddət baxımından əlverişli deyildir. Orta koridor bu alternativlərdən biridir. Orta koridor həm Böyük İpək Yolunun bərpası prosesinin sürətlənməsi istiqamətində atılmış mühüm addımdır, həm də təklif edilən alternativlər ilə müqayisədə bir sıra üstünlüklərə malikdir. Məsələn, Çindən birbaşa Avropa ölkələrinə əsas yük daşıma Rusiya ərazisindən keçməklə Trans-Sibir tranzit xətti ilə həyata keçirilir. Trans-Sibir dəmir yolu ilə müqayisədə Orta koridor 2000 km daha qısadır və daha əlverişli coğrafi-iqlimə malik ərazilərdən keçir. 5400 km-lik Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizi boyunca orta tranzit müddəti 15 gündür. Ənənəvi dəniz yolu ilə müqayisədə isə bu marşurtla yükləri Çindən Avropaya 3 dəfə daha az müddətə çatdırmaq mümkündür. Bir sözlə, orta koridoru təşkil edən Zəngəzur dəhlizi Çin və Avropa (Şərq-Qərb) arasında ən qısa marşrutdur.

Bu tədqiqatda, 44 günlük vətən müharibəsi nəticəsində tarixi ipək yolunun yenidən canlandırılması istiqamətində önəmli halqa təşkil edəcək Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevrilməsi və bu reallığın regionda yeni geostrateji coğrafiyanın şəkillənməsinə təkan verməsindən bəhs olunmuşdur.

Açar sözlər: Şərq-Qərb, Zəngəzur dəhlizi, Azərbaycan

ABSTRACT

With its strategic geographical location and energy resources, Azerbaijan has established itself as the author of energy projects of global importance to the world community, taking advantage of its geographical advantage and becoming a transport hub and logistics center connecting East and West, North and South. In particular, the end of the 30-year Armenian occupation in the 44-day war, which further enhanced its favorable geostrategic position, not only ensured the geographical unity of the Turkic states that had been cut off for almost two centuries, but also the revitalization of the historic

middle corridor from China to the West. has realized. Thanks to the Zangazur transport corridor, Azerbaijan will form a new point connecting the European economic ring with East Asia.

As one of the main transport and logistics centers in the region, the East-West transport corridor through Azerbaijan is the shortest transport route connecting Europe and Asia and is important in cargo transportation between Europe from the China-Kazakhstan border. This route allows you to save time on transportation, as well as transportation costs.

The Trans-Caspian East-West Middle Corridor or in short the Middle Corridor is also reflected in the development of Sino-Azerbaijani relations and the increase in trade turnover between the two countries. As a result, today China is one of Azerbaijan's four largest trading partners. The Middle Corridor has also opened up major transit opportunities for Turkey and Russia. Most of the cargo transportation from Russia to Turkey was carried out by sea and some by road, which is inconvenient both in terms of cost and time.

The middle corridor is one of these alternatives. The Middle Corridor is both an important step towards accelerating the restoration of the Great Silk Road and has a number of advantages over the proposed alternatives. For example, the main transportation of goods directly from China to European countries is through the Trans-Siberian transit line through Russia. Compared to the Trans-Siberian Railway, the Middle Corridor is 2,000 km shorter and passes through areas with more favorable geographical climate. The average transit time along the 5,400 km East-West transport corridor is 15 days. Compared to the traditional sea route, this route can deliver cargo from China to Europe in three times less time. In short, the Zangazur Corridor, which forms the middle corridor, is the shortest route between China and Europe (East-West).

The study discusses the transformation of Azerbaijan into an international transport and logistics center through the Zangazur transport corridor, which will play an important role in reviving the historic Silk Road as a result of the 44-day war, and how this reality has shaped a new geostrategic geography in the region.

Keywords: East-West, Zangazur corridor, Azerbaijan

AZƏRBAYCAN VƏ İBRİ DİLLƏRİNDƏ TABELİ VƏ TABESİZ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN ƏSAS LİNQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

BASIC LINGUISTIC FEATURES OF SUBORDINATE AND CCORDINATE SENTENCES IN AZERBAIJANI AND HEBREW LANGUAGE

Xuraman Hacıyeva

AMEA, Z. Bünyadov adına

Şərqşünaslıq İnstitutu, "Şərq-Qərb" şöbəsi, elmi işçi

XÜLASƏ

Mürəkkəb cümlə fikrin ifadəsi üçün ən uyğun vahidlərdən hesab oluna bilir. Bu tip cümlələrin dinamikliyi dilin mahiyyətinin çatdırılmasında xüsusi rol oynayır. Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin böyük abidəsi olan "Kitabi-Dədə Qorqud" sintaksisinin müasir ədəbi dilimizin sintaktik quruluşu ilə müqayisəsi göstərir ki, bugünkü ədəbi dilimizin tabeli mürəkkəb cümlə modellərinin, demək olar ki, hamısı "Dədə Qorqud" dilində vardır.

Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirən vasitələr olaraq intonasiya, bağlayıcılar, bağlayıcılı sözlər, şəkilçilər, ədatlar, əvəzliklər, modal sözlər göstərilir.

İbri dilində söz sırası olduqca sərbəstdir. Çox hallarda xəbər mübtədadan sonra gəlir, lakin bu birmənalı şəkildə məcbur edilmiş qayda deyildir. Bu məqam da mürəkkəb cümlələrin dinamikliyində, müəyyən üslubların formalaşmasında həlledici məqam rolu oynaya bilir. İbri dilində budaq cümlələrin qrammatik subordinasiyası digər Sami dillərə nisbətən olduqca azdır. Bu dildə hər bir qrammatik tabeli budaq cümlənin feilini təyin etmək üçün -u suffiksi vardır və buradan belə nəticə çıxır ki, yalnız budaq cümlələr tabelidir.

İbri dilində mübtəda budaq cümləsi 3 konstruksiya ilə ifadə olunur: biri tabesiz və digər ikisi tabeli. Adlıq və yiyəlik halı ifadə edən budaq cümlə ilə yanaşı, həm də təsirli halı bildirən budaq cümlə var və bu cümlə təsirlik halın müxtəlif məqamlarında işlənə bilir. Bunlardan birincidə feili vasitəsiz tamamlığı ifadə edən təsirlik halı bildirən budaq cümləsi adətən tabelidir və tabelilik hissəciyi olan כי və ya אשר, o cümlədən təsirli halı bildirən את işarəsi olmadan işlənir. Bəzən isə eyni şey tabesiz budaq cümlə ilə ifadə olunur.

İbri dilində işlədilən mürəkkəb cümlə̇lərlə Azərbaycan dilində yer alan mürəkkəb cümlələrin müqayisəli təhlili həm də iki dildə fikrin ifadəsi zamanı dilin imkanlarından istifadə forması, dərəcəsi, iki dilin əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsinə də xidmət edir.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, ibri dili, mürəkkəb cümlə, tabeli cümlə, tabesiz cümlə.

ABSTRACT

A complex sentence can be considered one of the most suitable units for the expression of an idea. The dynamics of this type of sentence plays a special role in conveying the essence of language. A comparison of the syntax of "Kitabi-Dada Gorgud"- a great monument of the Azerbaijani oral literary language, with the syntactic structure of our modern literary language shows that almost all of the complex sentence models of today's literary language are in the language of "Dada Gorgud".

In the Azerbaijani language, intonation, conjunctions, suffixes, customs, pronouns, modal words are indicated as means of connecting the components of a complex sentence.

The Hebrew word order is very free. In most cases, the verb comes after the subject, but this is not an unequivocally coercive rule. This point can also play a decisive role in the dynamics of complex sentences, in the formation of certain styles. The grammatical subordination of branching sentences in Hebrew is very low compared to other Sami languages. In this language, each grammatical subordinate

clause has the suffix -u to define the verb, and it follows that only the branching sentences are subordinate clauses.

In the Hebrew language, a subject branching sentence is expressed in three constructions: one without coordination and the other two with subordination. In addition to the branching sentence denoting the nominative case and genitive case, there is also a branching sentence denoting the accusative case, and this sentence can be used at different points in the accusative case. In the first of these, the branching sentence denoting the accusative case, which expresses the indirect object of the verb, is usually subordinate, and is used without the sign כי or אשר, which is a part of subordination, as well as the sign את denoting the accusative case. Sometimes the same thing is expressed in a coordinating clause.

A comparative analysis of complex sentences used in Hebrew and complex sentences in Azerbaijani also serves to determine the form, degree, and main features of the use of language in the expression of ideas in both languages.

Keywords: The Azerbaijani language, The Hebrew language, compound sentence, subordinate sentence, coordinate sentence

QƏDİM LAHIC SƏNƏTKARLARININ BƏDİİ İRSİ

Maqsudova Şəbnəm

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

Böyük Qafqaz sıra dağlarının qoynunda qərarlaşan qədim yerləşgə Lahıc kəndi sənətkarlıq paytaxtı hesab olunur. Utopik aləmə bənzəyən bu məkan öz adını ərəb dilindən alır. "La"-etməmək, "hic"-isə hicrət mənası daşıyır. Bu ad müqəddəs torpağa sədaqət andı idi.

Təbii dağ sərhədləri ilə qorunan Lahıcda XVIII-XIX əsrlərdə müxtəlif sənətkarlıq sahələri intibah mərhələsi yaşayırdı. XIX əsrin ortalarında burada 200-dən artıq sənətkar emalatxanası, 40-dək xalq sənətkarlığı növü mövcud olub. Bu gündə Lahıcda sənət sahələri öz nüfuzundan heç nə itirməyib, qədim peşələrin davamçıları öz sənətlərini ən yaxşı şəkildə yaşadırlar.

Zamanla burada misgərlik və silahsazlıq dominant göstəriciyə çevrilir. "XIX əsrin birinci yarısında Rusiyanın İjevsk silah zavodunda məhz Lahıc ustalarının təcrübəsindən istifadə olunmuşdu." (3) Silah-sursat istehsalı sahəsində XX əsrin əvvəllərində yaşayıb fəaliyyət göstərən usta Məmmədrzanı yerli sakinlər hələ də xatırlayır. O, kiçik top istehsalı ilə məşğul olub. Yerli dildə "zən buro" yəni, vur getsin adlanan bu odlu silahlar erməni qəsbkarları ilə döyüşdə xalqın dadına çatırdı. Dünyanın ən nüfuzlu muzeylərindən olan Luvr və Bern muzeylərində Lahıc ustalarının istehsal etdiyi bəzək və onamentlərlə zəngin tüfənglər, qılınclar və xəncərlər qorunub saxlanılır.

Bu yurd zərgərlik sənətinin ən əski ocaqlarından hesab olunur. Hətta rus çarlarının geyindikləri "monomax" baş geyimi burada ərsəyə gəlməsi ilə bağlı fərziyyələr var.

İslam aləmində müqəddəs hesab olunan 7 rəqəmi qəsəbənin yaşam tərzində müəyyən edici amillərdən hesab olunur, burada yeddi silah sexi, yeddi məhəllə, yeddi məscid var idi. Qədim şəhərsalma mədəniyyətini mənimsəyən xalq yüksək sivilizasiya daşıyıcısı olan Qərb ilə hər baxımdan ayaqlaşa biləcək qüdrəti var idi.

Hamam, su axarları sistemi və bunların cəmiyyətdə istifadəsi irəli sürülən hipotezin ən bariz sübutudur.

Sovet rejimi bu ustalarıda müəyyən qədər öz yollarından çevirir, usta sənətə yaradıcı müstəvidənsə, kommersiya pəncərəsindən baxmalı olurdu. Qəsəbənin dolanbac küçələrindən keçəndə mis döyəcləyən çəkic səsləri eşidilir. Bu Lahıcın doğma "səsidir". "Lahıcın mis istehsalı əsasən "Ağalı" kvartalında mərkəzləşib, bu küçənin yan örəsində çoxlu mis dükanları yerləşir, ona görə də bura "Misgərlər bazarı" kimi də tanınır."(1)

Açar sözlər: Lahıc, sənətkarlıq, misgərlik, silahsazlıq, zərgərlik

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Qasımov R. Lahıc - istedadlı sənətkarlar diyarı / Mədəniyyət. 04 iyul 2016
2. Sarıyeva İ. Ənənəvi xalq sənəti - misgərlik... / Bakı xəbər. 13 may 2015, s. 15
3. https://az.trend.az/azerbaijan/culture/3174987.html
4. https://www.heritage.org.az/managed-units/lahic-dovlet-tarix-medeniyyet-qorugu-60a2126d05578

AZƏRBAYCAN BAYRAĞI ŞUSADA DALĞALANIR!

Lütviyyə Yəhyazadə

Azərbaycan Mətbuat Surası

Ahıllar birliyinin üzvü

Torpağında Şəhid yatan Qarabağımız var! Allahın Qüdrəti yar oldu bizə! Gözlərimizdə sevinc yaşları! Rahat olub Şəhid ruhları! Əllərdə olan Azərbaycan övladları! Günahsız Körpələrimiz! Gəncəmiz, Bərdəmiz,Tərtərimiz! Azərbaycan gözlərin aydın bayrağımız Şusada dalğalanır! Şuşa Azərbaycanın ürəyidir. Bu ürəyi bizdən 28 il idi çıxarmışdılar. Biz o ürəyi yenidən əsl sahibinə - bağrımıza qovuşdurduq. Şuşa bayraq deməkdir. Şuşa anaların övladlarına laylalardakı mirasıdır. Şuşa qürur, namus, atadan övlada miras deməkdir. Şuşa Vətən deməkdir! Müharibə şəhidsiz olmur. Bu da müharibənin yazılmamış qanunlarından biridir. Şuşanın necə azad edildiyini danışan əsgərimiz deyir:- Şuşaya kanatla qalxdıq, döyüş əmrindən öncə yarım metr qarda 14 saat kəşfiyyatdan sonra, 400 nəfər Şuşaya yaxınlaşmalı, o dağı, sıldırımı dırmaşmalı idik. Bıçaq, tapança, limonka ilə döyüşə gedirdik. Bizi nə gözləyir bilirdik. 500 erməni dığasının biz daxil olan tərəfdə olduğu məlumatını əldə eləmişdik. Ən az sayda bu tərəfdə yerləşmişdilər, başqa mövqeylərində ağır artilleriya və canlı qüvvə sayı burdakından azı üç dəfə çox idi, çünki onlar bizim ordan, yollardan hücum edəcəyimizi güman edirdilər. Heç bir insanın ağlına gəlməyəcəyi sıldırımları dırmaşıb, döyüşə artilleriyasız girəcəyimizi düşünmürdülər. Nəinki onların heç kəsin ağlına gəlməzdi ki, biz bıçaqla Şuşanı almağı düşünürük. **Şuşa Qarabağın açarıdır. Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız Azərbaycan ola bilməz! Şuşa şəhidlərimizin qanı bahasına, kişiliyi, qorxmazlığı bahasına bir neçə saatda alındı. Qarabağ müharibəsi Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazıldı.** Bu müharibədə əsgər və zabitlərimiz düşmənin canlı qüvvəsini və texnikasını məhv edərək, xalqımıza qələbə sevincini yaşatdı. 28 illik Vətən həsrətinə son qoydu. Canlarından keçən igidlər əsgərlərimiz, həkimlərimiz xalqın, əzizlərinin ürəyində yaşayacaqlar! Azərbaycan ordusunun döyüş taktikası, az itki ilə düşmən ordusunun darmadağın etməsində yeni texologiyadan istifadə məharəti dünya güclərinin heyrət etdi, bu təcrübə öyrənilir. Ədalətli müharibə yeni əsrin müharibəsi kimi dəyərləndirilir. Ordumuzlıa qürur duyuruq. Dünya buna şahid oldu:-Tarix yazır Azərbaycan! Allah bizə köməkdir! Dostlar bizə dəstəkdir! Dünya nizamına imza atır Azərbaycan-Türkiyə! Qarabağ Azərbaycandır, Nida!

İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ŞUŞANIN EKOLOJİ MÜHİTİNİN BƏRPASI İŞLƏRİ

RESTORATION OF THE ECOLOGICAL ENVIRONMENT OF LIBERATED SHUSHA

Nəbi Nazir oğlu Əsədli

ADPU, Azərbaycan tarixi kafedrası

Açar sözlər: ekologiya, Qarabağ, monitorinq, Qafqaz ekologiyası, flora, fauna

30 ilə yaxın Ermənistan tərəfindən işğalda saxlanılan Azərbaycan ərazilərində ekoloji mühitdən danışmaq belə mümkün deyil. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti təkcə Azərbaycanın deyil, ümumilikdə bölgənin təbii ekoloji mühitini təhlükə altına alıb. Azərbaycan ərazilərinin talan edilməsi, düşmənin bu torpaqlarda flora və faunanı məhv etməsi bütün Qafqazın ekoloji durumuna çox böyük mənfi təsir göstərib. Elə bu səbəbdən Azərbaycan hələ Vətən müharibəsi yekunlaşmamış, Qarabağda ekoloji monitorinqlərin aparılması ilə bağlı təcili addım atdı. Belə ki, Prezidentin "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərində müvəqqəti xüsusi idarəetmənin təşkili haqqında" 2020-ci il 29 oktyabr tarixli Fərmanı ilə verilmiş tapşırıqlara əsasən, ətraf mühitin qorunması, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə və onların ilkin qiymətləndirilməsi məqsədilə yaradılmış Əməliyyat Qərargahlarında təmsil olunan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin əməkdaşları tərəfindən Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli və Xocavənd rayonlarının ərazilərində monitorinqlərə başlanıldı.

İlk olaraq, Arazboyu ərazilərdə aparılan monitorinq və müşahidələr göstərdi ki, yaşayış məntəqələrində olmuş bütün evlər, binalar, tarixi abidələr, qəbristanlıqlar tamamilə dağıdılıb, yolların kənarındakı tut, qovaq, çinar, şam və meyvə ağacları kəsilib, bəzi yerlərdə isə qiymətli ağaclar yandırılıb. Meşələrdə və yaşıllıq massivlərində qəsdən törədilmiş yanğınlar nəticəsində bitki örtüyü, münbit torpaq qatı və digər canlı aləm məhv edilib.

Erməni vandallığını sübut edən faktlardan biri də, keçmiş Sovet dövründən xüsusi qorunma statusu olan unikal təbiət abidələri siyahısına daxil edilmiş minillik qədim ağacların qəsdən kəsilməsi və zəngin təbiət tarixinin bilərəkdən silinməsinə şərait yaradılmasıdır. Azad edilmiş ərazilərdə aparılan monitorinqlərin nəticələrinə əsasən, Qubadlı, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının ərazisində yaşı 1600, 900 və 500 il olan Şərq çinarlarının məhv edildiyi müəyyən olunub. Həmin ağacların yerində bitən 2 metrə qədər pöhrələr bu qədim çinarların bir neçə il əvvəl kəsildiyini təsdiqləyir.

Keywords: ecology, Karabakh, monitoring, Caucasian ecology, flora, fauna

It is impossible to talk about the ecological environment in the territories of Azerbaijan occupied by Armenia for almost 30 years. Armenia's policy of aggression has endangered not only the natural environment of Azerbaijan, but also the region as a whole. The looting of Azerbaijani territories and the destruction of flora and fauna by the enemy in these lands have had a great negative impact on the ecological situation in the entire Caucasus. For this reason, before the end of the Great Patriotic War, Azerbaijan took an urgent step to conduct environmental monitoring in Karabakh. Thus, in accordance with the instructions of the Presidential Decree "On the organization of temporary special administration in the liberated territories of the Republic of Azerbaijan" dated October 29, 2020, the Ecology and Employees of the Ministry of Natural Resources began monitoring in Gubadli, Zangilan, Jabrayil, Fizuli and Khojavend districts.

First of all, monitoring and observations in the Araz region showed that all houses, buildings, historical monuments, cemeteries in the settlements were completely destroyed, mulberry, poplar, plane, pine and fruit trees were cut down, and valuable trees were burned in some places. Deliberate fires in forests and green areas have destroyed vegetation, fertile soil and other wildlife.

One of the facts proving Armenian vandalism is the deliberate felling of millennial ancient trees included in the list of unique natural monuments with special protection status from the former Soviet era and the creation of conditions for the deliberate erasure of the rich natural history. According to the

results of monitoring in the liberated areas, it was determined that 1,600, 900 and 500-year-old Eastern plane trees were destroyed in Gubadli, Fizuli and Jabrayil districts. Up to 2 meters of shoots growing in the place of these trees confirm that these ancient plane trees were cut down a few years ago.

AKADEMIK İ.Y.KRAÇKOVSKININ ƏSƏRLƏRINDƏ "LEYLI VƏ MƏCNUN" MÖVZUSU

Böyük elmi işçi Tahirə Əliyeva

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşyıb-yaratmış görkəmli şərqşünas alim İ.Y.Kraçkovski ömrünün çox hissəsini şərqşünaslıq elminin inkişafına həsr etmiş və bu sahədə yüksək ixtisaslı kadrlar yetişdirmişdir. Onun 6 cildlik seçilmiş əsərlərinin 2-ci cildinə daxil olan "Ərəb ədəbiyyatında Leyli və Məcnun haqqında povestin ilkin tarixi"adlı fəsildə alim dərin araşdırma aparmışdır.

Leyli və Məcnun haqqında əsərlərin ərəb məxəzləri ilə əlaqəsi məsələsinə XX əsrin 20-ci illərində akademik Y.N.Marr, Y.E.Bertels dahi Nizami ilə bağlı əsərlərində dəfələrlə müraciət etmişlər. Kraçkovski ilk növbədə tarixi-ədəbi əsərlərə diqqət yetirməyi lazım bilir. Bunların arasında əsas yer tutanlar İbn Qutaybanın (öl.276/889) "Kitab əş-şi`r" ("Şeir kitabı") və Əbu-l-Fərəc əl-İsfahaninin (öl.356/967) "Kitab əl-əğani" ("Nəğmə kitabı") əsərləridir.

Ərəb mənbələrində Məcnunun tarixiliyi məsələsinə gəlincə Kraçkovski qeyd edir ki, mənbələrin müxtəlifliyi və çoxluğu Məcnunun tarixiliyi məsələsini nəinki həll etmir, hətta qəlizləşdirir. Bir qisim mənbələr Məcnun adlı şəxsin həqiqətdə mövcudluğunu və ona isnad edilən şeirlərin doğruluğunu inkar etsə də, digər bir qisim bu şəxsin həyatda yaşadığını və şeirlərin də ona aid olduğunu sübut edir. Təəccüblüsü odur ki, bəzən eyni mənbə müəllifləri onun həm mifik, həm də tarixi şəxsiyyət olması barədə mülahizələr söyləmişlər. Tam yəqinliklə qeyd etmək olar ki, hətta erkən dövr ərəb alimlərinin özləri Əmir tayfasından olan Məcnunun tarixi şəxsiyyət olması barədə suala vahid cavab tapa bilməmişlər.

Ərəb ədəbiyyatında xüsusilə bədəvi həyatından gələn romantik mövzulara marağın ilk əlamətləri Kraçkovskinin dediyinə görə hələ VIII əsrin əvvəllərində Əməvilər dövründə başlayır, sonralar IX əsrdə Abbasilər zamanı canlanır, ənənəvi olaraq bəzi əsərlər Harun ər-Rəşidin dövrünə aid edilir və nəhayət X əsrin əvvəllərində əl-Müqtədirin zamanında yüksək zirvəyə çatır. XI əsrdə İbn əs-Sərracın "Məsari al-`uşşaq" əsərində Məcnun həmişə birinci yerdə durur və bir əsr sonra dahi "Nizaminin sayəsində digər ədəbiyyatlara da rəqibsiz olaraq təntənəli yürüş edir".

ABSTRACT

The prominent orientalist I.Y. Krachkovsky, who lived in the late 19th and early 20th centuries, devoted most of his life to the development of oriental studies and trained highly qualified personnel in this field. The scholar conducted an in-depth study in the chapter "Early history of the story of Leyli and Majnun in Arabic literature", which is included in the second volume of his 6-volume selected works.

REGIONS WHERE NEBİ WAS SMUGGLED AND HISTORICAL TRUTHS ABOUT THEM

NƏBİNİN QAÇAQÇILIQ ETDİYİ BÖLGƏLƏR VƏ ONLAR HAQQINDA TARİXİ HƏQİQƏTLƏR

Afaq Qasımova

Doktorant,

AMEA-nın Folklor İnstitutu, Azərbaycan

ÖZƏT

Məqalədə "Qaçaq Nəbi" dastanının qəhrəmanı Həcər və Nəbinin qəhrəmanlığından bəhs edilir. Nəbi Azərbaycan xalqının sevimli qəhrəmanı və qaçaq hərəkatının simvolu hesab olunur. Nəbi hərəkatı hər zaman aktual olmuş və ona sağlığında belə müxtəlif xatirələr, rəvayətlər, hekayətlər, nəğmələr qoşulmuşdur. Xalqın qəhrəmanına qoşduğu folklor nümunələri müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc edilmişdir.

Məsələnin aktuallığına siyasi cəhətdən yanaşsaq, Qaçaq Nəbinin fəaliyyət göstərdiyi coğrafi ərazi Azərbaycanın dilbər güşələrindən sayılan, tarixi torpağımız olan Zəngəzur, Göyçə mahalıdır. Azərbaycanın tarixi əraziləri sayılan həmin yerlər Sovet imperiyasının ədalətsiz siyasəti nəticəsində xalqımızdan alınmış, erməni əhalisi ora köçürülmüşdür.

Nəbinin dövründə belə, bir millət kimi ermənilərin psixologiyasında satqınlığın, qorxaqlığın, yaltaqlığın xarakter kimi nə dərəcədə oturuşduğunun şahidi oluruq. İstər Nəbinin hampalarının erməni olması, həmin millətin haqsızlığı səbəbindən elindən ayrı düşməsi, istərsə də erməni bəylərinin xalqa zülmü, onların satqınlığı nəticəsində Mehdini itirməsi hadisəsi xalqın danışdığı xatirələrin, rəvayətlərin dərin qatlarında özünə yer alıb.

Azərbaycan son zamanlar qazanılmış qələbə nəticəsində bu xalqın iç üzünü açа bilmiş, açıq şəkildə Nəbinin qəhrəmanlıq göstərdiyi torpaqların bizə məxsus olduğunu dünyaya elan etmişdir. Qaçaq Nəbi və qoçaq Həcərin doğulduğu Qubadlı rayonu isə ordumuz tərəfindən işğaldan azad edilmişdir. Artıq xalqımızın igid qəhrəmanı Həcərin qəbrini Mollu kəndinin sakinləri yad edir. İndi bu qəhrəmanların simasında yeni-yeni qəhrəmanlarımız yaranır.

Açar sözlər: Aşağı Mollu, Qaçaq Nəbi, qoçaq Həcər, Zəngəzur mahalı, Göyçə mahalı, qaçaqçılıq hərəkatı.

ABSTRACT

The article tells about the heroism of Hajar and Nabi, the heroes of the "Fugitive Nabi" epos. Nabi is considered a favorite hero of the Azerbaijani people and a symbol of the fugitive movement. The Nabi movement has always been relevant, and even during Nabi's life, various memories, legends, stories and songs were dedicated to it. Samples of folklore added by the people to the hero have been published in various newspapers and magazines.

If we look at the urgency of the issue from a political point of view, the geographical area where the fugitive Nabi operated is Zangazur, Goycha district, which is considered one of the charming corners of Azerbaijan and is our historical land. These lands, which are considered to be the historical territories of Azerbaijan, were taken from our people as a result of the unfair policy of the Soviet Empire, and the Armenian population was relocated there. Even in the time of Nabi, we witness the extent to which betrayal, cowardice and flattery are ingrained in the psychology of Armenians as a nation. Whether it is the fact that Nabi's hampas were Armenians, that he was separated from his people due to the injustice of that nation and he has lost Mehdi as a result of their oppression and betrayal, are deeply rooted in the saga.

As a result of the recent victory, Azerbaijan has been able to reveal the face of this nation, and has openly declared to the world that the lands of which Nabi was a hero belong to us. Gubadli region, where the fugitive Nabi and the fugitive Hajar were born, was liberated from occupation by our army. Residents of Mollu village already remember the grave of Hajar, the brave hero of our people. Now our new heroes are appearing in the faces of these heroes.

Keywords: Ashagi Mollu, Fugitive Nabi, Fugitive Hajar, Zangazur district, Goycha district, smuggling movement.

QEYRİ STANDART MƏSƏLƏLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİNİN TƏLİMİNDƏ QRAFİK TƏSVİRLƏRDƏN İSTİFADƏ YOLLARI.

Firidə Mustafayeva

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

ADPU-nun Şamaxı filialı

ORCID ID: 0000-0001-8264-9097

Açar sözlər: standart məsələ, qeyri-standart məsələ, qrafik, sxem, çertyoj, şəkil.

XÜLASƏ

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin **"Təhsil millətin gələcəyidir"** müddəası ilə özülü qoyulmuş milli təhsil siyasəti ölkəmizdə uğurla davam etdirilir.

Məktəb riyaziyyat kursunun yeniləşdirilməsi təlimin həm məzmununun, həm də metodlarının təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Bu baxımdan son illərdə orta ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyat bir tədris fənni kimi həyatın tələblərinə, praktik reallığa uyğunlaşdırılır.

Qrafik sxemlərin formalaşması prosesində konkretlik və mücərrədlik arasında mürəkkəb qarşılıqlı təsir vardır. Sadə qrafik ifadənin qurulması üçün məsələnin sözlü-mücərrəd mətnin təhlil edilməsinin müəyyən pilləsi zəruridir, lakin münasibətlərin mücərrədləşməsi prosesində yaranan qrafik sxemlərin özü yarandığı andan mücərrədləşmiş münasibətlərin konkret daşıyıcısı kimi sonrakı təhlilin obyektinə çevrilir. Bu prosesdə müqayisə mühüm rol oynayır. Məsələ mətninin müntəzəm olaraq sxemin yeni variantına uyğunlaşdırılması və bu uyğunlaşdırma prosesində meydana çıxan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması üçün şəklə yeni-yeni dəyişikliklər edərək onun mətnə adekvat olmasına nail olurlar. Digər tərəfdən şəklin özü məsələnin həllində əyani vasitəyə çevrilir. Bu şəklin təhlili şagirdlərə məsələnin mətnində yeni münasibətləri aşkar etməyə imkan verir. Göstərilən metodika ilə qrafik-sxemləri mənimsəyən şagirdlər qeyri-standart riyazi məsələləri çox vaxt cəbri üsulu tətbiq etməkdən onları qrafik həll edir, verilmiş sxemə uyğun müxtəlif məsələlər tərtib edərək ən müxtəlif məzmunlu-ədədi münasibətlərdə emosional münasibət artırır, riyazi anlayışların formalaşmasında və qeyri-standart məsələlər həllində qrafik təsvirlərdən istifadə edilməsi ibtidai siniflərin riyaziyyat kursunun şüurlu və möhkəm mənimsənilməsini təmin edir.

Riyazi anlayışların formalaşmasında və qeyri-standart məsələlər həllində qrafik təsvirlərdən istifadə edilməsi ibtidai siniflərin riyaziyyat kursunun şüurlu və möhkəm mənimsənilməsini təmin edir. Qrafik təsvirlərin sayəsində məsələdəki riyazi əlaqələr və asılılıqlar şagirdlər üçün əyani mahiyyət kəsb edir, onlardan istifadə prosesində isə şagirdlərin məntiqi və riyazi təfəkkürü dərinləşir, möhkəmlənir və inkişaf edir.

Key words: standard problem, non-standard problem, graphic, scheme, projict, draning.

The national education policy founded by our national leader Heydar Aliyev's "Education is the future of the nation" is being successfully continued in our country.

The renewal of the school mathematics course makes it necessary to improve both the content and the methods of teaching. From this point of view, in recent years, mathematics as a subject has been adapted to the requirements of life and practical reality in secondary schools. There is a complex interaction between concreteness and abstraction in the process of forming graphic schemes. A certain stage of the analysis of the verbal-abstract text of the problem is necessary for the construction of a simple graphical expression, but the graphic schemes created in the process of abstraction of relations become the object of further analysis as a concrete carrier of abstract relations.

Comparison plays an important role in this process. In order to regularly adapt the text of the issue to the new version of the scheme and to eliminate the contradictions that arise in the process of adaptation, they make new changes to the form to make it adequate to the text.

On the other hand, the image itself becomes a visual tool in solving the problem. Analysis of this picture allows students to discover new relationships in the text of the issue.

Pupils who master graphic schemes with this method often solve non-standard mathematical problems graphically instead of using algebraic method, increase emotional attitude in various numerical-numerical relations by compiling various problems according to the given scheme, in formation of mathematical concepts and solving non-standard problems. The use of graphic representations ensures a conscious and solid mastery of the mathematics course of primary school.

The use of graphic representations in the formation of mathematical concepts and the solution of non-standard problems ensures the conscious and firm mastery of the mathematics course of primary school. Thanks to graphic representations, the mathematical connections and dependencies in the problem are visual for students, and in the process of using them, students' logical and mathematical thinking deepens, strengthens and develops.

GİRİŞ

Hər bir dövlətin iqtisadi, hərbi, siyasi qüdrəti ilk növbədə onun elmi kadrları ilə müəyyən olunur. Ona görə də inkişaf etmiş dövlətlər öz qüdrətini qoruyub saxlamaq və onu inkişaf etdirmək üçün təhsilinin qayğısına qalır.

Xalqımızın ümumilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən 15 iyun 1999-ci il sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat Proqramı" milli təhsilimizin gələcək inkişaf yolunun və prespektivlərinin müəyyənləşdirilməsində həlledici rol oynamış, təhsil tarixində başlayan yeni dövrün təməlini qoymuşdur.

Məsələ şərtində sözlərlə ifadə olunan mücərrəd münasibətlərin konkret-məzmuna malik olması şagirdlər üçün əhəmiyyətlidir. Bu zaman istifadə edilən qrafik sxemlər, bir tərəfdən, bu mücərrəd münasibətləri konkret fəza formasında ifadə edir, digər tərəfdən şagirdlərə verilmiş məsələlərin hüdudlarından kənara çıxıb, onu ümumiləşdirməyə və bu məsələ strukturunda olan istənilən məsələni həll etmək üçün ümumiləşmiş həll üsulunu almağa imkan verir. Mücərrəd münasibətlərin konkret formalara çevrilməsi zərurəti bir tərəfdən məsələnin şərtində verilən münasibətləri konkretləşdirməyə, digər tərəfdən isə onda verilən məzmun konkretliyindən uzaqlaşmaqda şagirdlərə kömək edir. Qrafiklərin məhz bu mürəkkəb ikili təbiəti ona ümumiləşmiş həll üsulunun əsasında durmasına imkan verir.

Qrafik sxemlər məsələ həlli prosesində ikili rol oynaya bilər. Belə ki, əgər qrafik sxem kənardan (müəllim tərəfindən) verilərsə, onda o məsələ təhlilini aparan şəxsə hələ məlum olmayan, lakin nəticəsi artıq alınmış hazır material kimi özünü göstərir. Qrafik sxemlər məsələnin həlli prosesində qurulduqda isə o məsələni həll edən şəxsin özü tərəfindən yerinə yetirilən təhlili əks etdirir. Mühakimələrin gedişi və inkişafı prosesini əyani nümayiş etdirir.

Qrafik sxemlərin formalaşması prosesində konkretlik və mücərrədlik arasında mürəkkəb qarşılıqlı təsir vardır. Sadə qrafik ifadənin qurulması üçün məsələnin sözlü-mücərrəd mətnin təhlil edilməsinin müəyyən pilləsi zəruridir, lakin münasibətlərin mücərrədləşməsi prosesində yaranan qrafik sxemlərin özü yarandığı andan mücərrədləşmiş münasibətlərin konkret daşıyıcısı kimi sonrakı təhlilin obyektinə çevrilir. Bu prosesdə müqayisə mühüm rol oynayır. Məsələ mətninin müntəzəm olaraq sxemin yeni variantına uyğunlaşdırılması və bu uyğunlaşdırma prosesində meydana çıxan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması üçün şəklə yeni-yeni dəyişikliklər edərək onun mətnə adekvat olmasına nail olurlar. Digər tərəfdən şəklin özü məsələnin həllində əyani vasitəyə çevrilir. Bu şəklin təhlili şagirdlərə məsələnin mətnində yeni münasibətləri aşkar etməyə imkan verir. Qrafik həll prosesində konkret ilə mücərrəd arasındakı məhz qırılmaz bu qarşılıqlı təsir sxemlərin yaradılmasını mürəkkəb bir prosesə çevirir. [3]

Riyaziyyatdan metodik ədəbiyyatda məsələlər həll edilməsi üsuluna görə standart, qeyri standart məsələlərə bölünür. Standart məsələlərin həllində hazır düsturlardan, mürəkkəb olmayan

mühakimələrdən istifadə edildiyi halda, qeyri-standart məsələlərin həllində, onların təhlil edilməsində və situasiyaların modelləşdirilməsində axtarıcılıq və yaradıcı mühakimə tələb olunur. İbtidai siniflərin riyaziyyat kursunda məhz belə məsələlərin həllində şagirdlər ciddi çətinliklə qarşılaşırlar. Lakin belə məsələlərdəki situasiyalara qrafik təsvirlərin tədbiq edilməsi həll prosesini əyaniləşdirir və şagirdlər üçün çətinlik yaratmır.

ARAŞDIRMA

Qeyri standart məsələlər təlimin müxtəlif mərhələlərində riyaziyyat dərsi prosesində, ev tapşırığı kimi, müstəqil işlərdə və sinifdənxaric işlərdə şagirdlərə təklif edilir. Lakin onların nəticəsi heç də həmişə yüksək olmur.

İbtidai sinif şagirdlərinə standart olmayan məsələlər həlli təliminin səmərəliliyinin yüksəldilməsində aşağıdakı pedaqoji mülahizələrin gözlənilməsi faydalıdır.

1) Məsələlər təlim prosesinə uyğun müəyyən sistemlə çətinlik dərəcəsini tədricən artırılması yolu ilə daxil edilməlidir. Belə ki, gücə uyğun olmayan məsələ şagirdlərin inkişafına az təsir göstərir.

2) Məsələ həllinin axtarılmasında şagirdlərə maksimum sərbəstlik vermək zəruridir. Şagirdlərin səhv yolla axıra qədər getməyə, bu yolun səhv olduğuna inanmağa, nəhayyət yenidən başlanğıc vəziyyətə qayıtmağa, həllin düzgün yolunu axtarmağa imkan verilməlidir.

3) Standart olmayan riyazi məsələlər həllinin müəyyən üsulları, priyomları, ümumi yanaşmalarını dərk etməklə şagirdə kömək etmək müəllimin borcudur.

Tədqiqatın göstərdiyi kimi, standart olmayan riyazi məsələlər həllinin kiçik məktəblilərə iki mərhələdə öyrətmək lazımdır. Birinci mərhələdə belə məsələlər həllinə ümumi yanaşmaların çıxarılması və dərk edilməsi üçün ümumi hazırlıq işi aparılmalıdır. Bu zaman şagirdlər riyazi məsələnin həlli prosesinin mənimsəmələri vacibdir. (məsələni oxumaq, nələrin məlum olduğunu, nəyi isə axtarmaq lazım gəldiyini ayırmaq və s.) Məsələnin hər bir həlli mərhələsində iş üsulları ilə tanış edilməlidir. (əyani interpretasiyanın növləri həllin axtarılması, məsələ həllinin yoxlanılması və s.) İkinci mərhələdə şagirdlər konkret məsələlər həllinin müstəqil axtarılması prosesində əldə edilmiş ümumi priyomları tətbiq edirlər. [2]

Birinci mərhələdə işin necə aparılmasını təsvir edək. İşin aparılması metodikasını təsvirində ümumi əlamətə malik olan məsələlər ayrılır. Bu məsələlərin ilk mərhələsi müəllimin rəhbərliyi altında həll edilir. Bu həll digər məsələlərin həllinə kömək edəcək priyomun və ya həll üsulunun çıxarılmasına xidmət edir. Sonrakı məsələlərdə şagirdlər ifadə olunmuş priyomun tədbiq edilməsi ilə məşğul olur və bu üsulun və ya priyomun hansı hallarda tədbiq edilməsinin əlverişli olduğunu müəyyən etməyə çalışırlar.

Aşağıdakı məsələni həll etməklə şagirdləri belə bir fikrə gətirmək olar ki, bəzi hallarda verilənlərin bir hissəsini qrafik təsvirlərin (şəkil, çertyoj) köməyi ilə, digər hissəni isə hesab əməllərinin köməyi ilə tapmaq məqsədə uyğundur.

Məsələ . Pəncərə üçün pərdənin eni 1 m 20 sm – dir. Birinci və sonuncu halqalar pərdənin kənarına düşməklə bir – birindən eyni məsafədə 6 halqa tikmək lazımdır. Halqalar arasında necə santimetr məsafə saxlamaq lazımdır?

Məsələdən çıxarılan nəticəyə əsasən şagirdlər bu məsələyə aid sxematik şəkil cəkməyə başlayırlar. Onlar parçanın başlanğıcında birinci halqanın yerini qeyd edib istənilən uzunluqda parça ayırmaqla ikinci halqanın yerini qeyd edirlər, sonra birinci ayrılan parça uzunluqda parça ayırıb üçüncü halqanın yerini qeyd edirlər və nəhayət 6 halqa yeri qeyd edilənə qədər belə hərəkət edirlər. Şagirdlər alınan sxematik çertyojda 6 halqanın pərdəni böldüyü bərabər hissələri sayırlar.

Məsələnin sualına cavab vermək üçün pərdənin enini 5 bərabər hissəyə bölmək qalır: 120: 5=24 (sm) Həmin ideya bu seriyanın aşağıdakı məsələlərini müstəqil olaraq həll etdikdə şagirdlər tərəfindən istifadə olunur.

Şagirdlərə bəzən məsələ həlli prosesində əlavə qurmaları yerinə yetirmək lazım gəldiyi göstərilməlidir. Bunu aşağıdakı məsələlərin həllində yerinə yetirmək faydalıdır.

Məsələ . Qarışqa 30 m dərinlikdə quyunun dibindədir. O, gündüzlər 18 m yuxarı qalxır, gecələr isə 12 m aşağı sürüşür. Quyunun dibindən çıxmaq üçün qarışqaya necə gün lazımdır?

Şagirdlər aşağıdakı kimi şəkil çəkməklə məsələni səhv həll edə bilərlər:

1) 18-12=6 (m); qarışqa bir sutkada qalxa bilir.

2) 30:6=5 (sutka); qarışqanın quyudan çıxa bilməsinə lazım olan vaxt.

Müəllim şagirdlərə təklif edir:

a) qarışqanın hər gündəki hərəkətini ayrı-ayrı çertyojlarda göstərərək məsələnin həllini yoxlayın;

b) həllin gedişində qarışqanın quyudan çıxmasına necə metr qaldığını hesablayın.

Beləliklə, şagirdlər göstərirlər ki, 3-cü gün qarışqa 18 m qalxır və quyudan çıxır. Deməli onlar əvvəlcə məsələni düzgün həll etməmişlər. Düzgün cavabın tapılmasına məsələdə təsvir olunan real situasiyadakı dəyişmələri əks etdirən bir necə ardıcıl çertyojların qurulması kömək etmişdir.

Göstərilən metodika ilə qrafik-sxemləri mənimsəyən şagirdlər qeyri-standart riyazi məsələləri çox vaxt cəbri üsulu tətbiq etmədən onları qrafik həll edir, verilmiş sxemə uyğun müxtəlif məsələlər tərtib edərək, onları həll edir və bununlada riyaziyyatın öyrənilməsinə emosional münasibət artır.

NƏTİCƏ

Riyazi anlayışların formalaşmasında və qeyri-standart məsələlər həllində qrafik təsvirlərdən istifadə edilməsi ibtidai siniflərin riyaziyyat kursunun şüurlu və möhkəm mənimsənilməsini təmin edir. Qrafik təsvirlərin sayəsində məsələdəki riyazi əlaqələr və asılılıqlar şagirdlər üçün əyani mahiyyət kəsb edir, onlardan istifadə prosesində isə şagirdlərin məntiqi və riyazi təfəkkürü dərinləşir, möhkəmlənir və inkişaf edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov A.N., Əlizadə H.Ə. Pedaqogika: Pedaqoji ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı: Renanas, 2000, 202 s.

2. Adıgözəlov A.S., Əhmədov İ.Q. İbtidai siniflərdə riyaziyyat təliminin xüsusi metodikası: dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2001, 204 s.

3. Paşayeva Ü., Qurbanova L. Müasir riyaziyyat dərsliklərinin inkişafetdirici funksiyası // Kurikulum. 2011, №1 (13), s. 57-64

YEREL MEDYADA ETİK İHLALLER

ETHICAL VIOLATIONS IN THE LOCAL MEDIA

Prof. Dr. Metin KASIM

ORCID ID:0000-0002-2420-0328

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Öğr. Gör. Murat ÇİL

ORCID ID: 0000-0003-1977-8149

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

ÖZET

Toplumun yapısını, kurulu düzenini ve bireyler arasında cereyan eden toplumsal ilişkileri yeniden yaratma, yeniden şekillendirme, yeniden üretme ve yorumlama gücüne ve yeteneğine sahip olan medya bu özelliğinden dolayı birçok tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Medya-toplum ilişkisi içerisindeki bu tartışmaların en önemlilerinden biri de medyanın etiksel açıdan tartışılmasıdır.

Medya etiği günümüzde önemi gittikçe artan bir konudur. Çünkü medyanın, temel amaç ve ilkeleri olan, haber verme ve bilgilendirme, doğruluk, kişilik haklarına saygı, tarafsızlık, bağımsızlık gibi medya etik ilkelerinden ayrılarak siyasileşen, ticari bir meta haline dönüşen medya reyting ve tiraj uğruna bu etik ilkelerden giderek sapmaktadır. Bütün bunların sonucundan medya, zararı faydasından çok tartışılan bir araç haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, etik ve medya kavramlarını açıklayıp medya etiği çerçevesinde tartışılan temel sorunlara değinip incelemektir.

Anahtar Sözcükler: Medya, Etik, Sorunlar, İhlaller

ABSTRACT

The media, which has the power and ability to recreate, reshape, reproduce and interpret the structure of the society, its established order and the social relations between individuals, is at the center of many discussions due to this feature. One of the most important of these discussions within the media-society relationship is the ethical discussion of the media.

Media ethics is an increasingly important issue today. Because the media, which has become politicized and turned into a commercial commodity by separating from the media ethical principles such as reporting and informing, accuracy, respect for personal rights, impartiality and independence, which are the main purposes and principles of the media, are gradually deviating from these ethical principles for the sake of rating and circulation. As a result of all this, the media has become a tool whose harm is discussed more than its benefit. The aim of this study is to explain the concepts of ethics and media and to examine and examine the main issues discussed within the framework of media ethics.

Key Words: Media, Ethics, Issues, Violations

1. GİRİŞ

Modern hayatın her alanında insanların bir şekilde karşı karşıya geldikleri bir olgu haline gelen ve zaman içinde birçok değişikliğe uğrayan medya, toplumsal yaşamda birçok değişikliği de berberinde getirmiştir. Bu değişiklikler geleneklerimizde, davranışlarımızda, inanç ve tutumlarımızda, bakış açımızda, bilgilerimizde, duygularımızda yani kısacası toplumun tümünde ve kültüründe kendini fazlasıyla hissettirir. Örneğin, günümüzde insanlar, televizyonda gördükleri, radyoda işittikleri ve gazetede okudukları ile iyi bir yaşam biçimi ve toplumun politikası hakkında bilgi sahibi olmakta ve

başkalarına olan tutumlarını bu araçlara göre ayarlamaktadırlar. İşte bu yüzden medyanın toplum içindeki rolü tartışılmaz bir gerçektir. Fakat bu önemi ile medya, birçok önemli sorunun da kaynağını oluşturur. Bu önemli sorunlardan biri de tezin konusunu oluşturan medya etiğidir.

Medyanın insan hayatındaki önemi birçok araştırmaya konu olmuştur. Hatta bireysel ve toplumsal etkisi en çok olan alanlardan biri olarak nitelendirilmiştir. Bir ülkede kitle iletişim araçlarına ilginin artması para, okuryazarlık ve dürtü olmak üzere üç nedene bağlanmıştır. Yani insanların ilgileri artmış, ekonomik seviyeleri yükselmiş dolayısıyla medyayla olan yakınlık derecesi artmıştır. Yaşadığımız çağın "iletişim çağı" olarak isimlendirilmesi belki de bundandır.

Ayrıca ekonomik gelişim ve endüstrileşmenin belirgin unsurlarından biri olarak ele alınan ve yerküreyi, küçük bir köye dönüştüren medya (Geçer, 2007, s. 29) günümüzde, insanlık tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar fazlaca hayatımızın etkin bir parçası haline gelmiş ve hatta onsuz yoksun bir hayat düşünmek bile insanları korkutur olmuştur.

Medyanın temel işlevi ve amacı, insanlara çevresinden ve dünyadan haber vererek onları bilgilendirmektir. Ancak tekelleşme ve medya patronlarının medya dışındaki birçok sektörde yatırımının olması, medyanın kişilerin, siyasilerin çıkarlarına alet edilmesine yol açmaktadır. Ayrıca ticari bir meta haline dönüşen medya reyting ve tiraj uğruna etik değerleri hiçe sayıp düzeysiz, kalitesiz, içi boş yayınlar yapmakta, kamuoyu uyutulmakta, doğru bilgilendirilmemekte bundan dolayı da demokrasinin işleyişi sekteye uğramaktadır. Bütün bunların sonucunda medya, faydası ve zararı tartışma konusu olan bir araç haline gelmiştir. Medyanın diğer tartışılan olumsuz bir yönü ise nesnelliğidir. Yani medya hayattan aldığı malzemeleri kendi mutfağında pişirerek bize aktarır. İşte bu yüzden tamamen olayın pişiren kişinin tutumuna bağlı olarak ortaya çıkarabilir ve bu da etik problemlere yol açabilir.

Medyada yaşanan bu etik sorunlar neticesinde birçok etik kodlar geliştirilmiştir. Bu kodların temel ilkeleri doğruluk, kişilik haklarına saygı, özel yaşama müdahale etmeme, bağımsızlık, tarafsızlık gibi ilkelerdir. İşte medya etiğinin konusu da bu ilkelerin ihlalinden oluşmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı da bu ihlallerin olması sonucunda ortaya çıkan sorunların incelenmesidir.

2. YEREL MEDYA

Yerel medya kavramını tanımlamadan önce yerel kavramının tanımlanmasını gerekirse, Türk Dil Kurumu'na göre yerel kavramı bir yere, bir bölgeye ilişkin olan, mahallî anlamına gelmektedir. Yerel medya ise tek bir yayın kuruluşu tarafından, aynı isimle tek bir yerleşim biriminde basılan veya yayınlanan ve sadece o yerleşim biriminde dağıtılan ya da izlenilen gazete, dergi, bülten, radyo ve televizyon yayınlarını ve bunları yapan kuruluşları kapsamaktadır (Altunbaş, 2003, s. 79-80).

"*Yöre haklını bilgilendirmeye, eğitmeye, eğlendirmeye, o bölgede kamuoyunun oluşumunu sağlayama yönelik yayıncılık faaliyeti içinde bulunan, bölge halkının iletişim kurumu özelliği taşıyan kitle iletişim aracı ya da araçlarının tümüne yerel medya denmektedir*" (Temel vd., 2012, s. 126).

Bu tanımlamalar doğrultusunda yerel medya, bir bölgeyle sınırlı kalan ve o bölgede ulusal medyanın faaliyetlerini gerçekleştiren kitle iletişim araçları olarak da adlandırılabilir.

2.1. Yerel Medyanın Önemi

Kurşun (2007), yerel medyanın önemini şu şekilde ifade etmektedir: Yerel basının özellikle Türkiye tarihi açısından önemli bir yeri bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve önderi Mustafa Kemal Atatürk de basının önemini kavramış "*fazilet adaları*" olarak tanımladığı yerel basının, kurtuluş savaşı sırasında, toparlayıcı halkı emperyalist işgale karşı mücadeleye yönlendirici tavrından istifade etmiştir. Bu nedenden ötürü de yerel basın sık sık ülkemizde Anadolu Basını adıyla anılmaktadır.

Yerel medyanın demokratik unsurlar noktasında da önemi oldukça fazladır. Yerel medya "*Türkiye'de demokratik çok sesliliğin gelişmesinde ve serbestçe Kamuoyu oluşumunda birincil derecede önem taşımaktadır. Kültürel ve yerel mirasın korunmasını sağlamaktadır. Sivil toplum örgütlerinin gelişmesinde ve etkinliğini sağlamada oldukça önemlidir. Çoğulculuğun koruyucu olma özelliğine sahiptir*" (Akyüz, 2010, s. 55).

Yerel medya gündelik hayat içerisinde vazgeçilmez bir konumda yer almaktadır. Sosyal alandan ekonomik, siyasi ve kültürel alana varana kadar her alanda oldukça önemli bir rol oynar. Bireylerin tutum ve davranışlarını etkileyerek, bu tutum ve davranışları da değiştirebilme özelliğine sahiptir.

Bireylerin haber alma isteklerinin özünde, ilk olarak yakın çevrelerinde gerçekleşen olaylardan haberdar olma isteği bulunmaktadır. Bunun nedeni ise bireylerin kendilerine ve yakınlarına karşı tehdit oluşturabilecek gelişmeleri önceden bilmek ve bu gelişmelere karşı önlem almak istemesidir. Bu nedenle, gazetecilikte olaylara haber niteliği aktarılırken, coğrafi olarak hedef kitleye yakınlık oldukça önemlidir. Bireyler kendi çevrelerinde gelişen olaylara karşı daha ilgilidir çünkü bu olaylar onların hayatlarını daha hızlı etkilemektedir. Bireylerin hayatlarını en yakından etkileyen olaylar, sokaklarında, mahallelerinde ya da şehirlerinde meydana gelen olaylardır (Şeker, 2007, s. 11).

Yerel bir bölgede gündemin ne olduğu ya da ne olması gerektiğinin bilinmesi bazen o yörede yaşayan halk için çok önem arz edebilir. Bu bakımdan, son yıllarda hızlı bir gelişim gösteren yerel medya olgusu giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Batı toplumlarında yerel medyanın gelişmişliği, demokratikleşmenin ve sosyalleşmenin bir ölçütü olarak sayılmaktadır. Ayrıca yerel medya ulusal medyaya bir lokomotif görevi de görmektedir (Yağbasan, 2003, s. 295).

2.2. Yerel Medyanın Özellikleri

Yerel gazeteler 19. Yy. ortalarından itibaren varlıklarını sürdürmektedirler ve bu varlığını sürdüren gazetelerin gerçekte halkın ihtiyaçlarına karşılık olarak değil, zengin kişilerin ve siyasi toplumların ihtiyaçlarına karşılık olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir. Türkiye'de ise merkezi hükümet tarafından kurulan yerel medya, merkez ile taşra arasında bir aktarım aracı olarak düşünülmüştür (Şeker, 2007, s. 68).

Yerel gazeteler ara ara devlet temsilcileri ile kamu görevlilerinin kullanımında birer propaganda aracıymış gibi görülseler de temelde bulunduğu yörede yönetilenler ve yönetenler arasındaki köprü konumundadır. Yerel halkın temel kitle iletişim aracı durumunda olan yerel basın, bölgedeki kamusal çalışmaların, yöreye yapılan yatırımların ve uygulamaların da denetçisi görevini üstlenmektedir. Büyük kentlerdeki yabancılaşma küçük kentlerde olmadığı için, gazeteci en yakınındaki gelişmelerden daha fazla haberdardır. Çünkü günümüzde yoğun bir küreselleşme yaşanırken bir taraftan da yerel kalma isteği gelişmektedir. Bireyler "*zorunlu dünya vatandaşı*" olma yolunda ilerlerken, yerel bağlarından uzaklaşmanın kendilerini yalnızlığa iteceğinin farkına varmaya başlamışlardır (Girgin, 2001, s. 162). Yerel medya yayınlandığı yörede, o yörenin sosyal ekonomik kültürel ve yerel değerlerinin tanıtılması ve aktarılmasında önemli bir kaynak konumundadır.

Yerel medya, kişinin yaşadığı yöredeki yardımcısı ve ilk başvurduğu kaynaklardan biri olma özelliği taşımaktadır. Çünkü yerel medya, halkı bilgilendirmesiyle, gündeme getirdiği sorunlarla, kentin ihtiyaçları ile kentteki sosyal ve kültürel etkinliklerle alakalı aktardığı bilgiler ile kişiye "*yaşanan yer*" duygusunu kazandırmakta, kişiye yaşadığı yere ait olduğu düşüncesini benimsetmektedir (Girgin, 2001, s. 141).

Yerel medyanın önemli temel özelliklerinden bir diğeri ise yayımlandığı yörede, yöre halkına sorunlarını çözme noktasında yardımcı olmak, kişiler arasındaki ilişkilerin düzgün bir şekilde ilerlemesini sağlamak, bölgede kamuoyunun oluşmasını sağlamak ve ayrıca yerel yönetimleri belli bir ölçü noktasında denetlemek ve eleştirmektir (Girgin, 2001, s. 161). Yerel medya bulunduğu yörede demokrasiyi sağlamak ve yönetimi denetlemek gibi bir sansı elinde bulundurmaktadır.

2.3. Yerel Medyanın İşlevleri

Yerel medyanın işlevlerinin temelinde haber verme işlevi yer almaktadır. Yerel medya halka haber vererek, kişiyi, içinde yaşadığı ülkedeki, toplumdaki, çevredeki hatta uluslararası ortamdaki gelişmeler nokrasında aydınlatarak, kişiye düşüncelerini sürdürme, güçlendirme veya değiştirme konusunda yardımcı olmaktadır (Girgin, 2001, s. 141).

Yerel medya, yerel unsurları ve sorunları ortaya çıkartarak ve bu sorunlarla ilgili halkı bilgilendirip bir kamuoyu oluşturmaktır (Aran, 2013, s. 15). Medya, kamuoyunun düşüncelerini ve eleştirilerini yöneticilere ulaştırılmasında ve yöneticilerin de geri dönüşlerinin kamuoyuna iletmesinde demokratik sistemin düzgün bir şekilde işlemesinin en önemli aktörleri arasındadır (Aran, 2013, s. 15).

Medyanın işlevleri demokrasi açısından büyük önem taşımaktadır. Medyanın temel işlevinin, olayları doğru bir şekilde ve çarpıtmadan insanlara aktarmak olduğunu hatırlarsak, yaşadığımız topluma karşı görevimizi tam anlamıyla yerine getirmiş oluruz. Yerel medya ile birlikte de bu bilgilenme daha derinlemesine yapılmaktadır (Ozan, 2003, s. 585).

Yerel basının işlevlerini üç temel başlık altında toplamak mümkündür. Bu işlevlerden kısaca bahsetmek gerekirse ilki "*yöneten- yönetilen ilişkisi çerçevesinde kamu hizmetlerinin sağlıklı ve doğru bir biçimde halka duyurulması yerel basının işlevlerinden biridir. Ayrıca denetim, yönetenin halk adına denetlenmesi, kamuoyu yaratılması yerel basının üzerindeki sorumluluklardan biridir. Bir diğer işlevi, beldelerde yerel yönetimlerin hizmetlerinin duyurulmasıyla birlikte yerel yönetim ve yurttaş ilişkisinin sağlanmasıdır. Üçüncü işlevi ise yaygın basının işlevlerinden biri olan eğitim işlevi; yerel basında toplumsal kimliği ile önem kazanır. Ulusal iradenin doğru ve amaca uygun bir şekilde yansımasında gerekli olan demokrasi kültürünün yerleştirilmesi, yerel basının en önemli işlevlerindendir*" (Gezgin, 2007, s. 177-178).

Unesco'nun Mc Bride Raporu'nda iletişim araçlarının demokratik ülkelerde üstlenmesi gereken fonksiyonlar sekiz başlık altında toplanmıştır:

İlk sırada haber ve bilgi sağlama işlevi vardır. Enformasyon işlevi olarak da adlandırabileceğimiz bu işlev, kitle iletişim araçlarının en temel ve bilinen işlevidir. Radyo ve televizyonların haber saatlerinde sundukları bilgiler ve gazetelerin verdiği bilgiler bu işlevin birer göstergesi olarak kabul edilmektedir. Toplumsallaştırma işlevi, içinde yaşadığımız heterojen yapılı toplumlarda bireylerin bir arada yaşamalarını sağlamak için ortak bilgi ve düşüncelerini kitle iletişim araçları ile alıcılara iletilmesidir. Kitle iletişim araçları, toplumun hedeflerini belirterek bu hedefleri ilerletir, yüceltir ve isteklendirme işlevini gerçekleştirir. İnsan hakları, özgürlük bağımsızlık gibi son derece önemli olan değerler buna örnek olarak gösterilebilir.

Tartışma diyalog işlevi ise, kitle iletişim araçlarının bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde toplumun çıkarlarının gözetilip gözetilmediğini ve bu çıkarların korunması noktasında hareket edilip edilmediğidir. Başka türlü ifade etmek gerekirse, toplumda bir kamuoyu oluşturma işlevi görmektedir. Eğitim işlevi ve toplumsallaştırma işlevi arasında güçlü bir bağ vardır. Bu işlev içerisinde topluma yeni kişiler kazandırma ve bu kişileri toplumun kültürel değerleri ile eğitme işlevi bulunmaktadır. Bu işlev ile okulların tek bilgi kaynağı olma özelliği de azalma gösterir. Toplumda sanatsal ve kültürel çalışmaları desteklemek, bireylerin üretme gücünü ve estetik ihtiyaçlarını ayakta tutmak kitle iletişim araçlarının kültürel geliştirme işlevidir. Çünkü bir toplum, kültürel ve sanatsal değerlerini kitle iletişim araçları ile yayarak koruyabilir. Kitle iletişim araçlarının eğlendirme işlevi, günümüzde en bilinen işlevlerinden biridir. Kitle iletişim araçları insanları dinlendirmek ve rahatlatmak amacıyla birçok farklı yayın sunmaktadır. Mc Bride Raporu'na göre kitle iletişim araçlarının en son işlevi bütünleştirme işlevidir. Bütünleştirme işlevi, bireylerin ve grupların, birbirlerinin görüş açılarını ve isteklerini tanımalarını ve farklı kültürler arasında yaşanan çatışmaları hafifletmeyi sağlamaktadır (Yavalar, 2009, s. 5).

2.4. Türkiye'de Yerel Medyanın Sorunları

Bir ülkede yerel medyanın gelişmiş ve güçlü olması yerel iletişimin artmasını sağlamaktadır. Yerel iletişimin artması da yerel demokrasinin güçlenmesini ve insanlar tarafından benimsenmesini sağlamaktadır. Türkiye'de yerel medyanın sorunları ulusal medyanın sorunlarına benzerlik göstermektedir. Ülkemizde gazete ve dergi okuma oranının düşük olması, halkın isteklerine karşı duyarsız olunması, tirajların yetersiz olması, teknolojiden yeterince yararlanılmaması, eğitimini almayan kişilerin sektörde çalıştırılması, daha fazla satış yapmak ya da daha fazla dinlenip izlenmek için magazinsel içeriğin yoğunlaştırılması günümüzde yerel medyanın gelişmesini ve iyileşmesini etkili olan temel sorunlardır (Girgin, 2001, s. 174-175).

Yerel medyanın en önemli sorunlarının başından ekonomik sorunlar gelmektedir. Günümüzde ulusal medya girdiği siyasal ilişkilerle hükümetten teşvik- kredi gibi yardımlar alabiliyorken yerel radyo ve televizyonların böyle bir imkânı bulunmamaktadır. Yerel televizyonlar devlet tarafından desteklenmedikleri için bir yerel televizyonda çalışan muhabir haber müdürü ya da kameraman asgari ücret veya asgari ücretin altında maaş almaktadır. Bazı yerel radyo ve televizyonlar da ekonomik

yetersizlikten dolayı personel eksikliğine gidilmekte birçok farklı işi aynı kişi yapmaktadır. Yerel medyanın yaşadığı ekonomik sorunlar branşlaşmaya da engel olmaktadır. Çoğu yerel radyo ve televizyonlarda teknik ekibe ücret ödenirken program yapımcılarına herhangi bir ücret ödenmemektedir (Yavalar, 2009, s. 34). Kendi faaliyetlerinden kaynaklı yerel gazetelerin temel olarak üç önemli gelir kaynağı vardır. Satıştan elde ettikleri gelirler, yerel reklamlardan sağladıkları gelirler ve Basın İlan Kurumu aracılığı ile devletten aldıkları ilan gelirleri. Bu gelirler ile ayakta duramayan gazeteler ya yan gelire ihtiyaç duymakta ya da kapanmaktadır. 1960 yılından sonra kurulan Basın İlan Kurumu resmi ilanlara ilişkin keyfi uygulamaları bitirmeyi amaçlayarak ilan dağıtım sisteminin katile ölçülerine göre yapması sistemini getirmiştir. Ancak zamanla Basın İlan kurumundan pay almak için naylon olarak anılan pek çok yerel gazete ortaya çıkmıştır. Haber niteliği bulunmayan bu yerel gazetelerin ortaya çıkması gazetecilik işlevini tam anlamıyla yerine yetiren gazetelerin ilan gelirlerinden kendi payının düşmesine ve ekonomik sorunlar yaşamasına neden olmaktadır (Aksoy, 2010, s. 69).

Yerel radyoların yaşadığı sorunların başında da ekonomik sorular gelmektedir. Radyo sahipleri yerel radyoların reklam ve sponsorluktan başka gelirinin olmadığını, yerel radyoların da Basın Yayın İlan Kurumu'nca desteklenmesi gerektiğini belirtmektedirler (Birsel, 2012: 113).

Yerel medyanın karşılaştığı sorunlardan biri de teknolojik yetersizliktir. Anadolu Basınının yaşadığı sorunların bazıları teknolojik yetersizlikten kaynaklanmaktadır. Teknolojik yetersizlik haber üretiminden dağıtımına kadar bütün süreci etkilemektedir. Yerel gazetelerdeki teknolojik yetersizlik kendini haberin içeriğinde, sayfa düzeninde, baskıda ve dağıtımda göstererek birçok olumsuzluğa yol açmaktadır. Yerel gazetelerde teknolojik yersizliğin bir olumsuz tarafı da yerel basın mensupları bu duruma bir süre sonra tepkisizleşmeye, mevcut düzenin herhangi bir aksaklığa uğramaması için basın dışı yöntemler bulmaya başlamışlardır (Girgin, 2001, s. 178-179).

Ulusal basının teknolojiyi kullanarak renkli ve daha kalıcı baskı tekniği olana Ofset baskıyı, Anadolu'daki yerel basın ikinci el olarak kullanmaktadır. Yerel basın İstanbul'daki gazetelerin attıkları ya da elden çıkarmak için ucuza sattıkları makineleri alarak tam bir teknoloji çöplüğüne dönüşmüşlerdir. Günümüzde çoğu yerel basın, ulusal basının çoktan kullanmayı bıraktığı tipo tekniğini kullanmaktadır (Aksoy, 2010, s. 73). Ancak teknik alt yapı bakımından ulusal gazetelerle aynı düzeyde olan yerel gazetelerde mevcuttur. Yerel basının geliştiği illerde yerel gazeteler, film çıktı cihazı, dört renkli düz ofset veya web ofset kullanmaktadırlar (Şeker, 2007, s. 87-88).

Yerel radyo ve televizyonlarda teknolojik yetersizlikten olumsuz etkilenmektedir. Yerel kanallar hala Betecam ve dijital sistem kullanamamakta VHS ya da SVHS sistemlerini kullanmaktadırlar. Montaj setleri yetersiz olan yerel kanalların çoğunun stüdyoları da standartlardan farklıdır. Yeterli teknik alt yapıya sahip olamadıklarından dolayı belirli programlar üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Yerel radyo ve televizyonlar bulundukları yöredeki halka sorunsuz bir şekilde ve görüntü kalitesi yüksek yayın yapmalıdır. Ancak kullanılan vericiler sınırlı ve güç olarak zayıf olduğundan dolayı belirtilen durum pek mümkün olamamaktadır. Yerel radyo ve televizyonlar genellikle bir binanın dairesinde yetersiz teknik malzemeyle yayın yapmaktadır. Fakat yeterli teknik alt yapıya sahip son teknolojilerin kullanıldığı yerel radyo ve televizyonlarda bulunmaktadır (Yavalar, 2009, s. 35).

Yerel medyanın sorunlarından bir diğeri de yerel medya kuruluşlarında çalışan nitelikli eleman eksikliğidir. Çoğu yerel gazetenin sahibinin ve yazı işleri müdürünün soy isimleri aynıdır. Gazetede çalışanların çoğu ise ya gazete sahiplerinin yakını ya da kalfalar veya mürettiplerdir. Çalışan kişilerin fiilen gazetecilik yapmadıkları herkes tarafından bilinmektedir. Ayrıca gazete sahipleri ne yazık ki bu kişilere yönelik beyanname imzalayarak bu kişilerin sarı basın kartı almalarını sağlamaktadırlar. Ayrıca gazete sahiplerinden bazıları, gerçek anlamda gazetecilik yapmayan bu kişilerin primlerini 30 günlük değil 5-10 günlük göstermektedirler. Hatta bazı gazete sahipleri, gazeteleri için yazı yazmayan kişileri yazı yazıyormuş gibi göstererek onlara telif ödediklerini göstermekte bu durumu da hesaplarına gider olarak işletmektedirler (Girgin, 2001, s. 176-177). Yerel gazetelerin işinde uzmanlaşmış kişileri istihdam etmemeleri içerik açısından yetersiz olmalarına neden olmaktadır. İçerik açısında yetersizlik de kişileri yerel gazeteleri tercih etmek yerine ulusal gazeteleri tercih etmeye yönlendirmektedir.

Nitelikli eleman sorunu yerel radyo ve televizyon kuruluşlarında da kendini göstermektedir. Yerel radyo ve televizyonlar da çoğunlukla herhangi bir yayıncılık eğitimi almayan kişiler çalışmaktadır. Ne yazık ki çoğu yerel radyo ve televizyonlar bir aile şirketi mantığı ile yayıncılık yapmaktadır.

Günümüzde yerel medya çalışanlarına geçimlerini dahi zor sağlayacakları düzeyde maaşlar ödemekte, sosyal güvenceleri sağlanamamakta, çalışanlara örgütlenme ve sendika hakkı verilmemektedir. Yerel medya da çalışanların iş sürekliliği bulunmamaktadır. Yerel medya çalışanları yoğun mesai yapmalarına rağmen bu yoğunluklarını karşılayacak maddiyatı alamamaktadırlar ve yerel medya kuruluşlarının kısıtlı gelirleri çalışanların çoğunlukla maaşlarını zamanında alamamalarına neden olmaktadır. Yerel medyadaki bu sorunlar çalışanını istihdam edebilme gücünü tamamen ortadan kaldırmaktadır (Yavalar, 2009, s. 33).

Tiraj ve reyting sorunu da yerel medyanın sorunları arasındadır. Bir gazetenin gücünü ve etkinliği gösteren en önemli göstergelerin başında tiraj gelmektedir. Basılan bir gazetenin anlam kazanabilmesi için estetik ve teknik çabalarla oluşturulan içeriğinin okuyucuya ulaşmasıyla olur. Gazete bilgilendirme, eğlendirme, kamuoyu oluşturma ve denetleme gibi işlevlerini ancak belli bir tiraja ulaşarak sağlayabilir. Türkiye'de yayımlanan tüm gazeteler tiraj sorunun yaşamaktadır. Yerel gazetelerin tirajlarını olumsuz olarak etkileyen etkenler genel anlamda bir okuma alışkanlığının yaygın olmayışı, eğitim ve kültür seviyesinde gözlemlenen düşüklük, teknolojinin gelişmesiyle birlikte gazeteye duyulan ihtiyacın azalması ve düşük gelir düzeyi gibi etkenlerdir (Şeker, 2007, s. 101). Yerel gazetelerin tiraj sorununun kendine has başka yönleri de bulunmaktadır. Çoğu yerel gazetenin tiraj arttırmak gibi bir çabası bulunmamaktadır. Bu tür gazetelerin amaçları resmi ilan gelirinden pay almak olduğu için çok az sayıda basılmaktadır. Hatta bazı gazeteler sadece resmî kurumlara ve ilan alınan kurumlara dağıtılabilecek kadar basılmaktadır ve asıl sorun şu ki bu gazeteler kimsenin evine girmemekte, bayilerde satılmamakta, yayımlandıkları yörede yaşayan insanların bu gazetelerin varlığından bile haberdar olmayışlarıdır (Aksoy, 2010, s. 77).

Gazeteler için tiraj ne kadar önemli ise radyo ve televizyonlar için de reyting bir o kadar önem taşımaktadır. Bir radyo ve televizyonun gücünü ve etkililiğini yüksek reyting oranları göstermektedir. Bu anlamda yerel radyo ve televizyonların reyting oranların oldukça düşüktür. Finansal nedenlerden dolayı program içeriklerinin çeşitli olmaması insanları ulusal radyo ve televizyonları dinlemeye ve izlemeye yönlendirmektedir.

Yerel medyanın diğer bir sorunu reklamdır. Yerel gazeteler ayakta kalabilmesi için resmi ilanlara ve reklamlara ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda yerel gazeteler resmi ilanlar konusunda sorunlar yaşamaktadırlar. Ülkemizde resmi ilanların dağıtımını yapmak için kurulan Basın İlan Kurumu merkezi İstanbul olmak üzere "*Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Konya, Gaziantep, Kayseri, Antalya, Trabzon, Eskişehir, Kocaeli olmak üzere 12 ilde şubeleri bulunmaktadır*." Basın İlan Kurumunun belirlemiş olduğu resmi ilan şartları kurumun şubesinin olduğu illerle olmadığı iller arasında farklılık göstermektedir. Belirlenen şartlarda gazetenin içeriği, yüzölçümü, çalıştırılan kadro, kullandığı teknik, baskı, dağıtım ve fiyatı gibi konularda asgari sınırlamalar ve kurullar bulunmaktadır. Belirlenen kuralları yerine getiren gazeteler yine belirlenen bekleme süresini tamamlamaları dâhilinde ilan almaya başlamaktadırlar. Sürecin bu şekilde olmasında kaynaklı olarak da sorunlar ortaya çıkmaktadır. Öncelikle kurumun belirlemiş olduğu şartları yerine getirmekte görece iyi olan gazeteler bile zorlanmaktadır. Bazı gazeteler bir destek olarak düşünülmüş ve uygulamaya koyulmuş olan resmi ilanları kendilerine temel gelir kaynağı haline getirmişleridir. Özellikle Basın İlan Kurumunun şubesi olmayan şehirlerde yerel gazeteler yeterince denetlenmediği için resmi ilanların, gereken şartları yerine getirmeyen, bir gazete özelliği taşımayan gazetelere verildiği bilinmektedir (Şeker, 2007, s. 110-112).

Yerel radyo ve televizyonlar için de reklam konusu büyük sorunlar oluşturmaktadır. Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun 3984 sayılı Radyo Televizyon Kuruluş ve Yayınları hakkındaki Kanun'da "*özel radyo ve televizyon kuruluşlarının yıllık brüt reklam gelirlerinin yüzde 5 oranında ayrılacak paylar*" yerel radyo ve televizyonları zor durama düşürmektedir. Kanun her yayın kuruluşuna aldığı reklamlardan RTÜK'e pay verme zorunluluğu yetirmiştir. Kanuna göre yayın kuruluşları ilk 3 yıl yüzde 4, sonraki yıllar yüzde 5 pay vermek zorundadır (Altunbaş, 2003, s. 51-52). Belirlenen pay hem ulusal radyo ve televizyon kanallar için hem de yerel radyo ve televizyon kanalları için geçerlidir. Ancak ulusal

kanalların gelir düzeyleri ile yerel kanalların ki aynı olmadığı için yerel kanallar çok fazla ekonomik kayba uğramaktadır.

İçerik sorunu da yerel medyanın sorunlarından biridir. Bir gazetenin içeriğinin okuyucuyu tatmin edecek yeterlilikte sunulmaması etkinliğinin azalmasına, işlevlerin tam anlamıyla yerine getirmemesine ve prestijinin düşmesine neden olan en önemli etkendir. Yerel gazetelerin çoğunluğunun içeriğinin özgünlüğü ve niteliği sorunludur. Hatta bazı yerel gazetelerin içeriğinde haber ve köşe yazısı gibi içerikler bulunmadığı için "*resmi ve özel ilanlarla hazır kalıp olarak tabir edilen önemli telefon numaraları, nöbetçi eczanelerin listesi gibi bilgilerin oluşturduğu bilinmektedir*" ve genellikle bu tür gazeteler resmi ilan için çıkan gazetelerdir. Yerel medyanı içerik yapısını incelediğimizde genellikle ulusal haberler, seçim haberleri, spor haberleri, cinayet ev ilanlar üzerine oluşturulmuş bir içerik yapısı gözlemleriz. Yerel medyada yer alan haberlerde kurumda çalışan muhabirlerin haberleri yerine bölgenin havuzuna aktarılan haberleri görmekteyiz. Yerel gazetelerin içeriğindeki haber konuları, haber konularının işlenişi, dil kurallarına, imge ve dizgi kurallarına uyulmayışı da şikâyet konusudur (Şeker, 2007, s. 94-101).

Yerel gazeteler yaygın basının sahip olduğu imkânlara sahip olamadığı için istenilen dönüşümü sağlayamamıştır. Bundan dolayı da yaygın basının içeriklerini, strateji ve politikalarını kendi kurumlarında uygulamaya başlamışlardır. Yerel basın yaygın basından aldığı içeriği yerelde yeniden üretme çabasına girmişleridir (Aksoy, 2010, s. 80). Yerel basının kendi içeriğini kendisi üretmesi gerekir. Çünkü yörede bulunan insanlar yakın çevrelerinde neler olup bittiğinden haberdar olmak isterler ve bunun içinde yerel basına yönelirler. Ancak yerel basının içerik olarak kişilerin bu beklentilerini karşılayamaması insanları yaygın basına yönlendirmektedir.

Yerel basında içeriğin sunum şeklide bir başka sorundur. Yerel gazetelerin çoğunda gerçek anlamda bir sayfa sekreteri bulunmamaktadır. Haberler herhangi bir kontrolden geçmeden direk okuyucuya ulaşmaktadır. Haberler sayfaya rastgele bir biçimde yerleştirilmektedir. Haberler arasın da bir kategorileştirme yapılmamaktadır. Okuyucu haberin devamı yerine bir köşe yazısıyla karşılaşabilmektedir. Hatta bazen haberlerin devamına şiirler bile sıkıştırılabilmektedir. Oysaki bir haberin nasıl sunulacağı nasıl resimleneceği çok önemlidir ancak çoğu yerel gazetede bu konuya yeterince dikkat edilmediği görülmektedir (Aksoy, 2010, s. 80).

Hukuksal sorunlarda yerel medyanın sorunları arasındadır. Türkiye'de gazetecilerin sosyal ve ekonomik haklarını düzenleyen yasa üç tanedir: bunlarda ilki Basın İş Yasası olarak bilinen 212 sayılı Yasa'yla değişik 5953 sayılı yasadır. Diğer iki yasa ise gazetecilere bir sendikaya üye olma hakkı veren Sendikalar Yasası ve sendikayla işverenin karşılıklı pazarlığı sonucunda toplu iş sözleşmeleri ile sağlanan hakların hangi yöntem ve sınırlarla gerçekleştireceğini belirten Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası'dır. Ancak gazetecilerin bazı sosyal haklarını güvence altına alan 212 Sayılı Yasa pratikte uygulanmamaktadır. Zaten işverenler de ekonomik gerekçeleri öne sürerek gazetecilerin 212 Sayılı Yasa'dan yararlanmasını istememektedir. Ülkemizde birtakım örgütler faaliyet gösterse de bu kuruluşlar gazetecilerin tam anlamıyla gazetecilerin örgütlü gücünü göstermesine izin vermemişlerdir (Temel vd., 2012, s. 134).

Yerel basın kuruluşları ve çalışanları için çok önemli olan ve yasalarla yeniden düzenlenmesi istenilen konular vardır. Bu konular "*düşünceyi açıklama özgürlüğü önünde bulunan yasalar, hapis cezası yerine verilen para cezaların çok yüklü miktarda olması, haber alma ve habere ulaşma konusunda devlet kurumlarının kısıtlamaları, Basın İlan Kurumu Yasası'nın yerel basını gelişimine katkıda bulunacak şekilde düzenlenmemesi, 212 Sayılı Yasanın pratikte uygulanmaması, gazetecilerin sigortasız çalıştırılması, sendikasızlaştırma, medyada tekelleşmeye izin verilmesi, Kamu İhale Kanunu'nda yerel basın kuruluşlarının aleyhine düzenlemelerin yapılmaması gibi konulardır*" (Temel vd., 2010, s. 134).

Yerel radyoculuğun yaşadığı sorunlardan biri de örgütlenememe sorunudur. Yerel radyocular reklam fiyatlarının kontrolünü sağlamak amacıyla örgütlenme istemektedirler. Yerel radyoculukta örgütlenme isteği bir nitelik isteğinden çok kar sağlama amacı taşımaktadır. Ülkemizde "*Radyo Televizyon Yayıncıları Meslek Birliği (RATEM) radyo televizyon yayıncılığının sorunlarına kalıcı çözümler üretmek, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda kaynaklanan hakların takibi ve korunması amacıyla 2001 yılında kurulmuştur.*" Ancak RATEM 'in radyo ve televizyonların ihtiyaçlarına tam anlamıyla karşılık verememesi gerekçesi ile Radyo Televizyon Yayıncıları Federasyonu kurulmuştur.

RATEF radyo ve televizyonların sorunlarını çözmek ve telif haklarını korumak amacı ile kurulmuştur. Fakat RATEM 'den hemen sonra RATEF'in kurulması, radyoculukta mesleki bir uzlaşma sağlanamadığının göstergesidir (Birsel, 2012, s. 115).

3. MEDYA ETİĞİ VE MEDYA ETİĞİ ÇERÇEVESİNDE TARTIŞILAN TEMEL SORUNLAR

3.1. Medya Etiği

Medya etiği tarihi Mutlu tarafından şu şekilde özetlenmiştir: Etik kavramının medyanın gündemine girmesi ya da bir başka değişle medya etiği söyleminin inşa edilmesinin tarihine bakıldığında, medyaya dair tartışmalarda etik kelimesinin ABD'de 1859'larda zaman zaman dile getirildiği görülmüştür. Bu kelimenin basınla ilişkili olarak kullanılması ise 1830"larda medya tarihi içinde "metelik gazeteleri" olarak anılan yeni bir gazete türünün ortaya çıkmasıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca "etik" kelimesi basını eleştiren bir yazının başlığında ilk kez 1889'da kullanılmıştır. Medya etiği konusunda yayınlanan ilk kitap ise, 1924 tarihli "The Ethics of Journalism'dir". Kitabı yazan Nelson Crawford, gazetenin ticari bir mal olduğunu ama yayın yapma özgürlüğünün aynı zamanda "belli bir kamusal veya yarı kamusal görevi" de gerektirdiğini belirtir (Mutlu, 2005, s. 233-235).

Medya etiği Cereci'nin belirttiği üzere; ırk, kültür, coğrafya ayrımı gözetmeksizin, insanların insanlık anlayışları ile onlara seslenen ve onların sesi olan kitle iletişim araçlarıyla insanlık anlayışının örtüştüğü ve çatıştığı konuları kapsamaktadır (Cereci, 2003, s. 9). Ayrıca medya etiği kavramı, medya profesyonellerinin sahip olduğu varsayılan meslek ahlakını gündeme getirmektedir. Yani bir toplumdaki her meslek kendi koşullarınca belirlenen, kültürün ortak değerleriyle desteklenen düzene sahiptir. Bu bağlamda etik kişisel olmaktan çok toplumsaldır. Diğer meslek etiklerinde olduğu gibi medya etiğinin de genel çizgileri aynı olmakla birlikte her alt-medya grubunun meslek etiği kendine özgüdür (Bal, 2004, s. 179). Bunun en iyi örneklerinden biri Morresi'nin "Haber Etiği" adlı kitabından aktardığı John Rawls'ın ahlaki sezgileri ilkelerle kıyaslayarak incelemek için kullandığı mekanizmaya esin veren bir analiz yöntemidir.

3.2. Medya Etiği Çerçevesinde Tartışılan Temel Sorunlar

3.2.1. Mesleki Sorunlar

Her mesleğin olduğu gibi meydanında meslek etiği sorunları vardır. İşte bu sorunlardan bir kısmı bu bölümde şu başlıklar altında incelenecektir: haberde doğruluk sorunu, basında tabloidleşme ve televizyon haberlerinde magazinselleşme, haberde çarpıtma, haberde manipülasyon, uydurma haber, haber yorum ayrımı, özel hayata ve mahremiyete saygı, haberde eleştiri sınırlarını aşma ve hakaret, iftira içerme ve de son olarak haberde sansür.

3.2.1.1. Haberde Doğruluk Sorunu

Medya ile toplum arasında var olduğu düşünülen sözleşme ile medya belirli yükümlülükler altına girmektedir. Bu nedenle, medyanın etik açıdan uygun faaliyetler gösterebilmesinin temel koşulu, insanların yaşamını ilgilendiren önemli konuları doğru ve eksiksiz bir biçimden haber yapmasıdır (Çaplı, 2002, s. 88). Ayrıca bu durum medyanın güvenirliği açısından da gereklidir (İrvan, 2004, s. 6).

Yapılan bütün araştırmalar, medya ürünleri içinde en çok izlenen, en çok ilgi duyulan, konuşulan ve tartışılan yapım türünün haber olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle ekonomik ve kültürel açıdan gelişmiş, uygar toplumlarda, en çok izlenen medya ürünü olmasının yanı sıra, ülke yönetimini, toplumsal yaşamı da yönlendirebilen, yeni oluşumlara kapılar açan etken olan haber toplumu oluşturan bireyler için zaman zaman yaşamsal önem de taşıyabilmektedir (Cereci, 2003, s. 77).

3.2.1.2. Basında Tabloidleşme ve Televizyon Haberlerinde Magazinleşme

Tabloidleşme haberin ve program içeriğinin magazinselleşmesi, sansasyonelleşmesi şeklinde tanımlanabilir. Fakat Yumul'un da belirttiği üzere, magazin haberleri ile tabloid haberler birbirinden ayrı şeylerdir. Yani magazin insan yaşamını haberleştirir ve bunda etik problem yoktur. Ama insanları yönlendirici, bilgilendirici görevi olan haberlerin içeriğinin sulandırılarak yüzeyselleştirilmesi haberlerdeki tabloidleşmeyi gösterir ve bu medya etiği açısından sorun teşkil eder (Yumul, 2001, s.

114). Ayrıca tabloidleşen gazetelerin haberlerinde konular kişiselleştirilmiş, görsel materyaller çoğalmıştır. Gazete sayfalarında haber metinlerine ayrılan yerler azalırken, fotoğrafların ve diğer görsel öğelerin sayfalar üzerindeki yerleri ise artmıştır. Bunun sonucunda gazeteler içerikleri giderek daha fazla magazinsel haberlere doğru kaydırmıştır (Çaplı, 2002, s. 95).

3.2.1.3. Haberde Çarpıtma

Haberde çarpıtma genel anlamıyla habere taraflı bakış açısıyla yaklaşmadır. Sözlük anlamı ise "disinformation" ya da "distortion" dır. Çarpıtma genelde dış haberlerde çok görülmektedir. Ülkelerin dış politikalarına uygun yanlı haber verme sık sık yinelenen bir yöntemdir. İç haberlerde ise çarpıtma, daha çok politikada iktidar-muhalefet, iş dünyasında ise rakip kuruluşlar arasında görülmektedir. Haber çarpıtma, kuşkusuz medya etiğiyle de çelişmektedir (Bülbül, 2001, s. 74).

3.2.1.4. Haberde Manipülasyon

Medyanın en masum etkinliğinde bile bir ideolojik işlev gören manipülasyona rastlamak mümkündür. Yani gerçekle zihin arasındaki bir evrede biçimlendirme, yönlendirme, estetize etme, başkalaştırma, cazipleştirme ve kurgulama yer almaktadır. Medyanın insanlar üzerine tahakküm kurduğuna ve manipülasyona yol açtığına vurgu yapan Herbert Schiller, tahakküme dikkat çekerek, medyanın her kullanımı, her işlevi ve sunumu özde bir manipülasyonu varsaydığını belirtir (Çoban, 2006, s. 282). Medyada yapılan manipülatif hareketler tespit edildiği durumda cezai yaptırımları olmakla birlikte tespit edilip ispatlanması her zaman da mümkün olmamaktadır. Ayrıca haber alma hakkını ve özgürlüğünü doğrudan tehdit eden manipülasyon, haberciliğe olan güveni sarsan bir eylem olmasının yanı sıra mesleği amacından da saptırmaktadır (Bıyık, 2007, s. 116).

3.2.1.5. Uydurma Haber

Medyanın güncel etik sorunlarından biri de sık sık tekrarlanan uydurma habercilik anlayışıdır. Tiraj ve reyting uğruna, kimi yayın organları olayları dramatize ederek bu yönteme başvururlar: Bunun sonucunda da etik ilke ve kurallarına ters düşmektedirler. Daha çok magazin haberlerinde görülen bu durum genellikle olmamış olayları olmuş gibi göstermek, haber içeriğine gerçek kişiler yerine dublörlerini yerleştirmek (görüntü ve fotoğraf bağlamında da aynı durum söz konusu) şeklinde gerçekleştirilir (Bülbül, 2001, s. 76).

3.2.1.6. Haber-Yorum Ayrımı

Daha önce de belirtildiği gibi haber gerçeklere ve doğru verilere dayalı bilgilendirmedir. Bundan dolayı da mümkün olduğunca nesnel bilgileri esas almalıdır. Yorum ise yazanın, yayınlayanın veya medya şirketlerinin şahsi kanaat ve hükümlerini, olayları bakış açısını, dünya görüşünü yansıtır. Bu açıdan ikisi de önemlidir ve özgürce yerine getirilmelidir. Demokratik ortamın oluşması ve insanların doğru bilgilenmeleri, tartışmalara katılmaları açısından önemlidir. Ancak bu iki kavram birbirine karıştırıldığı zaman tam aksi neticeler ortaya çıkarabilir. Bir başka deyişle toplumun güç ve menfaat odaklarının arzuladığı istikamette yönlendirilmesine yarar. Bundan dolayıdır ki haber ve yorum ayrımı ilkesi hemen hemen bütün meslek ilkeleri içinde farklı şekillerde de olsa yer almaktadır (Demir, 2006, s. 63-64). Mesela, Profesyonel Gazeteciler Derneği Basın Ahlak İlkeleri'nde bu husus: "Haberi ve destekleyici yorumu birbirinden ayırmalıdırlar. Analiz ve yorumlar açıkça belirtilmeli ve bunlar gerçeği veya bağlamı çarpıtmamalıdırlar" şeklinde ifade edilir (Demir, 2006, s. 64).

3.2.1.7. Özel Hayata ve Mahremiyete Saygı

Medyanın en çok tartışmalı konularından biri de özel hayata ve mahremiyete saygı meselesidir. Kişinin yaşamının mahrem bir yaşam olması gerektiği özellikle liberal toplumsal düzen savunucuları tarafından, kapitalizmin gelişmesine koşut olarak, 19. yüzyıldan bu yana dile getirilmektedir. Mahremiyet tüm insanlık tarihinde her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle politikacılar, sanatçılar ve popüler kişiler söz konusu olduğunda özel hayat ve mahremiyet konusu tartışma konusu olmaktadır (Demir, 2006, s. 64).

3.2.2. Ekonomik Sorunlar

Sönmez'in belirttiği üzere medya, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede artık finans ve sanayi ile bütünleşmiş yapılara eklemlenmiş bir alt sektör olarak icra ediliyor ve içinde yer aldığı sermaye

grubunun, genel grup politikaları, çıkarları ile uyumlu, onlara dışsal faydalar sağlamayı öncelikli hedef kabul eden bir bağlamda faaliyet gösteriyor (Sönmez, 2004, s. 62). İşte bu bağlamda medya ile ekonomi arasındaki ilişki çeşitli etik sorunları da beraberinde getirir. Bu sorunlar bu bölümde şu başlıklar altında incelenmiştir; medyada tekelleşme, medyada holdingleşme ve çok uluslaşma, kâr amacı gütme, editoryal bağımsızlık, reklam baskısı, promosyon ve son olarakta tiraj ve reyting kaygısı.

3.2.2.1. Medyada Tekelleşme

Tekelleşme medya çalışanları açısından da işvereni güçlendiren, çalışanın aleyhine sonuçlar doğuran sorunlara da yol açmaktadır. Yani çalışanların emeklerini sunabilecekleri alternatiflerin azalmasına ve sendikasızlaşma süreciyle hakları konusunda mücadelede zayıf duruma düşmelerine yol açmıştır. Fakat tekelleşme, yalnızca medyayı ve medya çalışanlarını ilgilendiren bir konu değildir. Doğrudan ya da dolaylı olarak, toplumun tamamını etkileyebilecek çok ciddi ve tehlikeli toplumsal ve siyasi sorunlara da yol açabilecek bir niteliğe sahiptir. Yani tekelleşmeyle birlikte halkın, haber, bilgi ve enformasyon alma kanalları sınırlanmış olur. Bu da izleyici, seyirci, dinleyici, okuyucu ya da daha genel bir ifadeyle medya tüketicilerinin bağımsız haber alma hak ve özgürlükleri, sektörün egemen gruplarının tercihlerini ve seçimlerine bağımlı hale getirir. Hangi haberin, nasıl verileceği, egemen medya grubunun keyfiyetine bağlı olur ve belirli kişilerin ya da grupların çıkarları doğrultusunda belirlenebilir (Sönmez, 1996, s. 84).

3.2.2.2. Holding ve Çokulusluluk

Medya, çokuluslu şirketler için vazgeçilmez ve sahip olunması gereken çok önemli kar ve statü aracıdır. Çünkü medyanın ticarileşmesiyle birlikte ulusal medya pazarının ortadan kalkması olgusu da ortaya çıkmaktadır ve böylece medya organizasyonları gittikçe uluslararası alanlarda çalışmakta ve ulusal sınırlara bağımlı kalmadan pazarlanmaktadır. Bunun sonucunda da Weischenberg ve arkadaşların da belirttiği üzere medya ekonomisi böylece yakın gelecekte belki de devasa şirketlerin süper ligi tarafından yönetilecektir. Ayrıca Demir'e göre medya ürünleri küresel bir montaj zincirinde üretilen ürünler olarak dünya piyasalarına sunulmakta ve dünyada hızlı rekabet ortamı oluşturmaktadır. Bu durum da medyanın asli işlerini yerine getirmesine ve etik ilkelerin yerleşmesine engel olan en önemli unsurlardan biridir (Demir, 2006, s. 53).

3.2.2.3. Kâr Amacı Gütme

Kapitalist sistemin önemli bir parçası olan medya daha önce de belirtildiği gibi günümüzde artık tekelleşmiş ve kâr amacı güder hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak da haber verme, bilgilendirme esas amaç olmaktan çıkmış ve artık ilgi çekici olan, sansasyonel olan haber değeri taşır olmuştur. Görüntü ve ses, haber içeriğinin önüne geçmiştir. Okuru ve izleyiciyi etkileme, olan biteni aktarmanın, bilgilendirmenin yerini almıştır. Çünkü bu tür haberler prim yapmakta, bu tür haberler satmaktadır (Soygüder, 2003, s. 180). Bütün bunların sonucunda da medya ticari bir medya haline dönmüştür.

3.2.2.4. Editoryal Bağımsızlık

Daha önce de belirttiği üzere medya alanında basın mesleği dışında başka ticari faaliyetlerle uğraşan medya patronlarının girmeye başlaması ve bunların yayınlara müdahaleleri "editoryal bağımsızlık" kavramını tartışma konusu olarak gündeme getirmiştir. Demir'in de belirttiği üzere aslında hiçbir zaman ideal anlamda bir editoryal bağımsızlığın gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir. Çünkü medya patronlarından, yayın organının tabi olduğu bir siyasi çizgiye ve okuyucu eleştirilerine kadar pek çok faktör yayın politikasını etkiler. Gazete sahipleri her zaman, ayrıntılarda farklılık olsa bile genel politikalarını ve kurum çıkarlarını paylaşan, en azından kabul eden bir editörle anlaşarak kendi konumlarını sağlama almaya çalışırlar. İdeal olarak editörün görevi de bu genel politikaların takip edilmesini temin etmektir. Bu nedenle "editoryal bağımsızlık" genellikle patron tarafından belirlenen siyasi düzen veya temel meseleler hakkında stratejik kararlar alma konusuyla değil; günlük üslup, içerik ve editoryal bütçe konularıyla sınırlıdır (Demir, 2006, s. 57-58).

3.2.2.5. Reklâm Baskısı

Reklâm, gazete ve televizyon gelirleri önemli derece belirleyen bir faktör olduğu için medyanın reklâm veren kuruluşlara yansız yaklaşabilmesi sorununu doğurur. Yani medya reklâmını aldığı bu kuruluşların olumsuzluklarını çıkarlarına ters düştüğü için haber konusu yapamaz. Çünkü reklâmlarını keserek o medyanın önemli gelir kaynaklarından birini ortadan kaldırabilir. Bu yüzden burada bir nevi oto sansür

yaşanır. Reklâm veren firmaların medya üzerindeki bir diğer önemli etkisi de reklâm veren firmaların yayın içeriğini belirleyici yönde medyaya baskı yapmalarıdır. Etik problemlere yol açan bu durum reklâmın içeriği belirlemedeki gücünü gösterir (Özdemir, 2006, s.25-26).

3.2.3. Siyasi Sorunlar

Medya ile siyaset karşılıklı etkileşim içinde olan iki olgudur. Bu etkileşim sonucunda birçok etik sorunların çıktığı da bir gerçektir. İşte bu bağlamda tezin bu bölümünde siyasetin medya üzerinde yarattığı etik sorunlar incelenecektir. Bu sorunlar; medya ve propaganda ilişkisi, medya ve hegemonya ilişkisi, kayıtsızlaştırma, bulanımı yaygınlaştırma, bilgisizleştirme ve normalleştirme başlıkları altında incelenecektir.

3.2.3.1. Medya ve Propaganda İlişkisi

Propaganda, belirli bir konuda kamuoyu oluşturmak ya da kamuoyunu etkilemek isteyenlerin başvurduğu en önemli yollardan birisidir (Bektaş, 2007, s. 180). Propaganda, tartışmalı konularda insanların inançlarını, değerlerini, davranışlarını, propagandayı yapanların düşüncesi ve eylemleri yönünde değiştirmeye çalışan bilinçli yönlendirme çabaları şeklinde tanımlanabilir.

Propaganda, içinde bulunulan şartları değiştiremez ve değiştirme amacında da değildir. Sadece içinde bulunulan şartlar altındaki eylemlerini değiştirme ve yönlendirme amacı içindedir. Bu değiştirme ve yönlendirme amacı, zorlama ile değil sadece iknaya dayalıdır. Temel amacı ise bireylerin ikna olmaları ve gelecek hakkındaki beklenti ve umutlarının değişmesi sonuç olarak da eylemlerinin değişmesidir.

3.2.3.2. Medya ve Hegemonya İlişkisi

Gramsci'nin medyanın eleştirel çözümlemelerinde kullanılmak üzere ortaya attığı "hegemonya" kavramı, Yunanca'da "önderlik" anlamına gelmektedir. Gramsci'ye göre, "medya göreceli bir özerkliğe sahiptir ve bu yüzden de yönetici güçler bu kültürel aygıtı doğrudan (zor kullanarak-dolaysız tahakkümle) denetleyemezler" (Mutlu, 1998, s. 154). İşte bu noktada Gramsci'nin "hegemonya" kavramı devreye girmektedir. Hegemonya, "bir toplumda egemen olan grupların erkini doğal ve meşru gösteren ve toplumsal grupların geçici bağlaşıklıklarına dayanan bir oydaşma durumu" (Mutlu, 1998, s. 154) veya yönetici sınıfın egemenliğini sürdürme araçlarına gönderme yapan bir terimdir. Medya kurumları, sürekli olarak tutarlı bir ideoloji ile toplumsal yapıyı yönetilen sınıfların tahakküm altına alınmalarına kendi rızalarıyla katılmaları aracılığıyla yeniden üreten ve haklılaştıran bir dizi ortak duyusal değerler ve mekanizmalar üreterek hegemonyacı bir işlev görürler.

3.2.3.3. Siyasetsizleştirme/Kayıtsızlaştırma

Damlapınar'a göre kitle iletişim araçları siyasal kayıtsızlığın en önemli besleyicileridir. Çünkü ona göre siyaset tarafından baskı altına alınmıştır ve medyanın bundan kurtulmaya çalışması onlarla yaşamalarından daha zordur. Damlapınar'ın aktardığı üzere Sholle, siyasetsizleştirme kavramını siyasal olan kitle iletişim araçlarının söyleminden dışlanması sonucu ortaya çıkan bir uzlaşma durumunu anlatmak için kullanır. Ayrıca Muglan'ın deyimiyle, siyasal konukların kitle iletişim araçları tarafından sınırlandırması ve artık siyasetin altyapısını oluşturur hale gelmesi aynı zamanda, insanların siyasal konulara ilgisinin azalmasıdır. Yani Adorno'nun da belirttiği gibi, artık bireyler kamusal konulara tepki verme dürtüsünden yoksunlaşmıştır. Böylece kamusal senaryonun siyasetsizleştirme/ kayıtsızlaştırma etkisiyle, Bauldrillard'ın da vurguladığı gibi, politik tutkular yerini siyasi tiksinmeye bırakmıştır. Bunun sonucunda da birey giderek inisiyatifini kaybetmiş, siyasi ve ekonomik konulara ilişkin kamusal alanın arkasındaki gerçeklerden de uzak kalmaya başlamıştır (Damlapınar, 2005, s. 120-121).

3.2.3.4. Bunalımı Yaygınlaştırma

Bunalım yaygınlaştırma Keane'nin bakış açısıyla, "yurttaşlar arasındaki bunalım duygusunu kolektifleştirerek ve bunalımın tedavisi için sıkı önlemler alınması gerektiği yolundaki resmi iddiaları yayarak, örtük bunalımın açık bunalım haline dönüştürülmesini" kitle iletişim araçları üzerinden sağlamak şeklide tanımlanabilir. Ayrıca sorunlar ya da problemler, çok miktarda vurgulandığında olaylar kendi kendini açıklamaya başlar, sorgulanmaz hale gelerek "görünmez" olurlar. Böylece insanlar, bu konuları hakkında "her şey her zamanki gibi" yargısını taşımaya başlar. Çünkü yaratılan aşinalık sorgulama ve eleştiri psikolojisini ortadan kaldırır (Damlapınar, 2005, s. 119-120).

3.2.3.5. Normalleştirme

Damlapınar, Sholle'nin, mevcut durumu doğallaştırmak olarak tanımladığı "şeyleştirme (refication)", kitle iletişim araçlarının "normalleştirme" özelliği olarak da yorumlanabilineceğini belirtir. Çünkü ona göre bu doğallaştırma aynı zamanda bir propaganda aracı olarak, bireysel ve toplumsal rıza üretmek için kullanılmaktadır. Yani iktidar, devlet-vatandaş arasındaki ilişkileri, bireyin mevcut durumu kaderiymiş gibi algılamasını sağlayarak doğallaştırmıştır. Sonuçta, bireyler statükonun kendi aleyhlerine olacağını bilse de bunu kaderci bir yaklaşım içinde "kabul" etme eğilimi taşır. Böylece, sosyal gerçeği doğallaştırarak "normal" hale getirir. Toplumsal anlamları doğallaştırmak için söylemsel düzeni oluşturma potansiyeline sahip olmak gerek (Damlapınar, 2005, s. 122-123).

3.2.4. Toplumsal ve Kültürel Sorunlar

Toplum ve kültürel tarih incelendiğinde toplumsal ve kültürel evrim ile iletişim evriminin birbirine bağımlı olduğu görülür. İşte bu bağımlılık topluma ve kültüre olumlu katkılarda bulunduğu gibi tabi ki birçok etiksel soruna da yol açmıştır. İşte bu bağlamda medyanın toplum ve kültür üzerinde yarattığı bu sorunlar bu bölümde şu başlıklar altında incelenecektir; medyanın tek tipleştirici etkisi, anti sosyalleştirme etkisi, yabancılaştırma etkisi, medyanın şiddeti sunuşu, medyada cinsiyetçilik, medyanın cinselliği sunuşu ve medyanın bir ürünü olan reklamın tüketim kültürüne etkisi.

3.2.4.1. Tek Tipleştirici Etkisi

Medyanın en temel işlevlerinden biri de bireyi grup içinde tutarak toplumsal bağı güçlendirmektedir. İnsanlık tarihine baktığımızda, özellikle savaş ve devrim süreçlerinde, iletişim olgusunun toplumsal düzlemde bütünleyici, birleştirici bir amaç üstlendiği görülmektedir. Bu durum, aynı zamanda siyasal iradenin doğasını da yansıtmaktadır. Bireyi salt bütün için varsayan otoriter ve totaliter rejimlerde iletişim (medya), daha çok siyasal amaçlı toplumsallaştırmaya ön görmüştür. Oysa bugünün bireysel kitle toplumunu oluşturan görece demokratik rejimlerde iletişim (medya), tecimsel amaçla tek tipleştirilmiş ve bütünden yalıtılmış bireyler yaratmaktadır. Bu bağlamda, en etkin kitle iletişim aracı olan televizyon, yeni bir toplumsallaşma biçimi getirmiştir.

3.2.4.2. Yabancılaştırma Etkisi

Yabancılaşma, kavram olarak bireysel psikolojik bir durumdur, yani bireyin üyesi olduğu toplumdan uzaklaştırılmış, o topluma ve kültürüne düşman olan, reddeden kişi demektir. Bu yönüyle de toplumsal bir içeriğe sahiptir. Bireyin ürettiği ürüne, topluma ve kendine yabancılaşmasında iletişim araçları belirleyici bir rol oynamaktadır. Çünkü bu araçlar yabancılaşmış ruh için anlık zevkler sunarlar, yabancılaşan bireyi aldatarak yaşadığı sefaleti ona unuttururlar ve reklam kurumları aracılığıyla üretilen yapay arzuları ve gereksinimleri çalışma, daha çok çalışma aracılığıyla tatmin edileceği düşüncesini verirler. Böylece bir kısır döngü ortaya çıkacaktır. Yani insan ne kadar fazla çalışırsa o kadar yabancılaşacaktır (Odyakmaz, 2005, s. 99).

3.2.4.3. Medyanın Şiddet Sunumu

Günümüzde medyada şiddet bir araç olarak kullanılmakta ve içinde şiddet olmayan bir haberin haber olarak nitelendirilmediği durumlara gelinmiştir. Bu da dünyada olup bitenler hep bu kadar olumsuz mu sorularına, karamsar bir bakış açısına yol açarak medyanın toplumda gözlenen şiddeti artırdığı tartışmalarını başlatmıştır. Bu tartışmalar sürerken son günlerde medyanın kendisi de şiddet davranışlarının hedefi haline gelmiştir. Özellikle kitle iletişim araçlarında şiddetin sunumu günümüzde iletişim araştırmacılarının konuşup tartıştığı temel konulardan biri haline gelmiştir. Medyada şiddet sorununu ele alan yayınlara ya da şiddet eylemi içeren haberlere her gün rastlamak mümkündür ve bu haberler izleyicinin doğrudan algıladığı, örtük olmayan şiddet olaylarıdır. Bir de izleyicinin farkında olmadığı örtük bir biçimde şiddeti haklılaştıran ya da doğal bir olgu olarak gösteren programlar var ki bunlar hem izlenme sıklıkları hem de izleyici sayısı açısından televizyon dünyasında oldukça büyük bir yer kaplamaktadırlar. Reklamlardan kadın programlarına, yarışmalardan dizilere kadar her tür içerikte şiddete rastlamak olasıdır. Özelde kurmacalar genelde bütün televizyon içeriği şiddeti eleştirirken meşrulaştırma aracına dönüşebilmektedir (Büker ve Kıran, 1999, s. 30).

3. SONUÇ

Kitle iletişim araçları demokrasinin ve toplum yaşamının vazgeçilmez unsurlarındandır. Bu araçların toplumu bilgilendirmesi, olaylardan haberdar etmesi, sağlıklı bir kamuoyunun oluşturulmasına katkıda bulunmak gibi önemli görevleri vardır. Ancak günümüzde medyada iyice artan yozlaşma ile birlikte; bireylerin özel hayatına giren, kişi hak ve özgürlüklerini zedeleyen, toplumda, özelikle aile ve çocuklarda çeşitli psikolojik ve sosyolojik tahribatlar meydana getirebilen şiddet ve cinsellik ağırlıklı film ve programlar, özellikle bir dönem gazetelerin kıyasıya rekabeti ve bir birlerine karşı hakaretlere vardıkları yayınların sorumlusu tiraj ve reyting medyanın asli görevinin dışına çıkmasına sebep olmakta bu da toplumun medyaya olan güvenini sarsmaktadır. En önemlisi medya belli güç odaklarının elinde, çok sesliliğin yok edildiği, sadece tek sesliliğin hâkim olduğu bir sistemin dayanağı olmaya doğru gitmektedir. İşte bu yüzden medyaya önemli etik sorumluluklar düşmektedir.

Medyanın büyük tartışmalara yol açan bu gücü ve sorumluluğu geçmişten beri toplumun gündeminden düşmemiştir. Bundan dolayı özellikle de demokrasinin gelişmeye başladığı, insan hak ve özgürlüklerinin ön plana çıktığı. 20. Yüzyılın başlarından itibaren medyanın elindeki bu gücün yine medya tarafından denetlenmesi, ulaşılabilecek en ideal çözüm yolu olarak düşünülmüştür. Medya mensuplarının uyacakları medya meslek ilkeleri ve özdenetim mekanizması bu nedenle uygulanmaya konulmuştur. Medya meslek ilkeleri ve öz denetim mekanizmaları hem medya özgürlüğünü korumakta hem de bu özgürlüğünden kaynaklanabilecek olumsuz sonuçların yine basının kendisi tarafından ortadan kaldırılmasını ön görmektedir.

Ancak, bu etik ilkeler yaşanması olası etik sorunlara ilişkin çözümler sunuyor olsa da hiçbir yasal düzenleme ve öz denetim modelinin tam ve gerçek anlamıyla medyada etik sorunlara ilişkin çözümler sunduğu ve etik duyarlılığı sağladığı da söylenemez. İrvan bunun nedenini ikiye ayırmıştır. Bunlar alt yapısal nedenler; medyadaki örgütlenme biçimi ve piyasa koşulları ile ilgilidir. Son yıllarda giderek artan oranda yaşanan tekelleşme, medyanın özgürlüğünü yok etmiştir. Oysaki etiğin birinci koşulu özgürlüktür. Ayrıca tiraj ve reyting savaşı da etik öncelikleri önemsizleştirmiştir. Ayrıca, medya çalışanlarının ekonomik bağımlılığı ve kaygıları, muhafazakârlığı, gruplaşma içerisinde olmaları, ellerindeki profesyonel gücü iktidar arzuları doğrultusunda kullanma eğilimleri ve sorumlu bir medya için gerekli olan özdenetim mekanizmalarının belirli bir zaman ve maliyet gerektirmesi de medyada etiğin sağlanmasını güçleştiren nedenlerdir. Üst yapısal nedenler ise; medya çalışanının aldığı eğitiminin yetersizliği ve meslek ilkelerine duyulan inancın zayıflığı ile alakalıdır. Bunun en önemli nedeni ise gazetecilik etiği dersi veren hocaların önemli bir kısmının sektördeki sorunlara karşı duyarsız oluşudur.

Ayrıca buna toplumun medya hakkında eğitim eksikliği de eklenebilir. Yapılan tüm araştırmalar ve değerlendirmeler; görsel, işitsel ve yazılı medya karsısında savunmasız bir şekilde alıcı durumunda bulunan çocukların, ilköğretimden başlayarak medya karsısında bilinçlendirilmelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu şekilde çocuklar; medya karsısında pasif bir alıcı olmak yerine, medyayı okuyup, değerlendirip eleştirebilecek, medyanın dilini çözebilecek bilinç düzeyine ulaşarak iletişim olgusunda aktif bir birey olarak yer alabilecektir.

Son olarak da medya etiğinin önündeki en büyük engel olan, tekelleşmiş, iktidar baskısı altında olan, kâr amacı güden medya anlayışının engellenmesidir. Bunu sağlamanın bir yolu ise alternatif medya anlayışıdır. Bu medya ana akım diye tabir edilen tekelci medyaların dışında kalan, herhangi bir egemen düşüncenin veya sermaye grubunun çıkarlarını, görüşlerini yansıtmayan, dağıtım ve basım ağı olarak daha çok kişisel pratiklerle örgütlenmiş, kamusal çıkarı savunan, topluma doğru ve güvenilir iletişim sunar.

KAYNAKÇA

Aksoy, S. (2010). Türkiye'de Yerel Basının Sorunları: Kayseri Örneği Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyüz, S. S. (2010). Yerel Televizyon Haberciliğinde İçerik: Konya Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altunbaş, H. (2003). Radyo Reklamcılığı Türkiye'de Yerel Radyolar, İstanbul: Tablet Kitabevi.

Aran, E. (2013). Yerel Medyanın Sorunları ve Çalışanlarının Yaklaşımı: Denizli Alan Araştırması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bal H, İletişim Sosyolojisi, SDÜ Basımevi, Isparta,2004

Bektaş A, Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi, Bağlam Yayınları, İstanbul,2007

Bıyık A, "Halkla İlişkiler Uygulamaları Kapsamında Medya ile İlişkilerde Ekonomi Medyasından Yararlanma Biçimleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007

Birsel, Ö. (2012). "Yerel Radyoculuğun Çıkmazlar (Eskişehir Yerel Radyoları)", Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Sayı:3, 103-117

Büker S, Kıran A, Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1999

Bülbül A. R, İletişim ve Etik, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,2001

Cereci S, Medya Etiği, Metropol Yayınları, İstanbul,2003

Çaplı B, Medya ve Etik, İmge Kitapevi, Ankara, 2002

Çoban S, "Televizyon ve Rıza Üretimi Üzerine", Medyada Olmayanlar: Medya Eleştirileri 2006, (Der.: Can Bilgili), Beta Yayınları, İstanbul, 2006, s.281-293

Damlapınar Z, "İktidar ve Kitle İletişim Araçları Üzerinden Rıza Üretimi", Medya ve Siyaset İlişkisi Üzerine, Turhan Kitapevi, Ankara, 2005, s.115-136

Demir V, Medya Etiği, Beta Basım Yayın, İstanbul,2006

Geçer E, "Türk Televizyonlarında 2000-2005 Yılları Arasında Yayınlanan Popüler Kültür Programlarının Medyaya Yansıyış Biçimlerinin Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007

Gezgin, S. (2007). "Türkiye'de Yerel Basın", Türkiye'de Yerel Basın, (s. 177-178), (der. Suat Gezgin), İstanbul: Doğan Ofset Yayıncılık.

Girgin, A. (2001). Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

İrvan S, "Gündem Belirleme Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirilmesi", İletişim, Sayı 9, Bahar/2001, s.69-107

Mutlu E, Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya, Ütopya Yayınları, Ankara, 2005

Odyakmaz N, "Medya Ekolojisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005

Ozan, R. (2003). "Yerel Televizyon Derken", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 16, 577-590.

Soygüder Ş, Eyvah Paparazzi, Om Yayınları, İstanbul, 2003

Sönmez M, "Medya Erozyon ve Ekonomik Nedenler", Türkiye'de Kitle İletişimi, (Der.: N. Gürkan Pazarcı), Turhan Kitabevi, Ankara, 2004, s.53-65

Şeker, M. (2007). Tekniği, İçeriği, Çalışan Profili, Haber Kaynakları, Ekonomi Politiği, Gücü ve Sorunlarıyla Yerel Gazeteler, Konya: Tablet Yayınevi.

Temel, M., Korkmaz, A., Somuncu. B., Şilen. K. (2012). "Yerel Medya Çalışanlarının Sosyo-Demografik Özellikleri ve Sektör Sorunlarına Bakışı: Kayseri ve Nevşehir Yerel Medyasına Yönelik Alan Araştırması", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9/19), 125-157.

Yağbasan, M. (2003). "Yerel Medyanın Etkinliği: Elâzığ İli Örneği", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(1), 291-308.

Yavalar, E. (2009). Yerel Medya Bağlamında Kocaeli Medyası ve Sorunları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yumul A, "Hayatımız Eğlence", Karizma Dergisi, Sayı 5, 2001, s.113-116

VƏTƏNPƏRVƏR ŞAİR: MƏHƏMMƏD AĞA MÜŞTƏRİ

PATRIOTIC POET: MOHAMMAD AGHA MOUSHTERI

Raqub KƏRİMOV

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, filologiya elmləri doktoru, professor, Bakı, Azərbaycan

Ruqiyyə SƏFƏROVA

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), baş müəllim, Bakı, Azərbaycan

ORCID ID: https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-7264-2809

Gülçöhrə SALEHZADƏ

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), baş müəllim, Bakı, Azərbaycan

ORCID ID: https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-9434-4810

XÜLASƏ

XIX yüzilliyin ikinci yarısında Şuşada dünyaya gələn Məhəmməd ağa Mirzə Sədray oğlu Müctəhidzadə (1872-1958) hələ gənc yaşlarında Qarabağ diyarının ictimai-siyasi və ədəbi mühitində xüsusi yeri olan mötəbər şəxsiyyət kimi tanınmışdır. Şairin bu mərtəbəyə ucalmasının əsas səbəbi vətənini, xalqını sonsuz məhəbbətlə sevməsi və bu sevgini əsil vətənpərvər şair kimi əsərlərində tərənnüm edə bilməsi idi.

Çox erkən – hələ 4 yaşında olarkən hər iki valideynini itirən Məhəmməd yaxın qohumları Hacı Məhəmməd Hüseyn Qaffarzadənin himayəsinə verilir. Bir müddət sonra Təbrizdə təhsil alan böyük qardaşı Əbdürrəhmanın dəvəti ilə onun yanına göndərilir. On il Təbrizdə təhsil alan Məhəmməd burada ərəb və fars dillərini mükəmməl şəkildə öyrənib, vətənə qayıdır. Onun istedadlı bir gənc olması tezliklə Şuşa ictimaiyyətinə məlum olur. Xalq onu qəlbində vətənpərvərlik hissi olan "...comərd təbiətli bir cavan, millətpərəst və millətpərvər, namuslu və qeyrətli bir şəxs" (M.M.Nəvvab) kimi tanıyır.

Məhəmməd ağa gənc yaşlarından "Məhəmməd" və "Müştəri" təxəllüsləri ilə şeir yazmağa başlayır. O, Şuşada fəaliyyət göstərən "Məclisi-üns" və "Məclisi-fəramuşan" ədəbi məclislərinin hər ikisinin üzvü olur. Hətta XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Şuşada baş verən iğtişaşlarla bağlı olaraq hər iki məclisin fəaliyyəti dayandırıldığı bir zamanda Məhəmməd ağa şair dostlarını başına toplayaraq Dəmirçilər məhləsində yerləşən mənzilində öz varis missiyasını yerinə yetirməklə mövcud ənənəni layiqincə davam etdirir.

Olduqca zəngin və rəngarəng mövzu seçimi olan Müctəhidzadənin yaradıcılığında Qarabağ, vətən, xalq mövzusu xüsusi yer tutur. Vətəni Şuşanın başına gətirilən müsibətlər, onun yağılar, yadellilər tərəfindən yandırılaraq külə döndərilməsi şairin qəlbini ağrıdır, onu narahat edir. Şair bu fəlakətləri törədənlərin kim olduğunu da yaxşı başa düşür və cəsarətlə onların adını çəkir, törətdikləri əməllərin ağır cinayət olduğunu üzlərinə deməkdən çəkinmir. O, çar Nikolayı "Fironi-zaman, Şəddadi-dövran" adlandırır, onu qaniçən, zülmkar vəhşi kimi xarakterizə edir. Bu kimi cəsarətli şeirləri ilə o, xalqı mübarizəyə səsləyir, onlarda ruh yüksəkliyi yaradaraq bu ağır gündə vətəni "viranə görüb tərk etməməyə", lazım gəlsə, yolunda canlarını belə əsirgəməyə səsləyir. Şair həmin anlarda vətəninin düşdüyü bu ağır vəziyyətdən çıxarmağın yeganə yolunu qardaş Türkiyəyə sığınmaqda, ondan kömək istəməkdə görür. Bu məqsədlə gizli təşkilat yaradılıb Azərbaycan xalqı adından qardaş Türkiyə dövlətinə müraciətnamə hazırlayır və başda özü olmaqla kiçik bir qrupla son dərəcə qorxulu, əzablı yollarla Türkiyəyə gedib özü şəxsən həmin müraciətnaməni lazımi şəxslərə çatdırır. Bir qədər sonra o, türk hərbi təlimatçıları ilə Qarabağa qayıdır və vətənpərvər gəncləri ətrafına toplayaraq nizami ordu yaratmağa təşəbbüs göstərir.

Açar sözlər: vətənpərvər, Şuşa, Təbriz, millətpərəvər, xalq

ABSTRACT

Born in Shusha in the second half of the XIX century, Mohammad agha Mirza Sadray oglu Mujtahidzadeh (1872-1958) was known at a young age as an influential personality who had a special place in the socio-political and literary environment of Karabakh.

The key cause for the poet's ascension to this level was that he loved his homeland and the people with infinite love and was able to glorify this love in his works as a true patriotic poet.

At an early age -Mohammad, who lost both parents when he was four years old, was entrusted in the care of his close relative Haji Mohammad Hussein Gaffarzadeh. After a while, he was eventually sent to his elder brother at the invitation of his brother Abdurrahman, who was studying in Tabriz. After studying in Tabriz for ten years, Mohammad studied Arabic and Persian and returned home. The Shusha community soon found out that he was a talented young man. Among the people, he is known as "... a young man with a generous nature, a nationalist and love of people, an honest and dedicated man" (M. M. Navvab) with a sense of patriotism in his heart.

From a young age, Mohammad Agha began to write poetry under the pen names "Muhammad" and "Moushteri". He is a member of both the Majlisi-uns and the Majlisi-Faramushan literary assemblies operated in Shusha. Even at the time when the activities of both assemblies were suspended due to the disorders in Shusha in the late XIX and early XX centuries Mohammad agha duly continued the existing tradition by gathering his poet friends and fulfilling his successor mission in his apartment located in Demirchiler yard.

Having a very rich and colorful theme selection Karabakh, homeland and people have a special place in Mujtahidzadeh's work. The tragedies that fell on his homeland Shusha, its burning by enemies and turning it into ashes by invadors hurts the poet's heart and worries him. The poet understands well who are the perpetrators of these disasters and courageously names them, does not hesitate to tell them that their actions are a serious crime. He calls Tsar Nicholas "Pharaoh-time, Shaddadi-circle", describing him as a bloodthirsty, cruel savage. With such courageous poems, he calls on the people to fight, to inspire them not to "leave the country in ruins" on this difficult day, and, calls on them to spare their lives on the way. The poet sees the only way out of this difficult situation in his homeland is to take refuge in brotherly Turkey and ask for support. A secret organization has been set up for this purpose and is preparing an appeal to the brotherly Turkish state on behalf of the Azerbaijani people and he went to Turkey in a very frightening and painful way with a small group, and personally delivered the appeal to the right people. After a while, he returned to Karabakh with Turkish military instructors and initiated the formation of a regular army, gathering patriotic youth around him.

Keywords: patriot, Shusha, Tabriz, nationalist, people

Müctəhidzadəni şəxsən tanıyanlar onun şairlik istedadı ilə yanaşı, gözəl nitq qabiliyyəti,rəssamlıq məharəti və həmçinin yaxşı at cinsini müəyyən etmək səriştəsi olduğunu da qeyd edirlər. Bir müddət Bakıda yaşayan şair ədəbi ictimaiyyətlə yaxından təmasda olub Üzeyir Hacıbəyov, Səməd Vurğun, Niyazi kimi sənətkarlarla dostluq əlaqəsi yaratmış, müxtəlif tədbirlərdə iştirak edərək rəvan nitqi, məzmunlu çıxışları ilə ictimaiyyətin hörmətini qazanmış, ölkədə baş verən yenilikləri, ədəbi prosesi yaxından izləmişdir. Lakin hansı səbəbdənsə, şair bu proseslərə qoşulmamış, ənənəsinə sadiq qalaraq ömrünün son günlərinə qədər şeirlərini klassik üslubda yazmışdır. Bu gün şairin əlimizdə olan əsərləri qəzəl, qəsidə, tərcibənd, tərkibbənd, müxəmməs, müsəddəs, müsəmmən, müəşşər, müstəzad, məsnəvi, mürəbbe, rübai və bayatılardan ibarətdir. Sovet dönəmində, kiassik üsluba mənfi münasibət bəslənən bir zamanda belə, şair ənənəsinə sadiq qalaraq klassik şeir şəkillərini olduğu kimi qoruyub saxlamaqla yanaşı, onlara yeni mövzu, yeni ruh və yeni çalar verə bilmişdir.

Şairin mövzu seçimi olduqca zəngin və rəngarəngdir. Bu mövzular içərisində Qarabağ, vətən, xalq, mövzuları xüsusi yer tutur və demək olar ki, onun əsərlərinin leytmotivini təşkil edərək yaradıclığından qırmızı xətt kimi keçir.

Vətənini, eləcə də onun yetirdiyi gözəlləri fərəh hissi ilə təsvir edən şair onları behiştin hurilərinə, çəmənlərin tavusuna bənzətməklə bu torpağın yetirmələrinin misli-bərabəri olmadığını bəyan edir və

onlarla qürur duyur.Lakin şairin sevinc hissləri o qədər də çox çəkmir, vətəni Şuşanın başına gətirilən müsibətlər, onun yağılar, yadellilər tərəfindən yandırılaraq külə döndərilməsi şairin qəlbini riqqətə gətirir, onu düşündürür və bu faciələrin əsl səbəbkarının kim olduğunu soraqlayır, suallarına cavab axtarır:

Ey Vətən vey cənnət gülzarının qibtə yeri,

Ey Vətən vey kəramətli insanlar mədəni,

Nə səbəbdən belə viran oldun?

Cənnət idin, neçin cəhənnəm oldun?

Nə üçün yaxdı səni narına Nəmrudi-zaman,

Yağdıdı səngi-cəfa başına ol kani-fitən?

Bu cinayətlərin əsl səbəbkarının kim olduğunu yaxşı bilən şair sualların cavabını da özü verərək onun "Fironi-zaman, Şəddadi-dövran Nikolay" olduğunu cəsarətlə söyləyir (2). Qəlbi nifrətlə dolan şair heç nədən çəkinməyərək çarı tarixdə öz zülmkarlıqları ilə məşhur olan Nəmrudua, Firona, Şəddada bənzədərək onu fitnə-fəsad mədəni adlandırır, onun timsalında rusların bütün tarix boyu apardıqları işğalçılıq siyasətini açıq şəkildə nifrət və qəzəblə damğalamaqdan çəkinmir, əsərlərində onları qaniçən, zülmkar, vəhşi kimi xarakterizə edir. Bu kimi cəsarətli şeirləri ilə o, xalqı mübarizəyə səsləyir, onlarda ruh yüksəkliyi yaradaraq vətən yolunda heç bir təhlükədən, hədə-qorxudan ehtiyat etməyib bu ağır günündə onu "viranə görüb tərk etməməyə", lazım gəlsə yolunda ölməyə belə hazır olmağa səsləyir. Şairə görə "vətən gülüstanının tikanı başqa diyarın gülündən xoşdur" və "şahmar ilan viranəsini qorumaq üçün onda qıvrılıb yatdığı kimi" o da öz viran olmuş vətənində - Şuşada qalmalı, bu agır günündə onu tərk etməməlidir. Çünki "qane olmaq istəyən, vətənin əziyyətini çəkməlidir":

Mürği-dil, lanəni viranə görüb tərk etmə,

Xoşdu güldən yenə kim, xari-gülüstani-vətən

Gərçi viranədi, sahmar kimi qıvrıl yat,

Talibi-qane olan çəkməlidir rənci-vətən (3, v.16b).

Şair vətən məhəbbətini, ona olan sevgisini candan üstün tutur, qəlbində vətən məhəbbəti olan hər bir kəsə bu məhəbbətin hər şeydən əziz, müqəddəs olduğunu dönə-dönə xatırladır, yeri gəlsə, onun yolunda "qızıl qanını" da tökməyə hazır olmağı tövsiyə edir:

Əla, ey olan mübtəlayi- vətən,

Sevərmi vətən aşiqi canü tən?

Tənü canı sev, ya ki, cananını,

Axıt ona sarı qızıl qanını.

Vətən cismü candan əziz olmalı,

Həyati-cahandan əziz olmalı. (4)

Bununla yanaşı o,vətəni sevməyin əsl səbəbini də açıqlayır və onu sevməməyin mümkünsüz olduğunu söyləyir:

Nədən kim, vətən madərindir sənin,

Yaman gündə bir yavərindir sənin.

Rəvadırmı qədrini onun bilməmək,

Belə mehriban madəri sevməmək?! (4)

Vətəni dünyanin ən müqəddəs, ülvi qüdrəti bilən şair bu sevgi xatirinə ölümdən belə çəkinmir, onun dəhşətlərindən qorxmur, əksinə, o günü yadına salıb qara torpağa həqiqi anası kimi müraciət edir, onu "can kimi bağrına basmasını" təvəqqə edir:

Ağuşa çək öləndə məni, ey xaki-mişkin,

Çün sevmişəm nədən ki, həyatımda mən səni.

Bas bağrına can kimi məni, ey nami-mehriban,

Olmayıb cahanda çünki məntək sevən səni.

Ey madəri-həqiqi, çu tifl ağla halıma,

Ta anlasın niyə sevmiş ərən səni.(3,v.107a)

Şair farsca yazdığı şeirlərində də bu hissləri tərənnüm edir. O. vətənin gözəlliklərini vəsf etməklə yanaşı, onun pis günə qoyulduğunu, bu ağır gündə övladlarının onu qoruya bilməməsin da təəssüf hissilə qələmə alır:

در کجا بو دند ابنای وطن؟

در چه جا بودند یارای وطن؟

کاش که هرگز نمیدیدم ترا

با جنین حالت نرسیدم ترا.

(Tərcüməsi: Vətən övladları harada idilər?

Vətəni sevənlər harada idilər?

Kaş səni heç görməyəydim,

Belə bir vəziyyətdə sənə yetişməyəydim).

Şerin sonunda şair özünə təskinlik verir və “hər qaranlıq gecənin bir işıqlı səhəri” olduğunu qeyd edir:

مشتری کم نال بر حال وطن

عالمی را سوخت احوال وطن.

کم ز آبادی وی شو نا امید

ز اکنه هر شب داشت یک صبح امید.

(Tərcüməsi: Müştəri, vətənin halına az yan (nalə et),

Vətənin vəziyyəti aləmi yandırdı.

Onun abad olmasına az ümidsiz ol,

Çünki hər gecənin bir ümid səhəri var) (5).

Belə müqəddəs hisslərlə yaşayan şair vətəninin erməni vandalları tərəfindən yandırılıb külə döndərilməsinə dözə bilməyib onları lənətləyir və “xarü zəlil” olmalarını arzulayır. Erməni psixologiyasına yaxşı bələd olan şair onu da çox yaxşı bilir ki, bu vandallara yol göstərən və onları silahlandırıb sülhsevər azərbaycanlıların üzərinə qaldıran, özü isə pərdə arxasında gizlənərək mələk donunda görünməyə çalışan, əslində isə bütün fəsadların səbəbkarı, təşkilatçısı olan ruslardır. Ona görə də şair bu mövzuda yazdığı şeirlərində onların əsl simalarını bütün çılpaqlığı ilə açıb göstərməklə yanaşı, həmvətənlərini dəvə kinli, div xislətli bu vəhşilərlə ehtiyatlı olmağa çağırırdı. Şairin bu silsilədən olan şeirlərini oxuduqda zaman-zaman xalqımızın başına gətirilən müsibətlərin həmişə kölgədə gizlənən əsl səbəbkarının kim olduğu və onun törətdiyi fitnə-fəsadın, insanlığa yaraşmayan çirkin əməllərinin şahidi oluruq. Bu mənada Məhəmməd ağanı bu günün şairi də adlandırmaq olar. Əsrlər keçsə də dünyanın super dövlətləri öz məkirli işğalçılıq siyasətini mahiyyət etibarilə dəyişməyib diğər xalqları əzmək , onları öz tabeçiliyində, asılı vəziyyətdə saxlamaq üçün onun müxtəlif şəkil və variantlarda bu gün də məharətlə istifadə edir və əksər hallarda istədiklərinə nail olurlar. Xalqımızın düşdüyü bu günkü vəziyyəti də məhz həmin siyasətin bariz nümunəsi hesab etmək olar.

Müctəhidzadənin “Qarabağnamə” adlı mənzuməsi yüksək vərənpərvərlik, əsil vətəndaşlıq qüruru ilə yazılmış sənət əsəridir. Burada şairin ana vətənə, onun hər guşəsinə olan dərin məhəbbətinin aydın təzahürü görünür. Əsər, həmçinin dövrün yazıçı, şair və alimləri haqqında məlumat verən bir mənbə

kimi də qiymətlıdır. Poema XVIII-XIX əsrlər üçün xarakterik olan ənənəvi mənzumələr kimi müxəmməs janrında yazılmışdır. Giriş hissədə Pənah xanın Qarabağa gəlməsi və xanlığın binasının qoymasından bəhs olunur:

Hücum edib dağ-daşlardan, qayadan,

Qorxmayıban qılınclardan, yaradan.

Elləri toplayıb ora-buradan,

Pənah xandır bu ölkəni yaradan.

Ər fatehlər meydanıdır Qarabağ.

Əsərdə həmçinin bu torpağın bərəkətindən, onun behişti xatırladan mənzərəsindən, çiçəklərinin, otlarının minbir dərdə dava olmasından, zəngin təbii sərvətindən, maddi nemətlərinin bolluğundan söhbət açılır:

Dağ-daşları, meşələri, yaylağı,

Dərə, təpə, mədən suyu, bulağı,

Əti, yağı, süd-pendiri, qaymağı,

Turac, kəklik, qırqovulu, ovlağı,

Həqqin bizə ehsanıdır Qarabağ.

Vətən gözəlliklərini heyranlıqla qələmə alan şair, onun sərhəddindən də söhbət açır. Bu sətirlərin hər birində vətənə sonsuz məhəbbət, yüksək müəllif iftixarı, böyük vətəndaş qüruru hiss olunur. Şairin fərəh dolu ürək döyüntüləri misra-misra oxucunun qəlbinə axır, istər-istəməz onu öz ardınca çəkib aparır:

Sınıq körpü, sərhəddi-mülki-İran,

Günbatanı Basarkeçər, İrəvan.

Qibləsidir Araz çayı, Naxçıvan,

Gündoğanı Arazla Kür qovuşan,

Cahangirlər dastanıdır Qarabağ (6).

Mənzumədə Qasım bəy Zakir, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Firudin bəy Köçərli, Üzeyir bəy Hacıbəyov kimi məşhur şəxslərlə yanaşı, geniş oxucu kütləsinə az məlum olan Canızadə, Şəhid, Nəva, Salar, Azər, Səfa və sair kimi şairlərdən də bəhs olunur. Burada 65 şair və yazıçının adı çəkilir. Gövhər ağa, Natəvan, Kəminə kimi qadın şairləri müəllif xüsusi ehtiramla yad edir. Mənzumədə Vətəninə, xalqına və onun qüdrətli övladlarına dərin məhəbbət bəsləyən, işıqlı gələcəyinə inanan vətənpərvər bir şairin səmimi hissləri öz əksini tapmışdır. Şair təkcə vətənin torpağına, ərazisinə deyil, onun yetirdiyi insanlara da xüsusi məhəbbət və qayğı ilə yanaşır, onlarla fəxr edir, qürur duyurdu:

Qarabağ toprağı, olsun sana min əhsən,

Hər zaman çün gətirirsən neçə min vəchi-həsən.

Hər biri hüsnü məlahətdə çu hurani-behişt,

Hər biri nazü nəzakətdə çu tavusi-çəmən (6).

Lakin bu deyimlərlə şair, məhdud millətçı imici qazanmır. Özü din xadimi olan Məhəmməd ağa insanlara dini dünyagörüşünə görə deyil, onların əməli fəaliyyətlərinə, cəmiyyətdə tutduqları mövqe və tolerant münasibətlərinə görə qiymət verir, milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq hər bir bəşər övladına isti, mehriban, qayğıkeş münasibət bəsləməklə onların şəxsində bəşəriyyəti bütöv şəkildə görür.

Bu kimi deyimlərlə əsərlərində multikultural ruh yaradan şair dünya şöhrətli korifeylərə rəğbətini bildirməklə yanaşı, onlardan qürur duyduğunu da fəxr ilə nümayiş etdirir və bu insanların milliyyətindən, dinindən, ictimai mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hamısının, ümumilikdə bütün bəşər

övladının eyni ata-ananın övladı kimi doğma və yaxın olduğunu multikultural, tolerant bir ruhla qeyd edir:

Bir ataya məxsusdur yəni ki. bu insanlar,

Bir anaya mərtubdur habelə bütün əbna (7).

Yüksək bəşəri təfəkkürdən doğan bu bisslər şairin multikultural düşüncəli, tolerant təbiətli yaradıcı insanlardan olduğunu sübut edir.

Müctəhidzadənin yaradıcılığında təbiət mövzusu da xüsusi yer tutur. Ana təbiətin əsrarəngiz gözəlliyi, flora və faunasının zənginliyinə vurğun olan şairi bu mövzuda yazdığı şeirlərə əsərlərində kifayət qədər yer vermişdir. O, xüsusi olaraq bu mövzuda 29 vərəqdən ibarət bir əlyazma toplusu da tərtib etmişdir (D-621).

Şair üçün vətənin dağından, daşından tutmuş orman və meşələri, gülü, çiçəyi, flora və faunasına qədər onun zənginliyini, gözəlliyini təşkil edən nəyi varsa hamısı gözəldir, müqəddəsdir. Ona görə də şair təbiət mövzusuna müraciət etdikdə sanki mahir bir rəssama çevrilərək qələmini fırça ilə əvəz edir və boyalarla zəngin olan, göz oxşayan tablolar yaradır. “Qarabağın gözəl diyarında...” misrası ilə başlayan son dərəcə sadə bir dildə yazdığı mənzumənin birinci altı misrasını nəsrlə yazdıqda belə, bu gözəllik azalmır: “Qarabağın gözəl bir diyarında bahar vaxtı bir dağın laləzarında, yaşıl bir ormanın yanında, Kövsər kimi bir bulağın kənarında bu gözəllikdən mey içmiş məstlər” kimi zövq alan şair üzünü oxucusuna tutaraq bu gözəlliyə qiymət verməsini xahiş edir. Çünki bu gözəllikdən doymayan şair valeh olduğu üçün onun həqiqi qiymətini verməyə söz tapmaqda acizdir. Şeirdə olan dil sadəliyi, ifadə gözəlliyi, məna zənginliyi istər-istəməz oxucunu riqqətə gətirərək onu ovsunlayır və bu gözəllik qarşısında müti bir varlığa çevirərək onu təbiətə qovuşdurmaq, məhrəm etmək üçün öz ardınca çəkib aparır.

Bəzən şair təbiətdə olan canlıları, quşları, gül və çiçəkləri də insan kimi sevərək onları şəxsləndirir, poetik bir dillə danışdırır, vəsf edir, bir sözlə insan mərtəbəsinə ucaldır. Şair 30 beytdən ibarət olan bir məsnəvisini quşa müraciətlə başlayır. Ona tövsiyə edir ki, mirabla (cuvar) birlikdə çəməni seyr edərək onun gözəlliklərindən zövq alsın. Burada güllər, çiçəklər nəğmə oxuyur, təbiət gülür, hətta “göz yaşlarını axıdan bulud” da dülür. Onun yağdırdığı “yağış da nəğmə oxuyur”:

Bir yanda yağış olur nəvaxan,

Bir yanda gülür səhabi-giryan (8,v.32a).

Şairin bu kimi şeirləri oxucularına, xüsusilə gənclərə vətənin atributu olan ana təbiəti sevərək qoruyub saxlamaq və bununla da onların qəlbində vətən məhəbbəti kimi ali hissləri aşılamaq məqsədi daşıyır.

Əsərlərini hansı üslubda yazmasından asılı olmayaraq digər şairlər kimi Məhəmməd ağanın da yaradıcılığının formalaşmasında ilkin mənbə kimi xalq ədəbiyyatının mühüm rolu olmuşdur. Bu zəngin xəzinədən ilham alan şair öz fikir və ideyalarını açıq, təsiredici şəkildə xalqa çatdırmaq üçün həmin qaynaqlardan məharətlə istifadə etmiş, xalq kəlamlarından, atalar sözü və zərb məsəllərdən yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir. O, öz bədii fikrini qüvvətli, təsiredici şəkildə ifadə etmək üçün bəzən atalar sözlərini olduğu kimi işlətmiş, bəzən də onları məzmununa uyğun şəkildə yeniləşdirərək uğurlu nəticələr əldə etmişdir.

Məhəmməd ağanın nəsr dili olduqca qəliz, çətin anlaşılan fars-ərəb tərkibləri ilə dolu olsa da, şeir dili sadə və anlaşıqlıdır. Nəsr dilindən fərqli olaraq şair şeirlərində fars-ərəb tərkiblərindən bacardıqca az, özü də ümumişlək tərkiblərdən istifadə etməyə çalışmış, əksər hallarda əruz vəzninin oynaq bəhrələrindən, xüsusilə heca vəzninə yaxın şəkillərindən istifadə etmişdir.

Nəticə olaraq qeyd edirik ki, şairin əsərlərində olan fikir aydınlığı, vəzn ahəngdarlığı, şeirlərində sözün məna çalarlarından məharətlə istifadə edərək fikrini təsirli və yığcam şəkildə vermə qabiliyyəti kimi keyfiyyətlər onun öz dövrünün istedadlı şairi olduğunu təsdiq rdir. Bəzi müasirləri kimi Məhəmməd ağa Müctəhidzadə də XIX əsrin ikinci, XX əsrin birinci yarısında ədəbiyyatımızda baş verən qlobal ədəbi proseslərdə istənilən səviyyədə iştirak edə bilməsə də, klassik poeziyanın ardıcıl davamçısı kimi özünə mövqe qazana bilmişdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Nəvvab M.M. “Təzkireyi-Nəvvab”. B., “Azərbaycan” nəş. 1995.
2. AMEA ƏYİ Fr. 1644.
3. AMEA ƏYİ Fr.1643.
4. AMEA ƏYİ D-637.
5. AMEA ƏYİ Fr-1645.
6. AMEA ƏYİ D-623.
7. AMEA ƏYİ D-629.
8. AMEA ƏYİ D-621/10598

QARABAĞ XIX ƏSR RUSDİLLİ QAYNAQLARDA

KARABAKH IN THE 19TH CENTURY RUSSIAN-SPEAKING SOURCES

Həsənova Ləman Namiq qızı

AMEA Folklor İnstitutu

ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0003-0963-9575

ÖZƏT

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Rusiyaya ilhaq edilməsindən sonra İmperiyanın Qafqazı öyrənmək siyasətində yeni bir mərhələ başlayır. Bu siyasətdə əsas məqsəd işğal edilmiş əraziləri, bu ərazidə yaşayan yerli əhalini, onu sayını, kənd təsərrüfatını, bu torpaqarın coğrafi səciyyəsini, təbii yeraltı və yerüstü ehtiyatlarını öyrənmək və gələcəkdə bu və ya digər şəkildə bu məlumatlardan istifadə etmək olmuşdur. XIX əsrin rus mənbələrində Azərbaycan haqqında kifayət qədər material əks olunmuşdur. Əlbəttə bu materialar birmənalı qiymətləndilməməlidir, çünki bu mənbələrin yarıdan çoxu qərəzli məlumatlardan, yalnış faktlardan, imperiya mənafelərinə uyğun gələn saxtalaşdırmalardan ibarətdir. Belə mənbələrdən biri də - 1836-cı ildə Sankt-Peretburda dörd cilddə işıq üzü görmüş "Обозрение российских владений за Кавказом в статистическом, этнографическом и финансовом отношениях" əsəridir. Bu dördcildlikdə XIX əsrin əvvəllərində rus əsarətinə keçmiş Gürcüstan – Kaxetiya, Borçalı, Quriya, Telavi, Siqnaxi uyezdləri və s., habelə Gülüstan və Türkmənçay müqavilələri ilə imperiyaya birləşdirilmiş Azərbaycan əraziləri – Şirvan, Bakı, Talış, Quba, Naxçıvan, Dərbənd xanlıqları (indi Ermənistan adlanan ərazilər – Zəngəzur, İrəvan xanlığı və b. da daxil olmaqla) barədə məlumatlar toplanmışdır. Bu çoxcildliyin üçüncü cildində isə bizi maraqlandıran materiallar – Qarabağa dair məlumatlar əksini tapmışdır. Kitabın tərtib prinsiplərinə uyğun olaraq Qarabağ haqqında məlumatlar on bölmədə - sərhədi və ərazisi, torpağın vəziyyəti və keyfiyyəti, iqlim və havanın temperaturu, suları, təbiət əsərləri, yolları, əhalisi, xalq müdrikliyi, Şuşa şəhəri, Şuşa qalası və əyalət haqqında tarixi məlumatlar, çəki və ölçü vahidləri, pul əskinasları - təqdim edilir. Məruzədə XIX əsrin birinci yarısında Qarabağ haqqında bu kitabda əks olunmuş məlumatlar təqdim və təhlil edilir.

Açar sözlər: Qarabağ, rus imperiyası, imperiya siyasəti, Şuşa, folklor

ABSTRACT

After the annexation of Azerbaijan to Russia in the early 19th century a new stage begins in the policy of the Empire to study the Caucasus. The main purpose of this policy was to study the occupied territories, the local population living in this area, its number, agriculture, geographical characteristic of this land, natural subsoil, surface resources and in the future to use this information in one way or another. The sufficient material about Azerbaijan was reflected in Russian sources of the 19th century. Of course, these materials should not be assessed unambiguously, since more than half of these sources consist of biased information, false facts and falsifications corresponding to imperial interests. One of such sources is the work "Overview of Russian possessions beyond the Caucasus in statistical, ethnographic and financial terms", which was published in four volumes in 1836 in Saint Petersburg. The information about the old Georgian areas such as Kakheti, Borchali, Guria, Telavi, Signakhi, etc., which passed into Russian captivity in the early 19th century, as well as the information about the territories of Azerbaijan united into the Empire by Gulistan and Turkmenchay treaties (now called Armenia – including Irevan Khanate) – Shirvan, Baku, Talish, Guba, Nakhchivan, Derbend khanates was given in these four volumes. The third volume of this multi-volume reflects the materials we are interested in - information about Karabakh. According to the principles of compilation of the book, information about Karabakh is presented in ten sections such as border and territory, state and quality of land, climate and air temperature, water, nature works, roads, population, folk wisdom, historical information about Shusha city, Shusha fortress and province, weight and measurement units, banknotes.

In the report the information reflected in this book about Karabakh in the first half of the 19th century is presented and analyzed.

Keywords: Karabakh, Russian Empire, imperial policy, Shusha, folklore

XIX əsrdə bir çox xarici mənbələrdə Qarabağ haqqında məlumatlar yer alıb.Bu məlumatların çoxunda Qarabağın coğrafi şəraiti, müəyyən qədər tarixi, təsərrüfat həyatı və s. ilə bağlı məlumatlar əsasən təkzib olunmuş şəkildə verilmişdir. Qarabağın sərhədlərinin elə o zaman rus çarizmi tərəfindən əraziləri istila olunmuş Azərbaycanın digər torpaqları ilə ayrılması haqqında da bu mənbələrdə qəbul olunmayan, həqiqətə zidd olan məlumatlar öz əksini tapır. Bütün bu qəsdlərlə yanaşı Qarabağın coğrafi mövqeyi, iqlimi, buradakı əhalinin təsərrüfat və məişət həyatı ilə bağlı olan məqamlarda isə həqiqətlər əks olunmuş məlumatları müşahidə edə bilirik. Sərhəd və ərazisi haqqında verilən məlumatlara əsasən, Qarabağ XIX əsrdə Yelizavetpol quberniyasını, Şəki və Şirvan qəzasının, şərqdən Muğan düzü, cənubdan Naxçıvan qəzası və Araz çayı ilə əhatələnmişdir.

Qarabağ haqqında "Qarabağnamə"lərdə verilən məlumatlarda isə bu diyarın tarixi, coğrafiyası, mədəniyyəti və s. baxımdan gerçək, həqiqətlə səsləşən məlumatları izləmək mümkündür. "Qarabağnamə"lərdə demək olar ki, hamısında XVIII əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş vermiş siyasi hadisələrin təsvirləri üst-üstə düşür. Mirzə Adıgözəl bəyin "Qarabağnamə"si ilə Mirzə Camalın "Qarabağ tarixi" əsərlərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, XVIII əsrin I yarısında Azərbaycanda, o cümlədən Qarabağda baş verən hadisələr bir-birini tamamlamışdır [2, 64].

Qarabağın coğrafi mövqeyi, iqlim şəraiti buradakı əhalinin yaşayış tərzinə, təsərrüfat həyatına öz müsbət təsirini göstərirdi. Məkanın adına gəldikdə, təbiidir ki, buraya məhz bu adın verilməsinin çox önəmli və qədim tarixıılə bağlıdır. Qarabağ söznünün etimoloji izahı mərhum alim Cəfər Cəfərovun araşdırmalarında öz dərin və elmi izahını tapır.

Lakin bir çox xarici, əsasən də ermənipərəst mənbələrdə Qarabağ sözünün etimoloji izahı Azərbaycanşünaslığıa zidd mövqedən "araşdırılmışdır". Və ya elə yerli alimlər də vardır ki, onların Qarabağ, eləcə də Azərbaycana məxsus qədim yer-yurd adlarının etimoloji, elmi izahında bolşevik cəmiyyətinin tələblərinə uyğun olaraq izahlar təqdim ediblər. Bütün bunlar Qarabağın tarixi, mədəniyəti və s. məqamlarla bağlı əsl həqiqətlərin gizlənməsinə və tədricən itirilməsinə xidmət edirdi. Üzərində araşdırma apardığımız "Обозрение российских владений за Кавказом в статистическом, этнографическом, топографическом и финансовом отношениях: произведенное и изданное по высочайшему соизволению" kitabında bəhs etdiyimiz məqam qabarıq şəkildədir. Mənbədə yazılır: "Bu qəza, meşələrinin çoxluğu sayəsində Qarabağ adını qazanıb. Çox hissəsi dağlarla, düzənliklərlə və mahallarla əhatəolunub: Talış dağları, Xaçın, Hacısəlim, Qaraçorlu, Zəngəzur, Sisiyan, Qapan, Dizax, Vərənd. Ən hündür dağları, hansı ki köçəri tatarların əlavə köçlərinə xidmət edirdi: Cilalyar, Tozağac, Qızımbulax, Daşbulax,Çalbay, Çillix, Qırx qız, Sarılar, Sarıbaba, Xəlilcan, Qızıldaş və daha başqalarıdır. Bütün bunlar hamısı öz coğrafi mövqeyi və əsasən də meşələrlə zənginliyi ilə əhalinin yaşayış tərzinə müsbət təsir göstərirdi. Ən hündür dağ Sarıdərə Xəzər dənizinindən 5 000 fuş hündürlükdədir"[3, 256].

Verilən məlumatlarda, göründüyü kimi, o zamankı çar hökuməti tərəfindən azərbaycanlılara verilən tatar adının çəkilməsi və hallanmasında gözağrıdan qısqanclıq müşahidə olunur. Öncəliklə, Azərbaycan sözünün məhv edilməsi uğrunda aparılan mübarizə çoxşaxəli idi. Azərbaycan sözünün işlədilməsi artıq yad hala çevrilmişdi. Azərbaycanlıları adlandırmaq üçün qəsdən seçilmiş tatar sözündə də ifadə zamanı aqressyanı, nifrəti məlum etmək məqsədini büruzə verirdi, tatar, bir növ, vəhşilik, geri mədənilik kimi xüsusiyyətlərin daşıyıcısı kimi simvolizə olunurdu. Elə sözügedən mənbədə də bu məqamı izləyə bilirik. Haqqında bəhs olunan məkan – Qarabağın coğrafi mövqeyi haqqındakı təsvirlərdə Qarabağ əhalisinin yaşam və həyat tərzində müsbət funksiya daşıyan dağlar sadalandıqca, təsərrüfatçılıq üçün ən əlverişli dağlardan bəhs olunanda bu dağların köçəri həyat tərzi keçirən tatarların həyatındakı rolu da qeyd olunur. Burada, sanki, iki daşın arasında, "lazımsız köç edən tatarlar" ifadəsini də izləyirik.

Qarabağın torpaq örtüyünün rəngarəng olduğu haqqında da mənbədə qeydlərə rast gəlirik. Bəzi mahallara aid olan torpaqlar verimlidir. Lakin Mehrigüney mahalını istisna etmək şərtilə, torpaq isti iqlim şəraitindən irəli gələrək çox az məhsul vermək qabiliyyəti daşıyır. Buralarda ancaq buğda, arpa

və s. əkilir. Lakin suvarma məsələləri quraşdırılmış yerlərdə müxtəlif məhsullar əkilir və bol məhsul da əldə olunur. Ən çox verimli torpaqlar Xacın, Vərənd, Dizax, Zəngəzur, Sisiyana aiddir. Mehrigüney mahalı isə yüksək dağlığa malik olduğundan və dağların yazın sonlarınadək qarla örtüldüyündən yayda çox sərin iqlimə malikdir və torpaqları da olduqca verimlidir [3, 258].

Qarabağ əhalisininin tərkibindən bəhs edən müəllif Qarabağın dini cəmiyyətinin xristian və müsəlmanlardan təşkil olunduğunu yazır. Və haqsızca, üstəlik də qəsbkarlıq xislətinə malik olduğunu cümlələri ilə sübut edərək yazır ki, Qarabağda müqəddəs məkanların sayı 76-dır.Onların arasında Qarabağın qəqim sahibləri olan ermənilərə məxsus monastrların sayı daha çoxdur [3, 274]. Bəli, belə qondarma və uydurma fikirlər yazan müəllifin məqsədi aydındır. Qarabağın qədim sahibləri olan azərbaycanlıların bu torpaqdakı izlərini tamamilə məhv etmək məqsəd və arzuları artıq möhkəm və çox iyrənc siyasət kimi tərəddüdlə həyata keçirilirdi.

İkrah doğuran məqamlardan biri də müəllifin Qarabağın köklü əhalisinin tərkibi haqqında yazdığı saxta məlumatlardır. O yazır: "Qarabağın əhalisi ermənilər, tatarlar, kürdlər və nestoryanlardır. Ermənilər Asiyanın ən qədim xristianlığı ilk olaraq qəbul etmiş xalqlarıdır. Tatarlar, özlərini müsəlman adlandırırlar. Farslardan fərqli olaraq, onlar Qızılbaşlar, Qacarlar, Türklər idilər ki, müxtəlif tayfalardan təşkil olunmuşdular" [3, 275]. Buradakı qəzəbi açıqca duyuruq: əslində nə vaxtsa yalnızca tayfa şəklində mövcud olmuş ermənilər xalq kimi qələmə vermək, keçmişini, qədimliyini miladdan öncə ən qədim dövrlərlə bağlayan köklü türkləri, Azərbaycan türklərini – As ərləri (1) tatar adlandırmaq, türkləri yalnızca bir neçə tayfa məcmusu kimi qələmə vermək açıq-aşkar məkrli və qəsbkar erməni siyasətini ifadə edir. Daha sonra üzdəniraq müəllif kökü Osmanlılara dayanan bir neçə türk tayfasının adının sadalayır: Cavanşir, Teymurhəsənli, Təklə-Muğanlı, Cəbrailli, Sarıcalı, Sofulu, Qəqili, Xocal-Səhli, Cinli, Dəliharda, Kəngərli, İmirli və başqalarının varlığı haqqında candərdi məlumat verir. Bu adların da tarixini çox bəsitləşdirərək ya o tayfaların kökləri, ya da məşğuliyyətləri ilə bağlı olduğunu yazır. Lakin bu tayfalar haqqında məlumat verən üzdəniraq müəllif, qətidir ki, Azərbaycan türklərinin qədim tarixinə də bələddir. O yaxşı bilirdi ki, sadaladığı qədim türlərin çox az sayı olan bu tayfaların adları da türklərin çox qədim tarixi ilə bağlıdır. Gözdən pərdə asmaq üçün məlumatı belə iyrənc şəkildə bəsitləşdirərək "təqdim edir".

Qarabağ əhalisinin istifadə etdiyi dil barədə də sözügedən mənbədə məlumat verilir. Öz məkrli ənənəsinə sadiq qalaraq üzdəniraq müəllif ilk olaraq Qarabağın əhalisinin əsasən ermənilərdən təşkil olunduğun yazır, daha sonra digər xalqların adlarını çəkir. Yazır ki, burada əhali ermənicə, tatarca və kürdcə danışır. Lakin məkrli fikirlərlə izah verən bu üzdəniraq müəllif özündən biixtiyar təsdiq edir ki, burda istifadə olunan ən aktiv dil tatar (*Azərbaycan dili – L.H*) dilidir. Nestoryanlar (Naxçıvanda onlara nasranlılar da deyirlər) xüsusi dildən istifadə edirlər, hansı ki, əsası tatar dilinə məxsusdur [3, 278]. Burada müəllif, necə deyərlər, özünü ələ verir. Çünki digər məqamlarda təhriflərə, inkarlara ciddi cəhdlə çalışsa da dil baxımdan bunu edə bilmir. Dil hər bir xalqın tam kimliyidir. Və burada üzdəniraq müəllif öz məkrini, hiyləsini tam ifadə edə bilmir.

Ermənilərin xislətcə ən aşağı xüsusiyyətləri daşıdığını gizlətmək istəyən müəllif, "cəhənnəmə gedənin yoldaş axtarması" ənənəsini ifadə edən məqamlarla ermənini xarakterizə edir. Bu zaman tarixən yalnız şanlı qəhrəmanlıq nümayiş etdirən Azərbaycan türklərini, özlərinin dedikləri kimi tatarları da onlara "yoldaş edir". O yazır: "Qarabağ ermənileri yalana bürünüblər. tatarlar isə oğruluğa. Tatarlar da, ermənilər də qəhrəmanlıqla fərqlənmirlər. Lakin kürdlər cəsurdurlar" [3, 278]. Burada müəllif yenə də "özünü ələ verir": "Qarabağ ermənileri..". Bəli, təsvir etdiyi məkr dolu etnoqrafik, coğrafi, tarixi məlumatlarda ermənilərin Qarabağın köklü sakinləri olduğunu yazırdı. Lakin burada o həqiqəti təsdiq edir: "Qarabağ ermənileri". Yəni Qarabağa sonradan, zorla köçürülmüş ermənilər. Əgər bir xalq mənsub olduğu məkanın köklü sakinidirsə, onları heç vaxt belə adlandırmaq olmazdı.

Qarabağın təsərrüfat həyatı ilə bağlı olaraq burada məlumatlar öz əksini tapır. Məşhur Qarabağ atları Zaqafqaziyada öz gözəlliyi və sürəti ilə fərqlənir. Burada həmin atlar haqqında da məlumat verilir: "Onların böyük əksəriyyəti qızılı rəngdədir (sarılar). Burada 11 at zavodu fəaliyyət göstərir" [3, 296].

Qarabağ meşələri hər zaman müxtəlif heyvan növləri ilə zəngin olub. Meşələrin ətrafındakı kəndlərin əhalisi buradakı heyvanları ovlamaqda da fəal idilər. Ermənilərin isə ən çox ovladıqları ayı idi. Ayının piyindən sabun hazırlamaq üçün istifadə edirilər.

Qarabağ quberniyasının kəndlərində fabrik sənayesi bu dövrlərdə çox zəif idi, demək olar ki yox idi. Baxmayaraq ki, bəzi qadınlar, hərdən də kişilər ipək parçadan hazırlanmış geyimlərdən istifadə edirdilər.

Qarabağ quberniyasının əsrarəngiz gözəlliyə malik şəhərlərindən biri də Şuşadır. Bu şəhər haqqında sözügedən mənbədə təsvir olunur: "Şəhərin küçələri səliqəlidir. Evlərin demək olar ki, hamısı daşdandır. Əhalinin çoxu ticarətlə məşğul olur"[3,308]. Şuşanın əsrarəngiz təbiəti məlumdur. İstər iqlim şəraiti, istər coğrafi mövqeyi bu şəhərin gözəlliyini artırır. Və mənbədə bu barədə oxuyuruq: "Şuşanın gözəl və əlverişli iqlimi vardır. Burada həddən artıq isti olmur, amma payızda çoxlu yağış yağır, qatı duman olur" [3, 310].

Şuşada təhsil barədə də mənbədə məlumat öz əksini belə tapır: "Şuşada gənclərin təhsili üçün 10 məktəb fəaliyyət göstərir. Bu məktəblərin üçü erməni, qalan yeddisi isə tatar məktəbi idi... Tatar və erməni orta təhsil müəssisəsinin müəllimləri, valideynlərin maddi durumuna əsasən hər bir uşaqdan ay hesabı olaraq 20 qəpikdən 2 manatadək pul alırdılar. Ümumiyyətlə, Şuşa əhalisi gənclərin savadlanmasına çox böyük önəm verirdi " [3, 310]. Və buradakı məktəblərdəki tədrisin əsasən erməni dilində aparıldığı haqqında tam yalnış məlumatı da müşahidə edirik. Şuşa əhalisinin maddi rifahı yüksək olub. Burada əhali kənar dövlətlərlə ticarətə üstünlük verir. Onlar əsasən Təbriz və İsfahana daha çox meyil edirdilər. Və digər xarici tacirlər də bu şəhərə ticarətə gəlməyi sevirdilər. Bu baxımdan Şuşada müxtəlif pul vahidləri işlək vəziyyətdə idi.

Mənbədə tam şəkildətəhrif olunmuş, Qarabağın o dövrkü ictimai, siyasi, mədəni və məişət həyatındakı məqamların dəyişdirilərək ermənilərə xeyir verəcək şəkildə təqdim olunmuş məlumatlar yetərincədir. Lakin əsl həqiqət artıq dünyaya yayılmaq üzərində olduğunundan rastlaşdığımız bu acı yalanlar heç də könlümüzü bulandırmır. Çünki biz kökü qədimlərə dayanan qəhrəman yurdun qəhrəman övladlarıyıq. Tariximiz qədər mədəniyyətimiz, dilimiz, dünyayabxışımız da olduqca qədimdir. Lakin sözügedən mənbədə gerçəklərin əks olunduğu səhifələri də izlədik. Bunlar da Qarabağın əsasən coğrafi şəraiti ilə bağlı idi. Və müəllif çox yerdə əsl həqiqəti bildiyindən özündən biixtiyar həqiqəti də yazmaya bilmirdi.

Qədim türk torpağı olan Qarabağ haqqında məlumatlar təkcə yerli deyil, rus və Avropa mənbələrində geniş şəkildə yer almaqdadır. Biz bu mənbələri izləməli, onlardakı məlumatların həqiqətlə səsləşib-səsləşmədiyini diqqət etməliyik.

QAYNAQLAR

1. Cəfərov C. Milli etnik yaddaşın izi ilə. Bakı: Nurlan, 2007, 212 s.

2. Hüseynov Y. Qarabağ tarixi mənbələrdə. Bakı: Şuşa, 2012, 248 s.

3. Обозрение российских владений за Кавказом в статистическом, этнографическом, топографическом и финансовом отношениях: произведенное и изданное по высочайшему соизволению. Санкт-Петербург, 1836.

ŞUŞA VƏ ƏTRAFININ ARXEOLOGİYASI

SHUSHA AND IT'S AROUND ARCHAEOLOGY

Şəbnəm ƏLİYEVA

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

XÜLASƏ

Qafqaz arxeologiyasında Şuşa və onun ətraf ərazisinin xüsusi yeri var. Avropa və Rusiyadan olan həvəskar tədqiqatçılar tərəfindən Qarabağda aparılan arxeoloji qazıntıların nəticəsində aşkara çıxarılan abidələr maraq doğurur. Şuşadan tapılan bəzi arxeoloji materiallar Milli Azərbaycan Tarix Muzeyində qorunub saxlanılır.

Sovet dövründə Azərbaycanlı alimlərin iştirak etdiyi xüsusi arxeoloji ekspedisiyalar Qarabağın arxeoloji abidələrinin planlı şəkildə öyrənilməsi sahəsində yeni mərhələyə başladılar. Mil-Qarabağ arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən aparılan arxeoloji qazıntıların nəticəsi Şuşanın Qafqaz sivilizasiyanın ən qədim mərkəzlərindən biri olduğunu sübut edir. Şuşa mağarasının YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına salınmasını zəruri edən amilləri vardır.

Açar sözlər: Qafqaz, Qarabağ, Şuşa, arxeoloji, abidə, YUNESKO

ABSTRACT

Shusha and its environs have a special place in Caucasian archaeology. The monuments discovered due to excavations carried out in Karabakh by amateurs of European and Russian origin are significant. In addition, some archaeological materials in Shusha are still preserved in the National Museum of Azerbaijan History.

Later, a special archaeological expedition with the participation of Azerbaijani scientists began a new stage in the systematic study of the archaeological monuments of Karabakh. The results of archaeological excavations carried out by the Mil-Karabakh archaeological expedition prove that Shusha is one of the oldest centers of Caucasian civilization. Some factors make it necessary to include the Shusha cave in the UNESCO World Heritage List.

Keywords: Caucasus, Karabakh, Shusha, archaeology, monument, UNESCO

Şuşa və onun ətrafı Qafqaz arxeologiyasında xüsusi yer tutur. Çünki həmin ərazilər vaxtilə qədim Midiya dövlətinin, Qafqaz Albaniyasının, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvilər, Qarabağ xanlığının ərazisinə aid olub. Buna görə də qədim tarixə malik olan Şuşa və onun ətrafı XIX əsrdən bəri rus və avropalı tədqiqatçıların diqqətini cəlb edirdi. Şuşanın ətraf ərazilərində onun maddi mədəniyyət tarixi ilə maraqlanan həvəskar əcnəbilər tərəfindən qazıntı işləri aparılmışdır.

1871-ci ilin oktyabrında Tiflisdə Qafqaz Arxeologiya Komitəsinin yaradılması Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi ilə maraqlanan xarici arxeoloqları səfərbər etdi. Qeyd edək ki, Qafqaz arxeologiyası ilə qeyri-peşəkar həvəskarlar da məşğul olub. Berlin Antropologiya, Etnoqrafiya və Qədim Tarix Cəmiyyəti tərəfindən maliyyələşdirilən, Şuşa Realni məktəbinin alman dili müəllimi Emil Resler 1892-1903-cü illər arasında Şuşa ətrafında apardığı arxeoloji qazıntılar zamanı coxlu qəbirlər aşkar etmişdir. Qəbirlər kurqan tipinə məxsus idilər. Onun öyrəndiyi abidələr eneolit, tunc və dəmir dövrlərinə aid edilir. Həqiqən deyə bilərik ki, Emil Reslerin apardığı qazıntılar nəticəsində Qarabağın tunc dövrü tarixinin öyrənilməsi üçün zəngin materiallar toplanmışdır. Təssüflər olsun ki, onun apardığı tədqiqat işlərinin nəticələri bizim arxivlərdə yox, Rusiya Elmlər Akademiyasının Maddi-mədəniyyət Tarixi Institutunun San-Peterburq şöbəsinin arxivindədir. Arxeoloji tapıntılar isə böyük ehtimalla Tiflisdəki Qafqaz Muzeyinə verilmişdir. Qeyd edək ki, Çar Rusiyası dövründə Qafqazın mərkəzi Tiflis şəhəri olub.

Həmçinin qədim abidələrdə aparılan arxeoloji qazıntılardan əldə edilən çox mühüm tapıntılar Moskvadakı Tarix Muzeyinə təhvil verilmiş və qazıntıların nəticələri "Qafqaz arxeologiyasının materialları" adı ilə nəşr edilmişdir.

Azərbaycanlı arxeoloq, etnoqraf və coğrafiyaşünas Davud Şərifovun səyi nəticəsində Azərbaycana məxsus arxeoloji materiallar Qafqaz (Gürcüstan) Muzeyindən Azərbaycan Tarixi Muzeyinə köçürülmüş, Şuşa şəhəri ətrafında aparılan qazıntıların materialları Redkin Lager adı ilə yanlış qeyd edilmişdir.

Ox ucları, xəncər başı, düymələr, boşqab və ya kəmər hissəsi, bilərziklər, çaxmaq daşı, qabıq muncuqları, heyvan dişləri və çürük ağacdan hazırlanmış materiallar Redkin Lager adı ilə Arxeologiya Fondunun inventar kitabına daxil edilmişdir Şuşa ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılardan əldə edilən qaşovun dəvəgözüdən sap yerinin olması və ucunun işlənməsi çox maraqlıdır. Yuxarısında sap keçirmək üçün deşik-küp açılmışdır. Küpün dairəsinin bir hissəsi sınmışdır. Uzunluğu 5,5 sm, küpün uzunluğu 3,3 sm-dir. Şuşanın digər dəvəgözüdən hazırlanmış qaşovu üçbucaqşəkilli olub, iki tərəfdən kənarları işlənmişdir. Uzunluğu 3,7 sm, ən enli yerdə eni 2,7 sm-dir. Bu arxeoloji materiallar Son tunc və ilk dəmir dövrünün öyrənilməsi üçün əhəmiyyətlidir.

1900-cü illərin əvvəllərindən Reslerin son qazıntıları dövründən Azərbaycanın tarixdən əvvəlki qədim dövrünün tədqiqi demək olar ki, dayandı. 1920-ci illərdən başlayaraq sovet arxeoloqları tərəfindən qazıntılar yenidən başlandı. XX əsrin sonlarından başlayaraq Şuşada aparılan elmi tədqiqatlar onun arxeologiyasında yeni səhifə açır.

Məmmədəli Hüseynovun rəhbərliyi ilə 1971-1973 və 1975-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun Mil-Qarabağ arxeoloji ekspedisiyası böyük elmi işlər görmüşüdür. Belə ki, 1971-ci ilin iyulunda ekspedisiya Şuşa şəhəri yaxınlığındakı Cıdır düzünün aşağı hissəsində paleolit mədəniyyətinə aid qədim insan düşərgəsini aşkar edib. Düşərgə Şuşa şəhərində yerləşdiyi üçün Şuşa mağarası adlandırılmışdır. Mağara Daşaltı çayının sol sahilində, dəniz səviyyəsindən 1500 metr yüksəklikdə, çayın müasir yatağından 80 metr hündürlükdə yerləşir. Abidə mərmər əhəngdaşı qalın təbəqələrinin altında yerləşir. Karst mağarası təbii olaraq milyon il əvvəl əmələ gəlib. Düşərgənin eni 20 metr, uzunluğu 100 metr və hündürlüyü 7 metrdir. Mağaranın mədəni təbəqələrinin xarakterini müəyyən etmək üçün çuxur qazılmışdır. İki metr dərinlikdən iki ədəd kobud alət aşkar edilmişdir. Bu cür alətlərə oxşar tapıntılar Azıx mağarasının Aşel təbəqəsində üzə çıxmışdır.

Şuşa mağarasında ümumilikdə çöküntülərdə beş təbəqə müəyyən edilmişdir. Birinci və ikinci təbəqələrdə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı eneolit, tunc, qədim və orta əsrlərə aid metal və gil qabların fraqmentləri aşkar edilmişdir. Materialların mühüm hissəsi müxtəlif keramika parçalarıdır. Mövcud olan çoxlu sayda müqayisəli materiallara əsaslanaraq onlar asanlıqla xronoloji bölgüyə uyğunlaşdırılıb. Ən qədimi gildə incə doğranmış samanla saxsı parçalarıdır. Onların rənginin səthi açıq qırmızıdır. Oxşar keramika nümunələri Azərbaycanın digər bölgələrində də aşkar edilmişdir. Qeyd edək ki, bu abidələrdə saman keramika ilə yanaşı, qaba dənəli qum qarışığı olan gil qablar da aşkar edilib. Mağaradakı keramika məmulatları arasında xronoloji olaraq tunc dövrünün növbəti mərhələsini əhatə edən artefaktlar aşkar edilmişdir. Onlar qara boyalı qablara aiddir. Səthində çərtmə naxışlar vardır. Bu artefaktlar Orta Tunc dövrü ilə eynidir. Dulusçuluq fraqmentləri arasında təsvir edilənlərlə yanaşı, Tunc və Erkən Dəmir dövrlərinə aid tapıntılar da vardır.

Düşərgənin üçüncü təbəqəsində maddi mədəniyyət nümunələri qeydə alınmayıb. Dördüncü və beşinci təbəqələrdə paleolit dövrünə aid maddi mədəniyyət nümunələri aşkar edilmişdir.

İstər YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına, istərsə də İlkin Siyahıya daxil edilmiş bütün dünya varlıqları nəzərdən keçirildikdə, Aggtelek və Slovak, Ballıca, Skocjan, Altamira, Ellora, Ajanta, Gorham və.s kimi mağaralara rast gəlirik. Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmiş bütün mağaralar və karst əraziləri demək olar ki, oxşar namizədlik meyarlarına malikdir. Xüsusilə VII və VIII meyarlara malikdirlər. Hamısı dünyanın geoloji və geomorfoloji formalaşması zamanı keçdiyi müxtəlif mərhələlərin şahidi olub. Təkcə mülkün elm üçün əhəmiyyətinin deyil, daha dəqiq desək, yer elmləri tarixi üçün əhəmiyyətinin güclü göstəricisidir. Buna görə də geologiya tarixi üçün vacibdir. Eləcə də Şuşa mağarası bu proseslərə şahid olmuşdur. Karst təzahürlərinin heyranedici silsiləsidir. Karst topoqrafiyası üçün əsas yerdir və karst topoqrafiyasının yaxşı qorunmuş nümunələrini də ortaya qoyur.

Həmçinin Şuşa ətrafındakı qədim yaşayış məskənləri, o cümlədən Cıdır düzündəki məşhur Şuşa mağarası bu yerlərin Azərbaycanın ən qədim insan düşərgələrindən biri olduğunu sübut edir.

Şuşa mağarası bəşər sivilizasiyasının mənşəyinin 200-250 ildən çox əvvəl yoxa çıxmış qədim mərhələsinə görkəmli və bənzərsiz şahidlik edir. Alt Paleolit dövrünün, sonra gələn dövrlərin mükəmməl bədii, simvolik və mənəvi ifadəsinə nail olduqları dövr idi. Bu mağara-qala ağır vaxtlarda Şuşa sakinləri və xanın ailəsi üçün ən etibarlı sığınacaq olmuşdu. Bu sığınacaq onun üzərində ucaldılmış Şuşa qalası ilə əlaqəli idi. Mağaranı aşağıdakı meyarlara malik olmasını görürük:

- Meyar (III) - Paleolit, Eneolit, Tunc və dəmir dövrünün mərhələlərinə şahidlik edir;

- Meyar (VII) - Şuşa mağarası gözəl mağara quruluşuna malikdir;

- Meyar (VIII) - Geoloji proseslərin şahidi olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəlilli Fariz. Arxeoloji materiallar Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mənbə kimi. Bakı: Avropa, 2017, 178 səh.

2. Керимова-Коджаева Тамилла, Садыгова Ильхама, Алиев Идрис. Алескер Гаджи Алекперов: жизнь,творчество, судьба ученого. Баку: 2015, 576 стр.

3. Гасанов А.А., Джафаров А.Г. Доклады Академии Наук Азербайджанской СССР. ТОМ XXXII, № 1.1976, 91 стр.

4. Finds of the Khojaly-Gedebey Culture of the Late Bronze and early Iron Ages in Azerbaijan in European museums. Monograph (Azerbaijani with abstracts in English, Russian and German). 2015, Baku: Elm ve tehsil, 300 pp., ISBN 978-3-9811-675-4-2

5. UNESCO World Heritage Convension. World Heritage List. https://whc.unesco.org/en/list/.

"MƏN" KONSEPSİYASI PROBLEMİ VƏ ONUN FORMALAŞMASINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK HİSSİNİN ROLU

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПЦИИ «Я» И РОЛЬ ПАТРИОТИЗМА В ЕГО ФОРМИРОВАНИИ

THE PROBLEM OF THE CONCEPT OF "I" AND THE ROLE OF PATRIOTISM IN ITS FORMATION

R.N.Qasımova

ADPU-nun ümumi psixologiya kafedrasının baş müəllimi

XÜLASƏ

Məqalədə "Mən" konsepsiyası problemi, psixoloqların bu məsələyə dair nəzəriyyələri öz əksini tapmışdır. Şəxsiyyətin mənlik şüurunun formalaşmasında mənəvi tərbiyənin, ali hisslərin, vətənpərvərlik hissinin rolu göstərilmişdir.

РЕЗЮМЕ

В статье отражена проблема концепта «Я» и теории психологов по этому вопросу. Показана роль нравственного воспитания, высших чувств, чувства патриотизма в формировании самосознания личности.

ABSTRACT

The problem of the concept of "I" and the theories of psychologists on this issue are reflected in the article. The role of moral education, higher feelings, sense of patriotism in the formation of self-consciousness of the individual is shown.

Açar sözlər: "Mən" konsepsiya, özünüdərk, adekvat, vətənpərvərlik

Ключевые слова: концепция «Я», самосознание, адекватность, патриотизм.

Keywords: "I" concept, self-awareness, adequate, patriotism

Şəxsiyyət, "Mən" konsepsiyası problemi bütün dövrlərdə olduğu kimi, müasir dövrümüzdə də aktuallıq kəsb edir.

"Mən" konsepsiyası problemi çox mühüm fəlsəfi və psixoloji problemlər sırasına daxil olub, müxtəlif məsələlərin öyrənilməsi ilə bağlıdır. Psixoloji ədəbiyyatda "Mən" konsepsiyası probleminə həsr olunmuş tədqiqatlarda müəlliflər müxtəlif anlayışlardan istifadə edirlər. Həmin anlayışlar "Mənlik şüuru", "Mən obrazı" anlayışları ilə yanaşı işlədilir.

Şəxsiyyət, onun daxili aləmi, mənlik şüuru mütəxəssisləri həmişə düşündürmüşdür. Hər bir fərdin "Mən" i fiziki hadisə olmayıb, sosial və psixi bir hadisədir.

Tədqiqatlar göstərir ki, şəxsiyyətin Mən - i bütün zamanlarda bu və ya digər səviyyədə öyrənilmiş, kifayət qədər həm nəzəri, həm də eksperimental nəticələr əldə edilmişdir.

Xarici ölkə psixologiyasında şəxsiyyət və onun mənlik şüuru haqda olan nəzəriyyələr öz müxtəlifliyi ilə fərqlidir.

Özünüdərketmə probleminə həsr olunmuş tədqiqatlar sırasında amerikan filosofu və psixoloqu U.Cems əhəmiyyətli mövqeyə malikdir. Cemsə görə, Mən, insanın öz bədəninin qavranmasından, öz daxili

aktivliyini hiss etməsindən ibarətdir. O, empirik Məni üç tərkib hissəyə bölür: maddi Mən, sosial Mən, Mənəvi Mən.

Cems öz bölgəsində Sosial Mənə daha çox diqqət yetirmiş və onun rolunu qiymətləndirmişdir.

Z. Feydin konsepsiyasında "Mən", şüur, mənlik şüuru eynimənalı hadisələr kimi verilir. Mənlik şüuru şüursuz həvəs və impulsların "xidmətində" olur və onun fəaliyyəti tamamilə bu sferanın mövcudluğu ilə müəyyənləşdirilir. Sosial mühit, cəmiyyətin fərdə tələbləri nə qədər dəyişərsə, daima şüurla və şüursuz sferanın qarşılıqlı əlaqəsində müəyyənləşən "fövqal Mən" də bir o qədər dəyişir. İngilis alimi R.Berns "Mən - konsepsiya" anlayışı altında şəxsiyyətin Özünüdərketməsi, mənlik şüuru problemini tədqiq etmişdir. O, "Mən - konsepsiyasının ierarxik strukturunda quruluşunu vermiş," Mən-konsepsiya" sının əsas tərkib hissələrini şərh etmişdir.

Mənlik şüurunu Y. S. Vıqotski, S. Y. Rubinşteyn, İ. S. Kon, B.B.Stolin, və b. tədqiq etmişlər. "Mən"-konsepsiya, özünüdərk, özünütərbiyə, özünüqiymətləndirmə ilə bağlı Azərbaycan psixoloqlarından Ə. S. Bayramovun, Ə. Ə. Əlizadənin, M. B. Vəliyevin, S. F. Şabanovun, G. B. Tağıyevanın və b. tədqiqatların göstərmək olar.

Tədqiqatlar göstərir ki, mənlik şüuru insanın özünü şəxsiyyət kimi tanıması və dərk etməsi prosesidir. Mənlik şüuru dedikdə, insanın özünün tələbat və qabiliyyətlərinə, fikir və hisslərinə, davranış və fəaliyyət motivlərinə şüurlu münasibəti nəzərdə tutur.

Problemlə bağlı aparılan tədqiqat işlərində bu və ya digər dərəcədə mənlik şüuruna toxunulmuş, şəxsiyyətin formalaşmasında onun rolu yüksək qiymətləndirilmişdir.

Müasir dövrdə respublikamızda "Mən" konsepsiyası problemlərinin, "Mən" in xüsusiyyətlərinin araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir. "Mən" i tədqiqat etmək, şəxsiyyətin təşəkkülünün əsas istiqamətlərini və onlarda nə kimi inteqral mənəvi-psixoloji keyfiyyətlərin formalaşması imkanlarını, mexanizmlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

İnsanın özünüdərketməsinin, özünüqiymətləndirməsinin genezisini, müəyyənləşdirmək, onun formalarını, səviyyələrini, əsas istiqamətlərini təyin etmək fərdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasını, hansı inteqral şəxsi keyfiyyətlərə malik olacağını təyin etmək üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

“Mən”in düzgün formalaşdırılması böyüməkdə olan gənc nəslin düzgün tərbiyəsi ilə sıx əlaqəlidir. Bu problem bütün dövrlərdə daim diqqət mərkəzində olmuşdur və bu məsələ eyni zamanda milli xüsusiyyətlərlə də sıx bağlıdır.

Şəxsiyyətin formalaşmasında hər bir xalqın özünəməxsus xüsusiyyətləri, adət və ənənələri başlıca rol oynamışdır.

Şəxsiyyətin formalaşdırılması, “Mən”inin düzgün tərbiyəsi psixoloqlar və filosofların, pedaqoq və sosioloqların diqqətini cəlb etmiş, onların tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Ümumiyyətlə, psixoloqların fikrincə, şəxsiyyətin mənəvi cəhətdən düzgün formalaşdırılması bütövlükdə cəmiyyətin düzgün inkişaf etdirilməsi deməkdir.

Şagird şəxsiyyətinin, yeniyetmə və gənclərin formalaşmasında, mənlik şüurunun adekvat inkişaf etdirilməsində bir çox amillər, eyni zamanda milli xüsusiyyətlər, ailə tərbiyəsi, mənəvi tərbiyə mühüm rola malikdir.

Ali hissləri tərbiyə etmək, Vətəni sevmək, vətənpərvərlik hissinin şagirdlərə, ümumiyyətlə yetişməkdə olan gənc nəslə aşılamaq öhdəmizə düşən ən mühüm məsələlərdən biridir. Məhz şəxsiyyətin formalaşmasında, mənlik şüurunun adekvat inkişaf etdirilməsində vətənpərvərlik hissinin rolu böyükdür.

Vətənpərvərlik bir fərdin ölkəsinə qoyduğu sevgi və bağlılığıdır. Bu anlayış tarixin müəyyən dönəmlərində fərqli mənalarda işlədilir və mənası dövrün şərtlərinə, coğrafiya və cəmiyyətlərinə fəlsəfəsindən olduqca asılıdır, Azərbaycan dövlətinin müasirləşməsi, vətəndaşlıq, konstitusiya kimi müasir siyasi anlayışların gündəmə gəlməsilə, vətənpərvərlik müxtəlif cərəy1anların içərisində özünü göstərdi. Orta əsrlərdə Azərbaycanda yaşamış şairlərin ədəbi yaradıcılıqlarında da vətənpərvərlik anlayışına rast gəlmək mümkündür.

Doğma yurdumuz Azərbaycan bizim ana vətənimizdir. Əcdadlarımızdan əmanət olan bu Vətəni qorumaq hər bir vətəndaşın borcudur. Vətəni qorumaq üçün onu sevmək, vətənpərvər olmaq lazımdır.

Vətənpərvərlik ən dərin, ən müqəddəs, ən ülvi hisslərdən biridir. Hər bir insanın qiyməti onun Vətənə, millətə xidməti ilə, əsl insanlıq ləyaqəti isə vətənpərvərlik hissi ilə ölçülür. Vətənpərvərlik tərbiyəsi ailədə başlayıb, bağçada, məktəbdə davam etməli, cəmiyyətdə formalaşmalıdır.

Hörmətli prezidentimiz İlham Əliyev demişdir: "Mən istəyirəm ki, gənclərimiz vətənpərvər, peşəkar, bilikli, savadlı olsunlar, Vətən sevgisi ilə böyüsünlər".

Şagird şəxsiyyətini, gənc nəsli düzgün yetişdirmək, "Vətən" və "Vətənpərvərlik" kimi müqəddəs anlayışların mənasını onlara aşılamaq ən mühüm məsələlərdən biridir.

Vətəni sevmək Tomris mərdliyini, Cavanşir yenilməzliyini, Dədə Qorqud hikmətini, Nizami poeziyasını, Tusi elmini, Füzuli kədərini, Koroğlu cəngisini, Xətai qılıncını, qələmini, Babək cəsarətini, Nəsimi qətiyyətini, Üzeyir musiqisini, Səməd Vurğun şeiriyyətini sevmək deməkdir.

Vətən hər birimizin müqəddəs səcdəgahı, pənah yeridir. Ən böyük qəhrəmanlıqlar da məhz Vətən naminə edilir. Görkəmli şəxsiyyətlər, qorxmaz sərkərdələr, cəsur igidlərin çiynində yüksəlib bu Vətən! Vətənpərvər, Vətənini, yurdunu sevən, dövlət atributlarına hörmətlə yanaşan, onu qoruyan, hər vaxt üçrəngli bayrağını uca tutan cəsur oğullar millətin qürur mənbəyidir.

Müasir dövrümüzdə özünü dərk edən, bir şəxsiyyət kimi düzgün formalaşan, vətənpərvərlik hissi, Vətən sevgisi olan hər bir Azərbaycan vətəndaşı ölkəmizin suverenliyi, bütövlüyü uğrunda ayağa qalxaraq, bir yumruq olaraq birləşdilər. Doğma Vətənimizin səfalı guşəsi olan Qarabağımızı yadelli işğalçılardan təmizlədilər, qəhrəmanlıq salnaməsini tarixə qızıl hərflərlə yazdılar.

Beləliklə, insanın şəxsiyyət kimi düzgün formalaşmasına, onun mənlik şüurunun adekvat inkişaf etdirilməsinə təsir edən amillərdən ən əsası, ön planda olanı valideyn, müəllim və həmçinin ətraf mühitin təsirinin həlledici olması, məktəblilərin şəxsi keyfiyyətləri, iradi-emosional sferası və xarakteri ilə yanaşı özlərinin təlim fəaliyyətinə münasibətinin və ali hisslərin, vətənpərvərlik hissinin yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri, Bakı, 1998.
2. Bayramov Ə.S. "Etnik psixologiya", Bakı, 2001.
3. Əliyev R.İ. Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması.
4. U.Cems. Psixologiya (Pod red. J.AP.Petrovskiy), M.Pedaqogika, 1991.
5. Бернс Р., Развитие Я- концепции и воспитании. Пер.с. анг. М., 1986.
6. https://az.m.wikipedia.org/wiki/V%C9%99t%C9%99np%C9%99rv%C9%99rlik

AZƏRBAYCANIN İSTEDADLAR MƏRKƏZİ - ŞUŞA ŞƏHƏRİ

ШУША- КОЛЫБЕЛЬ ТАЛАНТОВ АЗЕРБАЙДЖАНА

SHUSHA IS THE CRADLE OF TALENTS OF AZERBAIJAN

Dr. Prof. Kübra Əliyeva

Əməkdar incəsənət xadimi AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

"Qafqaz Albaniyasının Memarlıq və İncəsənəti" şöbəsinin rəhbəri

Zeynalova Aygün

AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, "Qafqaz Albaniyasının Memarlıq və İncəsənəti" şöbəsinin şöbənin kiçik elmi işçisi

Açar sözlər: Şuşa, Mir Mövsüm Nəvvab, miniatür, divar rəsmləri, kitab tərtibatı, "Üsuli Cədid", "Məclisi Üns"

Məqalə ensklopedik biliyə malik, bütün elmlərdən xəbərdar olan şair, rəssam, musiqişünas, xəttat, Şuşalı Mir Mövsüm Nəvvabın bədii yaradıcılığına həsr edilir.

Mir mövsüm Nəvvab öz dövrünün hər tərəfli inkişaf etmiş şəxsi olmuşdur. Onun dəqiq anadan olma günü məlum deyildir. Oğlu Miriş Ağadan alınan məlumata görə Nəvvab 1829-cu ildə (1. səh.102), bəzi mənbələrdə isə 1933-cü ildə(2.Səh.1). Şuşada anadan olduğu haqqında məlumatlar vardır. O, 1918-ci ildə rəhmətə getmiş və Cıdır dəfn edilmişdir.

Mir Mövsüm Nəvvab 1829-cü ildə Şuşada Hacı Seyid Əhmədin ailəsində anadan olduğunu əsas götürsək bu il onun 193, gələn il isə 194 yaşı olur. Əgər hesablasaq o, 1933- cü ildə anadan olub, bu il onun 189 yaşı, gələn il isə 190 illik yubleyi olur. Mir M,M Nəvvab ilk təhsilini Şuşada Ruhani məktəbində almış, ərəb, fars, türk dillərini mükəmməl öyrənmiş. Sonra Abbas Sarıcəllinin mədrəsəsində oxuyaraq, riyaziyyat, astronomiya, kimya elmlərinə dərindən yiyələnmişdir.

Şəxsən rus dilini də özü öyrənərək, bu dili gözəl bilirmiş. Azərbaycan mədəniyyəti, Azərbaycan musiqisi və rəssamlığı sahəsində əvəssiz əsərlərin müəllifidir. Şuşada uşaqların gənclərin təhsilinə xüsusi əhəmiyyət verən Mir Mövsüm Nəvvab "Üsuli Cədid" adlı məktəblər açmış, kitabxana və qiraətxanalar da təşkil etmişdir. Onun özünün kiçik mətbəəsi var idiki, Şuşada yaşayan şairlərin şeirləri çap edilirdi. O zaman Şuşadan başqa Azərbaycanın heç bir şəhərində mətbəə yox idi. Əvvəlki məktəblərdən fərqli olaraq Nəvvabın açdığı "Üsulu cədid" məktəblərində ədəbiyyat, tarix, coğrafiya kimi fənlər keçirilirdi. Mir Mövsüm Nəvvabın yaratdığı "Məclisi Fəramüşan", yəni "unudulmuşların məclisi" və "musiqiçilər məclisləri" yalnız Şuşada deyil bütün Azərbaycanın mədəni inkişafında əsaslı rol oynamışdır. "Məclisi fəraminüşan" məclisində Abdulla Bəy Asi, Fatma xanım, Məşədi Əyyub Baki, Həsənəli Xan Qarabaği, Abdulla Həsən Şahid, Mirzə Xosrov adlı şairlər var idiki, onlar daim 1872-ci ildə Şuşada yaranmış Xurşudbanu Natavanın "Məclisi Üns" ədəbi məclisinin üzvləri ilə şeir vasitəsi ilə deyişirmişlər.

Mir Mövsüm Nəvvab bir rəssam kimidə Azərbaycan incəsənətində mühüm rol oynamışdır. Mir Mövsüm Nəvvabın yüksək bədii zövqü var idi. O əsasən kitab və əlyazma qrafikası ilə məşğul olub, onların bədii tərtibatı üzərində işləyirmiş, Onun yaradıcılığında naxış və ornamentlər əsas yer tutur. Vaxtı ilə Mir Mövsüm Nəvvab Şuşada işlətiyi məktəbin, mədrəsənin, şəxsi evinin divarlarını, Şuşada olan iki məscidin minarələrini naxışlarını işləmişdir. Hətta Nəvvab iş otağının da naxışlarını özü vurmuşdur. Şuşada bu miralərdəki naxışlar Şuşanın digər minarələrindəki naxışlardan həm forma, bədii tərtibatına görə seçilir. Minarənin naxışlarından əlavə O, özünün iş otağı olan otağın naxışlarını da özü vurmuşdur. Şuşada yuxarı Məscidin həyətində ikinci mərtəbədə olan hər iki pəncərənin açası gözəl güllərlə dolu idi. Otağın nəqqaşlığını da Nəvvab özü işləmişdir. Nəvvabın "quşlar", "güllər", "Teymurun portreti" və digər əsərləridə məşhurdur. Bu əsəsrlərdə rəssamın dərin müşahidə qabiliyyəti özünü göstərmişdir. Nəvvab "Bəhrül-həzan" (1864—65) kitabına da illustrasiyalar çəkmişdir. Burdakı

beş miniatürdə o, müxtəlif döyüş səhnələri əks etdirmişdir ki, bədii cəhətdən rəng çalarlarına görə bu miniatürlər klassik minüatürlərdən daha çox Şəki Xan sarayının frizlərini xatırladır.(3-səh7). Nəvvab hələ gənc yaşlarından bədii tərtibat sənətinə və kitabların illustrasiyasına xüsusi ilə alüdə olmuşdur. 1850-ci illərdə o, Firdovsinin "Şahnamə" əsərinə çəkilən, litoqrafik illustrasiyalar üzərində işləmiş, onların daha əlvan, baxımlı, emosional olmasına cəhd etmişdir.

Nəvvab 326 səhifədən ibarət lakla üzlənmiş iki əsərə yəni, "Atəş dənizi", "əzabların fondu" şeirlərinə bədii tərtibat vermişdir ki, bu əsərlərdə yeddi giriş və üç miniatür işlənmişdir. Bu əsərlərdə mürəkkəb ornamentlər, gül, bülbül, buta rəsmləri yumurta boyaları ilə işlənmişdir ki, bu əsərlər vaxtı ilə Şuşada Mir Mövsüm Nəvvabın ev muzeyində divarları bəzəmişdir.

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Шуша, Мир Мовсум Навваб, миниатюра, настенная живопись, оформление книг, «Усул-е-Джадид», «Меджлис-е-Унс».

Статья посвящается творчеству выдающегося шушинца- Мир Мовсума Навваба- человека энциклопедических знаний, поэта, художника, музыковеда, каллиграфа.

Мир Мовсум Навваб был одним из образованнейших людей, разносторонних личностей своего времени. Точная дата его рождения неизвестна. По сведениям, полученным от его сына Миришаги, Навваб родился в Шуше в семье Хаджи Сеида Ахмада в 1829 г.(**1,с. 102**), согласно другим источникам в 1833 г. (**2,с.1**). Мир Мовсум Навваб умер в 1918 году и был похоронен на Джыдыр дюзю.

Начальное образование Мир Мовсум Навваб получил в Духовном училище в Шуше, где в совершенстве выучил арабский, персидский и турецкий языки. Затем Мир Мовсум Навваб учился в медресе Сариджалли где изучал математику, астрономию и химию. Известно, также что Мир Мовсум Навваб хорошо владел русским языком, который выучил самостоятельно.

Мир Мовсум Навваб является автором серьезных работ в области азербайджанской культуры, азербайджанской музыки и изобразительного искусства. Мир Мовсум Навваб, уделявший особое внимание образованию детей и молодежи Шуши, открыл в Шуше школу под названием «Усули Джадид», также организовал библиотеки и читальни. У Мир Мовсума Навваба также была своя небольшая типография, где печатались стихи шушинских поэтов. (Отметим, что в то время ни в одном городе Азербайджана, кроме Шуши, типографии не было).

В отличие от прежних школ, в школах «Усули Джадид », открытых М.М. Наввабом, преподавались такие предметы, как литература, история и география. Созданные Миром Мовсумом Наввабом общества « Меджлиси Фарамушан» («Меджлис забытых») и «Меджлис музыкантов», сыграли неоценимую роль в культурном развитии не только Шуши, но и всего Азербайджана. В «Меджлиси Фараминушан» принимали участие поэты Абдулла бек Аси, Фатьма ханум, Мешади Айюб Баки, Гасанали хан Гарабаги, Абдулла Гасан Шахид, Мирза Хосров, которые вели поэтическую переписку с членами литературного общества «Меджлис-е-Унс», возглавляемого Хуршуд Бану Натаван.

Мир Мовсум Навваб сыграл важную роль в азербайджанском искусстве не только как поэт, но также как художник. Обладавший тонким художественным вкусом Мир Мовсум Навваб занимался в основном книжной и рукописной графикой, работая над художественным оформлением книг. Различные узоры и орнаменты также занимают видное место в творчестве Мир Мовсум Навваба.

В свое время Мир Мовсум Навваб работал над орнаментом, украшавшем стены школы, медресе, а также своего дома, принимал участие в художественном оформлении минаретов двух мечетей в Шуше. Узоры этих минаретов отличаются от узоров на других минаретах Шуши как по форме, так и по художественному стилю. Помимо узоров на минаретах, Мир Мовсум Навваб лично декорировал свою рабочую комнату. Нижняя часть обоих окон второго этажа во дворе верхней мечети в Шуше была усыпаны прекрасными цветами. Роспись помещения также

выполнена самим Наввабом. Мир Мовсум Навваб известен своими произведениями «Птицы», «Цветы», «Портрет Теймура» и другими работами, в которых проявилась глубокая наблюдательность художника.

Мир Мовсум Навваб является автором иллюстраций к книге «Бахр-уль-Хазан» (1864-65) В представленных здесь пяти миниатюрах художником изображены различные батальные сцены, которые по художественному колориту больше напоминают фризы ханского дворца в Шеки, чем классические миниатюры (**3,с.7**). Искусством оформления и иллюстрирования книг Навваб начал интересоваться еще в ранней юности. В 1850-х годах Навваб работал над литографическими иллюстрациями к «Шахнаме» Фирдовси, стремясь сделать их более красочными, привлекательными и эмоционально наполненными.

Кроме того, Наввабу принадлежит художественное оформление произведений - стихотворений «Море огня» и « Источник страданий». К этим книгам покрытым лакои и состоящим из 326 страниц были разработаны семь вступлений и нарисованы три миниатюры. В этих работах, красками темпера изображены различные затейливые виды орнамента, цветы, соловьи, картины бута, которые в свое время украшали стены дома-музея Мир Мовсума Навваба в Шуше.

ABSTRACT

Keywords: Shusha, Mir Movsum Navvab, miniature, wall painting, book design, "Usul-e-Jadid", "Majlis-e-Uns".

The article is dedicated to the work of the outstanding Shusha resident - Mir Movsum Navvab - a man of encyclopedic knowledge, poet, artist, musicologist, calligrapher.

Mir Movsum Navvab was one of the most educated, many-sided developed persons of his time. The exact date of his birth is unknown. According to information received from his son Mirish-aga, Navvab was born in Shusha in the family of Haji Seyid Ahmad in 1829 (1, p. 102), according to other sources in 1833 (2, p. 1). Mir Movsum Navvab died in 1918 and was buried at Djidir Duzu.

Mir Movsum Navvab got his primary education at the Theological School in Shusha, where he perfectly learned Arabic, Persian and Turkish. Then Mir Movsum Navvab studied at the Sarijalli Madrasah where he studied mathematics, astronomy and chemistry. It is also known that Mir Movsum Navvab was fluent in Russian, which he learned on his own.

Mir Movsum Navvab is the author of serious works in the sphere of Azerbaijani culture, Azerbaijani music and fine arts. Mir Movsum Navvab, who paid special attention to the education of children and youth in Shushi, opened a school in Shusha called "Usuli Jadid", and also organized libraries and reading rooms. Mir Movsum Navvab also had his own small printing house, where works by Shusha poets were printed. (It should be noted that at that time there was no printing house in any city of Azerbaijan, except for Shusha).

In differ from the previous schools, in the “Usuli Jadid” schools opened by M.M. Navvab subjects such as literature, history and geography were taught. The societies “Mejlisi Faramushan” (“Mejlis of the Forgotten”) and “Mejlis of Musicians” created by Mir Movsum Navvab played an invaluable role in the cultural development both of Shusha and the whole of Azerbaijan.

Poets Abdullah bey Asi, Fatma khanum, Mashadi Ayyub Baki, Hasanali khan Garabagi, Abdullah Hasan Shahid, Mirza Khosrov took part in the "Majlisi Faraminushan" and carried on poetic correspondence with members of the literary society "Majlis-e-Uns", headed by Khurshud Banu Natavan.

Mir Movsum Navvab played an important role in Azerbaijani art not only as a poet, but also as an artist, painter. Mir Movsum Navvab, who had a delicate artistic taste, was mainly engaged in book and manuscript graphics, working on the decoration of books. Various patterns and ornaments also have prominent position in the creativity of Mir Movsum Navvab.

At one time, Mir Movsum Navvab worked on the ornament that adorned the walls of the school, madrasah, as well as his house, took part in the decoration of the minarets of two mosques in Shusha. The patterns of these minarets differ from the patterns on other minarets of Shushi both in form and artistic style.

In addition to the patterns on the minarets, Mir Movsum Navvab personally decorated his workroom. The lower part of both windows of the second floor in the courtyard of the upper mosque in Shusha was filled with beautiful flowers. The room was also painted by Navvab himself. Mir Movsum Navvab is known for his pictures "Birds", "Flowers", "Portrait of Teymur" and other works, which confirm the deep observation of the artist.

Mir Movsum Navvab is the author of illustrations for the book "Bahr-ul-Khazan" (1864-65) In the five miniatures presented here, the artist depicts various battle scenes, which in terms of artistic coloring are more reminiscent of the friezes of the Khan's palace in Sheki than classical miniatures (3, p. .7).

Navvab began to be interested in the art of designing and illustrating books at an early age. In the 1850s, Navvab worked on lithographic illustrations for “Shahnameh” by Firdousi , striving to make them more colorful, attractive and emotionally filled. In addition, Navvab owns the decoration of works - poems "Sea of Fire" and "Source of Suffering". For these books covered with lacquer and consisting of 326 pages, seven introductions were written and three miniatures were drawn. In these works, various unusual types of ornaments, flowers, nightingales, “buta” paintings, which at one time adorned the walls of the house-museum of Mir Movsum Navvab in Shusha, are depicted with tempera paints.

Məqalə ensklopedik biliyə malik, bütün elmlərdən xəbərdar olan şair, rəssam, musiqişünas, xəttat, Şuşalı Mir Mövsüm Nəvvabın bədii yaradıcılığına həsr edilir.

Şuşanın bir yaşayış məntəqəsi kimi yarandığı ilkin dövr haqqında demək olar ki, məlumat yox dərəcəsindədir. Sadəcə tarixçilərin fikrinə görə XVIII əsrdə Pənahəli xan tərəfindən yaradılan Şuşa şəhəri Monqollar tərəfindən dağıdılmış, köhnə Şuşa şəhərinin yerində tikilmişdir[1] (səh 73). Yarandığı gündən başlayaraq Şuşanın şəhər kimi memarlıq planı yəni tək şərq yox Avropa şəhərlərinin memarlıq planları əsasında qurulmuşdur. Şəhərin mərkəzində hündür bir sahədə Mərkəzi meydan yerləşirdi. Məlum olduğu kimi Avropa ölkələrində bu meydanda kilsə və birdə baxış üçün hündür bir qüllə yerləşdirilir və küçələr qarpız kəsiyi kimi bu meydandan başlayır. Şuşa mənim uşaqlıq dövrümdə məhs belə bir şəhər kimi yadımda qalmışdır (2.səh 3-7).

---

[1].Фуад Алиев . Доктор Исторических наук. Профессор. «Карабахская ханство XVIII века» . В. Сб.

Карабах. Баку: Издателство, «Чашыоглу» 2004. 218 с. илл. С. 71-84

Meydanda tətqiqatçıların fikrinə görə 879 usta emalatxanası, 2000 tükan, qonaqların gəlib yerləşməsi üçün bir-birindən daha gözəl və rahat karvansaralar, bazar və bulaq-avdan yerləşirdi. Ümumi şəhərin görünüşünü daha da gözəlləşdirən mərkəzi parklarda, məhs meydanda yerləşirdi. Başdan əyağa daş döşəmə ilə döşənmiş və ilk yaranan məşhur küçələr də daxil olmaqla geniş, rahat on yeddi küçədən aşağıya doğru hərəkət edən yollar salınmışdı. Hər on yeddi məhəllədə şəhərin Qarabağın zəngin insanların rahat və gözəlliyi ilə seçilən daşdan tikilən evlərindən ibarət idi. Şəbəkəli rəngli şüşələrlə bəzədilmiş, asma qapılı küçəyə baxan kiçik balkon, islam memarlıq üslubunu özündə əks etdirən qapalı, bağ-bağçalı, güllü-çiçəkli böyük həyətlər, hər küçədə yaşayan insanlar üçün məscid, hamam və bulaqlar var idi. Təsəvvürünüzə gətirə bilərsiniz ki, bu şəhərdə 2 minə yaxın bina var imiş. On min insan yaşayırmış. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvələrində evlərin sayı artmış 2983-ə çatmışdır. Ümumiyyətlə 52 küçə, 116 döngə var idi. Bu şəhər XIX-XX əsrin əvəllərində xanlıqlar dövrünün sonuna doğru da öz əhəmiyyətinin itirməmiş kurort şəhəri rolunu da oynamışdır. Şuşa əsasən burada yaşayan insanların zənginliyi ilə bərabər, ziyalılığı ilə seçilirdi. Şəhərdə 95 şair, 22 musiqişünas, 38 xanəndə, 26 rəssam,

16 memar, 16 həkim və 40 a yaxın müəllim var idi. Şuşanı yarandığı gündən bütün xanlıqlardan fərqləndirən, burada olan təhsil ocaqları, məktəblər idi (3.).

Məqalədə əsasən Şuşada doğulub ən gözəl təhsil almlş, 4 dil bilən musiqişünas, rəssam, şair Mir Mövsüm Nəvvab haqqında məlumat verəciyik.

Mir Mövsüm Nəvvab

Mir Mövsüm Nəvvabın Cıdır düzündəki qəbr üstü abidəsi.

Mir Mövsüm Nəvvab 1833-cü ildə Şuşada Hacı Seyid Əhmədin ailəsində anadan olmuşdur. Mir M, Nəvvab ilk təhsilini Şuşada Ruhani məktəbində almış, ərəb, fars, türk dillərini mükəmməl öyrənmiş. Sonra Abbas Sarıcəllinin mədrəsəsində oxuyaraq, riyaziyyat, astronomiya, kimya elmlərinə dərindən yiyələnmişdir. Şəxsən rus dilini də özü öyrənərək, bu dili gözəl bilirmiş. O, Azərbaycan mədəniyyəti, Azərbaycan musiqisi və rəssamlığı sahəsində əvəssiz əsərlərin müəllifidir. Həyatı boyu çoxşaxəli fəailiyyətlə məşğul olan, M.M.Nəvvabın elmi fikirləri və araşdırmaları 20-dən artıq əsərlərdə öz əksini tapmışdır. Onun yaratdığı "Məclisi Fəramüşan", yəni "unudulmuşların məclisi" və "musiqiçilər məclisləri" yalnız Şuşada deyil, bütüb Azərbaycanın mədəni inkişafında əsaslı rol oynamışdır. Şuşada

uşaqların gənclərin təhsilinə xüsusi əhəmiyyət verən Mir Mövsüm Nəvvab "Üsuli Cədid" adlı məktəblər açmış, kitabxana, qiraətxanalar da təşkil etmişdir. Onun özünün kiçik mətbəəsi var idiki, burada Şuşada yaşayan şairlərin şeirləri çap edilirdi. O zaman Şuşadan başqa Azərbaycanın heç bir şəhərində mətbəə yox idi. Əvvəlki məktəblərdən fərqli olaraq Nəvvabın açdığı "Üsulu cədid" məktəblərində ədəbiyyat, tarix, coğrafiya kimi fənlər keçirilirdi. Məşhur musiqi, teatr xadimi C.Bağırbəyovanın xatirələrindən məlum olur ki, Nəvvab Molla məktəbində oxuduğu illərdə novruz bayramına üç-dört gün qalmış, kənarları şeirlə yazılmış kətə rəsmləri çəkərmiş və onu daş çapında hazırlayıb, Şuşanın bütün məktəblərinə paylayırmış. Mir Mövsüm Nəvvabın yartdığı "Məclisi fəraminüşan" Abdulla Bəy Asi, Fatma xanım, Məşədi Əyyub Baki, Həsənəli Xan Qarabaği, Abdulla Həsən Şahid, Mirzə Xosrov adlı şairlər var idiki, onlar daim 1872-ci ildə Şuşada yaranmış Xurşudbanu Natavanın "Məclisi Üns" ədəbi məclisinin üzvləri ilə şeir vasitəsi ilə deyişirmişlər.

Mir Mövsüm Nəvvab Qarabağın yüzə qədər şair və onların şeirləri barədə məlumat verən "Təskireyi-nəvvab" adlı antalogiyasının yaradıcısıdır. Bu antalogiyada Vaqif, Vidadi, Xurşudbanu Natavan, Zakir və onun müəllimi olan Abbas Sarıcəllinin şeirləri haqqında məlumat yerləşdirilmişdir. Mir Mövsüm Nəvvabın yüksək bədii zövqü var idi. O, kitabların bədii tərtibatında, şəxsi evində, işlədiyi məktəbin, mədrəsənin, divarlarında, Şuşanın böyük məscidinin iki minarəsinin bədii tərtibatını vermişdir.

Mir Mövsüm Nəvvab bir rəssam kimi də Azərbaycan incəsənətində mühüm rol oynamışdır. Mir Mövsüm Nəvvabın yüksək bədii zövqü var idi. O əsasən kitab və əlyazma qrafikası ilə məşğul olub, onların bədii tərtibatı üzərində işləyirmiş, Onun yaradıcılığında naxış və ornamentlər əsas yer tutur. Vaxtı ilə Mir Mövsüm Nəvvab Şuşada işlətiyi məktəbin, mədrəsənin, şəxsi evinin divarlarını, Şuşada olan iki məscidin minarələrinin naxışlarını işləmişdir. Hətta Nəvvab iş otağının da naxışlarını özü vurmuşdur. Şuşada bu minaralərdəki naxışlar Şuşanın digər minarələrindəki naxışlardan həm forma, bədii tərtibatına görə seçilir. Minarənin naxışlarından əlavə O, özünün iş otağı olan otağın naxışlarını da özü vurmuşdur. Şuşada yuxarı Məscidin həyətində ikinci mərtəbədə olan hər iki pəncərənin aşağısı gözəl güllərlə dolu idi. Otağın nəqqaşlığını da Nəvvab özü işləmişdir. Nəvvabın "quşlar", "güllər", "Teymurun portreti" və digər əsərləridə məşhurdur. Bu əsəsrlərdə rəssamın dərin müşahidə qabiliyyəti özünü göstərmişdir. Nəvvab "Bəhrül-həzan" (1864—65) kitabına da illustrasiyalar çəkmişdir. Burdakı beş miniatürdə o, müxtəlif döyüş səhnələri əks etdirmişdir ki, bədii cəhətdən rəng çalarlarına görə bu miniatürlər klassik minüatürlərdən daha çox Şəki Xan sarayının frizlərini xatırladır.(4-səh.52-54). Nəvvab hələ gənc yaşlarından bədii tərtibat sənətinə və kitabların illustrasiyasına xüsusi ilə alüdə olmuşdur. 1850-ci illərdə o, Firdovsinin "Şahnamə" əsərinə çəkilən, litoqrafik illustrasiyalar üzərində işləmiş, onların daha əlvan, baxımlı, emosional olmasına cəhd etmişdir.

Mir Mövsüm Nəvvab. "Güllər". Yumurta boyası. Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi

Nəvvab 326 səhifədən ibarət lakla üzlənmiş iki əsərə yəni, "Atəş dənizi", "əzabların fondu" şeirlərinə bədii tərtibat vermişdir ki, bu əsərlərdə yeddi giriş və üç miniatür işlənmişdir. Bu əsərlərdə mürəkkəb ornamentlər, gül, bülbül, buta rəsmləri yumurta boyaları ilə işlənmişdir ki, bu əsərlər vaxtı ilə Şuşada Mir Mövsüm Nəvvabın ev muzeyində divarları bəzəmişdir.

Mir Mövsüm Nəvvab. Divar boyakarlığı

Nəvvab çəkdiyi rəmlərdə, əvvəl onun gəzmə xətlərini çəkirdi, sonra isə, onu rəngləyirdi. XIX əsrdə monumental rəngkarlıqla və bədii kitab qrafikası ilə məşqul olan, digər Azərbaycan rəsamlarından fərqli olaraq Mir Mövsüm Nəvvab yaratdığı əsərlərdə öz adını yazıb, imzasını çəkib və tarixini də qeyd edirdi. Nəvvabın öz imzasını qoyduğu əsərlərin əksəriyyəti XIX əsrin 70-80- cı illərinə aitdir. Təkcə çəkdiyi "Teymurun portret" 1902- ci ilə aitdir. Ümumiyyətlə Mir Mövsüm Nəvvab rəngkarlıqla özünün ahıl yaşında məşğul olmağa başlamışdır. Bu baxımdan onun "Quşlar" və "Ağzında böcək tutumuş sağsağan" əsəri tam realstik üslubda olub, rəsmlərin canlılığı ilə gözə çarpır. Quşların rəng tərtibatını verərkən incə çəhrayı, tüstü rəngində keçən çox gözəl qara rəngdən istifadə etmişdir. Hətta budaqda

oturmuş quşların caynaxlarını perspektiv görünüşdə işləmişdir.

Mir Mövsüm Nəvvab "Ağzında böcək tutumuş sağsağan" yumurta boyası.

Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi.

M. M. Nəvvabın divar rəsmləri də, digər rəssamların işlərindən seçilir. Ümumiyyətlə XVIII, XIX əsrlərdə Azərbaycan rəssamları divar rəsmlərini işləyərkən, divarı başdan əyağa doldururdular. Nəvvab isə onlardan fərqli olaraq divarı başdan əyağa xalça kimi gül rəsmləri ilə örtmürdü. O, bir növ panel kimi bir motivi götürüb, təkrar edərək rəngli kompozisiya yaradırdı. Məsələn Nəvvabın öz evində otaqların divarı həmin o budaqda oturan quşlar təkrar olunur. Bəzi hallarda o, gül budaqlarının ətrafını butalarla bəzəyirdi. Onun ikinci otağının divar rəsmləri süsən gülləri ilə bəzənmişdir. Lakin mərkəzi hissədə isə, kiçik qızıl gül dəstəsinin rəsmini çəkmişdir. Bu kompozisiyada tam açılmış süsən bir növ yelpiyi xatırladır.

Mir Mövsüm Nəvvab. Evinin divar rəsmlərindən bir hissə.Şuşa ev muzeyi.1886

(İ. M. Mikloşevskayanın məqaləsindən götürülmüşdür).

Nəvvab işə başlamazdan əvvəl mütləq usataları dəvət edirdiki, onlar divarı tam başdan əyağa gips ilə, tər-təmiz şüşə kimi işləsinlər. Sonra yumurta sarısına yapışqan əlavə edib, tam divarı güzgü kimi olana qədər işə başlamırdı. Rəngləri Nəvvab özü yumurta sarısından hazırlayırdı. Onun ən sevdiyi rənglər çəhrayı, qırmıza yaxın, yaşıl və onun dündü, sürməyi, sarı rənglər idi. Çox nadir hallarda o, narıncı və qara rəngdən istifadə edirdi. Beləliklə XIX əsr Rus realizm üslubu özünü, Mir Mövsüm Nəvvabın yaradıcılığına ciddi təsir etmişdir, lakin o, bu üslubu xalq sənətinin üslub xüsusiyyətləri ilə çox gözəl bağlaya bilmişdir. Onun miniatür rəsmlərinə gəlincə isə onların rəsmləri böyüdülüb, 35x45 smə çatdığı üçün, daha çox dəzgah rəsminə yaxın idi. O, miniatür rəsmlərində də yumurta boyası və akvareldən istifadə etmişdir. Lakin sonacan Mir Mövsüm Nəvvab realizm üslubunu davam etdirə bilməmiş, ondakı sadəlik onun şaquli formada əks etdirdiyi rəsmlərində özünü bariz göstərir (5. Səh 102)

Mir Mövsüm Nəvvab. “ Teymurun portreti” , suluboya.

Azərbaycan Milli İncəsənət muzeyi.

Akademik Rasim Əfəndiyev öz məqaləsində Mir Mövsüm Nəvvabın yaradıcılığına yekun vuraraq, qeyd edir ki, onun çəkdiyi rəsmlər Azərbaycan tarixinin təsviri incəsənətini öyrənmək üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Məlum olduğu kimi XIX əsrdə Mir Mövsüm Nəvvabın yaradıcılıq üslubu, klassik miniatür sənətinin şərti-dekorativ üslubundan, realistik üsluba keçiş dövrünün, bariz nümunəsi idi. (6. səh 174)

ƏDƏBİYYAT

1. Фуад Алиев . Доктор Исторических наук. Профессор. «Карабахское ханство XVIII века» . В. Сб. «Карабах». Очерки истории и культуры. Баку: Издателство, «Чашыоглу» 2004. 218 с. илл. 71-84стр.

2. Akademik Zemfira Səfərova. M.M Nəvvab. Vüzuhül-ərqam. Bakı: Elm, 1988. 84səh.

3. Bağdadbəyov C. Xatirələr. Azərb. SSR. EA-nın Memarlıq və incəsənət İnstitutunun arxivi, qovluq nömrə149, əlyazma.

4 . Kərim Kərimov. Mir Mövsüm Nəvvabın rəsmləri. Qobustan 1976. Nömrə 3, s 52-54

5 . И.М Миклашевская. Художники XIX века Мирза Кадым Еривани и Мир Мохсум Навваб. Azərbaycan İncəsənəti. IV cild. Azərbaycan SSR elmlər Akademiyasının nəşriyyatı Bakı-1954. C 102-108.

6. Академик Расим Ефендиев « Искусство Карабаха» в сб. Карабах . Очерки истории и культуры. Изд. Баку. “Çaşıoğlu”. 2004. 166-177 Стр.

QARS MÜQAVİLƏSİNİN MAHİYYƏTİ VƏ NAXÇIVAN: SOSİAL-İQTİSADİ YANAŞMA VƏ NƏTİCƏLƏR

ESSENCE OF THE KARS AGREEMENT AND NAKHCHIVAN: SOCIO-ECONOMIC APPROACH AND RESULTS

СУЩНОСТЬ КАРССКОГО СОГЛАШЕНИЯ И НАХЧЫВАН: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОДХОД И РЕЗУЛЬТАТЫ

Mehdi BAĞIROV

İqtisad üzrə elmlər doktoru

Naxçıvan Dövlət Universiteti

XÜLASƏ

Məqalədə ölkəmizin XX ərsin əvvəlindəki tarixininin mühüm hadisələrindən birini əhatə edən, Türkiyə Cümhuriyyətinin Qars vilayətində bağlanmış eyni adlı müqavilə əsas tədqiqat obyekti kimi seçilmişdir. İyirminci əsrin əvvəllərində rus çarizminin ideyalarına əsaslanan ermənilən aktivləşməsi Azərbaycancan torpaqlarına mütəmadi hücumlarla müşayət olunmuşdur. Nəticədə həmvətənlərimizin çoxsaylı fiziki məhvləri müşahidə olunuş, ölkəmizə qarşı ardıcıl ərazi iddiaları biri-birini əvəzləmişdir.

Yaranmış vəziyyət ölkəmizin himayəçisi olan Türkiyə Cümhuriyyətini hərəkətə keçirmişdir. Bu zaman Nuru paşanın, Kazım Karabəkir paşanın və digər hərbi heyətin rəhbərliyi ilə Türkiyə qoşunların ölkəmizə, o cümlədən onun ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvana daxil olaraq yerli əhali ilə birlikdə erməni qəsbkarlarının ərazilərimizdən qovulmasını təmin etmişdir.

Yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu kimi Qars Müqaviləsinin bağlanması baş tutur. Bu sənədin bağlanması tərəflərin hüquq və mənafelərini ifadə etməkdə idi ki, müvafiq sırada iqtisadi məsələlər də spesifik cəhətlərlə fərqlənməkdə idi.

Məqalədə tarixi Qars müqaviləsinə iqtisadi və sosial təməl olan hər bir maddəsinə fərdi yanaşma təmin olunmuşdur. Digər tərəfdən, mövcud olan iqtisadi situasiyanın sosial amillərə təsiri halında mümkün ola biləcək addımların atılması da nəzərdən keçirilməkdədir.

İşdə mühüm iqtisadi və sosial məsələlər sırasında əhalinin qeyri-tərəfin ərazisində sərbəst şəkildə yaşaması, hərəkəti, əmlakının qorunması, gömrük məsələləri, insanların özləri ilə yanaşı yanındakı əşyalarının sərbəst daşınmasının təmin edilməsi, insanlara qarşı tərəf ərazilərində maddi yardımlarının göstərilməsi və maliyyə resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılması və digər məsələlər öz əksini tapmış-dır.

Araç sözler: Qars müqaviləsi, Naxçıvan regionu, Azərbaycan respublikası, sosial və iqtisadi yanaşmalar və aspektlər, müqavilənin iqtisadi şərtləri

РЕЗЮМЕ

В статье основным объектом исследования выбрано Карсское Соглашение, охватывающее одно из важных событий в истории страны начала двадцатого века и заключенное в одноименной провинции Турецского государства.

В начале двадцатого века активизация армян, основанная на колонистских идеях русского царизма, сопровождалось непекращяющимися нападениями на Азербайджанские земли. В итоге были наблюдены многочисленные физические уничтожения наших соотечественников, одно за другим было повзаимствованы последовательные территориальные претензии против нашей страны.

Сложившаяся ситуация привела в движение оборонителя нашей страны – Турецкое Государство. В это время Турецкие войска во главе Нуру пашой, Казым Карабекир пашой и другим руководящим персоналом прибыли на территории нашей страны, а также Нахчывана и вместе с местным населением обеспечило выгонение армянских захватчиков с наших территорий.

Путем выхода со сложившейся ситуации явилось заключение Карсского Сщглашения. Заключение этого документа повествовало о правах и интересах сторон-участников. В соответствующем строю экономические вопросы выделялись специфичными чертами.

В статье был применен индивидуальный подход к каждой статье Соглашения, обладающей экономическую и социальную базу. С другой же стороны, были рассмотрены проделывание возможных шагов, сложившиеся при влиянии экономической ситуации на социальные факторы. В работе в ряду социальных и экономических вопросов были показаны такие ситуации как, свободное проживание населения на территории сопредельного государства, его передвижение, охрана имущества, таможенные вопросы, обеспечение свободного перемещения вещей, находящихся при людях, оказание материальной помощи ляюдям в сопредельных территориях, улучшение обеспечения материальными ресурсами и другие взаимосязанные вопросы.

Ключевые слова: Карсское соглашение, Нахчыванский регион, Азербайджанская Республика, социальный и экономические подходы и аспекты, экономические условия соглашения.

ABSTRACT

In the article, the main object of research is the Kars Agreement, which covers one of the important events in the history of the country at the beginning of the twentieth century and was concluded in the province of the same name in the Turkish state.

At the beginning of the twentieth century, the activation of the Armenians, based on the colonist ideas of Russian tsarism, was accompanied by incessant attacks on the Azerbaijani lands. As a result, numerous physical destruction of our compatriots was observed, one after another was borrowed successive territorial claims against our country.

The current situation has set in motion the defender of our country - the Turkish State. At this time, Turkish troops led by Nuru Pasha, Kazym Karabekir Pasha and other leading personnel arrived in the territory of our country, as well as Nakhchivan, and together with the local population ensured the expulsion of the Armenian invaders from our territories.

The way out of the current situation was the conclusion of the Kars Agreement. The conclusion of this document told about the rights and interests of the parties involved. In the corresponding order, economic issues were distinguished by specific features. In the article, an individual approach was applied to each article of the Agreement, which has an economic and social basis. On the other hand, they considered the progress of possible steps that have developed under the influence of the economic situation on social factors.

In the work, in a number of social and economic issues, such situations were shown as, free residence of the population on the territory of a neighboring state, its movement, property protection, customs issues, ensuring the free movement of things that are with people, providing material assistance to people in neighboring countries. territories, improving the provision of material resources and other interrelated issues.

Key words: Kars agreement, Nakhchivan region, Azerbaijan Republic, social and economic approaches and aspects, economic conditions of the agreement.

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası özünün keçmə-keçli tarixində müxtəlif proses və situasiyaların formalaşması və bərqərar olmasına, məzmunundan asılı olaraq aradan qaldırılması yaxud inkişafına ev sahibliyi etmişdir. Bu sırada istər regional, istərsə də beynəlxalq müstəvidə özünün nəticələri, təsir və əks-təsirləri

ilə fərqlənən, perspektiv dövr üçün ölkəmizin taleyində əhəmiyyətli rol oynayan Qars Müqaviləsi özünəməxsusluğu ilə fərqlənməkdədir.

Əksər ərazi mübahisəli müqavilələr kimi, bəlli bölgü prinsiplərini gözləyən müvafiq müqavilə özünün iştirakçı tərəflərinin istək, tələb və öhdəliklərini ifadə etməkdədir. Xüsusi maraq obyekti olan Qars Müqaviləsi özünün birinci dərəcəli tərəfləri və onlara zamin duran ölkələrlə seçilməkdədir. Vahid üçlü İttifaqın iştirakçıları olan iki tərəf – Azərbaycan və Ermənistan arasında yanamış ərazi iddialı münaqişə növbəti dəfə ölkəmizin ərazilərinə mənfur qonşumuz tərəfindən iddialarl müşayət olunmaqda idi.

Məzmununda Naxçıvan və Zəngəzur ərazilərinin Azərbaycandan alınması duran və amalı Vətənimizə qarşı düşmənçilik olan erməni daşnakları tərəfindən həyata keçirilən istilaçı fəaliyyət 1918-1920-ci illərin sistemləşdirilmiş işqalçı hərəkətlərini baza kimi qəbul etmişdir. "Böyük Ermənistan" xülyasının yaradılması yolunda ərazi iddialarının növbəti mərhələsini təşkil edən müvafiq dövr öz arxasına "müttəfiq" olaraq Rusiya Federasiyasını alaraq, "güclüyəm - haqlıyam" prinsipini əldə rəhbər tutaraq iddialar "marafonunu" davam etdirmiş və XX əsrin əvvəllərində artıq ikinci münaqişənin (qarışıqlığın) yaranması üçün zəmin formalaşdırmışdır. [1]

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bölşevik rus işğalçılarının təyziqinə tab gətirə bilməməsi və öz hakimiyyətinin süquta məruz qalmasını qəbul etməsi mübarizə "meydanında" vahid gücün RSFSR kimi müəyyənləşməsinə şərait yaratdı. Məhs bunun nəticəsi idi ki, ilkin zaman kəsiyində, daha dəqiq desək isə, 28 oktyabr 1920-ci il tarixdə Sovet Rusiyası ilə daşnak Ermənistanı arasında bağlanmış müqavilə ilə Azərbaycanın rəyi nəzərə alınmadan Zəngəzur və Naxçıvan Ermənistana güzəşt edilmişdi. Lakin yaranmış şərait, xüsusilə də 1 dekabr 1920-ci ildə aktiv fəaliyyətə başlamış Azərbaycan İnqilab Komitəsinin bəyanatı Naxçıvan və Zəngəzur yaşayış məntəqələrində müsəlman əhalinin güclü narazılığına zəmin yaratmış, adı çəkilən ərazilərin ölkəmizdən zorakılıqla qoparılaraq "üzdəniraq ölkə-ciyə" verilməsinə etiraz mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Yaranmış situasiyada yerli əhalinin güclu müqavimətinə rast gələn, həmçinin qonşu Türkiyə Cümhuriyyətinin ölkəmizə hərbi-siyasi dayaq duraraq onunla eyni cəbhədən çıxış etməsi o dövrdə Zəngəzurun vəziyyətində dəyişiklik yarada biləməsə də, ermənilər "Naxçıvan" iştahından əl çəkməyə vadar etmişdir. Kazım Qarabəkir paşanın silahlı qüvvələrlə birlikdə Naxçıvan ərazisinə gəlməsi bu regionda yerli əhalinin fiziki məhvinin səviyyəsini azaltdı və erməni işğalçıların region ərazisini tərk etməsini şərtləndirdi. [10]

Burada mənfi hallardan biri kimi irticaçı Rusiyanın Dağlıq Qarabağda erməni əhalisinə "özünü-təyinetmə" oyununun tanınması da yaddan çıxarılmamalıdır.

Mənfur qonşunun Naxçıvanı ilhaq etmə iddialarının davam etməsinə baxmayaraq, 1921-ci ilin yan-varında Naxçıvan regionu üzrə rəy sorğusu keçirilir, əhalisinin həmin dövrdə 90%-nin müsəlman olan Naxçıvanın Azərbaycan Respublikası ərazisində qalmasına qərar verilir. Qeyd olunmalıdır ki, müvafiq siyasi fəaliyyətdə həmin dövrün görkəmli xadimlərindən olan Behbud ağa Şaxtaxtinskinin rolu da danılmazdır.

QARS MÜQAVİLƏSİ SOSİAL VƏ İQTİSADİ ASPEKTLƏRDƏ.

Ölkəmizin XX əsr tarixində istər ümumilikdə, istərsə də fərdi maddələr şəklində Naxçıvan regionunun ölkə aidiyyatının qeyri-müəyyənliyinin aydınlaşdırılması baxımından Azərbaycan diplomatiyasının uğuru hesab olunan, 13 oktyabr 1921-ci il tarixdə imzalanan Qars Müqaviləsi digər istiqamətlərlə yanaşı sosial və iqtisadi təməllərin mövcudluğu ilə də fərqlənməkdədir. Bu baxımdan müqavilə şərtlərinə fərdi qaydada baxışın təmin edilməsi və bu əsasda spesifik düşüncələrin sərgilənməsi zəruridir. İyirmi mad-dənin və dörd əlavənin (dödüncü əlavə - müqavilə obyekti olan ərazinin xəritəsidir) yer tapdığı bu müqavilədə bəzi "boşluqlara" rast gəlinsə də, ümumilikdə ölkəmizin beynəlxalq müstəvidə öz regionlarını qorumasına hüquqi (və deməli, onu tamamlayan digər) imkandan istifadəni mümkün etməkdədir.

Qars müqaviləsinin bizim üçün real şəraitdə üstünlüklərindən hesab edilən müddətsiz olması onun müdafiə, siyasi, ərazi quruluşusu və digər aspektlərdən regiona, o cümlədən ölkəmizə əlavə müsbət şərtlərin azanılmasına səbəb olurdu. Digər tərəfdən, iştirakçı tərəflər Qars Müqaviləsinin 1922-ci ilin

mart-iyun aylarında öz parlamentlərində ratifikasiya etməklə onun hüquqi qüvvəsini bir daha təsdiqləmiş, onun maddələrinə aydınlıq gətirilməsinə köməklik göstərmişlər.

Düzdür, müqavilənin bağlanması və təsdiqlənməsindən sonra da 1929-1931-ci illərdə Ermənistan özünün heç bir beynəlxalq normalara sığmayan işğalçı siyasətini davam etdirərək muxtar respublikanın Şərur, Şahbuz və Ordubad rayonları ərazisindən ümumi ərazisi 657 km^2 olan daha 15-ə yaxın yaşayış məntəqəsini qəsb etmişdir ki, bu da "arxalı köpək qurt basar" prinsipi ilə əlaqələndirilməlidir və müqavilə şərtlərini pozan tərəflərin daxili xislətini bu gün də sərgiləməkdədir.

Üzərində 10 imzanın şahidlik etdiyi və 13 oktyabr 1921-ci il tarixinə təsadüf edən müvafiq müqavilənin ilk görüntüsü inzibati ərazilərin sahiblərinin dəqiqləşdirilməsi olsa da, sənəd çoxlu sayda sosial və iqtisadi məqamlar və izahatlarla müşayət olunmaqdadır.

İlk növbədə aşkar şəkildə bəyan olunur ki, iştirakçı sayı beş olsa da, faktiki olaraq onlar üç cəbhə üzrə birləşmişdir: Azərbaycan və onun qorunmasına zəmanət verən, himayəçi Türkiyə Cümhuriyyəti, Ermənistan və havadarı olan Rusiya İşğalçı Dövləti və müəyyən mənada bitərəf olub, özünün ərazilərini və bununla da müvafiq hüquqlarını qorumağa çalışan Gürcüstan (hərçənd ki, sonrakı dövrlərdə Ölkəmizin bir neçə bölgəsi də o dövrki, SSRİ "hökmdarı" İosif Vissarion oğlu Cuqaşvili tərəfindən Gürcüstana verilmiş, adları dəyişdirilərək Bolnisi, Dmanisi və digər yeni ərazi adları daşımağa başlamışdır.).

Müqavilənin birinci və ikinci maddələrində özünün əhəmiyyəti ilə fərqlənən əsas məqamlardan biri – Türkiyə-Rusiya arasında bağlanmış Moskva müqaviləsi (16 mart 1921) istisna olmaqla Gümrü və digər öncəki müqavilələlərin qüvvəsini itirməsi hesab oluna bilər ki, bunlarda da heç də bütün bəndlər birmənalı izahata malik olmamışdır.

Sonrakı mərhələdə (məsələn, maddə 5) artıq Azərbaycanın xüsusilə də Naxçıvan aspektində olan yerləşim xüsusiyyətləri sərgilənir və təsdiqlənir ki, bu da istər sosial, istərsə də iqtisadi yönlərdə öz əhəmiyyətini ifadə etməkdədir. Belə ki, bir tərəfdən Arpa- çayın, digər tərəfdən isə Araz çayının müqavilədən sərhəd ifadəedici komponentlər kimi göstərilməsi həmin ərazilər boyu əhalinin təhlükəsiz yerləşdirilməsinə şərait yaratmaqla bərabər, bəhs olunan su hövzələrinin içməli və təsərrüfat suyu formasında istifadə imkanlarını qiymətləndirməyə şərait yaradır.

Bəhs olunan hövzə ərailərində dağlıq və aran hissələrinin mövcudluğu həm əkinçilik, həm də heyvandarlıq baxımından məşğuliyyət istiqamətlərinin formalaşması və inkişafını mümkün edir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bildirdiyimiz fikir ilk növbədə muxtar respublikanın sərhədyanı ərazilərini əhatə edir. Bununla bərabər yaddan çıxarmayaq ki, "mənəviyyatı və mövcudluğunun sivil prinsipləri olmayan ölkə" tərəfindən iddia olunan ərazilər cəmi hazırki Naxçıvan Muxtar Respublikasını əhatə etməkdə idi (hətta bizim 2020-ci ildəki 44 günlük qələbə nəticəli Vətən müharibəmiz də ermənilər bu iddialardan daşındırmamışdır).

Müqavilə həmsərhəd ərazilər üzrə məhsulların ticarət, tranzit və sair əməliyyatları üzrə lazımi tələbləri rəsmiləşdirmək məqsədilə yeni (iqtisadi) müqavilənin imzanalasını məqsədəuyğun hesab edir. (maddə 6). Burada diqqət qara qolları ilə yanaşı dəniz limanlarına da çəkilir (xüsusilə də Batumi limanına). Baxmayaraq ki, Naxçıvan Muxtar Respublikanın Gürcüstan Respublikası ilə birbaşa əlaqəsi yoxdur, amma müqavilə məntinə əsasən onun əhatə dairəsinə iştirakçı ölkələrin cəmi ərazilər aid edilir. İqtisadi elementlərlə yanaşı sosial komponentlərə də xüsusi diqqət ayrılır ki, bu da həmin sərhədyanı ərazilərin əhalisi üçün sərhəd məntəqələrindən keçidin asanlaşdırılması, onlar üzrə "fərd (şəxs) - əmtəə" sənədləşdirmələrinin daha təkmil hala salınması və digər bu kimi problemlərdə təzahür etməkdədir. [5; 182-183]

Bu baxımdan atılan sistemli addımlardan biri kimi maddə 9-da aydın şəkildə göstərilir ki: "Boğazların açılması və bütün xalqların ticarət münasibətləri üçün onlardan sərbəst keçidin təmin edilməsindən ötrü Türkiyə və Gürcüstan Qara dənizin və boğazların beynəlxalq statusunun qəti olaraq müəyyənləşdirilməsini sahil ölkələrinin nümayəndələrindən ibarət xüsusi konfransa verməyə razılaşırlar" (İstanbulun (o dövrdə Konstantinopolun) təhlükəsizliyi qorunmaq şərtilə). Maddə tam mənası ilə müqavilədə iştirak edən ölkələrin ticarət fəaliyyətlərin sistemləşdirilməsi, xarici iqtisadi-ticarət əlaqələrinin genişlənsirilməsi, ticarət forma və növlərinin diversifikasiyası, bu yolla beynəlxalq

aləmin iqtisadi-təşkilati, hüquqi və digər maarifləndirmə yönlərinin region əhalisinin xidmətinə verilməsini müəyyən mənada şərtləndirir, onu stimullaşdırır.

İqtisadi mühitin şərhi ilə yanaşı maddələrdə siyasi, hərbi-təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir, iştirakçı tərəflərlə bağlı ərazi iddialarının mümkünsüzlüyü qənaətinə gəlirlər. Belə ki, müqavilənin 10-cu maddəsində qeyd olunur ki, "Razılıq tərəfləri öz ərazilərində digər ölkənin hökuməti roluna iddia edən təşkilatların və qrupların yaradılmasına və ya yerləşdirilməsinə, eləcə də digər dövlətlə mübarizə məqsədi olan qrupların yerləşməsinə yol verməmək barədə razılığa gəlirlər.". Bu düşüncə həmin tərəflərin ölkələri üzrə inkişafın bəhs olunan irtica yönlərindən deyil, daha çox sosial, iqtisadi, mədəni, sağlam qonşuluq, qarşılıqlı yardım və digər analoji istiqamətlərdən ibarət olmasının daha məqsədyönlü olmasına diqqəti çəkməkdədir.

Müqavilənin sistemliliyinə və kompleksliliyinə dəlalət edən iqtisadi məsələlərdən birini də miras hüququnun tanınması və iş qabiliyyətinin təsbiti əsasında insanların heç bir məhdudiyyət qoyulmadan həqiqi faydalı əmək fəaliyyətinin göstəriləməsinə xüsusi diqqətin ayrılmasıdır. Müqavilədə bəhs olunan istiqamətlərin tənzimlənməsi üçün xüsusi sazişin bağlanması nəzərdə tutulur. Sonralar təsdiqləndiyi kimi də, qəbul olunmuş növbəti hüquqi-normaiv aktlar bəhs olunan istiqamətlərdə əlavə razılaşmaların aparılmasına şərait yaratmış, mövcud sahələrdəki müddəalar beynəlxalq təmallərə uyğunlaşdırılmış, bəhs olunan hüquq və öhdəliklərin mütəmadi təkmilləşdirilməsi zamanın tələblərinə uyğun həyata keçirilmişdir. [13]

Bəhs olunan fikir və düşüncələr razılıq tərəflərinin vətəndaşlarına ən əlverişli yaşam və fəaliyyət tərzi üzrə prinsiplərin tanınmasını təsdiqləyir. Müqavilədə həmçinin hər hansı tərəfin vətəndaşının digər tərəfdə qalması halında onun üçün əlverişli şərait prinsipinin tətbiqi nəzərdə tutulur. Bu isə məhdudiyyətlərə məruz qalmış həyat tərzinin nisbi və tədrici ləğvi ilə yanaşı, vətəndaşlar üçün iş şəraitinin yaradılması, dolanışıq imkanlarının tanınması və digər iqtisadi və sosial aspektdə olan birinci dərəcəli ehtiyac maddələri üzrə fəaliyyətin aparılmasını da şərtləndirirdi. Bəhs olunan məsələlər "sovet" respublikaları vətəndaşlarına bağlı şamil olunurdu. Hərçənd ki, sonradan (1948-ci ildə) biz bu şərtlərin birtərəfli gözlənilməsinə, Ermənistan tərəfindən isə mütəmadi pozulmasına və yeni ilxaqlar üçün zəminin formalaşdırılmasına yol açırdı.

Həm iqtisadi, həm də sosial aspektdə özünün mühümlüyünü qoruyan məsələlərdən biri də tərəflərin suverenliyinin tanındığı ərazilərdə mülkiyyət hüquqqunun Türkiyə tərəfindən tanınması idi. Məsələn, müvafiq Müqavilənin 13 maddəsində deyilir: "1918-ci ilə qədər Rusiyanın bir hissəsini təşkil etmiş və indi Türkiyənin suverenliyi altında olduğu tanınan ərazilərin hər hansı sakini, əgər arzu edərsə, sərbəst şəkildə Türkiyəni tərk etmək, özü ilə əşyalarını, öz əmlakını və ya onun dəyərini götürmək hüququna malikdir." Bəhs olunan fikir Türkiyə Cümhuriyyətinin üzərinə birtərəfli şəkildə öhdəliklər qoymaqla yanaşı, mübahisə obyektini təşkil edən ərazilərdə əhalinin demoqrafik vəziyyətinə (əhalinin mexaniki hərəkəti) də istinad etmiş olur. Digər tərəfdən isə, daimi yaşayış yerini dəyişən vətəndaşlar özləri ilə birlikdə daşınmaz əmlaklarını satmaq hüquqlarını, daşınar əmlakı isə ya satmaq, yaxud da özləri ilə yeni yaşayış məkanına köçürmək hüquqlarını əldə etmiş olurlar. [2; 208]

Yadda saxlamaq lazımdır ki, müqavilənin rəsmiyyətə salınması nəticəsində bəzi maddələrin yeni öhdəliklərin yaranmasına səbəb olması da təsbit edilmişdir. Məsələn, ərazilərdən köçən əhalinin mülkiyyət hüquqlarının qorunması ilə yanaşı onların hərbi mükəlləfiyyətdən möhlət hüququ da yaranmaqdadır. Burada bur tərəfdən iştirakçı sifətilə əmlakı üzərində sahiblik hüququnu itirməyən vətəndaş, digər tərəfdən bir aylıq hərbi mükəlləfiyyət möhlətinə yiyələnməsi onların malik olduqlarının sərbəst şəkildə köçürülməsinə imkan yaratmaqda idi.

Müqavilədə mühüm sosial amillərdən biri kimi qaçqınlar üzrə işlərə diqqət çəkilir. Belə ki, razılaşmanın on dördüncü maddəsinə uyğun olaraq:

- müharibə qaçqınları xüsusi fəaliyyət obyekti kimi qəbul edilir;
- onlar üzrə zaman elementinin əhatə arealı olaraq 1918-1920-ci illər məqbul hesab edilir;
- iştirakçı tərəflərə xüsusi birgə sazişin işlənilməsi və qəbulu məqsədəuyğun hesab edilir.

Yuxarıdakı təsnifat qanunverici-tövsiyyə edici məqamlarla yanaşı eyni zamanda özü ilə iqtisadi məsələlərin məcmusu kimi xarakterizə olunmaqdadır. Belə ki, ölkəmizin apardığı sonuncu müharibədə

də olduğu kimi, həmin dövrün hərbi hadisələrində də ərazilərin ilxaqı digər komponentlərlə yanaşı onlardakı yaşayış-kommunikasiya, qeyri-yaşayış bina və avadanlıqların sıradan çıxarılması, infrastruktur elementlərinin dağıdılması kimi proseslərlə müşayət olunur ki, bu da sosial, hüquqi, psixi-psixoloji və digər əlamətlərlə yanaşı xeyli həcmdə iqtisadi-idarəetmə, maliyyə-təşklatlanma əlamətlərinə ehtyacın duyulduğuna dəlalət edir.

Digər tərədən bəllidir ki, Qars Müqaviləsinin obyektində qaçqınlarla yanaşı hərbi və mülki əsirlər də nəzərə alınmışdır ki, bu da istənilən cəmiyyətin sosial istiqamətini bərpasını diktə etməkdə idi. Məsələnin qoyuluşunda Qafqaz regionunda olan müharibə əməliyyatları zamanı həbs olunan qarşı tərəf nümayəndələrinin dəyişdirilməsi, onların müəyyən qrupu üçün (şərtlər nəzərə alınmaqla) amnistiyanın elan olunması da nəzərdə tutulan birgə tədbirlər sırasında əks etdirilmişdir.

İstənilən cəmiyyətin sağlamlaşdırılmasında yollardan biri kimi həbsdən qayıtmış insanların sistemli reabilitasiya dövrünü keçməsi hesab olunmaqdadır. Bu rada bir tərəf-dən həmin şəxslərin psixoloji tarazlığının təmin edilməsi, onlara aşağı "sinif" nüma-yəndəsi kimi baxılmaması zəruridirsə, digər tərəfdən onların işlə, yaşayış yeri ilə (əgər yosdursa), uzunömürlü ev əşyaları ilə təmin olunması kimi fəaliyyətlər həyata keçirilməlidir. Həmin şəxslərin ümumi əsaslarla dövlətin subsidiya və borc vəsaitlərindən isti-fadə imkanlarına da yer ayrılmalıdır. Bəhs olunan məsələlərə 100 yaşlı razılaşmada birbaşa və ya dolayı şəkildə diqqət çəkilmişdir.

Qars Müqaviləsi Himayədarlarla (Türkiyə Cümhuriyyəti və RSFSR) yanaşı birbaşa iştirakçı ölkələrin (Azərbaycan və Ermənistan) öhdəsinə də bir sıra iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərinin həllini qoymuşdur. Bu sırada ilk növbədə müştərək fəaliyyətin təmin olunması nəzərdə tutulurdu. Fəaliyyət sferasında əsas istiqamətlərin dəmir yolu, teleqraf və digər rabitə vasitələrinin seçilməsi də spesifik işgüzarlığın formalaşmasından bəhs edirdi. (tərəflərin bunlardan nə dərəcədə həqiqətdə istifadəsi isə başqa məsələdir) Müqavilədə kommunikasiya əlaqələrinin inkişafını tövsiyyə edirdi. Məzmununda müxtəlif iqtisadi əməliyyatlar üzrə əlaqələrin yaradılması olan bu razılaşmalar bir tərəfdən "qonşu" ticarətinin məqsədəuyğunluğunu, digər tərəfdən isə sərbəst yerdəyişmənin təmin edilməsi ilə yanaşı tranzit əməliyyatların mövcudluğunu da istisna etmirdi. [12]

Qeyd olunanlarla yanaşı, tanınan imkanlar eyni zamanda tərəflərə seçim hüququnu da tanımaqda idi. Belə ki, tövsiyyə olunan əlaqələrin yaradılması, reallaşdırmanın mümkün olması, məhsul və malların müxtəlif marşrutlar üzrə dəmir yolu sistemi ilə daşınması mümkünlüyü reallıqları ilə barışmayan "iştirakçı tərəfin" iqtisadi fəaliyyətdən kənarda qalması ilə yekunlaşmağa doğru hərəkətini şərtləndirməkdə idi. Müqavilədə maraqlı məqamlardn biri də Tiflis şəhərində iqtisadi bazisli komissiya-nın qurulması idi. Həmin kommissiyanın fəaliyyət dairəsinə aid edilmişdir:

- tərəflər üzrə dostluq münasibətlərinin bərqərar edilməsi əsasında ticarət münasibətlərinin formalaşdırılması;
- həmin dövrdə iqtisadi-təşkilati problemlərin aradan qaldırılması əsasında müxtəlif konfiqu-rasiyalı fəaliyyət variantlarının hazırlanması;
- maliyyə vəsaitlərinin və maliyyələşmə əməliyyatlarının qarşılıqlı icrası və s.

Maddələr üzrə yekunlaşdırıcı məqamlardan biri də tərəflərin xarici nümayəndəliklərinin açılması və mütəşəkkil iqtisadi əlaqələrə siyasi təkanın verilməsi idi. Behbud ağa Şaxtaxtinsikinin, Vəli bəyin, Kazım Karabəkir paşanın, Muxtar və Məmduh Şövkət bəylərin imza atdığı Qars Müqaviləsinin əsas maddələri ilə yanaşı ona edilmiş üç əlavə də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunlardan ikinci və üçüncü əlavədə Naxçıvan regionunun yerləşmə konturları haqqında dəqiq, yerquruluşu elementləri ifadə edilməklə informasiya yer tapır. [6; 45]

Əsas ağırlığın regiondakı yüksəkliklərə və su hövzələrinə verilməsi Naxçıvan sərhədlərinin daha dəqiq müəyyən edilməsi, bu bünövrədə sonrakı yaşayış imkanlarının təşkili, ortaya çıxan iqtisadi və sosial amillərin sistemləşdirilməsi, müxtəlif situasiyalar üzrə qiymətləndirmə fəaliyyətin hələ həmin dövrdə ümumi işin xeyrinə yönəldilmiş addımlardan hesab olunmaqda idi. Belə ki, müəyyən olunan, dəqiqləşdirilmiş ümumi region ərazisi, yaşayış məkanlarının konturları, əkin və örüş sahələri, formalaşması nəzərdə tutulan istehsal obyektləri və zonalarının kəmiyyət və keyfiyyət ifadələrin müqa-vilənin bağlandığı dövrdən miras qalan reallıqlardır.

Sovet hakimiyyətinin son dövrlərində də bəzi ərazi-işğal əməliyyatlarının (ilk növbədə Kərki, Almalı, İtqıran kəndləri) mümkün olması mənfur qonşuların öz əməllərini tərgitmədiyini göstərmişdir.

Bununla belə müstəqilliyə qədəm qoyulması, ölkəmizin iqtisadi gücü və potensialının ardıcıl və fasiləsiz şəkildə yüksəldilməsi tərəflər aarasında güclər nisbətinin Azərbaycanın xeyrinə dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır.

Qars Müqaviləsinin ərazilərini təsdiq etdiyi Naxçıvan Muxtar Respublikası keçmiş dövr və cari zaman müstəvisində xarakterizə olunmalıdır. Bu sırada regionun gəldiyi iqtisadi mərhələ və onun yekunları mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

NƏTİCƏ

Qars Müqaviləsi müasir Azərbaycan Respublikasının tarixində kifayət qədər əhəmiyyət kəsb edən sənəd, mənfur düşmənin sonrakı iddialarını müəyyən qədər tənzimləyən, qarşısını alan maneə, Türkiyə və Azərbaycan dostluğunun XX əsrdəki əyani təcəssüm nümunələrindən biridir. XX əsrin əvvəlində Zəngəzurun itirilməsi kimi faciənin sosial-iqtisadi nəticələri Naxçıvan regionunun formalaşması və inkişafı üçün kifayət qədər əsaslı mənfi amillərdən hesab olunsa da, müstəqillik dövründə həyata keçirilən kompleks işlər muxtar respublikada istehsal təmərküzləşməsi, yaşayış və fəaliyyət mərkəzlərinin yaradılması, ixtisaslaşma və kombinativlik baxımından təkamül mərhələlərinin mənimsənilməsi sahəsində sistemli icraatlara səbəb olmuşdur.

Hər nə qədər Qars Müqaviləsi özündən öncəki Gümrü, Moskva və digər müqavilə və razılaşmaların davamı kimi müxtəlif "tərəflər" vasitəsilə qiymətləndirilsə də, reallıqda bu müqavilə ancaq Moskva müqaviləsini tanıyır, digər müqavilələrin şərtləri isə müvafiq ərazilər üzrə Qars Müqaviləsi bağlandıqdan sonra özünün hüquqi qüvvəsini itirmiş olur.

Sosialist dönəminin bəzi müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, 1920-1989-cu illərdə ərazi-iddia məsələlərində ölkəmizə çoxsaylı zərbələrin vurulması və mənfur ermənilərin haqlı çıxarılması qanunauyğun hal almış və iddianın hər dəfəsində Azərbaycanın itkilərini şərtləndirmişdir. 1920-ci ildən başlayaq Zəngəzurun itirilməsi, sonrakı dövrdlərdə İstər Naxçıvan regionundan, istərsə də Zəngilən, Tovuz və digər rayonlarımızdan kəndlərin müxtəlif saylarda ilxaqı mümkün olmuşdur. Dolayısı ilə erməni toplumu bağlanmış beynəlxalq müqavilələrin heç birinin (o cümlədən, Qars müqaviləsinin) şərtlərinə məhəl qomamışdır. Məsələni bu qayda əsasında qoyuluşu özündə digər yönlərlə yanaşı iqtisadi məsələlərin (o cümlədən problemlərin yaranmasına yol açacaq problemlərin) formalaşmasına yol açmış, Azərbaycan Respublikasında mütəşəkkil şəkildə yaradılmış maliyyə vəsaitlərinin erməni işğallarının nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəldilməsini şərtləndirmişdir.

Digər müqavilələr kimi, Qars müqaviləsi - iştirakçı-tərəflərə müəyyən hüquq, mənafe və öhdəliklər tanıyan beynəlxalq hüquqi sənəddir. Bağlanma şərtləri onun obyekti (o cümlədən, ərazi baxımından), birbaşa tərəfləri və hamiləri haqqında təsəvvür formalaşdırmaqadır. Bununla belə siyasi müstəvidə zamanla baş verən dəyişmələr iqtisadi təmelllərə də təsir etmiş olur. Belə ki, mənfur qonşularımızın iddiasına görə iştirakçı-hami tərəflərdən biri olan SSRİ-nin dağılması müqavilənin avtomatik ləğvi mənasının daşımalıdır. Eyni zamanda yaddan çıxarılmamalıdır, Azərbaycan Respublikasının müstəqillik dövründə Qars müqaviləsi "bir cəbhə üzrə" (Azərbaycan – Türkiyə) təzələnmişdir ki, bu da "digər cəbhə" (Ermənistan - Rusiya) tərəfindən narazılıqla qarşılanmaqda və qəbul edilməməkdədir.

Qars müqaviləsinin bağlanmasında birbaşa obyekt olaraq Naxçıvan regionu çıxış etsə də, ümumi məzmun Azərbaycanın cəmi ərazilərinin hüquqi, iqtisadi, sosial və digər yönlərdə müdafiəsinə dəlalət etməkdədir, Türkiyə - Azərbaycan müttəfiqliyinin zamanla sınanması və sonunun heç bir zaman ifadəsi ilə gəlməyəcəyini göstərməkdədir. Bəhs olunan fikir və düşüncələr eyni zamanda müasir dövr üçün də keçirlədir, tarixi varslik və fəaliyyət üçün məqbul sayılmaqdadır. Belə ki, haliyədə Qafqaz kifayət qədər iqtisadi gücü və qüdrəti xarakterizə edən Azərbaycan dövləti 1994-cü ildən başlayaraq həyata keçirdiyi bütün iqtisadi layihələrdə Türkiyə Cümhuriyyəti ilə birgə hərəkət etmiş, görülən işlərdə "qarşılıqlı faydalanma" prinsipinə riayət olunmuşdur.

İSTIFADƏ OLUNAN ƏDƏBIYYAT VƏ MƏNBƏLƏR

1. İsmayıl Hacıyev. Qars müqaviləsi və Naxçıvanın statusu. 29mart 2021ci il. http://science.gov.az/news/open/16456

2. H.Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədididir. Bakı: Azərnəşr, 2005, 558s.

3. Gümrü, Moskva və Qars müqavilələri. Azərbaycan, rus, türk və fransız dillərində. Naxçıvan: Əcəmi, 2004, 139s.

4. Qars müqaviləsi. Naxçıvan Ensiklopediyası. Naxçıvan: Əcəmi, 2002, s.259-261

5. İ.Musayev. Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi, vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı: Bahar, 1996, 328s.

6. Behbud ağa Şaxtaxtinski və Qars müqaviləsi. Konfrans materialları. Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 89s.

7. E.Şıxəliyev. Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları dünya mətbuatında // Dirçəliş XXI əsr, 2008-2009, №130-131, s.141-146.

8. E.Şıxəliyev. Naxçıvana qarşı iddiaların əsl mahiyyəti və regional siyasətdə bölgənin yeri // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri,ictimai və humanitar elmlər seriyası, 2011. Cild : 7, №3, s.37-43

9. E.Şıxəliyev. Türkiyə mənbələrində Behbud ağa Şaxtaxtinskinin fəaliyyətinə dair.// "Naxçıvan" ictimai-siyasi, ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal. Naxçıvan: 2011, s.127-136.

10. E.Şıxəliyev. Qars müqaviləsi və Naxçıvanın muxtariyyət statusu. // 12 oktyabr 2011-ci ildə AMEA-nın Naxçıvan Bölməsində keçirilmiş konfrans materialları (Behbud ağa Şaxtaxtinskinin 130 illik yubileyinə və Qars müqaviləsinin 90-cı ildənümünə həsr olunmuşdur). Naxçıvan: 2012, s. 53-64

11. E.Şıxəliyev. Kars anlaşması, Nahçıvanla bağlı siyasi məsələlər üzerinə yeni bir deyerlendirme ve ermeni iddiaları. // Çankırı Karatekin Universitesi, Avrasiya Stratejik Uygulama və Araşdırma Merkezi, Uluslararası Avrasiya Strateji Dergisi, Çankırı, 2013, cilt: 2 sayı: 1, s.15-26

12. E.Şıxəliyev. Müstəqillik dövründə Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərində Naxçıvanın yeri // Naxçıvan müstəqillik illərində: hədəflər, inkişaf, nəticələr. Naxçıvan 2016, s.170-175

13. E.Şıxəliyev. Azerbaycan Halk Cümhuriyyeti dönemində Nahçıvan´da jeopolitik durum və ingilis-ermeni işbirliyinin bölge üzerinde etkileri (1918-1920). I Uluslararası 20.yüzyılın

ilk yarısında türk-ermeni ilişkileri sempoziumu, 16-18 Ekim. 2019, s.206-217.

"ÇÖVKƏN" OYUNUNUN MƏNŞƏYİ VƏ YAYILMA AREALLARI

(Qarabağ atüstü oyun növü əsasında)

ORIGIN AND DISTRIBUTION AREALS OF GAME "CHOVKEN"

(Based on the type of Karabakh horse riding game)

Atəş ƏHMƏDLİ

AMEA Folklor İnstitutu

fil.ü.f.d., dosent

ÖZƏT

"Çövkən" oyunu Azərbaycanın milli-mənəvi dəyəri kimi 2013-cü ildə UNESCO-nun Reprezentativ (Qeyri-maddi mədəni irs) siyahısına daxil edilmişdir. Əlbəttə, bu nailiyyət asanlıqla əldə olunmadı, həmin ərəfədə bu məsələ ətrafında dünyadakı mövqelər haçalandı, mübahisələr səngimədi, bir sıra ölkələr "halal" haqqımıza "haram" qatmağa təşəbbüs göstərdi. Məsələn, belə fərziyyələr ortaya atıldı ki, guya Çövkən "ümumşərq mənşəli oyundur", yaxud da Hindistanda təşəkkül tapıb, oradan da Orta Şərqə və Avropaya yayılıb. Digər bir fərziyyədə isə İran-fars sosial-mədəni həyatından qaynaqlandığına iddia var idi. Heç şübhəsiz, bütün bu cəhdlərin mahiyyətində bir əsas qayə dayanırdı: necə olursa olsun, çövkən türk mənşəli dəyər kimi dünyaya təqdim olunmasın. Məşhur rus yazıçısı Maksim Qorkinin təbirincə desək, "faktlar yaman tərs şeydir" və bu dəfə də "cənab fakt" bütün uydurulmuş fərziyyələrin qarşısında "sədd kimi" dayandı. Beləliklə, ölkəmiz dünya səviyyəsində öz "müəlliflik hüququ"nun toxunulmazlığına təminat aldı.

Məqalədə "Çövkən" oyununun təşəkkül və formalaşma məsələlərindən geniş danışılır. Daha sonra bu oyunun yayıldığı areallar haqda bilgilər verilir, yayılmanı şərtləndirən səbəblər müfəssəl şərh olunur. Sonda "Çövkən" atüstü komandalarımızın ölkə yarışlarında iştirakına dair göstəriciləri açıqlanmışdır.

Araç sözlər: Çövkən, atüstü oyun, təşəkkül və formalaşma, Qarabağ köhləni, taqım və yarış, milli və mənəvi dəyər

ABSTRACT

The game "Chovken" was included in the UNESCO Representative List (Intangible Cultural Heritage) in 2013 as a national and spiritual value of Azerbaijan. Of course, this achievement was not easy to achieve, on that eve the world's positions on this issue were divided, the disputes did not subside and a number of countries took the initiative to add "haram" (forbidden by Islamic law) to our "halal" (permissible) rights. For example, it has been speculated that Chovken is a "game of oriental origin" or that it originated in India and spread to the Middle East and Europe. Another hypothesis was that it stemmed from Iranian-Persian socio-cultural life. Undoubtedly, at the heart of all these attempts was a basic rock: in any case, the camel should not be presented to the camel as a value of Turkish origin. In the words of the famous Russian writer Maxim Gorky, "facts are the opposite" and this time "Mr. Fact" stood "like a barrier" in the face of all fabricated assumptions, our nation's "copyright" was protected on the world stage!Thus, our country has secured the inviolability of its "copyright" in the world.

The article discusses the issues of formation and formation of the game "Chovken". Then, information is given about the areas where the game is spread, and the reasons for its spread are explained in detail. In the end, the indicators of the participation of our "Chovken" horse riding teams in local competitions were announced.

Keywords: chovken, horse riding game, formation, Karabakh courser, platoon and race, national and moral value

Oyunlar mədəniyyətimizin mühüm, həm dəarxaik törəmə sahələrindən hesab olunur. Prof. Ə.Sultanlı milli dramşünaslığa dair əsərində yazırdı ki, "Azərbaycanlılar (əksər hallarda A.Ə.) dram sözünü oyun məfhumu ilə ifadə etmişlər" (1,29). Qeyddən aydın olur ki, oyunlar təkcə fiziki özünütəşkil funksiyasını yerinə yetirməmiş, həm də xalqımızın mənəvi inkişafına töhfə gətirən mədəni sahələrdən olmuşdur. Bu anlamda "Oyun-tamaşa mədəniyyətinə dair müəyyən məlumatlara IX-XI əsrlərdə yaşamış Kəsrəvinin, Biruninin, M.Kaşğarlının, sonralar isə dahi Nizami Gəncəvinin əsərlərində rast gəlirik" (2,45-46). Ana kitabımız "Dədə Qorqud" dastanlarında aşıq-aşıq oyunu, güləş, oxatma və atçapma yarışları haqqında fraqmentar şəkildə də olsa məlumatlar vardır (3, 36-115).

Oyun mədəniyyətimizin əhəmiyyətli bir qismi də tarixən atla oynanılan növü üzrə təşəkkül tapmışdır ki, bunlar da ölkəmizdə "atüstü oyunlar" adı ilə tanınmaqdadır. Azərbaycanda atüstü keçirilən oyun qrupuna əsasən aşağıdakı nominasiyalar daxildir: "Çövkən", "Çoban oyunu", "Papaq oyunu","Dəstmal oyunu", "Sürpapaq", "Baharbənd", "Yaylıq", "Çəyirdək qaçırtdı" və s. Lakin bu oyunların içərisində "Çövkən" daha populyar və mükəmməl qaydalara tabe oyun hesab olunur. Özəlliklə də, bu oyun Azərbaycan xalqının çox qədim mədəniyyətə sahib olduğunu soraqladır.

Çövkən sözünün bir neçə məna açıqlaması vardır. Bu söz türk mənşəli olub, "çovutmaq" və həm də "çövlan" sözlərinə dayanıqlı mənaları üzərində daşıyır. Çovutmaq sözü "əl ağacını yelləyərək vurmaq", yaxud da "boran", "tufan" mənalarında izahını tapa bilir. Yəni, çövkənin hərəkətləri bir növ yaxınlaşmaqda olan boranı, tufanı təqlid edir. Cövlan sözünün izahı isə "atın oynaya-oynaya çapması"nın təqlidinə əsaslanması halı ilə əlaqələndirilir. Beləliklə, hər iki halda söz mahiyyətin açılışını şərtləndirir və oyunla bağlı ümumi dinamikanı səciyyələndirməyə xidmət edir (Başqa etimologiyalar olsa da, yenə də təqdim etdiklərimiz daha məntiqli və ağılabatan hesab olunur).

"Çövkən" sözü bəzi Azərbaycan mənbələrində "ağaccıq" kimi də izah olunmuşdur və bu da oyunda işlədilən alətin adı ilə adlandırılmasına tam uyğun gəlir. Alət isə xüsusi növ ağacdan hazırlanmış olur. Oyunçular çövkəni at belində və bu alətin köməyi ilə oynayırlar (7). Hər hansı şəkildə mənalandırılsa da, heç şübhəsiz, sözün türk kökənli olması işarələdir ki, bu oyun ilk olaraq Türk xalqları içərisində təşəkkül tapmışdır. Bunu bizə gəlib çatmış və mötəbər hesab olunan bir sıra qaynaqlar da təsdiq etməkdədir. Əslində bu faktı dərindən çək-çevir etməyə elə bir ehtiyac da yoxdur, o anlamda ki, "Çövkən" oyunu atçılıq təsərrüfatının (əslində mədəniyyətinin) üzvi bir hissəsi olaraq meydana gəlmiş, zaman-zaman təkmilləşmiş, nəhayət, mükəmməl səviyyə almışdır. Məsələyə münasibətdə fil.e.d. A. Xəlil yazır ki, "türk xalqları dünya mədəniyyət tarixinə "Atlı mədəniyyəti", "Bozkır mədəniyyəti" kimi xüsusi bir fenomen bəxş ediblər. Türk xalqlarının əski tarixində at üstündə doğulub, böyüyüb, elə at üstündə də ölmək kimi bir həyat tərzi nümunəsi olmuşdur. At türkün həyatında və məişətində onunla tam vəhdət təşkil etmiş, onun ayrılmaz hissəsi, dominant elementi olmuşdur. İbtidai türk mədəniyyətində igid at ilə birlikdə dəfn olunur. Arxaik ritualda at "o dünya"ya keçidi təmin edən vasitə kimi istifadə olunur. Əski epik məlumatda ad və at qoşalaşması müşahidə olunur. Belə ki, dastan qəhrəmanlarının adlarında ən intensiv müşahidə olunan məsələ onların atlarına görə tanınmasıdır. Yəni, at adın epiteti olur və bu sistemli xarakter daşıyır" (4, 32). Açıqlamalar əsaslandırır ki, atlı mədəniyyət çox arxaik dövrə dayanıqlı olmuş və dünyanın qədim hesab olunan avanqard xalqlarının həyatına daxil olmamışdan bu mədəniyyət ilk olaraq türk xalqlarının məişət, təsərrüfat, sosial-mənəvi və s. güzəranının fonunda təmərküzləşmişdir. Atla bağlı olduqca səciyyəvi, həm də qaynağını ilkin təsəvvürlərdən almış ayin və inancların, ən ibtidai adət və gələnəklərin vaxtilə türk xalqları içərisində funksional olması və yazıda digər açıqlanan məqamlar vurğuladır ki, alim problemə konseptual yanaşmışdır (Qeyd edək ki, bu inanc və təsəvvürləri imitasiya edən bəzi rudimentlər hazırda həmin xalqların baxış sistemində saxlanmaqdadır). Bizə gəlincə, bu konsepti dəstəkləyir və bu mövqeyin daha da gücləndirilməsini zəruri hesab edirik. Yanaşmamız "kimlərisə" təəccübləndirə bilər, amma fikrimizcə, açıqlamaların məğzi belə bir formulla ifadə oluna bilər: "Öncə at belində gələn türkdür"!

Oyunu tədqiq edən bir qrup alimlərin qənaətincə "Çövkən"də istifadə olunan əşyaların, məsələn, ağacın, topun arxaik mədəniyyətdə ritual hərəkətləri baxımından mənaları olub, zaman keçdikcə bu səciyyə tədricən öləziyib, sonralar bu oyun təbii şəklində cəmiyyət arasında digər bir funksiyanı yerinə yetirməyə başlayıb. Lakin məlum olur ki, nə qədər mərhələ keçilsə də, bu arxaik fəlsəfə alt qatda dönəmdən-dönəmə daşınmış, daşındıqca da dönəmlərinin baxış və düşüncə sistemlərinə yansıya

bilmişdir. Maraqlıdır ki, bu alt mahiyyət orta əsrlərdən tüğyan etməyə başlamış dini-irfani görüşlərlə də çulğaşa bilmişdir. Bu anlamda bir tədqiqatçı açıqlamasına diqqət çəkək:

"Çövkən bütövlükdə oyunun başlıca elementini təşkil etdiyindən bu alət təsəvvüfdə Haqqın mütləq qüdrətini təmsil edirdi. Deməli, çövkan Allahı rəmzləşdirirdisə, o zaman bu düşüncədə top (kuy) da insanın rəmzi işarəsi kimi qəbul olunurdu. Yəni, təsəvvüfə görə insan Haqqın qarşısında bir oyunçudur, Cənab Haqq da onu sağa, sola, önə, arxaya – istədiyi səmtə yönləndirərək idarə edə bilər. Real həyatdan alınan oyunun həm də türk-irfan ədəbiyyatına təsiri bir daha onu əsaslandırır ki, çövkən tarixən olduqca möhtəşəm bir oyun olmuşdur"(5).

Elçin Aslanov "El-oba oyunu, xalq tamaşası" kitabında yazır: "Çövkən" IX-XVII yüzilliklərdə Azərbaycanda geniş yayılmış, əsasən at üstündə, qismən atsız oynanılan qədim oyun və bu zaman istifadə olunan ucu əyri uzun dəyənəyin adıdır. Musiqinin müşayiəti ilə keçirilən bu oyunda atları rəng etibarı ilə bir-birindən fərqli olan hər dəstədə 6-8, bəzən isə daha çox atlı iştirak edirdi. Oyunda əsas məqsəd dəyənəklə rəqib qapısına top vurmaq idi. Əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında geniş şöhrət tapmış, bəzən isə kişilərlə yanaşı, qadınların iştirakı ilə keçirilən bu oyunun əski qaynaqlarda "kuyiçövkən", "çomaq oyunu" və "çövkənbazi" adları ilə qeyd edilən başqa variantları da olmuşdur" (7).

Ümumiyyətlə, türk atlı-savaş oyunlarından ən çox yayılanı və məşhur olanı elə çövkən oyunudur. Düzdür, mənbələrdə bundan əvvəl də belə səciyyəli oyunların türk xalqları arasında mövcud olduğu və hətta bu oyunların atsız icra olunduğundan söz açılır. Lakin atlı mədəniyyətə daxil olduğumuz dönəmdən çövkən qədər çoxsaylı və mürəkkəb mərhələlər keçən və bu mərhələlərdə inkişaf keçirən, müxtəlif səviyyə və tərkiblərdə oynanılan oyun bizə bəlli deyil. Ümumtürk kökənli olması öz yerində, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu oyun Azərbaycan türklərinin də qədim və zəngin mədəniyyətə sahib olduğunu birmənalı şərtləndirir. Bizə bəlli mötəbər mənbələrdə əsaslandırır ki, "Çövkən" oyunu oğuz türkləri arasında daha erkən çağlarda yayılmağa başlamışdır. Beyləqan – Örənqala ərazisində aparılmış arxeoloji işlər zamanı aşkarlanan şirli qab bu oyunun Azərbaycan hüdudunda çox qədim dövrlərdən yayıldığını sübut edir. Belə ki, üzərində çövkən oyununun təsvir edildiyi bu qab alimlərin qənaətinə görə, IX əsrdə hazırlanıb. Əgər oyun tətbiqi sənətdə IX əsrdə təsvirini tapıbsa, deməli, bu dönəmdən xeyli əvvəl bu hüdudlarda oynanılıb. Məlumdur ki, meydana gəlmə və təkmilləşmə dövrlərini keçirdikdən sonra hər hansı etnoqrafik səciyyə tətbiqi-dekorativ, ədəbi-bədii və sənətin digər sahələrinə yansıya bilir. Bu anlamda "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları bizə maraqlı və olduqca qiymətli bilgilər verir. "Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy" belə bir süjetə əsaslanır ki, kafirlər gecə yarısı gizlincə Qazanın düşərgəsinə hücum edib, onun var-dövlətini çalıb-çapır, ailəsini əsir götürürlər. Bundan xəbər tutan Qazan xan ailəsini və var-dövlətini geri almaq üçün kafirlərin üzərinə gedir. Qazana kömək məqsədi ilə Qaraca çoban da onunla getmək istəyir. Qazan əvvəlcə bu işi tək görməkdə israrlı olur, lakin çobanın təkidindən sonra onunla razılaşır. Çobanın Qazan xana qoşulduğundan duyuq düşən kafirlər onu ələ almağa səy göstərirlər. Hər cür hiylə işlədib, vədlər verirlərsə də, çoban razı olmur. Qaraca çoban çox cüssəli olduğundan kafirlər ondan bərk çəkinirdilər. "Kafər aydır: Bərə çoban, irağından-yaqınından bərü gəlgil! Baş endirüb bağır basğıl! Biz kafərə salam vergil, öldürmiyəlim! Şökli Məlikə səni ilətəlüm. Sana bəglig alı verəlim. Çoban aydır:

Altmış qulam göndərini* nə ögərsən, murdar kafər?

Qızılcıq dəgənəgimcə gəlməz mana!

Qılıcunı nə ögərsən, mərə kafər?

Əgri başlu çokanımca gəlməz mana! (3, 43).

O da maraqlıdır ki, "çövkən" sözü dastanı tərtib edən alimlərin izahında "qoyunları tutmaq üçün istifadə edilən, bucaqvari ucluğu olan uzun ağac" kimi anladılmışdır. Görünür, oyun mərhələsinə keçirməmişdən öncə oğuzlar bu alətdən döyüşlərdə silah kimi istifadə ediblər. Qaraca çoban da məhz bu alətə arxalanıb, kafirlərə divan tutmaq niyyətində idi. Fil.ü.f.d. Məhəmməd Məmmədovun qənaətincə, orta əsrlərdə vaxtaşırı baş verən müharibələr güclü və məharətli döyüşçülərin hazırlanmasını tələb edirdi ki, çövkən oyunu da bu prosesdə mühüm rol oynayıb (7). Akademik Teymur Bünyadova görə isə çövkən oyununun mahiyyətində gəncləri qəhrəmanlıq ruhunda tərbiyə etmək məqsədi dayanmışdır (7). Qeydlər də əsaslandırır ki, o dönəmlər

* Mətnin müasir azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılmış variantında söz nizəni şəklində təqdim olunmuşdur (3,141).

"çövkən" iki mühüm istiqamətdə funksional olub: öncə döyüşçü hazırlığı üçün istifadə olunub, sonra isə oyun mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət edib. Önəmli o idi ki, bu iki cəhəti qavrayan hər bir türk atlı-savaşçı kimi yetişirdi. Əslində çöl şəraitində keçirilən bütün oyunların mahiyyəti ona dayanıqlı idi ki, insan yığılan enerjisini lazımi səviyyədə paylaşdıra bilsin. Qədim türklər də bu mahiyyəti çox yaxşı mənimsəmişdilər və bu enerjini əksər hallarda oyuna sərf edirdilər ki, döyüşə hazırlığı da təmin etsinlər. Yəni, oyun zamanı oyunçu, savaş zamanı isə savaşçı kimi özlərini toparlaya bilsinlər. Daha önəmli o idi ki, fiziki hərəkətləri icra edən atlı-savaşçı oyun zamanı digər bir mühüm cəhəti də mənimsəməliydi. Bu cəhət isə hər iki funksionallığın məntiqli və təhlükəsiz yerinə yetirilməsinin bir növ qarantı idi. Yəni, bunu oyunçu və döyüşçü davranmalarına nəzarət mexanizmi kimi də qəbul etmək olar. Deməli, oyun daha iki keyfiyyəti atlı-savaşçıya aşılayırdı: o həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən hazırlıqlı olmalı idi. Fizikiyə cəldlik, çeviklik, güclü olmaq kimi keyfiyyətlər aid idisə, mənəvidə cəsurluq, aydın və iti düşüncə, vəziyyətdən ani baş çıxarmaq və s. bu kimi keyfiyyətlər hesaba alınırdı. Bütün bunlar əsaslandırır ki, Çövkən daha yayğın olduğu dönəmlərdə həm də "kompleks təlim və tərbiyə edən oyun" funksiyasında işlək olmuşdur.

Bəzi mənbələr çövkən oyununun nəinki Azərbaycanda, hətta Şərq ölkələri üzrə ilk oynanılan yerinin Qarabağ ərazisi olduğunu bildirir. Bu mənbələrdə artıq oyunun III-V əsrlərdə Qarabağ xanlıqları ərazisində yayıldığından söz açılır (5). Bu dönəmlərdə Çövkənə maraq daha da artır, Şuşa şəhərindəki "Cıdır düzü"ndə, Xankəndi-Xocalı arasındakı ərazidə və Ağdamda bu oyunla yanaşı cıdır yarışları da keçirilirdi. Ümumiyyətlə, bir çox qaynaqlarda Çövkənin ilk dəfə Qarabağ atları üzərində oynanıldığına işarə vardır. Bu da boş yerdən qaynaqlanmamış və çox ciddi əsasa dayanaqlanmışdır. Özəlliklə də, yerli Dilboz atları ilə bu oyunun keçirilməsi binayi-qədimdən Qarabağda bir ənənə olmuşdur. Çünki bu cins həm dözümlüdür, həm də sahibini tez anlayıb asanlıqla ona tabe olur. Tarixən iki cins Qarabağ atı əsasən bu oyunun fəal iştirakçısı olub: qeyd olunduğu kimi, biri "Dilboz"dur, ikincisi isə "Qarabağ" cinsidir. Mütəxəssislərin fikrincə, bu cinslər iki qardaş kimidir, yəni gücləri eynidir və bir-birləri ilə rəqabət apara bilirlər. Boyunun bəstə və ayaqlarının qısa olması isə onlara sürətli manevr etmək vərdişi qazandırmışdı. Belə ki, bu köhlənlər dəqiq və sıçrayışlı hərəkətləri ilə az vaxtda rəqiblərini arxada qoya bilirlər. Önəmlisi odur ki, çövkən oyununun Azərbaycanda mövcud olması və günümüzədək qorunmasını Qarabağ atlarının bu oyunda davamlı iştirakı şərtləndirmişdir. Digər nüanslar da vardır və bunların da ümumiləşməsinə əsaslanıb cəsarətlə söyləmək olar ki, Çövkənin vətəni elə **Azərbaycandır.** Bu minvalla belə bir ümumiləşdirməyə diqqət çəkək. Əvvəla, qeyd edək ki, hazırda bölgələrimizdə bu oyundan çox cüzi fərqlənən **variantları** da oynanılmaqdadır və qanunauyğunluqdur ki, hər hansı etnoqrafik səciyyə meydana gəldiyi sferada şəkillənə bilir. Bu da çox sadə bir formula əsaslanır: **oyun məhz vətənində variantlaşa bilir.** Əgər bu variantları Azərbaycanda olmasaydı, o zaman bu dəyərin başqa xalqlardan mənimsənildiyini fərz etmək olardı. İkincisi (əslində ən önəmlisi), oyunun fəlsəfəsinin və burada istifadə olunan vasitələrinin (ağacın, atın və s.) mənalandırılması da aydınlatdı ki, bu səciyyə və komponentlər kök etibarı ilə **yerli etno-mədəni sferaya bağlı olmuş,** sonradan digər sferaların əlamət və cizgilərini ilə çulğaşmışdır. Üçüncüsü isə artıq "Çövkən" **beynəlxalq səviyyədə Azərbaycan xalqına məxsus** qeyri-maddi mədəni irs kimi tanınmaqdadır. Hər halda, bu ən ali səviyyədir və oradan verilən qərar çox ciddi əsaslar üzrə ölçülüb-biçilir.

Tarixi ardıcıllığı diqqətlə izlədikcə, həqiqətən, çövkən oyununun başqa xalqların həyatına daha sonralar daxil olduğunu təyin edə bilirik. Məsələn, ərəblərin bu oyunla ilk tanışlığına Mahmud Kaşğarlının XI yüzildə yazdığı "Divani-lüğət it-türk" əsəri vasitəçi olmuşdur. Övliya Çələbinin on cildlik "Səyahətnamə"sində Çövkən haqqında danışılması da əslində oyunla bağlı önəmli məlumat hesab edilməlidir. Həmin dönəmlərdə belə nəhəng abidələr digər Şərq ölkələrinə də sirayət etmişdi və çox güman, "çövkən" oyunu ilə bu ölkələrin tanışlığında bu nüans başlıca rol oynamışdır. Bu anlamda Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poeması əlahiddə dəyərləndirilməlidir. Poemada təsvir olunur ki, hökmdar Məhinbanunun qardaşı qızı Şirin Çövkən meydanında Sasani hökmdarı Xosrov Pərvizdən heç də geri qalmır. Bundan başqa şairin "İsgəndərnamə" poemasında "Çövkən" müfəssəl təsvir olunmuş, onun icra vasitələri bir-bir sadalanmışdır. Hətta poemada bu oyunun 2500 il tarixi olduğuna işarə vardır.

Məlumatların səciyyəsindən və onların bu mənbələrə sızmasından bimək olur ki, Çövkən həm də yüksək təbəqələr içərisində oynanılan oyun olmuşdur. Qədim və Orta əsrlərdə saray (dövlət) əyanlarının iştirakı ilə keçirilən çövkən oyunları haqqındakı məlumatlar əsaslandırır ki, bu oyun həm də dövlət

səviyyəsində qəbul olunmuşdur. Bu da oyunun dövlətin gücünü nümayiş etdirməsi və dövlətçiliyə xidmət etməsi məsələləri ilə ilişkidə izahını tapa bilir. Buna əsaslanaraq bəzi tədqiqatçılar (məs: professor F.Bayat) belə fərz edir ki, Çövkən ilk olaraq yuxarı səviyyələrdə oynanılmış, daha sonralar xalqın müxtəlif təbəqələrinin mənimsədiyi oyuna çevrilmişdir.

Babur şahın dövründə (XVI yüzillikdə) bu oyun Hindistana daşınmışdır. İngilislər Hindistanı işğal etdikləri dönəmdə bu oyunu Baburun varislərindən mənimsəmiş, sonra da öz ölkələrinə aparmışlar. Bu minvalla, Çövkən Avropanın və dünyanın bir çox ölkələrinə "ayaq açmışdır". Yəqin o dönəm ingilislər belə zənn etmişlər ki, oyunun vətəni Hindistandır, Yaxın Şərq ölkələrinə də, eynilə bu ölkədən yayılmışdır..... İlk dəfə (1842-ci ildə) Çövkənlə tanış olan Britaniyalı səyyah M.Braun oyun haqqında fikirlərini belə açıqlamışdı: "Bu, atlarla əsl hokkey oyununa bənzəyir. Çox gözəl oyun növüdür və düşünürəm ki, qərblilər üçün də faydalı olardı" (7). Yəni açıq-aydın anlaşılır ki, bu oyun Avropaya XIX əsrdə aparılmışdır.

Bu məqamda maraqlı, həm də çox önəmli bir faktı xatırlatmaq yerinə düşür. Belə ki, 1973-cü ildə Moskvada keçirilən Ümumdünya Universiadasında ölkəmizi təmsil edəcək idman ictimaiyyətinin tərkibində peşəkar idman jurnalistlərimiz Aqşin Kazımzadə və Aydın Əliyev də oraya ezam olunurlar. Maraqlıdır ki, həmin faktla onlar elə orada qarşılaşırlar. Orada nə baş verdiyini isə qocaman jurnalist A.Əliyev indi belə xatırlayır: Yerləşdiyimiz oteldə yaxın dostum Aqşin Kazımzadə ilə otaqlarımız qonşu idi. Axşam saat on iki radələrində otelin mətbuat zalında onunla yüngül qəlyanaltı edirdik. Və birdən Aqşin mənə bura daxil olan iki şəxsi göstərib dedi: "Sənin çoxdan görüşmək istədiyin adam odur. Beynəlxalq İdman Jurnalistləri Assosiasiyasının prezidenti Frenk Teylor. Yanındakı da tərcüməçisidir. Onunla yaxşı tanışam. Barda bizdən başqa heç kəs yox idi. Dəvət eləyək, dedim, əlbəttə, bundan gözəl fürsət ola bilməz. Deyəsən, keyfi də kökdür. Yaxınlaşıb salamlaşdıq, özümüzü təqdim elədik. Masamıza dəvətimizi qəbul elədi. O hələ içəri daxil olanda Aqşin mənə dedi ki, gərək suallarımız konkret olsun, çünki bu adam mətbuat konfransında düşünülməmiş və sual xatirinə sual verən jurnalistləri kəskin cavabları ilə sancır. Məlumat üçün bildirim ki, Frenk Teylor həm də Avropa İdman Mediası İttifaqının yaradıcısı idi. Böyük Britaniyanın İmperiya ordeni ilə təltif olunan bu görkəmli jurnalistin ölümündən sonra onun adı ilə Frenk Teylor mükafatı da təsis olunub. Azərbaycanlı olduğumuzu bilərək həmin gün mahir güləşçimiz Rafiq Hacıyevin Ümumdünya Univesiadasının çempionu adını qazanmasından, onun final görüşündəki parlaq qələbəsindən, 1966-cı ildə məşhur hakimimiz Tofiq Bəhramovun qətiyyətlə düzgün qərar çıxarmasından söhbət açdı. Tədricən keçdik əsas məsələyə. Dedim, İngiltərədə yaranan futbol Azərbaycanda da oyunların şahı sayılır. Biz futbolun adını həmişə olduğu kimi saxlamışıq. Amma necə olur ki, bəşəriyyətim olimpiya səlnaməsinə düşən "çövkən" oyununun adını hərə öz istədiyi kimi deyir. Misal üçün, ingilislər "hörs-polo", fransızlar "polo-arçeval", almanlar "ferd de polo", ispanlar "polo de kabalios", argentinalılar, hindlilər, pakistanlılar, əfqanlar, nepallar başqa cür səsləndirir. Bu da Comolunqma deyil ki, tələffüzü çətin olsun, zirvəyə ingilis Everestin adını verəsiniz?! Aqşin tərs-tərs mənə baxdı və başa düşdüm ki, fikrimi bir az sərt şəkildə bildirirəm. Frenk Teylorun sifəti dərhal ciddiləşdi. Dedi: Elə bilməyin ki, mən Şərq xalqlarına biganəyəm. Nizaminin Çövkəndən yazması haqda məlumatlıyam. Bilirəm ki, Şərq xalqlarının bu qədim oyununun üç min ildən artıq tarixi var. Amma görün, üstündən qırx əsrə qədər zaman keçir. Bundan sonra bizi maraqlandıran məsələlərlə bağlı suallarımızı müsahibimizə yağdırmağa başladıq. Çövkən üzrə ilk beynəlxalq yarışın hələ XII əsrdə keçirildiyini bildirdim. O zaman İslam dünyasında mədəniyyət mərkəzi sayılan Bağdad şəhərində Şərq ölkələrinin mahir çaparlarının öz ustalıqlarını göstərdiklərini dedim. Beynəlxalq İdman Jurnalistləri Assosiasiyasının prezidenti bu yarışlar haqda da məlumatlı olduğunu söyləyərək, Çövkəni Avropaya XIX əsrdə ingilislərin gətirdiyini, sonradan bu oyunun ABŞ-a, Argentinaya, Boliviyaya, Çiliyə yayılaraq getdikcə məşhurlaşmasından və bu işdə Böyük Britaniyalıların xidmətindən danışdı. Dedim ki, bəs Çövkənin öz adına qaytarılmasına münasibətiniz?! Zarafata salıb, bardakı saatı göstərdi. Gecə ikinin yarısı idi. 1900-cü ildə Polo oyunu olimpiya oyunlarının proqramına daxil ediləndə Azərbaycan adlı məmləkət heç kimə məlum deyildi. Bu sözləri deyib, bizdən uzaqlaşdı. Teylorun bay-bay, oke sözlərindən sonra dostum Aqşin Kazımzadə tərs-tərs mənə baxdı: Hə, bunu eşitmək istəyirdin.....?! Amma mən məyus deyildim, çoxdan ünvanlamaq istədiyim sualı cavablandıracaq şəxslə görüşmək fürsəti tapmışdım..... İndi daha fərəhliyəm, çünki bu oyun artıq rəsmən Azərbaycanın milli brendi kimi dünyada tanınmaqdadır!!! (6).

Haşiyə: Bildiyimiz kimi, işğaldan sonra Ağdam atçılıq zavodu Lənbərana (Bərdəyə) köçürülmüş və bu təsərrüfat orada fəaliyyətini bərpa etmişdir. İlk dəfə 1948-ci ildə yaradılan bu zavodda 2013-cü ildən başlayaraq yenidənqurma işləri aparılmış və müəssisə tam müasir görkəmə gətirilmişdir. Son illərdə isə daha bir atçılıq təsərrüfatı Ağstafa rayonunda fəaliyyətə başlamışdır. Komandaların sayına gəlincə, hazırda 24 Çövkən komandamız ölkə birinciliyi uğrunda mübarizə aparır və bu da ölkəmiz üçün kifayət qədər yüksək göstərici hesab oluna bilər. Çünki buna qədər cəmi üç Azərbaycan bölgəsi Çövkənlə məşğul olmuş və yarışlarda təmsil olunmuşdur. "Çövkən"in 2013-cü ildə UNESCO-nun Reprezentativ (Qeyri-maddi mədəni irs) siyahısına daxil edilməsindən sonra bu sahədə xeyli yüksəliş oldu. Elə həmin il ölkə prezidenti cənab İlham ƏliyevAzərbaycan Qarabağ at cinsinin özəyinin qorunması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı sərəncam imzaladı. Tezliklə (2014-ci ildə) bu komandaların sayı 20-yə çatdırıldı. İki il sonra (2016-cı ildə) artıq ölkəmizin 22 şəhər və rayonunu təmsil edən 24 çövkən komandası Prezident kuboku uğrundakı yarışlarda mübarizə aparırdı. Məlumat üçün deyək ki, bu yarışlar ilk dəfə 2006-cı ildə Respublika Atçılıq Turizm Mərkəzinin Şəki şəhərinin Daşüz kəndindəki filialında təşkil olunmuşdur. 2013-cü ildə yaradılan və Qarabağ atları ilə yarışan "Çövkən Köhlən" komandası bu yarışlara dəfələrlə qatılmış və uğurlu nəticələr əldə etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1.Sultanlı Ə. Azərbaycan dramşünaslığının inkişaf tarixindən. Bakı, Azərnəşr, 1964, 302 s.

2.Ələs Qasımov. Azərbaycan xalq oyunları, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 187 s.

3.Kitabi-Dədə Qorqud (tərtib, transkripsiya, müqəddimə F.Zeynalov və S.Əlizadənindir). Bakı, Yazıçı, 1988, 255 s.

4."Ümumtürk Kontekstində Qarabağ Xalq oyunları və Meydan tamaşaları" mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları, Tərtər şəhəri, 14 noyabr 2014-cü il. Ağaverdi Xəlil: "Qarabağda atüstü oyunlar və çövkən", səh. 28-47

5. Miras-Çövkən, İTV, sənədli film, 07.07.2019

6. Röyaların köhləni. İdman TV, sənədli film, 06.11.2001

7. https://az.wikipedia.org/wiki/Çövkən

KİMYƏVİ BİLİKLƏRİN MƏNİMSƏNİLMƏSİ ÜÇÜN TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ MÜQAYİSƏLİ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

THE IMPORTANCE OF COMPARATIVE EVALUATION OF TRAINING TECHNOLOGIES FOR ASSIMILATION OF CHEMICAL KNOWLEDGE

Dosent Rəhimə S. Məmmədova

ORCID ID: 0000-0001-5824-1294

Professor Əli Z. Zalov

Baş müəllim Kəmalə O. İsgəndərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Müasir dövrdə biliklərin, o cümlədən kimyəvi biliklərin dinamik artması müşahidə edilir. Kimyəvi biliklərin insanın sağlam, təhlükəsiz yaşaması, həmçinin həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində tələbatlarının ödənilməsi üçün əhəmiyyətini nəzərə alsaq, onların asan və sürətli mənimsənilməsi sahəsində araşdırmaların aparılmasının aktuallığı aşkar edilər.

Kimyəvi biliklərin mürəkkəbliyi onların mənimsənilməsi prosesinə həssas yanaşmanı, müxtəlif mövzuların öyrənilməsi üçün daha səmərəli təlim texnologiyalarının müəyyənləşdirilməsini labüd edir. Belə ki, mövcud təlim texnologiyalarının - fəal/interaktiv dərsin metod və texnikalarının, STEAM-in, sinergetik təlimin, modelləşmənin, dayanılı inkişaf üçün layihələr metodunun, etnokimyanın, tətbiqi riyziyyatın və s. imkanlarından istifadə edilməsi ilə müxtəlif mövzuların tədrisinin nəticələrinin müqayisəli dəyərləndirilməsi araşdırmanın məqsədinə nailolmanı təmin edir. Bununla yanaşı kimyaçı müəllimin mövcud texnologiyalardan ustalıqla istifadə bacarıqlarının artmasına şərait yaranır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, yeni təlim texnologiyalarının müəyyənləşdirilməsi və ya mövcud texnologiyaların təkmilləşdirilmiş variantlarının işlənməsi müəllimin müvafiq sahədəki yenilikləri izləməsini və səmərəli şəkildə tətbiq etməsini zərurətə çevirir.

Təlim texnologiyalarının tətbiqi prosesində sinxron olaraq İnformasiya texnologiyalarının mümkün müsbət təsirləri, şağirdlərin öyrənmə imkanlarının və meyllərinin fərqliliyi və digər məsələlərin kompleks dəyərləndirilməsi məqsəduyğundur. Belə yanaşma informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində kimyəvi biliklərin mənimsənilmə sürətinə mümkün müsbət təsir aspektlərinin müəyyənləşdirilməsini təmin edir. Bununla yanaşı şagirdlərin öyrənmə imkanlarının və meyllərinin zamanla dəyişməsinin izlənməsi, bu dəyişkənliyin də məqsədyönlü dəyərləndirilməsinin təhlil komponentlərindən biri kimi nəzərə alınması lazımdır. Hesab edirik ki, kimyəvi biliklərin tədrisinin təşkili prosesinə təsir edən şoxsaylı amillərin kompleks dəyərləndirilməsi mənimsənilmə səviyyəsinin yüksəlməsini təmin edər.

Açar sözlər: kimyəvi biliklər, təlim texnologiyaları, mənimsəmə

Currently, a dynamic increase in the chemical knowledge is observed. The relevance of the research in the field of their easy and rapid assimilation is revealed considering significance of chemical knowledge for human's health, safety, as well as meeting the needs of various areas of life.

The complexity of chemical knowledge necessitates a sensitive approach to the process of their assimilation, the identification of more effective learning technologies for the study of various topics. Thus, comparative evaluation of the reseach of teaching different topics with the use of opportunities of the existing training technologies - methods and techniques of active / interactive lessons, STEAM, synergetic learning, modeling, project method for sustainable development, ethnochemistry, applied mathematics, etc. provides the achievement of the purpose.At the same time, there are opportunities to improve the skills of the chemistry teacher to use existing technologies. However, it should be consedered that the identification of new learning technologies or the development of improved versions

of existing technologies makes it necessary for the teacher to monitor and effectively apply innovations in the relevant field.

In the process of applying learning technologies, it is expedient to simultaneously assess the possible positive effects of information technology, the differences in learning opportunities and tendencies of students and other issues. Such an approach provides for the identification of possible positive aspects of the speed of acquisition of chemical knowledge as a result of the rapid development of information technology. At the same time, it is necessary to conseder monitoring change of students' learning opportunities and tendencies over time, and variability as one of the analytical components of purposeful assessment. We believe that a comprehensive assessment of many factors affecting the process of organizing the teaching of chemical knowledge will increase the level of mastery.

Keywords: chemical knowledge, training technologies, assimilation

MƏHƏMMƏD QARABAĞİNİN ELMİ İRSİ ƏLYAZMALAR XƏZİNƏSİNDƏ

MOHAMMAD GARABAGH'S SCIENTIFIC HERITAGE IS IN THE TREASURY OF MANUSCRIPTS

Şirinova Rübabə Bahadır qızı

Səfərova Təranə Bahadır qızı

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,dosent

XÜLASƏ

Orta əsrlərdə yaşamış Azərbaycanlı filosofu, ilahiyyatçısı və mütəfəkkiri olmuş Mövlana Məhiyəddin Məhəmməd Qarabaği, Qanuni Sultan Süleyman xan dövrünün məşhur alimlərindən olub, Qarabağda anadan olmuşdur . İlk təhsilini Qarabağda aldıqdan sonra, təhsilini İranda davam etdirmişdir. Təhsilini İranda tamamladıqdan sonra Dərsəadətə (İstanbula) gedərək, Seyyid Əlizadəyə müavin, sonra isə İzniqdə müdərrisliyə təyin olunmuş və 942/1535-ci ildə elə orada da vəfat etmişdir. O bir çox əsərlər yazmışdır:

"Calib əs-surur va salib əl-ğurur fil-muhadarat" adlı kitabı, Cəlaləddin Dəvvaninin "İsbət əl-vacib" əsərinə "Şərh risalət isbət əl-vacib lil-Dəvvani ", "Təliqat alə əl-Kəşaf va təfsir əl-Beydavi" adlı təliqatı ,"Şərh əl-Viqayə li-Sədr əş-Şəriə" ," Şərh ədəb əl-bəhs" .

Məhəmməd Hənəfi Qarabaği Təbrizi (942/1535) XIV əsrdə yaşamış Ədudəddin əl-İcinin (1281-1355) polemikanın aparılması üsullarına həsr etdiyi "Ədəb əl-bəhs" əsərinə mükəmməl bir şərh yazmış və onu " Şərh ədəb əl-bəhs" adlandırmışdır . Qarabağinin yazdığı " Şərh ədəb əl-bəhs" əsəri bəzi mənbələrdə "əl-Hənəfiyyə" adı ilə də məşhur olmuş və Şərqdə böyük şöhrət qazanmışdır.

Məhyəddin Məhəmməd Qarabağinin "Şərh ədəb əl-Bəhs əl-İci" adlı şərhinə, Mir Əbul-Fəth Ərdəbili haşiyə yazmış və onu "Haşiyə alə şərh ədəb əl-Bəhs əl-İci" adlandırmışdır. Bəzi mənbələrdə əsərin adı "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Əduddiyyə fi Adabil-Bəhs" kimi də verilir. AMEA Əlyazmalar İnstitutunda bu əsərin XVI-XIX əsrlərdə köçürülmüş 30-a qədər nüsxəsini aşkarlamışıq . Bu əsərin iki əlyazma nüsxəsi mətnşünas alim Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadənin kolleksiyasında mühafizə olunur. "Şərh ədəb əl-bəhs" əsərəinə haşiyə və təliq yazan alimlərdən:Azərbaycanlı alim Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbili Məhəmməd bin Əmin Əl-Səidi Əl-Ərdəbilinin (875/1470) həyatı və əsərləri. "Şərh ədəb əl-bəhs" əsərinə "Haşiyə alə şərh ədəb əl-bəhs" əsəri,onun dünya kitabxanalarında və Azərbaycanda mühafiə olunan nüsxələri haqqında söhbət açılır.Həmçinin Məhəmməd Hənəfi əl-Qarabağinin"Calib əs-surur va salib əl-ğurur fil-muhadarat" adlı əsəri və onun dünya kitabxanalarınd olan nüsxələri haqqında da məlumat verilir.

Açar sözlər: Qarabaği,əlyazmalar, institut,risalə,şərh

ABSTRACT

MevlanaMahiyaddin Mohammad Garabaghi, an Azerbaijani philosopher, theologian and thinker who lived in the Middle Ages, was one of the famous scholars of the time of the legitimate Sultan Suleyman Khan and was born in Karabakh. After receiving his first education in Karabakh, he continued his education in Iran. After completing his education in Iran, he went to Darsaadat (Istanbul), where he was appointed deputy to SayyidAlizadeh, and then a teacher in Iznig, where he died in 942/1535. He wrote many works:

Key words:Garabaghi,Manuscripts,İnstitute,sharh,risala

GİRİŞ

Azərbaycanlı alimlərinin əlyazma kitabları London, Paris, Nyu -York, Kembric, Drezden, Vatikan, Belqrad, Praqa, Moskva, S. Peterburq, Daşkənd, Tbilisi, Düşənbə, Aşqabad, Dəməşq, Bağdad, Tehran, İstanbul, Kəraçi, Kabul, Dehli və onlarla başqa mədəniyyət mərkəzlərinin kitabxana və muzeylərində, eləcə də şəxsi kolleksiyalarda özünə şərəfli yer tutmuş, Avropa, Asiya, Amerika və Afrika qitələrindəki alimlərin tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Aparılan tədqiqatların genişliyinə, ardıcıllığına və mükəmməlliyinə lazımi qiymət verməklə yanaşı etiraf edilməlidir ki, öz elmi və bədii əsərləri ilə klassik mədəniyyətin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamış onlarla azərbaycanlı müəlliflərin əsərləri Hindistanda, İranda, Pakistanda, Türkiyədə və ərəb ölkələrində tədqiq və nəşr olunsa da hələ onların əsərləri doğma vətənində çox az öyrənilmiş, yaxud heç öyrənilməmişdir. Onlara misal olaraq Müinəddin Əbu Nəsr Əhməd Tantarani (XI), Əhməd bin Hüseyn Çarpərdi Təbrizi (XIV), Məhəmməd Hənəfi Qarabaği (XV), Cəmaləddin Ərdəbili (XIII), Əsirəddin Əbhəri (XIII), Mahmud Məhəmməd oğlu Şirvani (XVI), Qul Əhməd Ağdaşi (XVI), Məhəmməd Əmin Şirvani (XVI), Mövlanə Hafiz Bərdəi (XVI), Xacə Yusif Həmədani (XI), Əhməd Həmdi Şirvani (XIX) və başqalarını göstərmək olar.

Orta əsrlərdə yaşamış Azərbaycanlı filosofu, ilahiyyatçısı və mütəfəkkiri olmuş Mövlana Məhiyəddin Məhəmməd Qarabaği, Qanuni Sultan Süleyman xan dövrünün məşhur alimlərindən olub, Qarabağda anadan olmuşdur (1,V.s.3621; 2,II.s.236). İlk təhsilini Qarabağda aldıqdan sonra, təhsilini İranda davam etdirmişdir. Təhsilini İranda tamamladıqdan sonra Dərsəadətə (İstanbula) gedərək, Seyyid Əlizadəyə müavin, daha sonra isə İzniqdə müdərrisliyə təyin olunmuş və 942/1535-ci ildə elə orada da vəfat etmişdir. O bir çox əsərlər yazmışdır:

جالب السرور وسالب الغرور في المحاضرات"Calib əs-surur va salib əl-ğurur fil-muhadarat" adlı kitabı, Cəlaləddin Dəvvaninin "İsbət əl-vacib" əsərinə "Şərh risalət isbət əl-vacib lil-Dəvvani " شرح رسالة إثبات الواجب للدوانى, böyük təfsir alimi Beydavinin "Ənvarut-Tənzil va Əsrarut-Tənvil" adlı əsərinə "Təliqat alə əl-Kəşaf va təfsir əl-Beydavi" adlı təliqatı تعليقات على الكشاف وتفسير البيضاوى, XII əsrdə Buxarada yaşamış fiqh alimi Məhəmməd Hənəfi əl-Marqinanini "əl-Hidayə" əsərinə "ət-Təlvih əl-Hidayə" التلويح الهداية, XIII əsr Hənəfi fiqh alimi Sədr əş-Şəriə əl-Əvvəlin "Viqayə ər-Rivayə fi-məsaili əl-Hidayə" əsərinə "Şərh əl-Viqayə li-Sədr əş-Şəriə" شرح الوقاية لصدر الشريعةadlı şərhi və Ədudəddin Əbdürrəhman bin Əhməd əs-Siddiqi əl-İcinin "Ədəb əl-bəhs" əsərinə, " Şərh ədəb əl-bəhs" شرح آداب البحث(3,III.s.601;2,II.s.236).

Orta əsrlərdə yaşamış bir sıra alimlərin doğum tarixi məlum olmadığı kimi, Məhəmməd Qarabağinin də anadan olduğu il məlum deyil. Lakin ölüm tarixi ilə əlaqədar müxtəlif ixtilafi fikirlər mövcuddur.

Azərbaycanın görkəmli şərqşünası Mirzə Kazımbəy (4,24), A.B.Xalidov (5, I, 67), K.Brokkelman (6, II, 233), A.A.Semenov (7, III, 87), Ayətullah Mərəşi (8, III, 65), K.Şərifli (9,I,205), Nailə Agayeva (10, 40), Məhəmməd Qarabağinin vəfat tarixini 900 (1494-1495)-cü il, Türkiyə yazmaları toplu kataloqu (11, 34/II,37) 910/1504-cü il, Q.Dobraca (12, II, 243), K.Çələbi (13, I, 41), İsmail Paşa Bağdadi (2, I, 70) və prof. Zakir Məmmədov (14,273) isə 942/1535-cü il kimi vermişlər .

M.T.Bursalı (15, I, 398-399), Ş.Sami (16, V, 3621) və Z.Məmmədov (14, 274) Qarabağinin İzniqdə, lakin N.Ağayeva (10. 41) və Əlyazmalar İnsititunun tərtib etdiyi "Ərəbdilli əlyazmalar kataloqu" kitabı (17, I, 58), filologiya elmləri doktoru,professor K.Şərifli (9.I,261) isə Buxarada vəfat etdiyini yazır.

Qarabağinin yazdığı " Şərh ədəb əl-bəhs" əsəri bəzi mənbələrdə "əl-Hənəfiyyə" adı ilə də məşhur olmuş və Şərqdə böyük şöhrət qazanmışdır. " Şərh ədəb əl-bəhs" əsərdən XX yüzilliyin əvvəllərinə qədər mədrəsələrdə ritorikaya dair bir tədris vəsaiti kimi geniş surətdə istifadə olunmuşdur. Məhəmməd Qarabaği Təbrizinin (942/1535) "Şərh ədəb əl-bəhs" əsəri Azərbaycanda da geniş şəkildə yayılmlışdır. Hal-hazırda AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda Məhəmməd Qarabaği Təbrizinin (942/1535) "Şərh ədəb əl-bəhs" əsərinin 100- dən artıq əlyazma nüsxəsi mühafizə olunur. Həmçinin bu əsərin dünyanın bir çox kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinələrində nüsxələri mühafizə olunur. Şərq əlyazmaları kataloqlarında bu nüsxələr haqqında məlumatlar bəzən geniş, bəzən də qısa şəkildə verilmişdir. Araşdırmamız nəticəsində Türkiyənin "Adana İl Halk Kütübhanasi və muzeyi"ndə əsərin XVI-XVII əsrlərdə köçürülmüş 9, İranın "Mərəşi kitabxanası"nda 4, Yəmənin "əl-Əhqaf" kitabxanasında 3, Özbəkstan Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun kitabxanasında XVII

əsrdə köçürülmüş bir, Tiflisidə "Kekelidze" adına əlyazmalar İnstitutuda XVIII-XIX əsrlərdə köçürülmüş 9, Sankt Peterburqda Şərqşünaslıq İnstitututunda XVI-XIX əsrlərdə köçürülmüş 25, Belqradda, Sarayevo Kitabxanasınında XVI-XIX əsrlərdə köçürülmüş 2, Almaniyanın Berlin kitabxanasında XVI-XVIII əsrlərdə köçürülmüş 2 nüsxələri mühafizə olunduğunu müəyyənləşdirmişik (18,30-32). Mərhum professor Zakir Məmmədov "Azərbaycn fəlsəfəsi tarixi" kitabında verdiyi məlumta görə Məhəmməd Qarabağinin bu şərhinin əski çap nüsxəsi 1907-ci ildə Temirxan şurada çapdan çıxmışdır (14,276).

Məhəmməd Qarabağinin bu şərhinə bir sıra Şərq alimləri haşiyələr yazmışlar. Həmin haşiyələrdən biri də Azərbaycan alimi Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbili Mir Əbilfəth Məhəmməd bin Əmin Əl-Səidi Əl-Ərdəbiliyə(875/1470) məxsusdur. XV əsrdə yaşamış Mir Əbul-Fəth ƏrdəbiliTürk riyaziyyatçı və astronom Səlahəddin Musa Qazizadə Ruminin tələbəsi olmuşdur. O, bir sıra əsərlərin müəllifidir: "Haşiyə alə Şərhir-Risalətil-Adudiyyə fi Adabil-Bəhs", "Haşiyə alə Şərhil işkalat-Təsis fil-Həndəsə", "Haşiyə alə Kuçək", "Risalə fi Məqulatil-Əşr", "Haşiyə alə Şərhi Təbrizi", "Haşiyə alə Qısmul Məntiq" (3, III, 142; 2, II.s. 207;16,I,82-83).

Muhəmməd əs-Səidi Ərdəbili, Qazizadə Rumi Şəmsəddin Muhəmməd ibn Əşrəf əs-Səmərqəndinin həndəsəyə aid olan "Əşkalu Təsis fil-Həndəsə" adlı əsərinə şərh yazmış, Mir Əbul-Fəth Ərdəbili isə bu şərhə haşiyə yazmışdır. Ərdəbili, Məhyəddin Məhəmməd Qarabağinin "Şərh ədəb əl-Bəhs əl-İci" adlı şərhinə haşiyə yazmış və onu "Haşiyə alə şərh ədəb əl-Bəhs əl-İci" adlandırmışdır. Bəzi mənbələrdə əsərin adı "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Ədudiyyə fi Adabil-Bəhs" kimi də verilir (13,I,41;6,II,287;19,I,520). AMEA Əlyazmalar İnstitutunda "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Ədudiyyə fi Adabil-Bəhs" əsərinin XVI-XIX əsrlərdə köçürülmüş 30-a qədər nüsxəsini aşkarlamışıq (17,I. 82-89). Bu əsərin iki əlyazma nüsxəsi mətnşünas alim Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadənin kolleksiyasında A-100, B-6713 şifri altında mühafizə olunur (9,I.139-140)."Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Ədudiyyə fi Adabil-Bəhs" əsərnin bir çox kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinələrində onlarla nüsxələri mövcuddur, xüsusən də Türkiyənin kitabxanalarında.AMEA Əlyazmalar İnstitutunda "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Adudiyyə fi Adabil-Bəhs" əsərinin ən qədim nüsxəsi B-8674 şifrili əlyazmasıdır. Əlyazma məcmuənin 97b-121b vərəqlərini əhatə edir. Həmin əsər katib Hidayət bin Məhəmmədcan bin Əhməd tərəfindən 1056/ 1646-cı ildə köçürülmüşdür (17,I,84).

Məhəmməd Qarabağinin digər bir əsəri isə"Calib əs-surur va salib əl-ğurur fil-muhadarat"dır (1,V,9794). O, bu əsəri İbn əl-Ərəbinin "Muhadaratul-əbrar musamarat əl-əxyar"ından bəhrələnərək yazmışdır (20,199)."Calib əs-surur va salib əl-ğurur fil-muhadarat" əsəri 23 məqalədən ibarət olub,fəlsəfə və kə-lama dair müxtəlif məsələlərdən bəhs edilir: Allah-Təalanın varlığı və birliyinin bilinməsi ilə dinə və axirətə aid əməllər, gözəl əxlaq və doğru yoldan uzaqlaşmalarla ixtilaf edənlərin qüsurları; elmlər və elm sahibləri, səltənət, vəzirlik, ədalət, bağışlama, ordu və silah; çalışmaq,zənginlik, fəqirlik və dünyada buna dair xüsuslar: eşq və sevgi; ziyarət, qardaşlıq və birlik-bərabərlik əsərin əsas ideasını təşkil edir. Məhəmməd Qarabağinin bu əsərinin onlarla əlyazma nüsxələri, dünyanın müxtəlif kitabxana,muzey və əlyazmalar xəzinələrində qorunub saxlanır. Onların əksəriyyəti Türkiyədə yayılmışdır.Professor Zakir Məmmədov əsərin ən qədim nüsxəsinin 1571-ci ilə aid olduğunu yazır(14, 275).

XV əsrdə Şamaxı şəhərində anadan olmuş Məhəmməd Dilşad əş-Şirvani Məhəmməd Qarabaginin bu əsərini türk dilinə tərcümə etmişdir (20, 198-204)

المحاضرات "Muhadarat" - ədəbi, dini və mədəni məlumatların çatdırıldığı bir janrdır. Lüğətdə, "bilik və təcrübəni bir toplumun hüzurunda çatdırmaq, onlarla elmi bir müzakirə aparmaq" mənasını verən mühazərə sözünün çoxluğu olan mühazərat, bir termin olaraq başqasının sözlərindən sitatlar gətirmək və bu cür sözləri toplayan ədəbi əsər növünə deyilir. Bu janrın belə adlanmasının səbəbi, aparıcı dövlət adamları və böyük alimlərin iştirakı ilə keçirilən məclislərdə qarşılıqlı sual - cavab şəklində söhbət və müzakirə şəklində başlamasıdır. İki alim arasındakı söhbətlər və mübahisələr müəyyən bir vaxtdan sonra bir kitaba çevrilmiş və bu əsərlərə muhadarat və ya məcalis deyilmişdi ().

"Muhadarat" sahəsində yazılan ilk əsər Əbu Ubeydə Mamər b. Müsənnanın "əl - Muhağarat vəl - muxavərat" adlanır. Əbu Əli ət - Tənuhi "Nişvarül - muhağara və əxbarul - muzakərə", "əl - Mustəcad min failətil - əcvadvə əl - Fərəc badə - əş - şiddə"kitablarının müəllifidir. Əbu Əli ət - Tənuhi birinci əsərində bəzi vəzirlərlə xalqın adət - ənənələrindən, ikincisində isə əmirlər və xəlifələr haqqında, Əhli Beyt və xüsusən də Bərməkilər haqqında məlumatlar verilmişdir. Üçüncü əsərdə isə sıxıntılardan sonra

gələn rahatlıq və xoşbəxtlik haqqında lətifələrdən söhbət açılır. Əbu Hayyan ət - Tohidinin, Büveyhi Vəziri İbn Sədanın qaldırdığı məsələlər ətrafında inkişaf edən və qırx gecə davam edən "əl - İmtal - muannəsə", müəllimi Əmir Süleyman əl - Sicistanın evində təşkil olunan fəlsəfi iclaslrla əlaqədar "əl - Muqabəsati"da bu sahədə yazılan ilk əsərlədən biridir. Şeyxul Əkbər adı ilə məşhur olan Məhyəddin Məhəmməd bin Əli İbn əl - Ərəb (638/1240) muhadarat sahəsində "Muhadarat əl - Əbrar musamarat əl - əxyar fi ədəbiyyat və əl - Nəvadr va əl - Əxbar" adlı bir əsər yazmışdır (21, XXX, 392).

Şərq əlyazmaları kataloqlarından İbn əl - Ərəbinin "Muhadarat..." əsərinin dünyanın bir çox kitabxana və muzeylərində qorunub saxlanan bir neçə əlyazma nüsxələrini aşkarlmışıq. İraqda əsərin iki nüsxəsi, biri h. 995/1586-cı ildə Katib Dərviş bin Məhiyyəddin tərəfindən köçürülüb, o biri nüsxənin köçürülmə tarixi yoxdur . İstanbulda h. 999/1591, h. 1020/1611-ci illərdə köşürülmüş iki Almaniyada beş nüsxəsi: bunlardan üçü h. 1100/1688-ci, ikisi isə 1050/1640,1150/1737-ci illərdə köçürülmüşdür (22, III, 357-358;23)."Muhadarat..." əsərinin bir əski çap nüsxəsini AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitututunda ilkin olaraq aşkarlamışıq . Bu əsər 1906-cı ildə Misirin "Səadət" mətbəəsində nəşr olunmuşdur. Əsər iki hissədən ibarətdir: birinci hissənin əvvəli naqisdir və bir vərəqi düşüb. "Muhadarat..." əsərin 12-ci səhifəsində verilir ki: birinci hissə "Məsamarat əl-Əbrar va muhadarat əl-əxyar" adlanır. Bu hissə aşağıdakı fəsillərdən ibarətdir: "İnsanların onu xatırladıqları", "Kəslərə bağlı sənədlərin qeydi", "Peyğəmbər (s.) nəsəbi", "Peyğəmbər (s.) nəsəbi, anasının nəsəbi, süd anasının nəsəbi, süd tərəfdən valideyn (ata) nəsəbi, süd bacıları nəsəbi". "Rəhbərlərin sayı (12 rəhbər) yaxınları, dostları" və s. "Məsamarat" əsəri, kitabın 12-286-cı səhifələrini əhatə edir. Əsərin birinci hissəsini fehristi 282-286-cı səhifələrdə verilib. İkinci hissə "Kitəb muhadarat əl-Əbrar va məsamarat əl-əxyar fi əl-ədəbiyyat van-nəvadr va-l-əxyar" adlanır. Bu aşağıdakı fəsillərdən ibarətdir: "Həya və səbr", "Peyğəmbər (s.) anası ona hamilə olarkən gördüyü röya", "Yazışmada gözəl tələffüz (bəlağət)", "Gözəl cavab", "Saatın bəndləri" və s. Əsər 2-288-ci səhifələri əhatə edir. İkinci hissənin fehristi 1-4-cü səhifədə verilib (24).

Məhəmməd əl-Qarabaği də İbn əl-Ərəbinin "Muhadarat əl-Əbrar musamarat əl-əxyar fi ədəbiyyat və əl-Nəvadr va əl-Əxbar" əsərindən bəhrələnərək "Calib əs-surur və salib əl-ğurur fi-l-muhadat" adlı əsərini yazmışdır (25,74-79;21,XXX,392). Professor Zakir Məmmədov "Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi" ktabında Məhəmməd Qarabağinin "əl-Muhdarat" ("Mühazirələr") əsəri haqqında məlumat verərək: "...Dünyanın müxtəlif kitabxanalarında on beşdən çox əlyazmasının saxlanıldığını və onların əksəriyyətinin Türkiyədə yayıldığını, ən qədim nüsxəsinin isə 1571-ci ildə köçürüldüyünü" yazır (14,275).

Araşdırmalarımız nəticəsində bu əsərin Türkiyə kitabxanalarında saxlanan 13 nüsxəsini aşkar etmişik (25,77).

"əl-Muhdarat" əsəri 23 məqalədən ibarətdir. Burada fəlsəfə və kəlama dair müxtəlif məsələlərdən bəhs edilir: Allah - təalanın varlığı və birliyinin bilinməsi ilə dinə və axirətə aid əməllər; gözəl əxlaq və doğru yoldan uzaqlaşmalarla ixtilaf edənlərin qüsurları; elmlər və elm sahibləri; səltənət, vəzirlik, ədalət, bağışlama, ordu və silah; çalışmaq, zənginlik, fəqirlik və dünyada buna dair xüsuslar: eşq və sevgi; ziyarət, qardaşlıq və birlik - bərabərlik.

Böyük islam alimi Seyyid Əhməd əl - Hüseyin Ayətullah əl - Uzma əl - Mərəşi əl - Nəcəfi "Turasil arabiyyə fi xəzənih maxtutat məktəbət" kitabında (8, IV, 469-470) bu əsərin 1039/1630-cu ildə katib Abdurrəhim bin Məhəmməd bin Mustafi bin Bustan bin Mahmud tərəfindən köçürülmüş bir nüsxəsi haqqında məlumt verir. Əsərin ədəb elminə aid olduğunu və 23 məqalədən: "Birinci məqalə tohid, ikinci məqalə əxlaq, üçüncü məqalə elm və elm əhli haqqında, dördüncü məqalə səltənət və vəzirlik, beşinci məqalə məhkəmələr və hökmlər, altıncı yaxşılığa dəvət və pisliklərdən çəkindirmək, yeddinci hədiyyə bağışlama və ənam, səkkizinci qazanc, zənginlik və fəqirlik, doqquzuncu haram və əhvalın dəyişməsi, onuncu səfər və getdiyin yerdə qalmaq, on birinci qadınlar və övladlar, on ikinci əhval - ruhiyyə, on üçüncü eşq, on dördüncü ziyarət, on beş mədhiyyə və həcv, on altıncı təfaül, şeirdə vəzn, on yeddinci sual və cavab, on səkkizinci Peyğəmbərlər, sultanlar, vəzirlər, on doqquzuncu heyvanlar və zərb məsəllər, iyirminci xəstəlik və dəva, iyirmi bir həyat və qocalıq, iyirmi iki ölüm və miras, iyirmi üçüncü peşmançılıq və tövbə haqqında.

المقالة الاولى: فيما يتعلق بتوحيد الله و معرفته و الدين و عمل الاخرة.

المقالة الثانية: فيما يتعلق بمكارم الاخلاق.

المقالة الثالثة: فيما يتعلق بالعلوم و اهلها وما ينتمي إليها.

المقالة الرابعة: فيما يتعلق بالسلطنة والوزارة.

المقالة الخامسة: في القضاء و الحكومة و ما يتعلق بها.

المقالة السادسة: فيما يتعلق بالامر بالمعروف و النهي عن المنكر.

المقالة السابعة: فيما يتعلق بالهدية و الرشوة و الوعد و الانعام.

المقالة الثامنة: فيما يتعلق بالكسب و الغني و الفقر و الدنيا.

المقالة التاسعة: فيما يتعلق بالحرمان و تبدل الأحوال.

المقالة العاشرة: في السفر و الاقامة و ما يناسبها.

المقالة الحادية عشرة: في لاكر النساء و الاماء و الاولاد.

المقالة الثانية عشرة: فيما يتعلق بالمزاح.

المقالة الثالثة عشرة: فيما يتعلق بالعشق و الموبة.

المقالة الرابعة عشرة: في الزيارة والاخاء و الوحدة.

المقالة الخامسة عشرة: فيما يتعلق بالمدح و التفاخر و الثناء و الهجو.

المقالة السادسة عشرة: فيما يتعلق بالتفاؤل و التطير.

المقالة السابعة عشرة: فيما يتعلق بالسؤال و الجواب.

المقالة الثامنة عشرة: في المكاتيب من الانبياء و الخلفاء و السلاطين و الوزراء.

المقالة التاسعة عشرة: فيما يتعلق بالحيوانات و ضرب الامثال بها.

المقالة العشرون: فيما يتعلق بالا مراض والادواء.

المقالة الحادية و العشرون: فيما يتعلق بالعمر و الشيب.

المقالة الثانية و العشرون: فيما يتعلق بذكر الموت و المراثي.

المقالة الثالثة و العشرون: فيما يتعلق بالتوبة و التحسر.

Osmanlı alimi Məhəmməd Tahr Bursalı "Osmanlı müəllifləri" ktabında yazır ki, XV əsrdə Şamaxı şəhərində anadan olmuş Məhəmməd Dilşad əş-Şirvani Məhəmməd Qarabaginin bu əsərini türk dilinə tərcümə etmişdir (21, XXX, 392). T.e.d. Fərid Ələkbərov "Şərqin minbir sirri" kitabında (26,3-5) və "Məşhur Orta əsr Azərbayçan həkimləri" məqaləsində Dilşad Şirvaninin tibbə dair əsərlərinə toxunaraq qeyd edir ki: "Məhəmməd Dilşad Şirvani XV əsrdə yaşamışdır. Bu Şamaxılı həkim "Kəmalnamə" ("Kamillik haqqında kitab"), "Müxtəsərüt-tibb" ("Müxtəsər tibb", 1437-1438) kimi kitabların müəllifidir".

YENLİKLƏR

Məhəmməd Qarabağinin dünya kitabxanalarında olan əsərlərini aşkarlayıb tədqiqata cəlb etmişik.Xüsusən onun "Calib əs -surur va salib əl-ğurur fil-muhadarat" əsəri ilkin olaraq tədqiqata cəlb etmişik.

NƏTİCƏ

Orta əsrlərdə yaşamış azərbaycanlı alim Məhəmməd Hənəfi ət - Təbrizi Qarabaği Azərbaycan elminə dəyərli əsərlər bəxş etmişdir. Təəssüflər ki, onun əsərlərinin əksəriyyəti xarici ölkələrin kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinəsində saxlanır. Məhəmməd Hənəfi ət -Təbrizi Qarabağinin əsərlərini toplayıb nəşr etdirmək Azərbaycan elminə və xalqına dəyərli bir töhfə olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi İlə İlgili Eserler Ansiklopedisi/

Hazırlayanlar: Ali Rıza Karabulut - Ahmed Turan Karabulut, I-VI, - Kayseri-Türkiye .

اسماعيل پاشا البغدادى، هداية العارفين، استانبول، ١٩٥١، الجلد الاول، ٨٤٠ص، الجلد الثانى، ١١٦+٥٧٤، ١٩٥٥

عمر رضا كحاله، معجم المولفين ١-٤، بيروت، الجزء الثالث، ٩٥٠ص، الجزء الرابع ٥٨١

4.Описание арабских рукописей, принадлежащих библиотеке Императорского Казанского университета. Казань, 1854-1855, 302с.

5.Краткий каталог под редакцией А.Б.Халидова. Академия Наук СССР Ордена Трудового Красного Знамени Институт Востоковедения. Часть 1, Москва, 1986, 526с; часть 2, Москва, 1986, 335с.

6.Brockelmann C. Geschichte der Arabischen litteratur, I-II, 1943-1949, SB-Supplementbande, Leiden – E.J.Brill, I, 1937-1938, III, 1942.

7.Семенова А.А. Собрание восточных рукописей Академии Наук Узбекской ССР, под редакцией и при участии проф.А.А.Семенова. I-XXX, Ташкент, 1952-1967.

السيد احمد الحسينى آية العظمى المرعشى النجفى، التراث العربى فى خزانة مخطوطات مكتبة، ايران – قم، الجزء ا

لسابع ٣٥٢ص، ١٠٨٥، الجزء السادس، ٣٣٥، الجزء الرابع ٣٣٤

9.Şərifli K. Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadə Kitabxanasının Kataloqu. Ic. Bakı, Nurlan, 2009.

10.Агаева Н. Азербайджанские языковеды средневековья.Баку, “Элм”,1990,89с

11.Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu. Ankara, 1984, 203 s.

12.Добраджа К. Каталог арабских, турецких и персидских рукописей. Сараево, 1963, Iт., 607с, 1979, IIт., 1043с., 1991, III т., 518с.

1. حاجى خليفة و بكاتب چلبى كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون، جلد ١-٢، الجلد الاول، ٤٨+٩٣٨، الجلد الثانى، ٢٠٥٦ص. استنبول ١٩٤١-١٩٤٣.

14.Məmmədov Z. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi, Bakı, “İrşad”, 1994.

15.Bursalı M.Tahir. Osmanlı Müellifləri, I- III ciltde, İstanbul, 1333, II.

16.Şəmsəddin Sami. Qamus əl-əlam. V, İstanbul, 1316.

17.Каталог арабских рукописей. Академия Наук Азербайджанской ССР Республиканский рукописный фонд. Том 1. Баку, «Элм», 1984.

18. Şirinova R. “Məhəmməd Qarabaği və onun “Şərh ədəbil-bəhs”əsərinin dünya əlyazmaları xəzinəsində nüsxələri”. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu “Azərbaycan əlyazmaları dünya kitabxanalarında” mövzusunda II Beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın materialları 2017-ci il.

19. Rieu, Charles. Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum, Reprint, Osnabrück, 1978.

20.Şirinova R.BN ƏL-Ərəbinin əsərlərinin qədim nüsxələri.Dövlət və din ictimai fikir toplusu.İyul-avqust-2010.4(18).

21.Hüseyin Yazıcı / MUHÂDARÂT, TDVİA, - XXX, - İstanbul, - 2005.

22. . فهرس مخطوطات مكتبة كوپريلى، ١-٣، استنبول، ١٤٠١.الجلد الاول، ٦٠٩ص، الجلد الثانى، ٦٤٨ص، الجلد الثالث، ٦٣٨ص

23.http://nek.istanbul.edu.tr › ekos › TEZNaci Kazan // “Karabağı ve Calib as - Sururu”, - İstanbul, - 1991, Doktora tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensistutusi Arap dili ve Edebiyyatı Ana Bilim Dalı.

24. İbn əl-Ərəbi.Muhadaran əl - Əbrar musamarat əl - əxyar fi ədəbiyyat vəl - Nəvadr va əl- əxbar.V-

253, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu.

25.Şirinova R. “ Calib əs-Surur sahib əl-ğurur fil-muhadarat” əsəri və onun müəllfi. AMEA Filologiya və Sənətşünaslıq jurnalı №1, 2021.

26.Ələkbərov F. / Şərqin minbir sirri, - Bakı, -Məlhəm, - 2009 .

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TOLERANTLIQ

TOLERANCE IN NIZAMI GANJAVI'S CREATIVITY

Mətanət Muradova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına

Əlyazmalar İnstitutu, baş mütəxəssis

Qaraqız Vəlizadə

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxana

Açar sözlər: Nizami, Gəncə, mədrəsə, şair, şeir

Azərbaycan xalqının bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi böyük ədəbi şəxsiyyətlərdən biri olan görkəmli şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvi ölməz əsərləri ilə dünya şöhrəti qazanmışdır.

Nizami Gəncəvinin adı dünya ədəbiyyatının ən görkəmli klassikləri sırasında çəkilir. Şərqdən doğan ədəbiyyat günəşi olan Nizami Gəncəvi (1141-1209) özünün böyük və əbədiyaşar sənəti ilə bütün bəşəriyyətə məxsus qüdrətli ədəbi şəxsiyyətdir.

Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə Azərbaycanın qədim Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. Tarix boyu Gəncə şəhəri həmişə Azərbaycana aid olmuş, bu şəhərdə azərbaycanlıların ulu babaları olan oğuz tayfaları yaşamışlar. Özünə Nizami Gəncəvi təxəllüsü qəbul etmiş İlyas Yusif oğlu təhsilini Gəncə mədrəsələrində almış, daha sonra şəxsi mütaliyə yolu ilə orta əsrin elmlərini mükəmməl öyrənmiş, xüsusən də Yaxın Şərq xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatına yaxından bələd olmuşdur. Türk dilindən başqa ərəb və fars dillərini də mükəmməl bilən şairin Yunan dili ilə də tanış olduğu, həmçinin qədim yunan tarix və fəlsəfəsini, astronomiya, tibb və həndəsə elmlərini yaxşı mənimsədiyi əsərlərindən aydın görünür. Ömrü boyu Gəncədə yaşamış, saray şairi olmaqdan qətiyyətlə imtina etmiş, halal zəhməti ilə dolanmışdır. Təqribən 1169/1170-ci ildə Dərbənd hökmdarı Seyfəddin Müzəffərin kəniz kimi hədiyyə göndərdiyi qıpçaq qızı Afaq (Appaq) ilə evlənmiş, 1174-cü ildə oğlu Məhəmməd anadan olmuşdur.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlamışdır. Əsərlərindən məlum olur ki, şair böyük divan yaratmış, qəzəl və qəsidələr müəllifi kimi şöhrətlənmişdir. Lakin Şərq təzkirəçilərinin 20 min beyt həcmində olduğunu qeyd etdikləri bu divandakı şerlərin çox az hissəsi dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu lirik şerlər yazmış, sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə həmin şerlərində ifadə etmişdir.

Nizami Gəncəvi üçün şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanlıq idi. İrqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qətiyyətlə rədd edən bu şairin qəhrəmanları içərisində türk, fars, ərəb,çinli, hindli, zənci, yunan, gürcü və s. xalqların nümayəndələrinə rast gəlirik. Hümanist şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliyətinə, dini görüşlərinə qarşı çıxmır. Onun qəhrəmanları ədalət, xalq xöşbəxtliyi, yüksək məqsədlər uğrunda mübarizə aparırlar. İnsan şəxsiyyətinə, insan əməyinə ehtiram şairin yaradıcılığının aparıcı mövzularındandır.

ABSTRACT

Prominent poet and thinker Nizami Ganjavi, one of the great literary figures donated to the treasury of human culture by the people of Azerbaijan, has gained world fame with his immortal works.

Nizami Ganjavi is mentioned among the most prominent classics of world literature. Nizami Ganjavi (1141-1209), the sun of literature born in the East, is a powerful literary figure of all mankind with his great and eternal art.

RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ İNFORMASİYA TEXNOLOGİYALARININ ROLU. İNFORMASİYA CƏMİYYƏTİNƏ KEÇİD

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MATHEMATICS. TRANSITION TO THE INFORMATION SOCIETY

Abbasova Almarə Əlisa qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ÖZET

İnformasiya və kommunikasiya müasir modeli riyaziyyatla əlaqəli pedaqoji fəaliyyətlərdə bir sıra əsaslı xüsusiyyətlərə malikdir. Qeyd edək ki, hər bir müəllim və şagird öz tədris-tədris fəaliyyətlərində bundan yüksək dərəcədə istifadə etməlidirlər. Bir çox tədqiqatlar göstərmişdir ki, müəllimlərin Permute (çevirmək, dəyişdirmək) pedaqoji bacarıqları, tədris səmərəliliyi, peşə bacarıqları, məzmun bilikləri və tədris bacarıqları, ünsiyyət bacarıqları, riyazi anlayışı, əyləncəli öyrənməni təşviq etmək, tələbələrə riyazi problemlərin həlli ilə məşğul olmağı öyrətməkdə əvzsiz rolu vardır.

İdarəetmə işinin səmərəliliyinin artırılmasının əvəzsiz şərti çevik, mobil və xarici təsirlərə uyğunlaşa bilən optimal informasiya texnologiyasıdır.

İnformasiya texnologiyası informasiya və kompüter texnologiyaları ilə səriştəli işləmək bacarığını nəzərdə tutur.İnformasiya texnologiyası obyektin, prosesin və ya hadisənin vəziyyəti haqqında yeni keyfiyyətli məlumat əldə etmək üçün məlumatların toplanması, işlənməsi və ötürülməsi üçün alətlər və metodlar toplusundan istifadə edən prosesdir. İnformasiya sferasına fərdi kompüterin tətbiqi və telekommunikasiya vasitələrindən istifadə informasiya texnologiyalarının inkişafında yeni mərhələni müəyyənləşdirdi. Məqalədə məqsədi informasiya texnologiyalarının xüsusiyyətlərinin nəzəri araşdırılmasıdır:

1. İnformasiya, informasiya texnologiyası anlayışını nəzərdən keçirmək,

2. İnformasiya texnologiyalarının yaranması və informasiya cəmiyyətinə keçid tarixini öyrənmək,

3. Əsas informasiya proseslərini və əsas informasiya texnologiyalarını nəzərdən keçirmək.

Informasiya, informasiya texnologiyalari konsepsiyasi

İnformasiya termini latın informatio sözündən olub, “məlumat, aydınlaşdırma, təqdimat” mənasını verir. İnformasiya o qədər ümumi və dərin məfhumdur ki, onu bir cümlə ilə izah etmək mümkün deyil. Bu söz texnologiyada, elmdə və gündəlik vəziyyətlərdə fərqli məna daşıyır.

Məlumatların kompüterdə emalı ilə əlaqədar olaraq informasiya dedikdə, semantik yük daşıyan və kompüter üçün başa düşülən formada təqdim edilən simvolik təyinatların (hərflər, rəqəmlər, kodlaşdırılmış qrafik təsvirlər və səslər və s.) müəyyən ardıcıllığı başa düşülür. Belə simvollar ardıcıllığında hər yeni simvol mesajın informasiya məzmununu artırır.

Son zamanlar informasiya texnologiyaları daha çox kompüter texnologiyası kimi başa düşülür. Xüsusilə, İT məlumatları saxlamaq, çevirmək, qorumaq, emal etmək, ötürmək və qəbul etmək üçün kompüter və proqram təminatının istifadəsi ilə məşğul olur. Bütün dünyada informasiya texnologiyaları getdikcə bəşəriyyətin öz qabiliyyətlərini genişləndirmək və inkişaf etdirmək üçün istifadə etdiyi vasitəyə çevrilir. Qeyd edək ki, bu akademik fənnin mahiyyətini ifadə edən “texnologiya” adı indi o qədər tez-tez işlənir ki, praktiki olaraq sifətə çevrilib, daha çox müxtəlif fənn sahələri və vasitələri ilə əlaqələndirilir. Eyni zamanda, texnologiya həmişə materialın, obyektin və s. keyfiyyət və ya ilkin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqəli müəyyən əməliyyatların və proseslərin yerinə yetirilməsi üsulu və ya üsuludur. Beləliklə, məsələn, maddi istehsal texnologiyası xammalın və ya materialın istehsalı, emalı, vəziyyətinin, xüsusiyyətlərinin və formasının dəyişdirilməsindən ibarət bir prosesi nəzərdə tutur.

İnformasiya texnologiyalarının (İT) xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar bir və ya bir neçə informasiya prosesi ilə əlaqələndirilir: məlumatın yaradılması, qəbulu (toplanması), saxlanması, emalı, ötürülməsi və yayılması.

Bundan əlavə, onları ayrı-ayrılıqda, maddi sferadan kənarda nəzərdən keçirmək olmaz. İnformasiya insan tərəfindən başlanan və ya onun iştirak etdiyi demək olar ki, bütün maddi proseslərin ayrılmaz və çox vaxt müəyyənedici komponentidir. Material və informasiya komponentlərinin bu nisbəti yalnız maddi istehsal sahəsində təzahür edən və qiymətləndirilən informasiya texnologiyalarından, o cümlədən kompüter texnikası, telekommunikasiya, proqram təminatı və informasiya təminatının istifadəsinin səmərəliliyini müəyyən edir.

Açar sözlər: informasiya, texnologiya, kompüter texnikası, telekommunikasiya

ABSTRACT

The modern model of information and communication has a number of fundamental features in the pedagogical activities related to mathematics. It should be noted that every teacher and student should use it to a high degree in their teaching activities. Numerous studies have shown that teachers have an invaluable role in Permute pedagogical skills, teaching effectiveness, professional skills, content knowledge and teaching skills, communication skills, mathematical understanding, encouraging fun learning, and teaching students to solve mathematical problems.

An indispensable condition for increasing the efficiency of management is flexible information technology that can be flexible, mobile and adapt to external influences.

Information technology refers to the ability to work competently with information and computer technology. Information technology is the process of using a set of tools and methods to collect, process, and transmit information to obtain new quality information about the state of an object, process, or event. The application of personal computers and the use of telecommunications in the information sphere marked a new stage in the development of information technology. The purpose of the article is a theoretical study of the features of information technology:

1. To consider the concept of information, information technology,

2. To study the history of the emergence of information technology and the transition to the information society,

3. Review key information processes and key information technologies.

Information, the concept of information technology

The term information comes from the Latin word informatio, meaning "information, clarification, presentation." Information is so general and profound that it is impossible to explain it in one sentence. The word has different meanings in technology, science, and everyday situations.

Information related to the processing of data on a computer means a certain sequence of symbolic designations (letters, numbers, coded graphics and sounds, etc.) that carry a semantic load and are presented in a form that is understandable to the computer. Each new character in such a sequence of characters increases the informative content of the message.

Recently, information technology is increasingly understood as computer technology. In particular, IT uses computers and software to store, convert, protect, process, transmit and receive data. All over the world, information technology is increasingly becoming a tool used by mankind to expand and develop their abilities. It should be noted that the name "technology", which expresses the essence of this academic subject, is now used so often that it has become a practical adjective and is associated with more different disciplines and means. At the same time, technology is always a matter of material, object, and so on. is the method or method of performing certain operations and processes related to changes in quality or initial condition. Thus, for example, material production technology involves the process of producing, processing, changing the condition, properties and shape of a raw material or material.

The feature of information technology (IT) is that they are associated with one or more information processes: the creation, reception (collection), storage, processing, transmission and dissemination of information.

In addition, they should not be considered in isolation from the material sphere. Information is an integral and often defining component of almost all material processes initiated or participated in by man. This ratio of material and information components determines the efficiency of the use of information technologies, including computer technology, telecommunications, software and information support, which are manifested and evaluated only in the field of material production.

Keywords: information, technology, computer technology, telecommunications

GİRİŞ

Müasir təhsil mühiti daim dəyişməkdə və yenilənməkdədir. Şagirdlərimiz texnologiyalar dünyasında inkişaf edirlər. Texnologiya elə sürətlə inkişaf edir ki, müəllimlərin yeni rəqəmsal alətlərlə ayaqlaşması biraz çətinlik törədir. Görürük ki, istər şagirdlər istərsə də tələbələr bizdən bir neçə addım irəlidədirlər. Onlar mobil telefonlardan, sosial şəbəkələrdə daha rahat istifadə edir, YouTube-da video görüntülər yerləşdirirlər. Bloqlarlar yaradaraq, Facebook-un imkanlarından istifadə edərək öz dostları ilə əlaqə yaradırlar və s. Bu səbəbdən müasir texnologiyaların köməyi ilə şagirdləri tədris prosesində daim məşğul etmək və öyrənmə prosesini cəlbedici formada həyata keçirmək üçün Azərbaycan müəllimlərinin təlim prosesinə yaradıcı yanaşması texnologiyalar sistemində geniş istifadə etməsi vacibdir.

Elmi Texniki Tərəqqinin tədris prosesində rolu . ETT-in (Elmi Texniki Tərəqqi) həyatımızın bütün sahələrini əhatə etdiyi bir dövrdə məktəblərdə tədris olunan dərslərin keyfiyyət göstəricilərini artırmaq məqsədilə İKT-ni dərs prosesinə tətbiq etmək artıq zəruri bir məsələyə çevrilmişdir. İKT-nin istifadəsi təlim prosesini həm əyaniliyi ilə zənginləşdirir, həm də bilikləri praktik şəkildə tətbiq etməyə sövq edir.

Son zamanlar informasiya texnologiyaları daha çox kompüter texnologiyası kimi başa düşülür. Xüsusilə, informasiya texnologiyaları məlumatları saxlamaq, çevirmək, qorumaq, emal etmək, ötürmək və qəbul etmək üçün kompüter və proqram təminatının istifadəsi ilə məşğul olur. Bütün dünyada informasiya texnologiyaları getdikcə bəşəriyyətin öz qabiliyyətlərini genişləndirmək və inkişaf etdirmək üçün istifadə etdiyi vasitəyə çevrilir.

MÜASIR CƏMIYYƏT BİZDƏN NƏ TƏLƏB EDİR?

Veb 2.0- internetdə fəaliyyət göstərən II nəsil şəbəkə xidmətləridir;
Veb 2.0 dinamik və aktivdir; İnnovasiyadır; Məhsuldarlıqdır; İnkişafın təkmilləşdirilməsidir; Yeni layihələrdir; Sağlam rəqabətdir; Yüksək professional yanaşmadır.

Veb 2.0 texnologiyalarInIn əsas İmkanları:

- ✓ Veb səhifənin yaradılması
- ✓ Materiallardan daimi istifadə imkanı
- ✓ İşarələmə-qruplaşdırılmış tapşırıqların həlli üçün vasitə
- ✓ Şəbəkə istifadəçiləri arasında dinamik, qarşılıqlı münasibətlər

Web 2.0 əslində bir axındır. Texnoloji axın. Əsas mənası, daha doğrusu əsas məqsədi istifadəçilərin sayta olan təsirini çoxaltmaqdan ibarət bir axın.
Qeyd edək ki,Web 1-də saytlar bir növ monoloq idi. Yəni saytlar istifadəçiyə aktivlik etməyə imkan vermirdi. Web 2.0 isə bir növ dialoqdur. Bu vaxt istifadəçi saytın contentinin, məzmununun yaranmasında iştirak edir. Tutaq ki, biz lent.az-dan nəsə bir xəbər oxuyuruq və oraya heç bir təsirimiz yoxdurda, oxuyub xəbəri çıxırıqsa bu Web 1 stilidir. Ancaq biz indi burada — Weboxu-da istəyən hər kəs sayta blog postu yazır, şərhlərlə müzakirə edir. Nəticədə istifadəçi saytın conteninin yaranmasında iştirak edir. Bu artıq Web 2.0 deməkdir. Əgər Web 2 imkanları olmasa da idi, siz videoya baxıb saytdan gedəcəkdiniz, nəticədə sualı heç kimə ünvanlaya bilməyəcəkdiniz. Ancaq indi həm siz sualı verdiniz, sizə lazım olanları öyrəndiniz, həm də sizdən başqa bunu oxuyan istifadəçilər də, Web 2.0 daha ətraflı məlumat alacaqlar. Eləcə də, Youtube — saytın qurucuları deyil, istifadəçilər tərəfindən yüklənmiş vidolarla böyüyür, Facebook istifadəçilərin üzv olub yaratdığı contentlər hesabına böyüyür, Twitter — istifadəçilərin yazdığı statuslarla böyüyür, Wikipedia — istifadəçilər buranın contentini yaradır. Bunun kimi çox sayt misal çəkmək olar. Qısaca istifadəçi saytın contetninin inkişafında rol oynayır. Bu sadaladıqlarım işin məntiqi açıqlamasıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Вагранменко Я.А., Зобов Б.И., Осипов А.П. “Педагогический виртуальный университет: основные задачи, принципы построения, структура информационных ресурсов”. “Педагогическая информатика”, №1, 2002 г.

2. Роберт И. Современные информационные технологии в образоваии.-М.:Школа-Пресс,1994.

3. Шарфин Ю.А. Информационные технологии: В 2ч.-М.: Лаборатория Базовых Знаний. Ч.1: Основы информатики и информационных технологий.-2000.-320 с.

KİTABXANALARIN İŞİNDƏ İNFORMASİYA-KOMMUNİKASİYA TEXNOLOGİYALARI, KANADA TƏCRÜBƏSİ

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN LIBRARIES, CANADIAN EXPERIENCE

Zenfira Həsənqızı Seyidova

Azərbaycan Dövlət PedaqojiUniversiteti

ÖZET

Cəmiyyətin inkişafının mühüm istiqamətlərindən biri onun qlobal informasiyalaşdırılmasıdır. Müasir cəmiyyətin həyat və fəaliyyətinin bütün sahələrinin intensiv informasiyalaşdırılması fonunda təhsil müəssisələrinin kitabxanalarının işində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Artıq kitabxana fəaliyyəti üçün yeni qaydalarla, elektron sənədlərlə işləmə, müasir texnologiyalardan istifadə bacarığı dövrümüzün tələbinə çevrilmişdir.

Zəruri məlumatların operativ alınmasına istiqamətlənmə “informasiya qapıları” və “informasiya portalları” kimi kitabxana saytları konsepsiyasında həyata keçirilir.

Bu gün kitabxananın inkişafının əsas prinsipi dəyişir. Belə ki, kitabxana daxilində məlumatların yığılmasından tutmuş, internet də daxil olmaqla, bütün məlumatların təmin edilməsinə keçməyə çalışırıq.

Kitabxanaçının gündəlik işi, müasirləşmə, işə innovativ yanaşma, peşəkar təhsil proseslərinin transformasiyası üzərində qurulub. Belə deyək ki, təhsil çətin bir dəyişiklik dövründən keçir və kitabxana da onunla birlikdədir.

İstifadəçilərə həqiqətən yeni iş keyfiyyətinə və informasiya xidmətinə nail olmaq üçün tək İKT-dən istifadə kifayət deyil. Texnoloji yeniliklərlə yanaşı, kitabxananın işində təşkilati dəyişikliklərə , eləcə də kitabxanada işləmək üçün yeni bacarıqlara, texnologiyalara ehtiyac var.

Kitabxana istifadəçilərini artıq kitabxana fondlarında konkret sənədin olub-olmaması maraqlandırmır, lakin onlar üçün kitabxanaların onlara lazım olan məlumatlara çıxışı açıb-açmayacağı vacibdir.

Bunun kolleksiyadakı ənənəvi kitab vasitəsilə, yoxsa onlayn, tam mətnli məlumat bazası vasitəsilə, yaxud sənədin operativ elektron şəkildə çatdırılması və ya “pulsuz” İnternetə çıxış yolu ilə həyata keçiriləcəyindən asılı olmayaraq, istifadəçilər üçün daha az əhəmiyyət kəsb edir, sürət və məlumat əldə etməkdə rahatlıq onlar üçün daha vacibdir. Zəruri məlumatların operativ alınmasına istiqamətlənmə “informasiya qapıları və “informasiya portalları” kimi kitabxana saytları konsepsiyasında həyata keçirilir.

Xidmətlər həm birbaşa kitabxanada, həm də "onlayn" rejimdə veb-sayt vasitəsilə təqdim edilə bilər. Onlar həm kitabxananın özü, həm də dövlət, universitet, məktəb, mədəni və peşə təhsili müəssisələri ilə əməkdaşlıq edə bilər.

Bu gün internetin köməyi ilə müəyyən bir nəşr və ya nəşriyyat haqqında hər cür məlumatı tez bir zamanda edə bilirik. "Onlayn" rejimdə istənilən vaxt kitabxanalarda və ya satışda olan kitabın mövcudluğunu yoxlaya bilərik.

Bu gün bütün dünyada elektron nəşrlərə maraq sürətlə artır. Bu, Azərbaycan üçün də xarakterikdir. Ölkədəki iqtisadi çətinliklər dövri nəşrlərin alınması üçün ayrılan vəsaitin azalmasına səbəb olub. Nəşriyyatlar öz nəşrlərinin elektron variantlarını təklif etməyə başlayıblar ki, bu da kitabxanalarda internetə çıxışın inkişafı ilə birlikdə xüsusilə cəlbedicidir.

Bir çox kitabxanalar öz fondlarını "onlayn" materiallarla doldurmağa başlamaqdan məmnundurlar. Bu baxımdan, düşünmək üçün bəzi mövzular var. Kitabxana köhnə və yeni məlumat mənbələri arasında optimal tarazlığı necə tapa bilər? Göründüyükimi, aşağıdakılarınəzərəalmaqməsləhətdir:

• mövcudvətələbolunannəşrlərinsayıvənövləri;

• nəşrlərinqiymətiməköhnəvəyenimediayaçıxışındəyəri;

• kitabxanadankənardainformasiyanınyayılmasınıngenişliyi, ondanistifadəninintensivliyi.

Beynəlxalq miqyasda böyük nüfuz və geniş oxucu auditoriyası olan kanada təcrübəsi dediklərimizin əyani sübutudur.

Açar sözlər: mühüm istiqamətlə; qlobal; informasiyalaşdırılma; təhsil müəssisələri; kitabxanalar; texnologiyalar.

ABSTRACT

One of the important directions in the development of modern society is its global informatization. Against the background of intensive informatization of all spheres of life and activity of modern society, the use of information and communication technologies in the work of libraries of educational institutions is of particular importance.

Today, with the help of the Internet, we can quickly make any information about a particular publication or publishing house. We can check the availability of books in libraries or on sale at any time online.

The Canadian experience, which has a great international reputation and a wide readership, is a clear proof of what we are talking about.

One of the important directions of the society's development is its global informatization. Against the background of intensive informatization of all spheres of life and activity of modern society, the use of information and communication technologies in the work of libraries of educational institutions is of particular importance.

The ability to work with new rules, electronic documents and use modern technologies for library activities has become a requirement of our time.

Orientation to the operative acquisition of necessary information is carried out in the concept of library sites such as "information gates" and "information portals".

Today, the basic principle of library development is changing. Thus, we are trying to move to the provision of all information, including the collection of information within the library, including the Internet.

The daily work of the librarian is based on modernization, innovative approach to work, transformation of professional education processes. Let's say that education is going through a difficult period of change, and the library is with it.

It is not enough for users to use ICT alone to achieve a new quality of work and information service. In addition to technological innovations, there is a need for organizational changes in the work of the library, as well as new skills and technologies to work in the library.

Library users are no longer interested in whether a library has a specific document, but it is important for them whether libraries have access to the information they need.

Keywords: important direction; global; informatization; educational institutions; libraries; technology

GİRİS

Cəmiyyətin inkişafının mühüm istiqamətlərindən biri onun qlobal informasiyalaşdırılmasıdır. Müasir cəmiyyətin həyat və fəaliyyətinin bütün sahələrinin intensiv informasiyalaşdırılması fonunda təhsil müəssisələrinin kitabxanalarının işində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Artıq kitabxana fəaliyyəti üçün yeni qaydalarla, elektron sənədlərlə işləmə, müasir texnologiyalardan istifadə bacarığı dövrümüzün tələbinə çevrilmişdir.

İKT nədir? Məlumat-Ünsiyyət-Texnologiya

İKT cəmiyyətə multimedia formatlarında və müxtəlif məqsədlər üçün məlumat yaratmaq, toplamaq, birləşdirmək və çatdırmaq imkanı verən aparat və proqram təminatıdır.

Kitabxanada İKT-nin əsas məqsədi İKT-nin həyata keçirilməsidir. İnformasiyada avadanlıq və alətlər bir media və metodologiya kimi prosesi təmin edir. Kitabxanada İKT-nin məqsədi ümumilikdə istifadəçiləri kompüterlərin və digər elektron daşıyıcıların istifadəsi və işləməsi ilə tanış etməkdir. Bu gün kitabxana prosesində öz ixtisaslarını göstərmək üçün İKT terminindən istifadə edilir. Kitabxanada İKT-nin tətbiqi sayəsində istifadəçilərə müxtəlif informasiyaya əsaslanan proqram təminatından istifadə etmək və informasiya ilə bağlı problemləri həll etmək üçün İKT-dən necə istifadə etmək öyrədilir. O, həmçinin istifadəçilərə məlumat toplamaqda kömək edir. Kitabxana həmçinin informasiyanın keyfiyyətini və kəmiyyətini artırmaq üçün İKT-dən istifadə edir. Deshmukh, Vijay. M. (2010, s. 26-27).

Kitabxana üçün İKT-nin üstünlükləri:

- İKT yeni media, yeni saxlama rejimləri və məlumatların ötürülməsi.

- İKT fəaliyyətlərini sürətləndirmək üçün kitabxanaya bir çox xidmətlər gətirdi.

- Ünsiyyət, məsafə və vaxt maneəsini aradan qaldırmağa kömək edir. Texnologiyanın inkişafı kitabxanaların səmərəliliyini artırmağa davam edəcəkdir. İstənilən yerdə internet kimi kommunikasiya şəbəkəsinə məlumat ötürməyə kömək edir. Bu, böyük axtarış sürəti və imkanları təmin edir. Bu, tədqiqat, hökumət və təhsil müəssisələri arasında əlaqə və əməkdaşlığı gücləndirməyə kömək edir.

- Dünya miqyasında kitabxanaçılar onlayn ictimai kataloqları (OPAC) olan kataloqlarını onlayn olaraq təqdim etdilər, bunlar yerli əldə etmək üçün kitabları müəyyən etmək və seçmək, biblioqrafiya məlumatlarının yoxlanılması və saxlanması üçün axtarış aparmaq üçün yerli mövcud olmayan kitabları tapmaq üçün faydalıdır.

- Kitabxanalarda mövcud olan məlumatlar ana səhifəyə ötürülə və istənilən yerdə istifadəçilərə təqdim edilə bilər. Jain, P.B. (2010, səh. 28-29)

İKT mühitində kitabxanaçının rolu:

İKT-nin təsiri altında dəyişən ssenaridə kitabxanaçının vəzifələri dəyişdirildi.

Kitabxanaçı dəyişdirilmiş ssenaridə aşağıdakı bacarıqlara malik olmalıdır, çünki kitabxanaçı yüksək ixtisaslı peşəkar olacaq, onun ümumi öhdəliyi istifadəçiyə məlumat emalçısı və yayan kimi olmaqdır. Kitabxanaçıya öz müştəriləri ilə səmərəli məşğul olmağa kömək edən yumşaq bacarıqlar əldə etməyə ehtiyac var; yumşaq bacarıqların bəziləri aşağıda qısaca sadalanır.

1] Ünsiyyət Bacarıqları:- Kitabxanaçı həm şifahi, həm də yazılı ünsiyyət bacarıqlarını əldə etməyi bacarmalıdır.

2] Uyğunlaşma Bacarıqları :- Kitabxanaçı yeniləri qəbul etməyə hazır olmalıdır

müasir tendensiyalar üzrə texnika və texnologiyalar.

3] İdarəetmə bacarıqları :- Ənənəvi idarəetmə bacarıqları ilə yanaşı, kitabxanaçı İKT-yə uyğun olaraq xüsusi idarəetmə bacarığına nail olmalıdır.

4] Marketinq bacarıqları :- Kitabxanaçı öz material və xidmətlərini təbliğ etməyi bacarmalıdır, buna görə də kitabxana xidmətlərinin marketinqi üçün vacib olan marketinq bacarıqları.

5] Biliyin Yenilənməsi: - Kitabxanaçı istifadəçilərə daha yaxşı xidmət göstərmək üçün öz biliklərini yeniləməlidir. Jain, P.B. (2010, s. 29-30).

İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları bir çox cəhətdən kitabxana xidmətlərinə təsir göstərmiş və təsir etmişdir.

Kolleksiyanın inkişafı: İKT kitablar, jurnallar, qəzetlər və s. kimi məlumat mənbələrini asanlıqla və sürətlə əldə etməyi mümkün etmişdir. Nəşriyyatların əksəriyyətinin internetdə öz veb-saytları və internetdə veb-saytları var və onların kataloqları yeni nəşrlər üçün kitabxanadan axtarıla bilər.

Kitabxanaçı öz sifarişini onlayn olaraq yerləşdirə və şübhələri elektron poçt vasitəsilə asanlıqla aydınlaşdıra bilər. Bəzi tanınmış naşirlər də nəşrlərinə onlayn girişi təmin edirlər.

Yeni texnologiya sayəsində istifadəçi sənədlərini asanlıqla yoxlaya bilər. Sənədlər mövcuddursa, istifadəçilərə də eyni şey verilə bilər. Əgər mövcud deyilsə, rezervasiya edilə bilər. Sənədin üzərinə xaricdən yapışdırılmış ştrix-kod zolaqlarından istifadə edilməklə sənəd elektron şəkildə verilə bilər.

İstinad bölməsi istənilən kitabxananın əsasını təşkil edir. Yaxşı təşkil edilmiş kitabxana həmişə tez və dəqiqliklə istinad xidməti göstərəcəkdir. İnternetdə istifadəçilərə məlumat vermək üçün istifadə oluna bilən çoxlu sayda ilkin və ikinci dərəcəli məlumat mənbələri də mövcuddur.

Zəruri məlumatların operativ alınmasına istiqamətlənmə “informasiya qapıları” və “informasiya portalları” kimi kitabxana saytları konsepsiyasında həyata keçirilir.

Bu gün kitabxananın inkişafının əsas prinsipi dəyişir. Belə ki, kitabxana daxilində məlumatların yığılmasından tutmuş, internet də daxil olmaqla, bütün məlumatların təmin edilməsinə keçməyə çalışırıq.

Kitabxanaçının gündəlik işi, müasirləşmə, işə innovativ yanaşma, peşəkar təhsil proseslərinin transformasiyası üzərində qurulub. Belə deyək ki, təhsil çətin bir dəyişiklik dövründən keçir və kitabxana da onunla birlikdədir.

İstifadəçilərə həqiqətən yeni iş keyfiyyətinə və informasiya xidmətinə nail olmaq üçün tək İKT-dən istifadə kifayət deyil. Texnoloji yeniliklərlə yanaşı, kitabxananın işində təşkilati dəyişikliklərə , eləcə də kitabxanada işləmək üçün yeni bacarıqlara, texnologiyalara ehtiyac var.

Kitabxana istifadəçilərini artıq kitabxana fondlarında konkret sənədin olub-olmaması maraqlandırmır, lakin onlar üçün kitabxanaların onlara lazım olan məlumatlara çıxışı açıb-açmayacağı vacibdir.

Bunun kolleksiyadakı ənənəvi kitab vasitəsilə, yoxsa onlayn, tam mətnli məlumat bazası vasitəsilə, yaxud sənədin operativ elektron şəkildə çatdırılması və ya “pulsuz” İnternetə çıxış yolu ilə həyata keçiriləcəyindən asılı olmayaraq, istifadəçilər üçün daha az əhəmiyyət kəsb edir, sürət və məlumat əldə etməkdə rahatlıq onlar üçün daha vacibdir. Zəruri məlumatların operativ alınmasına istiqamətlənmə “informasiya qapıları və “informasiya portalları” kimi kitabxana saytları konsepsiyasında həyata keçirilir.

Xidmətlər həm birbaşa kitabxanada, həm də "onlayn" rejimdə veb-sayt vasitəsilə təqdim edilə bilər. Onlar həm kitabxananın özü, həm də dövlət, universitet, məktəb, mədəni və peşə təhsili müəssisələri ilə əməkdaşlıq edə bilər.

Bu gün internetin köməyi ilə müəyyən bir nəşr və ya nəşriyyat haqqında hər cür məlumatı tez bir zamanda edə bilirik. "Onlayn" rejimdə istənilən vaxt kitabxanalarda və ya satışda olan kitabın mövcudluğunu yoxlaya bilərik.

Bu gün bütün dünyada elektron nəşrlərə maraq sürətlə artır. Bu, Azərbaycan üçün də xarakterikdir. Ölkədəki iqtisadi çətinliklər dövri nəşrlərin alınması üçün ayrılan vəsaitin azalmasına səbəb olub. Nəşriyyatlar öz nəşrlərinin elektron variantlarını təklif etməyə başlayıblar ki, bu da kitabxanalarda internetə çıxışın inkişafı ilə birlikdə xüsusilə cəlbedicidir.

Bir çox kitabxanalar öz fondlarını "onlayn" materiallarla doldurmağa başlamaqdan məmnundurlar. Bu baxımdan, düşünmək üçün bəzi mövzular var. Kitabxana köhnə və yeni məlumat mənbələri arasında optimal tarazlığı necə tapa bilər? Göründüyü kimi, aşağıdakıları nəzərə almaq məsləhətdir:

• mövcud və tələb olunan nəşrlərin sayı və növləri;

• nəşrlərin qiyməti və köhnə və yeni mediaya çıxışın dəyəri;

• kitabxanadan kənarda informasiyanın yayılmasının genişliyi, ondan istifadənin intensivliyi.

Beynəlxalq miqyasda böyük nüfuz və geniş oxucu auditoriyası olan kanada təcrübəsi dediklərimizin əyani sübutudur.

Kanada Elmi və Texniki İnformasiya İnstitutu (KETİİ) (ingiliscə adı: CİSTİ)- 1924-cü ildə Kanadada tədqiqat və inkişaf üzrə aparıcı agentlik olan Kanada Milli Tədqiqat Şurasının kitabxanası kimi fəaliyyətə başlamışdır. Bu kitabxana 1957-ci ildə qeyri-rəsmi olaraq milli elmi kitabxana rolunu öz üzərinə götürdü və 1967-ci ildə rəsmi Milli Elm Kitabxanası oldu.

CISTI adı 1974-cü ildə təqdim edilən xidmətlərin geniş miqyasını və elektron informasiya məhsullarının və xidmətlərinin inkişafında artan rolu əks etdirmək üçün, Elm və texnologiya ictimaiyyəti üçün yaradıldı. CISTI-nin Ottavadakı baş qərargahında elm, texnologiya, mühəndislik və tibb sahəsində dünyanın ən əhatəli nəşr kolleksiyalarından biri yerləşir. CISTI filialları Kanada üzrə NRC institutları və proqramları ilə birgə yerləşir. CISTI Kanada Milli Tədqiqat Şurasının iyirmiyə yaxın institutundan biridir.

CISTI-nin rolu çoxşaxəlidir. CISTI müxtəlif vaxtlarda Kanadada tədqiqatçılar və tədqiqat təşkilatlarına xidmətlər göstərən və onlar arasında iqtisadi artımı təşviq edən ictimai faydalı bir qurumdur; elmi məqalələrin nüsxələrini dünya üzrə müştərilərə çatdıran ödənişli məlumat təminatçısı; mükəmməlliyə görə beynəlxalq reputasiyaya malik olan resenziyalı jurnalların elmi naşiri; çoxtərəfli milli və beynəlxalq məlumatların iştirakçısıdır.

Resurslarını, əhatə dairəsini genişləndirmək, məhsul və xidmətləri təqdim etmək üçün CISTI 100-dən çox təşkilatla əməkdaşlıq edir. Kanada daxilində bütün akademik kitabxanalar var.

CISTI həmçinin bir sıra milli və beynəlxalq kitabxana təşkilatlarının fəal üzvüdür.

Beynəlxalq nöqteyi-nəzərdən, CISTI Elmi və Texniki İnstitutu kimi digər ölkələrdəki bir sıra həmkarları ilə tərəfdaşlıq əlaqələri qurmuşdur.

CISTI Şimali Amerikanın aparıcı elmi, tibbi və texniki məlumat kolleksiyalarından birinə sahibdir. Kolleksiya, resursların təkrarlanmasını minimuma endirmək və kanadalılar üçün STM məlumatlarına çıxışı maksimum dərəcədə artırmaq üçün digər STM kitabxanaları ilə əməkdaşlığa diqqət yetirməklə milli aktiv kimi idarə olunur.

CISTI-nin əsas kolleksiyası Ottavada yerləşir.

CISTI kolleksiyasına dünyanın aparıcı elmi nəşriyyatlarının jurnalları, 600 000-dən çox kitab, konfrans materialları və texniki hesabatlar və dünyanın hər yerindən mikrofiş üzrə iki milyon texniki hesabat daxil olmaqla 50 000-dən çox müxtəlif seriya adları daxildir. CISTI dünyanın hər yerindən konfrans materiallarını müəyyən etmək, tapmaq, almaq və kataloqlaşdırmaq üçün xüsusi səy göstərir və əla kolleksiyadir. CISTI həmçinin məqalələr, konfrans sənədləri, patentlər, hesabatlar, üzbəüz jurnal tərcümələri, seriyalar və kitablar daxil olmaqla elmi, texniki və tibbi tərcümələrin böyük kolleksiyasını saxlayır. Kağız sənədlərə əlavə olaraq, CISTI ümummilli NRC əməkdaşlarının istifadə etməsi üçün 3000 onlayn jurnala lisenziyaya malikdir.

Maraqlı tərəflər CISTI-ni dünya STM ədəbiyyatı üçün Kanadanın milli anbarı hesab edirlər CISTI dünyada STM məlumatını tələb edən hər kəsə Sənədlərin Çatdırılması xidmətini təklif edir. Xidmət CISTI kolleksiyasından çatdırılmaya əsaslanır, lakin ondan kənara çıxır, dünyanın istənilən yerindən istənilən mövzuda sənədləri tapmaq və çatdırmaq üçün kolleksiyadır. CISTI-nin Sənədlərin Çatdırılması xidməti, təkmilləşdirilmiş performans və potensialın artırılması ilə nəticələnən inteqrasiya olunmuş sistem olan IntelliDoc sistemi tərəfindən asanlaşdırılır və dəstəklənir. Müştərilər CISTI-dən müxtəlif üsullarla sənədləri elektron şəkildə sifariş edə bilərlər.

Öz biblioqrafik bazası olan təşkilatlar OpenURL vasitəsilə sadələşdirilən CISTI-yə interaktiv sifariş linki əlavə etməyə dəvət olunurlar. Bu seçimlərdən hər hansı birini istifadə edə bilməyən müştərilər cüzi əlavə ödəniş qarşılığında faks, e-poçt pulsuz mətn, telefon və ya poçt vasitəsilə sifariş verə bilərlər.

CISTI həmçinin sənədləri müxtəlif yollarla çatdırır. Ariel ən çox yayılmışdır. CISTI uzun illər Arielin orijinal partnyoru olan Tədqiqat Kitabxanaları Qrupu ilə işləmişdir

Nəşriyyatçının lisenziyası ilə icazə verildikdə, şifrələnmiş PDF sənəd CISTI veb serverində müştərinin kataloquna yerləşdirilir. Şifrələmə hər məqaləni göstərmək və ya çap etmək icazəsi üçün server verilənlər bazası ilə əlaqə yaratmağa məcbur edir; hər biri üçün icazə yalnız bir dəfə verilir. CISTI bütün müştərilər üçün iş masasına girişi asanlaşdırmaq üçün bu nəşriyyat lisenziyaları ilə bağlı danışıqlarda fəal iştirak edir. Lazımi materiallar faks və kuryer vasitəsilə çatdırılır. Müştərilərə e-poçt və ya faks vasitəsilə məlumat verilir.

Sənəd Təchizatının üç səviyyəsi var: Birbaşa, Link və Qlobal. Birbaşa səviyyədə doldurulmuş sifarişlər CISTI kolleksiyasından və ya Kanada Kənd Təsərrüfatından verilir.

Əksər sifarişlər 24 saat ərzində doldurulur. CISTI-də saxlanılmayan sənədlər, müştəri tərəfindən göstərildiyi təqdirdə Link səviyyəsində doldurula bilər. CISTI-nin 2005-ci ildən yeddi təşkilatla Link tərəfdaşlığı müqaviləsi var. Sənədlərin çoxu Ariel və ya faks vasitəsilə 72 saat ərzində birbaşa müştəriyə göndərilir. CISTI və ya onun Linkpartners tərəfindən doldurula bilməyən sifarişlər, müştəri tələb etdiyi təqdirdə Qlobal səviyyədə doldurulur. Qlobal sifarişlər dünyanın istənilən yerindən, akademik, sənaye və hökumət təşkilatlarından, həmçinin xüsusi kolleksiyalar, nəşriyyatçılar, müəlliflər və kommersiya sənədləri vasitəsilə doldurulur.

Sifarişlər adətən dörd həftə ərzində doldurulur və CISTI sifarişin izlənilməsi, faktura və ödənişlər, müəllif hüquqları, kreditlərə nəzarət və sənədlərin çatdırılması ilə məşğul olur.

Xüsusi tələbləri olan müştərilər üçün CISTI bir sıra Xüsusi xidmətlər təklif edir. CISTI-nin Təcili xidməti sənədlərin CISTI-nin iş saatları ərzində faks və ya Ariel vasitəsilə iki saat ərzində çatdırılmasına zəmanət verir və ya heç bir ödəniş tələb olunmur. Sənədi təqdim etmək mümkün olmadıqda, iki saat ərzində müştəriyə məlumat verilir. Daha uzun sənədlər və kreditlər gecə kuryeri ilə göndərilir. CISTI "təmiz nüsxələri" yüksək keyfiyyətli qrafika ilə və ləkələr, işarələr olmadan təmin edə bilər. Hüquqi və ya normativ sənədləri müşayiət etmək üçün təmiz nüsxələr tələb oluna bilər. CISTI tələb olunduqda rəngli nüsxələri də çatdıra bilər.

CISTI müəllif hüquqları sahiblərinə hesabat vermək və müəllif hüquqlarını ödəmək öhdəliyini çox ciddi qəbul edir. Nəşriyyatçılarla xüsusi müqavilələr bağlandıqda, CISTI royalti ödənişlərini həyata keçirir. Mütəmadi olaraq hər bir nəşriyyata, ətraflı istifadə hesabatları ilə (müştəri məlumatı istisna olmaqla) Xüsusi müqavilə olmadıqda, CISTI müvafiq müəllif hüququnu ödəyir.

Kanada 2021-ci ildə Qlobal İnnovasiya İndeksində 16-cı, 2019 və 2020-ci illərdə isə 17-ci yerdə qərarlaşıb. 2020-ci ilədək ölkə fizika, kimya və tibb üzrə on beş Nobel mükafatçısı yetişdirib və əsas elmi tədqiqatların keyfiyyətinə görə dünyada dördüncü yerdə qərarlaşıb.

İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları təkcə bir texnologiya deyil, həm də İKT-nin mənimsənilməsi ilə kitabxana məqsədləri ilə idarə olunur, kitabxanalar yeni və müasir informasiya texnikaları ilə qarşılaşa bilirlər. İKT informasiya mühitinə böyük təsir göstərmişdir. Kitabxanaçılar biliklərə sahib olmalıdırlar, rəqəmsal informasiyanın idarə edilməsində bacarıq və alətlər və bu, kitabxananın cəmiyyət üçün informasiya dəstəyi sistemi kimi öz rolunu yerinə yetirməsinə imkan verən əsas uğur amili olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. G. Chowdhury, S. Chowdhury "Introduction to Digital Libraries," Facet Publishing, 2003.

2. H.G. Sastry, L.C. Reddy "Significance of Web 2.0 in Digital Libraries," International Journal on Computer Science and Engineering, vol.2, no 6, 2010, pp. 2208-2211.

3. R. Alguliyev, R. Alakbarov, M. Hashimov, E. Mammadov "The perspectives of cloud technology implementationin digital library," Sylwan, vol. 159, no 3, 2015, pp.97-108.

IX SINIFTA "IŞIĞIN GERİDÖNÜŞÜ" KONUSUNUN ÖĞRETİMİ SÜRECİNDE ÖĞRENCİLERİN PRATİK BECERİLERİNİN OLUŞUMU VE GELİŞTİRİLMESİ KONUSUNDA BİLGİ OLUŞTURULMASI SÜRESİNCE ÖĞRENCİLERİN PRATİK BECERİLERİNİN OLUŞUMUNDA VE GELİŞTİRİLMESİNDE BİLGİSAYAR KULLANIMI

Mammadtağıyeva Terane Hasan kızı

Azerbaycan Devlet Pedaqoji Üniversitesinin doktora bölümü öğrencisi

Fizik fenninin Öğrenim Teknolojisi anabilim dalı

ÖZET

Araştırma yazısında 9. sınıf için "Işık yansıması" konusunda bir bilgisayar kullanarak öğrencilerin pratik becerilerinin gelişimi konu olarak alınmış, bilgisayar programları aracılığıyla hareketi simüle ederek teorik bilgimizi derinleştirirsek, olaylar arasındaki örüntüleri tespit etme ve deney yapma yeteneğini geliştirmenin mümkün olduğu belirtilmiştir. Dosyada ayrıca hareketi simüle ederek öğrenmenin faydaları da tartışılmaktadır. Eğitim sürecinde her öğrenci farklı simülasyon programlarını kullanarak araştırma yapabilir ve bağımsız bir şekilde öğrenebilir. Bu durumda öğrencilerin kullandığı eğitim araçlarının yeterliliğine dikkat etmek gerekmektedir. Simülasyon ayrıca öğrencinin ev ödevlerini çözmesine yardımcı olur. Bu durumda, kullanıcı dediğimiz sadece okul ve ya üniversite öğrencisidir.

Örnek olarak yapılan ders sürecinde öğrenciler "Işık aynadan nasıl döner"? çalışmasını yaparak, gelen ışın ile dönen ışınlar arasındaki farkı belirlemeğe çalışırlar. Burada ilk olarak, "Işın dönüş açısını belirleyin" [1. s, 121] konusunum detaylı incelenmesi yönünde çalışmalar devam etmektedir. Araştırma "Optik Simülasyon" (Ray Optics Simulation) bilgisayar programı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Tezde ayrıca programı kullanmadan önce promethan elektronik panonun "activlnspire" yazılımındaki programın bağlantısını sayfaya "Hyperlink" aracılığıyla kaydetmenizi ve haliyle onun nasıl çalıştığını göstermenizi önerir. Bu durumda internete erişimin önemi vurgulanmaktadır. Araştırma öncesinde çalışmanın devam etmesi konusunda bilgi verilir ve verilen bilgi elektronik bir panoda görüntülenir. Öğretmen çalışma sırasında öğrencilere programı nasıl kullanacaklarını anlatır ve ışık ışınlarının düzey aynadaki yansımasını göstermek için sahnede "Aynalar + Segment" program aracına tıklar. Ardından, "Ray of Light"ı sahneye sürükler. Bu durumda ışın aynadan yansır. Düşen ışın, ActivPen kalemi ile direkt geldiği noktaya çizilir ve öğrencilerle soru-cevap oturumu sonucunda onlara aynaya düşen ve aynadan dönen ışınlar denir. *Sonuç olarak, araştırmadan sonra öğrenciler: Geri dönüş açısı, düşme açısına eşittir.* $\alpha = \beta$ konusunu benimser.

Anahtar Kelimeler: Elektronik pano, bilgisayar, pratik beceriler, optik simülasyon, ışık huzmesi, ışık dönüşü.

9. sınıf için "Fizik" derslerinde öğrencilerin ışık olayları hakkında derinlemesine bilgi edinmeleri için simülasyonlar oluşturan birçok bilgisayar programı vardır, bunlardan biri sanal laboratuvar programı "Optic Simulation" (Işın Optik Simülasyonu) olmaktadır. Program, "Optic" bölümünün öğretimi sırasında ve ayrıca proje oluşturma, ödev ve dersin diğer aşamalarında görsel deneyler yapmanın mümkün olmadığı veya gerekli olmadığı durumlarda kullanılabilir. Bu durumda, internete erişimin olması önemlidir. Programı bir elektronik pano üzerinde çalıştırmak istiyorsanız, öncelikle activlnspire yazılımını kullanmakla, sayfaya hyperlink vererek ona geçidi prometan panoya kaydetmenizi tavsiye ederim. Bunu yapmak için,

yazılımın menü bölümünden "Ekle" + "Hyperlink" + "Web Sitesi" sırasını seçiniz. Açılan pencerede "Web sitesine link ekle" bölümünde simülasyonun hyperlinkini tarayıcının adres bölümüne yerleştirin ve "tamam"a tıklayın (Şekil 1). Yapılan işlem dizisinden sonra sayfada açmak istediğimiz bağlantıyı resim veya yazı şeklinde izlemiş olacağız. Son olarak ActivPen kalemi ile simge üzerine iki kere tıklayarak simülasyonu kullanıyoruz.

Resim 1

Konu: Işığın yansıması:

Öğrenme Çıktıları:

¬ Basit deneylerle ışığın geri dönüşü yasasını doğrular

¬ Işığın yansıması bilimsel yasasının uygulanması ile ilgili niteliksel sorunları oluşturur ve çözer.

Konunun öğretimi sırasında "Ayna ve dağınık yansıma" konusu farklandırılır ve öğrencilerle birlikte "Işık aynadan nasıl geri döner? ”konusundaki araştırmadan sonra“ Işının dönüş açısını belirleyin ”[1, s. 121] araştırma çalışmaları devam etdirilir.

Araştırmam sırasında, ışık huzmesinin sıradan bir düzlem aynadan yansıdığını göstermek için önce kullandığım düzey aynayı ve Aynalar aracından bir ışık huzmesini sürükledim. Bu durumda ışının aynaya yansıdığını gözlemlemiş olacağız. Ardından düşen ışının gelme noktasına dik olarak “ActivPen” kalemi ile çiziyorum. Soru ve cevaba göre düşen ve dönen ışınlar öğrenciler tarafından isimlendirilir ve işaretlenir.

Düşen ışık, bir ışık kaynağından ayna yüzeyindeki belirli bir noktaya düşen bir ışındır ve geri dönen ışık o noktadan yansımaktadır [1, s. 121] (Resim 2).

Şəkil 2

Not: Düşen ve dönen işın ile iki ortamı bir-birinden ayıran yüzeye çizilen dik ışık ışını arasındaki açıyı belirlemek için simülasyon programının "İletki" aracını kullanıyoruz. Bir enstrüman oluşturmak amacıyla onu sahneye sürükleyip üzerine tıklıyoruz.

Araştırma daha sonra öğrencilere ikili veya gruplar halinde anlatılır.

Soru: 30^0 ile 60^0 derece düzlem altında aynaya düşen ışık ışını hangi derecelikli bir açıyla geri döner?

Prosedür: 1. Düzlem aynayı sahneye sürükleyin. 2. Onu aynanın yüzeyine dik olarak indirin ve iletkiyi aynanın üzerine, ayna iletkinin merkezinden geçecek şekilde yerleştirin. 3. Işık demetini (Ray) sahneye sürükleyin ve iletkinin 300 ve 600 dereceleri üzerine tıklayın (Resim 3). 4. Aynanın yüzeyine düşen ışın ile yüzeye çizilen dik ışın arasındaki açıyı (geliş açısı) ve aynanın dönen ışını ile bu yüzey arasındaki açıyı (dönüş açısı) hesaplayınız [1 , s.120

Resim 3

Not: İletkiyi kullanmak için promethan (elektronik) yazı tahtası üzerinde kullandığımız activlspire yazılımının matematiksel araçlarını da kullanabiliriz. Bunu yapmak için, promethan (elektronik) yazı tahtasının yazılımından "Araçlar" + "Matematiksel araçlar" + "İletki" çalışma modlarını seçtim. İletkiyi düşen ve geri dönen ışınlar üzerine yerleştirdim. Sonra düşen ve dönen ışının düzlemle aynı açıda olan kısmını kurşun kalemle boyadım. Süreç böyledir: 1. Araç çubuğundan "Kalem"i seçin. 2. Kalemin rengini seçmek için renk paletinden rengin üzerine tıklayıp kalemi iletkinin yayı boyunca hareket ettirin. (Resim 4). Bu çalışma yönteminden sonra öğrenciler, düşen ve dönen ışınların oluşturduğu alanı boyanmış olarak görürler.

Bu işlem sadece bir iletki üzerinde çok kolay şekilde gerçekleştirilebilir. Bu çalışma şekli, öğrencilerin bilhassa düzlemine ve dönen ışınların oluşturduğu aralıkları hesaplamaları açısından çok yardımcı olur.

Resim 4

Sonuç: Araştırma sırasında öğrenciler şu nitelikleri edinir: 1. Düşen ışın ile düzleme dik olan arasındaki açı, gelme açısıdır.

($\alpha -$ bucağu) , geri dönen ışın ile düzleme çizilen dik arasındaki açı, dönüş açısıdır.

($\beta -$ bucağı) denir. 2. Cisim hangi açıya düşerse düşsün o açıda döner. Dönüş açısı geliş açısına eşittir ve geliş açısı arttıkça dönüş açısı da artar.

(Resim 3) $\alpha = \beta$

$\alpha_1 = 30^0; \beta_1 = 30^0$

$\alpha_2 = 60^0; \beta_2 = 60^0$

Ev ödevi. Düzlem aynaya dik gelen bir ışık ışını aynadan nasıl yansır?

KULLANILAN EDEBİYAT LİSTESİ

1. Murguzov M, Abdurazaqov R, Əliyev R, Əliyeva D. Fizika- 9. Dərslik. Bakı. “ Bakınəşr” , 2016. Səh. 223.

2. Murguzov M, Abdurazaqov R, Əliyev R, Əliyeva D. Fizika- 9. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı. “ Bakınəşr” , 2016. Səh. 223.

3. https://ricktu288.github.io/ray-optics/

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ŞAMAXININ SOSİAL-İQTİSADİ, MƏDƏNİ İNKİŞAFI

HEYDAR ALIYEV AND SOCIAL AND ECONOMIC, CULTURAL DEVELOPMENT OF SHAMAKHI

Zərifə Şamil qızı Cavadova ,t.ü.f.d.dosent

ADPU-nun Şamaxı filialı, cavadova

ORCID ID: 0000-0003-4294-386X

Key words: Azerbaijan, Heydar Aliyev, Shamakhi, social and economic, cultural, development

"Shamakhi has a special place in the history of Azerbaijani culture."

National Leader, Heydar Aliyev

Life, political and state activity of Heydar Aliyev, National Leader with incomparable services in the development of the Azerbaijani people and statehood, architect and founder of our national statehood, have an exceptional place in our history. The period of state-building, economic revival, political consciousness, political life in modern Azerbaijan covering the last forty years is connected with name and concrete work carried out by his practical activity of Heydar Aliyev, a phenomenon known as a political figure and historical personality with deep intellect, encyclopedic knowledge, broad point of view.

The great services rendered by the Great Leader Heydar Aliyev to the state and people of Azerbaijan were immeasurable. With his political skills, abilities and strength, the Great Leader was able to save the country from the threat of civil war, socio-political chaos, and mobilize the native people as a whole.

National Leader of the Azerbaijani people attached great importance to the socio-economic and national cultural development of the regions, including Shamakhi, in order to make the country one of the powerful states. For this purpose, the measures taken by him in connection with our hometown Shamakhi are of great importance and irreplaceable. Thus, as a result of the reforms carried out in Shamakhi, the gross domestic product increased, the economy grew, attention was paid to the social protection of the population, and a lot of work was done in the field of education and culture.

Currently, the policy of socio-economic development founded by the Great Leader is being successfully continued by our honourable President, Ilham Aliyev. As a result of the implementation of the Decrees on approval of the "State Program of socio-economic development of the regions of the Republic of Azerbaijan" signed by President, Ilham Aliyev, the works are also being implemented in Shamakhi o ensure diversification and sustainable development of the economy, cultural progress and further improvement of social services.

Açar sözlər:Azərbaycan, Heydər Əliyev,Şamaxı,sosial-iqtisadi,mədəni,inkişaf

"Şamaxının Azərbaycan mədəniyyəti tarixində xüsusi yeri vardır"

Ümummilli Lider Heydər Əliyev

Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin inkişafında misilsiz xidmətlıəri olan Ümummilli Lider, milli dövlətçiliyimizin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin həyatı,siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti tariximizdə müstəsna yer tutur. Müasir Azərbaycanda dövlət quruculugunun ,iqtisadi dirçəlişin ,siyasi şüurun ,siyasi həyatın son qirx ildən artıq bir dövrünü əhatə edən zaman kəsiyi fenomen siyasi xadim

kimi tanınan və dərin zəkaya ,ensklopedik biliyə,geniş dünyagörüşünə malik olan tarixi şəxsiyyətin – Heydər Əliyevin adı,əməli fəaliyyəti ilə ,gerçəkləşdirdiyi konkret işlərlə baglıdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və xalqı qarşısında göstərdiyi möhtəşəm xidmətləri ölçüyə gəlməzdir. Bu xidmət bütün sahələri əhatə edir.Yaşadıgımız dövr ərzində nəinki Azərbaycanda,hətta bütün postsovetv məkanında ,eləcə də dünya miqyasında gedən prosesləri Heydər Əliyevin şəxsiyyətindən və fəaliyyətindən kənarda təsəvvür etmək mümkün deyildir. Ulu Öndər özünün siyasi məharəti,bacarıgı,gücü ilə ölkəni vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən,ictimai-siyasi xaosdan xilas edə ,dogma xalqını vahid tam halında səfərbər edə bilmişdir.

Azərbaycan tarixinin 1969-cu ildən başlanan dövrü Heydər Əliyevin adı ilə sıx baglıdır və tariximizə Heydər Əliyev dövrü kimi daxil olmuşdur.Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuguna aparan yolu da əslində 1969-cu ildən –məhz Ulu Öndərin hakimiyyətə gəlişindən sonra başlanmışdır. Ötən əsrin 70-ci illərində təsərrüfat, sovet və partiya orqanları onun rəhbərliyi altında böyük işlər görmüş,iri miqyaslı layihələr həyata keçirmişlər.

Azərbaycan xalqının milli lideri ölkəni qüdrətli dövlətlər sırasına çıxarmaq üçün regionların,o cümlədən də Şamaxının sosial-iqtisadi ,milli mədəni inkişafına böyük önəm vermişdir. Bu məqsədlə onun dogma şəhərimiz Şamaxı ilə baglı həyata keçirdiyi tədbirlər böyük əhəmiyyət kəsb edir və əvəzedilməzdir.

“Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rayona xüsusi diqqəti gözdən yayınmamışdı. Müstəqil Azərbaycanın faktiki yaradıcısı və qurucusu olan Ulu Öndər ölkəyə rəhbərlik etdiyi 1969-82-ci illərdə on dörd dəfə bərəkətli Şamaxı torpagına ayaq basmışdı.Tariximizin unudulmaz səhifələrinə çevrilən ,ata qaygısı kimi dəyərləndirilən səfərlər zamanı əbədiyaşar Heydər Əliyev rayonu bütünlüklə gəzmiş,onların problemlərinin həll olunmasını daimi olaraq nəzərdə saxlamışdı.Əslində müasir Şamaxı məhz onun yüksək qaygısı sayəsində yenidən tikilib qurulmuşdur.”[1].

Belə ki, həyata keçirilən islahatlar nəticəsində həm də Şamaxıda ümumi məhsul istehsalı artmış,iqtisadiyyatında yüksəliş yaranmış,əhalinin sosial müdafiəsinə diqqət artmış,təhsil,mədəniyyət sahəsində çox böyük işlər həyata keçirilmişdir. Ölkənin hər yerində oldugu kimi ,Şamaxıda da sosial-iqtisadi sahədə mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir.Ulu Öndərin bu məqsədlə dogma şəhərimiz Şamaxı ilə baglı həyata keçirdiyi tədbirləri,gördüyü işləri sadalamaqla qurtaran deyil.

Ölkəmizin regionlarının inkişafı dövlətimizin iqtisadi siyasətinin prioritet sahələrindın biridir. Bu cəhətdən də dahi rəhbərimiz regionların ,o cümlədən Şamaxı rayonunun da inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlamışdır.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin şəhərimizə verdiyi yüksək önəm , dəyər ,onun aşagıdakı bu kəlamında da son dərəcədə müdirikliklə açıqıanmışdır. “Şamaxı Azərbaycanın ən qədim elm və mədəniyyət mərkəzidir. O,Azərbaycanın ictimai fikir tarixində müstəsna rolu olan sənətkarlar yetişdirmişdir.”Bununla da qədim mədəniyyət mərkəzi olan Şamaxıya Ümummilli Liderimiz yüksək qiymət vermişdir.

Respublikamızın bütün regionlarına hərtərəfli diqqət və qaygı göstərmiş Ulu Öndərimiz Şamaxının təbiəti,mənəviyyatı,milli ruhu ilə də çox yaxşı tanış olmuşdur. Buna görə də Şamaxının inkişaf tarixində Ulu Öndərin müstəsna xidmətləri olmuşdur.

Dahi rəhbərin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə rayonun sosial-iqtisadi həyatının ugurları, inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Heydər Əliyevin Şamaxıya səfərləri rayonun sosial-iqtisadi,mədəni sahədəki problemlərinin həllində böyük rol oynamışdır. Ulu Öndərin sadə əmək adamları ilə görüşləri,iqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədar verdiyi göstərişləri daha böyük nailiyyətlıər əldə edilməsinə imkan yaratmışdır.

Ümummilli Liderin Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladıgı 1969-cu ildə bütünlüklə Azərbaycan keçmiş SSRİ-də ,demək olar ki, iqtisadiyyatı ən geridə qalmış respublikalardan biri olmuşdur. XX əsrin 60-cı illərində bütün respublikada oldugu kimi Şamaxının iqtisadiyyatı da geridə qalmışdı. O cümlədən rayonun kənd təsərrüfatı, aqrar sahələri bərbad vəziyyətdə olmuşdu. Rayonun taxılçılıq,heyvandarlıq və üzümçülükə məşgul olan kolxoz və sovxozları müəyyən səbəblərdən ziyanla işləmiş,verilən plan və tapşırıqları yerinə yetirə bilməmişdi. Rayonda həmin illərdə üzüm istehsalı da azalmış,böhran

vəziyyətinə düşmüşdü. Belə vaxtda istehsalın bütün sahələrində gerilik iqtisadiyyatı iflic halına salmışdı. Həmin dövrün arxiv materialları da bunu bir daha təsdiq edir. "Belə ki,1966-1969-cu illərdə təxminən hər hektardan 5-10 sentner dənli bitkilər,50-100 sentner tərəvəz,25-30 sentner üzüm,10-13 sentner meyvə və s. istehsal olunurdu. Şamaxıda üzümçülük və şərabçılıgın inkişafına əlverişli şərait olmasına baxmayaraq bu imkandan səmərəli istifadə olunmurdu.Rayonda həmin illərdə vur-tut 25-30 min ton üzüm istehsal edilirdi. İctimai heyvandarlıqda vəziyyət daha acınacaqlı bir şəkil almışdı."[2,11]

Belə bir vaxtda çökmüş iqtisadiyyatın dirçəldilməsi,təsərrüfat sahələrinin inkişaf etdirilməsinə nail olmaq çox çətin idi. Ölkə iqtisqdiyyatında yaranmış durgunlugu aradan qaldırmaq üçün cəsarətli addımlar atnmaq lazım idi. Bütün bunlara baxmayaraq Ulu Öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycan ,o cümlədən regionlar,onlardan biri kimi Şamaxı da böyük inkişaf yoluna qədəm qoydu. Respublikada təkcə 1970-82-ci illərdə sənaye istehsalı 2,7 dəfə artmış,on üç il ərzində 101,5 milyard manatlıq məhsul istehsal olunmuşdu. Bu əvvəlki 50 ilin istehsalına bərabər idi. " [3].

Ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Dahi rəhbərimizin Şamaxıya olan daim diqqət və qaygısının nətəcəsi olaraq iqtisadi,mədəni sahələrdə də irəliləyişlər özünü büruzə vermişdi. Onun şəxsi tapşırıgı və göstərişi ilə 1978-ci il yanvarın 21-də "Şamaxı rayonunun iqtisadiyyatını və mədəniyyətini daha da inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında"mühüm dövlət qərarı qəbul edilmişdir.Əslində Şamaxı bu qərardan sonra yenidən tikilib qurulmuş,onun infrastrukturu möhkəmləndirilmiş,iqtisadi və mədəni inkişafı təmin olunmuşdur". Artıq 70-ci illərin əvvəllərində Şamaxının iqtisadi sahədə dirçəlişi nəzərə çarpmaqda idi. Xüsusən də Heydərv Əliyevin təşəbbüsü ilə "Azərbaycan SSR-də üzümçülüyün və şərabçılıgın inkişaf etdirilməsi haqqında 1979-cu ildə qəbul edilən qərardan sonra bütün iqtisadi rayonların ərazisində üzümçülük inkişaf etdirilərək ixtisaslaşdırılmış sahələrdən birinə çevrildi. O cümlədən Şamaxıda da üzümçülükdə,şərabçılıqda istehsal artmışdı. Üzüm plantasiyaları sürətlə genişləndirilməyə ,bagların becərilməsinə qaygının artırılmasına ,rayonda həmin illərdə mövcud kolxozların bazasında 20 ixtisaslaşdırılmış üzümçülük kolxozu yaradılmışdı.

Şamaxı rayonu getsikcə üzümçülük və şərabçılıq sahəsində nəinki respublikada ,eləcə də keçmiş ittifaq səviyyəsində şöhrətlənirdi.1980-cı ildə Şamaxı rayon fəallarının yıgıncagındakı dərin məzmunlu, proqram xarakterli çıxışında Uəu Öndərimiz qeyd etmişdi ki,"Şamaxı həm də üzümçülüyün ən qədim məskənlərindən biridir. Hazırda o respublikada üzümçülüyün inkişafı üzrə mərkəzə çevrilmişdir." Buna görə də1970-82-ci illərdə Şamaxıda 14 yeni şərab emalı zavodu tikilib istifadaəyə verilmişdi. Həmin şərab zavodlarında ildə orta hesabnla 170 min dekalitr şərab,20 min dekalitr konyak istehsal edilirdi. Dəfələrlə də 1980-cı illərdən başlayaraq Şamaxı şərabları dequstasiya sərgisində dəfələrlə qızıl,gümüş medallara və fəxri diplomlara layiq görülmüşdü.

Ümumiyyətlə iqtisadiyyatın ,eləcə də mədəniyyətin bütün sahələirində XX əsrin 70-80-cı illəri böyük yüksəliş və intibah mərhələsi olmuşdur. Keçmiş arxiv materialları və rəqəmləri də bu inkişafı parlaq şəkildə əks etdirir. "Rayon üzrə kapital qoyuluşu 1982-ci ildə 1970-ci ilə nisbətən 14,2 faiz artmışdır. Ümumililkdə Şamaxıda 1982-ci ildə 1970-ci ilə nisbətən taxıl istehsalı 44 faiz,tərəvəz istehsalı 90 faiz,ət istehsalı 19,8 faiz ,süd istehsalı 10,5 faiz ,yun istehsalı 32 faiz,yumurta istehsalı 3,8 faiz çoxalmışdı. Həmin ildə 1969-cu ilə nisbətən Şamaxının üzümçülük təsərrüfatları üzrə məhsul istehsalı dörd dəfədən çox artmışdı. [3]

Ulu Öndərimizin Şamaxı ilə əlaqədar 1978-ci il 21 yanvar tarixli qərarından sonra rayonda 46 təhsil,6 mədəniyyət,8 səhiyyə müəssisələri və yüzlərcə yeni obyektlər tikilib istifadəyə verilmişdir. Həmçinin 70-ci illərdə 80-cı illərin əvvələrində Şamaxıda doqquz mərtəbəli mehmanxana,yag-pendir zavodu, yem zavodu, 5 min yerlik stadion,çörək zavodu, univermaq, avtobaza və s. tikilmişdir.

Ümummilli Liderimizin digər bölgələr kimi Şamaxı rayonu üçün də gördüyü işlər ölçüyə gəlməzdir. Bunlar içərisində Şamaxının Çöl-Göylər kəndinə dəmir yolunun çəkilişinin həyata keçirilməsini də ayrı-ayrı kənd yollarının asvaltlaşdırılması, rayonun işıq, qazla təmin edilməsi işinin yaxşılaşdırılmasını.mədəniyyət ocaqlarının yaradılması,dini abidələrimizin qorunub saxlanması istiqamətində görülən işləri də qeyd etmək olar.

Ulu Öndərimiz bütün bölgələrə,o cümlədən Şamaxıya ,onun iqtisadi və mədəni cəhətdən dirçəldilməsinə təkcə hakimiyyətinin birinci mərhələsində deyil,xalqın təkidli xahişi ilə ikinci dəfə gəlişindən sonra da diqqət və qaygı ilə yanaşmışdı.Onun ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından əvvəl də ölkəmizdə ,o cümlədən rayonda da mürəkkəb , xaos, özbaşnalıqlar baş alıb gedirdi. Yalnız Ulu Öndərin möhtəşəm qayıdışından sonra ölkənin parçalanmasının qarşısı qətiyyətlı alındı,sabitlik yaradıldı. Yalnız bundan sonra ölkə ,o cümlədən də rayon iqtisadiyyatı nın dirçəldilməsinə, sosial, mədəni inkişafın sürətli tərəqqisinə nail olmaq mümkün oldu. Respublikada həyata keçirilən islahatlar həm də Şamaxıda da ugurla həyata keçirildi. Dahi rəhbərimizin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatı və digər sahələrdə mühüm nəticələr əldə edildi,cəmiyyət həyatının demək olar ki, bütün sahələrində dönüş yarandı.

Ulu Öndərimizin birinci dəfə hakimiyyətdə oldugu dövrdəki kimi, hakimiyyətinin ikinci mərhələsində də mədəniyyətin ,təhsilin inkişafını vacib bir sahə saymış və bu sahədə də nailiyyətlərin Şamaxıda da yüksəlişinə nail olmunmuşdur. Şamaxı rayonunda da məktəblərin ,uşaq bagçalarının,mədəni maarif müəssisələrinin,kitabxanaların tikintisi, bəzilərinin isə bərpa olunması,rayonda həmin vaxt fəaiyyət göstərən texnikumların və yeganə ali təhsil müəssisəsi olan Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun fəaliyyətinin genişləndirilməsi əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Əsası Ulu Öndər tərəfindən qoyulan bu sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf siyasəti bu gün Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev cənabları tərəfindən ugurla davam etdirilir. İqtisadi yüksəliş,sosial tərəqqi, mədəni intibah son illər qədim Şamaxının tarixi reallıqlarıdır.Ümummilli liderimizin davamçısı cənab Prezidentin diqqət və qaygısı nəticəsində artıq Şamaxı rayonu dinamik inkişaf yoluna çıxmışdır.Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında Şamaxı rayonu üzrə nəzərdə tutulmuş bütün tədbirlərin ugurla davam etdirilməsi əsasən təmin edilmişdir.Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev qeyd etmişdir ki"Şamaxı dünya miqyasında ən rahat,abad və gözəl təbiətə malik olan şəhərə şevriləcəkdir."[4].Ölkə başçımız İlham Əliyev "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı "nın təsdiq edilməsi haqqında Fərmanlar imzalamaqla,onun həyata keçirilməsi nəticəsində həm də Şamaxıda da iqtisadiyyatın inkişafının davamlılıgının təmin edilməsi, mədəni tərəqqi və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində işləri ugurla həyata keçirilməkdədir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1.Səməd Hüseynoglu."Şamaxının yeniləşən ab-havası".Xalq qəzeti .2mart 2008-ci il,№4.(25814).

2.Heydər Əliyev və Şamaxı.Bakı. Nurlan 2005.(səh 11) 112 səh.

3." Müasir Şamaxı Heydər Əliyev istəklərinin təntənəsidir. "Səs"qəzeti 11 aprel 2008-ci il. №63.(3102).

4.Şamaxı.2003-2013:hədəflər,inkişaf,nəticələr.Bakı2013.

TATARISTAN RESPUBLİKASININ DİL SİYASƏTİ

Arzu Kərimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XÜLASƏ

Açar sözlər: etno-linqvistika, dil, milli azlıqlar, dövlət dili.

Keywords: ethno-linguistics, language, national minorities, state language.

Tatarıstan Respublikası Rusiya Federasiyasının subyektidir. 2002-ci il Ümumrusiya əhalinin siyahıyaalınmasına əsasən, respublikanın əhalisi 140 milləti birləşdirir. Onun əsas hissəsini tatarlar (52,9%) və ruslar (39,5%) təşkil edir. Respublikada etno-linqvistik vəziyyət rus və tatar dillərinin funksional qarşılıqlı əlaqəsi ilə müəyyən edilir.

Tatarıstan əsrlər boyu müxtəlif millətlərdən olan xalqların birgə yaşayışının, dillərin və mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin norma hesab olunduğu çoxmillətli dövlət kimi inkişaf etmişdir. 1990-cı illərin əvvəllərində Tatarıstan Respublikasında linqvistik vəziyyət rus dilinin respublika həyatının bütün sahələrində mütləq üstünlük təşkil etməsi ilə xarakterizə olunurdu. Uşaq bağçalarında tatar dilindən istifadə olunmurdu, məktəblərdə tatar dili dərsləri istəklə bağlı idi və əslində cədvəldə nominal olaraq, yalnız tatar millətindən olan uşaqlar üçün mövcud idi və praktiki olaraq keçirilmirdi. Ali təhsildə tatar dilindən də praktiki olaraq istifadə olunmurdu. Rayonlarda az sayda milli məktəblər var idi, lakin onların məzunları peşə məktəblərinə və ali məktəblərə daxil olmaqda böyük çətinliklərlə üzləşirdilər. Beləliklə, dil islahatları başlayanda tatar dilinin böhranlı durumundan, onun nüfuzdan düşməsindən və respublika tatarlarının milli mənlik şüurunun aşağı səviyyədə olmasından danışmaq olardı. 1990-cı illərin əvvəllərində tatarların yalnız 49,2%-i öz ana dilini yaxşı bilirdi, tatar dilində danışan rusların sayı 1,1 faiz təşkil edirdi ki, onların da əksəriyyəti kənd sakinləri idi. Dil millətin simvoludur. O, etnik qrupun həyatında əsas rol oynayır. Dinamik sosial dəyişikliklərin baş verdiyi müasir şəraitdə milli dilin etnik dəyər və milli dirçəliş simvolu kimi əhəmiyyəti artır. Dilin cəmiyyətdəki mövqeyini, inkişafını dil siyasəti müəyyən edir. Dil siyasəti dövlətin milli siyasətinin aspektlərindən biri olmaqla dilin cəmiyyətdə fəaliyyətinə dövlətin şüurlu təsiridir. Dil siyasəti cəmiyyətin həyatını, dillərin mövcudluğu şərtlərini, istifadə dairəsini həyata keçirir və bununla da dil vəziyyətinə məqsədyönlü təsir göstərir. 1990-cı ildə Tatarıstan Respublikası Dövlət Suverenliyi haqqında Bəyannaməni qəbul etdi, burada ilk dəfə dövlət səviyyəsində dillərin təkmilləşdirilməsi və inkişafı ideyası irəli sürüldü.

1992-ci ilin iyulunda respublikada "Tatarıstan Respublikası xalqlarının dilləri haqqında" Tatarıstan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. 1992-ci ilin noyabrında Tatarıstan Respublikasının Konstitusiyası tatar və rus dillərinin dövlət statusunu qanunla təsdiq etdi. Konstitusiyanın dördüncü maddəsində deyilir: Tatarıstan Respublikasında dövlət dilləri tatar və rus dilləri ilə bərabər hüquqlara malikdir.

GİRİŞ

Yuxarıda göstərilən sənədlər əsasında "Tatarıstan Respublikası xalqlarının dillərinin qorunması, öyrənilməsi və inkişafı üzrə Tatarıstan Respublikasının Dövlət Proqramı" hazırlanmış və təsdiq edilmişdir (20 iyul 1994-cü il). Proqramda dillər haqqında qanunun icrasına yönəlmiş bir sıra tədbirlər, onların icrası və nəzarəti üsul və mexanizmləri, icra qaydası və müddətləri, maddi-texniki baza, kadrlar, elmi-tədqiqat bazası ilə təmin olunub.

ARAŞDIRMALAR

1999-cu ildə nəşr olunmuş "Tatarıstan Respublikasının Dil Siyasəti Konsepsiyası"nın layihəsində müəlliflər Tatarıstan Respublikasının dil siyasətinin əsas prinsiplərini, məqsəd və vəzifələrini aydın şəkildə müəyyən etmişlər. Əsas prinsiplər bunlardır:

1.Beynəlxalq hüquq standartlarını, federal dil qanunvericiliyinin normalarını və Tatarıstan Respublikasının dil qanunvericiliyini əhatə edən dil münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi prinsipləri.

2.Milli-dil münasibətləri sahəsində cəmiyyətin siyasi iradəsini ifadə edən prinsiplər. Bu prinsipə əsasən, respublikanın milli dil siyasəti cəmiyyətin konsolidasiyasını, onun iqtisadi, mədəni və intellektual tərəqqisini təmin etməlidir.

3. Tatarıstan Respublikasında dil vəziyyətinin xüsusiyyətlərini və milli dil siyasətinin davam edən funksiyalarını nəzərə alan sosiolinqvistik prinsiplər.

4. Dil siyasətində xarici təcrübədən uçot və rasional istifadə prinsipləri.

Tatarıstan Respublikasının dil siyasətinin əsas məqsədləri respublikanın dövlət dillərinin qorunub saxlanmasına və inkişafına, orada yaşayan bütün xalqların maraqlarının qorunmasına yönəlmişdir. Dil islahatlarının ilkin başlanğıcında prioritet vəzifələr arasında dil qanunvericiliyinin formalaşdırılması, təhsil sistemində dillərin fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi bazanın işlənib hazırlanması, tatar dilinin ali təhsil sistemində tədris predmeti və təhsil vasitəsi kimi ardıcıl və mərhələli inkişafı üçün tədbirlərin müəyyən edilməsi durur. Ortamüddətli vəzifələrə Tatarıstan Respublikasının şəhərlərinin, rayonlarının, qəsəbələrinin, müəssisələrin, təşkilatların, müəssisələrin sonrakı ikidilli işgüzar işə keçirilməsi üçün sosial-linqvistik sorğu sisteminin maddi-texniki bazasının inkişafı daxildir. [1,121].

Tatarıstan Respublikası xalqlarının milli və dil maraqlarının balansını qorumaq, tatar dilinin tam fəaliyyət göstərməsinə nail olmaq dil siyasətinin uzunmüddətli vəzifələri adlandırılmışdır. Dil islahatlarının optimallaşdırılması üçün Tatarıstan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında "Tatarıstan Respublikası xalqlarının dilləri haqqında" Tatarıstan Respublikası Qanununun həyata keçirilməsi üzrə Komitə yaradılmışdır. Komitənin tərkibinə tanınmış alimlər, yazıçılar, Tatarıstan Respublikası Dövlət Şurasının deputatları, dövlət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və ictimai təşkilatların nümayəndələri daxil idi. Dil siyasətinin əsas istiqamətləri üzrə yeddi ictimai komissiya yaradılmışdır:

1) Əhaliyə tatar dilinin tədrisi problemləri üzrə komissiya

2) Tatar dilinin müxtəlif ünsiyyət sahələrində istifadəsini sadələşdirmək komissiyası. Rusiya Federasiyası Ali Sovetinin "Rusiya Federasiyasının xalqlarının dilləri haqqında" Fərmanı (1994) müxtəlif peşə və vəzifələrdə çalışan işçilər üçün dil ixtisası tələblərinin işlənib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Bu, Tacikistan Respublikasının dilləri haqqında qanunda da nəzərdə tutulub.

3) Terminoloji komissiya.

4) Tatar dilində xüsusi adların işlənməsinin nizama salınması komissiyası.

5) Kompüterdə dil siyasətinin həyata keçirilməsi komissiyası

texnologiyalar.

6) Rus dilinin və digər milli (tatar istisna olmaqla) dillərin tədrisinin təkmilləşdirilməsi komissiyası.

7) səlahiyyətlərinə xarici dillərin tədrisinin təkmilləşdirilməsi daxil olan Komissiya [1,182].

YENİLİKLƏR

Respublikanın rayonlarının bütün idarə və təhsil şöbələrinin kollektivinə rəislərin xalq təhsili üzrə müavinləri, rusdilli məktəblərdə isə direktor müavinləri təqdim edildi. Şəhər və rayon administrasiyaları yanında respublikanın dövlət dillərinin funksional inkişafı üzrə könüllülük əsasında komissiyalar, bundan əlavə, bir sıra şəhərlərin, o cümlədən paytaxt Kazan şəhərinin idarələri, millətlər, habelə bu şəhərlərin ərazisində yaşayan xalqların dillərinin və mədəniyyətlərinin inkişafı üçün fondlar yaradıldı. "Dillər haqqında" qanuna görə, məktəblərdə tatar və rus dilləri bərabər tədris olunmalıdır. Qanunun

qəbulundan sonra respublikada tatar məktəbləri və tatar dilində tədris olunan gimnaziyalar açılmağa başladı, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tatar qrupları yarandı. Çox inamlı olmasa da, tatar dili ali təhsil sahəsinə daxil edilməyə başladı.

Tatarıstan Respublikasının dil siyasətinin ən mühüm məqsədlərindən biri respublikada sülh və dostluq mühitinin qorunması idi. Hər yerdə başlayan dil islahatlarının rus əhalisi arasında müəyyən qorxular yaratdığını inkar etmək mümkün deyil. M.N. Quboqlo bunu belə izah edirdi: potensial olaraq mümkün olan və ya artıq həyata keçirilmiş titullu millətin dilinə dövlət dili statusunun verilməsi ruslara və ayrı-ayrı, qeyri-titul millətlərin nümayəndələrinə güclü psixoloji təzyiq göstərir [2, 22].

NƏTİCƏ

Lakin Tatarıstan Respublikasının rus və rusdilli əhalisinin qorxularının əsassız olduğu ortaya çıxdı. Əgər əvvəllər istisnasız olaraq bütün tələbələrin rus dili ilə bərabər həcmdə tatar dilini məcburi öyrənmələri ilə bağlı valideynlərin bəzi narazılıqlarına dair nümunələr var idisə, bu, heç bir ciddi etiraz aksiyası ilə nəticələnmədi, bu, əlbəttə ki, Tatarıstan Respublikasının uğurlu dil siyasətidir, çünki onun xalqları arasında dostluq çoxmillətli respublikanın əsas sərvətidir. Respublikada rus dilinin dövlət statusu tam şəkildə həyata keçirilir. Tatarıstanda rus uşaqlarının 100%-i ana dilində təhsil alır, rus etnik-linqvistik komponenti olan 32 gimnaziya var. "Tatarıstanda rus dili" məqsədli proqramı qəbul edilib və həyata keçirilir. Respublikanın dilləri haqqında qanuna əsasən, dövlətin bütün xalqlarının dilləri dövlət dəstəyinə malikdir və inkişaf etmək hüququna malikdir. Tatarıstanın çoxmillətli əhalisinin harmonik dil inkişafına yönəlmiş dil siyasətinin nəticəsidir ki, respublikada 148 çuvaş, 24 mari, 5 mordov, 45 udmurt məktəbi, o cümlədən 11 mari, 15 udmurt məktəbəqədər təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir. [3, 22]. Milli-mədəni muxtariyyətlərin 34 bazar günü məktəbində respublikada yaşayan xalqların digər dilləri də öyrənilir. Tatar uşaqlarına gəlincə, onların yarıdan çoxu məktəbəqədər təhsil müəssisələrində öz ana dilində tərbiyə alır, halbuki islahatların əvvəlində onların 10,6 faizi var idi. Öz etnik ana dilində məktəb təhsili alan tatar uşaqların payı 12 faizdən 51 faizə yüksəlib. 2002-ci ilin siyahıyaalınmasının nəticələrinə görə, tatarların 92,4%-i ana dilində, tatarların 92,9%-i rus dilində danışırdı. Rus- tatar diasporu arasında 73,2% ana dilində danışır. Əgər 1989-cu il siyahıyaalınmasına görə tatar dilində danışan rusların sayı 1,1% idisə, 2002-ci ildə bu rəqəm 4,3% olmuşdur [4, 104].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1.Байрамова Л. К. Татарстан: языковая симметрия и асимметрия / Л.К. Байрамова. - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2001. - 267 с.

2. Губогло М. Н. Башкортостан и Татарстан. Параллели этнополитического развития. Очерк I. Плоды суверенизации. / М.Н. Губогло - М., 1994. С. 22.3.

3. Язык и этнос на рубеже веков: Этносоциологические очерки о языковой ситуации в Республике Татарстан. - Казань: Магариф, 2002. -208 с.

4. Сохранение и развитие языков: языковое планирование в Европе и России. Материалы международного семинара. 28-29 сентября 2004 г. Элиста. Республика Калмыкия, Российская Федерация. - Элиста: АПП «Джангар», 2005. - 360 с.

İBRAHİM HAKKI'NIN MARİFETNAMESİ'NDE İLAHÎ SIFATLAR

THE DIVINE ATTRIBUTES IN THE MARIFETNAME OF IBRAHIM HAKKI

Doç. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE

Harran Üniversitesi

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8382-3787

ÖZET

Allah Teâlâ'ya iman etmek demek, O'nun zatı hakkında vacip olan kemal sıfatlarıyla, caiz sıfatları bilip, öylece inanmak, zatını noksan sıfatlardan uzak tutmaktır. Allah, şanına layık olan bütün kemal sıfatlarla muttasıftır. Allah'ın sıfatlarının hepsi ezeli ve ebedi sıfatlardır. O'nun sıfatlarının başlangıcı da sonu da yoktur. Allah'ın sıfatları diğer varlıkların sıfatlarına benzemez. Her ne kadar isimlendirmede bir benzerlik varsa da, Allah'ın ilmi, iradesi, hayatı ve kelamI; bizim ilim, irade, hayat ve kelamımıza benzemez. Biz Allah'ın zatını ve mahiyetini bilemediğimiz ve idrak edemediğimiz için Allah'ı isim ve sıfatları ile tanırız ve öylece inanırız. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de; "*Gözler O'nu görmez; hâlbuki O gözleri görür; O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır (*En'am 6/103) buyurmaktadır.

Allah'ın sıfatları akaid ve kelam kitaplarında çeşitli kategorilere ayrılarak incelenmiştir. Biz bu çalışmada İbrahim Hakkı'nın Marifetname'de değindiği sıfatları tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Marifetname, İbrahim Hakkı, Esma, Sıfat, Akaid.

ABSTRACT

To believe in Allah means to know the perfect attributes and the permissible attributes that are obligatory about His essence, to believe in that way, and to keep His essence away from the attributes that are deficient. Allah is endowed with all the perfect attributes worthy of His glory. All of Allah's attributes are eternal and eternal attributes. His attributes have neither beginning nor end. The attributes of Allah are not like the attributes of other beings. Although there is a similarity in the naming, Allah's knowledge, will, life and word; It is not like our knowledge, will, life and word. Since we do not know or comprehend the essence and nature of Allah, we know Allah with his names and attributes and we believe in that way. Allah Almighty says in the Quran; "Eyes do not see Him; whereas He sees eyes; He is the one who knows things very well and is aware of everything (An'am 6/103).

Attributes of Allah have been studied by dividing into various categories in the books of akaid and kalam. In this study, we will try to identify the adjectives that İbrahim Hakkı mentioned in Marifetname.

Keywords: Marifetname, İbrahim Hakkı, Asma, Adjective, Akaid.

GİRİŞ

İbrahim Hakkı 1703-1798 yılları arasında Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuş çoğunlukla Siirt (Tillo)'da yaşamış bir İslam âlimidir. O İslam ilmine dair eserler kaleme almış kelam ilminde de eserler vücuda getirmiştir.

İbrahim Hakkı dini ve pozitif ilimlerde saygın bir yer edinmiş büyük bir ilim adamı ve mütefekkirdir. Onun hakkında bugüne dek birçok eser ortaya konulmuştur.

Bizde bu çalışmamızda İbrahim Hakkı'nın Marifetname isimli eseri çerçevesinde ilahî sıfatları ele almaya çalıştık.

A. Allah'ın Varlığı

İman, Hz. Peygamber(sav)'in Allah'tan getirdiği zarurat-ı diniyye'de O'nu tasdik edip, haber verdiği şeyleri tereddütsüz bir şekilde kalben inanmanın adıdır.

İman olmadan İslam'ın derinliği tam manada kavranamaz, anlaşılamaz. İman edilmesi gereken konular; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kaza ve kadar iman olmak üzere altı başlıktır.

Allah'a iman, iman esaslarının ilki ve en önemlisidir. Bütün ilahi dinlerde Allah'ın varlığı en önemli inanç esasıdır. Çünkü bütün esaslar Allah'a imana ve O'nun birliğine dayanır. Zaten insanların yaratılış gayesi de kendisini yaratan yüce varlığı bilmek ve O'na iman etmektir.

Allah'ın varlığının delili O'nun yaratmış olduğu eserlerle ve peygamberler aracılığıyla bilinebilir. Çünkü Cenab-ı Hak gözlerin göremeyeceği, onun da ötesinde insanların idraklerinden yoksun olduğu, sınırlı akıllarının algısının çok üstünde yüce bir varlıktır. Allah'ı bize yarattığı deliller başta olmak üzere kâinat, insanın varlığı, Kur'an ve Peygamberimiz(sav) haber vermektedir.

Var olan her şeyin bir var edicisi vardır. Bir insan kendini ve kâinatı gözlemlediği zaman pek çok delille yaratanın varlığını anlar ve kabul eder. Hem iç dünyasında hem de dıştaki etkenler sebebiyle sayısız işaret yaratıcısının varlığını fark etmesini sağlar.

Allah c.c âlemi yarattı, içinde melekler, cinler ve şeytanlar gibi görünmeyen varlıkların yanı sıra bitkiler, hayvanlar, insanlar gibi görünen varlıklar yarattı. O mülkün yegane sahibi hükümranı olduğundan, âlemi ve içindekileri niçin yarattığını sorma imkanımız olmadığı gibi, gerçek anlamda bilme imkanımız da yoktur. Dünyevî haller ve şartlar çerçevesinde O'nun âlemi yaratmasına bir sâik, illet veya muharrik aramak da aslında doğru değildir. Âlemi ve unsurlarının görünen kısmının mahiyetleri hakkında gözlem ve tecrübelerimizle bilgi sahibi olabiliriz, ancak duyularımızı aşan teknik imkânlarla dahi görme imkânımız dışında olan unsurlarının mahiyetlerini bilmemiz anca Allah'ın bize bildirmesiyle mümkün olabilir. O'nun bildirdiğine göre yarattığı âlem, görünen ile sınırlı değil, görünmeyen bir yanı vardır. Her şeyin bilgisi, yaratılış hikmeti O'nun katındadır. Bize bildirdiği kadarını bilebiliriz.

Allah'ın varlığına inanmak hem kolay hem de fıtridir. Çünkü bütün insanların içinde yaratılıştan gelen bir yöneliş vardır. Ayrıca kâinattaki düzende Allah'ın varlığının en açık delilidir. Aynı zamanda kâinattaki düzen yaratıcının tek oluşunu da zorunlu kılar aksi halde kâinata kaos hâkim olurdu.

Allah'ın varlığına ve birliğine iman İslam dininin temelidir. Diğer esaslar da bu temel üzerine bina edilir.

İnsanın temel ihtiyaçlarından biri inanmaktır. İnsan güven içinde olmak ister bu duygu da inanmakla kendine vücut bulur. Ayrıca inançlı kişi dünyada kendisini güven ve huzur içinde bulur.

İnsan aklının kâinatın insan kudretiyle kurulması ve işletilmesinin imkânsız olduğunu bunun çok ötesinde ütün bir varlığın kurucu olduğunu idrak eder. Bu kâinatın tesadüfî olarak bir araya gelmediği gibi idamesi de tesadüfî olarak devam edemez buna dair deliller mevcuttur.

Kâinatın bir işleticisi bir devam ettiricisi vardır. O tektir ondan başka bir yaratıcıyı kabul etmez ikilik olması durumunda kâinatta kaos oluşur galebe çalan bir yaratıcı vasfı ise yaratıcıya yakışmayacağı için bunun mümkün olmayışını bunu ispat eder niteliktedir.

İbrahim hakkı bu konuda insanın kendi vücuduna dikkatli bir şekilde baksa yaratıcısının zatını öğreneceğini söyler. Çünkü insan düşünse ki vücudundan eser yokken şu mükemmel yaratılışının esası iki damla meniden oluşmuş ete kemiğe bürünmemiş ancak sonradan şu harika vücuduna beden ve ruh giydirilmiş o zaman bir yaratıcısının olduğunu idrak eder.

Bu yaratıcı ise kâinata ve bütün zerrelere hâkim olan ve onlara dilediği gibi tesir eden Allah'tan başkası değildir. Görünen ve görünmeyen her şeyi bilir. Her vücudun her organın ve her cüz' hep onun kudretiyledir.

İnsan bedeninin mükemmeliyetine ve organlarının yapısının inceliğine işleyişine ve faydalarına dikkatle bakıldığında yaratıcısının kudreti büyüklüğü idrak edilmiş olur. İnsan o zaman anlar ki bütün bu ince yapılı makine duyu organları ve kuvvetleri ilim ve tekniğiyle Cenabı Hakk'ın lütuf ve inayetinin ve rahmetinin eseridir.

İbrahim Hakkı'ya göre bütün bu kâinatı yaratan Cenab-ı Hak bu yüksek eseri üzerinde düşünmeyi amaçlamış, bu âlemi sırf zatının bilinmesine vasıta olsun diye yarattığını belirtmiştir. Gören gözler için bunda hikmetlerin gizli olduğunu ve Cenab-ı Hakk kendi birliğini idrake kullarını teşvik etmiştir.

B. Âlemin Hüdusu

Âlem Allah'tan başka var olanların adıdır; çünkü alamet kökünden gelen âlem, yaratıcısının varlığını gösteren bir belirtidir. Âlem; a'yan ve araz olmak üzere ikiye ayrılır. Aynlar kendi başına yer tutan ve kendilerini taşıyacak bir mahal olmaksızın var olabilen şeylerdir. Arazlar ise ancak başkasına bağlı olarak yer tutan ve kendi varlığını hissettirecek mahalden ayrılması düşünülemeyen şeydir.

Aynlar iki kısımdır. Basit; buna cevher de denir bölünemeyen en küçük parçadan ibarettir. Mürekkep; buna da ne cisim denir en küçük mürekkep iki cevherden meydana gelir.

Cisim iki cevherin birleşmesinden meydana gelir. İki veya daha fazla cevherden teşekkül eden veya bir araya gelen şeydir. Araz lügatte devamlı olmayan şeydir. Başkasına bağlı olarak yer tutabilen ve devamlı olmayan şeydir.

Cisim uzunluk, genişlik ve derinlik olmak üzere üç boyutu bulunan şeydir. Bu sebepledir ki aynların arazlardan ayrı kalması düşünülemez arazlarsa hadistir.(yokken sonradan var olan şey)

Allah tealaya cevher, cisim veya araz denilmesi mümkün değildir. Çünkü bu isimlerin manalarını Allah Teâlâ hakkında varid görmek muhaldir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Marifetname'nin Mukaddime bölümünün başında yaratılışla ilgili Kur'an-ı Kerim'den ayetlere yer vererek konuya başlamakta ve Allah'ın varlığını ve âlemin yaratılışını izah etmektedir.

İbrahim Hakkı'ya göre Cenab-ı Hak hadisi kutside "Gizli bir hazine idi, bilinmeyi istedi ve bütün mahlûkattan önce yokluk âleminden yeşil bir cevher var etti." Cenab-ı Hak kendi nurundan latif bir cevher var edip, bütün kâinatı bu cevherden sırası ile yaratmıştır. Daha sonra bu cevhere muhabbeti ile bakınca, o cevher hayâsından eriyip su gibi akmış; üste çıkan köpükten külli nefsi, sonra meleklerin ruhlarını, peygamberlerin ruhlarını, daha sonra sırasıyla evliya, arif, abid, mü'min, kâfir, cin, şeytan, hayvan, bitki ve tabiattaki ruhları yaratmıştır. Bu ruhlara belli mertebeler tayin etmiş, her ruh kendi cinsini bulup, kendi makamına gitmiş, böylece âlem-i melekût tamamlanmıştır.

Allah'ın bu cevhere tekrar bakmasıyla bu cevher tekrar erimiştir. Eriyen bu cevherin en üst köpüğüyle arş-ı a'zamı yaratmış, alttaki köpüklerden de sırasıyla kürsi, cennet, cehennem, yedi kat gök ve dört unsur(su-ateş-toprak-hava) yaratılmış böylece kâinatın yaratılması tamamlanmıştır.

İbrahim Hakkı, kâinatın varoluşunu bu şekilde izah ettikten sonra, Marifetname'nin başka bir yerinde ise kanlatın varoluşunu sudûr nazariyesiyle açıklamaya çalışmıştır.

Marifetname'de nakledildiğine göre Cenab-ı Hak, önce küllî akıl da denilen ilk aklı yani ilk cevheri yaratmış bu cevhere üç adet bilgi vermiştir. Bu bilgiler; Allah'ı, nefsi ve ihtiyacını bilmektir. Bu üç bilginin her birinden başka şeyler var olmuş birden bir sudûr etmiştir.

Allah'ı bilmekten bir akıl daha var olmuştur buna ikinci akıl denir. Nefis bilgisinden külli nefs, ihtiyaç bilgisinden ise bir cisim var olmuş, ona da Felekler Feleği ya da Atlas Feleği denir. Bu feleğin aklı ikinci akıl, nefsi ise küllî nefistir.

Bundan sonra sırasıyla Burçlar feleği ya da sabit yıldızlar feleği oluşmuştur. Bu feleğin aklı üçüncü akıl, nefsi ise ikinci nefistir.

Daha sonra sırasıyla Zuhal (Satürn) feleği, Müşteri (Jüpiter), Merih (Mars), Güneş, Zühre (Venüs), Utarit (Merkür) felekleri, bundan sonra Ay feleği vardır. Ay feleğinin aklı onuncu akıl da denen faal akıl, nefsi ise mutlak tabiattır. Ay feleğindeki akıl ve nefsin birleşiminden ay altındaki dört unsur olan ateş, hava, su ve toprak var olmuştur. Bu dört unsurda dört keyfiyet vardır. Bunlar: sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluktur.

Bu dört unsurun birleşiminden ise maden, bitki, hayvan var olmuştur. Hayvan türünün en şereflisi olan insanla kâinatın varoluşu son bulmuştur.

İbrahim Hakkı'nın evrenin varoluşuyla ilgili verdiği bilgiler, kendi dönemine ait olan teorileri nakletmekten ibarettir.

C. Allah'ın Sıfatları

Allah insanın idrakinin çok fevkinde bir varlıktır. İnsan O'nu ancak isim ve sıfatlarının tezahürü ve tecellileriyle bilebilir.Allah'ın sıfatlarını Marifetname'de geçen şekliyle Cenab-ı Hak eksik sıfatlardan (sıfat-ı selbiyeden) münezzeh ve sübut sıfatlarla muttasıftır. Âlemin bütün cüzleri kâinatın bütün zerreleri bütün yaratıklar onun kudret ve tedbiriyle idare edilmektedir.

Cenab-ı Hak birdir eşi ve benzeri yoktur. Yaratılmışlara ait olan yeme, içme, uyuma gibi hasletler onda mevcut değildir. Zamandan ve mekândan beridir O'na bir cihet izafe etmek de uygun değildir. Suretten ve şekilden münezzehtir. Varlığının başlangıcı ve sonu yoktur. Varlığı kendisindendir. Bütün eksikliklerden de münezzehtir. Bu kâinat yaratılmadan önce O vardı. Cenab-ı Hak dilerse bu âlemi birden yok eder yine isterse tekrar yaratabilir. Hiçbir şey O'na zor gelmez O her şeye hükmeder. O'nun bir başkasından fayda ve zarar görmesi mümkün değildir. Bütün bunlar sıfatı selbiyedir ve Allah bütün bunlardan münezzehtir.

Allah'ın sıfatları zati ve sübuti olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak Marifetname'de sadece sübuti sıfatlar zikredilmektedir. Biz burada önce Allah'ın zati sıfatlarını açıklayıp daha sonra İbrahim Hakkı'nın değindiği sübut sıfatlarını izah edeceğiz.

1. Zati Sıfatlar

Allah'ın bu sıfatları sadece O'na mahsus olup yarattıklarında bulunması mümkün olmayan sıfatlardır. Bunları altı başlık altında ele alabiliriz.

a) Vücud

Allah'ın varlığının kendisinden olmasıdır. Onun için yokluk söz konusu değildir.

Allah'ın ehadiyyetini İbrahim hakkının Marifetname'sine göre ele aldığımızda o bu durumu şöyle izah etmektedir.

b) Kıdem

Cenab-ı Hakk'ın varlığının başlangıcının olmamasıdır. Allah'ın var olmadığı tek bir an bile yoktur. Ne kadar geriye gidilirse gidilsin O vardır.

c) Beka

Allah'ın varlığının sonunun olmayışıdır. Ne kadar ileriye gidilirse gidilsin yine O'nun olmayacağı tek bir an bile yoktur.

d) Muhalefetün li'l- Havadis

Allah'ın sonradan yaratılmış olanlara benzememesidir. O'nun varlığı insanın tahayyülünün çok ötesinde

e) Vahdaniyet

Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinde tek oluşudur. Cenab-ı Hakk'ın eşi ve benzerinin bulunmayışıdır.

f) Kıyam bi -Nefsihi

Cenab-ı Hakk'ın varlığının kendisinden olmasıdır. O'nun varlığı zatının gereğidir.

İbrahim Hakkı'nın Allah'ın zati sıfatları konusunda ayrıntılı bilgi bulunmadığı için burada terminolojik bilgi vermekle yetindik.

2. SÜBUTİ SIFATLAR

Allah'ta zorunlu olarak kemal eden sıfatlardır. Sekiz tanedir. Bunlar şu şekilde izah edilmektedir. Bu sıfatlar diğer varlıklarda da vardır ancak Allah'tan farklı ve sınırlı bir düzeyde mümkündür.

a) Hayat

Allah'ın ölümsüz olmasıdır. Allah'ın kendine has bir hayatı vardır. Marifetname' de hayat sıfatı için Allah'ın diri olduğu söylenmiştir.

b) İlim

Cenab-ı Hakk'ın olmuş, olan ve olacak olan her şeyi bilmesidir. Marifetname'de İbrahim Hakkı ilim sıfatını şu şekilde açıklamıştır. Allah bilicidir. Her şeyi bilir. Yerde ve gökte görünen ve görünmeyen, var olan, gelecek ve olacak olan her şeyi bilir. Allah'ın hayat ve ilmi ezelidir, kadimdir, fani değildir.

c) Semi

Allah'ın her şeyi işitmesine denir. İbrahim Hakkı Cenab-ı Hakk'ın Semi sıfatıyla Allah'ın her şeyi işitici olduğunu gizli ve açık her sesi işittiğini belirtir. Allah'ın işitmesi ise ezeli ilmindedir fani değildir.

d) Basar

Allah'ın her şeyi görmesidir. Marifetname'de bu sıfat Allah'ın görücü oluşundan karanlıkta ve ışıkta, açık ve gizli olsun her şeyi ve hepsini göreceğinden bahseder. Allah'ın bu görme sıfatı ve bir alet vasıtasıyla değildir. Allah'ın duyması için kulağa ihtiyacı olmadığı gibi görmesi için de göze ihtiyacı yoktur. Allah bütün bunlardan beridir, arınmıştır.

e) İrade

Allah'ın her şeyi dilediği gibi yapmasını anlatan bir sıfattır. İbrahim Hakkı'ya göre Allah irade sahibidir. Ve dilediğini yapar. Eğer bir şeyi dilemezse o vakitte yapmaz. Kâinatta her ne varsa Allah'ın iradesiyle var olmuştur. Hayır ve şer ne varsa O'nun dilemsiyle olur. O isterse bütün insanlar mümin veya kâfir olur ancak onların mümin yada kâfir olması O'na hiçbir zarar getirmez. Allah'ın neden böyle yaptığı ise onun hikmet nazarıyla bakılması gereken bir konudur. O'nun dilediği olur dilemediği ise vücuda gelmez. Eğer Allah bir şeyin olması ya da olmamasını isterse onda hikmetler vardır bunun sırrını ancak Allah bilir. İnsan ancak Allah'ın bütün fiil ve işlerinde hikmet olduğunu bilir o nazarla hadiselere yaklaşırsa rahat eder. Allah'ın iradesi ezeli ve ebedidir fani değildir.

f) Kudret

Allah'ın güç sahip olmasına denir. Hakkı'ya göre Allah güç sahibidir ve her şeye kadirdir. O mümkün olan her şeyi yaratır. Allah dilerse ölüyü diriltir diriyi öldürür. İsterse yeri ve göğü yok eder isterse tekrardan yaratır. O'nun kudret sıfatı ezelidir fani ve hadis yani geçici değildir.

g) Kelam

Allah'ın kelam sahibi konuşan bir varlık olması anlamına gelen kelam sübut sıfatlarındandır. Allah mütekellimdir. Konuşur ancak bizim bildiğimiz manada değil söyler ancak bizim işiteceğimiz sözlerle değildir.

Hakkı'ya göre Cenab-ı Hakk'ın Tur Dağı'nda Hz. Musa ile konuşması da bu nevi'dendir. Cenabı Hak birçok peygamberiyle Cebrail aracılığıyla konuşmuştur. Ancak Hz. Musa'ya bizzat kendisi hitap etmiştir. Bu sebeple Hz. Musa'ya "kelimullah" yani Allah'ın kelamı denilmektedir. Allah'ın Kuran-ı da O'nun kelamıdır. İnsanlarla onun aracılığıyla konuşmaktadır. Yine Allah'ın Kelam sıfatı da ezeli ve ebedidir. Yaratılmış ve fani değildir.

h) Tekvin

Allah'ın yok olanı yokluktan var etmesi anlamına gelen bu sıfatı İbrahim Hakkı'ya göre Allah'ın her şeyi yoktan var etmesi anlamına gelmektedir. O bütün âlemi yaratmıştır. O'ndan başka da yaratıcı yoktur. Bütün yaratılmışların hareketlerini, durumlarını, aynı zamanda insanın itaat ve isyanını, iman ve küfrünü, hatta bütün hayır ve şerri de o yaratmıştır. Allah kullarına cüzi irade vermiş ve verdiği bu iradeyle bizi sorumlu kılmış. İnsanı istediği gibi davranmakta özgür bırakmış bunun karşılığında her iki âlemde de mükâfat ve cezaya tabi tutmuştur. Bütün yarattıklarının rızkını veren, öldüren ve dirilten de O'dur.

Bu sekiz sıfat, Allah'ın zatıyla var olan ezeli ve ebedi sıfatlarıdır.

SONUÇ

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın esma tasnifi klasik kelam yöntemine uygun olmasa bile tüm sıfatlara işret ettiği bir vakıadır.

KAYNAKÇA

Çelebioğlu, Amil. *Erzurumlu İbrahim Hakkı.* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1989.

Diclehan, Şakir. *Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı.* Er-Tu Matbaası, İstanbul,1980.

Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Marifetname.* Elif Ofset Tesisleri, İstanbul, 1980

Kazancı, Ahmed Lütfi. *İslam Akaidi.* Marifet Yayınları, İstanbul, 1997

Önemli, Kadri. Ümmeti Kutuplaştıran İlk İhtilaflar. İstanbul: Nida Yayınları, 2. Basım, 2020.

Öztürk, Mahmut. "Iman-Inkâr Ekseninde Duyu Organlarının İşlev(sizliğ)i". *3. Uluslararasi Gap Sosyal Bilimler Kongresi*. 52-57. İksad Yayınevi, ts.

Sabuncu, Ömer. "Hz. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve İslâm Tarihindeki Yeri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (15 Aralık 2017), 2103-2105.

Yüksel, Emrullah. "Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Dini ve Pozitif İlimler Birbirini Tamamlar", *AÜİF Dergisi,* sayı: XI, Erzurum, 1993.

PROBLEMS ENCOUNTERED IN THE TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS

FRAZEOLOJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN TƏRCÜMƏSİ ZAMANI QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

Lecturer Leyla RZAYEVA

Odlar Yurdu University,Department of Languages, Baku, Azerbaijan.

ORCID NO: 0000-0002-5136-5996

ABSTRACT

This article is devoted to the comparative study of phraseological combinations in English and Azerbaijani languages. The comparative study of phraseological combinations in English and Azerbaijani languages, as well as the study of ways of their translation is always relevant.

The study of phraseological system of English and Azerbaijani languages, exploring the encountered problems in the translation process of them from English into Azerbaijani and solving these problems is very important.

To define the basic phraseological concepts of modern English and to compare their differences and similarities in the Azerbaijani language, to find ways of translating these combinations and exploring the correct equivalents is one of the important points.

As we know, all word combinations (fixed, as well as free word combinations) are formed from a combination of different words. As well as the words included in the phraseological combinations are interconnected and their components can no longer be considered as free words. For example, ‘’hard nut ‘’ is a free combination, but in some sentences, the expression is also used figuratively in the sense of "difficult, unsolvable problem’’. On the other hand the same combination can be used in some sentences as ’’difficult, insurmountable person."

Some phraseological combinations are word combinations, while others are used in the form of sentences. For example, the combination "deaf nut" when translated as a sentence is "meaningless work" but as a word combination it means "rotten nut’’.

Phraseological combinations have the following characteristics:

1. They are ready in the language
2. They are structurally closed
3. They are semantically complete
4. They cannot be translated literally

Thus, phraseological combinations have the qualities of stability, metaphor, imagery and emotionality. It is necessary to pay attention to the difference of free word combinations and phraseological combinations in both languages. So, there are enough differences between them. Phraseological combinations are inseparable units of semantic and grammatical order and are ready in speech. There is an interaction between the components of phraseological combinations.

Some phraseological combinations in English do not have lexical and phraseological equivalents in the Azerbaijani language, and their translation should be based on the general phraseological meaning or semantics of the main components.

Some phraseological combinations can be translated into Azerbaijani with the help of appropriate expressions. Many English phraseological units also have analogues in the Azerbaijani language.

Key words: phraseological combinations, translation process, comparative study

XÜLASƏ

Bu məqalə İngilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji birləşmələrin müqayisəli tədqiqinə həsr olunub. İngilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji birləşmələrin müqayisəli tədqiqi,habelə onların tərcüməsi yollarının araşdırılması daim aktuallıq kəsb edir.İngilis və Azərbaycan dillərinin frazeoloji sisteminin öyrənilməsi və İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı qarşıya çıxan problemlərin aşkar olunub aradan qaldırılması vacib məsələlərdəndir.

Müasir İngilis dilində əsas frazeoloji anlayışları müəyyənləşdirmək və Azərbaycan dilində onların oxşar və fərqli cəhətlərini müqayisə etmək və bu birləşmələrin tərcüməsi yollarını aşkar etmək və onların düzgün ekvivalentlərini araşdırmaq vacib məqamlardan biridir.

Bildiyimiz kimi,bütün söz birləşmələri(istər sabit,istərsə də sərbəst) müxtəlif sözlərin birləşməsindən əmələ gəlir.Eləcə də frazeoloji birləşməyə daxil olan sözlər bir-biri ilə əlaqəyə girir və onların komponenetlərini artıq sərbəst söz hesab etmək olmaz.Məsələn ''hard nut'' sərbəst birləşmədir,amma cümlədə işlənərkən məcazlaşaraq ''çətin,həlledilməz problem'' kimi anlaşılır.Bəzi cümlələrdə isə həmin ifadə'' çətin,yolagəlməz adam ''kimi mənalarda da işlədilir.

Bəzi frazeoloji birləşmələr söz birləşməsi,bəziləri isə cümlə formasında olur.Məsələn ''deaf nut'' cümlə kimi istifadə olunarkən ''mənasız iş'',söz birləşməsi kimi isə ''çürük qoz'' mənasını verir.

Frazeoloji birləşmələrin aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətləri mövcuddur:

1. dildə hazır şəkildə olurlar

2. struktur cəhətdən qapalıdırlar

3. semantik cəhətdən bütövdürlər

4. sözbəsöz tərcümə oluna bilmirlər

Beləliklə frazeoloji birləşmələr sabitlik,məcazilik,obrazlılıq və emosionallıq keyfiyyətlərinə malikdir. Hər iki dildə frazeoloji birləşmələrin fərqinə diqqət yetirmək lazımdır. Beləki onların arasında kifayət qədər fərqli cəhətlər var.

Frazeoloji birləşmələr semantik və qrammatik cəhətdən bölünməz vahidlərdir və onlar nitqdə hazır şəkildə olur.Frazeoloji birləşmələrin komponentləri arasında qarşılıqlı əlaqə vardır.

İngilis dilində olan bəzi frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan dilində leksik və frazeoloji ekvivalentləri olmur,onların tərcüməsi zamanı ümumi frazeoloji məna, yaxud əsas tərkib hissələrinin semantikasına əsaslanmaq lazımdır.

Bəzi frazeoloji birləşmələri Azərbaycan dilinə müvafiq ifadələrin köməyi ilə tərcümə etmək olar.Bir çox İngilis dili frazeoloji birləşmələrinin Azərbaycan dilində analoqları da vardır.

Açar sözlər: frazeoloji birləşmələr, tərcümə prosesi, müqayisəli tədqiq

Frazeoloji birləşmələr hər bir dilin leksik sisteminin xüsusi hissəsini təşkil edir. Bədii ədəbiyyatda frazeoloji birləşmələr ən vacib stilistik vasitə hesab edilir. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə frazeoloji birləşmələri tərcümə edərkən,obrazlılıq mütləq qorunub saxlanmalıdır, əks halda tərcümə edilmiş material cansıxıcı olmaqla bərabər, orijinaldan kənar olacaqdır. Bu isə öz növbəsində elə də sadə məsələ deyil. Belə ki, hər bir dilin frazeoloji fondu həmin dilin xüsusiyyətlərini və rəngarəngliyini təyin etdiyi üçün unikaldır.

Frazeoloji birləşmələri İngilis dilindən tərcümə edərkən həmin birləşmənin ana dilinə analoqu və ya ekvivalentini tərcüməçi xüsusi bacarıqla ifadə etməlidir. Məsələn: İngilis dilində olan “to be born with a silver spoon in one’s mouth” frazeoloji birləşməsinin rus dilində qarşılığı- родиться в сорочке, родиться под счастливой звездой-kimidir. Belə ki, İngilis dilində olan bu ifadə Rus dilindən fərqli olaraq həmişə uğurlu, şanslı, xöşbəxt, varlı ailədə doğulmuş insana aid edilir. Amma əgər mətndə semantik nüans vurğulanarsa, rus dilində verilmiş həmin o iki ifadə uyğun gəlməyə bilər və bu zaman tərcüməçi təsviri tərcüməyə müraciət etməli olur.

Elə frazeoloji birləşmələr var ki, onları İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən həmin birləşmənin tam deyil, qismən ekvivalentini vermək olur. Qismən ekvivalenti verilmiş ifadə leksik, qrammatik yaxud leksik-qrammatik uyğunsuzluqları olmasına baxmayaraq eyni məna daşıyır. Məsələn: put by for a rainy day-qara günü üçün saxlamaq; don't count your chicken before they are hatched-cücəni payızda sayarlar və s.

İngilis dilində olan bəzi frazeoloji birləşmələrin ana dilində tam ekvivalenti olmaya da bilər. Bu zaman tərcüməçidən ustalıq tələb olunur. Tərcüməçi həmin frazeoloji birləşmənin mənasına uyğun frazeoloji ifadə tapmalı və mənanı ifadə etməlidir. Məsələn: like two peas in the same pot-Rus dilinə - как две капли воды; ana dilində alma almaya bənzər kimi tərcümə edilə bilər. Bundan əlavə qeyd etməliyik ki,elə frazeoloji birləşmələr vardır ki, onları ana dilinə hərfi tərcümə etmək lazım gəlir, yəni kalka yolu ilə. Məsələn: people who live in glass houses should not throw stones – rus dilinə - люди живущие в стеклянных домах, не должны бросаться камнями, Ana dilində isə belə izah etmək olar ki, özün günahkar olduğun halda (təmiz olmadığın halda) başqalarına çamur atma.

Bildiyimiz kimi kalka üsulu ilə tərcümə tərcümə təcrübəsində çox geniş istifadə olunur. Bu cür tərcümə orijinal obrazlılığı qoruyur ki, bu da bədii tərcümədə çox vacib hesab edilir.

Ingilis dilində elə frazeoloji birləşmələr də vardır ki, onların ana dilində nə ekvivalenti, nə analoqu vardır və bu ifadələri həmçinin hərfi tərcümə etmək mümkün deyil. Bu zaman təsviri tərcümədən istifadə olunur. Məsələn: ships that pass in the night- rus dilinə - мимолетные встречи – ana dilinə isə ani görüşlər kimi təsviri tərcümə etmək olar.

Təcrübə göstərir ki, İngilis dilində olan frazeoloji birləşmələrin ana dilinə tərcüməsi zamanı qarşıya çıxan əsas çətinliklər, həmin ifadələrin tərcümə edilən dildə analoqu, ekvivalenti olmaması ilə əlaqədardır. Bəzən isə frazeoloji birləşmə səhvən adi sərbəst söz birləşməsi kimi tərcümə edilə bilər.

Frazeoloji birləşmələri tərcümə edərkən tərcüməçi mütləq frazeoloji birləşmələrin izahlı lüğətindən istifadə etməlidir. Tərcüməçi hər iki dili mükəmməl bilməli, bədii mətni təhlil etmə bacarığına malik olmalıdır. Tərcümədə buraxılan səhvlərin səbəbi əsasən tərcüməçinin orijinal dilin frazeologiyası ilə yaxından tanış olmaması ola bilər.

Tərcümə etdiyi dilin frazeologiyasını yaxşı bilməyən tərcüməçi əlbəttə ki, çətinliklərlə qarşılaşmalı olacaqdır.

Beləliklə frazeoloji birləşmələr sadə birləşmələr olmadığı üçün onların tərcüməsi zamanı tərcüməçidən xüsusi diqqət tələb olunur. Situasiyadan və frazeoloji birləşmənin xüsusiyyətindən asılı olaraq, tərcüməçi ekvivalent, analoq, təsvirdən istifadə, leksik, kontekstə uyğun və hətta kalka üsulundan istifadə etməklə tərcümə edə bilər. Keyfiyyətli tərcümə yalnız frazeoloji birləşmələrlə yaxından tanış olmaqla mümkün ola bilər.

REFERENCES

1. Перевод фразеологических единиц с ангилийского языка на русский, Аветова Татьяна Юрьевна,

2. Особенности перевода фразеологических единиц с ангилийского языка на руский,А.В.Бондарь,

3. Frazeoloji birləşmələrin tərcümə problemləri.Nigar Vaqif qızı Seyidova.

SLENQ SOSİAL DİALEKT KİMİ

SLANG AS A SOCIAL DIALECT

Sevinc Məmmədzadə

Odlar Yurdu Universiteti, K. Rəhimov küçəsi 13, 1072, Bakı, Azərbaycan

ORCID NO: 0000-0003-4525-9043

XÜLASƏ

Sosial dialektlər bu və ya digər sosial qrupların istifadə etdikləri dialekt variantıdır. Sosial dialektlərə prefessional dialektlər, jarqonlar və müasir dövrdə dilçilərin çox böyük marağına səbəb olan slenq sözlər daxildir. Bu tezisimiz məhz ingilis dilində ən çox istifadə olunan slenqlər, onların xüsusiyyətləri və tərcümə zamanı yaratdıqları çətinliklərin analizinə həsr edilmişdir.

Məşhur müasir ingilis dilçisi E. Partric slenqi müəyyən sosial və professional mühitə aid olan və insanların gündəlik həyatda istifadə etdikləri leksemlərə aid edir. Müəyyən məqsədlərlə danışıq dilində istifadə olunan sözlərə ədəbi dildə istifadə olunan sözlərin elementlərini bilərəkdən birləşdirməklə əmələ gələn leksemlərdir. Slenqlər danışan insanın əhval-ruhiyyəsini ötürmək üçün, nitqə fərqlilik qatmaq üçün, klişelərdən uzaq olub yenilik yaratmaq üçün istifadə olunan maraqlı sözlərdir.

Bir çox müəlliflər slenqi vulqar sözlər olaraq qəbul edirlər və onlardan istifadə edilməsinin əleyhinə olurlar, digərləri isə slenqləri bir dilin inkişafı və yeniliyi kimi qəbul edirlər. Amerikan dilçi S.K. Xayakava slenqi "müasir həyatın poeziyasi" adlandırır. Slenq sözlər onları standart ədəbi dilin lüğəti ilə qarşılaşdıran zaman müəyyən edilir. Bu sözlər müəyyən mövzuda istifadə olunan sözlərə yeni adlar qoymaq məqsədilə yaranan ironik və daha ifadəli sözlərdir. Bəzən onlar çox vulqar səslənə bilir. Məsələn, *"money"* sözünün *"beans, brass, dibs"* və s. kimi slenq variantları vardır. Slenqlərin yaranması və onların tarixi uzun illər mübahisə doğuran məsələlərdən olmuşdur. Bir çox müəlliflər dəfələrlə qeyd etmişlər ki, slenq nitqdə istifadə olunduğu bir müddətdən sonra insanlar ona o qədər öyrəşirlər ki, onlar dilin lüğət fonduna daxil olur. Məsələn, "*chap, donkey, fun, humburq, odd*" və s bu kimi slenqlər indi ingilis dilinin lüğətində yer almışlar.

Açar sözlər: slenq, leksem, sosial dialekt.

ABSTRACT

Social dialect is a variant of the dialect used by one or another social or people group. Social dialects include professional dialects, jargons and slang words that are of great interest of linguists in modern times. This thesis is devoted to the analysis of the most commonly used slangs in English, their features and difficulties that they cause in translation process.

According to famous modern English linguist E.Partridge, slangs refer to lexemes that belong to a certain social and professional environment and are used by people in their everyday life. These lexemes are formed by combining the elements of words used in literature with words used in spoken language for specific purposes. Slang is used to convey the speaker's mood and emotions, to make a difference in a speech and to stay away from cliches and to innovate.

Many authors concider slang as a vulgar word and oppose their usage, while others see slang as the development and innovation of a language. American linguist S.K.Hayakawa calls slang "the poetry of modern life". Slang words are difined when they are compared with a dictionary of a standart language. These words are more ironic and more expressive, created to give new names to words used in a particular theme. Sometimes they can sound very vulgar. For ex: the word "*money*" means "*beans, brass, dibs*" and so on. The origin and the history of slang has been a continious issue for many years. Many authors have repeatedly noted that after slang is used in speech, people became so accustomed to

it that they became part of the vocabulary of the language. For ex: slang such as "*chap, donkey, fun, humburg, odd*" etc. are now included in the English dictionary.

Key words: slang, lexem, social dialect.

GİRİŞ

Dil tarixi dövrlərdən bəri çox dəyişkən olmuşdur. Bəşəriyyət bütün fəaliyyətlərində dildən istifadə edir: peşə, məişət, dini və s. Dil həm də insanlara özünü ifadə etməyə, nitqini fərqli, qeyri-adi, eyni zamanda başqaları tərəfindən anlaşılan olmağa kömək edən bir vasitədir. Buna görə də dildə du fərqlilikləri yaratmaq üçün jarqon, yəni slenq sözlər mövcuddur. Bu tezis müasir ingilis dilində istifadə olunan slenqlərdən bəhs edir, həmçinin tezisdə slenqlərin fərqli xüsusiyyətləri təqdim olunur. Slenq sözlər qeyri-rəsmi dilə aid olan sözlər və ifadələr olaraq xüsusilə ayrı-ayrı insan qrupları tərəfindən istifadə olunur.

Ümumiyyətlə, slenq sözlər bir ölkənin və xalqın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlıdır. Slenqlərin tarixi mənbələrindən bəziləri bunlardır:

- İmmiqrantlar
- ədəbi cərəyanlar
- yeraltı dünya
- Ordu
- Biznes
- İdman

İngilis tədqiqatçısı E. Partric slenqi yalnız danışıq dilində istifadə olunan və əbədi dildə olmayan dialekt növünə aid edir. Ümumiyyətlə, onun fikrincə, *"Slenq klişelərdən uzaq olmaq məqsədilə, danışıqda fərqlilik, yenilik yaratmaq məqsədilə istifadə olunur"*[3, s.35]. "İngilis dilinin böyük Oksford lüğəti"ndə slenq standart dildən səviyyəcə aşağı və tamamilə danışıq dili kimi verilmişdir [2, s.171].

Slenq sözlər müəyyən mövzuda istifadə olunan sözlərə yeni adlar qoymaq məqsədilə yaranan ironik və daha ifadəli sözlərdir. Bəzən onlar çox vulqar səslənə bilir. Dilin inkişafı nəticəsində bəzi dialektlərdə slenqlər qorunub qalmışdır. Dilin ilk yaranma dövrlərində rast gəlinən bir sıra leksemlər bugünkü günə qədər bəzi dialektlərdə işlənməkdədir.

Bir sıra slenqlərin işlənmə xüsusiyyətlərini və mənalarını nəzərdən keçirək:

"Bone" - dilənmək; *"He'll bone thun wol than pays him ivvry awpny"* Bu slenq əsasən Yorkşir və Çeşirdə yayılıb [1, s.336].

"Bunch" - işdən çıxmaq (tərk etmək). Bəzi dialektlərdə tələsmək mənasında işlənir; "*As the geese bunched up Peggy blazed intu'em; Now then, bunch quickly*" [1, s.444].

"Cob, Cop"- oğurlamaq; *"I was taken by two pals to an orchard to cop some fruit"* [1, s.726]. *"Lummy"*- birinci dərəcəli; *"A lummy lick."* Bu slenq əsasən Yorkşirdə istifadə olunur [1, s. 690]. *"Map"*- üz, sifət; *"Our John has gotten his map done"* [1, s.33]. *"Spud"*- kartof; *"I'm going to dig some spuds"* Əsasən Oksford və Lankaşirdə istifadə olunur [1, s.696].

Müasir Britaniya ingiliscəsinin hər bir dialektində slenqlərdən istifadə olunur. Onlar müxtəlif leksik və fonetik proseslərin təsiri nəticəsində dildə yaranır. Məsələn, Londonun fərqli rayonlarında aşağıdakı kokni slenqlərinə rast gəlmək olar: *"Apple pie- sky; Baked potatah- see you later; Mickey Mouse- house; Ar kid- younger brother; Gob – mouth; Avya – have you"* [1, s.4].

Jarqonlardan fərqli olaraq slenqlər aid olduqları dialektlərin müəyyən qrammatik və fonetik xüsusiyyətlərini özlərində daşıyır. Hər hansı bir dildə tək slenqlərlə danışmaq qeyri-mümkündür. Slenq ədəbi dildə digər sözlər və ifadələrlə birlikdə işlənə bilir. Araşdırmaların nəticəsinə görə, üslubi cəhətdən neytral olan bir çox sözlər (əsasən ingilis dilində) metafor və digər üslubi fiqurlar sayəsində yaranmışdır.

Bundan savayı, nitqdə neytral işlənən hər hansısa bir söz dilin erkən inkişaf mərhələsində bir neçə dəfə məna dəyişikliyinə uğramışdır. Metafor kimi qəbul olunan söz sonradan omonim kimi anlaşılmışdır [6, s.128].

Slenq hesab olunan "*jug"* (həbsxana) sözünün *"jug"* (kasa) sözü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu söz fransız mənşəli olub "*joug"* sözündən meydana gəlmişdir. "*Cheese"* (dəbli) sözünün ingilis "*cheese"* (pendir) sözü ilə əlaqəsi yoxdur. O, urdu dilindən- *"chiz"* sözündən götürülmüşdür [5, s.20].

Slenq sayılan "*kick"* (dəb) - "*He is in high kick*"- ingilis "*kick"* (təpik vurmaq) sözü ilə əlaqəli deyil. Bu söz şotland dilində yenilik deməkdir [5, s.20].

Başqa bir nümunəyə nəzər salaq: *"Yellow"* (qısqanclıq) slenqinin ingilis *"yellow"* (sarı) sözü ilə əlaqəsi yoxdur. Bu söz fransız mənşəli "*jaloux*" və yunan mənşəli "*dzelos"* sözündən yaranmışdır [5, s.20].

Bəzən dialektlərdə elə sözlərə rast gəlirik ki, onlar heç bir lüğətdə və ya heç bir ədəbiyyatda işlənmir, əvəzində ayrı-ayrı regionlarda danışıq dilində bu slenqlərə rast gəlmək olur. Bəzən isə onlar lüğətlərdə qeyd şəklində verilir, "*US slang", "Aust slang*", "*Canadian slang"* kimi qeydlər verilir. Məsələn, "*bail"* sözünün 2 mənası göstərilir: 1) qulp (çaynik, fonar); 2) işdən yayınmaq, kimdənsə qaçmaq.

"*To mog"* sözü (hərəkət etmək) hazırda həm Amerika ingiliscəsinin, həm də ingilis dilinin regional dialektləri üçün xarakterikdir (Yorkşir, Darbşir, Lankaşir). Məsələn*, "Now, mog off fur the cows or they gonna be out o'the foud by six"* [1, s.142].

"*Yegg"* sözü *(qatil)* Amerika ingiliscəsində geniş istifadə olunur. Avstraliyada isə bu söz işsiz, bekar deməkdir. *"Oh, he is a yegg, muching about all the time"* [1, s.568].

Araşdırmalar sübut edir ki, ədəbi standartın leksemləri ilə ilk baxışda uyğun gələn slenqlər, əslində, omonim sayılır. Məsələn: 1) ingilis dilində slenq sayılan *"bear"* (əla) sözünün leksem *"bear"* (ayı) ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu sözün kökünü araşdırmaq üçün onun hind-avropa omonimini *"bher"* (parlaq) araşdırmaq lazımdır [4, s.136]; 2) Amerikada slenq hesab olunan *"pad"* (ideal) ingilis ədəbiyyatında işlənən "*pad"* (yastıq) sözü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu söz sanskritcə "*bhadra"* xoşbəxt, parlaq, inkişaf edən deməkdir [4, s.305].

NƏTİCƏ

Müxtəlif ifadə və birləşmələri təhlil etsək, slenqlərin ingilis dilinin böyük bir hissəsini zəbt etdiyini görə bilərik. Böyük Britaniyada bir çox regional dialektlər var və standart ingilis dili əvəzinə bu cür ifadələri istifadə etmək ehtimalı ingilis dilinə fərqli bir çalar qatır. İngilis dilini öyrənən və araşdıran insan üçün bu cür slenqlərin ifadə etdikləri mənaları bilmək çox vacibdir. Əks təqdirdə onlar çox ciddi anlaşılmazlıqlarla qarşılaşa bilərlər.

Müasir dövrdə ingilis dili qlobal dil hesab edilir və hər bir ölkənin ingiliscəsi bir-birindən fərqlənir. Hər bir dialektin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu baxımdan bir dili araşdırarkən həmin dilin bütün dil variantlarını, dialekt və ləhcələrini, eləcə də slenqlərini araşdırmaq çox vacib şərtlərdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. English Dialect Dictionary (EDD) / J. Wright. – Oxford: – Vol 1-6, – 1898. – 1550 p.

2. Oxford English Dictionary (OED) / – Oxford: – 1998. – 2112 p.

3. Partridge, E. Slang today and yesterday / E. Partridge. – London: – 1970. – 484 p.

4. Thomas, P. Words and ways of American English / P. Thomas. – New-York: – 1952. – 310 p.

5. Маковский, М.М. Английские социальные диалекты / М.М. Маковский. – Москва: – 1982. – 135 с.

6. Маковский, М.М. Системность и а системность в языке / М.М. Маковский. –Москва: – 1980. – 216 с.

TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ AÇIK KAPI POLİTİKASININ TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Mustafa ECE

Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü, Göç Çalışmaları, Gaziantep, Türkiye.

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1070-4162

Mesut ŞÖHRET

Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gaziantep, Türkiye

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4052-9286

ÖZET

2008 yılında ABD'de başlayan ve sonrasında tüm dünyaya yayılan mortgage krizi mevcut küresel kapitalist sistemde çatlaklar oluşturacak düzeye ulaşmış ve küresel çapta büyük değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Bu durum özellikle iyi yönetilemeyen halklarının bulunduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında bulunan devletler açısından da bir değişimin başlamasına neden olmuştur. Sadece yoksulluk düzeyi arttığı için değil temel insan hakları konularında yaşanan sıkıntılar için de hak arama eylemlerinin sık görüldüğü bu dönemde, baskıcı, otoriter yönetimler sorgulanmış ve isyan eden halklar mevcut yönetimlere karşı mücadeleye başlamışlardır. Bu durum dış müdahalelerle birlikte Tunus, Mısır, Yemen ve Libya'da yönetim değişikliklerine, Suriye'de ise uzun yıllar sürecek bir iç savaşa yol açmıştır.

2010 yılı sonunda başlayan Arap Baharı olarak adlandırılan bu isyan hareketi Türkiye'nin dış politikası açısından çok kritik kararların alındığı bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Öyle ki, Türkiye en uzun sınır komşusu olan Suriye'de patlak veren iç savaş nedeniyle bu savaşın neden olduğu göç dalgası ile birlikte en fazla etkilenen ülke olmuştur. Mevcut durumda sınırları içinde en fazla göçmen nüfusu barındıran ülke konumunda olan Türkiye, Suriye'de ortaya çıkan iç savaş sonrasında izlediği açık kapı politikası nedeniyle başta Avrupa Birliği ülkeleri ve tüm dünyanın takdirini kazanırken ilerleyen yıllarda göçmenlerin kalma süresi uzadıkça bu politikası iç politikada sorgulanmaya başlanmıştır. Bu durum aynı zamanda Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerine de etki ederek taraflar arasında ciddi tartışmaların ve müzakerelerin yapılmasına neden olmuştur. Gelinen noktada Türkiye'nin sığınmacılara yönelik izlemiş olduğu açık kapı politikası hem Türkiye'nin iç siyasetinde hem de dünyada tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çalışma, genel olarak Türkiye'nin 2011 yılından itibaren karşılaştığı yoğun göç dalgasına karşı izlediği açık kapı politikasının nedenlerini ve sonuçları incelerken Türkiye'nin izlediği bu politikanın Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda son dönemde Türkiye ve AB arasında gündeme gelen geri kabul antlaşması ve vize serbestisi konusunda tarafların argümanları incelenerek tarafların birbirlerine yönelik bakış açılarının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç Politikaları, Türkiye–AB İlişkileri, Açık Kapı Politikası, AB, Geri Kabul Antlaşması, Vize Serbestîsi

ABSTRACT

The mortgage crisis, which started in the USA in 2008 and then spread all over the world, has reached the level that will create cracks in the current global capitalist system and has caused great changes and transformations on a global scale. This situation has led to a change in the states in the Middle East and North Africa geography, where there are peoples that cannot be managed well. In this period, when actions to seek rights were common, not only because the level of poverty increased, but also for the problems experienced in fundamental human rights, oppressive and authoritarian governments were questioned and rebellious peoples began to struggle against the existing governments. This situation,

together with foreign interventions, led to changes in administration in Tunisia, Egypt, Yemen, and Libya, and to a civil war that would last for many years in Syria.

This rebellion movement, which started at the end of 2010, called the Arab Spring, caused the beginning of a period in which very critical decisions were taken in terms of Turkey's foreign policy. Turkey has been the country most affected by the migration wave caused by the civil war that broke out in Syria, which is its longest border neighbor. Turkey, which is currently the country with the largest immigrant population within its borders, gained the appreciation of the European Union countries and the whole world due to the open door policy it followed after the civil war that emerged in Syria. This situation also affected the relations between Turkey and the European Union, causing serious discussions and negotiations between the parties. At this point, the open-door policy that Turkey has followed toward refugees has started to be discussed both in Turkey's domestic politics and in the world.

This study aims to analyze the relations of this policy followed by Turkey with the European Union while examining the reasons and results of the open door policy that Turkey has followed against the intense immigration wave that it has faced since 2011. In this context, it is aimed to reveal the perspectives of the parties towards each other by examining the arguments of the parties on the readmission agreement and visa liberalization, which has recently come to the agenda between Turkey and the EU.

Keywords: Migration Policies, Turkey-EU Relations, Open Door Policy, EU, Readmission Agreement, Visa Liberalization

GİRİŞ

Tarihsel açıdan bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti devleti kuruluşundan bugüne stratejik açıdan kritik, sosyal açıdan ise gelişmiş ve gelişme açık bir yapıda oluşu nedeniyle bölgedeki değeri itibariyle sürekli gündemde olan bir ülkedir. Kültürel olarak birçok halkın iç içe geçmişbir yapıda ve huzur içinde bir arada yaşayabildiğibir coğrafyada yer alması, ekonomik yönden sürdürülebilir bir sanayi altyapısının bulunması, tarımsal dinamiklerinin her türlü tarıma elverişli olması nedeniyle tarih boyunca Türkiye Cumhuriyeti Devletini refah düzeyi yüksek bir toplum olarak anılmasını sağlamıştır.

Türkiye jeopolitik konumunu bakımından, ülke sınırlarının doğusunda ve güneyinde sürekli olarak siyasi açıdan karışıklıkların yaşandığı ve bunun sonucunda ekonomik yönden çöküntünün oluştuğu, mutsuz insanların çoğaldığı bir nesnellikle karşı karşıya kaldığı bir bölgede olduğunu söyleyebiliriz. Güneyde ve doğuda durum bu şekildeyken, Türkiye sınırlarının batı kısmında ise teknolojik açıdan gelişmiş, ekonomisinin ise sürdürülebilir olduğu, insan hakları noktasında mevcut standartların üstünde ve görece daha mutlu insanların yaşadığı bir coğrafyaya tam olarak köprü konumundadır. Türkiye bu konumundan dolayı uluslararası göç güzergâhında hem transit ülke hem de hedef ülke konumundadır.

Çalışmamızda hedef ülke olarak inceleyeceğimiz göç başlığının ana temasını, Türkiye'nin içinde bulunduğu konjoktürel durum gereği doğu ve güneyde yaşanan siyasi karışıklıkların ülkemizi uluslararası korumaya muhtaç mülteci grupların merkezi haline getirmiş olmasıdır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türkiye'ninen çok karşılaştığı göç türü uluslararası korumaya muhtaç mülteci ve sığınmacı gruplardan oluşmaktadır. (Demirhan & Aslan, 2015, s. 34). 2011 sonrası yaşanan göç dalgasının cumhuriyet tarihinin en yoğun göç dalgası olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla sonuçları da çok daha farklı olmuştur.

Ortadoğu coğrafyasında son dönemde gerçekleşen hareketlilik ,insani koşulların kötü bir duruma bürünmesine neden olmuş ve bölge halkının daha iyi koşullarda hayatlarını devam ettirmek istemelerini gerekli kılmıştır. Bunun bir sonucu olarak mülteci ve sığınmacı grupların bölgede hem dinsel hem de kültürel açıdan yabancılık çekmeyeceklerini düşündükleri Türkiye'yi hedef olarak seçmeleri kendi açılarından sürekli olarak cazip olmuştur.

Günümüzde mülteciler için hem transit hem de hedef ülke haline gelen Türkiye, zaman içinde farklı bir ülke profili çizmeye başlamıştır.Avrupa ülkeleri ile Afrika ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki eşitsiz gelişim o bölgelerde yaşayan yoksul halklarda daha iyi bir yaşam özlemiyle göç etme eğilimini sürekli gündemde tutmuştur. Göç eden insanlar sadece ekonomik nedenlerle göç etmemektedir. Yaşanan iç

savaş ve bununla birlikte etnik çatışmalar insan hakları ihlalinizedelediğinden dolayı insanlarda can güvenliği problemine yol açtığı için her sınıftan insanın düzensiz yoldan göç etmesi Dünya'daki düzensiz göçmen enflasyonunu arttırdığı bilinen bir gerçekliktir.

Dünya genelinde hareket halinde olan kişi sayısı giderek artmaktadır. 1990 yılında 153 milyon kişi hareket halindeyken bu sayı 2019 yılında 271,6 milyona ulaşmıştır (IOM, 2019). Mevcut insan hareketliliği kapitalizmin eşitsiz gelişimin bir sonucu olduğu düşünülmektedir ve kuramsal olarak incelendiğinde ucuz işgücünün kullanıldığı bir ortam oluşturmuş kısa vadede bu bakış kabul görmüş ve göç olumlu karşılanmıştır. Fakat özellikle ABD ve AB ülkelerinde 2008 yılında yaşanan mortgage krizi sonucu istihdamın azalması göçmenlere dönük olumsuz bir algı oluşturmuş ve son dönemde bir çok ulus devletlerin artan göç olgusuna dönük yaklaşımı "terörizm" eksenli bir bakışa dönüştürerek yabancı veya öteki (others) olarak nitelendirilen göçmenleri ülke sınırlarına dahil etmeme noktasını güçlendirmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi göç olgusu sadece Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın bir sorunu değil dünya genelinde var olan Küresel bir sorun olarak gündemdeki yerini sürekli olarak canlı tutmaktadır. Bu olguyla birlikte son dönemde oldukça gündemde olan ekolojik iklimsel denge de yaşanan sıkıntılarda mevcut yaşam alanlarının değişimine neden olacağı ve yakın gelecekte göçmen sayısının artacağı beklenmektedir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya da son yıllarda artan iç savaşlar ve siyasi istikrarsızlıklar bölgede yaşayan bireylerin hayatta kalma savaşına yitmiştir ve genel anlamda yoksullukla mücadelede bölge halkını zorunlu olarak göçe zorlamış ve göç konusunuOrtadoğu halklarının en önemli gündemi haline getirmiştir.

Bu çalışmada bu konu özelinde yakın komşumuz Suriye'de gerçekleşen iç savaş sonrası Türkiye'nin uyguladığı açık kapı politikasının nedenleri ve sonuçları incelenecektir. Bu politika ile ülkemize gerçekleşen göçün toplamsal algıdaki karşılığı ve Dünya kamuoyundaki önemine işaret edilecektir. Açık kapı politikası ile Türkiye'ye gelen "misafir" konumunda olan göçmenlerin artık kalıcı hale gelmesi sonucu iç dengelerde oluşturduğu tahribatların artık kaldırılamayacak düzeyde olması yorumları yapılmaktadır. Açık kapı politikası ve bununla birlikte gerçekleşen olumsuz olgular beraberinde AB'ye üye olma süreci ile birlikte imzalanan anlaşmaları tekrar sorgulatmaya neden olmuştur. Çünkü yaşanılan krizin boyutları sadece Türkiye sınırlarında değil Avrupa birliği ülkelerini de içine alarak büyümüştür. Avrupa Birliği ülkelerine ayak basmak isteyen mültecilerin büyük bir kısmının trajik olarak yaşamlarını yitirdiği bir süreç yaşanmıştır ve buna zemin hazırlayan bakış açısının iltica hukukuna aykırılık içerdiği düşünülmektedir. Bu çalışmada ayrıca yaşanan güncel gelişmeler ışığında gelişmekte olan Türkiye – AB ilişkileri incelenecek, geri kabul anlaşmasının politik nedenleri sorgulanacak olup vize muafiyeti gibi Türkiye ve AB taraflarının ele aldığı konularda gelinen nokta yorumlanacaktır.

Arap Baharı öncesi ABD ve AB'deki genel durum

Soğuk Savaş dönemi bittikten sonra küresel güçlerin yeni pazarlar bulma yönünde arayışlara girdikleri bilinmektedir. Özellikle enerji ve hammadde bulma noktasında üretimlerini değerlendirecekleri yer olarak Ortadoğu'ya yönelmeleri beraberinde bölge halklarında huzursuzluğa ve bununla birlikte krizlerin de oluşacağı yeni bir evreye yol açmıştır. Soğuk savaşın yerleştirdiği iklim başta Ortadoğu halklarında farklı sorgulamalara yol açmış ve bulundukları durumu sorgulayan halklarda tedirginliklere neden oluşturmuştur. Bu durum küresel sermayenin kendi olanakları çerçevesinde rahatladığı bir iklim oluştursa da krizler sürekli olarak var olmaya devam etti. Çalışmamıza konu olan 2011 göç dalgasından hemen önce 2008 yılında ise ABD'nde önemli bir kriz patlak vermiştir.

2008 yılı ABD ve AB gibi önemli küresel güçlerin ekonomik yönden daralma yaşadığı bir yıl olarak kayıtlara geçmiştir.Dünya Bankası'nın 2008 yılından itibaren ekonomik büyümenin yavaşlayacağı uyarısı yapması bir çok açıdan krizin her yönüyle insanlığı etkileyeceği bir noktaya işaret ediyordu, nitekim 15 Eylül 2008'de dünyanın sayılı bankalarından biri olan Lehman Brothers'ın iflası ile başlayan kriz küresel ölçekte yansımaları ile çok derin sıkıntıların başlangıcı olarak görülmektedir.

2008 krizi, ABD'de ipotekli konut piyasasında 2006 yılı ortalarında başlamış, finansal piyasaları ve reel sektörü de etkilemiş, Eylül 2008'den itibaren Avrupa Birliği (AB) ülkelerine ve dünyaya geneline yayılmış, dünya ekonomisinin %2.3 oranında küçülmesine yol açmış ve ülkelerin başta ekonomik büyüme olmak üzere makroekonomik dengelerini bozmuştur (Mercan, 2014, s. 125).

Durum o kadar vahim bir boyuta varmıştı ki dönemin ABD başkanı Barack Obama Amerikan ekonomisini 'çok hasta' diye niteleyerek, durumun giderek kötüleştiğini söylemiştir. Sermaye piyasasındaki bu tür kötü dönemlerde bilindiği gibi istihdam giderek düşmüş ve işsizlik artmıştır. Bu durumdan ötürü rahatsızlıklar sokaklara taşmış ve ABD'nin en önemli noktası olan Wall Street'te krize paralel olarak işgal hareketleri başlamıştır. Bu bölgede yaşanan olaylar zincirleme bir boyut kazanarak AB ülkelerinde de kitlesel eylemlere dönüşmüştür. Fransa'da mevcut vergilere getirilen zam, hayat pahalılığı ve son olarak benzin fiyatlarına yapılan artışlara karşı olarak Sarı Yelekliler diye betimlenen hareket Fransa siyasetine damga vurması dünya kamuoyunda oldukça yer bulmuştur. 2008 yılında başlayan ve büyük çapta yapılan eylemlerin küresel ekonomik krize karşı başlamasının yanında demokrasinin zedelenmesi, insan hakları ihlali ya da çevrenin tahribatına karşı da ciddi eylemlerin yaşandığı bir dönem olmuştur.

Görüldüğü gibi 2008 ekonomik krizi sonrası Hem ABD hem de AB iç politikasında önemli bir probleme neden olmuştur. Bu sıkışma büyük halk kitlelerinde huzursuzluk doğurmuş ve tepkiler sokaklara yansımıştır. Siyasi yönden de yaşanan bu sıkışma küresel güçleri Soğuk Savaş sonrası tekrar yeni pazarlar bulmaya doğru bir arayışa girmelerinde gerekçe oluşturmuştur. Soğuk savaş döneminde belirli noktalarda söz sahibi olan bu küresel güçler istikrarın sürmesi ve alanlarının genişlemesi yönünde etkilerini her zaman arttırmak istemişlerdir. Bilindiği gibi Ortadoğu ülkelerinin yer aldığı coğrafyada önemli maden yatakları bulunmaktadır. Dünya'nın en kritik petrol ve doğalgaz yataklarının bulunduğu bu bölgede ABD ve AB ülkeleri ile Ortadoğu ülkeleri ile sürekli olarak belirli ticari anlaşmaları zatenbulunmaktadır.Ticari sevkiyatın genel olarak sürdürebilmesive imkanların belirli açılardan daha fazla kullanılabilir olması 2008 krizi yaşamış ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri için kritik bir önem arz etmiş ve bu açılardan bölgede daha fazla hakimiyet kurulmak istediği düşünülmektedir.

Ortadoğu coğrafyasında soğuk savaş dönemiyle birlikte Ortadoğu halklarının bırakılmak zorunda oldukları yeri sorgulayan ve bu durumdan şikayetçi yapılarının geniş halk kitlelerinde mevcut öfkenin varlığı bilinen bir durumdu. Bu durum süreç ilerledikçe yaşadıkları ortamın sorumlusu olarak iktidar sahiplerini görmelerini sağlamış ve bu iktidarlara karşı isyan etmelerine sebep olmuştur. Bu düşüncelerle birlikte Ortadoğu coğrafyasında son 10 yıla damga vuracak çapta bir hareketlenme yaşanacak ve adına Arap Baharı denen süreci başlatmıştır.

Arap Baharı ve Suriye'den Gelen Göç Dalgası

2010 yılında Tunus'ta bir seyyar satıcının belediye tarafından satış yaptığı arabasına el konulması ve ardından verilen rüşveti kabul etmemesi sonucu uğradığı fiziki müdahaleyi protesto amaçlı kendini yakma eylemi sonucunda hayatını kaybetmesi ile başlayan gösteriler ülke içerisinde kısa zamanda kitlesel protesto gösterilerine dönüşerek kısa zamanda tüm Ortadoğu coğrafyasına yayılmıştır. Bölgede yaşanan bu olaylarda ülkelerin iç dinamikleri kadar, uluslararası kuruluşların bölgedeki çıkarları ve tutumları da belirleyici olmuştur (Göçer & Çınar, 2015, s. 50). Tunus'ta başlayıp Mısır, Libya, Yemen ve son olarak Suriye'yi içine alan hareketlenme küresel güçlerde bölgedeki hakimiyetlerine zarar vereceği fikrini uyandırmış ve halk hareketlerine müdahil olmuşlardır. Tunus'ta başlayan gösteriler bu ülkede bir dönemin sonunu getirirken rejim değişikliği sadece Tunus ile sabit kalmadı önce Mısır'da sonra Libya ve Yemen'de de önemli toplumsal olaylara yelken açarak bu bölgelerde de iktidar değişikliklerine neden olmuştur.

Arap baharı olarak adlandırılan bu hareketliliğin son halkası olan Suriye'de ise etkisini büyüterek büyük halk ayaklanmalarının başlamasına esin kaynağı olmuş ve eşi benzeri görülmemiş bir iç savaşın başlamasına neden olmuştur. 2011 yılına gelindiğinde Suriye halkıda diğer Orta Doğu halkları gibi mevcut iktidar karşıtı gösteriler düzenledi ve kitlesel ayaklanmalar gerçekleştirdi. 5 Mart 2011'de Dera kentinde başlayan gösteriler kısa zamanda tüm ülkeye yayıldı, Dera kentinin duvarlarında yazan "Ey doktor (Beşşar Esad) şimdi sıra sana geldi" yazısı ile başladığı düşünülen halk ayaklanması ciddi bir insanlık krizine dönüşecekti.Salt ekonomik yönden hoşnutsuzluklar değil mezhepsel farklılıkların da karşı karşıya geldiği iç savaşta çok sayıda insan öldü ve azımsanmayacak düzeyde bir çok insan göç etmek zorunda kaldı. ABD'nin bölgedeki varlığına karşı olarak Rusya'nın 2015 yılının sonlarında yaşanan iç savaşa bizzat katılması dengeleri değiştirmiş ve dışsal müdahalelerin de neden olduğu anlaşılan bu halk ayaklanmalarına farklı bir boyut katmıştır. Hemen yanı başımızda 911 km lik sınır hattımız bulunan Suriye'de yaşanan bu gelişmelere Türkiye kesinlikle kayıtsız kalamamıştır. Dünya

gündeminde, Suriye'de yaşanan iç savaşa dönük insani boyutta gerçekleşen yaklaşımları ve stratejik açıdan konumu gereği Türkiye sorunların bir nevi çözüm merkezi noktasında görünmüştür. Türkiye stratejik konumu gereği hem Rusya hem ABD ve diğer devletler nezdinde sorunun çözümü için adımlar atmıştır. Atılan bu adımlar kısmi zamanlı olarak ve çeşitli bölgelerde karşılık bulmuş ve ateşkes sağlanmıştır.Türkiye, Rusya ve İran'ın katıldığı, 4-5 Mayıs 2017'deki Astana toplantısında, İdlib ve komşu illerin ateşkesi sağlanmış yine Türkiye ve Rusya arasında 5 Mart 2020'de Moskova'da yeni bir mutabakat sağlanarak Göç verilerine ilişkin çalışmalar yürüten Suriye Müdahale Koordinatörlüğü'ne göre, yürürlüğe giren ateşkesin üzerinden en az 282 bin 500 sivil evine döndürülmüştür. Ancak bu müdahaleler Rusya ve ABD'nin sözlerinde durmamasıyla gerçek bir çözüme kavuşmamıştır. Tüm bu gelişmelerle birlikte Suriye toprakları güvensiz bir yer haline gelmiş ve bölge halkının hafızasına uzun yıllar boyunca güvenliğin kesin olarak tesis edilemeyeceği inancını yerleştirmiştir vebölge insanı için göç etmek gerçek bir gündem haline gelmiştir.

Yaklaşık altı buçuk milyon kişinin zorla yerinden edildiği ve on üç buçuk milyon kişinin de insani yardıma muhtaç olduğu Suriye iç savaşında (BMMYK, 2019), çözümsüzlüğe dönük küresel güçlerin müdahalesi yetersiz kalmış ve göçü sürekli kılmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki nedenler doğrultusunda göç etmek zorunda kalan Suriye halkı için Türkiye birincil uğrak yeri olmuştur. Bölgenin en önemli ve en istikrarlı ülkelerinden biri olan Türkiye'nin içinde bulunduğu durum açısında yaşanan iç savaşa dönük attığı adımlar belirli ölçülerde karşılık bulmuş ama büyük resimde iç savaş büyük bir yıkıcılığıyla bölge halklarını tehdit eder düzeyde artarak devam etmiştir. Başta sınır güvenliği ve terörist grupların etkisini artırması, bir diğer noktadan ise vicdani duygular nedeniyle Türkiye komşu ülke Suriye'de yaşanan iç gerilime kayıtsız kalamazdı ve iç savaştan mağdur duruma düşen Suriye halkına kapılarını açarak ve hem sınır güvenliği noktasında önlemlerini arttırdı hem de insani olarak sorumluluğunu yerine getirmiştir.

Açık Kapı Politikası

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 2011 yılında Suriye'den ülkemize dönük başlayan göç üzerine Suriyelilere karşı açık kapı politikası izlemiştir. Açık kapı politikasının içeriğinde , geri göndermeme ilkesi, bireysel statü belirlemenin yapılmaması, kamplarda barınma ve temel hizmetlerin verilmesi gibi ilkeleri içeren "geçici koruma rejimi" kapsamında değerlendirdiğini belirtmiştir (Öner, 2014, s. 44) .

Açık kapı politikasını Türkiye ile birlikte Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır ülkeleri de hayata geçirmiştir.Türkiye ,2014yılında yayınlanan ilk raporda UNCHR verilerine göre o döneme kadar göç etmiş mülteciler içerisinde %44.28 ini barındırmış ve o dönem diğer açık kapı politikası izleyen ülkeler nazarında en fazla Suriye'li mülteci kabul eden ülke olmuştur. 2014 yılındaki ilk rapordan bugüne gelindiğinde yine Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği'nin 2020 yılı ''Küresel Eğilimler'' raporunda da belirtildiği gibi dünyada en fazla mültecinin kabul edildiği ülkenin Türkiye olduğunu açıklandı. Raporda yer alan son verilere göre, Türkiye'de çoğunluğu Suriyeli mülteciler olmak üzere toplamda 3 milyon 700 bin mültecinin yaşadığı kaydedildi. Yine aynı raporda Türkiye'deki mülteci nüfusunun yaklaşık yüzde 92'sini Suriyeliler 'in oluşturduğu belirtilmiştir. Ayrıca 2020 yılı kayıtlarına göre, Türkiye'de bulunan Suriyeli mültecilerden 38 bin 600'ünün ülkelerine geri döndüğü kaydedilmiştir.

2011 yılında Suriye'de başlayan insani kriz sonucunda Türkiye, krizin başından itibaren sürdürdüğü insani yaklaşım sonucunda açık kapı politikası uygulamış ve neticesinde 2020 yılı itibarıyla dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke haline gelmiştir. 10 yılı aşkın süredir sürekli artış eğiliminde olan göç dalgasında göç edenler ilk etapta kadınlardan oluşmaktaydı, coğrafi yakınlık sonucunda göçün yayan olarak ta yapılabilmesi bu sayının yüksek çıkmasını oluşturan olgular arasında sayılabilir. Kontrolsüz bir şekilde yaşanan göç dalgası ile insani boyutta alınan açık kapı politikası sonucunda yaşanan ve sayıları gittikçe artan göçmenlerin ülkeye maliyeti ciddi olmuştur. Önemli oranda artan göç ile birlikte refah seviyesi düşük ülke vatandaşları içerisinde karşı kaşıya gelişler artmış ve artan dezenformasyonla birlikte spekülasyonlar meydana getirecek ölçüde olumsuz gelişmelerde yaşanmıştır. Yaşananlar muhtemel bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Tüm bunlar gerçekleşirken artık mülteciler Türkiye'de 2022 yılı itibariyle oldukça kapsamlı bir şekilde bölgede varlıklarını genişletmişlerdir.Bir çoğu anadillerinin yanında Türkçe öğrenmiş, çalışma hayatında yer edinmiş, şirketler kurmuş ve önemli

bir kısmı eğitim ve öğretimini üniversite boyutunda sürdürmekte olup Türkiye toplumuna entegrasyonları sağlanmıştır.

Açık kapı politikasını değerlendirirken süreç içerisinde ülke içerisinde iç politikaya dönük yansımaları da kritik boyutlarda olmuştur. Bu başlıkta iki dönemde öne çıkan söylemlerde değişikliğe neden olacak toplumsal olaylar meydana gelmiştir. Özetle iç politikada mevcut siyasette 2011 – 2015 arasında tehdit daha çok sınırlarımızın dışında görülmüş ve Suriye'deki insan hakları ihlaline vurgu yapılıp ortak dini değerler doğrultusunda uygulandığı belirtilmiştir. Fakat 2015 sonrası dönemde güvenlik siyaseti daha çok baz alınarak hareket edilmiştir. Özellikle sınır bölgelerinden düzensiz göçün neden olduğu belirlenemeyecek ölçekte farklı kişi ve grupların ülkeye gelmesi ve artan deaşterör saldırıları tehdidin sınır içinde değil içeride de yaşandığı değerlendirmeler yapılmasına ve Türkiye'nin güvenliğinin ihmal edildiği vurgusunun artmasına kapı aralamıştır.Bugünlere gelindiğinde ise ekonomik ölçekte artan eşitsizliğin vermiş olduğu buhran Türkiye halklarında yaşanan ekonomik krizin yol açtığı yoksulluğun öfkesi göçmen karşıtlığı üzerinden değerlendiren ve mültecilerin koşulsuz bir şekilde ülkelerine geri gönderilmesini öneren siyasi varlıkların doğmasına neden olmuştur. Suriyeli göçmenlerin entegrasyonunda yaşanan sıkıntıları daha çok ayrımcı politikalar nezdinde işleyen akımın dünya'da da önemli derecede baş gösteren aşırı sağ popülist dalganın yayıldığını görmek mümkündür.

2011 yılında başlayan iç savaş ve beraberinde gerçekleşen açık kapı politikası kararı insani açılardan önemli bir gereklilik sonucu alınmıştır. O dönem asla eleştirilmeyen ve desteklene bu politikanın bugün sorgulanır hale gelmesinin nedeni Suriye'de gerçekleşen olayların biteceği ve Türkiye'de "misafir" olarak yer alan mültecilerin evlerine döneceği düşüncesinin yok olmasından kaynaklanmaktadır. Sayısı 3,5 milyonu aşan mültecilerin Türkiye'de ciddi tahammülsüzlüklere neden olacak noktalarda boy göstermesi ve buna ilaveten ortaya çıkacak manipülasyonlar sonucu oluşan yanlış anlaşılmalar sığınmacıları her açıdan kötü koşullara itmektedir. İnsani boyutlarda oluşturulan açık kapı politikasının özellikle bugünlerde Suriyelilere vatandaşlık tartışmalarıyla tekrar sorgulanıyor olması güvenlik kaygılarından kaynaklanmaktadır.

Suriye'de Yaşanan Gelişmelerin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Türkiye'nin özellikle Suriye'de yaşanan gelişmeleri yakından takip etmesi ve gerektiğinde bu gelişmelere müdahil olmasını gereken bir durum olarak değerlendirilmiştir. 2011 yılında başlayan iç savaş ve berberinde gerçekleşen göç dalgası sonucu Türkiye'nin izlediği açık kapı politikası sonucu ülke sınırlarından geçip kamp bölgelerinde tutulan mültecilerin Türkiye ekonomisini çok ciddi olumsuz etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin özellikle Ortadoğulu ülkeleri ile kültürel yakınlık ve akrabalık bağları ile birlikte gelişmiş ticari anlaşmaları bulunmaktadır. Suriye savaşı başlaması ile birlikte devletler düzeyinde imzalamış olduğu anlaşmaların önemli bir kısmı askıya alınmış ve bir diğer önemli kısmı ise değerini kaybetmiştir. Türkiye bu yaşanan savaşta müdahil oldukça belirli bir tarafın eğiliminden olmadığı için ticari yaptırımlara maruz bırakılmıştır. Savaşlar ekonomik yıkım demektir ve bölgenin ciddi hammaddesi olan petrolün Dünya piyasasındaki değerinin artması, petrol endeksli ekonomilere ciddi zararlar vermiştir. Diğer taraftan Türkiye milli gelirinin önemli bir kısmını turizmden elde etmektedir. Yaşanan iç savaş ve alınan kararlar doğrultusunda yine küresel güçlerin yönlendirmesi sonucu doğan yaptırımlardan biri de turizm noktasında gelmiştir. Özellikle Rusya ile ters düşen kimi noktalar Türkiye'ye bu süreçte ciddi kayıplara neden olabilecek sonuçlar doğurmuştur.

Türkiye'ye gelen mültecilerin barınacak yer olarak kampların kurulması da ciddi bir ekonomik sonuç doğurmuştur. Mülteciler ilk etapta kamplarda barındırılmıştır. Kamplarilgili bakanlık bünyesinde başta barınma, eğitim, sağlık, gıda, güvenlik, sosyal aktivite, ibadet, tercümanlık, haberleşme, bankacılık vb. bir çok hizmeti sağlamıştır. İç savaşın devam etmesi ve genişlemesi sonucu Türkiye'ye göçün artması ile birlikte mevcut kamplar ihtiyacı karşılayamaz boyutlara geldiği için bir çok mülteci kamp yerine sınıra yakın il ve ilçelerde kiralayacakları yerleşim yerleri aramaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin göçten çok fazla etkilenen bölgelerinde ciddi miktarda kira artışlarına neden olmuş özellikle Gaziantep ve Kilis bölgelerinde kiralık ev bulmak zorlaşmıştır.

Mülteciler yaşam yerlerinde ve mevcut çalışma yaşamını da etkileyecek tahribatlara neden olmuştur. Mevcut işgücünde emek ücretlerinin düşmesine ve toplumdaki gelir adaletsizliğine yol açacak girdileri

de beraberinde getirmiştir.Bunun sonucu olarak Türkiye'nin ekonomik raporlamalarında kişi başına düşen gelirlerde ciddi azalma sonucunu doğurmuştur. Suriyeli mültecilerin ülkeye kabul edilmesinin hemen ardından Türkiye ekonomisine dolaylı yoldan olumsuz etkileri Türkiye'nin kısa ve uzun vadede gerçekleştirebileceği atılımların önünü tıkadığı bir çok noktada görülmüş ve Ortadoğu'da ki bu gelişmelerin Türkiye ekonomisine zararı çok büyük olmuştur.

Göç Konusunda Türkiye ile AB Arasındaki İlişkiler

Avrupa Birliğine dahil olma arzusu Türkiye iç politikasında sürekli konuşulan bir başlık olup, Türkiye halkı açısından gündemdeki yeri hiç eskimeyen olgulardan biridir. Birliğe dahil olma isteği Türkiye halkının da refaha erme noktası olarak iç politikada sürekli ele alınan olgular arasındadır. Bu isteğin fakında olan Avrupa Birliği Türkiye'nin birliğe üye olma arzusunu kullanmaya çalıştığı da düşünülmektedir.Avrupa topluluğunun Türkiye'yi sürekli olarak kendi çıkarları nezdinde "reformlar" yaptırmaya zorladığı ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne dahilinin geciktirildiği bilinen bir gerçek olması bir yana Avrupa Birliğinin bu konudaki isteksiz tavırları açılan her fasılda daha net anlaşılmaktadır. Ekonomik yönden kişi başına düşen gelirin yüksek olması, görece insan hakları noktasında kat ettiği mesafeden dolayı , Avrupa Birliği denilince tüm halklarda ulaşılmak istenen nokta görüntüsü doğurmaktadır. Özellikle mülteci olmak zorunda kalan halkların referans noktası ve varış yeri olma özelliğini koruyan AB ülkeleri , göç etmek zorunda kalan bireyler açısından önemli bir kurtuluş noktası ve refaha erme yeri olarak gördükleri önemli bir gerçektir.

Türkiye'nin mevcut göç ile birlikte AB ile yürüttüğü üyelik fasıllarında göç konusu ilgili yapmış olduğu düzenlemeler son derece gerçekçi olup belirli bir eylem planı dahilinde gerçekleşmiştir.25 Mart 2005 tarihinde "İltica ve Göç Alanındaki AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı" ile sığınmacılarla ilgili yasal düzenlemeler faaliyete alınmış ve ulusal bir nitelik kazanmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile uyum sürecinde atmış olduğu diğer önemli adım 11 Nisan 2013 tarihinde 6458 sayılı "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu"nun yürürlüğe girmesi olmuştur.Bu kanun ile birlikte yabancılara sağlanacak korumanın detayları ilan edilmiştir.

2014 yılında gerçekleşen yasal mevzuatla birlikte 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91. maddesine dayandırılarak hazırlanan 6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği Ekim 2014'te yürürlüğe girmiş ve bu yönetmelikle birlikte , Türkiye'ye göç eden Suriyeliler hukuki olarak "geçici koruma altında bulunan sığınmacılar" olarak tanımlanmıştır.Tüm bu çıkarılan yasalar nezdinde Türkiye göç hareketliliği konusunda üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir.

Türkiye'nin AB üyelik kapsamında yapmış olduğu bu reformlara karşılık herhangi bir dönütün gelmemesi düşündürücü nitelik kazanmıştır.2011 yılından itibaren gerçekleşen göç dalgasına yönelik AB sürekli olarak güvenlik endişesiyle yaklaşmış ve göçmenleri sınırlarından uzat tutmak istemiştir. Oluşturulan bu refleks gereği "Kale Avrupası" gibi benzetmeler yapılmıştır. Avrupa Birliği'nin göç ile ilgili meydana gelebilecek her türlü tehdidi dışarda tutmak istemesi Türkiye ile birlikte adına geri kabul anlaşması denilecek bir adımın da atılmasını gerektirmiştir.

Suriye'den doğan insani krizi yönetebilmek adına Türkiye'yle AB arasındaki işbirliği, AB Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarının Yönetimi için Operasyonel İşbirliği Ajansı (Frontex, yeni adıyla Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi) üzerinden olduğu kadar Türkiye tarafından hali hazırda askıya alınan Geri Kabul Anlaşması üzerinden de kurulmaya çalışılmıştır (K., Bayır, & Aksu, 2020). Burada alınan bu kararında inceleneceği çalışmamızda altı çizilmesi gereken nokta Avrupa Birliği'nin Türkiye nezdinde uyguladığı uyum yasalarının göç ile birlikte hız kazanmış olduğudur.

Geri Kabul Anlaşması

18 Mart 2016'da gerçekleşen Türkiye-AB Zirvesi sonucu yayınlanan ortak bildiride alınan bu kararın bir çok açıdan farklı nedenleri bulunmaktadır. Göçmenlerin önemli bir kısmı AB ülkelerine düzensiz yollarla Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmak istemekte ve Ege denizinden önce Yunanistan'a ordan da diğer Avrupa ülkelerine geçmek istemektedirler. Bu çerçevede geri kabul anlaşması çerçevesinde Avrupa topraklarına ayak basan her mülteci Türkiye tarafına tekrar geri gönderilecek ve kabul edilen her bir Suriye'li göçmen karşılığında Türkiye'de geçici koruma statüsünde bulunan bir Suriye uyruklu göçmenin Avrupa Birliği ülkesine yerleştirilmesi yer almaktadır. Uygulanan geri kabul anlaşmasıyla Avrupa Birliği Türkiye'ye Suriye'li mülteciler için bazı taahhütler de bulunmuştur.

Kalkınma Bakanlığının 2018 yılında yayınladığı rapora göre Avrupa birliği Türkiye'de bulunan Suriyeli mülteciler için taahhüt ettiği 3 milyar Euro ve ek olarak 2018 sonuna kadar 3 milyar Euro tutarında ek kaynak oluşturulması ayrıca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Schengen alanına vizesiz seyahatlerinin Haziran 2016 sonunda sağlanması; Suriyelilerin Suriye içinde yaşam koşullarının iyileştirilmesi, Türkiye sınıra yakın bölgelerde yaşamaları için işbirliği yapılması gibi karşılıklı taahhütler açıklanmıştır (KALKINMA BAKANLIĞI, 2018, s. 52)

Tüm bu taahhütlerin aslında göçmenlere dönük Avrupa Birliği ülkelerinin bakış açısının hiçte insani olmadığı aksine göçmenler üzerinden pazarlık yapılabileceğinin birer kanıtıdır. AB'nin Suriye'li göçmenleri başlı başına bir tehditmiş gibi algılaması ve sınırlarını bu yoğun göçten sürekli oalrak korumaya çalışması insani bir duruş olmamaktadır. Avrupa topluluğu sürekli olarak Türkiye'nin uyguladığı açık kapı politikasını überken Türkiye'nin göç politikasında batı sınırının sürekli olarak kapalı kalmasını talep etmiştir. Bu politika Ege denizinde AB'ye iltica etmek isteyen mültecilere ölüm olarak geri dönmüş ve çok trajik vakaların yaşanmasına neden olmuştur.

Mutabakatın uygulanmasının ardından, Yunanistan adalarına ulaşan göçmenlerden uluslararası başvurusu reddedilenler veya uluslararası korumaya ihtiyacı olmayan yaklaşık 800 kişinin Türkiye'ye geri dönüşü 2016 yılı boyunca GİGM koordinasyonunda gerçekleşmiştir. Aynı zamanda, Türkiye üzerinden Yunanistan'a geçen düzensiz göçmen sayısı 2016 sonunda 182.534'e gerilemiş; denizlerde hayatını kaybeden düzensiz göçmen sayısı ise Ocak-Mart 2016 döneminde 173 iken, Nisan-Aralık 2016 döneminde 19'a düşmüştür. (T.C. KALKINMA BAKANLIĞI, 2018, s. 52) Bu trajik kayıplar Dünya gündeminde sürekli yer buldu ve ortaya çıkan sorunlar Türkiye'nin tam üyelik için müzakere yürüttüğü AB ile ilgili kimi anlaşmalar imzalamayı zorunlu kıldı ve imza altına alınan geri kabul anlaşmasıyla birlikte AB ülkelerine ayak basan her mülteci tekrar Türkiye sınırlarına gönderildi.

2001 yılından bu yana 15 ülke ve AB ile Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır. AB ile Aralık 2013'te imzalanan geri kabul anlaşması, aynı zamanda Türkiye vatandaşlarının AB'ye vizesiz seyahatine imkan tanınmasını amaçlayan Vize Serbestisi Diyalog sürecini de başlatmıştır. (T.C. KALKINMA BAKANLIĞI, 2018, s. 52) Trajik kayıpların yaşanması ve Avrupa Topluluğunun imajının Türkiye halkı içerisinde sarsılması sonucu Avrupa Birliği'ne entegrasyonun önemli adımlarından olan Vize Serbestisi Diyaloğutoplumsal ölçekte bir heyecan yaratmıştır. Bu gelişmelerin yanında geri kabul anlaşması nedeniyle düzensiz göçmenlerin Türkiye üzerinden geçişleri çok azalmış ve neredeyse bitme noktasına gelmiştir. Avrupa ülkeleri bu gündemden dolayı Türkiye'ye sürekli olarak izlediği başarılı politikasından dolayı teşekkürlerini de her platformda iletmiştir. Fakat anlaşmalar nezdinde AB tarafından atılması gereken en önemli adım olan vize serbestliği ile ilgili en ufak bir düzenleme halen gelmiş değildir.

Vize serbestliği ile Schengen vizesinin kaldırılması amaçlanmaktadır.Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının kimlikleriyle iş, ailevi ya da turistik amaçlı kısa süreli ziyaretlerinde vizesiz seyahat yapabilecek olması önemli bir gelişme olacaktır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum gereği Türkiye'nin transit ülke olma durumunun sona erdirilmesi ve krizin sonuçlarından arınma tepkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan geri kabul anlaşması göçmenleri ötekileştirme politikasının dışa vurumu olduğu düşünülmektedir. Avrupa Birliği açısından göçmen akımının kontrolü gereği Türkiye ile işbirliğini önemsetmiş ve vize serbestliği gibi konuların gündeme gelmesine neden olmuştur. Türkiye'nin vize serbestliği verilmemesi noktasında geri kabul anlaşmasını feshetme hakkı bulunmaktadır ve zaman zaman bu konu dış politikada gündeme getirilmektedir.

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacı sayısının 2019 yıl sonu verilerine göre Türkiye'de geçici koruma altında bulunan Suriyeli sayısı 3 milyon 576 bin 370'tir. 5 ilde 7 geçici barınma merkezinde kalan Suriyeli sayısı ise toplamda 63 bin 443 iken geçici barınma merkezi dışında bulunan kayıt altına alınmış Suriyeli sayısı 3 milyon 512 bin 927'dir. (Göç İdaresi, 2019). Bu sayısal verilerin AB ülkelerindeki oranları çerçevesinde düşünüldüğünde Türkiye'nin geri kabul anlaşmasını feshetmesi durumunda Avrupa Birliği çok ciddi bir kriz yaşayacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak oluşan göç dalgası ve barındırdığı tehditler göz önüne alındığında Türkiye açısından durum tek başına idare edilebilecek düzeyde olmadığı bir çok görüşün ortak noktalarından olmuştur.

SONUÇ

Uluslararası göç akımlarında Türkiye'nin rolünü incelerken 3 temel başlık göze çarpar. 1960'lı yıllarda işçi göçü yaşandığında kaynak ülke olan Türkiye, Çoğunlukla göçmen kaçakçılığı ve kayıt dışı sektörlerde çalışarak ülkelerine dönmeyi amaçlayan kişilerin yer aldığı transit ülke konumunda olmuştur. 1923-1980 yılları arasında farklı dönemin farklı nesnel koşulları gereğigerçekleşen göç dalgası 1980'lerden sonra yerini yabancı kökenli göçmenler tarafından gerçekleşen göçlerle ülkemizi hedef ülke haline getirmiştir.

2011 yılı ile birlikte başlayan komşu ülke Suriye'de gerçekleşen iç savaş ve sonrasında yaşananlarla birlikte ise ülkemiz Cumhuriyet tarihinin en yoğun göç dalgasıyla karşılaşmıştır. İnsani ve vicdani duygularla açık kapı politikasını benimsemiş ve Avrupa topluluklarına örnek olmuştur. Bu politikanın riskli yanları olsa da vicdani açıdan alınan kararın toplumsal ölçekte doğru bir hamle olduğu nettir. Fakat yoğun göç sonucunda gerçekleşen gelişmelerzaman içinde farklılık göstermiştir.2011-2015 yılları arasında tehdidin genel olarak dışarda olduğu vurgusu, 2015 ve sonrası dönemdeyerini biraz daha içeride hissettirecek noktalara taşınmıştır. Ekonomik anlamda daralmanın da nedenleri olarak göçmenlerin hedef tahtasına oturtulmak istendiği bir konuma da getirilmiştir. Güvenlik boyutu açısından da sorgulanacak çapta karşılaşılan dalga farklı noktalarda ele alınacak sonuçlar doğurmuştur. Ülkesindeki savaş koşullarından dolayı ülkemize sığınan göçmenlerin yanında terörist gruplarında ülkemizde gerçekleştirdiği saldırılar iç sınırımızda güvenlik tehdidine evirilse bile ülkemiz konumu gereği kritik bölgede önemli konularda görevler üstlenmiştir. Son gelinen noktayla birlikte göçmenler üzerindeki politikalara aşırı sağ popülist bakış açısı da eklenmiş ve tüm sorunların merkezinde göçmenlerin olduğu fikrinin baskın geldiği gözlenmiştir. Bu son derece tehlikeli bir sonuç doğurmaktadır ve iç huzurumuz açısında sürekli olarak çatışma iklimini beslemektedir. Ülkemizdeki göçmenlerin karşılaştığı sosyal sorunları ile ilgilenme noktasında ihtiyatlı bir politika izleyen Türk hükümetletleri entegrasyon konusunda önemli gelişme kat etmiş göçmenlerle karşılıklı olarak etkileşimde bulunmuştur. AB ile yürütülen müzakereler ve onun sonucunda gerçekleşen düzenlemeler ile kurulan göç idaresi başkanlığıningöçmenlere dönük uyguladığı ulusal eylem planları devreye sokularak yasadışı göçle mücadele de kurullar oluşturulmuştur.

Göç konusunda Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere dönük imzalanan geri kabul anlaşması ege denizinde yaşanan ölümlere dönük önemli bir müdahale kanalı açmıştır. Mutabakatın uygulanması Türkiye üzerinde Yunanistan'a geçen düzensiz göçmen sayısını azaltmış ve hayatını kaybeden göçmenlerde düşüşe neden olmuştur.Bu Türkiye için göç konusunda atılan insancıl adımlardan biridir fakat Avrupa Birliği açısında kendi sınırlarına mülteci kabul etmemelerinin resmi kanıtı olmuştur ve Avrupa Birliğinin mültecilere genel bakışında ayrımcı ve ikiyüzlü de denebilecek bir politika izlediği görülmüştür. Geri kabul anlaşmasıyla birlikte eş zamanlı olarak başlatılan Vize serbestisi diyaloğu Türkiye'nin mutabakat nezdinde kendine düşenbir çok maddeyi hayata geçirmesine karşılık AB tarafından hayata geçirilmemiş ve müzakerelerin en önemli gündem maddesi olarak yerini tutmaya devam etmektedir. Görüşmelerde verilen sözlerin yerine getirilmemesi Avrupa Birliğine dönük güvenin zedelenmesine ve topluluğa Türkiye'nin kabul edilemeyeceği görüşünü her geçen gün tazelemiştir.

Sonuç olarak Avrupa Birliği 'ile yapılan geri kabul anlaşması gibi sözleşmelerin samimi olarak gözden geçirilmesi ve samimiyetsizliğin bir sonucu gibi görünen vize serbestliğinin Türkiye için sağlanamadığı noktalarda feshedilmesi gündeme alınmalıdır. Suriye'deki iç karışıklığı bitirecek adımların sadece Türkiye'nin sorumluluğundaymış izleniminin terk edilmesi ve Suriye'nin refah devleti olması ile birlikte tüm Dünya ülkelerinin ortak sorumluluğunda olması gerekmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de hali hazırda bulunan sayısı 3,5 milyonun üzerindeki resmi mültecinin tekrar ülkelerine döndürecek politikanın hayata geçmesi gerekmektedir. Türkiye'ye misafir olarak kodlayarak aldığımız ve insani süreçler nezdinde vicdani sorumluluğumuz bünyesinde hayata geçirilen politikaların sorumluluğu her alanda hissedilmektedir, en kritik başlık olarak ekonomik zararların karşılanması ve Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sıkıntıların giderilmesi gerekmektedir. Tüm bu olguların sonucunda Suriyeli mültecilerin geri dönüşlerinin sıkıntısız bir şekilde yapılmasının garanti altına alınması gerekmekte ve oluşabilecek farklı insani sıkıntılara yol açmasının bu süreçte önüne geçilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AĞIR, O., & SEZİK, M. (2015). Suriye'den Türkiye'ye Yaşanan Göç. *Birey ve Toplum*.

CANPOLAT, H. (2012). *KÜRESEL GÖÇ VE AVRUPA BİRLİĞİ İLE TÜRKİYENİN GÖÇ POLİTİKALARININ GELİŞİMİ.* ANKARA: ORSAM.

Demirhan, Y., & Aslan, S. (2015). Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi. *Birey ve Toplum*, 23-62.

Deniz, T. (2014). ULUSLAR ARASI GÖÇ SORUNU PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 175-201.

Erdoğan, M. (2020, EYLÜL 09). *https://www.uikpanorama.com*. uikpanorama: https://www.uikpanorama.com/blog/2020/03/09/acik-kapi-politikasindan-acik-sinir-politikasina-turkiyedeki-suriyeliler-murat-erdogan/ adresinden alındı

Erdoğan, M. M. (2020, NİSAN 29). *Panorama*. UIKPanorama: https://www.uikpanorama.com/blog/2020/04/29/onuncu-yilinda-turkiyedeki-suriyeliler/ adresinden alındı

Ertan, K. A., & Ertan, B. (2017). Türkiye'nin Göç Politikası. *CONTEMPORARY RESEARCH IN ECONOMICS AND SOCIAL SCIENCES, VOLUME 1 ISSUE 2*, 7-35.

Geçmişten Günümüze GÖÇ. (2017, ARALIK). SAMSUN, CANİK/SAMSUN: CANİK BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI.

Göçer, i., & Çınar, S. (2015). ARAP BAHARI'NIN NEDENLERİ,ULUSLARARASI İLİŞKİLER BOYUTU VE TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET VE TURİZM GELİRLERİNE ETKİLERİ . *KAÜ İİBF Dergisi*, 53-62.

I.ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU. (2016, EKİM). *TÜRKİYE'NİN SURİYELİ MÜLTECİLERE YÖNELİK İZLEDİĞİ AÇIK KAPI POLİTİKASININ ULUSAL GÜVENLĞİNE VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ*. ELAZIĞ, TÜRKİYE: ASOS.

İçduygu, A., Erder, S., & Gençkaya, Ö. F. (2014). *TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI GÖÇ POLİTİKALARI, 1923-2023:Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere.* istanbul: MiReKoç Proje Raporları.

K., Bayır, K., & Aksu, F. (2020). Açık Kapı Politikasından Güvenlik Tehdidine:. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1-33.

KALKINMA BAKANLIĞI. (2018). *DIŞ GÖÇ POLİTİKASI ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU.* ANKARA.

Karkın, V., & Yazıcı, Ö. (2015). Arap Baharı'nın Suriye'ye Yansıması ve Türkiye'ye Sığınan Mülteciler (Gaziantep Örneği). *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.

Mercan, M. (2014). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve 2008 Krizi:Orta Asya Ülkeleri ve Türkiye Ekonomisi İçin PanelVeri Analizi. *Hakkari Üniversitesi, İ.İ.B.F.*, 125-140.

T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı. (tarih yok). *AB.* ab.gov.tr: https://www.ab.gov.tr/p.php?e=51819 adresinden alındı

T.C. BAŞBAKANLIK Afet ve Acil Durum Yönetimi. (2017). Türkiye'deki Suriyelilerin Demografik Görünümü,Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akinlar adresinden alındı

T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (2018). *ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI DIŞ GÖÇ POLİTİKASI.* ANKARA: ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU.

TEPEALTI, F. (2020). *AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÖÇ POLİTİKALARI VE TÜRKİYE.* İSTANBUL.

YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİNİN "QAN İÇİNDƏ" ROMANINDA M,P.VAQİF SURƏTİ

COPU OF M.PANAH VAGIF IN YUSIF VAZIR CHAZAMINLI" S NOVEL " IN BLOOD"

Məhərrəmova Elmira

ADPU-nun ETM-nin Tətbiqi Tədqiqatlar

Mərkəzinin əməkdaşı

XÜLASƏ

Yusif Mirbaba oğlu Vəzirov Şuşa bəylərindən olan bir ailədə doğulmuşdu. Atasının bəyliyi 1873-cü ildəidarəsi tərəfindən təsdiq edilmişdi. Vəzirov soyadı isə XVIII əsr Qarabağ hökmdarı İbrahimxəlil xanın yüksək savada, biliyə malik nüfuzlu, adlı-sanlı vəzirlərindən olan Mirzə Əliməmmədağanın tutduğu vəzifə titulu ilə bağlı olaraq nəsildən-nəslə keçmişdi.

Belə bir nəslə mənsub olan Yusifə hərtərəfli istedadı da irsən keçmişdi. Atası Məşədi Mirbaba bir çox ölkəni gəzmiş, İranda, Orta Asiyada, Türkiyədə olmuş, fars və türk dillərini mükəmməl öyrənmişdi. Ədəbiyyata böyük maraq göstərmiş, Füzulini, Firdovsini çox sevərmiş, xanəndələrə muğamatdan dərs deyərmiş. Cavan vaxtlarında yaxşı dolanışığı, var-dövləti olan Məşədi Mirbaba xeyli keçəndən sonra kasıbçılıqla üzləşmişdi. Ağdamda əttar (dərman və ədviyyat satan) dükanı açmış və bu dükan sayəsində ailəsini dolandırmışdı.

Yusif Vəzir əvvəlcə Şuşada "Kor Xəlifə" ləqəbi ilə tanınan Molla Mehdinin məktəbində oxuyur. Lakin burada təhsilin səviyyəsinin aşağı olduğunu görən atası Yusifi Ağdama gətirir. Ona türk və fars dillərini öyrədir. Lakin ata oğlunun həm də rus dilini bilməsini arzulayırdı. Buna görə Yusif Muradbəylidə oxumaq məcburiyyətində qalır. Bir il rus məktəbində təhsil aldıqdan sonra realnı məktəbə hazırlaşmaq üçün 1896-cı ildə yenidən Şuşaya qayıdır.

O dövrdə Şuşa realnı məktəbi tədris və təchizat baxımından bütün Qafqazın orta məktəbləri sırasında birinci yeri tuturdu. Yusif bu məktəbə daxil olsa da, çox yüksək nəticələr qazana bilmir. Yusif əvvəlcə qardaşını, 19 yaşında olanda isə atasını itirir.

1905-1907-ci illərdə Şuşada baş verən milli ədavət, erməni daşnaklarının təbliğatı ilə törədilən qırğınlar Vəzirovlar ailəsini də ata-baba yurdundan didərgin düşməyə vadar edir. Onlar Aşqabada köçürlər.

Mübahisələr, keşməkeşli hadisələr, çətinliklər, bəzən hətta şər və böhtanlar gənc yaşlarından Yusifin yaradıcılığını da addım-addım, qarabaqara izləmişdir. 1907-ci ildə o, "Şahqulunun xeyir işi" adlı hekayəsini yazır. Bundan sonra 20 yaşlı müəllif "Molla Nəsrəddin" jurnalında Qarabağın pir və ocaqlarını kəskin tənqid edən "Müridi-möhtəşəm" sərlövhəli məqalə ilə çıxış edir. Bu, böyük bir qalmaqala səbəb olur.

Yeniyetməlik dövründən taleyi Yusif Vəziri şəhərdən-şəhərə atırdı. Bakıda realnı məktəbdə oxumağa ona Hacı Zeynalabdin Tağıyev kömək edir. O, 1909-cu ildə buranı bitirib Sankt-Peterburqa gedir, sənədlərini Mülki Mühəndislər İnstitutuna verir. Bir aydan sonra fikrini dəyişib Daşkəndə üz tutur. Nəhayət, 1910-cu ildə Kiyevə gəlib Müqəddəs Vladimir adına İmperator Universitetinin Hüquq fakültəsinə qəbul olunur.

Azərbaycanda Yusif Vəzir yazıçı, hüquqşünas və müəllim kimi fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq və pedaqoji fakültələrində, daha sonra isə pedaqoji, tibb və neft institutlarında Azərbaycan və rus dillərini tədris edir. Qeyd edək ki, Yusif Vəzir 10-a yaxın Şərq və Avropa dillərini mükəmməl bilirdi.

Ümumiyyətlə, 1930-1935-ci illər yazıçının yaradıcılığının qızğın dövrü sayılırdı. O, "Studentlər", "1917-ci il" və s. romanlarını nəşr etdirir. 1935-ci ildə "Həzrəti-Şəhriyar" adlı komediyasını yazıb

bitirir. L.Tolstoyun, Turgenevin, Neverovun, Qoqolun, Lavrenevin, Seyfulinanın, Hüqonun əsərlərini rus dilindən azərbaycancaya tərcümə edir.

Açar sözlər: Yazıçı, müəllim, şərqşunas,hüquq, tibb

ABSTRACT

Yusif Mirbaba oglu Vazirov was born in a family of Shusha beys. His father's principality was confirmed by his administration in 1873. The surname Vazirov was passed down from generation to generation in connection with the title of Mirza Alimammadaga, one of the highly educated, influential and well-known ministers of the 18th century Karabakh ruler Ibrahimkhalil khan.Joseph, who belonged to such a generation, had inherited a wide range of talents. His father Mashadi Mirbaba traveled to many countries, visited Iran, Central Asia and Turkey, and learned Persian and Turkish perfectly.

He showed great interest in literature, loved Fuzuli and Firdovsi, and taught mugam to singers. In his youth, Mashadi Mirbaba, who had a good life and wealth, faced poverty after a long time. He opened a perfume shop in Aghdam (selling medicines and spYusif Vazir first studied at the school of Mullah Mahdi, known in Shusha as "Blind Khalifa". However, seeing that the level of education here was low, his father brought Yusif to Agdam. He teaches him Turkish and Persian. But the father also wanted his son to know Russian. Therefore, Yusif has to study in Muradbeyli. After studying at a Russian school for a year, he returned to Shusha in 1896 to prepare for the real school.ices) and supported his family through this shop.

The national hatred that took place in Shusha in 1905-1907 and the massacres committed by the propaganda of the Armenian Dashnaks forced the Vazirov family to be expelled from their ancestral homeland. They move to Ashgabat.

Arguments, incidents, difficulties, and sometimes even evil and slander followed Joseph's work step by step from a young age. In 1907, he wrote a story called "Shahgulu's good deeds". After that, the 20-year-old author published an article in the magazine "Molla Nasreddin" entitled "Muridi-magnificent", which sharply criticized the shrines and hearths of Karabakh. This causes a big scandal.

He is leaving for Tashkent. Finally, in 1910, he came to Kiev and was admitted to the Faculty of Law of the Imperial University named after St. Vladimir.

Yusif Vazir works as a writer, lawyer and teacher in Azerbaijan. He teaches Azerbaijani and Russian languages at the faculties of Oriental Studies and Pedagogy of the Azerbaijan State University, and later at the pedagogical, medical and oil institutes. It should be noted that Yusif Vazir was fluent in about 10 Eastern and European languages.

In general, the years 1930-1935 were considered the heyday of the writer's work. He wrote "Students", "1917" and others. publishes novels. In 1935, he wrote and finished his comedy "Hazrat-Shahriyar". Translates works of L. Tolstoy, Turgenev, Neverov, Gogol, Lavrenev, Seyfulina, Hugo from Russian into Azerbaijani

Keywords: Writer, teacher, orientalist, law, medicine

Çəmənzəminlinin iki romanı - “Qızlar bulağı” (1934) və “Qan içində” (əsl adı “İki od arasında”, 1936-1937) əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatının roman tarixində öz orijinallığı ilə fərqlənir. Ona görə də ədəbiyyatşünaslar, tədqiqatçılar Yusif Vəzir haqqında söz deyəndə, ilk növbədə, ədibin roman janrının təşəkkülü və inkişafındakı xidmətlərini yüksək qiymətləndirirlər.

Yüksək səviyyədə oxunan, tarixi romanları ilə tanınan, rəğbətlə qarşılanan Yusif Vəzirə münasibət 30-cu illərin ortalarında qəflətən pisləşir. Onu sıxışdırmağa başlayırlar. O dövrdə Stalin repressiyası, “xalq düşmənləri”nin aşkarlanması prosesi bütün Azərbaycan ərazisində həyata keçirilirdi. Yaradıcılıq təşkilatlarında da eyni ab-hava davam edir, ittifaq üzvləri bir-birinə qarşı qaldırılır, iclas və yığıncaqlarda yaradıcılıq işlərindən çox siyasi mövqe ortaya qoyulurdu.

1937-ci ilin martında Yazıçılar İttifaqının plenumu keçirilir. Burada dörd məsələ müzakirəyə qoyulur: H.Cavidin, M.Müşfiqin, Ə.Cavadın, Y.Vəzirin məsələsi. Üç gün davam edən plenumda Yusif Vəzirin "Studentlər" romanı "kontrrevolyusion" mahiyyətli əsər hesab edilir. Bir müddətdən sonra o, işdən çıxarılır. Eyni zamanda dərs dediyi ali təhsil ocaqlarından uzaqlaşdırılır. Yazıçılar İttifaqının üzvlüyündən azad olunur. Yusif Vəzir 1937-ci ilin aprelində tamamladığı "İki od arasında" romanını işdən çıxarıldığı üçün çap etdirə bilmir.

1938-ci ildə "Kommunist" qəzetində çıxan bir elan Y.Vəzirin diqqətini cəlb edir. Orada bildirilirdi ki, Özbəkistan SSR-in Urgənc şəhərindəki Xarəzm Vilayət Pedaqoji İnstitutunda rus dilindən dərs deməyə müəllim yeri tutmaq üçün müsabiqə elan olunur. Yusif Vəzir sənədlərini toplayıb Urgənc şəhərinə göndərir. Müsabiqədən keçib rektorluqdan dəvət alır. 1938-ci ilin avqustunda Urgəncə yola düşür. O, Pedaqoji İnstituta baş müəllim və eyni zamanda təhsil ocağının kitabxanasına müdir təyin olunur.

Bir müddət ona dəymirlər. 1940-cı ildə Çəmənzəminli yenidən yada düşür.

Üstəlik də 1937-1938-ci illərdə Azərbaycanın repressiyaya məruz qalmış bir sıra elm və mədəniyyət xadimlərinin verdikləri ifadələrdə Yusif Vəzirin adı çəkilir. 1940-cı il yanvarın 25-də bu ifadələr əsasında Vəzirov Yusif Mirbaba oğlunun həbs olunması haqqında qərar çıxarılır. Yanvarın 27-də onu Urgəncdə tutub Bakıya gətirirlər. Fevralın 13-də Vəzirovun istintaqına başlanır.

1940-cı il aprelin 16-da ittiham qərarı çıxarılır. İyun ayının 11-də xüsusi müşavirə Vəzirovu antisovet fəaliyyətinə görə 8 il müddətinə islah-əmək düşərgəsində həbs cəzasına məhkum edir.

Görkəmli yazıçının, azadlıq mücahidinin ən böyük nigarançılığı övladlarından və həyat yoldaşı Bilqeyis xanımdan idi. Bir də əsərlərinin, əlyazmalarının itib-batacağından, məhv ediləcəyindən qorxurdu. "Bəraət almış yazıçı" adlı əsərini Özbəkistanda tələbəsi ilə birgə yazmışdı. Həmin əsər Azərbaycana gəlib çatır, sonra isə yoxa çıxır. "İki od arasında" romanını və başqa əlyazmalarını qayınanası Kiçikxanım qoruyub saxlayır.

Y.V.Çəmənzəminli 1943-cü il yanvarın 3-də 55 yaşında Nijni-Novqorod vilayətinin Suxobezvodnaya stansiyasındakı həbs düşərgəsində vəfat edir. Ölümündən 13 il sonra 1956-cı ilin fevralında ona bəraət verilir.

Xalqını ürəkdən sevən, onun üçün çalışan, yazıb-yaradan görkəmli Azərbaycan ziyalıları sırasında Y.V.Çəmənzəminlinin xüsusi yeri var. Çox təəssüflər olsun ki, zəmanəsinin bir çox şəxsiyyəti kimi, o da nəinki layiqli qiymətini almamış, hətta sürgünə göndərilmiş, əslində, məhv edilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli yer tutan sənətkarlardan biri Y.V.Çəmənzəminlidir. Onun hekayə, povest və romanları özünün üslub yetkinliyi, dilinin səlisliyi və şirinliyi ilə diqqəti cəlb edən qiymətli sənət nümunələridir.

Y.V.Çəmənzəminli bədii yaradıcılığa çox gənc yaşlarından başlamışdır. Mətbuatda çap olunmuş ilk yazısı 1907-ci ildə «Molla Nəsrəddin» jurnalında dərc olunan «Müdiri-möhtərəm!» sərlövhəli məktubudur. Ilk bədii əsərini isə Yusif Vəzir 20 yaşında yazmışdır. «Şalıqulunun xeyir işi» adlı bu hekayəni o, təcrübəli ədib Ə.Haqverdiyevə təqdim etmiş və ondan xeyir-dua almışdır.

Y.V.Çəmənzəminlinin üç məşhur romanı vardır. Bunların içərisində «Qan içində» romanı xüsusi yer tutur. XVIII əsrin görkəmli Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin həyat və fəaliyyətinə həsr etdiyi və 1937-ci ildə yazıb bitirdiyi bu romana Yusif Vəzirin özünün verdiyi əsl ad «İki od arasında» olmuşdur. Sonralar əsəri nəşrə hazırlayan professor Əkbər Ağayev senzura maneələrini nəzərə alaraq onu «Qan içində» adı altında buraxdırmışdır.

Romanın əvvəlində müəllif iki tarixi əsərdən epiqraf gətirmişdir. Bunlardan biri Mirzə Adıgözəl bəyin «Qarabağnamə»si, digəri isə Mirzə Camal Cavanşirin «Qarabağ tarixi» əsəridir. «Qan içində» romanının yazılmasında Y.V.Çəmənzəminli 25 elmi və tarixi mənbədən istifadə etmişdir. Lakin ədib bu mənbələrə yaradıcı şəkildə yanaşmış, orijinal bir əsər yaratmış, onu həyati epizod və surətlərlə zənginləşdirmişdir.
«Qan içində» romanının əsas qəhrəmanı Vaqifdir. Vaqif ağıllı və tədbirli dövlət adamı, incə ruhlu görkəmli şairdir. Romanın ilk səhifələrindən məlum olur ki, Vaqifin ilk ailə həyatı uğursuz olmuş, arvadı vaxtsız dünyadan köçərək yeganə övladları olan Qasımı özündən yadigar qoymuşdur. Şair sonralar bir

qədər yaşlı vaxtında Qızxanım adlı qadınla evlənmiş, lakin bu izdivac ona heç bir xoş ovqat gətirməmiş, daim soyuq münasibətlə müşayiət olunmuşdur.
Qarabağ hakimi İbrahimxəlil xan Vaqifin ağlını, hazırcavablığını, savadını görərək onu özünə mirzəliyə qəbul edir və beləliklə, şairin diplomat, dövlət xadimi kimi fəaliyyətinin bünövrəsi qoyulur. Çox keçmir ki, İbrahimxəlil xan Vaqifi vəzir təyin edir və artıq o bir sıra, ciddi diplomatik, siyasi, hərbi problemlərin həllində iştirak edir, hətta ehtiyac olduqda ordu ilə birlikdə hərbi səfərlərə çıxır.
Vaqifin sarayda yaşayışı yüksək mövqe tutsa da, qəlbi həmişə humanist duyğularla döyünür. O, müharibə meydanında qana bulaşmış insan meyitlərini görəndə ürəyi ağrıyır, saray mühitində rast gəldiyi iyrəncliklərə biganə qala bilmir. Vaqif cürbəcür vasitələrə əl ataraq sarayda xanın qəzəbini boğmağa, onun insan taleləri ilə bağlı sərt hökmlərini yumşaltmağa çalışır.
Vaqif saray adamlarının riyakarlığını və ikiüzlülüyünü, onların mənsəb uğrunda apardığı iyrənc mübarizəni gördükcə saray həyatına nifrət edir, bu barədə fikirlərini deməkdən çəkinmir. Həmsöhbətlərindən biri ilə söhbətində o deyir. «Azərbaycan xanları bir-birilə vuruşur, hakimiyyət üstündə ata oğulu, qardaş qardaşı öldürür. Bir-birinin gözlərini çıxarır, elimiz-obamız xanların kefi üçün qırılıb gedir, amma bu fəlakətlərin qarşısını ala bilmirik».
Vaqifin ən yaxın dostu, ən yaxın həmdəmi Vidadidir. Onların dostluğu qəlb yaxınlığına, ürək birliyinə əsaslanır. Lakin Vidadinin kədər fəlsəfəsinə qarşı çıxan Vaqif həyatdan zövq almagı bacaran, gözəli və gözəlliyi sevən, bu gözəlliyi tərənnüm etməkdən doymayan zərif təbiətli bir insan, incə ruhlu bir şairdir. Bunu onun Vidadiyə dediyi sözlər də təsdiq edir. Vaqif dünyanın son ucunun ölümlü olduğunu bildirib axirət fəlsəfəsinə üstünlük verən Vidadiyə deyir: «Ay Molla Vəli, axı ölümü də Tanrı yaradıb, eşqi də, nəşəni də, gözəli də. Tanrı axirətdə mənə deməzmi: «Ay yasar, sənə ürək verdim sevmədin, dodaq verdim öpmədin, göz verdim o yaşılbaş sonalara doyunca tamaşa etmədin» Onda mən tanrıya nə cavab verərəm?»
Vaqifin təbiətindəki humanizm və həyatsevərliklə saray mühitinin əksliyi onu faciələrə aparır. incə zövq sahibi olan Vaqif əvvəlcə müstəbid iran hökmdarı Qacarın, sonra isə hakimiyyəti xəyanət yolu ilə ələ keçirmiş Məmməd bəyin daş zindanlarına atılır, şərəfsizlərin təhqirlərinə məruz qalır. İbrahimxəlil xanın yaxın adamı olan Vaqifin böyük nüfuzundan ehtiyat edən Məmməd bəy şairi oğlu Qasım ağa ilə birlikdə Xəzinə qayasından atdıraraq qətlə yetirir.
«Qan içində» romanı bizi xalqımızın keçmiş şərəfli tarixi ilə tanış edən bir əsər kimi bu gün də aktual bir mövqedə dayanır və bu gün də oxucu kütləsinin diqqət mərkəzində olaraq sevilə-sevilə oxunur.

. Vətəni dərin məhəbbətlə sevən Y.V.Çəmənzəminli Qarabağ xanlığının tarixindən bəhs edən əsərini təsadüfən «iki od arasında» adlandırmamışdır, Bununla o, xalqının iki böyük qonşu dövlətin - Rusiya ilə iranın məngənəsində qaldığına, bundan ciddi ziyan çəkdiyinə işarə etmişdir.

Romanın əsas qəhrəmanlanndan biri böyük söz ustadı M.P.Vaqifdir. Lakin müəllif M.P.Vaqifi yalnız gözəllikdən ilham alan şair kimi səciyyələndirməmiş, həm də onun eşikağası vəzifəsində xanlıqda mühüm mövqe tutan mahir bir siyasətçi, diplomat obrazını yaratmışdır.

M.P.Vaqifin şair təbiəti ilə eşikağası vəzifəsində fəaliyyəti bir-birini tamamlayır. O, şeir, sənət adamı kimi nə qədər xəlqidirsə, gözəlliyə, xeyirxahlığa nə qədər həssasdırsa, xanlıqdakı vəzifəsində də bir o qədər məsuliyyətli, tədbirli və təəssübkeşdir. Hətta o, bəzən diplomat kimi fəaliyyətində də şairliyindən bəhrələnir və bu ona təkcə Qarabağ xanlığında deyil, qonşu əyalətlərdə də böyük hörmət qazandınr. Heç təsadüfi deyildir ki, M.P.Vaqif Qarabağ xanlığının nümayəndəsi kimi İrakli xanın sarayında təşkil olunan rəsmi tədbirlərdə iştirak etmək üçün Tiflisə təşrif gətirəndə qonşu xanlıqlann nümayəndələri müxtəlif məsələlərə dair məsləhət almaq üçün onunla görüşə can atırlar. Bu cəhətdən Axalsıq paşası Süleymanın nümayəndəsinin qoltuqçu qiyafəsində onun yanına gəlməsi səciyyəvidir. İşin mahiyyəti isə rusların Terek çayına körpü salmaları, dağlardan yollar açıb Tiflisə gəlmələri ilə əlaqədar idi. Ümumi düşmən qarşısında xanlıqların qüvvələrini biriəşdirmələrinin zəruriliyini yaxşı başa düşən M.P.Vaqif eyni zamanda tədbirli olmağı da yaddan çıxarmır, Süleyman paşanın nümayəndəsi ilə diplomatik tərzdə söhbət aparır.

M.P.Vaqifin çox ehtiyatlı, hər şeyi ölçüb-biçən bir siyasətçi olduğu onun İrakli xanın sarayında keçirilən tədbirdə oxuduğu şeirdə daha aydın nəzərə çarpır. Burada Vaqif Rusiya himayəsinə girmiş müstəqil padşah olan Irakliyə yenə vali kimi müraciət edir. Əlbəttə, Vaqif «vali» yerinə «padşah» deyə bilərdi, lakin o, «padşah» sözü ilə Irana qarşı olan münasibəti pozmuş olardı. Bu isə Qarabağ xanlığının xeyrinə deyildi. Beləliklə, Rusiya çarın nümayəndəsi Burnasov şərq diplomatının ehtiyatkarlığına heyran qalır.

M.P.Vaqif təmsil etdiyi Qarabağ xanlığının eşikağası kimi vəzifəsini xanlığın müstəqilliyinə nail olmaqda, qonşularla əlaqələri genişləndirməkdə, doğma diyarın inkişafını mütərəqqi istiqamətə yönəltməkdə görür. O, mühafizəkar Iranla müqayisədə Rusiyanı daha etibarlı himayədar hesab edir. Lakin Vaqif Rusiyanın himayəsinə keçməklə Qarabağ xanlığının müstəqilliyinin məhdudlaşdırılması ilə də barışa bilməzdi. Rusiya çariçasının camaatın güzəranına biganə yanaşması, Gürcüstanla müqayisədə Qarabağ xanlığına fərqli münasibət bəsləməsi Vaqifı bərk narahat edir. Buna görə də o, Tiflisdə Rusiyanın təmsilçisi Burnasovla söhbətində mövqeyini birmənalı şəkildə, lakin çox ehtiyatla ifadə edir.

Əsərdə Vaqifin şair təbiətini, xalqa yaxınlığını, uzaqgörən diplomat olmasını səciyyələndirən belə bədii səhnələr çoxdur. Bütün bunlan ümumiləşdirib aşağıdakı qənaətə gəlmək mümkündür: Y.V.Çəmənzəminli böyük şair Vaqifi sarayda xalqın təmsilçisi kimi xarakterizə etmək istəmişdir. M.P.Vaqif xalq müdrikliyinin təcəssümüdür.

Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin yaradıcılığında, o cümlədən "İki od arasında" əsərində tarixilik güclü olmaqla yanaşı, konkret tarixi dövrlə bağlı da maraqlı məlumatlar var. Heç şübhəsiz ki, Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin buna nail olmasının səbəbləri olmuşdur. Həmin səbəblər sırasında onun tarixi mənbələri oxuması, bilməsi heç də az rol oynamamışdır. Odur ki, Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin tariximizə dərindən bələdçiliyini onun yaradıcılığında hiss etməmək, duymamaq mümkün deyildir.

Y.V.Çəmənzəminlinin "İki od arasında" əsərində xanla Molla Pənah Vaqif arasında olan bir söhbət də maraqlıdır. Belə ki, Molla Pənah Vaqif xana bu gün əlinə qəribə bir kitab düşdüyünü deyir. Onu da deyir ki, həmin kitabda bu ölkənin (yəni Azərbaycanın) tarixi ilə bağlı əhvalat və hadisələr yazılmışdır. Molla Pənah Vaqif həmin əhvalat və hadisələrin bəzilərini danışmağa başlayır. Qeyd edir ki, Məhəmmədin Məkkədən Mədinəyə köçməsindən min il qabaq Qarabağda zərdüştlər yaşamış, Turan elləri Dərbənddən, İskəndər səddindən keçərək buraları yağma etmişlər. Onu da xana nağıl etmişdir ki, "Şahnamə"də rəvayət olunan İran Turan davası Kür çayı ilə Araz çayı arasında baş vermişdir. Söhbətin bu məqamında Ağası bəy müdaxilə edərək deyir ki, Pənah xan Əfşar Fətəli xanın üstünə gedərkən o, yaralanıb Ərdəbildə yatır. Orada qoca bir şeyx onun yarasını sağaldır, həm də Ağası bəyə deyir ki, Aran böyük bir ölkə olmuş, mərkəzi isə Gəncədə yerləşmişdir. Elə bu an İbrahim xan Vaqifdən həmin vaxt ermənilərin harada olmasını soruşmuşdur. İbrahim xanın sorğusu belə olmuşdur:

"- Bəs bu ermənilər harada imiş?

Vaqif sakit səslə:

- Ermənilər buralara çox sonralar gəlmişlər; bunlar Çingiz və Teymurləngin zülmündən qaçıb, bu dağlara sığınmışlar. Görmürsənmi, erməni yaşayan yerlərə "sığınaq" deyirlər... ermənilər başı bəlalı tayfa olublar".

İbrahim xanın Aran dövründə ermənilərin harada olmasını soruşması, Molla Pənah Vaqifin ermənilərin buralara sonralar gəlməsini deməsi istər-istəməz sual doğurur. İbrahim xan niyə ermənilərin harada olmasını (Aran dövründə) soruşur? Niyə Molla Pənah Vaqif bu suala cavab verir? Həm də ermənilərin buralara sonralar gəldiyini xanın nəzərinə çatdırır. Görünür ki, İbrahim xanın dövründə də buralarda, o cümlədən Qarabağda sığınacaq tapmış ermənilər rahat dayanmayıb, minbir oyundan çıxıblar. Doğrudan da Qarabağ xanlığı dövründə erməni məlikləri və keşişləri rus sarayı ilə əlaqələrini davam etdirmiş, Qarabağın hərbi əhəmiyyəti olan bütün sirlərini onlara çatdırmışlar. Hətta rus sarayının buraya olan diqqətini artırmaq üçün onlara vədlər vermiş, bu ərazilərin zənginliyindən danışmış, qızıl və gümüş mədənlərinin olduğunu söyləmişlər. Cümşüd qorxu içində gəldi. Xan Ağası bəylə oturub, düşüncəyə dalmışdı. Cümşüd salam verdi. Xan onun salamını almadı. Bir az ayaq üstə qaldıqdan sonra xan onu qəzəblə süzüb:– Otur! – dedi və həyəcanla danışmağa başladı:

– Balam, sən erməni, mən müsəlman – heç məndən əziyyət görmüsən?

Cümşüd itaətli bir halda:

–Allah eləməsin, xan, – dedi, həmişə hörmət görmüşük!

–Bacın neçə ildir ki, mənim əyalımdır, məndən güldən ağır bir şey eşidib?

–Allah eləməsin!

–Atan məndən, ya rəhmətlik atamdan heç incimişdi?

–Allah rəhmət eləsin, nə rəhmətlik Pənah xandan, nə də səndən bir tikə də inciməyib.

–Yaxşı, bəs bu məliklər məndən nə istəyir? Deyirlər ki, Dızaq məliyi İsa ruslara bel bağlayıb, alt-üst danışır. Bilmir ki, bir İsanı, on İsanı, yüz İsanı, – burada xanın səsi yüksəldi, – yox eləmək mənim əlimdə bir qurtum su içmək kimi bir şeydir!..

Molla Pənah Vaqif xana bu gün əlinə qəribə bir kitab düşdüyünü deyir. Onu da deyir ki, həmin kitabda bu ölkənin (yəni Azərbaycanın) tarixi ilə bağlı əhvalat və hadisələr yazılmışdır. Molla Pənah Vaqif həmin əhvalat və hadisələrin bəzilərini danışmağa başlayır. Qeyd edir ki, Məhəmmədin Məkkədən Mədinəyə köçməsindən min il qabaq Qarabağda zərdüştlər yaşamış, Turan elləri Dərbənddən, İskəndər səddindən keçərək buraları yağma etmişlər. Onu da xana nağıl etmişdir ki, "Şahnamə"də rəvayət olunan İran Turan davası Kür çayı ilə Araz çayı arasında baş vermişdir. Söhbətin bu məqamında Ağası bəy müdaxilə edərək deyir ki, Pənah xan Əfşar Fətəli xanın üstünə gedərkən o, yaralanıb Ərdəbildə yatır. Orada qoca bir şeyx onun yarasını sağaldır, həm də Ağası bəyə deyir ki, Aran böyük bir ölkə olmuş, mərkəzi isə Gəncədə yerləşmişdir. Elə bu an İbrahim xan Vaqifdən həmin vaxt ermənilərin harada olmasını soruşmuşdur. İbrahim xanın sorğusu belə olmuşdur: "- Bəs bu ermənilər harada imiş? Vaqif sakit səslə: - Ermənilər buralara çox sonralar gəlmişlər; bunlar Çingiz və Teymurləngin zülmündən qaçıb, bu dağlara sığınmışlar. Görmürsənmi, erməni yaşayan yerlərə "sığınaq" deyirlər... ermənilər başı bəlalı tayfa olublar". İbrahim xanın Aran dövründə ermənilərin harada olmasını soruşması, Molla Pənah Vaqifin ermənilərin buralara sonralar gəlməsini deməsi istər-istəməz sual doğurur. İbrahim xan niyə ermənilərin harada olmasını (Aran dövründə) soruşur? Niyə Molla Pənah Vaqif bu suala cavab verir? Həm də ermənilərin buralara sonralar gəldiyini xanın nəzərinə çatdırır. Görünür ki, İbrahim xanın dövründə də buralarda, o cümlədən Qarabağda sığınacaq tapmış ermənilər rahat dayanmayıb, minbir oyundan çıxıblar. Doğrudan da Qarabağ xanlığı dövründə erməni məlikləri və keşişləri rus sarayı ilə əlaqələrini davam etdirmiş, Qarabağın hərbi əhəmiyyəti olan bütün sirlərini onlara çatdırmışlar.

Açar sözlər: Qarabag, Xan, Rusiya, İran, Vaqif.

ƏDƏBİYYAT

1.K.Talıbzadə "Yusif Vəzir Çəmənzəminli" Bakı, 1981ci il

2.K.Məmmədov "Ömrün izləri" "Azərbaycan qəzeti" Bakı,1981

3.O.Vəzirov "Atam Yusif Vəzir Çəmənzəminli" Azərnəşr,1997

DƏDƏ ÖMƏR RÖVŞƏNI YARADICILIĞINDA EŞQ MOTİVİ

Muradova Şəfa Qüdrət qızı

ADPU

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına

Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı

XV əsrin təsəvvüf şairi Dədə Ömər Rövşəni (1407-1487) yaradıcılığından bizə onun məsnəviləri, qəsidələri, qəzəlləri, tərcibəndləri, qitələri, tuyuğları, lüğazları, tərkibbəndi, müxəmməsi, müfrədatı və silsilənaməsi məlumdur. Əlimizdə olan divanı Rövşəninin kamil şair – filosof, böyük mütəfəkkir olduğunu deməyə əsas verir. Şairin divanında üç məsnəvi vardır. "Miskinlik kitabı", "Çobannamə", "Neynamə". Şairin məsnəviləri onun dünyagörüşünü müxtəlif baxımdan əsk etdirən ümumi nəzəri hissədən və vahid süjet xətti olan nəsihətamiz hekayələrdən ibarətdir. Bu baxımdan prof. A. Musayeva onun məsnəvilərini nəzəri hissə və nəzəri hissənin faktlarlarla əsaslandırılması olmaqla şərti olaraq iki hissəyə ayırır.

Rövşəni də mürşidi Seyid Yəhya kimi elmə böyük dəyər vermişdir. Əgər Bakuvi Həzrət Əlinin (ə) "elmi insan olmayana öyrədən elmə zülm edər" hədisindən çıxış edərək, "alim zəlil olsa, aləm də zəlil olur"deyirdisə, Rövşənidə bu fikir aşağıdakı formada təzahür edir:

Əməl eyləməsə elm ilə alim,

Olur cahil olub nəfsinə zalim.(157, 34a)

Elə burada qeyd etməyi lazım bilirik ki, sələfdən xələfə ötürülən bu münasibətin Rövşəni xələfi Gülşəni yaradıcılığında daha poetik ifadəsinə rast gəlinir:

Elmə görə qıldı mələyik sücud,

Adəmə əmr etügi dəmdə Xuda. (33.10)

Allahın mələkləri Adəmə səcdə etdirməsinə səbəb kimi elmi göstərən şair bu elmin eşq olduğunu deyir:

Eşq bil Adəm məhəbbət məzhəri məzhər nəmud

Kim, mələyik ana nisbət əmr ilə qılmış sücud. (33.47)

Elimin asanun oxu, bil nədür

Adəm isən daniş edip rəhnüma. (33.10)

Şairin sirr saxlamaq haqqında fikirləri də maraqlıdır. "Dər nəsihəti – kətma – ni – sirr quyəd" bölməsində sirr saxlamağı yerin toxumu daxilində gizləyib ondan bol məhsul əmələ gətirməsi ilə müqayisə edərək "başını ver, sirrini vermə, çünki sirri vermək divanəlik, saxlamaq mərdanəlikdir. Cami – həqq içənlər sirri bilib gizləyərək allahın döğru yolunu izləyirlər. Haqq yoluna rəhbərlik edənlər özündən keçməyə ərlik demişlər. Peyğəmbər dedi ki, hər kim ki sirr gizlər, o məqsədinə çatar " kimi fikirləri nəzm yolu ilə ifadə etmişdir.

Şair Allahı sevən insanları üç bölüyə aid edir. Binici bölüyə aid edilənlər bir camdan sərxoş olaraq Allah eşqindən vəcdə gələnlərdir ki, buraya Yəhya bin Məaz Racini aid edir.

İkinci bölükdə camdan doymayaraq dillərindən "hu-hu" kəlməsi düşməyənlərdən söz açır və Mollayi Rumini anır.

Üçüncü bölüyə daxil olanları "Allahın sevmədikləri" adlandırır. Buraya çox yatıb, çox yeyənləri aid edir və növbəti hissədə "bu gün qiblə edinsən mətbəxi sən, Yarın yer edinsən duzəxi sən" deyə az yeyib, az danışıb, az yatmağı təbliğ edir.

Şair səbr, nəfsin tərki, həqarət, heyrət, özündən razılıq kimi xüsusiyyətlərdən bəhs edərək sadalananların hər biri barədə fikirlərini bu əsərdə əks etdirmişdir.

Şairin məsnəviləri sırasında olan "Çobannamə" və "Neynamə"məsnəviləri Cəlaləddin Ruminin "Məsnəviyi – mənəvi" əsərindən tərcümədir. "Çobannamə" məsnəvisi şairin öz qeydinə görə h.880 (m. 1475) ci ildə bitmişdir. Bu əsərdə çobanla bağlı konkret sujetdən əlavə iki hekayə, dörd münacat, altı nəsihət, iki təmsil vardır (75,41)

Əsər münacatla deyil, Ruminin tərifi ilə başlayır. Şair onu ` Allahın aşiqi, özü kimi sözü də allahın dostu olan adlandırır. Mövlanənin mədhindən sonra əsər Musanın (ə) tura gəlməsi ilə başlayır. Əsərin qısa məzmunu belədir. Musa (ə) bir çobanın dilindən belə bir münacat eşidir: Ey Allahım! Bu qədər vaxtdır ki, sənin aşiqinəm. Mənə harada olduğunu de, sənin çarığını tikim, önünə süd, çörək gətirim. Xirqəni yamayım, saçını darayım, təlxəklik edib səni güldürüm, öpə - öpə ayağını ovum. Sənə yaman söz deyəni öldürüm, hər nə işin olsa mənə buyur, sənə canla xidmət edim. Mən ki, sənin aşiqin olmuşam, bu sürü ilə qoyunum sənə qurbandır. Kaş ki, mənə sənin yerini desinlər.

Musa çobandan süd sağıb verdiyin kimdir? – deyə soruşanda, çoban "Allahdan başqa kimim var? " cavabını verir. Musa çobana "sənin danışdıqların küfrdür" söyləyir. Çoban peyğəmbərin bu sözlərini eşidib özundən gedir. Ayılanda "ona bu sözləri münacat deyə zövq ilə söyləyirdim, mən indi neyləyim?" deyir.

Uca və cəlallı Tanrı həzərətləri Musaya iki dəfə xitab edərək "bəndəni məndən niyə döndərdin" deyə məzəmmət edir. Bundan sonra "Dər bəyani sifəti – şəban" bölməsi gəlir ki, burada çobanın xüsusuiyyətlərindən bəhs olunur. Onun baxışı ilə ürək dağlayan, söz söyləməkdən çəkinən, qulluq edib haqqı verilməyən, geyimi çirkli, qərəzsiz danışan, sözü düz, ağzı pak, sadə dil olduğöu söylənilir. Tanrının qəzəb və məzəmmətindən sonra Musa peyğəmbər çobanı axtarmağa başlayır. Tapdıqdan sonra ona danışdıqlarının küfr olsa da haqq qatında iman kimi qiymətləndirildiyini deyir. Bu sözləri eşidən çoban öz halından xəbərdar edərək onu qınayır. Musa (ə) isə çobanı tərifləyərək ona Allahı tanimaqda mənim mürşidim oldun deyir. Bu hekayədən sonra "Nəsihət" başlıqlı parçada şair çobanın əhvalatından çıxış edərək nəsihətamiz fikirlər söyləyir. O hekayədən ibrət götürənlər gərək heç kimi təhqir etməyə, kimsəyə alçaq nəzərlərlə baxmaya, başqasını dövlətli (zəngin), özünü yoxsul (fəqir) bilə, ürəyi açıq olub kimsəyə qarşı kin saxlamaya. Pis xasiyyətli deyil, xoşrəftar ola, öz işini özgəyə gördürməyə, birbaşa soz deməkdən çəkinə – deyə nəsihətini "bu deyilənlər adam olan üçün bəsdir" kəlməsi ilə bitirir.

"Neynamə" məsnəvisinin "Dər pərvəriş yaftəne – ney əz eşq və sualü cəvab əz yekdigər" hissəsində Eşqlə Neyin maraqlı və fəlsəfi mənalı sual – cavabı verilir. Məzmunu belədir: Ney eşqdən soruşur ki, adın nədir? Eşq xoş nitqlə sözə başlayaraq adının Eşq olduğunu deyir. Hamının - yarın da, əğyarın da onu Eşq adlandırdığını deyir. Mənim işim hər zaman aşüftəlik, məstlik olar. Sonra Eşq Neydən adını soruşur. Ney cavab verir: Ey xoşbəxt mən Neyəm. Eşq bunu eşidib Neyə belə deyir. Niyə mənəmliklə "mən" deyirsən? Necə Neysən, səndə ah fəqan hanı? Niyə sərv kimi dikbaşsan, eşq şərabını görməz olursan? Sən özünü mənə təslim et, mən səni ney edərəm. Beləliklə, Eşq Neyi özünə aşiq edir. Bu hissəyə ikinci bir hekayə də daxil edilir ki, bu da yarpaqla Allahın söhbəti misalında verilərək "Hər şeyə qadir Odur" fikrini tərənnüm etmək üçün vasitə kimi işlənilmişdir.

Neyin xüsusiyyətlərindən bəhs edən başqa bir parçada şair Neyin daim "hu" deməyinin sirrini belə nəql edir: İmam Əli (ə) eşq şərabından daddıqdan sonra bir çöx sirrləri faş etmək istədi. Həzrəti Məhəmməd (ə) ona qarşı çıxdıqda Əli danışmadan dayana bilməciyini söylədi. Bu zaman peyğəmbər ona belə olan halda sirrini quyuya deməyi məsləhət gördü. Əli (ə) bir quyuya "hu" kəlməsini söylədi. Lakin o bir kəlmə quyuya qovğa saldı. O quyuda bir qamış bitdi ki, təsirindən quyunun suyu qana döndü. Neyin "hu" deməyinin sirri elə o kəlmədən yaranmasındadır.

Daha bir hekayə: Bir adam qamışdan tütək düzəldib çalmağa başlayır. Eşidənlər onu zövqlə dinləyir. Həzrəti Əli (ə) bunu görüb yaxınlaşır. Yığışanlardan Neyin nəğməsini başa düşüb – düşmədiklərini soruşur. Cavabında ona deyirlər: "ya Əli, Ney dilini anlamaz "illa vəli". Əli (ə) onlara neyin sirrli nəğməsini izah edərək deyir: Ney mənə, ey Əli, mən sənin vasitənlə məqsədimə yetmişəm. Buna görə əvvəldən axıra sənin bəndənəm. Sənin pünhan sirrlərin məndə gizlənir.

"Hu"derəm gəh, "Həq" derəm gəh, "Ney" derəm,

Sən bəni ney sanma kim, bən "Heydər"əm.(75,289)

Bu sözləri eşidən Həzrəti Əli (ə) Neyi mədh etməyə başlayaraq onu əhli -eşqin həmdəmi, qaranlıq ürəklərin işıqlandırıcısı, zikri - həqq edən adlandırır.

Əsərin "Dər bəyani – an ke məqsud əz ney abdali həqqəst " adlı bölməsində şair neyi Allahın abdalı adlandırır. Abdalsız təriqət əhli olmağın namümkün olduğunu vurğulayaraq, Xudanın yolu ilə getməyin və ilahi eşqə çatmağın yolunun mümkünlüyünün abdal vasitəsi ilə olduğunu deyir.

Dədə Ömər Rövşəninin qəzəllərində sufi görüşlərini izlədikdə, onun təsəvvüf haqqında müxtəlif fikirlərinin nəzmə çəkildiyinin şahidi oluruq.

Aşiq olub ol sagü səlamət qamu dəmdə

Bieşq olan xəstə olur, heç sağ olmaz (157.113b)

Rövşəninin fikrincə, aşiq olan şəxs sağ-salamat, eşqə düşməyənlər isə hər zaman xəstə olar. Çünki aşiq olanları Allah sevir, sevdiklərini isə qoruyur. Ona görə də aşiq olanlar heç nədən qorxmamalıdır. Şairin başqa bir qəzəlində bu fikir aşağıdakı kimi ifadə olunur:

Aşiq ola gər ta ki gedə qalmiyə qorqu,

Qurtulmaq olur eşq olucaq xövfü xətərdən. (157.119b)

Xəlvətiyyə təriqətinin nümayəndəsi olan Dədə Ömər Rövşəni yaradıcılığında təsəvvüf ideyalarının təbliği, dini motivlərin tərənnümü və Xəlvətiyyə təriqətinin mahiyyətini açan ilahi eşq geniş şəkildə əks olunmuşdur.

ŞUŞA ADƏTLƏRİNDƏ AĞSAQQALA VƏ AĞBİRÇƏYƏ MÜNASİBƏT MƏSƏLƏSİ (ƏCDAD KULTU KONTEKSTİNDƏ)

THE ISSUE OF ATTITUDE OF ELDERS AND WHITE-COLLAR WORKERS IN SHUSHA CUSTOMS (IN THE CONTEXT OF ANCESTRAL CULT)

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zümrüd Mənsimova

AMEA-nın Rəyasət Heyəti,

İctimai Elmlər Bölməsi

ttps://orcid.org/0000-0002-8529-9018

XÜLASƏ

Bu məqalədə Azərbaycan mədəniyyətinin incisi olan Şuşa folklorunda, adətlərində ağsaqqalın, ağbirçəyin rolu və məqamı araşdırılmışdır. Eləcə də ulu əcdadlardan bizlərə miras qalan adətlərdə yaşayan ağsaqqal sözünə inam öz əksini tapmışdır. Qədim ənənələrin, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında, təbliğində, gənc nəslin formalaşmasında əcdad kultunun transformativ paradiqmaları olan ağsaqqalların böyük rolu olmuşdur. Azərbaycanın bütün bölgələrində qədim zamanlardan üzü bəri köklü şəkildə inkişaf edən ağsaqqallıq institutunun cəmiyyət, sosium üçün çox böyük faydaları toxunmuşdur. Cəmiyyətə igid, vətənpərvər, sözünün kəsəri olan, düşmənin üzərinə əzmlə irəliləyə bilən oğullar yetişdirməkdə də ağsaqqalların rolu əvəzsizdir. Böyük sözünü dinləmək, ağsaqqala hörmət bəsləmək, ona həmişə süfrəsinin başında yer vermək, məclisində xeyir-dua almaq ənənədən gələn bir müqəddəs amil hesab edilmişdir.

Hər ailədə, hər evdə ağsaqqalın öz dəsti-xətti, öz iş qrafiki vardı. Bu ənənə sonrakı nəsillərə də örnək olmuşdur. Şuşalılar 30 ilə yaxın bir müddətdə isti ocaqlarından ayrı yaşasalar da böyüyə-kiçiyə olan münasibətlərini heç dəyişmədilər, ailə adətlərini unutmadılar.

Şuşa folkloru əcdadlarımızdan bizə miras qalan, bütün adətləri yaşatmaq baxımdan əvəzolunmaz bir mənbədir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında olduğu kimi, şuşalılar el bayramlarını Cıdır düzündə, düzəngahda keçirər, qurduqları çadırlarda qız-gəlin ağbirçək nənələrin göstərişi ilə şirniyyatlar bişirər, gənc oğlanlar ağsaqqalların başçılığı ilə at çapar, güləşər, qılınc oynadardılar. Şuşalıların Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, kasıblara yemək paylama, şirni dağıtmaq qədim adətlərindən olub. Bunların hamısı vaxtilə Cıdır düzündə həyata keçirilmişdir. Şuşada keçirilən adətlərin hamısında böyük nəsihəti, böyük öyüdü başlıca rol oynayır. Xüsusən ağbirçək nənələrin, ağsaqqal babaların özlərini önə çəkməyi xalqımızın ailə ənənələrinin başlıca göstəricisi olduğunu bəlli edir. Məqalədə şuşalıların ailənin, nəslin və elin ağsaqqalına münasibəti əsas götürülmüşdür.

Açar sözlər: Şuşa, ağsaqqal, əcdad, adət-ənənə, ailə dəyəri

ABSTRACT

This article examines the role and significance of the elderly men and women in the folklore and customs of Shusha, the pearl of Azerbaijani culture. Belief in the word of elder, who lives in the traditions inherited from our ancestors, is also reflected. The elders, who are the transformative paradigms of the ancestral cult, have played a great role in the protection and promotion of ancient traditions, national and spiritual values, and the formation of the young generation. The institution of eldership, which has been deeply rooted in all regions of Azerbaijan since ancient times, has brought great benefits to society. The role of elders is also invaluable in bringing up sons who are brave, patriotic, outspoken, and could decisively advance upon the enemy. Listening to the adults, respecting the elderly, always having a seat for them at the table, receiving blessings at the meeting was considered a sacred factor that comes from greatness and tradition.

Each family, each house mainly had its own set of lines of the elder's own work schedule. This tradition became a model for future generations. Although the people of Shusha have been living apart from their hotbed for almost 30 years, they have not changed their attitude towards the elder and the younger, they have not forgotten their family traditions. Shusha folklore is an invaluable source in terms of preserving all the traditions inherited from our ancestors. As in the Kitabi Dada Gorgud Epic, in the tents set up by the people of Shusha on the plains of Cidir, on the plains of the people, the bride and groom would bake sweets on the instructions of the white-haired grandmothers.

As in the "Kitabi-Dada Gorgud" Epic, in the tents set up by the people of Shusha on the plains of Cidir, on the plains of the people, the bride and groom would bake sweets on the instructions of the grandmothers. As in other regions of Azerbaijan, the people of Shusha have an ancient tradition of distributing food to the poor and distributing sweets. All this was done in time on the Cidir plain. Great advice and great reminder play a key role in all the customs held in Shusha. In particular, the promotion of grandmothers and grandfathers is a key indicator of the family traditions of our people. The article focuses on the attitude of Shusha and its people to the elders of the family, generation and people.

Keywords: Shusha, elder, ancestor, tradition, family value

"Dünyada bir çox şəhərlər var ki, mədəni, tarixi və ya siyasi sabahlardan simvol-şəhər hesab olunur. Onların adlarını çəkmək kifayətdir ki, bizim xatirəmizdə həmin şəhərin obrazını canlandıran bir çox assosiasiyalar yaransın. Hər bir azərbaycanlı üçün belə bir şəhər Şuşadır" (Qacar, 2019:1).

Xan qızı Natavanın doğulduğu ulu diyar, İbrahim xanın qılınc oynatdığı əziz şəhər, igidlərin Cıdır düzündə qurşaq tutduqları, güləşdikləri, at çapdıqları müqəddəs torpaq, xarıbülbülün yeganə bitdiyi əziz Şuşa, azadlığın mübarək!

Bu məqalədə, əsasən, şuşalıların 30 il müddətində Şuşadan ayrı düşmələrinə rəğmən o yerin adətlərini bu gün necə yaşada bilmişlər? Şuşalıların ağasaqqala, ulu əcdadlara olan münasibəti hansı şəkildə yaşamışdır? – kimi suallara cavab tapmağa çalışacağıq.

Maraqlıdır, bu günə kimi yurdlarından ayrı düşən şuşalılar öz adətlərini qoruya biliblərmi? Böyük fəxarət hissi ilə deyərdik ki, 30 ilə yaxın bir müddətdə elindən-obasından ayrı düşən şuşalılar öz adətlərini heç də unutmadılar. Bu müddətdə böyük bir nəsil yetişsə də onlar öz doğma ocaqlarına qayıdacaqları günü gözlədilər və milli ənənələrini yüksək səviyyədə qoruyub saxlamağı bacardılar. Onlar istər yas, istərsə də toy, mövsüm və mərasim adətlərini hələ də Şuşada olduğu kimi icra edirlər.

Hələ Qarabağ xanlığı zamanından Cıdır düzündə keçirilən Novruz şənlikləri, el bayramları həmişə yaddaqalan və maraqlı olmuşdur.

Çiniz Qacar qeyd edir ki, "Bayramlarda Cıdır düzündə musiqi və nəğmə səsi aləmə səs salardı. Uzaqdan atların kişnərtisi eşidilirdi. Mənzərə qeyri-adi dərəcədə gözəl və şənləndirci olurdu. Qadınlar qızılı, parlaq rəngli parçadan tıkılmiş, qızlar isə gümüşü, bəzəkli, ən bahalı paltarlarını geyinirdilər (Çingiz Qacar, 2019: 173).

Ulu öndər Heydər Əliyev Şuşanın Azərbaycan üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu qeyd etmişdir: "Şuşa Azərbaycanın ən əziz və ən böyük tarixi olan bir guşəsidir. Şuşa əziz bir şəhər, müqəddəs torpaq, əziz bir qala, əziz bir abidədir. Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, vətənini, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir".

(https://azertag.az/xeber/Ulu_onder_Heyder_Aliyev_Susa_eziz_bir_seherdir_eziz_bir_torpaqdir_eziz_bir_qaladir_eziz_bir_abidedir-1689597).

Nadir şahın bəy statusu verdiyi Pənah xanın taxtı Şuşada qurulmuş, bu tarixi şəxsiyyətin Şuşa şəhərinin salınmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Onu da demək olar ki, Şuşa hər şeydən öncə müqəddəs ocaq, ziyarət, sözün əsl mənasında, qayaların üzərində yerləşən yenilməz bir abidədir.

Bildiyimiz kimi, Qarabağ Azərbaycan xalqının maddi və mədəni irsini, qədim adət-ənənələrini, milli dəyərlərini özündə yaşadan əsrarəngiz diyardır. Qarabağın tacı olan Şuşa tarix boyu milli mədəniyyətin

beşiyi, isti ocağı hesab olunmuşdur. Uca dağları, şəfalı suyu, füsunkar təbiətinin saflığı insanlarına da sirayət etmişdir. 30 ilə yaxın mənfur düşmən əlində qalan Şuşa axır ki, ölkə Prezidentinin uzaqgörən, müdrik siyasəti, şanlı ordumuzun şücaəti sayəsində öz azadlığına qovuşdu. Bu işdə hər bir ailənin başçısı sayılan, vətənə igid, ürəkli, cəsur oğullar yetişdirən ağsaqqal və ağbirçəklərin də rolu böyükdür. İllərdir həmin mərd oğullarımız ailəsini itirmiş, böyük faciə yaşamış ağbirçək nənələrindən vətən həsrətli ağılar eşitmiş, vətən adı çəkiləndə ürəyi dağ-dağ olan ağsaqqal babalarını görmüş, ər, oğul itirən analarının naləsini duymuşlar. 30 il öncə analarının qoynunda məcburi köçkün kimi gələn körpə uşaqlar bu gün qalib ordunun cəngavər, alnıaçıq əsgər və zabitləridirlər.

"Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev erməni işğalçılarını Qarabağdan qovmaqla, Vətən müharibəsində xalqımıza tarixi Zəfər qazandırmaqla həyata keçirilməsi çox çətin olan bir problemi böyük iradə və yüksək səriştə ilə mümkün olacaq bir işə çevrilməsinin mümkünlüyünü isbat edir" (https://science.gov.az/az/news/open/18099).

Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, şuşalılar da toy, yas, bayram ənənələrində ağsaqqal sözünə, ağsaqqal öyüdünə həmişə çox böyük önəm vermişlər. Əgər evdə ağsaqqalın müdrik məsləhəti necə eşidilir, necə keçirdisə, nəsildə, el arasında da eyni ilə onun sözü eşidilirdi. Məsələn, deyilənlərə görə Şuşa toylarında nəslin ağsaqqalı önə keçib aşpaza nəmər verməsə, qazanaçdı etməsə toya gələnlərə yemək paylanmazdı.

Evin ağsaqqalı ailənin yol göstərəni, qurucusu idisə, nəslin, elin və bütövlükdə xalqın müdrik ağsaqqalı eli, xalqı nizamlayan, önə çəkən, birlik yaradan ali şəxs hesab olunmuşdur. Ağsaqqal yalnız saqqalı ağ olana deyilməmiş, bəzən saqqalı ağarmayan da xalqı önə çəkmək, birlik, nizam yaratmaq baxımından xalqın ağsaqqalı hesab olunmuşdur. Bu baxımdan yanaşdıqda 44 günlük müharibədə öz müzəffər ordusu, müdrik və uzaqgörən siyasəti ilə xalqa böyük tarixi zəfər sevincini yaşadan İlham Əliyev də xalqın müdrik ağsaqqalıdır.

Akademik Teymur Bünyadov bu barədə fikrini belə bildirir: "Həqiqətdir ki, hər bir dövlət başçısı yaşından asılı olmayaraq əməlilə, arzusu ilə, həyata keçirdiyi tədbirlərin qətiyyətilə, xalqa xidmətilə ağsaqqalların ağsaqqalı olur. Belə olduqda dövlət də, xalq da yaşayır, inkişaf edir. Heç şübhəsiz, belə dövlət başçılarından Atropat daha yaddaqalan, daha ağsaqqallığa layiq olanıdır. Eradan əvvəl IV əsrdə yeni Azərbaycan dövlətini quran, uzaqgörən siyasətçi, tanınmış sərkərdə, hökmdar Atropat xalqına layiq müdrik ağsaqqal şərəfini qazanmışdır" (Bünyadov, 2007: 80).

Ağsaqqal öyüdü, ağbirçək sözü mərasimlərdə gənclərə qanun olmuşdur. Hər ailədə hər evdə öncə ağsaqqalın öz dəsti-xətti, öz iş qrafiki olur. Evin ağbirçəyi də onun əsasında ailənin qadın üzvlərinə istiqamət verərdi. Bu ənənə sonrakı nəsillərə də örnək olur. Şuşalı **Rüstəmova Mətanət Nuğay qızı**nın dediklərinə görə ailələrdə iş qrafiki bitən kimi Cıdır düzünə seyrangaha qalxardılar. "İşimizi görəndən sonra Cıdır düzünə qalxardıq. Burada da ağsaqqalın köməhçiləri – oğulları, ağbirçəyin köməhçiləri – qız-gəlinləri olardı. Cıdır düzündə xına daşları vardı. Nenəm bizi otuzdurardı o xına daşına, orda bitən bağayarpağı ilə barmaqlarımızı bükərdi. Sora əllərimizi silərdik, dırnaxlarımız qıpqırmızı bəzəhli olardı. Cıdır düzündə otururdux, qarşı tərəfdə böyük bir qaya vardı, qayanın adı Qızıl qaya idi. Uşaxdıx, elə bilirdih ki, doğrudan da, qaya qızıldandı. Nənəm diyirdi ki, qayadan soruşun görün "Qızıl qaya, qızılın var?". O sizə cavab verəcəh. Biz soruşurdux Qızıl qaya, qızılın var? Səsimizin son kəlməsinin əks-sədası gələrdi – var. Biz onu böyüdühcə başa düşürdüh. Uşax vaxtı elə bilirdik ki, ağbirçək nənəmiz və babamız nəyi necə deyifsə elədi" (Rüstəmova, 1965).

Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərindən olan müqəddəslik, toxunulmazlıq və ucalıq bu gün ən ali dəyərlər sırasına daxildir. Qadın, ana el arasında hər zaman uca, pak və əziz tutulmuşdur. Buna biz "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında da çox təsadüf edirik. Qadın Oğuz elində, xüsusilə həm övladların, həm ərlərin, həm böyüklərin nəzərində dəyərli bir şəxs olmuşdur. "Kitabi-Dədə Qorqud"un boylarında oğuzların tez-tez işlətdikləri "Ana haqqı, Tanrı haqqı" ifadəsi onların qəbul edikləri bir dəyişilməz anlam olmuşdur.

Akademik Teymur Bünyadov "Azərbaycan etnoqrafiyası" kitabında yazır: "Ağsaqqal sözünün dəyəri çox böyükdür. Hələ eradan əvvəl III əsrdən üzü bəri böyük bir tarixi keçmişə malik ulu əcdadlarımızdan olan albanlar arasında böyük-kiçik məsələsi, ağsaqqallıq institutu öz ömrünü yaşamışdır" (Bünyadov, 2007). Bu cəhəti eradan əvvəl I əsrdə yaşayan yunan coğrafiyaşünası Strabon belə qələmə alır: "Albanlar

yalnız öz qoca valideynlərinə deyil, ağsaqqal və ağbirçəklərə də hörmət etməkdən şərəf duymuşlar" (Латышев, 1890: 143).

Ağsaqqala evin, elin, nəslin böyüyü kimi necə hörmət qoyulmuşsa hər nəslin ağbirçəyinə də eyni cür münasibət bəslənmişdir. Hər bölgədə yol gedərkən böyüklərdən önə keçməmək ədəb-ərkandan, böyüklərə qoyulan hörmətdən sayılmışdır. Şuşalılar da buna çox böyük önəm vermişlər. "Biz heç vaxt babamla nənəm qarşıda gedəndə onlardan qabağa keçməzdih. Vaqifin məqbərəsinə çatanda babam çönərdi ki, gəlin bir Vaqifin məqbərəsinə də dönək. Orada da babam bizə maraqlı söhbətlər edərdi. Babam deyərdi, hazır olun sübh tezdən Daşaltına gedəcəyik. Şuşa iki hissəyə ayrılmışdı: lap yüksəy hissəsi, birisi də aşağı. Nenəmin tapşırığı ilə azuqələr yığılardı, dedəm samavarı belinə bağlayardı. Ora piyada gedərdik. Saat 6-da o vaxtı Üzeyir bəyin evinin altıynan piyada sıralama, dolama yollardan düşürdüh. Gəlif Daşaltıya çatırdıx. Daşaltıda Qotur bulağı deyilən bir bulax vardı. Şələlə kimi daşın arasından nəisə süzülür və daşın ortasından, altından süzülürdü. Bədənimizdə qaşınma olardısa, dəri xəstəliyi vardısa hamımız suda yuyunardıx. Babam öz oğlanlarıyla birgə samavar qalayardı, qız-gəlin süfrə açardı. Maya nənəm nəvələrinə öyüd-nəsihət verə-verə babamın dediyi vaxtda ayağa qalxmalıydıq. Yığışıb eyni qaydayla boş samavar babamın belində evə dönərdih. Ay bala, ağsaqqal-larımız bizi bir dəfə çağırardı ikinci dəfə çağırmağa gərək yoxdu. Həmən qarşılarında olurduq. Böyüklərin böyük sevgisini görürdük" (Rüstəmova, 1965).

Göründüyü kimi, ailə ənənələrində ağsaqqalın xüsusi çəkisi olmuşdur. Çox maraqlıdır ki, Cıdır düzündə keçirilən el şənliklərinin istər işğaldan əvvəlki dönəmdə olsun, istərsə də işğaldan sonra olsun, heç bir əvəzi yoxdur. Novruzda Cıdır düzündə qalanan tonqalları hamı görərdi. Bir-biriləri ilə bayramlaşardılar. Novruz şənliklərində Şuşada Cıdır düzündə qədim adətlərin hər biri icra olunurdu. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında olduğu kimi rəngbərəng balaca çadırlar qurulardı. Qız-gəlinin çadırları uzaqdan bilinərdi. O çadırlarda şirniyyatlar bişirilib paylanardı. At çapmaq, güləşmək, qılınc oynatmaq, qurşaq tutmaq, xoruz döyüşdürmək, kasıblara yemək paylamaq, şirni dağıtmaq qədim adətlərdən olub. Bunların hamısı vaxtı ilə Cıdır düzündə həyata keçirilmişdir.

Rüstəmova Mətanət Nuğay qızının dediklərinə "bayramda evdə qazanın ağzı açılanda qazan birbaşa stola gələr, nənəm ayağa qalxardı. İlk çəkdiyi yeməyi babamın və sonra atamın qarşısına qoyardı. Daha sonra digərlərinə çəkilərdi... Nənəm həmişə evdən gəlinləriylə birgə qonax gedəndə gəlinlərinə ağ kəlağayı örtərdi. Özü isə qızılı rəngdə kəlağayı örtərdi. 8 qızın səkkizinə də qurban kəsərmiş. O gələndə hamı ayağa qalxırdısa, babam özündən böyük ağsaqqal gələndə hamıdan qabaq qalxardı ayağa. Biz böyüklərimizdən onu görmüşük" (Rüstəmova, 1965). Şuşada vaxtıilə oğlan toyunda yalnız kişilər, qız toyunda isə yalnız qadınlar iştirak edərdi. Oğlan toyunda qazanın ağzını mütləqdir ki, evin, yaxud nəslin ağsaqqalı açsın, qız toyunda da eynilə ağbirçək açmalı idi.

Ağsaqqallar gənclərin yetişməsində böyük önəm kəsb etmişlər. Onlar xüsusilə, yeniyetmə və gənclərin vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmət ruhunda tərbiyəsində üzərilərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən bu gün də layiqincə gəlirlər. Mərasim folklorundan başlamış, gəncləri xüsusi döyüş, cəngavərlik və hünər sahibi edən meydan tamaşalarına kimi ağsaqqalların bir dəsti-xətti bilinməkdədir.

Vaxtı ilə bütün bölgələrimizdə olduğu kimi qədim toylar Şuşada üç mərhələyə (toybaşlanğıcı, toy və toydan sonrakı mərhələ) bölünmüşdür. "Xan qızı Natəvanın tapşırığı ilə 40 gün ərzində şəhər sakinlərinə və yaxın kəndlərdə yaşayanlara plov paylanmış, hədiyyələr verilmişdir" (https://oxu.az/society/463609).

Şuşalılar həm də çox qonaqsevər olublar. Şuşada meydan məçitinə muzey kimi baxardılar.

Şuşada qədimlərdən gələn bir adət varmış. Nişanı olan qızın yaşı neçə idisə o sayda da xonça getməli idi. Ən çox parçalar qoyulurdu. Xonçaların üzərinə ya çəhrayı, ya da qırmızı rəngdə kəlağayı atılırdı. Ağbirçəklərin göstərişi ilə xonçalarla qız evinə daxil olanda hamı əlindəki xonçaları yuxarı qaldırmalı idi. Xonçalarla bərabər qız evinə qədəm qoyan oğlan evinin adamları oynamalı idilər. Sonra da əllərindəki xonçaları xüsusi hazırlanmış stola qoyardılar. Xonçaları qız evinə girərkən yuxarı – göyə doğru tutmaq adəti çox güman ki, yerə nəzərən yuxarının daha təmiz, pak, bədnəzərdən uzaq olması ilə əlaqədardır. Yerdə olan bəd qüvvələrin diqqətini, eləcə də pis nəfsləri yayındırmağa xidmət etmişdir.

Sonra oğlan evindən gələn ağbirçək bəxtli-təxtli bir gəlini çağırardı ki, gəlib gətirilən xonçaları göstərsin. Gəlin birbaşa evə gətirilərdi. Gəlin mağara çıxmazdı. Gəlinin başına altdan qırmızı, üstdən ağ

tor salınardı. 40 gün təzə gəlinin üzünü heç kəs görməzdi. Gəlin heç kəsin üzünə çıxmazdı, gəlinin üstünə heş kəs gəlməzdi. Bu adət təzə gəlini bədnəzərdən qorumaq üçün icra edilmişdir.

Şuşada toydan sonra gəlinin ağsaqqalların yanında başıörtüklü və ağzı yaşmaqlı olmağı əsas şərt idi. Şuşa sakinlərinin dediklərinə görə Şuşada müəyyən yaş dövrünə çatanda ağbirçək nənələr də oğlanları ilə danışanda ədəb-ərkana uyğun olaraq, "bəy-xanımlarımızdan belə görmüşük" deyərək yaylıqlarının ucunu ağızlarına tutardılar. Buna eyni zamanda bir çox bölgələrimizdə, xüsusən şimal bölgəsində də təsadüf edilir. Qayınataya hörmət əlaməti olaraq üç, yeddi, bəzən də qırx gün üzü örpəkli gəzərdilər. Evin ağsaqqalına müqəddəs baxıldığı, böyük sayıldığı üçün qız-gəlinlərin üzlərini gizləmək, yaşmaqlanmaq kimi adətləri də olmuşdur. Bəzən bölgələrimizdə dağa ucalığın, böyüklüyün rəmzi kimi baxaraq qız-gəlinlərin üzünü örpəklə örtmək adəti də mövcud olmuşdur. Bu, dağın sakral məkan kimi kultlaşdırılması ilə əlaqədar olmuşdur.

Yalnız Şuşa sakinindən İlaxır çərşənbədə (dördüncü təkdə) və Novruz bayramının səhəri su üstünə getmək, su üstündən keçmək, su ilə yuyunmaq, təmizlənmək və bu zaman "Çilə tökmək" adətinin olduğunu qeydə aldıq. Bu da sadəcə bir deyim olaraq qalmışdır. "Çilə" mərasimləri haqqında təsəvvür yoxdur.

Dünyasını dəyişən və "il"i çıxmayan əzizləri olan ailələr Novruz bayramında Qara bayram verirdilər. Söyləyicilərin dediyinə görə, Orucluq bayramı qabağa düşürdüsə, Qara bayramı Orucluqda, Novruz bayramı qabağa düşürdüsə, Novruzda verirdilər. Qara bayram üçüncü çərşənbə ilə dördüncü çərşənbənin arasında keçirilirdi. Qəbir üstünə gedənlər səməni, xonça tutub aparır, bişirilən ehsandan qəbirin üstünə tökür (sonralar bu adət yığışdırılır), qəbirin yanından keçənləri ehsandan yeməyə dəvət edirdilər. Axır çərşənbədə hər kəsin qapısında sac asılır, qovurğa qovrulurdu. Buğdanı qovurmazdan əvvəl subay şəxslərin adına saca buğda atılır, hansı tez çırtdasa, deyərdilər ki, bu qız tez ərə gedəcək. Çərşənbə axşamı üçün aş bişirilir, bişən yeməkdən pay çəkilir, yanına da bir qab xuşgəvər qoyulub qonşulara göndərilirdi. Hamı da çalışırdı ki, qonşunu qabaqlasın, ondan qabaq öz payını göndərsin. Axşamtərəfi qapılara torba atılırdı. Torba atanların da payı ayrıca alınıb hazır qoyulurdu.

Şuşa bütövlükdə Qarabağ mədəniyyətinin ən qədim ocaqlarından biridir. Bu diyar İbrahim xanın qılınc oynatdığı, Pənah xanın taxtının qurulduğu, Xan qızı Natavanın, Bülbülün və başqalarının yaşadığı əziz və müqəddəs yurd yeridir. Bu şəhərdə ulu əcdadlardan gələn ənənələr əsrlər keçsə də şuşalıların qanında, ruhunda, genetik yaddaşında yaşayacaqdır. "Məclisində, xeyirində və şərində böyüklərin yeri bilinən məkan həmişə çörəkli olar" – deyib atalarımız. "Ağsaqqal sözü keçərli olan yerdə bərəkət olar" – deyiblər. Əziz Vətən, süfrən bərəkətli, torpaqların, sıldırım qayaların yenilməz olsun.

ƏDƏBİYYAT

1. Qacar Ç. (2019). Köhnə Şuşa. Bakı: Şərq-Qərb

2.https://azertag.az/xeber/Ulu_onder_Heyder_Aliyev_Susa_eziz_bir_seherdir_eziz_bir_torpaqdir_eziz_bir_qaladir_eziz_bir_abidedir-1689597.

3. https://science.gov.az/az/news/open/18099

4. Bünyadov T. (2007). Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cilddə. III cild. Bakı: Şərq-Qərb.

5. Rüstəmova Mətanət Nuğay qızı, 1965, Şuşa şəhəri

6. Латышев В.В. (1890). Известия древних писателей фечеcких и латинских о Скифии и Кафказе, т. L, СПб., стр. 143

7. https://oxu.az/society/463609

QARABAĞIN BÜLBÜLÜ –MURTUZA MƏŞƏDİ RZA oğlu MƏMMƏDOV (BÜLBÜL)

Arzu Məmmədxanlı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Rəyasət Heyəti

XÜLASƏ

Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin görkəmli nümayəndəsi, SSRİ Xalq artisti Murtuza Məşədi Rza oğlu Məmmədov (Bülbül) xalq xanəndəliyindən opera müğənniliyinə kimi geniş yaradıcılıq yolu keçmiş, dünya vokal sənətinin əvəzolunmaz fenomeninə çevrilmiş nadir simalardan biridir. Nəhəng diapazonlu səsə, nadir istedada malik əvəzsiz ifaçı milli musiqi incəsənətimizdəki bütün mütərəqqi yeniliklərin ilk təşəbbüsçüsü və yorulmaz təbliğatçısı olmuşdur. O, Azərbaycan milli muğam oxuma sənətinin ən yaxşı üsullarını rus və Avropa vokal məktəbi ilə birləşdirərək Azərbaycanda yeni oxuma məktəbi yaratmışdır. Bu məktəb nəinki Azərbaycanda, keçmiş SSRİ məkanında, həmçinin Yaxın və Orta Şərq ölkələrində də vokal sənəti sahəsində öz mühüm təsirini göstərmişdir.

Tanınmış müğənninin əsas üstünlüyü onun sənətinin milliliyindədir. Milli ruh, yurda, vətənə, milli folklor və musiqi ənənələrinə bağlılıq Bülbülün çoxşaxəli yaradıcılığının təməlini təşkil etmişdir. O, Azərbaycan dilindən düzgün istifadə olunmasına mühüm əhəmiyyət verərək xarici ölkə bəstəkarlarının ariyaları və romanslarını, Azərbaycan bəstəkarlarının vokal əsərlərini, muğamları, xalq mahnıları və təsnifləri özünəməxsus üslubda, aydın tələffüzlə ifa etmişdir.

Bülbülün musiqi folklorumuzun toplanması, sistemləşdirilməsi, nota köçürülməsi və nəşri sahəsində müstəsna xidmətləri olmuşdur. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının nəzdində yaradılmış Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetinin təşkili və burada Azərbaycan xalq musiqi incilərinin məşhur xalq sənətkarlarının ifasından nota köçürülməsi musiqi tariximizin mühüm hadisələrindən biridir. Dövrün tanınmış bəstkarlarını öz ətrafında birləşdirən bu məbədin Azərbaycan musiqi irsinin öyrənilməsi və yayılmasında böyük rolu olmuşdur.

Açar sözlər: Bülbül, xanəndə, opera müğənnisi, milli ruh, Azərbaycan folkloru, yaradıcılıq məktəbi

ABSTRACT

An outstanding representative of Azerbaijan's musical culture, People's Artist of the USSR Murtuza Mashadi Rza oglu Mammadov (Bulbul) is one of the rare figures who has passed a wide creative path from folk singing to opera singing and has become an invaluable phenomenon of world vocal art. An invaluable performer with a huge range of voices and unique talent, he was the first initiator and tireless propagandist of all progressive innovations in our national music art. He created a new singing school in Azerbaijan, combining the best methods of Azerbaijani national mugam singing with the Russian and European vocal schools. This school has had a significant impact in the field of vocal art not only in Azerbaijan, the former USSR, but also in the Middle East.

The main advantage of the famous singer is the nationality of his art. The connection with the national spirit, the country, the homeland, national folklore and musical traditions formed the basis of Bulbul's multifaceted creativity. He sang arias and romances of foreign composers, vocal works of Azerbaijani composers, mugams, folk songs and classifications in a unique style and with clear pronunciation, attaching great importance to the correct use of the Azerbaijani language.

Bulbul had exceptional services in collecting, systematizing, transcribing and publishing our musical folklore. One of the important events in the history of our music is the organization of the Scientific Research Music Cabinet established under his leadership at the Azerbaijan State Conservatory and the transfer of pearls of Azerbaijani folk music from the performances of famous folk artists. This temple,

which unites famous composers of the time, played an important role in the study and dissemination of Azerbaijan's musical heritage.

Keywords: Bulbul, folk singer, opera singing singer, national spirit, Azerbaijani folklore, creative school

Sənə ellər verib Bülbül adını,
Əbədi qalacaq vurduğun cəh-cəh!
Çox bülbül görübdür qoca dünyamız,
Səndən nə gəlməyib, nə gəlməyəcək!

Bəxtiyar Vahabzadə (4)

Əsrlər boyu insanları öz cəh-cəhilə valeh edən, heyran qoyan bülbül Şərq ədəbiyyatında ən çox müraciət olunan obrazlardan biridir. Eşqin, sədaqətin rəmzi sayılan bülbül musiqi ifaçılığı ilə bağlı əhvalatların, rəvayətlərin də baş qəhrəmanlarındandır. Xalq arasında bülbülün mahir musiqiçilərin ifasından vəcdə gələrək cəh-cəh vurmağa başladığı, uçub ustad sənətkarların çiyninə, musiqi alətlərinin ustünə qonduğu haqqında maraqlı söhbətlər danışılır.

Bir də vətənə bağlılığın, saf məhəbbətin rəmzi kimi yaddaşımıza əsrlərdir yazılan Xarıbülbül əfsanəsini xatırlayaq. Deyilənə görə, Qarabağ xanı öz qızını İran şahına ərə verir. Xan qızı İranda darıxır, sıxılır və şah onun şərəfinə sarayın bağçasında "Vətən bağı"nın salınmasını əmr edir. Bağ salınır və Qarabağda yetişən bütün güllər, bitkilər bu bağda əkilir. Onlardan hər biri yad torpaqda qol-budaq açır, yalnız Xarıbülbül özünə məskən sala bilməyərək solur, quruyub yox olmağı seçir.

1897-ci ilin iyun günlərindən birində, Şuşaya gedən yolda dünyaya bir körpə göz açır. Günəşin ayı əvəz etdiyi aydın bir səhərdə doğulduğundan anası uşağı Aydınlıq deyə çağırır, atası isə Murtuz adlandırır. Amma bütün bunlardan daha yüksək bir adı ona hələ çox gənc yaşlarında, yeniyetməlik çağında xalq özü verərək Bülbül çağırmağa başlayır və o, bütün Azərbaycanın Bülbülünə çevrilir.

Bülbülün yolda dünyaya gəlişi taleyin bir qisməti olduğu qədər rəmzi məna da daşıyır. Xalq yazıçısı Elçinin qeyd etdiyi kimi, "Bülbül yolda anadan oldu və bütün ömrü boyu da yolda oldu – həm həqiqi, həm də məcazi mənada: dünyanın müxtəlif ölkələrində, müxtəlif şəhərlərində oldu, onun səsi müxtəlif konsert salonlarından gəldi və eyni zamanda, bir sənətkar kimi, həmişə yolda oldu, - sənətin yüksək bədii-estetik zirvələrinə aparan yolda".

Tanınmış sənətkarın məhz Şuşada, Azərbaycanın mədəni mərkəzlərindən biri olan bir şəhərdə dünyaya gəlməsi onun musiqiyə, şeirə meylinin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Şuşanı "Şərqin konservatoriyası", "Qafqazın sənət məbədi", "Azərbaycan musiqisinin beşiyi", "Azərbaycanın musiqi qalası" adlandırırlar və bu, əlbəttə, təsadüfi deyil. Cabbar Qaryağdıoğlu, Qurban Pirimov, Bülbül, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Rəşid Behbudov, Üzeyir Hacıbəyli, Niyazi, Fikrət Əmirov, Süleyman Ələsgərov kimi sənətkarların, Firidun bəy Köçərli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Xurşudbanu Natəvan, Qasım bəy Zakir və onlarca ədiblərimiz öz yaradıcılıq qayəsini Şuşa təbiətindən, Şuşa ab-havasından almışlar. Məhz bu şəhərin muğamatın tədris olunduğu məktəblərində özünəməxsus avazı və oxu tərzi olan müğənnilər yetişərək Şərq aləmindən bütün dünyaya səs salmışlar. Şuşanın gözəl təbiəti, təmiz havası, saf bulaqları bu istedadların yetişməsində canlı varlıq kimi iştirak etmişdir. Mənbələrdə qeyd olunduğuna görə məktəb-mədrəsə təhsili aldığı kiçik yaşlarında Bülbül xalq sənətkarı Xan Şuşinski ilə Cıdır düzünə çıxar, orada hərəsi bir tərəfə çəkilərək bayatı deyərdi: bir bayatını Bülbül, bir bayatını Xan (3, s. 12). Zənnimizcə, illərlə davam edən bu bəhs, bu yarış Bülbülün xalq sənətçisi kimi yemişməsində müstəsna rol oynamışdır.

Nə idi Bülbülü bu qədər sevdirən? İlk başda qeyd etmək lazımdır ki, onun oxuduğu şeirin mənası və məzmunu ilə musiqi arasında sıx vəhdət, həmahəng səslənmə və həmavazlılıq açıqca duyulur. Onun oxuduğu bütün əsərlərdə olduqca aydın tələffüz, gözəl diksiyaya malik ifaçılıq qabiliyyəti özünü

göstərir. Müğənni belə hesab edirdi ki, "öz dilində elə oxumalı ki, o dili başa düşməyənlər belə ləzzət alsınlar, sənin dilində oxumağı arzulasınlar".

Bülbül Şərq poeziyasını dərindən dərk edən, ona ürəkdən bağlı olan sənətkardır. Nizami, Xaqani, Füzulinin əsərləri həmişə onun ürəyində, dodaqlarında dolaşıb, Vaqifin, Ələsgərin yaradıcılığı dilinin əzbəri olubdur. Həyat yoldaşı Adilə xanım öz xatirələrində qeyd edir ki, "Bülbül şeir xəzinəsindən incilər seçməyi bacarır, söz üzərində yorulmadan işləyir, tələffüzünə xüsusi diqqət yetirirdi". Doğrudan da, onun mahnılarında sözlər musiqiyə çevrilir, musiqi isə insanın danışıq dilin kimi səslənirdi.

Bülbülün yaxın dostu, Azərbaycan xalqının dahi sənətkarı Üzeyir Hacıbəyli Nizaminin anadan olmasının 800 illik yubileyi münasibətilə şairin bir sıra qəzəllərinə musiqi bəstələyərkən bunlardan Bülbülə böyük pay nəsib olmuşdur. "Sevgili canan", "Sənsiz"lə konsert salonlarını inlədən Bülbül bu əsərləri ömrünün sonuna qədər həvəslə oxumuşdur.

Bülbülün ifasında əfsanəvi xalq qəhrəmanı Koroğlu obrazı bütün qüdrəti, incə və şairanə qəlbi, təmiz, sadiq məhəbbəti ilə gözlər önündə canlanır. Müğənni bu obrazın öhdəsindən səsinin gurluğu, axıcılığı, səsin-nəfəsin gözəlliyi, məlahəti ilə gələ bilib. Sənətkar bu rolda özünü aşıq, döyüşçü, sərkərdə kimi sınaqdan keçirmişdir.

Bülbülün yaradıcılığının bir zirvəsini Koroğlu, Aşıq Qərib, Kərəm obrazları, Üzeyir Hacıbəylinin "Sənsiz", "Sevgili canan", Asəf Zeynallının "Ölkəm", Fikrət Əmirovun, Səid Rüstəmovun, Cahangir Cahangirovun, Tofiq Quliyevin, Süleyman Ələsgərovun, Ağabacı Rzayevanın romans və nəğmələri, digər hissəsini xalq mahnıları və təsniflər – "Küçələrə su səpmişəm", "Qara tellər", "Girdim yarın bağçasına", "Qaçaq Nəbi", "Çəkərəm nazını yarim, nə qədər naz eləsən də" və s. təşkil edir.

Dahi bəstəkar Qara Qarayev "millidən kənarda musiqi sənəti ola bilməz, yaradıcılığı bütün xalqların, bütün dünya mədəniyyətinin sərvətinə çevrilmiş musiqi dahiləri dərin köklərdə öz vətəninə, öz xalqına, onun mədəniyyətinə, tarixinə, doğma torpaqlarının təbiətinə və nəhayət doğma xalqlarının musiqi dilinə bağlıdırlar" demişdir. Bülbül xalq musiqisinə böyük qiymət verərək "tarixi özündə qoruyub saxlayan xəzinə" adlandırırdı. Böyük müğənni xalq musiqisinin – mahnı və təsniflərin, şifahi ənənəli professional musiqi janrlarının – aşıq musiqisi, muğam dəstgahları, zərbi muğamlar, təsnif və rənglərin mahir bilicisi idi. Məsələn, "muğam" sözünün etimologiyası haqqında demişdir: "Ərəb sözü olan məqam və fars sözü olan muğamat adamların toplaşdığı yer, sonra söhbətin özü, nəhayət hekayə, novella deməkdir. Bu, muğam sözünün birinci mənasıdır. Muğam sözünün ikinci mənası ilə "melodiya"dır. "Rast" muğamını oxu, və yaxud "Segah muğamını oxu" və s. Böyük müğənninin muğamın yüksək inkişaf etmiş forması olan dəstgah haqqında fikirləri də diqqətəlayiqdir. O, belə bir mülahizə irəli sürürdü ki, "Dəstgahlar" bir-birinə üzvi surətdə bağlı və məntiqi olaraq bir-birinə keçən muğamlardan ibarətdir. Dahi bəstəkar muğam şöbələrini də ayrıca muğam hesab edirdi.

Bülbülün muğamların nota yazılması və öyrənilməsində xüsusi xidmətləri vardır. O, belə hesab edirdi ki, muğamların, çoxdan unudulmuş təsnif və rənglərin nota yazılması qocaman xanəndə və çalğıçıların ən yaxşı ənənələrini bərpa etməkdir. Bülbül not yazılarının tarixi əhəmiyyətini yüksək dəyərləndirir və deyirdi ki, "bir zaman gələr biz tarzən Mənsurovun filan havanı necə çaldığını bu yazı vasitəsilə görə bilərik".

Yalnız muğamatın, xalq mahnılarının, el havalarının yox, aşıq sənətinin öyrənilməsi və inkişafında da Bülbülün həm elmi-nəzəri, həm də sırf təşkilati baxımından böyük rolu olmuşdur. Zəngin xalq yaradıcılığına bağlılıq, bu yaradıcılığı öyrənmək və öyrətmək, onu təbliğ etmək, sevdirmək ömrünün sonuna qədər Bülbülün fəaliyyətinin tərkib hissəsi olmuşdur. "Aşıq el anasıdır", "aşıq gördüyünü çağırar", "bir aşıq haqq aşığıdır" sözləri ilə aşıq sənətini mədh edən sənətkar belə hesab edirki ki, "Aşıq hər şeydən əvvəl, şairdir, ifa etdiyi mahnıların yaradıcısıdır. Aşıq müğənnidir. O, öz nağılının xeyli hissəsini mahnı şəklində ifa edir. Aşıq çalğıçıdırr. Ö, öz hekayətini və mahnısını saz ilə müşayiət edir. Aşıq artistdir. O, öz çıxışını xarakterik mimika ilə müşayiət edir, gəzişir, rəqs edir, çox vaxt hekayə qəhrəmanının hərəkətini təsvir edir. Aşıq reçitativ ifaçılığın ustasıdır" (1, s. 33). Məhz musiqi folklorunu dərindən bilməsi, aşıq dünyasına, müğənni xanəndələrin məişətinə, onların ənənəsinə yaxşı bələd olması Kərəm obrazının ərsəyə gəlməsinə və sevilməsinə səbəb olmuş, tamaşaçılarda Kərəmin – Bülbülün əzablarına, ülvi məhəbbətinə, sədaqətinə dərin inam yaratmışdır.

Bülbül yaradıcılığının digər bir hissəsini də onun sənətə gətirdiyi yenilik təşkil edir. Xəlqilik - ən yaxşı klassik ənənələrə sədaqət, novatorluğa meyl Bülbül yaradıcılığının başlıca xüsusiyyətlərindəndir. O, tarixə Azərbaycan professional vokal məktəbinin banisi kimi daxil olmuşdur. Xalq yazıçısı Süleyman Rəhimov dahi sənətkarın yaradıcılığının bu xüsusiyyəti haqqında demişdir: "Üzeyir bəy musiqi aləmində hansı yeri tutursa, Səməd Vurğun müasir şeirdə hansı mövqedə dayanırsa, Bülbül də vokal-səhnə aləmində belə bir yeri tutur, belə bir mövqedə dayanır" (1, s. 33).

Dahi sənətkar dörd il İtaliyada təhsil almaqla Avropa vokal məktəbini, İtaliya tədris metodikasını dərindən öyrənmiş, Azərbaycan musiqi məktəbini Ümumavropa məktəbi ilə sintezləşdirərək özünün yeni üslubunu yaratmışdır. Qeyd edək ki, Bülbülün novatorluq fəaliyyəti Avropanın opera sənəti ustalarının tarixi rolundan əsaslı surətdə fərqlənirdi. Çünki onun klassik opera ənənələri əsasında yetişmiş sələfləri yox idi. Məhz buna görə də Bülbülün novatorluğu tam yenidir və tarixilik baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Spesifik Şərq məktəbindən Avropa vokal məktəbinə keçmiş ilk vokalçı, Azərbaycan milli muğam oxuma sənətinin ən yacşı üsullarını rus və Avropa vokal məktəbi ilə birləşdirərək Azərbaycandas yeni oxuma məktəbi yaratmış, Zaqafqaziya, Orta Asiya, Yaxın və Orta Şərq ölkələri xalqlarının oxuma sənətinə səmərəli təsir göstərmişdir (2).

Xalq yazıçısı Anarın sözləri ilə desək, "Bülbül yalnız minillik muğam xanəndəlik ənənələrinin layiqli varisi yox, eyni zamanda İtalyan Belkanto vokal məktəbini keçmiş nadir bir istedad idi – ilk baxışdan bir-birinə uzaq olan iki musiqi dünyasını – Şərq və Qərb musiqisini öz parlaq sənətiylə yaxınlaşdırır, birləşdirir, təbii, üzvi vəhdətdə yüksək sənət örnəkləri yaradırdı. Yalnız Azərbaycanda deyil, bəlkə bütün islam şərqində yeni vokal üslubun təməlini qoymuşdu. Bu üslub Kavaradossinin ariyasından "Çahargah təsnifinə", "Müxalif təsnifi"nə qədər uzanana ucsuz-bucaqsız musiqi dünyasını ehtiva edirdi. Bülbülün ecazkar səsində iki musiqi aləmi – Avropa və Şərq – bir-birinə qovuşurdu".

Doğrudan da, min illər bundan əvvəl yaranmış xalq mahnıları Bülbülün misilsiz təqdimatında müasirlik çalarları, yeni intonasiyalar kəsb etmiş, verilən estetik zövq insanların bugünkü mənəvi tələbatına cavab verən mahnıların gözəl ifasına görə dinləyicilərdə dərin minnətdarlıq hissi yaratmışdır. Bülbülün Azərbaycan vokal mədəniyyətinə gətirdiyi yeniliklər opera və ifaçılıq sənətinin gələcək inkişafına da misilsiz töhfə olmuşdur.

Bülbül 64 illik həyatında öz missiyasını tam şəkildə yerinə yetirməyi bacarmışdır. Elə buna görə də həyatının son dəqiqələrində ona tələş içində yaxınlaşan həyat yoldaşına "Qorxma, qorxma, bu adicə ölümdür!" deyərək ölümü belə adiləşdirmiş, yaşamı əbədiləşdirmişdir (3, s. 17).

Nəticə: Ümummilli liderimizin dediyi kimi, Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız bütün Azərbaycan ola bilməz. Artıq Bülbülün 30 ilə yaxın düşmən işqalı altında olan vətəni azad olmuşdur. Bu gün Bülbülün ruhu şad, qəbri nura qərq olmuşdur. Bu gün Şuşada əsir altında qalmış bir cüt bülbül - öz sədaqəti ilə adını əfsanələrə yazdıran Xarıbülbül boynunu qürurla dikəltmiş, bülbül nəfəsli Murtuza Məmmədovun xoş avazı Şuşanın dağlarına yayılmışdır. Bu gün Şuşada Üzeyirin, Bülbülün 30 ilə yaxın sənsiz – vətənsiz qalmış "Sənsiz"i azadlığa qovuşmuşdur.

Akademik Mustafa Topçubaşov Bülbülün anadan olmaşısın 60 illiyi münasibətilə yazmışdır: "Bülbülün bayramı yaz açılanda, ağaclar çiçəklənəndə olur. Qoy bizim Bülbülümüzün qışı olmasın" (3, s. 143).

Nə qədər ki, musiqi var, şeir var, söz var, Bülbülün özünü də ifa etdiyi xalq mahnılarından birində deyildiyi kimi, "özü bülbül, sözü bülbül, səsi bülbül" olan sənətkar qəlblərdə daim yaşayacaq, qışı olmayacaqdır.

Bülbül! Oxu ki, quşlar dilə gəlsin, xoş avazın elə gəlsin!

Ədəbiyyat siyahısı

1. Bülbül (Murtuza Rza oğlu Məmmədov) : Biblioqrafiya /tərtib edənlər: M.Vəliyeva, M.İbrahimova, G.Misirova; elmi redaktor K.Tahirov, redaktor G.Səfərəliyeva. Bakı: 2017, 344 s.

2. İbrahimov M. Bülbül sözün əsl mənasında dahi və ölməzdir. Onun sonsuz obrazını qranit monument kimi xalq öz ürəyində böyük məhəbbətlə qoruyur www.byulbyul.az/az/aboutbb

3. Məmmədova A. Bülbül. Bakı: 1967, 185 s.
4. Vahabzadə B. http://anl.az/el/emb/Bulbul/haqqinda.htm
5. https://az.wikipedia.org/wiki/Bülbül_(müğənni)

NƏBİNİN QAÇAQÇILIQ ETDİYİ BÖLGƏLƏR VƏ ONLAR HAQQINDA TARİXİ HƏQİQƏTLƏR

REGIONS WHERE NEBİ WAS SMUGGLED AND HISTORICAL TRUTHS ABOUT THEM

Afag Qasimova

Doctoral student,

Institute of Folklore of ANAS

ÖZƏT

Məqalədə "Qaçaq Nəbi" dastanının qəhrəmanı Həcər və Nəbinin qəhrəmanlığından bəhs edilir. Nəbi Azərbaycan xalqının sevimli qəhrəmanı və qaçaq hərəkatının simvolu hesab olunur. Nəbi hərəkatı hər zaman aktual olmuş və ona sağlığında belə müxtəlif xatirələr, rəvayətlər, hekayətlər, nəğmələr qoşulmuşdur. Xalqın qəhrəmanına qoşduğu folklor nümunələri müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc edilmişdir.

Məsələnin aktuallığına siyasi cəhətdən yanaşsaq, Qaçaq Nəbinin fəaliyyət göstərdiyi coğrafi ərazi Azərbaycanın dilbər güşələrindən sayılan, tarixi torpağımız olan Zəngəzur, Göyçə mahalıdır. Azərbaycanın tarixi əraziləri sayılan həmin yerlər Sovet imperiyasının ədalətsiz siyasəti nəticəsində xalqımızdan alınmış, erməni əhalisi ora köçürülmüşdür.

Nəbinin dövründə belə, bir millət kimi ermənilərin psixologiyasında satqınlığın, qorxaqlığın, yaltaqlığın xarakter kimi nə dərəcədə oturuşduğunun şahidi oluruq. İstər Nəbinin hampalarının erməni olması, həmin millətin haqsızlığı səbəbindən elindən ayrı düşməsi, istərsə də erməni bəylərinin xalqa zülmü, onların satqınlığı nəticəsində Mehdini itirməsi hadisəsi xalqın danışdığı xatirələrin, rəvayətlərin dərin qatlarında özünə yer alıb.

Azərbaycan son zamanlar qazanılmış qələbə nəticəsində bu xalqın iç üzünü aça bilmiş, açıq şəkildə Nəbinin qəhrəmanlıq göstərdiyi torpaqların bizə məxsus olduğunu dünyaya elan etmişdir. Qaçaq Nəbi və qoçaq Həcərin doğulduğu Qubadlı rayonu isə ordumuz tərəfindən işğaldan azad edilmişdir. Artıq xalqımızın igid qəhrəmanı Həcərin qəbrini Mollu kəndinin sakinləri yad edir. İndi bu qəhrəmanların simasında yeni-yeni qəhrəmanlarımız yaranır.

Açar sözlər: Aşağı Mollu, Qaçaq Nəbi, qoçaq Həcər, Zəngəzur mahalı, Göyçə mahalı, qaçaqçılıq hərəkatı.

ABSTRACT

The article tells about the heroism of Hajar and Nabi, the heroes of the "Fugitive Nabi" epos. Nabi is considered a favorite hero of the Azerbaijani people and a symbol of the fugitive movement. The Nabi movement has always been relevant, and even during Nabi's life, various memories, legends, stories and songs were dedicated to it. Samples of folklore added by the people to the hero have been published in various newspapers and magazines.

If we look at the urgency of the issue from a political point of view, the geographical area where the fugitive Nabi operated is Zangazur, Goycha district, which is considered one of the charming corners of Azerbaijan and is our historical land. These lands, which are considered to be the historical territories of Azerbaijan, were taken from our people as a result of the unfair policy of the Soviet Empire, and the Armenian population was relocated there. Even in the time of Nabi, we witness the extent to which betrayal, cowardice and flattery are ingrained in the psychology of Armenians as a nation. Whether it is the fact that Nabi's hampas were Armenians, that he was separated from his people due to the injustice of that nation and he has lost Mehdi as a result of their oppression and betrayal, are deeply rooted in the saga.

As a result of the recent victory, Azerbaijan has been able to reveal the face of this nation, and has openly declared to the world that the lands of which Nabi was a hero belong to us. Gubadli region, where the fugitive Nabi and the fugitive Hajar were born, was liberated from occupation by our army. Residents of Mollu village already remember the grave of Hajar, the brave hero of our people. Now our new heroes are appearing in the faces of these heroes.

Keywords: Ashagi Mollu, Fugitive Nabi, Fugitive Hajar, Zangazur district, Goycha district, smuggling movement.

Qaçaq Nəbi 1854-cü ildə Zəngəzur qəzasının Aşağı Mollu (Qubadlı rayonununda) kəndində bir türk ailəsində anadan olmuşdur. Aşağı Mollu kəndi əsasən türklərin yaşadığı ərazi olub. Onun milliyətinin kürd olması ilə bağlı fikirlər yalnışdır. Məsələn, Müsavat qəzetinin 03.05. 2013 tarixində dərc olunmuş "Azərbaycan tarixi şəxsiyyətlərinə dair polemika" adlı məqalədə Nəbinin kürd olması [URL1] həqiqəti əks etdirmir. Çünki Azərbaycanın tarixi torpaqları sayılan həmin ərazilərdə Azəri-Türkləri yaşamışdır. Nəbinin milliyəti ilə bağlı dolaşıqlıq yaratmağın bir səbəbi də həmin ərazilər haqqında yalnış təsəvvür formalaşdırmaqdır. Bu yalnış məlumat hələ 1912-ci ildə SMOMPK məcmuəsində "Azərbaycan tatarlarının musiqisi və nəğmələri" adlı məqalə öz əksini tapmışdır. Məqalədə Nəbi haqqında qərəzli məlumata rast gəlirik. Müəllifin qərəzli fikrinə isə müasir dövrdə tam aydınlıq gətirilmişdir. Məqalə müəllifi Pavel Vostrikovun Nəbini "kürd milliyyətli quldur" adlandırılmasına folklorşünas Səhər Orucova "Dil və ədəbiyyat" jurnalının 2013-cü il buraxılışında münasibət bildirir və hesab edir ki, "Müəllif bu mahnı mətninin yaranma səbəbini erməni şovinizminin və rus işğalçı milli siyasətçilərinin mövqeyindən izah etmişdir" [Orucova, 2012, s.74]. Doğrudan da Nəbi ilə bağlı bu münasibət Pavel Vostrikovun xalq qəhrəmanına qeyri-obyektiv mövqeyini sərgiləyən faktdır. "Belə danışırlar ki, Nəbi bir məşhur bəyin mehtəri olubdur. Bir dəfə Nəbi öz qonşusunu öldürdüyündən yerli polislər tərəfindən izlənilir. Bir neçə il Nəbi dağlarda, meşələrdə gizlənir, ortaya çıxmır. Özü kimi otuza qədər qulduru başına yığdıqdan sonra o, arazqırağı kəndlər və zəngəzurlular üçün sağalmaz dərdə, bəlaya çevrilir. Məsələn, günün-günorta çağında o istədiyi kəndə basqın edir, əlinə keçən sakinləri qırır, nələri var talayır, mal-qaralarını aparır, hətta adambaşına vergi təyin edib pul tələb edirmiş" [Orucova. 2012, s.73]. Tədqiqatçı alim Səhər Orucova haqlı olaraq bu məsələlərə özünün ciddi münasibətini bildirir və məqalə müəllifinin siyasi mövqeyini məsələyə məmur kimi yanaşmasına bağlayır. Müəllif Nəbinin bir xalq qəhrəmanı kimi kiçildildiyini və onun başçılıq etdiyi kəndli hərəkatının təsir gücünün azaldığını qeyd edir. Çünki Pavel Vostrikovun yanaşması xalqın el qəhrəmanına münasibəti prizmasından tamamən fərqlidir. Milliyyət məsələsinə münasibətdə də ciddi yanlışlıqlar özünü göstərir. Tanınmış folklorşünas Əliheydər Tahirovda "Qaçaq Nəbi" dastanını belə bir epizodla başlayır: "Nəbi Təxminən 1856-cı ildə Qubadlı rayonunun Aşağı Mollu kəndində yoxsul bir ailədə anadan olmuşdu.Əsli kürd olan bu adamın atası Alı kişi qapılarda muzdurlux etməklə böyük ailəsini saxlıyırmış. Nəbi uşaq ikən bəylik quzusunu otarardı" [Tahirov, 1938, s.6]. Əliheydər Tahirovdan fərqli olaraq Nəbi ilə eyni dövrdə yaşamış tarixçi folklorşünas Bəhlul Behcət "Aşağı və yuxarı, hər iki Mollu türk qövmünə aiddir" [Behcət, 2011, s.87] fikrini söyləyərək məsələyə izah vermişdir. Nəzərə alsaq ki, onun "Qaçaq Nəbinin tarixi" adlı kitabı Nəbini tanıyan 80-ə yaxın insanların xatirələri əsasında tərtib edilib, onda faktın dəqiqliyi bizdə şübhə doğurmur. Folklorşünas Mahmud Allahmanlı tarixçi Bəhlul Behcətin Nəbinin milliyəti ilə bağlı dolaşıqlığa son qoya biləcək məlumatları müsbət qarşılayır və münasibətini bildirərək qeyd edir: "Qaçaq Nəbi haqqında son dövrlərdə mübahisəyə çevrilən və dəqiqləşməli olan məsələlərdən biri budur. Bunu da tarixçi, islamşünas, folklorşünas Bəhlul Behcət bütün tərəfləri ilə göstərir. Və dolaşıqlıq yaradanlara, bu fikirdə olanlara bu ən tutarlı cavabdır" [Allahmanlı, 2012, s.30]. Folklorşünas Füzuli Bayatın da mövqeyi birmənalıdır. "Nəbidən fərqli olaraq Qaçaq Kərəm, Dəli Alı, Qandal Nağı, Qara Tanrıverdi dastanlarında türk oğlu, türk kəndlisi kimi deyimlər yoxdur. O halda nədən bu kürdlük məsələsi Qaçaq Nəbi dastanına düşmüşdür, sorusu ağıla gəlir. Doğrudur, kürd etnik adı Koroğlu dastanında da qalmışdır. Ancaq Koroğluda kürd anlamaz, dövlət tərbiyəsi görməmiş, düşmənlərin tərəfində olan adam kimi göstərilir" [Bayat, 2019, s.191]. Pavel Vostrikovun bəzi yalnışlıqlara baxmayaraq məqalə bizə bir çox əlavə məlumatlar da verir. Məsələn, "Nəbi çixubdı Gorusin başınə, aynalı tüfəngi salub döşünə" və yaxud da "qoy məna desinlər, ay nadan Nəbi, divanı dalınca, oynadan Nəbi" misrası el qəhrəmanına olan sevginin ifadəsi ilə yanaşı, Nəbinin döyüşdüyü coğrafi ərazilər haqqında da məlumat verir. Aydın olur ki, Nəbi Goruş tərəflərdə daha çox döyüşmüş, dağlar, qayalar,

meşələr onun mübarizəsi üçün bir səngər olmuşdur. Nəbinin qəhrəmanlıq göstərdiyi coğrafi ərazilərin adları həm məqalələrdə, həm tarixi sənədlərdə , həm də dastan variantlarında kifayət qədərdir. Məsələn, Azad Nəbiyev variantında: "Ustad deyir ki, Zəngəzur mahalında rəncbər Alonu tanımayan yox idi. Elə ki, yaz gəldi, rəncbər Alo mehrini salardı çöllərə. Bəylər, hampalar, qazılar dayanardı qapısında növbəyə. Hamı istəyərdi torpağa toxumu Alo səpsin" [Azərbaycan dastanları, 1977, s.41].

Həsən Qasımov variantında: "Xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbi haqqında qoca babalarımız belə nağıl edirlər: "1854-cü il yay fəslinin axırları idi. Təxminən sentyabr ayının əvvəllərində Zəngəzur mahalının naçalniki Səlimbəy əmr verir ki, Gorusdan Qafana yol çəkmək üçün kəndlilər 15 gün biyara çıxarılsın. Mahalın bütün yüzbaşıları kimi Əgərə çayının kənarındakı Aşağı Mollu kəndinin yüzbaşısı Mahmud bəy də bu əmri camaata çatdırır və hazırlaşmalarını tapşırır" [Azərbaycan dastanları, 1977, s.5].

Əhliman Axundov variantında: "Ərz olsun qulluğunuza: Zəngəzur qəzasının Aşağı Mollu кəndində Alı (Alo) adlı bir кasıb кişi var idi. Alı кişi bəy rəncbəri idi. Bu кişinin dörd ayaqlıdan qapısında bir qotur кeçisi və başlarına çəкməyə bir mitili də yox idi [Azərbaycan folkloru külliyyatı, 2011, s.5].

Məsələn, arxiv sənədində isə qeyd edilir ki, "Zəngəzur qəzasının əsrlər boyu Sultanovların mülkü olmuş Zeyvə kəndinin münbit torpaqlarının hökumət adamlarının üzgörənliyi ilə alınıb ermənilərə verilməsi barədə şikayəti həll etmək üçün Tiflisdən buraya təhqiqat qrupu göndərilir. Nəbinin hər yerdə adamları var idi, bunu ona çatdıran kimi Nəbi yolda onların qabağını kəsir, məsələyə ədalətli baxılmasını tələb edir, əks halda cəzalanacaqlarını deyir. Məmurlar Qaçaq Nəbinin qorxusundan mübahisəni yuxarıdan deyilən kimi yox, şikayətçilərin xeyrinə, həm də ədalətlə həll edir (Kafqaz, 1895, 27 sentyabr nömrəsi)" [Nərimanoğlu, 2021, s.42] Arxiv materialında açıq-aşkar ermənilərin xalqımıza qarşı etdiyi haqsızlıq özünə yer alır.

Goruşun qaşında yıxılıb yatdım,

Ehtiyatı əldən kənara atdım,

Xəcalətdən tamam qan-tərə batdım.

Boz at, çatdır məni, aman günüdür!

Yoldaşların darda yaman günüdür! [Azərbaycan folkloru külliyyatı, 2011, s.382], "Qoç Nəbi çıxıbdır Goruş başına, Quş kimi qonubdu yəhər qaşına... [Azərbaycan folkloru külliyyatı, 2011, s.214] şeir parçaları, "Nəbigil Sisyanı, Qafanı geridə qoyub Mığrıdan İrana adladılar" kimi saysız-hesabsız epizodlar, Həcərin məşhur Goruş qazamatına salınması Azərbaycan qəhrəmanının öz tarixi torpaqlarında fəaliyyəti və haqsızlığı, ədaləti bərpa etməsinə aid nümunələrdir.

Bəs Azərbaycanın tarixi torpaqları, Qarabağın dilbər güşəsi Zəngəzur mahalı nə zamandan Ermənistana verilmişdir? Azərbaycanın qədim ərazisi, dilbər güşəsi olan Zəngəzur mahalı (7824 kv.km ərazisi) Gorus, Sisian, Qafan, Mehri, Laçın, Qubadlı, Zəngilan rayonlarını əhatə edir. Gorus, Sisyan, Qafan əraziləri indiki Ermənistan Respublikası, Laçın, Qubadlı, Zəngilan isə Azərbaycan Respublikasının ərazisi kimi tanınıb. Zəngəzurun 1920-ci il noyabrın 30-da keçirilən Azərbacan K/b/P MK Siyasi və Təşkilat bürolarının birgə iclasının qəbul etdiyi qərara əsasən Ermənistana verilir. [URL 3] Bu azmış kimi 1988-ci ildə təkcə Zəngəzurda deyil, Göyçədə, Dərələyəzdə, İrəvanda, Vedidə yaşayan Azərbaycanlılar vəhşicəsinə öz dədə-baba yurdlarından qovuldular. Kütləvi şəkildə qovulan, terrora məruz qalan azərbaycanlıların hamısı qovulduqdan sonra xalqımıza məxsus yüzlərlə tarixi abidələr, maddi-mədəni irsimiz məhv edildi. Bu isə erməni qəsbkarlarının bizim xalqın tarixinə qarşı qısqanclıq, paxıllıq hissindən irəli gəlir. [URL 4]

Bu tarixi yalnışlıq, SSR dövründə rus-erməni birləşmələrinin hakimiyyəti təmsil edərək Azərbaycan, eləcə də Türk xalqlarının başına gətirdiyi oyunların yalnız kiçik bir nümunəsidir. Baxmayaraq ki, "Zəngəzur" sözü özü belə türk mənşəli sözdür, "Mahmud Kaşğari, Fəzlullah Rəşidəddin, Abbasqulu ağa Bakıxanov və digər bu kimi dünya şöhrətli tarixçilərin əsərlərində bu türk tayfasının adına tez-tez rast gəlinir" və "zur" – qədim türk dillərində dağlıq, yarğanlıq, qayalıq kimi anlamları ifadə etməklə, zəngilərin yaşadığı dağlıq ərazinin relyefini səciyyələndirir, erməni xalqı həyasızcasına bu tarixi faktları danır" [URL 2]

Özünü qədim xalq kimi dünyaya sırıyan bu məxluqlar qədim Azərbaycan torpaqlarına və Cənubi Qafqaza I Pyotrın dövründə (1724-cü ildən) köçürülür. Bu ərazilərin etnik tərkibi süni surətdə dəyişdirilir. Suni şəkildə yaradılan Ermənistan dövlətinin tarixi isə 1918-ci ildən başlayır və havadarlarının gücü və ədalətsiz mövqeyi hesabına Azərbaycandan qopardıqları ərazilərin hesabına yaranır. Bu erməni haqsızlığının az bir hissəsidir. Ömür boyu Türk millətinə həsəd aparan və dünyada şovnizmin ən qəddar nümunəsi olan bu xalq hələ 1905-1907- ci illərdən başlayaraq 1914-1916, 1918-1920, 1948-1953 və 1988-ci ilə kimi xalqımızın başına müsibətlər gətirmişlər. 1992-ci il fevral ayının 26-na keçən gecə Xocalıda baş verən soyqırım isə müasir dünyanın gözü qabağında törədildi.

Erməni vəhşiliyi həmçinin folklor nümunələrində, "Qaçaq Nəbi" dastanı da daxil olmaqla əksər dastanlarımızda dərin qatlarda özünə yer alır. Məsələn, Mehdinin ölümü, Nəbinin qaçaq düşməsi hadisəsində bəzən erməni faktorunun mövcudluğu, erməni naşalniklərin xalqın başına açdığı zülm haqqında müxtəlif rəvayətlər mövcuddur. Dastana nə qədər toplayıcı müdaxiləsi olsa da, Sovet ideologiyasının təsiri özünü göstərsə belə, bəzi folklorşünasların materiallarında (Əliheydər Tahirov, Bəhlul Behcət və başqaları) ideoloji örtüyün altında erməni və türk xalqları arasında etnik qarşıdurma özünü azda olsa göstərə bilir. Məsələn, Həsən Qasımov variantının əvvəlindən sona qədər erməni əsilli Aşot kirvə ilə Nəbinin ailəsinin möhkəm dostluğundan bəhz edən bir çox hadisələrin yer almışdır. Dastanda erməni ailəsi ilə Nəbigilin dostluğu, Nəbinin erməni kəndlərinə tez-tez yardım etməsi, həbsxanada onun bir erməni qoca tərəfindən azad edilməsi epizodları qabardılır. Sovet ideologiyası ruhunda təhlil aparan folklorşünas Rüstəm Rüstəmzadə Nəbinin Aşot kirvənin evində dünyaya gəlməsi, ona məhz kirvənin Nəbi adı verməsi səhnəsini nümunə göstərərək "Dastanın ən xarakterik cəhətlərindən biri onun beynəlmiləl ruhda yaradılmasıdır" [Rüstəmzadə, 1984, s.72] söyləyir. Həqiqət budur ki, Həsən Qasımov variantını təhlil edən zaman siyasi mühitin, toplayıcı müdaxiləsinin dastana təsiri açıq şəkildə özünü göstərir. "Göründüyü kimi, dastanda xalqlar dostluğunun tərənnümü təsvir olunan ilk hadisələrdən başlayaraq qabarıq bir şəkildə verilmişdir. Dastanda erməni xalqı ilə Azərbaycan xalqı arasında yaxınlıq bir sıra başqa epizodlarda da öz əksini tapmışdır. Lakin bunlar ötəri olmayıb, obrazlı bir dildə, inandırıcı, obyektiv formada qələmə alınmışdır" [Rüstəmzadə, 1984, s.72-73]. Nəbinin ermənicə danışması, erməni xalqı ilə yaxın dostluğu xalqın yaddaşına həkk olan faktların qarşısını ala bilmişdir. Buna baxmayaraq Əliheydər Tahirov variantında, Bəhlul Behcətin əsərində ideoloji örtüyün altında erməni xalqı ilə etnik qarşıdurma özünü azda olsa göstərə bilir. Beynəlmilər məsələsini folklorşünas Vaqif Vəliyev də qabartmış, "Nəbinin dəstəsindəkilərin dinləri və dilləri ayrı olsa da, onları bir arzu və bir amal birləşdirir. Bu birlik əsərin beynəlmilər ruhunu təşkil edir" söyləmişdir [Vəliyev, 1985, s.346] Vaqif Vəliyev burada Hayık, Qaraped, Telli Qara obrazları nəzərdə tuturdu. Lakin bir çox sənədlərdən, həmçinin, Nəbi haqqında yazılan digər dastan variantlarından məlumdur ki, Nəbinin bir neçə ağası erməni olmuş və professor İsrafil Abbaslının fikrincə desək "görünür, məhz bu səbəbə görə də Qaçaq Nəbi hələ gənc yaşlarından ermənilərin psixologiyasını, mənəvi aləmini yaxından müşahidə etmiş, onlara olan barışmaz münasibəti isə dastanın Ə.Tahirov variantında, həmçinin B.Behcətin əsərində bu və ya digər formada öz əksini tapmışdır" [Abbaslı, 2005, s 13]. Sovet ideoligiyasına xidmət edən yalançı xalqlar dostluğu motivinin Həsən Qasımov variantında qabardılmasına səbəb heç sübhəsiz həmin dövr üçün siyasi rol oynayır və Nəbinin ermənilərə qarşı olan mənfi münasibəti gizlədilməyə çalışılırdı. "Bu dastanın sifarişlə yazıldığı bir fakelore örnəyi olduğu ermənilərin, igid, dostluğa sədaqətli, fədakar göstərilmələri olmuşdur. Hətta Nəbi də ermənicə bilir və erməni ilə ermənicə danışır. Ancaq yenə də sözlü tarixdən gələn bəzi həqiqətlər az da olsa qorunmuşdur" [Bayat, 2011, s. 27]. Məsələn, Nəbinin qardaşı Mehdinin erməni kəndində mühasirəyə düşməsi və erməni tərəfindən hiylə ilə arxadan vurularaq öldürülməsi fakt olaraq xalq yaddaşında, rəvayət və əhvalat örnəklərində də özünə yer alır [Behcət, 2011, s. 216]. "Sisyan mahalının kəndlərindən olan Əliqulu adlı kənddə yaşayan böyük və çox dövlətli alverçi ermənilər Nəbinin tutuması və ya öldürülməindən ötrü çox canfəşanlıq edirdilər. Onlar çar hökuməti məmurlarına kömək göstərir, onlara pul, at verir və Qaçaq Nəbinin hərəkətindən xəbər öyrənib hökumətə çatdırırdılar" [Behcət, 2011, s 191] epizodu isə tarixi faktdır. Professor Füzuli Bayatın digər qeydində deyilir ki, "Əfsanə və rəvayətlərdə, bayatı və mahnılarda təhrif az olsa da, burada da mətnə toplayıcı müdaxiləsi xalq yaddaşının qarşısını almışdır. Buna baxmayaraq ideoliji örtüyün altında türk-rus, türk-erməni etmik qarşıdurması açıq görünür" [Bayat, 2012, s 264].

Bəhlul Behcətin Kinkor bəy, Vedrus bəy obrazı xalqımızı çapıb-talayan erməni cəlladlarının əsl simasıdır. Elə dastanda rast gəldiyimiz Qara Nəbi də öz xalqını Azərbaycanlı adı ilə qıran, təhqir edən

quldur obrazıdır. Tarixi faktlar Qara Nəbinin simasızlığını göstərmiş, əvvəllər həmin quldurun milliyəti açıqlanmasa da, sonradan professor Azad Nəbiyev məsələyə aydınlıq gətirmişdir. "Tarixi faktlar göstərir ki, XIX əsrin ikinci yarısında gəlmə ermənilər arasında "yol kəsib, quldurluq eləyənlər" vardı. Onlar içərisində Qara Nəbi kimi özünü qələmə verən Aşot Qriqoryan və Kərəm adı altında yaşayan Maştop Sarkisyan ermənilərin qanını içən, kəndlərini yandıran, qız gəlinini özü ilə dağlara götürüb gedən quldurlar idi" [Nəbiyev, 2006, s.587]. Nəbi quldurluğu özünə yaraşdırmazdı. Ona görə də

Bəylərlə yoldaşdı quldur oğrular,

Düşməndi onlara bütün doğrular,

Gərək dağıdılsın tamam qurğular.

Öyrənin onların bir-bir yerini,

Salamat buraxmayın siz, heç birini!" [Azərbaycan folkloru külliyyatı, 2011, s.130] deyərək Qara Nəbidən intiqamını alır və adını ləkələməyə qoymur.

Nəbiyə düşmən münasibəti bəsləyən ermənilər hətta "Qanlı zəmi" filminin çəkilişinə belə mane olmuşlar. Filmin rejissoru Əbdül Mahmudov qeyd edir ki, "O vaxtlar vəzifə sahibi olan ermənilər filmin istehsalata buraxılmasına əngəl törətməyə başlamışdılar. Səbəb olaraq Qaçaq Nəbinin vaxtilə ermənilərə divan tutmasını göstərmişdilər. Lakin onlar Qaçaq Nəbiylə başqa bir qəhrəman olan Qara Nəbini qarışdırmışdılar. Uzun çək çevirdən sonra ermənilər məqsədlərinə çata bilmədilər. Yalnız filmin adının dəyişdirilməsinə nail ola bildilər" [URL:5]. Göründüyü kimi erməni xisləti hər yerdə özünü göstərir.

Qaçaq Nəbi" dastanını tədqiq edən Şamxəlil Məmmədov qeyd edir ki, Nəbi Novruz bayramı ərəfəsində ənənəyə uyğun olaraq camışını döyüşdürür. "Onun camışı erməni İsvonçin camışını meydandan qovur. Alqış sədalarından hiddətlənən kinli erməni Nəbinin camışını güllə ilə vurub öldürür. Nəbi də borclu qalmayır, əvəzini İsvonçu gəbərtməklə çıxır" [Məmmədov. 1949, s.231] İsvonçun rus kazakları ilə yaxın olan qohumları isə Nəbini təqib etməyə başlayır. Beləliklə, Nəbi öz elindən qaçaq düşür. Eməni xisləti hər zaman Azərbaycan tarixində xüsusi iz buraxmışdır. Məsələn, "Qaçaq Usuf" dastanında Sahak, Kinkor obrazları timsalında bu xalqın bədxahlığı, namərdliyi ifşa olunur.

Çaqqalsan get hinə xəlvəti giriş,

Aslan ormanından gec deyil sürüş,

Kişilik kökündə varmı, başa düş,

Gəl vermə başını bada, erməni" [Ağbaba, 2012, s 214].

İstər bu şeir parçası, istərsə də "mərd adamlar pəhləvan olar, ermənidən satqın, xayın olar" [Tacir Səmimi, 2020, s. 15] ifadəsi milli psixologiyada bir millət kimi onların yaltaqlığının, satqınlığının, qorxaqlığının ifadəsidir.

Müasir dövrdə isə Hacı Nərimanoğlu ermənilərin xislətindən gələn xəyanətkarlığın Nəbi tərəfindən bağışlanmadığını və Nəbinin ermənilərə qarşı xüsusi nifrətinin olduğunu məqaləsində faktlarla əsaslandırır. Qardaşı Mehdinin ermənilər tərəfindən öldürülməsindən hiddətlənən Nəbi ermənilərdən qisas alır. "Sonra oradan Moses Markarov adlı varlı ermənin həyətinə gələn Qaçaq Nəbi .... Moses Makarovdan üç tüfəng, Osip Sarkisovdan bir tüfəng və 57 patron , habelə onların atlarını alaraq çıxıb getmişdi" [Həsənoğlu, 2021, s.41]. Hacı Nərimanoğlu Nəbi ilə bağlı bir çox şayələrə aydınlıq gətirmiş (Həcərin ermənyə ərə getməsi, Nəbinin kürd olması və s) Nəbi ilə bağlı araşdırma işini bu cür təsvir etmişdir. "Kitab Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatı və qəhrəmanlıq tarixində xüsusi yeri olan, 25 ildən çox rus çarizminin işğalçılıq siyasətinə, bu imperiyanın əlaltısı olan nankor, xəyanətkar erməni hampalarına, sapıözümüzdən olan zalım xan, zülmkar bəylərə qarşı silahlı partizan mübarizəsinin başında duran Qaçaq Nəbiyə və ən yaxın silahdaşı, ömür-gün, əqidə yoldaşı qaçaq, qoçaq Həcər xanıma həsr olunub" [Həsənoğlu, 2021, s.41] Hacı Nərimanoğlu da qeyd etdiyi kimi Nəbinin dövründə xalqımıza qarşı ermənilərin ədalətsiz mövqeyi, satqınlığı, qaniçənliyi onun qaçaq düşməsinə və fəaliyyəti dövründə onlarla mübarizə aparmasına səbəb oldu. Nəbinin yaşadığı və mübarizə apardığı Zəngəzur mahalında erməni vandalizmi hökm sürmüş və öz havadarlarına arxalanan ermənilər at

oynatmışdır. Amma görünən odur ki, qədim türk xalqına qarşı nifrət, kin-küdurət onları məhvə doğru aparacaq.

Şanlı Azərbaycan ordusu və Ali baş komandanının ermənilərə "DƏMİR YUMRUQ" adı ilə verdiyi dərs onların yaddaşına ömürlük həkk olundu. Tarixə "44 günlük" müharibə adı ilə düşmüş şərəfli tariximiz xalqımızın başını millət kimi uca elədi.

Zəngəzurun Azərbaycandan qoparılması, zorla əlimizdən alınması yaxın tarixə təsadüf edir və arxiv materiallarında yer almaqdadır. Amma biz o torpaqlara çox yaxın zamanda qayıdacayıq. Preziden İlham Əliyevin söylədiyi kimi "Azərbaycan xalqı 101 il bundan əvvəl bizim əlimizdən alınmış Zəngəzura qayıdacaqdır. Şərqi Zəngəzur bizim tarixi torpağımızdır, Qərbi Zəngəzur bizim tarixi torpağımızdır. İndi Ermənistanda deyirlər ki, İlham Əliyev ərazi iddiası ilə çıxış edir. Əgər Şərqi Zəngəzur varsa, deməli Qərbi Zəngəzur da var. Bəli, Qərbi Zəngəzur bizim dədə-baba torpağımızdır. Demişəm ki, biz oraya qayıtmalıyıq. Bizim doğma torpağımız Zəngəzurdur, bizim doğma torpağımız Göyçə mahalıdır, İrəvandır. Biz qayıdacağıq, əlbəttə". [URL 7] Bu prosesi prezident İlham Əliyevin fərmanı ilə imzalanan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqdisadi rayonunun yaradılması ilə bağlı fərman tezləşdirəcək.

Nəticə: Tarixi Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur Azərbaycanın qaçaq qəhrəmanı Qaçaq Nəbi və Qoçaq Həcərin doğulub boya-başa çatdığı və haqsızlığa qarşı mübarizə apardığı ərazilərdir. Ermənilər həmin əraziləri SSR dövründə bizdən zorla almış və Ermənistan adlı süni dövlət yaratmışlar. Lakin Azərbaycan xalqı bu haqsızlığı unutmayaraq Qaçaq Nəbi qəhrəmanı kimi qəhrəmanlar yetişdirir və Mübariz, Polad Həşimov, Xudayar Yusifzadə və başqa igidlərimizin qanı hesabına tarixi əraziləri qaytarır və qaytarmaqda davam edəcək....

Ədəbiyyat siyahısı

Allahmanlı, M. Q. Folklorşünaslıq məsələləri / M. Allahmanlı. - Bakı:

Elm və təhsil, - 2012. - 284 s.

Ağbaba, A.İ. Ağbaba-Çıldır aşıq mühiti. / A. Ağbaba. Bakı: Elm və təhsil, - 2012,- 369 s.

Azərbaycan dastanları: / red. M.H.Təhmasib, tərt. ed. Nəbiyev A. - Bakı: Gənclik, -1977. - 171 s.

Azərbaycan folkloru külliyyatı. Dastanlar. Qaçaq Nəbi dastanı: [30 cilddə] (kitab 16). / tərt.ed. Axundov Ə. / Bakı: Elm və təhsil, - c.26. - 2011. - 428 s.

Bayat, F.X. Qaçaq folkloru sosial-iqdisadi və siyasi-mədəni kontekstdə./F.Bayat. – Bakı: Elm və təhsil, -2019. - 304 s

Bayat, F.X. Sosial bandit nəzəriyyəsi baxımından qaçaqçılıq hərəkatı və qaçaq dastanları // -Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər -2011. №36, - s. 22-29

Bayat, F.X. Folklor dərsləri. / F.Bayat. - Bakı: Elm və təhsil, - 2012. - 424 s.

Behcət, B.M. Qaçaq Nəbinin tarixi / B.Behcət, - Bakı: Çıraq, - 2011. - 288 s.

Behcət, B.M. Qaçaq Nəbinin tarixi / B.Behcət, - Bakı: Çıraq, - 2011. - 288 s.

Köhnə kişilər (Ağbaba folklorundan örnəklər)/ tərt.edən Tacir Səmimi (Qorbanov). –Bakı: SkyG, -2020. -112 s.

"Qaçaq Nəbi". (toplayıb tərtib edəni H.Qasımov). Bakı: Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı, -1960. -75 s.

"Qaçaq Nəbi".(toplayıb tərtib edəni Ə.Axundov) -Bakı:Azərnəşr,-1961.- 369 s

"Qaçaq Nəbi". (tərtib edəni İ. Abbaslı). - Bakı: Lider, -2005. - 96 s.

"QaçaQ Nəbi". (toplayıb tərtib edəni Ə. Tahirov) Bakı: Sovet Yazıçılar İttifaqı,-1938, -49 s.

Məmmədov, Ş.H. Azərbaycan folkloru /ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Ş.Məmmədov. Bakı: Nurlan, -2008. - 325 s.

Nəbiyev, A.M. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı: II hissə / Nəbiyev A. - Bakı: Elm, -2006. - 685 s.

Nərimanoğlu, H. Qaçaq Nəbi tarixdə, elmi, yazılı və şifahi ədəbiyyatda, incəsənətdə./ H.Nərimanoğlu. – Bakı: Mütərcim, 2021. –s.116

Rüstəmzadə, R. B. El qəhrəmanları xalq ədəbiyyatında. Bakı:Gənclik, -1984. -172s.

Vəliyev, V.Ə. Azərbaycan folkloru: dərs vəsaiti. / V.Vəliyev. - Bakı: Maarif, -1985. - 414 s.

Elektron resurslar:

Azərbaycan tarixi şəxsiyyətlərinə dair polemika. URL 1: https://musavat.com/news/azerbaycanin-tarixi-sexsiyyetlerine-dair-polemika_150787.html

Zəngəzur tarixi Azərbaycan torpağı"

URL 2: https://aztc.gov.az/az/posts/id:1310

Zəngəzurun Ermənistana verilməsi.

URL 3: https://science.gov.az/news/open/16645

Müstəqil dövlətimizin 30 ili ərzində erməni saxtakarlığından mədəni irsimiz, Zəngəzur abidələri. URL 4: https://www.baki-xeber.com/siyaset/125464.html

Qanlı zəmi filmi.

URL 5: https://az.wikipedia.org/wiki/Qanl%C4%B1_z%C9%99mi_(film,_1985)

Orucova, S.H. "SMOMPK" məcmuəsində Azərbaycan xalq qəhrəmanlıq mahnıları. [Elektron resurs] Folklorşünaslıq məsələləri. Bakı Dövlət Universiteti. -2012. - s. 68-76

URL 6: https://www.google.az/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj_IHb0uz4AhXZYPEDHdMRDEcQFnoECAMQAQ&url=http%3A%2F%2Fstatic.bsu.az%2Fw8%2FFolklorwunasliq%2F2012%2520-%252010%2F68-76.pdf&usg=AOvVaw1K8hZknlnhwk9gNGLxnbmw

Prezident İlham əliyevin Zəngəzurla bağlı mesajı.

URL 7: https://modern.az/az/news/287042/ilham-eliyevin-zengezurla-bagli-mesaji-deputat-bunun-kime-unvanlandigini-serh-etdi

THEMATIC WORD GROUPS OF KARABAKH DIALECTS (CLOTHING NAMES).
QARABAĞ ŞİVƏLƏRİNİN TEMATİK SÖZ QRUPLARI (GEYİM ADLARI).

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Müasir Azərbaycan dili kafedrasının doktorantı
Məmmədov Hümbət Məmməd oğlu
humbatm@mail.ru

Xülasə

Təqdim etdiyimiz materialda Qarabağ bölgəsinin etnoqrafik xüsusiyyətləri haqqında məlumat verilir. Tədqiqatımızda Qarabağ şivələrinin etnoqrafik leksikası tematik söz qrupları şəklində təqdim edilmişdir. Geyim mədəniyyətinin tarixi haqqında məlumat verilir və ilk geyimlərin hazırlanmasında bitki lifləri, heyvan dərisi və qalın yarpaqlardan istifadə edilməsi qeyd olunmuşdur.

Qarabağda vaxtilə fəaliyyət göstərmiş bazarlar, parça adları, tikiş üsulları haqqında zəngin məlumat var. Məqalədə Qarabağ geyimlərinin N.Gəncəvi, M.P.Vaqif və s. şairlərimizin əsərlərində adının bədii boya kimi keçməsi həm də real etnoqrafik vahidlər kimi tarixi reallığı əks etdirir. Bizim tədqiqatda Qarabağ geyimləri: Qadın; kişi; uşaq geyimləri olmaqla qruplaşdırılır. Tədqiqatda yeri gəldikcə geyimlərə əlavə olunan bəzək və əməli əhəmiyyətli əşyalardan da bəhs olunur. Geyimlər alt, üst, baş və ayaq geyimləri kimi tədqiqata cəlb olunmuş və onlarında növləri fərqləndirilmişdir.Tədqiqatda geyimlərin müxtəlif sosial zümrələri fərqləndirmək baxımından da çoxçeşidli olması göstərilmişdir. Məqalədə geyimlərlə bağlı informatorlardan topladığımız materiallar da tədqiqata cəlb edilmiş, şivələr arasında oxşar və fərqli cəhətlər müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqat zamanı müqayisəli, təsviri və dilçilik coğrafiyası kimi dilçilik metodlarından istifadə edilmiş, sosiolinqvistik və etnolinqvistik yanaşma tətbiq edilmişdir.

Açar sözlər: Tematik söz qrupları,alt geyimləri, üst geyimləri, geyimlərə əlavə olunan əşyalar, parça adları, tikiş üsulları.

Abstract

The material we have presented provides information about the ethnographic features of the Karabakh region. In our study, the ethnographic lexicon of Karabakh dialects was presented in the form of thematic word groups. Information is given about the history of clothing culture and the use of plant fibers, animal skins and thick leaves in the preparation of the first clothes is mentioned.

There is a wealth of information about markets, fabric names, and sewing methods that once operated in Karabakh. In the article, N. Ganjavi, M.P. Vagif and others of Karabakh clothing. the passing of his name as artistic paint in the works of our poets also reflects the historical reality as real ethnographic units. Karabakh clothing in our study: Women; man; grouped by children's clothing. The study also mentions decorative and practical items added to clothes as appropriate. Clothes such as bottom, top, head and foot clothes were involved in the research and their types were distinguished. In the research, it was shown that the clothes are diverse in terms of distinguishing different social classes. In the article, the materials we collected from the informants regarding clothes were also involved in the research, and the similarities and differences between the dialects were determined.

Linguistic methods such as comparative, descriptive and linguistic geography were used during the research, sociolinguistic and ethnolinguistic approaches were applied.

Keywords: Thematic word groups, underwear, outerwear, clothing accessories items, fabric names, sewing methods.

Qarabağ bölgəsi əsrlər boyu müstəqil etno – mədəni və tarixi etnoqrafik bölgə kimi özünün spesifikasına, məhəlli- lokal xüsusiyyətlərinə, mədəniyyət və məişət tərzinin özünəməxsusluğuna görə Azərbaycanın digər tarixi – etnoqrafik bölgələri arasında xüsusi yer tutmuşdur [8,s.6]. *Etnoqrafiya – xalqın yaşayışını, gündəlik həyat tərzini öyrənən, əmək fəaliyyətini təsvir və tərənnüm edən, onun arzu və istəklərini araşdıran elm sahəsidir*. Etnoqrafik leksik vahidlərin müxtəlif sahələr üzrə tematik qruplar şəklində tədqiq etmək son dərəcə əhəmiyyətli nəticələr əldə etməyə xidmət edir. Müxtəlif elmi ədəbiyyatlarla tanışlıq zamanı, bəzən etnoqrafik leksika, etnoqrafik leksik vahid terminləri əvəzinə dilçilik ədəbiyyatında "etnoqrafizm" termininin işlənməsi hallarına da rast gəlirik [9,s.15]. Etnoqrafizmlər o mənada işlədilir ki, həmin sözlər yayıldığı ərazinin məişəti, xalqın, etnik qrupun maddi-mənəvi dəyərlərinin əsasını təşkil edir. *Etnoqrafik vahidlər çağdaş ədəbi dillərin, dialektoloji və tarix lüğətlərində təqdim olunmalıdır* [21,s.16]. Azərbaycanda etnoqrafik məlumatlar toplanması elmi şəkildə əsasən XIX əsrdən başlasa da, bu elm sahəsinin sistemli öyrənilməsinə son dövrlər başlanılmışdır. İ.Məmmədli Azərbaycan dilinin etnoqrafiyası monoqrafiyasında etnoqrafik leksikaya *məişət leksikasını, maddi və mənəvi mədəniyyətə aid sözləri, adət-ənənə ilə, folklorla bağlı sözləri, frazeologizmləri və terminləri aid edir* [9,s.22].

Bütün bu deyilən fikirləri yakunlaşdıraraq, Qarabağ şivələrinin etnoqrafik leksikasını tematik söz qrupları şəklində təqdim olunmasını uyğun bilir və aşağıdakı paraqraflarda verilməsini məqbul hesab edirik.

Geyim adları

Geyim mədəniyyətinin böyük təkamül və inkişaf yolu keçməsində xalqın yaradıcı əməyinin, emprik bilik və təcrübəsinin nəsildən- nəslə əmanət kimi ötürülən peşə-sənət vərdişlərinin rolu da inkaredilməzdir. Mütəxəssislərin fikrincə, *geyim mədəniyyətinin əsası e.ə 40 – e.ə 25-ci minilliklərə təsadüf edir* [8,s.11].

"Azıx mağarasından tapılmış eksponatlar, xüsusən də daşdan düzəldilmiş əmək alətləri sübut edir ki, burada – Qarabağda yaşamış insanlar hələ "Quruçay mədəniyyəti"nin ilk dövrlərində müəyyən geyim elementlərindən istifadə etmişlər" [2,s.26]. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda müşahidə edilən doqquz iqlim tipindən altısına Qarabağda rast gəlinir.

Azərbaycanda eləcə də Qarabağda çoxçeşidli geyim növlərinin yaranmasında təbii-coğrafi şəraitin mühüm rolu olmuşdur. Bundan əlavə, geyim mədəniyyətini formalaşdıran amillər sırasına xalqın mənəvi-əxlaqi dəyərləri, ideoloji baxışları, dünyagörüşü, sosial-iqtisadi vəziyyəti və mədəni həyatı da daxildir. "Etnoqrafik leksikanın qədim və zəngin leksik qruplarından olan geyim adları – geyimlər yalnız xalqımızın mənəvi-psixoloji həyatını deyil, etnik və sosial zümrələrə ayrılmasını da əks etdirmiş və müxtəlif tədqiqat obyektlərindən biri kimi dilçilik baxımından da tədqiq olunmuşdur" [18,s.145]. Dünyada ilk məskun ərazilərdə olduğu kimi, Azərbaycan ərazisində məskunlaşmış ilk sakinlərin geyimləri təbiətdən əldə etdikləri materiallardan – lifli bitkilər, dəri, enli və qalın yarpaqlar və s. olmuşdur. *İstifadəsinə görə geyimlər büründək, sarıq, örtmə və geymə kimi fərqli variantlarda olmuşdur* [8,s.10-12].

Dəriişləmə - dəriçilik eramızdan əvvəlki əsrlərə təsadüf edir ki, Qarabağda da bu sahənin qədim bir sənət sahəsi olduğuna, geyim elementi kimi istifadəsinə rast gəlirik. Ağdam rayonunun Sarıçoban,Tərtər rayonunun Borsunlu və Bəyimsarov kurqanlarından döyüşçüyə məxsus atributların və at yəhəri – qayış dəstinin metal lövhəsi altından tapılan dəri qalıqlarının eramızdan əvvəl II minilliyə aid edilir. "Ağcabədi rayonunda Salmanbəyli kəndi yaxınlığında üçtəpə adlanan

sahədə arxeoloq A.A. İessen tərəfindən çoxsaylı dəri məmulatlarının qalıqları (kəmər və ayaqqabı dəstləri) tapılmışdır ki, onların da üzəri müxtəlif qızıl, gümüş, tunc və dəmir bəzəklərlə bəzədilmişdir. Həmin tapıntılar eramızın VI – VIII əsrlərinə aid edilir" [8,s.13].

İlkin orta əsrlərdə toxuculuq sənəti bölgənin baş şəhəri sayılan Bərdədə özünün yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdır. "Qarabağın baş şəhəri Bərdə ərəb müəllifi ibn Hövqəl tərəfindən "Ümmun ran" – "Arranın anası", Əl Müqəddəsi tərəfindən "bu vilayətin Bağdadı" adlandırılmışdır.Qarabağın məşhur "Kürkiy" bazarı burada yerləşmişdir" [12,s.75].

XII-XIII əsrlərdə Beyləqanda "Kəzzkaşidə" adlanan ipək parça növü məşhur idi.

"Geyimlər gündəlik və mərasim geyimləri kimi səciyyə kəsb etmiş, mərasim geyimlərində motivləşmə dərinləşmişdir" [2,s.166-167]. Qarabağa səyahət etmiş alman səyyahı və diplomatı Adam Oleari (XVII əsr) Aran – Qarabağ haqqında danışarkən qeyd edir: "Əksəriyyətin xüsusilə sadə adamların Qarabağ adlandırdığı Aran iki yaxşı çay – Araz və Kür arasında yerləşən vilayətdir... Bura çox varlı və məhsuldar ölkədir. Burada ipək xüsusilə boldur" [19,s.698-699]."Qarabağda hasilə gətirilən : mov, darayı, qəsəbə, qanovuz, çarqat, aloyşa və müxtəlif çeşidli iplik parçalara əhali arasında görkəminə və nəcib xüsusiyyətlərinə görə adlar da verilmişdir. "alışdım-yandım", "hacı, mənə bax !", "dur,məni gəzdir", "küçə mənə dar gəlir", "qonşu bağrı çatladan", "gecə-gündüz", "ay-ulduz", "sürüşdüm-düşdüm", "pinti məni geyməz", "dəymə gülüm tökülər" və s. növlərdə mürəkkəb söz,söz birləşməsi və cümlə tipində adlandırmada xalqın, xüsusilə də qadınların verdiyi adlar öz əksini tapır. [8,s.23].

Qarabağ geyimləri söz ustalarının əsərlərində də gözəlin vəsfində geniş tərənnüm olunmuşdur. XVIII əsrdə Qarabağ xanının Vəziri olmuş M.P.Vaqifin lirik şeirlərində xalq geyimlərinin geniş çeşidi, rəngi, əlvanlığı və forma müxtəlifliyinin poetik-bədii əksi fikrimizi əsaslandırmağa şərait yaradır.

Libasın əlvandır,**çarqat** qıyqacı,
Saçaqlar yaraşır qıraqlarından.

Xoş yaraşır sənə diba **nimtənə,**
Bu bəzəyin yenə əlaməti var [11,s.52-67].

Qarabağın ənənəvi xalq geyimlərinin hasilə gətirilməsində bölgənin ipəkçiliklə məşğul olan kəndlərində (Lənbəran, Kolanı, Köçərli, Kürdbərdə, Ağdam icması, Kərkicahan və b.) "keci" sap istehsalının inkişafı əsas roloynamışdır.

"Çuxa, şalvar, köynək, çarşab// çarşaf qurşaq// qurşax və s. geyim tipləri "kümdar" qadınlar tərəfindən ev şəraitində hazırlanırdı". "XIX əsr xalq geyimlərini mərasim geyimləri (toy, matəm, bayram,qonaqlıq); gündəlik geyimlər; əhalinin müxtəlif sosial qruplarının peşə mənsubiyyəti ilə əlaqədar geyimlər; mövsümü səciyyəli geyimlər; dini zümrələrə mənsub geyimlər" kimi fərqləndirilərək qeyd edilir. [13,s.92].

Qarabağın qadın geyimləri

Azərbaycanın ənənəvi qadın geyimlərində bölgələrə məxsus müəyyən elementlərə yer verilsə də qadın geyimləri tip olaraq, ümumi səciyyəlidir. Aparılmış etnoqrafik tədqiqatların nəticələrini ümumiləşdirdikdə və fərdi sorğu yolu ilə əldə olunmuş materiallardan anlaşılır ki, Qarabağın qadın geyimləri həmişə *alt paltarı* və *üst paltarı* adları ilə iki növdə olmuşdur. Qadın alt paltarı dəstinə: *Alt köynəyi*, *şəltə* (gödək tuman), elat qadınlararasında yayılan *cütbalaq* (taylı tuman) daxildir [8,s.28]. "Rahat hərəkət etmək üçün balaqları gen olan bu geyimi tə dqiqatçılar köçmə həyat tərzi yaşayan (yaylaq-qışlaq) xalqlarda meydana gəldiyini vurğulayırlar" [17,s.133]. Qarabağ qadınları altdan cütbalaq,darbalaq və onun üstündən isə "şəltə" adlanan geyim növündən də istifadə edirdilər. Bəzən *şəltənin* üstündən *"ara tuman"* adlanan digər bir geyim də geyilirdi (inf. Cəbrayıl). Bölgənin qadın üst geyim tiplərindən əsas hesab olunanlarından biri də "üst köynəyi"dir. Üst geyim dəstinə daxil olan, tuman (alt tumanı, ara (orta) tumanı, üst tumanı olaraq) üç çeşiddə

hazırlanırdı. Qadın üst tumanı "büzməli" və "qırçınlı" olmaqla yeddi (7) bəzi hallarda isə on (10) "taxta" parçadan hazırlandığı üçün *"taxtalı tuman"*da adlandırılırdı (inf.Laçın, Füzuli). "Qadın tumanlarının ətək hissəsinə "balıq" adlanan əlavə parça tikilirdi.Tumana tikilən balıq başqa rəngli parçadan, həm də eninə tikildiyinə görə,etnoqrafik ədəbiyyatda "*qiyqac balıq*","*qıyqac köbə*" kimi qeyd olunur" [8,s.30].

İnformatorların söylədiklərinə görə, Qarabağ bölgəsində sərt qış aylarında qadınlar orta (ara) və üst tumanın arasından *"yorğan tuman"*da geyinirdilər.Sırınmış yorğanı xatırladan belə tumanları ev təsərrüfatı ilə məşğul olanlar,yaşlı və səhhətində nisbətən problem olan qadınlar geyirdilər(inf. Füz.). Qadın geyimləri gündəlik və bayramlıq (xeyir-şər paltarı) olmaqla iki dəstdə hazırlanırdı. Geyim dəstini tamamlayan Qarabağın qadın geyim elementlərindən biri də "döşlük" və " önlük" adlanır. Adından da göründüyü kimi, sinədən başlamış, dizin aşağı hissəsinə qədər, qadın paltarının qabaq tərəfini örtür. "Adətən belə önlük//döşdükləri evində xeyir işi olan ev sahibi köməyə gələn qadınlara verirdi"(inf. Füzuli).

AMEA-nın Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondunda Qarabağ bölgəsinə aid kostyumlar da yer almaqdadır.(EF 1720 – 1721;1600 -1601; 1586 – 1587 ; 3364 – 3365 ; 86 46) Fond materialları içərisində arxalıq və tumandan ibarət kostyumların üstünlük təşkil etməsi arxalıqların Qarabağ qadınlarının geyim dəstində sevilməsini təsdiq edir.

Etnoqraf A.Ə. Əsədovanın tədqiqatlarından oxuyuruq: "Çiyin geyimi olan "qaftan" son dövrlərdə çiyin və bel geyimlərinə bölünərək, qofta – tuman adlandırılmışdır. "Kitabi- Dədə qorqud" oğuzlarının kişili-qadınlı istifadə etdikləri (ortaq geyim) əsas geyim tipi olan "qaftan" uzun tarixi dövr ərzində öz üstünlüyünü qoruyub saxlamışdır" [4,s.61]. Söylənmiş fikirdən belə anlaşılır ki, mintənə (nimtənə), çəpkən və arxalıq qaftanın təkmilləşmiş tipləridir. Nimtənə (mintənə) haqqında yazılı məlumatlar XII əsrə qədər gedib çıxır. N. Gəncəvinin əsərlərində " nimtənə" adlı geyim növündən söhbət açılır. "Sirlər xəzinəsi" poemasında : " onların donu (nimtənəsi) başdan dizə qədərdir" [5,s.186].

Qarabağ qadınlarının geniş istifadasində olan çəpkən / çəfkən - üst geyim növü olub, astarlı tikilir və hətta yüngül sırınırdı. Çəpçənlərin rəng seçimi də qadınların yaşına görə çeşidlənirdi.*Yaşdı qadınnar adətən göy, palıdı, bənəvşəyi və qara parçalardan tikilən çəfkənnər gə:rdilər. Cavan gəlin və qızdarsa qırmızı, göy ,yaşıl irəx'lərə üstünnx' verərdilər* (inf. Şuşa.).

sallamaqol çəpkən Qarabağ üçün daha xarakterikdir."Qarabağ bölgəsində qadınların istifadəsində olan üst geyim tiplərindən biri də **Baharıdır** tədqiqatçılar Azərbaycanın digər etnoqrafik bölgələrində **Küləcə** adı ilə tanınan qadın üst geyiminin bir variantı olduğunu qeyd edirlər" [13,s.106]; (inf. Tərtər, Ağcabədi., Şuşa).

Qadın üst geyim növlərindən biri də arxalıq olmuşdur. "Qarabağ arxalıqlarını Azərbaycanın digər bölgələrinin eyniadlı geyim tiplərindən əsasən üç əlamət fərqləndirir: yaxasının buta və ya oval (oyma) formada olması, qatlama ətəyi və nilufər qolları. XIX – XX əsrlərdə Şirvanda oyma yaxalıqlı arxalıqların yayılması Qarabağdan Şirvana köçmüş əhalinin gətirdiyi geyim tipidir" [10,s.88-90]. "Kürdü" qarabağlı qadınların mövsümi səciyyə daşıyan üst geyim tiplərindən biri idi. Qarabağda kürdüyə " bədənçə"də deyilirdi.

Qadın baş və ayaq geyimləri:

Baş geyimləri qadınlar üçün daima ləyaqət göstəricisi olmuşdur. Elmi ədəbiyyatda qadınların baş geyimləri iki yerə ayrılır: *geymə (qoyma) və bağlama (örtmə) formada verilir. Birinci qrup baş geyimlərinə tac, təsək, çutqu, araqçın, dingə ikinci qrupa isə fərqli ölçülərdə və müxtəlif adlarla adlandırılan ləçəklər,çalmalar, kələğayılar, şallar, örpəklər, rübənd, papaqqabağı, çadra, çarşab, duvaq və s. aiddir* [8,s.47]. *Qarabağda təsək // təsəx' növü kimi* ***araqçın//araxçın*** *geyiflər* [İnf. Şuşa, Bərdə.]. *Araqçınlar tikmə parçalardan tikilir, "quşgözü" və "güləbətin" tix'mə üsulu ilə bəzədilirdi, bı da onun möykəmliyini təmin edirdi* [İnf. Şuşa, Bərdə.].

Qarabağda yaşa və zövqə görə qırmızı, qara, ağ, palıdı yerli, yelənli kəlağayılar geniş

yayılmışdır. *Qarabağda "sallama" və "qızbaşı" deyilən baş bağlama üsulundan istifadə edilirdi* [8,s.49].Qadın baş geyimləri içərisində "örpək"lər də xüsusi yer tuturdu. Qarabağda və Şirvan bölgəsində "şalı-zər", "sərəndaz", "qəsəbə", "zərbaf", "qaz- qazı", "naz-nazı", "bəlalə", "xaralı", "alafa", "bənarə" kimi növləri geniş yayılmışdır.

Qadın ayaq geyimləri:

Toplama materiallarının təhlili və elmi ədəbiyyata nəzər saldıqda məlum olur ki, ənənəvi qadın geyim kompleksində ayaq geyimləri də xüsusi yer tutur. Bunlardan *corab, badış, çarıq, başmaq, şətəl, çust, nəleyin, məst, çəkmələr (dabanlı, uzunboğaz, yarımboğaz), quşkeçən, kəlik* və s. göstərə bilərik.

Qarabağ bölgəsi üçün corablar baş örtüyü kimi, abır- həya rəmzi sayılır, adətə görə, qadının ayağı görünməməlidir. Toxunma corabları "saya" (rezinli) və "bəzəkli" (rezinsiz) toxuyurdular. Corabı toxumaq üçün istifadə edilən milə "*sülü*" deyilirdi. Regionun "qarğağzı", "qoçbuynuzu", "dəhrəburnu", "gəldirgə", "göl", "quyrum" corab növləri geniş yayılmışdır. Qarabağda "keci corablar" da geyilirdi. Belə corablar qız evindən nişanlı qızların bəyə və onun sağdış və soldışına toxuyaraq verdikləri hədiyyə idi. Söyləyicilərin dediyinə görə, bu corablar adətən toy günü geyilər, sonralar isə yadigar kimi saxlanardı (inf. Şuşa).

Qarabağın ənənəvi ayaq geyimlərindən biri də "badış"dır. *Badış corab kimi toxunar; topuqdan yuxarı, dizdən aşağı olardı. Badış qatma (ip) ilə baldıra bağlanardı. Badışı həm qadınlar, həm də kişilər geyirdi* (inf. Cəbrayıl).

Arxası açıq, daban hissəsi hündür, pəncə üstü rəngli "müşkü" , "tumac" dan, altlığı isə göndən hazırlanan başmaqları ustalar "zənanə"; "miyanə"; "qız başmağı" adları ilə üç növdə hazırlayırdılar.

Qarabağın ən məşhur başmağı "Qala (Şuşa) başmağı" idi. "Etnoqrafiya fondunda Xan qızı Xurşudbanu Nətavanın öz əlləri ilə bəzədiyi başmaq nümunəsi tarixi və bədii əhəmiyyət kəsb edərək fondun qiymətli materiallarından hesab olunur" [1]. Gəncəbasar və Qarabağda formasına görə uzunboğaz və yarımboğaz, hündürdabanlı çəkmə növündən biri də "quşkeçən" adlanırdı. Oğlan evinin gəlin köçməli qıza göndərdiyi toy libasının içərisində "quşkeçən"nin olması vacib sayılırdı (İnf. Şuşa).

Qarabağdan Etnoqrafiya Fonduna daxil olan *"çul"* da (EF 1732) uzunboğaz çəkmədir. Ehtimal ki, "çulunu sudan çıxarmaq" deyimi də dizə qədər dəridən hazırlanmış çulun suda islanaraq ağırlaşmış vəziyyətdə sudan çıxarmağı bacarmaq kimi mənası (düşdüyü çətin vəziyyətdən çıxmağı bacarmaq) üzərində qurulmuşdur.

Qadınlar təsərrüfat işləri ilə məşğul olarkən, ayaqlarına geyindikləri **corab** və ya **badışın** üzərindən çarıq da geyinirdilər. Qadın və kişi çarıqları ölçüsünə görə fərqlənirdi.

Məst ev şəraitində geyilən yüngül ayaq geyimi idi.Şəhər və kənd qadınları altı aşılanmış dəridən "çust" da geyinirdilər.ev şəraitində "nəleyin" və "kəlik" də geyinirdilər. Ev təsərrüfatı işləri ilə məşğul olarkən, köhnəlmiş ayaqqabıların dabanlarını kəsib və ya tapdayaraq geyinməklə Qarabağ şivələrində müxtəlif adlarla adlandırırlar (Şap-şap, sürütmə, çəkələk) (inf. Ağdam, Cəbrayıl).

Toxunma yun corabın altına keçə və dəri tikməklə *"şətəl"* adlandırılan ayaq geyimi hazırlanırdı.

Kişi geyimləri:

Qarabağ bölgəsi əhalisinin istifadə etdiyi kişi geyimləri alt (can) və üst köynəyi, dizlik, şalvar, arxalıq, can arxalığı, (içlik, pambıqlı), Çuxa, kürk, yapıncı eləcə də fərqli biçimdə və adda baş və ayaq geyim dəstini təşkil etmişdir.

Geyimlər gündəlik və mərasimlik (xeyir-şər paltarı) kimi iki dəst hazırlanırdı.

XIX əsrin 80-ci illərinə aid bir mənbədə deyilir ki, Cəbrayıl qəzasında kişi geyimləri ağ və göy bezdən hazırlanırdı. Geyim növlərinin adı "gödək alt köynəyindən, bel yerində nifəsi (ip yeri

H.M) olan dizlikdən, qış aylarında geyilən enli yun şalvardan, üst köynəyindən, onun üstündən geyilən arxalıqdan və arxalıq üstündən geyilən çuxadan ibarət olduğu göstərilir və baş geyimi kimi qoyun dərisindən hazırlanan konusvari papaqdan, ayaq geyiminə gəldikdə, bu tip geyimlər qısa yun corab, aşılanmış öküz və yaxud da kəl dərisindən tikilən çarıqdan ibarət olduğu qeyd olunur" [20,s.13]. Kişi alt paltarının digər elementi də "dizlik" idi. Dizlik dizə qədər olur, bədəni sıx tuturdu. "Cəbrayıl şivəsində bu geyim növünə "mezər" də deyilir" [6,s.268].

Kişi üst geyimləri iki qrupa bölünür: beldə saxlanan və çiyinə geyilən geyim. Birinci qrup geyim növünə şalvarı, ikinci qrup geyimlərə isə üst köynəyi, can arxalığı, arxalıq, çuxa, kürk, yapıncı (bəzi şivələrdə kəpənək də adlandırılır) və s. daxildir. Şalvar tikiş üslubuna görə dizlikdən fərqlənmirdi, lakin balaqları enli və topuğa qədər olmasına görə fərqlənirdi. Əhali arasında "nifəli şalvar"; "musurmanı şalvar" adlandırılırdı, Varlıların geyindiyi "urusu şalvar","qalife şalvar" lar da dəbdə olmuşdur. *Peşə fəaliyyəti və zümrə mənsubluğu şalvarın balağının hansı formada qalmağından da bəlli olurdu. Demək olar ki, bu daha çox praktiki əhəmiyyət daşımışdır. Məsələn, maldar və az miqdarda əkinçiliklə məşğul olan kəndlilər soyuqdan qorunmaq və şalvarın balağının çirklənməməsi üçün şalvarın balağını corabın içinə salır və üstündən dolaq çəkirdilər. Xüsusilə çobanlar göstərdiyimiz əməli əhəmiyyət üçün dolağı diz qapağınadək sarıyırdılar*[10,s.72]. "can arxalığı" Qarabağ kişilərinin köynəyin üstündən geyindikləri geyim növüdür. Bəzən Qarabağda bu geyim tipini "bəlyə" də adlandırırdılar. "Kitabi- Dədə Qorqud" dastanında çuxanın "adi" və "doqquzlama" çuxa növlərinin olduğuna rast gəlirik" [3,s.77]. Çuxanın rənginə bir mistik yanaşma da mövcud idi. Xalq arasında *ağ çuxa – ağ günün, yaxşı yaşayışın, qara çuxa bəxtin gətiməməsi, qara günün başlaması kimi mənalandırılır* (Cəbrayıl, Şuşa).

Mövsümü səciyyəli kişi geyimləri arasında "Kürk" də əhəmiyyətli yer tutur.

"Kürkü əziz qonaqlara hədiyyə kimi də bağışlayırdılar və miras kimi də atadan oğula ötürülürdü" [8,s.63]. Mahmud Kaşğarinin " Divani lüğət-it-türk"ündə də göstərilir ki, türk xalqlarında quzu dərisindən tikilən və "içmək" adlandırılan kürklər də geniş yayılmışdır. " Onlar həmçinin samur və sincab dərisindən tikilən və "içuk" adlanan kürk də geyinirdilər" [7,s.55].

Azərbaycanın bütün etnoqrafik bölgələrini əhatə edən və heyvandarlıqla məşğul olanların üst geyim tipi olan yapıncıdan da geniş istifadə olunurdu. Muğan bölgəsində onu **bürüncək**, "Qarabağda isə **Kəpənək** adlandırırdılar.

Kişi baş geyimləri: Baş geyimləri ənənəvi kişi geyimlərinin mühüm elementidir. Qeyrət və namus simvolu olan papaqla bağlı bir çox tabular da var. Məs., Qarabağ kişilərinin camaat arasında, ailədə başıaçıq gəzmək yaxşı qarşılanmamış, qonağı başıaçıq qarşılamaq hörmətsizlik əlaməti olmuş, papağı çevrilmiş vəziyyətdə münasib olmayan yerə qoymazmışlar, papağını itirmək və ya oğurlatmaq tək şəxsin özünün yox, onun nəslinin də təhqir edilməsi kimi dəyərləndirilirdi. Papaqçılar papağın gövdə, tərk və astar hissələrini ayrılıqda işləyib sonradan birləşdirir və papağı tikirlər. *Bir qayda olaraq, yaşlı nəslə mənsub olanlar uzun, 8 girvənkə (3,2 kq H.M) ağırlığında, konusşəkilli, ucu şiş, cavanlar və uşaqlar isə "qarabağ fasonlu"yüngül dairəvi papaqlar geyirdilər* [16,s.60]. Kişi baş geyimlərindən biri də ***başlıq*** adlanırdı. ***Başlığı*** ilin soyuq aylarında və şaxtalı havalarda uzaq səfərə gedənlər və yüksək dağlıq ərazilərdə yaşayanlar papağın üstündən geyirdilər.

Kişi ayaq geyimləri: Tədqiq etdiyimiz bölgənin kişi əhalisinin istifadə etdiyi ayaq geyimlərinin müxtəlif növləri olmuşdur: *çarıq, başmaq, dübəndi, uzunboğaz çəkmə (xrom çəkmə), çust, məst, corab, patava, dolaq, badış və s. dən ibarət idi və ülgü adlanan qəlib,biçim əsasında tikilirdi* [8,s.68].Qarabağda kənd əhalisinin böyük əksəriyyətinin geyindikləri ayaqqabı növü aşılanmış dana, at və uzunqulaq gönündən hazırlanan çarıq olurdu. Çarığı əksər hallarda burnunun quruluşuna – formasına görə fərqləndirirdilər: quşburnu, təkburun, çütməburun, üçburun kimi adlarla ifadə olunur. Çarıq tikmək işində çarıqçılığa aid bir sıra peşə-sənət sözləri – terminləri (körpü, üzəngi (gözək), köşə-iplik (sirim, duvula, cirə) istifadə edilirdi (İnf. Şuşa). Çarıq ayağa "çarıqbağı" vasitəsilə bağlanırdı. Məst – yumşaq aşılanmış dəridən altlıqsız hazır-lanırdı. Dabanı

açıq olan başmaqdan fərqli olaraq çust adlanan geyimin daban çevrəsi bağlı olurdu. Ayaqlığı başmaqla eyni olan "boğazdı" nın (uzunboğaz çəkmə) (varlı, kişilər arasında dəbdə idi).Yuxarı hissəsi bahalı material sayılan tumac, xrom və müşküdən tikilirdi.

Dübəndi adlanan kişi ayaq geyiminin də altına göndən altlıq çəkilir və dabanına nal vurulurdu (inf. Şuşa).

Qarabağın uşaq geyimləri:

Qarabağın ənənəvi geyimlərinin tərkib hissələrindən biri də uşaq geyimləri tutur. Uşaqların da geyimləri böyüklərinki kimi eyni biçim və tikiş texnikası ilə kiçik formada tikilirdi. "Lakin uşaqlara "çağa" vaxtlarında müəyyən yaş həddinədək böyüklərin geyimindən fərqli geyimləri geyindirirdilər.Uşaq doğulan gündən qırx gün keçənədək bələkdə olan "çağa"ya "qırx köynəyi" və "qırx papağı" adlanan geyim geydirirdilər" [15,s.73].

Körpə uşaq iməkləyənədək bələkdə saxlanırdı. Bələk bir-birindən azca böyük yumşaq 6-7 ədəd parçadan hazırlanırdı. Bütün parçalar uşağın bədəninə sarındıqdan sonra, təxmini ölçü olaraq 1 metr yarım (1,5 metr) uzunluqda "bələk ipi" // "bələk bağı" vasitəsilə "çalkeçir" edə-edə bələyi ayaqdan başa doğru bağlayırdılar.Uşağın əlinin birini, bəzən də hər ikisini bələkdən çöldə qoyurdular və əlinə torba kimi qolları büzməli əlcək keçirirdilər. Xalq inancına görə uşağı *"beşik quşu"* vurmasın deyə uşağı beşiyə qoyarkən üzünə nazik cuna salırdılar. (İnf. Füzuli).

Qarabağda uşaq şalvarının bağlı"/nifəli, aşırmalı və finka adlandırılan üç növü fərqləndirilmişdir. "Uşaq geyimlərinə əlavə edilən tikmə bəzəklər və naxışlar bəzək atributu kimi istifadə edilirdi. *Rəngli şüşələr, qiymətli daşqaş və metallardan hazırlanmış muncuqlar* (**göz muncuğu**- bəd nəzərdən, **sarılıq** muncuğu – sarılıq xəstəliyinə tutulmaqdan qoruduğu ehtimal edilən, mədə ağrısından qoruyan - **möhrə muncuğu**, soyuqdəymədən qoruması sınanan - **qusuntu muncuğu**, qarabasmadan qoruduğuna inanaraq **göyətmə** və **şəvə** muncuğunu uşağın geyiminə asırdılar), *üçkünc dualar, "boylama" adlanan dördkünc dualar, tısbağa kürəyi, dağdağan çiliyi asma bəzək növlərindən əlavə uşağı xəstəliklərdən (bədnəzərdən), şər qüvvələrdən qorumaq məqsədi güdürdü* [14,s.217].

Qarabağda keçmiş dövrün bəzi uşaq geyimləri və bəzək elementləri istifadədən çıxdığı üçün onlarla bağlı inanclar və mərasimlər də unudulmaqdadır.

ƏDƏBIYYAT

1. Abdulova G.S. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Qarabağda sənətkarlar (tarixi – etnoqrafik tədqiqat) / Namizədlik diss. Aftoreferat. Bakı, 2005.

2. Dünyamalıyeva S.S. Azərbaycan geyim mədəniyyəti tarixi. Bakı, Elm, 2002.

3. Əhmədov Ə.K. Dədə-Qorqud dastanında bəzi geyimlər haqqında // Azərb. SSR EA-nın məruzələri.1979. XXXV cild №2 səh.77

4. Əsədova Ə.A. Orta əsr Azərbaycan geyimləri ("Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları əsasında) Dünya azərbaycanlıları:tarix və müasirlik(elmi-nəzəri toplu) II buraxılış, Bakı, 2004.

5. Gəncəvi Nizami. Sirlər xəzinəsi, Bakı, Elm,1981

6. Hacıyev T. Seçilmiş əsərləri. III cild. Bakı.Elm.2018,412 s.

7. Xudiyev N. Mahmud Kaşğarlının "divan"ı haqqında düşüncələr. // Dirçəliş XXI əsr, № **9**, 2002, səh. 55.

8. Qarabağ geyimləri (F.Vəliyev, G. Abdulova). Kataloq. Bakı, Elmin İnkişafı Fondu. 2016. 352 səh.

9. Məmmədov İ.O. Azərbaycan dilinin etnoqrafik leksikası. Bakı, Elm və Təhsil, 2009. 272 s.

10. Mustafayev A.N. Şirvan maddi mədəniyyəti.Bakı,1977.

11. Vaqif M.P. Əsərləri. Bakı,Yazıçı, 1988.

12. Vəlixanlı N.M. Ərəb Xilafəti və Azərbaycan. Bakı,1993.

13. Vəliyev F.İ. Geyimlər və bəzəklər/ Azərbaycan etnoqrafiyası , üç cilddə, II cild.Bakı, Şərq-Qərb, 2007.

14. Vəliyev F.İ. Azərbaycanın uşaq geyimləri və bəzəkləri, onlarla bağlı bəzi adətlər, inamlar, mərasimlər (XIX-XX yüzillik) Tarix və onun problemləri № 3, Bakı, 2005, səh.217.

Rus dilində

15. Велиев Ф. И. Материалъная култура. Западной зоны Азербайджана в XIX начале XX В Баку, Элм, 1996.

16. Заднидзе Я., Захарбеков С.Тер- Ечиазаров А. Елисаветполъслфя губерния, город Шуша // СМОМПК, вып XI, Тифлисъ 1891.

17. Каракашлы К.Т. Материалная кулътура азербайджанцев. Баку.1964, 133 с.

18. Мамедова Б.Р. Названия одежды в азербайджанском языке канд.досс., Баку,1992,145 с.

19. Олеари А. Описание путешествия в Московию в Персию и обратно (пер.П Барсова М: 1870 с.698-699)

20. Уразов Г. В. Медика –топографический очерк Джебраильского уезда Елизаветпольской губернии / Медицинский сборник, Издавиемый императорским Кавказским медицинским обшеством.Тифлис, 1889, № 50.с.13

21. Этерлей Е.Н. Об этнографизмах их место в диалектом словаре Диалектная лексика Л. 1974.